ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДЕСЕТА КЊИГА

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1896.

ГУСЛАМА

Сјајни храме, у ком' Србин чува
Своје име, свој аманет свети,
Ој ви, гусле, од јавора сува,
Вашем звуку моја душа лети!

К'о благослов, што са неба бдије,
Он је сила, што ми срце жари;
С танких струна, кад се небу вије,
Чујем усклик соколова стари'.

Чујем гласе са Косовског гробља,
Што их тајно свете сјенке зборе;
Чујем јаук потиштеног робља,
Коме ране све бивају горе...

У њему је све, што Србин жели,
Јер у жељи српској се и заче;
Је л' весео, Србин се весели,
А кад цвили, тад и Србин плаче.

Он је душа, којом Срби дишу
И вјекови српских покољења;
Он је књига, у којој се пишу
Наши јади, наша искушења...

Он је слово, што лети братимством,
У коме се српски генији' буди;

Он је путир, из ког' се јединством,
Причешћују Србинове груди.

Ој, кад гуслар танано превуче,
Који Србин не осјећа жарко ?!
Та гуслама све се силно вуче,
Из њих збори: Лазар, Милош, Марко . ..

А што гласи бесмртника веле,
То је вјесник, што се вјером куне:
Да ће скоро св'јетлост зоре бјеле
Златит' алем Немањића круне ..

Па нек стиже, нек се пак'о диже,
Нек' још буде и вишије зала:
Србин неће поклекнути ниже
Док је Србу српскијех гусала!

Биће дана, већ се зрачак јавља,
«Доће ора, која доћи мора!»
А с гусала хориће се славља
Уз молитву дечанскијех звона!..

20. фебр. 1896.

Алекса Шантић

ПОСЛАНСТВО И СМРТ НИКОЛЕ БОНЕ (1678.)

Једна глава из дјела: „Дубровник и Османско Царство“

Д-РА ЛУЈА КНЕЗА ВОЈНОВИЋА.

Велико Вијеће Републике бјеше другога декембра 1677. приступило избору Маловијећника за годину 1678 Свилене куглице, мукло шушкајући у тишини дворане, необичном брзином означе имена седморице чланова ексекутивне власти. Бјеху то сенатори: Андрија Базељи, Ђоно Сорточевић (Sorgo), Маројица Гучетић (Gozze), Серафин Бунић (Бона), Шишко Гундулић (Gondola), Мато Бона и Мартолица Замања Старјешина је Маловијећника био Андрија Базељи, прокушани државник који проживље цио XVII вијек (1599.—1690.) оном еластичношћу духа и умјереношћу живота којом многа властела имаху, рекби, конститутивнога дијела у нарави оне земље и онога ваздуха. Бјеше му седамдесет и девет година када сједе први до кнеза У томе Вијећу које је оне године имало носити највишу суму државне радње, што је Република кадра бити испрести на онијем бијенијем хридима, најзначајнији су ликови два Боне (Бунић) од двије гране исте породице: *Серафин* (1614.—1721.) и *Мато* (1637.—1705.). Серафин био је старији брат Николичин. Син отменога пријатеља, муза̑ *Џива Боне*, ученик гласовитога језувите Ивана Толомеја, Серафин показа необичне државничке способности попут славнога му брата. Године Велике Трешње би један од најврснијих управитеља државе. Након поновљења Дубровника, његово фино класичко васпитање, ванредна ревност за цркву, умјереност и зрелост његовијех савјета подигоше га до толикога угледа у држави, да

није било више једнога Сената без његове ријечи. Сједе *два-десет и девет* пута на кнежевски пријесто. На освитку XVIII вијека једнако је он прва личност у републици, најстарији сенатор.[1])

У очи његове смрти год. 1721., Велико Вијеће изабра га још једном за кнеза. 3. фебруара те исте године на сам дан св. Влаха Дубровник притисну зима, дажд и у овој земљи ријетко виђени снијег. Пук, који збијен стајаше између Госпе, Двора и Плаце угледа свога кнеза старца, ношена у позлаћеној носиљци пред Малијем и Великијем Вијећем у свечаној литији, са моћима светаца, сакупљенијех у богољубноме Дубровнику са свијех крајева истока. То бјеше први пут у повијести, да су главара државе носили на дан св. Влаха[2]). Мало мјесеца након тога Серафин Бона умре.

Његов друг Мато Бона био је више дипломат него државник. За рана му бјеху повјерили важна посланства у туђини. Одликовао се као поклисар у Бечу и би мио ћесару Леополду. Пријатељ гласовитога шпанскога министра у Бечу, Боргоманера, окористи се његовом наклоношћу да извојшти републици многијех знатнијех користи. Слушаху га помњиво у Сенату као вјештака у замршеној дипломацији европскијех дворова онога времена. Мато Бона био је у Вијећу глава странке која нагињаше тјешњијим сношајима са Аустријом против младе групе, која већ тада свјетоваше радикално зближење Францеској. У своје вријеме рјечито обрани у Сенату ту политику[3]). Ну Мало Вијеће и Сенат изгубе га до скора. Сутра дан након смрти Николице Боне, када република у страху очекиваше посљедњу пропаст, изберу га за поклисара у Цариград, али се он одрече посланства. Тога ради би лишен за десет година свијех државнијех служаба и би прогнан у Стон за два годишта.[4]) Имало би се држати, да га је ово недостајање самозатаје уклонило за навијек од јавнога живота. Не мало! Његов углив био је тако велики у Дубровнику и толико је повјерења

[1]) В. извјештај језуите Mattei-а дубровачкоме архиепископу Конвентатију год. 1714. Zibaldone Mattei, бр. 267/416 Библ. Мале Браће.

[2]) Види Cerimoniale della Republica, књига I. Држ. Аркив. Овај догађај је забиљежен како знаменити преседан у повијести дубровачкога церемонијала.

[3]) Извештај ћесарскога ресидента Саламонића, у Дубровнику 3. маја 1693. Ljubić. op. cit, стр. 135.

[4]) Cons. Rog. 17. августа 1678. Д. Аркив.

имала држава у његов ум, да га је и након тога неславнога дјела република питала за савјет у важнијем згодама Appendini[1]) приповједа о њему сљедећу анегдоту. Једном расправљаху у Сенату о врло важноме предмету. У двојби Вијеће се ријеши да пита за савјет Мата Бону, који у оно доба године љетњиковаше у Гружу. Државноме тајнику Бона исприча редом, у најситнијим потанкостима, све говоре и сва мњења различитијех сенатора како да је сам у Сенату био, па тајнику предаде у руке своје писано мњење. Сенат га усвоји једногласно и гласова закључак, који је дословце био Бонин предлог.

Таковијем се људима придружују Шишко Гундулић, најмлађи син великога пјесника, и Маројица Гучетић (Gozze 1628.—1687.) који ће ове исте године кренути у посланство са Николицом Боном, и својијем мукама принијети спасењу државе. Ово су главна лица, којима је република повјерила чување слободе и мирно вршење своје историјске задаће. А не ваља мислити, да је Мало Вијеће било прости извршивалац сенаторскијех закључака, нијем глумац, утвара владања. Њему и никоме другоме припадало је право иницијативе, те сва она моћ. што припада у ма којем државном организму егсекутивној власти над скупштинама, бјеше концентрована у њему а не у кнезу. Његови су се предлози ријетко кад забацивали, јер Сенат није радо примао одговорности, ради одлуке коју би Мало Вијеће било донијело у потпуној свијести своје историјске задаће, и у потанком познавању државнијех потреба[2]). Оваквијем умовима оборужан приступаше Дубровник тјескобној радњи једне године за сва времена знамените у историји републике.

Разумјевши тешке гласе из Цариграда, Сенат ријеши готово једногласно 21. јануара, да поклисари понуде великоме везиру Кара Мустафи десет тисућа златнијех дуката.[3]) У тај исти дан изабра Јера Менчетића (Menze) за поклисара к Ахмет паши, да му честита што је дошао, да влада босанским па-

[1]) Notizie istorico-critiche su Ragusa II 123. Он уједно јамчи за истинитост овога догађаја.

[2]) О власти Малога Вијећа и о његовијем сношајима са Сенатом види расправу мога оца у Rad-у CXIII CXIV и CXV Jugoslav. Akademije.

[3]) Од прилике 120000 франака. За она доба грдни новци.

шалуком. Шест дана доцније повиси понуђену своту још за хиљаду дуката, али не без живе дебате и жестоке опозиције.[1])

Два су нова поклисара имала што прије однијети у Цариград ове новце заједно са новцима данка. По томе ријеши једнијем гласом већине, да ће се та свота сакупити новијем порезима. Али једној странци у Сенату било је вазда мрско ово крајно средство, необично у Дубровнику и антипатично свијем партијама у држави. Једнијем само гласом већине прође предлог, да онај именовани одбор од пет сенатора, који изабраше 17. новембра 1677., удари јачу порезу на свеукупно имање грађана, бива не више од један на хиљаду него од половине на сто. Док се то расправљаше у дворани Сената, дође на Плоче Шјахин ага, везирев изасланик. Сенат одлучи, да ће му дати 8000 дуката cum hoc ut agatur cum illo prout consultatum est.[2]) Књиге Сената муком муче о томе договору. Али, видјевши га, гдје се враћа 15. фебруара — са писмима Сената за посланике, па за Маурокордата и за великога везира можемо, разложито сумњати, да је република подмитила тог доброга Турчина, који, може бити, није нити видио града, него га господа савршеном иронијом употребише за изванреднога улака нашега Вијећа за посланике и неколико понизнијех ријечи за Кара Мустафу. Наруџбе Сената 27. јануара, 10. и 25. фебруара[3]) давају нам не само потпуну слику положаја, него и означују jаснијем ријечима јачу оријентацију дубровачке политике.

«Ваше су муке, наше муке, и наше тјескобе. Бојимо се, да нам ваша одгађања не буду на пошљетку погибна, па да они људи од онијех ријечи не задобију вишега нада, да ћемо ми нуђати све то више своте. Сенат нуди сада једанаест тисућа дуката: али ви нећете нуђати *све* у почетку, него *мало по мало и више пута, и поновим посланицима*. Ако се велики везир не би утажио, а ви навијестите долазак посланика са данком, на што остане, биће за вел. везира.“ Разумјевши Сенат, да је ћесарски резиденат изненада посјетио *први* наше

1) Повишење од 5000 дуката би забачено са 11 гласова против 6, а повишење од 2000 дуката са 8 против 8. Cons. Rog. passim.

2) Cons. Rog. passim.

3) Codex Caboga (Кабожичев Архив). Lettere e Comissioni di Levante passim Држ. Архив.

посланике, а да је Буђа изишао на поље против Кабогиневоље, да се не би сусрео с њиме, кори строго и неумољиво тај прекршај, који би могао бити удесан у ово вријеме. «Чујемо неизрецивијем негодовањем да сте мало сложни у ово вријеме, погубно за републику, кад би ваша дужност имала бити, да удружите в ше воље, када бисте их имали и стотину, у братској љубави на корист отаџбине. Нијесу ово околности у којима је просто дати излијева о особиим страстима, којијех треба на против свак да се отресе и да посвети мисли, ум и труд републици.» Налаже дакле, да се посланици дигну у походе к ћесарском резиденту и да се Буђа том згодом извини, рекавши да није знао за резидентов посјет. За чудо и у овој згоди је Маројица Кабога онај који ведрим челом подноша свако понижење и заборавља сваку увриједу. У његовој бистрој глави жртвовао је врховноме интересу републике све своје антипатије, све непромишљене кретње своје ћуди. «Не давајте, наставља Сенат, никаквијех уфања ни празнијех обећања вел. везиру. Штедите шиљање улака, јер нам стаје новаца, и јер њихов долазак страши наш народ.» А у писму од 10. фебруара[1]: «Ваша нам писма носе непрестано муке и тјескобе ваше и тешку погибао отаџбине; али премда су велике садашње смтње, ипак не здвајајте, јер божја провидност, када човјек највише мисли да је од свакога остављен, подиже га из тјескобе по њезинијем неизрецивијем одлукама.» Њихова приватна писма отворише у Сенату и прочиташе по државноме подтајнику. «У ономе писму што пишете о Стефану Соргу и његовој жени, указујете се у велике препадени. Чудимо се, како заборавивши своју срчаност подајете се испразноме страху. Ова република и њезини поклисари нађоше се и другијех пута у сличнијем невољама; али нити наши пређи уздркташе под пријетњом рата нити њихови посланици изгубише јуначко срце, премда им пријећаху смрћу и сужањством». Тјеши их дакле Вијеће, на разумјевши да није страх од смрти, него мисао да не угађају, може бити, са свијем жељама републике, наставља: «Знабудите, да вас Сенат љуби као љубежљиви отац, знајући добро, да у свима вашим дјелима нијесте имали пред очима него спас домовине. Ако и почињисте какве гријешке, то би

[1]) Одговор писмима посланика од 6., 8., 12. и 16 дек. и 17. јан. Ibid.

од превелике ревности за јавно добро, па да не бисте учинили случајно штогођ штетно за републику учинисмо вам у својијем писмима по који љубежљиви укор, у коме могасте разабрати очинску љубав Сената, и признање ваше радње. Нека дакле посланици расприше неосноване бојазни, нека се увјере о љубави Сената; али их овај озбиљно опомиње да не пишу приватнијем особама о јавнијем стварима. Њихова се писма нијесу предала, да се и, к не би престрашио, видјевши толико измрченијех реченица." А 25. фебруара приопћује посланицима потпуну самоћу републике: «Млетачка нам је влада писала, сажаљавајући нас у велике и — ништа више. Ако прејасна република, која има највише користи у нашему постојању, не може или неће да учини ништа, промислите што ће остали владари.» У исто доба јавља, да је босански паша примио врло љубежљиво изасланика Јера Менчетића, и да се није обистинио онај глас, који га бјеше описао као онака човјека. Јадни Дубровник! Неће проћи ни ти два мјесеца од тијех ријечи, а босански паша, учинивши се џелатом Порте, утјераће у лаж безбрижни његов над!

Велики везир хита међутијем к насилноме ријешењу распре У потаји приправља посљедњи ударац. Ћесарскоме резиденту, који га у име ћесара пита: „Шта има с Дубровчанима?" одговара: «Ништа». Два пута посланици хитају к дивану, два пута се враћају неоправљена посла. Чудни гласови обилазе по двору, умножају страх и неизвјесност; ваздух је пун и препун муњине „Сљедеће ћемо вам писмо писати из Баба. Џафера, из тамнице убица и хајдука, али све благословљено, ако доживимо спас отаџбине". 11. марта у петак посланици приступају посљедњи пут к великом дивану. Њихова је обрана увијек она иста. Опетују још једном ...ожерно начело потпуне слободе на њиховој земљи, зазивљу прастара писма и древну вјеру. Али све су то празне ријечи за Кара Мустафу. Пресуда је изречена. Проглашен је *јасак*, бива трговачки блокус проти Дубровнику.[1]) Дубровник ће платити не више 300 кеса него два милијуна кеса. Фантастична та

[1]) Заповијест вел. вез. управљена на босанскога и херцеговачкога пашу, на кадије Новога, Љубиња, Габеле и Мостара и на аге реченијех мјеста, гласи у српском пријеводу самијех посланика овако: „Трговцима од Босне и Биограда и од осталијех држава на све стране. Докли годи не *ађуста* се лит с Дубровчаним више ђумрука

свота «изазивље смијех неутралнијех држава",[1] јер је тако огромна, да није више озбиљна. Али Кара Мустафи и посланицима није до смијеха. Велики везир неће да преда salvus conductus новијем посланицима данка, него Кабози злобно одговара: «Порта зна, да данак не може узмањкати." Воде их напокон у кућу чаушевога емина у часовити притвор.[2])

Напокон, седмога априла, на сам Велики Четвртак, једанаест година након Велике Трјешње, дан за сва времена знаменит у нашој повијести, племените поклисаре Маројицу Кабогу и Ђура Бућу одведоше кроз јавни трг и урликајућу свјетину у Баба-Џафер као државне сужње[3]). Приспјевши у тамницу баце их у угао тамне собе, са шездесет другијех утамниченијех. У тој јами бјеше једна постеља а по поду свакојакијех живина и неописив смрад. Кабога у тај час пита Сенат за опроштење, ако је само за један тренутак малаксао, мислећи на своју дјецу. „Нека буду увјерене Ваше Преузвишености, настављају оба посланика из тамнице, да ћемо ми устрајно и јуначки поднијети све ове и друге патње, еда би се све довршило на спасење отаџбине."[4])

Док се све ово догађаше у Цариграду на Велики Четвртак народ у Дубровнику дочу, да је онога јутра стигао на Плоче улак са шест особа са писмом босанскога паше. Сенат би сазват у великој хитњи. Ахмет паша бјеше примио налог од честите Порте, да утјера од «славне господе месијинога народа, угледнијих између великаша Исусова закона, првијех кнезова и остале дубровачке господе" четири тисуће кеса — то бјеше посљедња тражња великога везира, и да са два дубровачка по-

---

и правда потпуно се не изврши, одсад у наприједа нико од трговаца на дубровачку скалу да се нема пустит да иде, ни од Турака. И како ови орден учини се, ако би ко год обишао скровито, да му је све благо узето у мирију, да се има велика запријека ▪ јасак учинити. (Corrispondenza di Marino Caboga e Giorgio Bucchia, F. XLVI, бр. 1839. Држ, Архив).

[1]) Сенату, 20. марта 1678. (Ibid.).

[2]) Посланик Colyer пише у Хаг 13 марта: „Десетога овога мјесеца пресудише у јавном дивану пред великијем везиром господи дубровачкијем посланицима, да имаду вратити тобож уплаћену царину, јер ће друкчије велики господар уништити републику, Након пресуде ова два господина одведоше у тамницу. Ово су заиста оштра поступања, која ће, без двојбе, дати размишљати кршћанству." Држ. Архив. у Haag-u.

[3]) Сенату, истога дана по млетачкоме улаку јавише.

[4]) Кес. резиденат пише 12. априла писмо Кабози, у коме обећаје, да ће одмах радити око министара Порте, да посланицима облакшају муке, а да им шаље међутијем љечника да их пази.

сланика углави цијели тај посао; али није било сумње о категоричној нарави тога посланства. Царски намјесник не сакриваше истину: „Лицима које ћете послати имате дати коначне заповиједи а не изговарања и другијех разлога. Изговарања бише већ изнесена од онијех посланика пред честитом Портом. Разлози ваши не могу дакле више бити уважени, него пошљите ријеч, да сте спремни платити и настојте да све што прије извршите овај посао. Своме господару треба робовати, а ви добро знате, да је цар свијех четири страна свијета ваш господар, па кад се год рашљутио на кршћанскога кнеза, да је онај народ милошћу свемоћнога Бога био поражен и ногама сатрт. Треба дакле да признадете, каква ли је корист бити му слуга и живјети под његовијем пресретнијем сјеном, и зато треба да се покорите његовијем заповједима."[1] Јасније се није могло говорити. Па док у суботу звона свијех дубровачкијех цркава навјештаваху ускрснуће Спаситељево Сенат оне републике, која је два пута, у овоме вијеку, била завијена у црно у Велику Недјељу, сједи и сједаће непрекидно на сам дан Ускрса све до касне ноћи. У први дан ријеши једногласно, да ће послати Ахмет паши два посланика и да ће му одговорити на писмо. Приступивши избору посланика изиде из *цаpe*[2] са једанаест гласова против девет име маловијећника Маројице Николе Гучетића.[3] Измоли три дана размишљања, и за по дневи разгласи се вијест по свему граду. Писма из Цариграда умножаху страх. Господа вијећаху без престанка. Знајући добро да су нови посланици нови мученици, приступише избору другога посланика. Тринаест пута државни тајник пронесе по дворани цару и тринаест је пута нађе празну. Четрнаести пут би изабран Орсат Сорготевић са једанаест гласова против девет. Сорго измоли три дана размишљања и сједница би дигнута. На дан Ускрса Сенат га опрости посланства због слаба здравља. Неодлучност владаше силна. Предлог Малога Вијећа, да онај, који не би примио посланство, буде лишен властеоства, би забачен. Казна би повишена на три године прогонства у Мали Стон. Опет приступе к избору, али

[1]) Cod. Cab. passim

[2]) Урна са гласачкијем куглицама.

[3]) Cons. Rog. 1677. in 1679. passim.

гласови бијаху распршани. Против предложенога Јакете Палмотића подижу veto провидници Церва и Рести, јер не бјеше минула година од његовога посланства у Риму. Али Сенат укида veto и проглашује законитијем предлог Малога Вијећа, без праве користи, јер Јакета нема већине. О Здравој Марији напокон, кад се пошљедње антифоне црковне литургије пјеваху сред плачнога пука у *Госпи*, а, да контраст буде оштрији, мир на небу и на мору, мирисава априлска гора и злато и бјелина, по црквама удружаваху се о сутону у једној јединој визији дубровачкога мира. Сенат обазна коме ће да повјери посланство у Босну.

Николица Бона устаде са свога сједала, те изјави да ће он главом кренути к Ахмет паши у Сарајево. У исти час он и друг му Маројица Гучетић положе заклетву у руке кнеза Мартолице Церве, а Сенат, пошто бјеше прије два дана одобрио одговор Ахмет паши, предаде провидницима републике задаћу да саставе и предложе поруџбе новијем поклисарима. Главно мјесто одговора Сената босанскоме паши гласило је овако:[1] «Зна вас свијет наше туге и невоље. Види свак наш град оборен. Види погубљене грађане. Види распршане по свијету наше трговце; види свак остављену ону нашу скалу, тако да веома трудно и невољно можемо ми скупит' обећани харач, него ли да можемо ми наћи толико кијеса, које ни ми, ни наши стари нигда нијесу могли имати. Промисли Ваше Пресвијетло Господство како ми можемо наћи, не само толики множ, ма ни веле малахан дио сред невоља и међу којијем се находимо и међу којема нигда се наши стари нијесу нашли. Жô нам је само да они који су нас прид честитијем царством омразили с лажима неприличнијем раде славному царству и честитому везиру највриједнији град изгубити, будући се још од љетоска сва наша раја поплашила и пришала и трговци који су отишли прико мора лањскога љета, за вратити се, како је обичај, овди у јесен, за изити с трговином у славну царску земљу, још се нијесу вратили. Зато је нами можемо ријети, велики асак учињен.. А ми за не изити из воље В. П. Г. ов час смо одредили два наша властелина поклисара, којех, све што се посијешније узможе, упутићемо да се поклоне В. П. Г. у кога,

[1] Cod. Cab., у српском оригиналу.

по Господину Богу, ми смо ставили све наше уфање, ер ако нас ваша милост и правда не поможе и из овијех туга не слободи, ми смо погинули. А што бисмо могли, не бисмо се кратили учинити за не изгубити милос Честитога Царства и Вашега Пресвјетлога Господства." Пишући своме министру у Напољу, Франу Соргу Бобаљевићу[1]) Сенат изрече своју праву мисао сакривену у овоме покорноме спису: „Оправљањем двају посланика к босанскоме паши настојасмо изјаловити договарањем нападај на нашу државу и дати времена владарима да нас помогну, особито Његовој Преузвишености (напуљскоме поткраљу) која ће увидјети од колике је користи за ону краљевину уздржавање ове републике, која види неизбјежну своју пропаст, ако јој владари што прије не потеку у помоћ[2])". Четрнаестога априла Сенат одреди своту од двадести тисућа дуката, коју ће посланици моћи понудити Ахмет паши „pro totali et ultimo ajustamento." Њима тако би дозначена свота од двије стотине дукати и шест комада баршуна за посланичке потребе и за даривања Турцима. Али у наруџби, коју Сенат одобри онај исти дан, бијаху посланици упућени *да одгоде свако плаћање*. Сенат играше доиста вјешту али погибељну игру. За њега је у Цариграду све свршено: Кабога и Бућа немаду више никакве власти. „Ако би когод дошао да се договара с вама о ономе што сте хтјели да понудите везиру, реците да ви немате више власти понудити баш нити оно што сте већ нуђали, *јер је ваше посланство довршено*. Јер ваша господа послаше два посланика босанскоме паши, по везировоме налогу, да расправљају об овоме послу, па се с њима треба договарати а не више с вама[3])". С Ахмет пашом надаше се Сенат блажијему поступању. Одгађајући с њиме плаћање своте, могло би се збити да република не плати ни једноме ни другоме. Говорило се о настајућему миру у Јеврони. Предвиђао се рат међу Русијом и Портом. И томе chassez croisez градоносан

[1]) 11 априла. Lettere e Commissioni per il nobil Francesco Sorge Bobali a Napoli degli anni 1678., 79.,80. e 81 F.° XXXII, Бр. 1752. Држ. Архив.

[2]) У истоме писму налаже министру да иште у поткраља: оружја, цебане, војника, заповједника и инжинира Бернарда де Гриненберга, у другоме писму (од 13. априла) јавља, да је у Дубровнику и у Стону затворена скала, и да се враћају каравани коња који дођоше купити со, тако „да смо лишени трговине са Левантом." (Ibid.)

[3]) Посланицима Кабози и Бући, без датума али не двојбено првијех маја, (Lett. e Com.)

би се облак могао распршити. Ову основу Сенат јасно изриче у наруџби посланицима, даној 14. априла[1]). «Који ли су захтјеви везирови, основани, на бјелоданијем потворама, којима ли разлозима ми обранисмо познато је свијету, а и вама, који бијасте без престанка присутни расправама у Вијећу те дадосте вазда мудро ваш савјет.“ Приказаће дакле поклисари дарове паши, његовоме ћехаји и тефтедару, образложиће у кратко неоснованост потвора, описаће сиромаштво и тужно стање ове републике. „Употребићете особиту вјештину и мудрост да обазнате цијели и пријетње везирове и нећете се уплашити од мучења и пријетње, које не могу ништа наудити храброме срцу, када се ради о корист отаџбине, која је у вашу мудрост положила своје спасење.» Нека почну нуђати мало по мало, с почетка робе и мале своте, *које ће посланици имати тражити тамо на вересију, да покажу још веће сиромаштво*, и неће понудити пошљедњу своту од 20.000 дуката, него у крајњој нужди на рокове и непрестанијем одгађањем.

Осамнаестога априла посланици кренуше обичнијем церемонијалом на Плоче и Дубровник не виђе више никада свога најплеменитијега сина.

Бона и Гучетић превалише за седам дана пут од Дубровника до Сарајева. Изван града дођу им у сусрет Мехмет ага, са три аге Ахмет паше, те их испрате у турску четврт града и уконаче у турску кућу. Посланици се с почетка обрадоваше на ту «врсту почасти». Али за кратко. У авлији те куће нађу сарајевскога сердара са дванаест јаничара поредanijех на једној и на другој страни авлије. Та чудна пратња породи у њима сумњу да би то могла бити стража а не пратња, и не преваре се. До скора их сердар сам обавијести, да му је паша наредио, да са дванаест јаничара стражи стражу пред њиховијем вратима. Ето, како се почињаху испуњати слутње Сената! Ово је посланство имало бити од првога дана до задњега мученништво и ништа друго. Треба читати писма посланика. У ономе дугоме, испрепредеhistoire

[1]) Lett. e Comm. di Levante 1673.—74. Изд. проф. Ђелчића који је објелоданио у год. 1881. часописа Biblioteca storica della Dalmazia десет писама посланика Боне и Гучетића све до 19. јулија 1678. из библ. Мале Браће Бр. 416. Неколико уломака овијех истијех писама припопћи пок. Кукуљица у животописној цртици Николице Боне у Dubrovnik-у од год. 1868.

мученишство, ону самотну тјескобу господскијех душа, наображенијех људи, заноснијех срдаца, гдје се отимљу у глибу простачкијех говора, мита, слуга и слуга господскијем слугама безимене руље без вјере, без отаџбине, без осјећања. Ниједној кршћанској држави није, може бит', као Дубровнику одрекло божје провиђење јачање у великијем трагичнијем кушњама, у борбама на махове. Али баш тога ради његова је повијест два пута човјечанска. Његово се морално јачање збиваше у непрекиднијем малијем окршајима и кушњама, које вјерније означују свагдањи људски живот и правије биљеже велики дух.

На пашиноме двору нађу Капиџи-башу великога везира. Бјеше јасна Кара Мустафина основа. Не могавши присилити посланике у Цариграду: надаше се, да ће посланици у Сарајеву попустити од страха пред пријетњом и навалом на дубровачку државу. У исто доба поче се из тихана јављати глас, да су Кабога и Бућа обећали тражену своту и да су означили нове посланике код Ахмет паше, као оне који ће је имати исплатити. Вјешта бијаше та основа. Али Кара Мустафа није рачунао са двије ствари: са јединством воље у Дубровнику и са послухом дубровачкијех државника изван Дубровника. То јединство у вољи и у послуху имало је одржати коначну побједу.

Код првога саслушаја у Ахмет паше распреде се брз разговор. Мјесто готовијех новаца посланици донијеше ријечи. Паша их шћаше престрашити. Нацрта им власт цареву, силу империје, ерделске невоље. Дубровчани се обранише говорећи, да они не хају за богату седмоградску, која може давати све што од ње траже Дубровник нема него седамдесет миља камена. На помљетку царски намјесник стави питање у свој прави облик: „Ја немам с вама расправљати, него питати вас хоћете ли дати оно што Велики Господар иште од вас или нећете. Рците дакле што ћете дати, јер ја немам друге занонијести него да приопћим ваш одговор[1])". Опросте се без успјеха. Коцка бјеше бачена, сада се само питало, ко ће даље устрајати. Код нашина ћехаје опетоваше исте ријечи. Настојаше угдавити, да Дубровник не може дати више од тридести

[1]) Сенату из Сарајева, 28. априла (Ib.).

кеса. Свота бијаше смијеха вриједна охољеноме Турчину. „Наша господа, рекоше посланици, забавише нас у граду осам дана након избора, како би кроз то вријеме описали свеукупно имање нашијех људи, и прорачунали су да, одузевши чак и прстење њиховијем женама, све имање једва досиже до тридести кеса, урачунавши и оно што наши трговци имаду у Италији." Ова је ипербола била достојна одмазда иперболама турскијем. «Зато молимо ваше господство, прихватите нашу ствар, па измолите у вашега господара, да предложи преузвишеноме великоме везиру ову нашу понуду.... а ми ћемо вам, након свршена посла, и једноме другоме указати нашу харност » Али све заман. И овај саслушај би без користи. Поврате се к паши. Овај не изговори ни једне увредљиве ријечи. Љубежљиво им опетоваше, да су заповијести из Цариграда јасне и да ће он одговорити великоме везиру, да се посланици крате дати што Порта од њих иште. «А док се врати одговор, остаћете овдје, а извршићу оно што ми заповједе."

Док се ово збиваше у сарајевском конаку, Порта бјеше објавила рат Русији. Догађаји се изредише муњевитом брзином. Мјесеца марта царски се репови бјеху подигли у Даут-паши, гдје табороваше турска војска. Трећега априла стиже под царски шатор руски посланик са предлозима мира. Одузеше му сабљу, одрекоше му шемблије и ставише му стражу пред врата. Велики га везир упита: зашто не даје Цебрин Порти. Посланик одговори: «С онога истога разлога којијем се служе Османлије против кршћана. У Цебрину има цркава, које би се проврглe у џамије да дођу Турци, а то се противи кршћанској вјери." Одузеше му писмо за султана, који га не хтје ни примити на саслушај.[1]) Након четири дана прогласише рат против Москова. Након другијех осам дана, 15. априла, отпустише посланика са одговором. Ако цар жели мир уступом Украјине, добиће га ако посланик са одговором нађе турску војску још десет дана хода с ову страну Дунава.[2]) Свршетком маја подиже се турска војска, не давши времена Русима да одговоре. У добручкијем степама султан се опрости с војском.

[1]) Hammer. Op. cit. passim.

[2]) Hammer, passim. Киндсберг Кабози 12. априла: „Руси полазе до четири дана роговорним одговором. Турци се надају да ће им послати понуде мира." (Coresp. di M. Caboga etc. F.º XLVI Бр. 1839. Држ. Архив.

Ставивши на главу великога везира чапљу посуту дијамантима, предаде му свети барјак с ријечима: «Нека моја молитва буде с тобом.» Царску војску праћаше и ћесарски ресиденат Киндсберг и Мамука дела Торе који бијаше ћесарски и портин тумач, како некада Панајоти за кандијскога рата.

Десетога маја стиже улак у Сарајево с поруком да паша крене с босанском војском к царском табору у Јасакчије. Посланици се обрадоваше: «На ту вијест дадосмо понизну хвалу Његовоме Божијему Величанству видјевши Ваше Преузвишености спасене од онијех погибли којијех се бојасмо, слушајући његове пријетње[1].» Али се радост до скора обрати у плач. Паша им поручи, да ће их са собом одвести к царској војсци, да је така заповијест. Капиџија-баши, коме се ваља вратити, имају дати тисућу талира. То бјеше одвише! Посланици протестоваше проти тој новој повреди њиховога достојанства и неповредивога значаја, те поруче: «да неће више ни један властелин поћи као посланик к цару с данком, ако их не пусте, да се врате њиховијем кућама онако како су дошли — на добру вјеру.[2]» Јалов труд! Оне ће исте ноћи кренути њих два, драгоман и слуга, са четири коња к Дунаву. «Предавши се Божијој руци, приправисмо се на овај претешки пут, који нам надмашује силе, али опет прихваћамо га радо од љубави к отаџбини. Бријачу и слугама наредисмо да врате нашу робу у Дубровник.... Јутрос би оглашен свети рат, а паша ће кренути најдаље до два дана, јер га зове двор у хитњи. Ми се радујемо, да је наша отаџбина спасена од његовијех нападаја и пријетња а надамо се, да нас неће оставити ни наш свети Влахо».[3])

Пут бјеше доиста трудан Пратио их је Капиџи-баша великога везира. За њима је долазио Ахмет паша са својом војском. Јахаху без престанка Три дана без престанка лијеваше дажд. Маро Гучетић, који се у Сарајеву бјеше разболио, тешком муком поднашаше непрестано касање коња Николица се научи брзо, али старији му друг напредоваше полако и мучно По ноћи ни постеље ни слугу. А поврх свега тога Ка-

[1]) Сарајево 11 маја. Lettere e Relazioni dei Giacomo di Palmota, Marino de Gozze e Nicolo de Bona, Marino Martolizza de Cerva ambasciatori da Saraglio degli anni 1667. 1678, 1681. F° LII бр. 1923. Држ. Архив. Ово се писмо не налази у Ђелчићевоме издању. Има два писма истога дана.

[2]) Ibid.

[3]) 11. маја (Gelčić)

пиџи-баша са дугим разговорима, са непрестаним исканьем новаца и свакојакијех дарова, док му напокон посланици не дадоше и саме наките с коньа, којима се бјеху послужили у посланствима, и Јакета Менчетић и Јакета Палмотић.[1] Не остаде им напокон него једна сама одјећа. У ньој спаваху, у ньој устајаху. «Са свијем тијем тјеши нас у овијем мукама вијест, да је паша кренуо данас с војском из Сарајева... и да су тако Ваше Преузвишености ослобођене од свакога страха Тако чујемо, да је назад много дана кренуо и херцеговачки паша». Стигавши 27. маја у Софију дочуше од некога Жудије из Цариграда, да су посланике одвели из Баба-џафера, у седам Кула. То им исто јави и мьетачки драгоман Риналдо који путоваше у Спьет са депешама млетачкога Баила. У толико Капиџибаша сисаше им крв. Почеше од дубровачкијех трговаца и од Жидија позајмьивати, да засите тога човјека. Измучени цио дан новијем понижеьима сноваху по ноћи, како да проживе сутра дан са новцима, које им Сенат бјеше дао да покрију прве трошкове. Па када би дан стао нагиньати над, некада живом, Софијом, сред турскијех ордија писаху Сенату: «Жао нам је да наше посланство запада толи скупо државу.»[2]

На прве гласе из Сарајева помисли Сенат, да је Дубровнику куцнуо час материјалне обране. С почетка не примајући вијести од посланика, посла редом три четири писма у Сарајево, у којима се чита тешка брига за несталијем синовима. На пошьетку стиже глас, да су посланици, против свакога Божијега и ьудскога закона, одведени на силу к Дунаву. Али Аџмет паша није с ньима. Смије дакле нападати Дубровник.[3] Сенат зове сву властелу у град, зове све што је остало дубровачкијех бродова, да се окупе у луку на обрану града. Посланику Соргу пише у Напуь, да нареди свијем дубровачкијем капетанима у напуьској луци, да што прије дођу у Дубровник, под пријетньом заплијене свијех добара, као против велеиздајницима[4]). Мало затијем шаье Мата Гундулића поткраьу

1) Добрун у Босни 15. маја (Ib).

2) Софија, 27. маја (Ib.).

3) „Султан креће у бој, саме двије наше босански и херцеговачки задржани су у ньиховијем градовима са војском. Што су их задржали због свеопћега дизаньа османлијске војске, чини нас сумньати, да их изненада не порину на нашу штету.“ (Сенат Соргу 30. априла).

4) Сенат Соргу 4. маја (Lettere ed Istruzioni etc.)

да испроси помоћ против Турака[1]). Проглашује напокон обрану земље. Именује три „capitani delle armi" Николу Гучетића, за Стон, Марина Растића за Конавле, Франа Тудизића за Бргат. Овој тројици је дата једнака наруџба: Приправити обрану државе у овој тешкој догодовштини; пописати мушку чељад, способну за оружје и приправити све за мобилизацију народне војске; приправити артиљерију. Нека се бране за случај нападаја, али нека не одговарају изазивању турскијех чета, *да не би ставили у погибао нашу слободу*[2]).

Даје напокон хвалу Сенат посланицима, растужен и зачуђен због одласка њиховога к царској војсци. „Видимо да вам достаје срчаности духа која често подиже и помаже слабост тијела. Уфамо се у помоћ Божију и заштиту Богородице и нашега парца св. Влаха да ће до скора доспјети те муке и да ћете ви постићи толико више хвале и славе, што ће вашијем најстојањем отаџбина бити спасена."[3]) Главно им настојање има бити, да се обавијесте, зна ли султан о свему томе послу штогод, или му сакривају, те не зна ништа. Јер ако не зна, обрана ће Сената бити јача, знајући да велики везир ради на своју руку. Настојаће такође да добију *salvus-conductus* (Ембри) за нове посланике, који ће кренути до мало из Дубровника са данком[4]).

Вријеме је да завиримо у цариградске тамнице, гдје чами онај, који би некада најнапраситији и најохолији дубровачки властелин, и друг му, кога обасја његова хвала. Пошто их одијеле од живијех, прођу дневе неописивијех мука. Маурокордато им поручи, да ће и њих одвести са царевом војском, али дневи пролажаху. Посљедње чете из Анатолије и Мисира кренуше к сјеверу. Кабога и Бућа бјеху заборављени. Прије поласка пољачки се посланик живо заузе код великога везира за Дубровчане. Захваливши му посланици, кулмски палатин витешки одговори: „Учиних што бијах дужан учинити као посланик, као кршћанин и као ваш искрени пријатељ и чудим се у велике да други посланици нијесу то исто учинили." У томе се по-

[1]) Наруџба Сената од 16. маја. (Lett. e Comm. di Ponente 1677.—78.).

[2]) 14. маја (Lett. e Comm. di Ponente 1677.—78.)

[3]) Сенат посланицима у Јасакчије 18. маја (Lett. e Comm. per. li M. de Gozze. Nicolo de Bona, ambasciatori in Silistria. F° XXXIX бр. 1800. Држ. Аркив.)

[4]) 24. маја гласова Сенат закључак, да се дозначи посланицима за све изванредне трошкове она свота, која нарасте од разлике између номиналне и течајне вриједности дуката (Cons. Rog.).

љачки дипломат био преварио, јер ћесарски ресиденат бјеше навјестио Кабози,[1] да је након колективно просвједовати проти утамничењу дубровачкијех посланика заједно са енглешким и млетачкијем посланицима и са оландешким ресидентом; али га Маројица бјеше замолио, да одустане од те намјере, еда не би учинио горе, и ствар остаде неизвршена. Све се то збиваше, док се у тамници савијаху од гада гледајући сваки час смрт пред очима. Развијаше се страховит смрад. Сваки дан умираху два или три од онијех невољника. „Јаох јаднијех нас, ако се породи куга! Један нас ћилим сам дијели од осталијех у соби."[2]) Мољаху да их пренесу у Седам Кула, али заман. Једном неки Турчин замахнита у тамници. Разлупавши стакла, садругови га свежу и објесе цијелу ноћ ногама у вис[3]) Кад и кад долази до њих по који утјешан глас. Киндсберг пише Кабози 21. маја: „Писао ми је ћесар, да је обавијестио папу о основама Турака проти Дубровнику и да је опоменуо републику (млетачку), да одврати ту несрећу од кршћанства, које ће до мало да се помири." Букне на пошљетку куга. Вјерни им поданик Марин Маричевић умре од куге у њиховој постељи[4]). Кабогу хвата грозница, али за срећу без пошљедица. Тјелеса су им кроз ватру прокушана. Поднашају и глад и страх и жеђу и болест. Улак је Стјепан убијен на путу између Пловдива и Пазарџика и бачен у воду са свијем писмима посланика на Сенат.[5]) Па док они пишу без престанка, да олакшају главу и душу у окуженому ваздуху, Дубровник чека нестрпљиво та писма. Шире се озбиљни гласови о њиховоме ослобођењу. Тако јавише Бона и Гучетић из Софије. По граду причају, као ствар недвојбену, да је Маројица пуштен на слободу уз јамство и да се својски заузимље за јавну ствар. Бућа, да је остао у тамници. Кнез и Мало Вијеће истражују

1) Киндсберг Кабоги 11 априла (Corr. di M. Caboga F-o XLVI бр. 1839.

2) Сенату, 16. априла (Ibid.)

3) Сенату, 3. маја (Ibid.).

4) Сенату, 3 јунија (Ibid.).

5) Посланик Колијер својој влади 23. априла: „Затвор господе дубровачкијех поклисара би куквино пооштрен. Одведоше их к мјесту, гдје је *Крвави Зденац* и ставише их у опћу тамницу са угурсузима и лупежима, гдје сада влада куга. Тога су ради јучер молили великога везира, да им допусти да подигну у ономе мјесту малу ограду, али им то одрекоше тврдијем ријечима." Држ. Аркив у Хагу.

на заповијед Сената.[1]) Напокон ето писама из Цариграда са жалосном истином. Високу скупштину обузе грозничаво стање. Пуна фантастичнијех сумња, она се на сваки глас трзаше и предаваше или великоме наду или великоме песимизму, да се опет у скрајни час поврати бистроме схватању положаја и јакијем основама. Шаље у Цариград и у Софију писма за цара, за Кара Мустафу, за Муфтију и Мусаипа. «Находе се, пише овима, наше скале свуда затворене, трговци наши разбјегнути, јемини дигнути, со царева без продаје, а ми у бићу и тузи у каквој од постанка овога града наши стари нијесу се нигда находили... Ништа не мање у таквој невољи, у мјесто од помоћи ишту с аваиијам од нас толике новце и благо, колико сва Херцеговина не ваља».

Једанаестога јунија стигоше сужњи у Силистрију и нађоше Ахмет пашу с војском. Цар сам наставаше тамо са својим харемом. Не бјеше ни весеља ни здравља у тој турској тврђави на мочварноме рукаву Дунава. Дневи пролажаху у досади. Султаније се разболијеваху и жуђаху се вратити к Босфору, преклињући Силистрију. Сам цар поручи великоме везиру да га није воља наставати више у томе мјесту. Кара Мустафа одврати, да част и спасење царства захтијевају његову присутност на граници[2]). Долазак дубровачкијех посланика бјеше одвећ мала ствар за господара свијета, а да би била кадра разбити монотонију његовијех ловачкијех сањарија. Предадоше их кајмакаму, кајмакам писару. Саградише опет нове тражбе, нове дугове. Сада је већ доста и 280 кеса. Посланици неће ни да чују о таквоме захтијеву. Свршено је. Двадесетога јунија, забиљеживши њихова имена, послаше их заповједнику тврђаве. Бацише их у само дно куле; у соби без свјетлости ставише им врат, ноге и руке у гвожђе, покрај турскога некога хајдука, који онако свезан стајаше већ девет мјесеца.[3]) «Или ћете платити или ћете изгињети у тамници.» Тако се и та врата затворе. Величину те нијеме жртве не замјети запад, а ипак немаше у тај час племенитијих ни типичнијих заступника. Рим у њима

[1]) Processo fatto addi 7. giugno 2678. sulla voce sparsa cheu. Caboga amb. a Const. ritenuto a Baba Giaffer e stato rilasiato dalla prigione (Processi politici e criminali 1665.—79. F-o LXIV Бр. 2051 Држ. Архив.

[2]) Hammer, passim.

[3]) Dal castello di Silistria 22. jyнија (Ed. Gelčić).

умираше. Жив су анахронизам тој модерној монархичној позитивистичној Јевропи. У доба расула свијех старинскијех установа и крјепости, та два Дубровчанина мирно обнављају одавна заборављену формулу: простоту и јунаштво.

А почем Дубровник одређиваше свеопће причешћење и свеопћи пост у оне дане[1], црква се мољаше за њ. У понедјељак Духова папа Инноћент XI упути се са сјајном поворком свега римскога свећенства, редова, збора кардинала, и многијех владика к цркви светога Петра, гдје сам очита литургију, „да измоли Божију помоћ у садашњим потребама кршћанскога пука против невјерника".[2] Градић присуствоваше тој свечаности. И премда се не спомену напосе име ни једне државе, опет је свак осјећао и знао, да је папа имао „особито у мисли" Дубровник. Кардинали и бискупи обасуше Градића честитањем говорећи: «ово је ваш благдан».[3]

Градић, јављајући ово сенату, надовезаше знамените вијести и размишљања: «По овој љубежљивој и часној изјави нека се Ваше Преузвишености удостоје размислити, како у пресветијем грудима Његове Светости гори невјероватна љубав и ревност за ваше спасење, што и указује многим разговорима са посланицима и са приватнијем особама, а особито са шпанскијем посланицима у Риму и Мадриду и у Напуљу. Истина, чини се да томе не одговарају живи докази помоћи, којима смо се могли надати по његовој великодушности и мудрости, али томе је разлог што сада похвално настоји, да обустави пропаст, која бјеше неизбјежива у Апостолској Ризници у којој најђе стотину тисућа шкуда мање дохотка, што се потрошило на дугове и на друге нужне ствари. Дакако потреба је тако велика, да би требало површити изванредне мјере јаче од обичнијех разматрања немоћи, па би требало наћи начина трошити и оно чега нема. Али Његова Светост мисли да неће доћи до те скрајности и да се та згода неће приказати. Услишао га Бог и уништио несрећно царство нашега вјековнога душманина!"

(Свршиће се)

---

[1]) 28. јунија (Cons. Rog.)

[2]) Стеф. Градић Сенату, Рим 1. јунија 1678. (Lett. di Stefano abb. Gradi da Roma F-o XII бр. 1255.)

3) Ibidem.

ПУТЕМ

од

ИВАНА ВАЗОВА

„Зашто су тако слатке успомене о младости па биле оне тешке или жалосне? Зашто је тако мио уздах, који нам се отима, кад поново опазимо места, која нисмо годинама видели, у којима смо провели неколико светлих часова у својој младости, у којима нам се живот насмејао у најдражој својој лепоти, какву му је у стању дати само чаробна сила младости! О успомене, и ви сте, као год и нада, слатке и миле, јер нас благотворно умирујете. Ви сте шта више узвишеније од ње, јер никога не варате, никога не трујете преварама и разочарењима... И живот, и његове буре, и зуб времена, и свемогућа сила људског зла, па и сама срећа не могу да одузму ништа од дивота ваших. Ништа, ништа ..."

Такве се мисли ројише у глави Пенче Дебрјанског, човека средњега доба, када му се каруце приближише селу П..., које лежи у подножју голих и дивљих брегова, онамо, куда река Струма просеца и прави себи дубок пролаз кроз клисуре.

Узбуђен погледаше он у стрмоурвинасту могилу са историјским остацима негдашње старе тврђаве и у супротне високе врхове преко реке, мрачно наднесене над провалијом, у прљаве сеоске куће и дворишта, растурене без реда дуж Струме; и у високе, гранате врбе поред ње, које уносе својим зеленилом веселу ноту у мрачно, голо и сиромашно село и у пуно још предмета њему познатих и милих, и срце му се некако слатко и тужно стеже у грудима.

Сила му се мисли пробуди још живље у души.

Управо пре двадесет година Дебрјански бејаше провео једну годину у томе селу. У то време Турци градише железницу између Софије и Ћустендила а идуће године већ је напустише због финансија и других незгода. При томе послу бејаше Дебрјански турски чиновник — драгоман код инжињера, који надзиравеху при грађењу линије. Дужност му бејаше таква, да је крај ње имао много слободна времена. И он га је проводио више у ходању и лутању по околним пољанама и барама, посматрајући усамљен природу и размишљајући о прошлости, о којој му говораху предања тога историјског места; за тим у ћутљивим шетњама покрај Струме, која је тихо жуборила испод врба. Тихи и трајне успомене дани!

Испод тих врба, тамо код извора, око којег се сваке вечери разлегао јасан смех веселих девојака, колико ли је пута дочекивао с раздраганим срцем, доцкан у ноћ, последњу девојку, која би последњи пут дошла да напуни своје судове! Колико слатких, љубавних сусрета у тамној долини, при ноћном шуштању реке и зефира! Струмка! Црноока лепотица, црне косе, као орао поносита хода..., о тај девојачки лик није ишчезао из његова срца и памети. он га и сад види у својој дрској и дивљој лепоти. И сад му је живо у сећању, како јутром боса гологлава, насмејана, румена као ружа, тера прутом прасце и теоце на пољану, и њен луди и звонки смех, који, кад се кикоташе с девојкама, надвишаваше остале. . С нестрпљењем би очекивао да се смркне, да настане касно вече, те да му, кад извор опусти, изађе у сусрет та весела дивљакуша. Пролазна свеза, љубав чиста и невина, светла идила, за коју он чисто не вероваше да је заиста икад била!

Двадесет је година прохујало од тада! Боже, како је то одавно било!

И сада кад се кола спуштаху широким путем у село, срце му све јаче и јаче куцаше, а поглед му жедно гуташе и те врхове, и то село, које везиваху тако скупоцене успомене с најсветлијим данима из његове прошлости.

— Ми ћемо се задржати ту, каза Дебрјански, кад кочијаш заустави коње пред једном механом, — за тим узе капут и штап с намером да се некуд упути.

— Хоћемо ли се много задржавати? — упита кочијаш.

— Доста.

— Онда да нахраним коње, подне је, рече кочијаш.

— Добро.

Сунце је опекло јако. Дебријански отвори штит од сунца и размисливши се мало, крену к мосту, пређе реку, прође поред неких бедних колеба иза ње, оде у поље на стрмене могиле, па се за тим успе уз глатку стрмен.

Мало после тога, неколико сељака доле код механе радознало посматраху путника и угледаше га на врху, тамо где се још познаваху темељи старе тврђаве, како корача лагано, нестане га, па се опет појави. После пола часа видеше га на супротном големом вису, који се спушташе као какав прав зид у таласе Струмине. На тој големој висини Дебријански изгледаше као каква тачка. Још је два часа лутао и прегледао све кутове тако миле његовој души, па се врати кроз дубоки речни пролаз, пошто се провуче између балвана, довањаних до брега.

— Инжинир је, шапутаху сељани.

— Друго ће нешто бити, рекоше други.

А трећи, хотећи да допуни претпоставку последњег, рече:
— Разгледа позиције за топове... Види се, Срби опет нешто рију.

— Благо тај синак тражи! рече намрштено један сед, грозног и зверског лица, старац с огромном батином у руци.

Дебријански се у том појави на мосту. Ови се канише да га запитају, али он се окрену на лево и упути се у једну тесну улицу. Ниске колибе, дворишта бурјаном обрасла и ограђена посрнутим плотовима, или са свим одграђена, ређаху се с обе стране. Неколико великих псина јурну на њега, али се он одбрани батином и стаде пред једно широко двориште, са старим врбама поред воде, која протицаше кроз њега. Иза врбе, у дну дворишта које беше са свим пусто, беше неколико зграда и станова за људе и стоку; до њих вираше кроз гране од врба просто двокатно здање, просто омазано блатом, које се беше испуцало и одлепило, с прозорима без стакала, живописно окићено кукурузом, низама црвених паприка, венцима белог лука и другим нужним украсима сваке наше сеоске куће.

У једној соби тога здања, које сада изгледаше пусто, Де

брјански је био некада становао. То беше дом чича Стоје, првог газде у оно време. Колико се успомена у њему и овде пробуди! Дебрјански пође да погледа у одају, где је становао. Уђе у двориште. Од једном залајаше два огромна пса с накострешеном длаком и јурнуше на њега. У том изађе из ниских зграда један млад сељанин.

— Шта тражите, господине? упита овај, пошто растера псе.

Дебрјански се најпре збуни како да објасни долазак, па за тим јасно рече:

— Дођох да видим кућу чича Стојеву. Пре двадесет година живео сам у оној соби.. Не сећате ли се зар терџумана?

— А, ми смо онда били мали, чекај да зовнем м јку.

— Не треба, не треба!

Ну момак већ оде.

У том се Дебрјански приближи води. Та вода онда бејаше дубока и брза; терала је четири воденичка камена. Изнад ње је био диван и онамо, под сенком врба, он је често седео и одмарао се у хладу. Сада дивана и не бејаше, вода је пресушила и не тераше никакву воденицу. Само позеленеле од жабљака прљаве локве бејаху заостале на дну, вероватно од кише. То мртвило и пустош у некада многољудном дворишту газда Стојеву растужи душу Дебрјанскога. И врбе, као да су тужне и посрнуле спушташу остареле и осушене гране над смрдљиво корито усахнуле воде! Све је ту некако изгледало остарело, грозно, посрнуло. Двадесет година и каква промена!... Види се, да време не стари само људе...

Дође момак с мајком. Једна спарушена, зґрчкана, жута жена, већ баба, с гадним праменима косе што су пали на лице с побелелом чупавом косом. Младена! прошапута у себи Дебрјански у чуду. Боже, зар је ово она лепа, с дивним нежним цртама, бела и румена невеста, деда Стојева снаха!? Време, живот, ропски напори, ето шта начинише од овог створења! Дебрјанског то потресе; жалост, туга и негодовање противу судбине, противу суровога закона природе потресоше најдубља осећања душе његове.

Баба му се приближи и на порушеном лицу се виђаше

усиљен осмејак. Поздрави Дебрјанског и запита га, ко је он? Он се јави. Она се замисли мало, па рече:

— Сетих се, ну не могох да те познам.

— А ја те познадох, баба Младено!

„Баба Младено!“ Не вероваше својим ушима, кад изговори ове речи; он не вероваше да у истини беше пред њим она поносита, бела и румена Младена, какву он познаваше. И сам се зачуди, по чему познаде да је баш она: ни поглед, ни црте, ни очи, ни израз, ни лепота — ништа не издаваше прву Младену. А међу тим *баба* Младена беше некадања *невеста* Младена! Страшних иронија има живот!

— Да ли да видим *и њу* или не? Бојим се. Плашим се ужасне стварности. Зашто да помешам са светлим успоменама једну жалосну слику? Ну, да дођем овамо, а да је не видим!

Тако шапуташе у себи Дебрјански, кад изиде из друге улице иза Струме. Разгледајући наоколо, Дебрјански тражаше дом Пенче Дулева, мужа Струмкиног (Струмка се беше удала још за време његова борављења у П.). На месту, где је била кућа Дулева, беше доста промена: беше подигнуто неколико нових зграда, а друге бижу опустеле, те Дебрјански због тога не могаде погодити Дулеву кућу. Најпосле запита. Он се заустави испред једног посрнулог плота, којим беше ограђено једно нечисто и неуређено двориште. Никога не беше у њему. У крају, под осушеним шљивама, гомила ђубрета од стоке и сухе гране од посечених воћака. Грозно, напуштено, рђаво. Дебрјанском се срце стеже и заболе га, као да га ко мете у клеште. Где ли је градиница, скромна сељачка градиница, дугачка два корака, у крају дворишта, одакле му она кидала велике, плаве, божуре и жути шебој, којим се она китила и који јој сијаше на глави као звезда у црној коси? Где су оба џбуна дивљих ружа? — И градинице је сад нестало, она је сад под том гомилом!

Једно девојче с крчагом појави се и у уђе у двориште.

— Мала, повика је Дебрјански.

Девојче се окрену.

— Је ли овде баба .. је ли ту Струмка?

О, он не мога рећи баба за оно створење, које беше у најлепшој младости, или, у цвету живота!

Девојче га пуно погледа.

— Стрина Струмка! реши се да каже Дебрјански, не би ли га оно разабрало.

У истом тренутку дотрча друго девојче, веће од првога Оба почеше нешто шапутати

— Да не тражиш мајку? запита веће девојче.

— Јесте, мајку вашу, пиленце, стрину Струмку.

Обе се девојчице зачуђено погледаше, па се сташе церекати. Дебрјанском би досадно. Зар се с њом титрају?

— Мајке нема, рекоше обе.

— Где је?

— Она је умрла.

И обе побегоше, наново се смејући

Очевидно им беше много смешно, што тај господин пита за њихову мајку, која је одавно умрла.

Дебрјански остаде као срушен од те неочекиване вести, и испуњен уз то и негодовањем због оног светотатског, неумереног смеха неосетљивих сељанчица.

— Умрла, умрла! понављаше он; не могох је видети. Моју прву... најдражу љубав!... Не, боље, боље. што је умрла, најбоље је што је нема.. Боље је. да је знам онакву, каква беше некада у цвету младости и красоти, срећну, тамо код извора.

„Код извора!" На један пут му паде на памет да види и извор, романтични извор. Чуђаше се како прво тамо да не оде. Он похита извору, жељан да просања код њега, као што је некада, али на жалост не да чека неког тамо, седећи на голему балвану под гранама у хладу, где су њих обоје некада доцкан у ноћ седели посред чаробне светлости тихе вечерње месечине, док је поветарац мелодично пиркао по гранама. И он се пожури.

Мало после Дебрјански се појави на источном крају села, онамо код понора, где Струма с малим пенушавим скоковима, срдитим хуком, пролази испод високе стене, страшно наднесене над њом, и која изгледа да ће со сваког тренутка срушити. Спрам ње се историјска могила благо спушташе низ стрмениту, зелену урвину чак до речних таласа. Он с негодовањем запази, да је узана хладовита пољаница, кроз коју се одлажаше на извор, нагрђена с неколико нових јадних колеба,

које стајаху као одвратне закрпе на тој пољаници. Негда китњасте врбе сада стајаху с поломљеним гранама, с ољуштеним и немилосрдно исеченим стаблима, жалосно, безнадежно, мислиш да за чим тајно жуде... Пољаница беше даље изгажена, онакажена. Близина човека, дивљака с његовим инстиктом за пустошење, непријатно се огледаше на том, некада цветном месташцу, на коме беше састанак заљубљених момака и девојака. Неколико жутих гомила песка, заосталих од поплава, чињаху да слика ове некада дивне зелене пољанице изгледа још жалосније.

Дошавши до извора Дебрјански га нађе пресушена. Жуборења не беше. Празан његов вир је био засут песком; густи бурјан наоколо и висока трава и коприва сведочаху да већ годинама овуда не корача човечја нога по воду; заједно са животворном струјом беше пресушио и извор живота, смеха и јасних гласова младости.

И извор беше умро! Тужно, тужно. Дебрјанском нехотице засузише очи.

Умро и он, умро и он: Смрт на све стране, и пустош и рушевине! Време је метуло своју страшну руку на све оно што је пре двадесет година веселило очи, наслађавало душу. Где се крије овде живот и радост? Све старо, опало, посрнуло. Мислиш, да је с људима заједно и село остарело... А ја?

Дебрјански се попе на кола ожалошћен, обузет тешким осећањима, бледа лица, као човек који долази из гробља, у којем му је закопано највеће благо.

Он продужи пут по живописној струмској долини, али му туда више ништа не привуче пажњу.

Превод с бугарског

ПАЛИКАР – ПРОСЈАК

— по Александру Суцо, из године 1831. —

Један ратник стари, са просјачком торбом, —
Са штапом у руци, са пљоском о врату, —
Рећи ће детету, своме путовођи:
«Стани малко синко, не хитај толико!
Лако ј' теби, брајко, ти очи имадеш, —
Ја вид изгубио, код Мисолончије, —
И још једну ногу ђуле ми однело! — — —
Где смо сада, синко, на ком ли смо добу?
Да ли сунце сјаји, ил' се сутон хвата?» — —
«Ноћ је оче, мрак је, — ево Науплије!» —
«Шта, зар Науплија?!» — — —
«Зашто плачеш, старче?» —
«Сећам се старине, — шта сам негда био!
Ха, зар Науплија?! — са Сабљом у зубма,
Први сам јуриш'о на град Паламиду,[1]) —
Са стене на стену скачућ, као срна,
А сад једва крећем полумртво тело!

*
* *

Ах, ослепео сам! — — —
Не видим планине слободне Еладе,
Ни китњаста поља крвљу запојена
Нит' слободно ј' сунце светли оку моме! —
Сад је друго време. — миран живот живи:
Само ја, да живим, тумарам по свету, —

[1] *Паламида* име је граду у вароши Науплији

Проводећи ноћи без крова на путу,
Сада сам сиромах, туђин у Елади, —
Туђин у Елади, туђин у свом дому! —
Деца у Елади не знају за старе,
Жртве, борбе старих, дали забораву;
Свет се променио, друге су прилике,
У том злом времену, тражим стара друга;
Једног старог друга, јуначкога доба.
Авај, зла судбина све је уклонила, —
Једне у гомилу, друге — у заборав!

* * *

Ој, ви туђи људи, што ми се смејете?
Зар су вама смешне моје очи слепе!
Или вам је смешна моја нога хрома?
Или вам је смешно моје рухо старо? —
Зар се не сећате, шта сам негда био?
Први Поликари Марка Бочариса! —
Стара фустанела, што на мен' видите
То је поклон скупи храброг Карајскака. —
Ова бритка ђорда, што ми бедра жуљи,
— Ако више нема злата и корала, —
Спомен ми је други врлог Томбазиса. —
Славни сте јунаци,
И ако сте мртви!
У спомену света, ви живите вечно
Мртви су што живе толики јадници,
Што гробове ваше грешном ногом газе! — — —

* * *

Шта, ти спаваш синко? дуга т' моја прича? — — —
Ноћ ваљда је прошла? Хајд даље у прошњу! —»

Στρατηγός

СРПСКА ЕМИГРАЦИЈА У РУСИЈИ
(1814 — 1817)

У општем архиву министарства државних добара очувано је до наших дана око 200.000 разних дела. Акта о тим делима доводи у ред, од пре неколико година, нарочита комисија, састављена од стручних људи. Како у тим актима има доста докумената од историјскога значаја, јавио се предлог — који је одмах и прихваћен — да се, пре него што се овај посао уређивања коначно доврши, приступи „издавању нарочитога зборника, у којем би се износило из тога архива извучено историјско градиво и штампали чланци, израђени на основу тога градива.“

Године 1891 изишла је прва свеска тога зборника[1]). Поред осталих знатних података за историју односаја Русије према другим земљама, има у овој свесци и података, који се тичу непосредно нас Срба, а знатни су још и за боље разумевање наших односа са Русијом. Ови су подаци изнесени у чланцима приватног доцента у Петроградском Университету, г. П. О. Морозова: „Црногорски пресељеници у Русији“ и „Кара-Ђорђе и српски емигранти у Русији“; оба су писана на основу ових архивалних докумената[2]) који стављају ван свакога спора њихову аутентичност. Пишући их, г. Морозов се старао само око тога, да нам судбину и тежње наших емиграната у Русији престави онако, како о томе говоре документа, којима се служио, не упуштајући се са своје стране, ни у каква оба-

[1]) Историческіе матеріялы изъ Архива Министерства Государственныхъ имуществъ. Выпускъ первый. Ст. Петербургъ 1891.

2) Бр. 2459. Дело о пресељењу Срба у новоруски крај (12 фебр. 1814—18 авг. 1825), две честн: прва на 509, а друга на 535 табака.

вештења и тумачења. Поред аутентичности, објективност је друга добра страна ових чланака, којима се уноси доста светлости у нашу новију историју. Нарочито је за нас од вредности чланак, у коме се говори о судбини Кара-Ђорђа и оних српских емиграната, који одоше, после кратког лутања по Аустро-Угарској, у Русију и тамо проведоше до 1817 године Судбина српске емиграције за то време била је за нас доста тамна и то је зар и дало било маха покушајима, да се доведе у сумњу искреност држања Русије према нашем народу у то доба Данас, кад у нашем народу нема подељености у мишљењу о томе, какви треба да су наши односи са Русијом неће зар бити некорисно видети, како се руска влада држала према нашој емиграцији у оно тешко доба.

*

Новембра 1813 године, кад се Александар I бавио у Франкфурту на Мајни, изишли су преда њ два Србина, Благоје Миленковић и Милосав Трифуновић и молили су, у име неколико српских породица, за допуштење, да се могу преселити у Русију, пошто је Србија са свим била пропала. Цар им је молбу прихватио и допустио преселити се у Русију са некаквим повластицама, каквима су се у то доба користили колонисте јужнога краја. Како је сеоба, због времена, морала бити одгођена до пролећа 1814 године, наређено је херсонском војном управнику војводи Де-Ришеље, да се постара припремити све што је за ту сеобу било потребно, те да се пресељеницима мучан живот првих дана олакша. Министарски савет ставио му је, тога ради, на расположење 25.000 рубаља Кад су се Трифуновић и Миленковић јавили војводи Де-Ришеље, овај је упутио првога у Беч тамошњем руском консулу да се тачно разабере, колико се управо породица желе преселити, а другога, по његовој жељи, у Бесарабију да разгледа и изабере земљу, која би била подесна за пресељенике Србе, а потом у Петроград, да лично поради на томе. Миленковић је изабрао и молио да се пресељеницима да̄ земља близу Татар-Бунара на дунавској обали међу Исмаилом и Килијом, заједно с острвима и два језера која су била уз обалу. Дошавши у Петроград, Миленковић је упутио био министру унутрашњих послова молбу у којој је просто а живо описао бедан положај својих земљака:

«Бивши под владавином турском — пише он — били смо од некога доба оптерећени дажбинама и изложени непрестаним нападајима, не имајући никакве заштите од истих; а тако смо, по свршетку садашње кампање, у 1813 години, после одласка руске војске, услед навале Турака пали у потпуну несрећу, оставивши нашу отаџбину и наша имања, којима су сада завладали Турци без икакве кривице с наше стране — све је то за нас од велике штете. Па опет за то, кад бисмо се могли надати, да се Србија може ослободити владавине Турака, још бисмо трпели, да бисмо се вратили у своју отаџбину. А сада крајност и гоњење приморавају наше породице скитати се по областима аустријске империје, у којој се не могу настанити због тога што је мало земље, а поврх тога и због мржње према православнима, који се на разне начине притешњују. Пошто смо доста времена трпели од Турака, желимо остати под круном руске империје, ако се Србија не може ослободити од Турака, а ако се ослободи, сваки би онда пресељеник био вољан продати своје имање у отаџбини.[1]»

У име пресељеника Миленковић је у тој молби тражио помоћ за грађење домова, за стоку и земљорадњу, за годишњу исхрану и за сеобу и путовање из Аустрије. Поврх свега овога молио је „да се овим породицама и њиховом потомству изда повеља и привилегија, да могу имати своје изборне чиновнике, који ће управљати њима на основу руских закона." Пошто је био саслушан, Миленковићу је стављено до знања да ће сиромашнији пресељеници добити сразмерну помоћ за пут, грађење домова, за домазлук и исхрану; да ће им се, према броју породица, доделити земље као и осталим колонистима у том крају, ако не буде каквих препрека да се настане тамо где су изабрали земљу; да ће свима бити дата права, каква имају и други колонисти-земљорадници; и да он, ако може бити задовољан овим, треба одмах да иде у Кишињев и тамо да очекује последње решење по овој ствари. Да не би имао разлога, бавећи се дуже у Петрограду, тражити награде дато му је 200 дуката. Тако је прошао Миленковић са својом мисијом. Колико је у Петрограду остао, куда се одатле

1) Молба је написана доста неправилно руским језиком, измешаним облицима црквено-словенским.

кренуо, шта је предузимао, то не знамо. Тога пролећа се сеоба није могла извршити, јер је Аустрија стављала сметње. Тек у јесен 1814 године би допуштено Србима да се могу преселити Русију.

Посланику руском у Бечу, грофу Стакељбергу било је стављено у дужност, да нађе најбољи и најкориснији за руску касу начин, како да се пресељеници отправе у Русији, па му је том приликом нарочито наглашено, «да их не позива да се селе, него да то остави са свим њихову нахођењу и жељи.“ Сума од 25.000 рубаља, одређена у први мах на помоћ Србима, би предата И. М. Хартингу, инжињерском генерал-мајору, пошто је он био у то доба управник Бесарабије, у коју су се Срби желели преселити, не хотећи ићи у новоруски крај. На питање о броју српских породица, које би се желеле преселити у Русију, гроф Стакељберг је одговорио, да не може ни приближно тачно одговорити. Руски консул Недоба саопштавао је да ће таквих породица бити око 200, а Миленковић је, на против, тврдио, да се по Аустрији пребија од немила до недрага до 5000 породица. Али је гроф Стакељберг знао и о том своју владу известити, да се међу онима који се у Аустрији налазе а желе селити се у Русију налази и сам Кара Ђорђе, уз кога се у пратњи налази и руски чиновник Орловић, и многи од виђенијих поглавица српских. Кад је глас о томе добио, управник Бесарабије се постарао да се како треба дочека на граници знаменити вођа, и да му се одаду све почасти. Наредио је, осим тога, да се Кара-Ђорђу на помоћи нађе и нарочити један изасланик. У исто време било је наређено из Петрограда, да се упита Кара-Ђорђе, је ли вољан остати за време у Хоћину, где је доста удобних станова, па ако пристане, да му се спреми најлепша кућа на тржишту. Ова је наредба вредела и за остале српске поглавице. Који би од њих желели настанити се у селима хоћинскога среза, имали су, по овој наредби, добити боља села, у којима би се могли сместити потпуно удобно. Породице пак простих пре селеника требало је разместити по засеоцима у овом срезу.

Размишљајући о начину, како би најбоље било распоредити Србе, херсонски војни управник војвода Де-Ришеље, предлагао је да се, по примеру донских Козака, уреди војничка

српска насеобина за одбрану границе, а министар војни, кнез А. И. Горчаков усвојио је тај предлог «ценећи храброст и јунаштво овога народа», па је уз то, додао, да се Кара-Ђорђе постави за «атамана српскога народа.“

Али се баш у ово време дешава нешто, што је дало повода доцнијим неспоразумима, којима је природна последица била незадовољство с обе стране. — Гроф Стакелберг је доставио својој влади, да је аустријска влада, дајући му пасоше за Србе пресељенике, непрестано наваљивала била, позивајући се на своје уговоре с Турцима, ,,да се ови пресељеници настане у местима, која се не додирују са Аустријом, далеко од њених граница,“ и да је он дао, у том смислу, обећање аустријској влади. И министарски савет је нашао, да би настањивање Срба у Бесарабији било противно томе обећању, а, сем тога, и неудобно због близине турске границе, нарочито још ако се хоће од њих да уреди војничка насеобина. Војвода Де-Ришеље је, на против, мислио, да се ово обећање бечког посланика не може тицати и турске границе, па је поводом тога писао: «Познато је, да су Срби народ храбар и једнодушан, једне вере с нама и да су на делу доказали сталност у верности и издржљивост у подношењу најтежих напора за време прошлих бојева с Турцима, када су нам, храбро се борећи, помагали у победама. Настане ли се у тако угодном месту, каквим ће се користити, моћиће ускоро поправити своје растројено стање и избавити касу државну од великих трошкова, који су неопходни, ако им се хоће помоћи. Овде живећи они се могу умножавати новим досељеницима. А за доказ користи која би се имала, кад би се од њих створили војнички граничари, служи бугска војска, састављена од разних туђинских народа, који се не могу ни у ком случају поредити са Србима, а опет је показала и показује толике користи и најсјајнијих успеха у знатним победама над Французима.»

*

Све су ово били претходни послови, са којима нас је требало упознати, да бисмо могли правилно схватити повод неспоразумима, који су доцније поникли.

У септембру 1814 године дошло је у Хоћин, у два маха, свега 535 људи, међу којима су била и 4 свештеника, две војводе (Димитрије Стевановић из Београда, и Риста Исајиловић из Крушевца), јагодински старешина Момир Стојановић и неготински бућубаша Станоје Капе. Од осталих су се само 19 назвали земљорадницима, а сви су се остали записали као занатлије и трговци. У октобру исте године дошли су Кара Ђорђе с женом, кћерју и два сина, Младен Миловановић, Јаков Ненадовић, Јанићије Димитријевић, Лука Лазаревић и други са својим породицама. Са њима је био и митрополит Леонтије Ламбро. Свега је било 25 породице са 114 душа и сви су размештени били по становима у Хоћину. Ускоро по доласку ових пресељеника јавио је месни командант своме претпостављеноме, да се они налазе у таквој оскудици, да, немајући средстава за дневну исхрану, продају своје оружје и неопходно своје одело, те за тако добивени новац купују хлеб и друге потребе, и да је он због тога одлучио скупљати од месних становника што треба за њихову исхрану, док не добије о том нарочите наредбе. Добивши овај извештај, Хартинг је одмах послао команданту у Хоћин 3600 рубаља из суме, која је за Србе одређена, и наредио, да се на сваку душу издаје по хлеб и фунта говеђине. Министар унутрашњих послова известио је био о свему овоме министарски савет, који је, покрај раније суме, одобрио да се одмах још 300 000 рубаља пошље у Кишењев. А сем тога је, по предлогу министра спољних послова графа Неселроде, одређено било, царским указом, за 1815 годину помоћи: Кара-Ђорђу 1000 дуката, митрополиту Леонтију 4000 рубаља асигн., Младену и Јакову по 3000 рубаља, а осталима, према њихову звању, 2000 до 500 рубаља — свега 55.350 рубаља асигн.

Хартинг је отправио П. Добрњца, „сербской націи подполковника", који је у Русији дошао још 1811 године, да тражи и изабере земљу око Дунава, и овај је изабрао место Табак у томаровском срезу. У то исто време управник Бесарабије јавио је министру унутрашњих послова, да је међу Србима више занатлија него земљорадника и да већи део ових занатлија и није српскога рода, него да су Арнаути и Грци, који се ни у ком случају не могу изједначити са правим Ср-

бима, јер се ови, као земљорадници, разликују врло много од њих вредноћом и знањем земљорадничких послова. С тога би ове, по мишљењу Хартингову, требало растурити по варошима, давши им извесну помоћ, а праве земљораднике, због њихове малобројности, разместити по бугарским колонијама на Дунаву. На основу тога је министарски савет одобрио по 50—100 рубаља на главу и допустио занатлијама, да се могу разместити по свима варошима у Русији, где који хоће. Питање пак о месту, где ће настанити остали Срби и њихове поглавице, решено је највишом ресолуцијом, по извештају преседника министарскога савета од 20 јуна 1815 године, овако: Срби ће се настанити у новоруском крају, а на вољу им се оставља да бирају: или да буду војнички граничари као Козаци, или да се користе правима као и остале колонисте. Према овоме је министар унутрашњих послова наредио управнику Бесарабије да прекине сваки даљи рад око настањивања Срба у његовој области и да пита све, не изузимајући ни оне који су уз Кара-Ђорђа, како хоће да се сматрају. Хтедну ли бити војнички граничари, да се питају како желе, да ли као бугска козачка војска или друкчије; усхтедну ли остати као колонисте, онда да им се објави, да се могу настанити у херсонској или тавриској губернији онако, како је то раније објављено Миленковићу. Ако и поглавице узажеле настанити се као колонисте, потребно је знати, колико би земље хтели добити на породицу или на душу, и могу ли се настанити о свом трошку, не тражећи помоћи од државе Министар унутрашњих послова известио је министарски савет, како су се већ неки од Срба настанили у Бесарабији као земљорадници или занатлије, те би и држави било од штете, да их сад пресељује, а и они би се сами знатно оштетили. Оставити их у Бесарабији, неће бити у суштини противно обећању, које је гроф Стакелберг дао аустријској влади, јер се оно тицало поглавито вођа. Оне пак Србе, који би пожелели бити војни граничари, треба све без изузетка преселити у новоруски крај и придодати их бугској војсци, пошто их није много на броју, да би могли саставити засебну војну насеобину. Дворски саветник Крајевски, који се разабирао о свим овим питањима, јављао је, да је «међу Србима већи део занатлија и фабриканата(?) који мучно

да могу бита погодни за земљорадњу, и према томе су узалудни труди владини, да се они упуте на тај посао. Осим тога могу неки бити и непокорни властима због немирна духа и националне им жестине, те се с тога може од њих свашта очекивати, а нарочито у крају, где је још азијатска слобода у пуном јеку.“

На све ово Срби су одговарали, да желе живети сви у месту, које је Добрњац изабрао, занимајући се трговином и занатима, а даровану им земљу обрађиваће али не као земљорадници, јер им сведоџбе, добивене од врховнога вође, не допуштају да се као такви сматрају. Обвезивали су се, уза све ово, засадити у Табаку дудове, винограде и градине.

Положај Срба, како изгледа, није био, покрај све помоћи од стране владе руске, нимало завидан. Титуларни саветник Карољин, који је био најближи надзорник над Србима у Табаку, по речима Крајевскога, задржавао је зидање кућа, издавање новаца за исхрану и у опште је притешњивао своје потчињене. Неки су од Срба били готови дати против њега жалбу, у којој би изнели, како он, «услед неумерености и лудости поступа врло нерасудно и безбожно, без повода напада и бије својеручно батином, не штедећи никога, јер је увек био у пијаном стању.» Али је Карољин умео приморати већину Срба, да га правдају и свакога увере, како га нису «ниједном видели ни пијана ни несавесна» и како се он с њима «увек понашао часно, умно и милостиво». Па и положај српских поглавица, о којима је дужан био непосредно се старати Хартинг, био је такође незгодан. Сума, одређена им на издржавање, тако изгледа по томе што се Кара-Ђорђе жалио на притешњавање од стране власти, није им се уредно издавала, а и са̂м Хартинг, и ако је министар то много пута тражио, није давао рачуна о томе новцу. А у 1816 као да им се и престала издавати одређена помоћ, те су Срби били принуђени продавати последње остатке својих ствари. па чак и тражити милостињу. У то је доба Кара-Ђорђе призвао к себи меснога исправника и замолио га да достави управнику области, да ће и он, а вероватно је, и многи од његових другова, у очајању бити доведени дотле, да одузму себи живот, ако за 20 дана не добију задовољења. Неколико су чиновника, са своје стране,

предали управнику молбу, у којој су овако сликали своје невољно стање: «И последње остатке свога имања, које нам разграбише Турци и Немци, продавали смо овде, те смо до данас захрањивали своје несрећне породице. Ну, шта да радимо од данас? Немамо новаца, а немамо ни одела, да га продамо и хлеба и дрва купимо. Сад никакве више наде немамо, остало нам је да пре времена умиремо. О, каква несрећа гони нас, несрећнике! У место награде и утехе, несрећа нас стиже! Не добијемо ли никаква решења на нашу молбу, будите уверени, Ваше Превасходство, да ћемо учинити такво дело, какво се нигде није догодило. Сами ћемо своје породице исећи, а за тим и сами се убити, јер ће наше породице и тако помрети од глади и страшне зиме. Сад вам Бог и душа, ми очекујемо милостиво решење што пре, јер нам иначе смрт престоји.» Извештавајући о свему овоме министра, Хартинг га је молио, да се за српски народ изда «закон, по коме би се свима могло управљати и коме би они могли бити покорни, без тога ће моћи од њих потећи многе рђаве последице; они су готови подићи буну, решити се на грабеж и разбојништва, па чак се и смрти изложити, јер је то азијатски народ, непривикнут на европски начин управе.»

Министарски савет је морао расматрати ова спорна питања, па је, по настојавању грофа Неселроде, решио, да се на помоћ Србима асигнује потребна сума и да се, не пропуштајући ни мало времена, предузму потребне мере, да се они умире издавањем потребне им помоћи. Али им је, том приликом, објављено, да им та помоћ није стална, него привремена. Кара-Ђорђу је одређено 1000 дуката, а осталим поглавицама (24 на броју) 76.950 рубаља асиг.[1])

И после овога су остали затегнути одношаји између Кара-Ђорђа и Хартинга; овај се жалио на «азијатску» самовољу врховнога вође, а Кара-Ђорђе је опет на званичан предлог Хартингов да помаже пресељењу Срба у новоруски крај, овако одговарао:

---

1) Митрополиту Леонтију 1000, Младену, Јакову и Луки Лазаревићу по 3000, двојици чланова вишег суда по 2000, војводама по 1500, београд. проти Вукашиновићу 750, тројици свештеника по 500, првом секретару Димитријевићу 2500, другом Радовановићу 1500 и т. д.

«Ми, сироти Срби, после несрећнога пада миле отаџбине наше, прешли смо у Немачку, где су нас, пошто су нам имање пограбили, бацили у заточење, откуда смо руком Његовог Императорскога Величанства, најмилостивијега покровитеља нашег, истргнути и на милостиви позив његов овде смо дошли. Ну, нисмо се надали оваком омаловажавању и угњетавању, какво данас осећамо у бесарапској области. За пресељење у новоруске крајеве nијeдан Србин, као ни ја сâм неће да зна, за то што ћемо ми овде очекивати оно обећање, којим нам је Најмилостивији Господар казао, да Србију неће заборавити, да ће је ослободити и нас у милу отаџбину вратити. Друго, што ћемо ми очекивати, то је повраћање нашега имања, које су нам Немци одузели. А ако не бисмо ни у једном од ових очекивања били удостојени, молићемо, после свега, монарха за милост, да нам бар допусти живети тамо, где коме буде угодно.

«Шта се пак тиче онога народа, који се у пролеће настанио у Табаку, ја се дивим, како сте ви мени писали, да их ја сâм или који од мојих чиновника позове да се поново пресељавају у новоруске крајеве, кад ми је срце црнети почело од жалости, што сам их само 80 часова удалио од себе, а како да их не само пустим у најудаљеније стране, него и да их позивам да се од мене одвајају. Такој се обмани, доиста, нисам надао!... Најпонизније молим, да ми учините милост и оставите тај народ, који је са мном дошао, у миру дотле, док Русија мени самоме не заповеди да напустим своје право над тим народом, а оно је још у мојим рукама.»[1])

Ово је писмо Хартинг послао императору, који је заповедио, да се Кара-Ђорђу одговори, «да се њему не одузима управа над Србима, који су дошли с њим у Русију, али да они треба једном да изаберу себи начин живота, војнички или грађански, и тада ће уједно ступити у руско поданство, а сад, док се још нису сместили, њима се не ускраћује да се врате у отаџбину, ако то желе. Што се тиче ослобођења отаџбине њихове и накнаде за изгубљено у Аустрији имање, да, при садашњем положају ствари у Европи, није умесно предузимати ништа по овом делу.»

[1]) И ово је писмо написано поквареним руским језиком; превод је буквалан.

Кара-Ђорђе је међутим, добивши допуст за пут у Петроград и помоћ путну (у 5000 рубаља), одмах оставио Хоћин и у мају 1816 године стигао је био у Петроград заједно с Младеном Миловановићем, секретарима Димитријевићем и Тодоровићем, војводом Пљакићем и капетаном Чардаклијом. Чим је дошао, дао је министру унутрашњих послова изјаву, да је његово писмо било изазвано поступцима Хартинговим, који су га раздражили, да оно нема никаквог пресуднога значаја и да он, на против, од свега срца жели потпомоћи добре намере владине у погледу пресељавања Срба и да се старао склонити их да пређу у новоруски крај, али није могао у томе успети. Чиновници, који су с њим дошли у Русију, желели су и да остану покрај њега; они пак који су дошли доцније, не добивши од губернијске управе никакве помоћи и будући због тога у врло невољном положају, изјавили су да би се они радије вратили у своју отаџбину, него што би се преселили у тако далек крај. Такву су жељу изјавили и «дворяне» (племићи), који су живели у Хоћину. Што се тиче народа насељенога у Табаку, Кара-Ђорђе је, вели, послао тамо ради преговора једнога од својих војвода, али до поласка у Петроград није још добио одговора. Да објасни узроке овога неповерења Срба према руској влади, Кара-Ђорђе је писао министру:

«Овај се народ преселио у Русију по позиву бившега агента у Србији, г. Недобе. Ма да је овај народ пристао, једино угледајући се на мене, преселити се у Русију, опет је за то г. Недоба предао народ не мојем старању, него старању архијереја Леонтија, у кога народ није имао много вере. По доласку у Хоћин, управник бесарапске области позивао је народ да се пресељава преко П. Добрњца, коме је од стране народа заповеђено било 1811 године, услед јаких разлога, да иде из земље. Народ који се настанио у Табаку, налази се тамо готово целу годину дана, не видећи никаквих припрема за своје стално настањивање, а међутим је добио заповест од обласнога управника, да се попова сели у новоруски крај. Све ове околности, да не говорим о угњетавањима, која смо сви претрпели од тамошњега губернијскога управитеља, мораде су утицати на народ, и иначе притешњен несрећном суд-

бином, тако да он није знао коме себе да повери: архијереју Леонтију, Петру Добрињцу или коме другоме»....

Приписујући упорство Срба не толико њихову незнању, колико интригама извесних лица која теже Србију упропастити, Кара-Ђорђе је молио, да му се, ради спасења народнога. допусти послати у Бесарабију једнога од својих чиновника. Мих. Чардаклију и заједно с њим, од владине стране, да пође бив. професор харковскога универзитета, Ат. Стојковић, да би Срби боље појмили своју корист и слободније исказали своје жеље. Стојковић је сам понудио Кара-Ђорђу и министарству своје услуге у овом послу, те је био по својој жељи, придан истом министарству.

Ускоро по доласку Кара-Ђорђеву у Петроград пензионован је Хартинг, са којим је поодавно министар био незадовољан. На његово место дошао је генерал-лајтнант А. Н. Бахмећев у звању пуномоћнога намесника бесарпске области. Извештавајући о овој промени врховнога вођу, О. П. Козодављев је изражавао наду, да ће овај чин помоћи, да се Срби умире, и молио је Кара-Ђорђа да се поново објави Србима, и поглавицама и простима, да они, ако остану у Русији, без одлагања треба да изаберу начин живота у једној од новоруских губернија. «Неће се писао је министар, много удалити од Бесарабије, јер јој је одмах до граница херсонска губернија и дели их само Дњепар. У овој су се губернији настанили раније многи ваши сународници и данас су, Богу хвала, у сваком изобиљу. Климат и земља су готово једнаки. А ако Срби зажеле ступити у бугску козачку војску, која је распорећена ту међу Бугом и Дњепром, опет ће и то бити врло угодно за ваше сународнике. Особито је потребно да настанете, да се Срби, што се може пре, реше прећи у означене крајеве».

Мало времена после овога стигли су у Петроград и извештаји од Ат. Стојковића, који се, дошавши у Табак, јако зачудио кад је видео, да су Срби тврдо решени вратити се у отаџбину. Стало га је, вели, доста муке, док их је успео приволети да остану у Русији, али о пресељењу у новоруски крај они нису хтели да чују, већ су упорно тражили допуст, да остану у Бесарабији. То своје тражење правдали су прво

тим, што су сви они, као занатлије и трговци, живели увек у градовима а никада нису радили земљу, а друго тим, што су им и занати такви да се само у Бесарабији могу помоћу њих издржавати, па, напослетку, и тим, што су и нарави и обичаји њихови потпуно слични са наравима и обичајима овога краја, који је, као и Србија, био до скора саставни део турске царевине. Стојковић је признавао, да су ови наводи основани и намесник је, усвојивши молбу Срба, заповедио да се запише, ко у коме месту жели да живи, па да се после тога распусте.

У Хоћину су, на против, прости Срби били одсудно за повратак у отаџбину, а поглавари, који су добивали плату, сви су желели остати у Русији и примити поданство; само су молили да их преведу у руске чиновничке редове и да им не прекину давати плату до ослобођења Србије од Турака, а после ће се они — тако су говорили — вратити у Србију «да добију своја имања, али ће и тамо бити верни Русији.»

Најважнији је узрок упорству Срба, по Стојковићу, био, што нису за време од неколико месеца, кривицом управних власти, добивали новац за исхрану. Али је он, при свем том, држао, да Србе, ни у ком случају, не треба пуштати из Русије, «јер то не би било њима на корист, а нанело би највећу штету свему српском племену у опште.» Врло су интересантни погледи, које је он, развијајући ову мисао, изнео био у једном свом опширном извештају. «Велики, бољи и просвећенији део српскога народа — писао је он -- налази се у Аустрији. Са овим су Србима почели поступати боље од онога времена како су се Срби, изгубивши стрпљење због страховитога притиска, дигли на оружје противу својих угњетача. Нарочито су пак у Аустрији стали повлађивати Србима, од како је наш Господар Император почео јавно потпомагати Србе под Турцима. Према томе, ако је српски народ и почео уживати у наше време права дата му природом, ако аустријска влада у неколико боље поступа са својим Србима, српски је народ за све то дужан Русији и Господару Императору и сваки ће Србин признати то са захвалношћу, не желећи ништа толико, колико да слога међу руским и српским народом с дана на дан јача, јер зна да од тога зависи срећа свега срп-

скога племена. Очевидно је по овоме, да све оно што је у стању поколебати ову слогу тежи у исто време штети и несрећи српскога народа. Слога ће се пак ова поколебати, ако се овој шаци људи (до 40 породица и неколико бећара) допусти повратак у њихову такозвану отаџбину. Ја кажем «такозвану» с тога, што је међу њима врло мало правих Срба. То је смеса људи из пограничних са Србијом земаља, који су у време, кад су храбри Срби стали крвљу својом заштићавати од Турака част женâ и кћери својих и живот деце своје, прешли у Београд да тргују и раде своје занате. Већина се њих ту иженила покрштеним Туркињама. Ниједан се од њих неће усудити да се врати у Србију и сви ће морати, пошто су привикли на такав живот, лутати по Аустрији и другим крајевима, те ће, користећи се српским именом, штетити Србима који живе у Аустрији. Неоспорно је дакле, да их не треба пуштати из Русије.

«Ну, и да ово не стоји, кад би они доиста били прави Срби и смели се вратити у Србију, и онда би опет требало желети, да им се не допусти прелазити преко границâ. Ако они, одмарајући се на недрима Русије и примајући свакога дана храну, мисле да имају узрока жалити се и бити незадовољни руском владом, шта ће онда тек рећи, и шта ли још уз разгласити, кад изађу из предела руских? А све је то у свези са великом штетом по цело српско племе. И зар је Русија њих, а не они Русију молили да их избави из Аустрије? Која би их држава с таком усрдношћу примила, са таком добродушношћу умирила и с таком се бригом постарала о њихову добру? И зар је сав српски народ дужан да страда, што неколико људи, наговорених, поткупљених Бог зна киме, неће да пристану и прихвате мудре мере владине, које иду једино њима на добро? Овај догађај, ма да у друго време не би ништа значио, у наше дане и при данашњим приликама врло је важан и може бити од највећега утицаја на све српско племе; он је тесно везан са добром свега српскога народа, и за то ова шака људи ни гласа имати не може, нити треба да га има. Њихов пристанак да остану у Русији, пошто их је врло мало, у овом је случају непотребан за то, што то захтева добро целине. Они морају остати у Русији не за то, што је овој

опширној држави потребно неколико људи, него за то, што то захтева политички положај свега племена."

Намесник Бесарабије послао је, међутим, извештај у многоме несагласан са уверавањима Ат. Стојковића. По његову извештају, не само прости Срби, него и поглавице, осим малога броја сродника и најближих другова Кара-Ђорђевих, једногласно су изјавили жељу да се врате у Србију. Због тога је министар унутрашњих послова изјавио у министарском савету: и ако су Срби сами молили да им се допусти населити се у Русији и желели тога ради добити земље, и ако им је од стране владине указивана свака помоћ и морална и материјална — опет они не дају никакве наде, да ће се настанити и бити ма кад од користи држави Према томе, говорио је министар онима од простих Срба, који изјаве жељу да остану Бесарабији треба то допустити и дати им за месец дана новаца за исхрану, а после тога прекратити даља давања из државне касе; онима пак који би хтели ићи издати пасоше и помоћ за путовање. Што се тиче чиновника, министар је изјавио, да би њихово стално и дуго бављење у Бесарабији, без икаква посла, било врло незгодно у многом погледу, а могло би бити и штетно због утицаја њихова на друге Србе, јер су врло близу границâ аустријске и турске И за то је предложио, да им се објави, да не могу остати у Бесарабији, него да се морају одмах или преселити у Нову Русију или вратити у отаџбину.

Савет је министарски одобрио све те предлоге у седници, држаној 16 новембра 1816 године, са додатком да се помоћ, коју српски чиновници добивају од државе, може продужити за две године, а за то су време они дужни наћи себи начин, како ће се издржавати. Чиновници су опет захтевали да остану у Русији под овим погодбама:

1.) да им се призна племићска титула и достојанство;

2.) да их преведу у руске чинове, и

3.) пошто им у 1819 години престану давати државну помоћ, да им се одреди од државне земље свакоме по чину, достојанству и заслугама.

На ове захтеве је министарски савет одговорио решењем: да се Србима, као у опште и другим иностранцима, могу призна-

вати племићска достојанства не друкчије, него по закону који о томе важи у Русији; да се превести могу у руске чинове само тада кад ступе у руску службу, и тада ће за њих важити усвојени закони и правила. и, на послетку, да ће молба о земљи бити у своје време предмет нарочитога расматрања.

Кара-Ђорђе је остао у Петрограду до почетка 1817 год. па је, најпосле, са царским допустом изабрао себи за стално место становања град Новомиргород у екатеринославској губернији. Али при овој својој одлуци није остао дуго. Чим је дошао у Хоћин, одмах је известио намесника, да нико од чиновника и простих Срба, па чак нико од сродника не пристаје остати код њега, него, на против, сви желе вратити се у Србију, и за то он моли да му се допусти живети, као и пре, у Бесарабији. «И сâм сам намеравао био, пише он, отићи, одмах по повратку, у Н Миргород, али жена моја и породица, лишавајући се сродника, земљака, па чак и слугу, никако не могу да се реше прећи са мном преко Дњестра, а ако је потреба, пристали би остати у Бесарабији, иначе, решила се и саветовала моја жена лишити се чак и живота. По овоме изволите видети, у каквом сам очајном положају ја сада У отаџбину ићи за мене је опасно и немогућно без царева допуста; преко Дњестра, како сам обећао прећи не могу због ових околности.»

Ради бољега разумења свега овога важно је обратити пажњу, да се баш у то време налазио у руском посланству у Букурешту посланик српскога народа и кнеза Милоша, Михаило Герман, који се обратио био бесарапском намеснику, извештавајући га у поверљивом писму, да су Младен Миловановић, Јаков Ненадовић и друге српске поглавице у Бесарабији «водећи преписку са Србима, аустријским поданицима, у Угарској и подбадани аустријском владом почели састављати велику интригу противу садашње српске владе, услед чега може отворено и неминовно изаћи несрећа, а преко ње и због ње и погибао српскога народа». Позивајући се на митрополита Леонтија, коме те интриге морају бити познате, Герман је у име књаза и свега српскога народа, молио, да се ови Срби не пуштају из Русије. Леонтије је све ове наводе потврдио и саветовао, да се, осим Миловановића и Ненадовића, задрже

још бивши члан великога земаљскога суда Велисав Станојловић и војводе Лука Лазаревић Јанко Поповић и Риста Исајиловић, а тако исто и оба зета Кара-Ђорђева Никола Карамарковић и Антоније Пљакић.

Месец дана после овога догађаја писао је поново намеснику и сам кнез Милош, саопштавајући му, да су «Турци врло незадовољни и страшно око своје на нас упиру, да се не би у народу поновила каква смутња; а сав се народ плаши да не би, ради тога, неочекивано опет потпао под оно страшно иго и турски јарам“ За то и он опет моли да се српске поглавице задрже. Кнез Милош је, у исто време, отправио у Петроград, с депешама цару, Германа и П. Добрињца, који је живео у Кишењеву.

Одговарајући на извештаје, које му је о свему овоме слао Бахмећев, намесник бесарапски, гроф Несе́лрода је сматрао да је неопходно подробно га обавестити о свима незгодама којима би се српска ствар изложила, ако би се српске поглавице пустиле да оду из Русије, и за то је потребно да се читаоци упознају и са њим:

«Црни Ђорђе, док је био овде — писао је Неселорда — молио је, једино по својој доброј вољи, да му се допусти прећи у Н. Миргород. Садашња промена у његовим мислима, због које он упорно жели остати, као и пре, у Бесарабији, не би била необјашњива, да нису у исто време готово сви без изузетка српски чиновници изјавили жељу да иду из Русије. Али ова околност даје са свим други значај његовој новој намери. Јер је невероватно да би српски чиновници остављали немалу помоћ новчану, коју им дајемо, и преселили се у аустријске области, у којима не могу очекивати такве милости. Мора им се дакле приписати намера, да пређу у своју отаџбину, у којој су се до пада свога користили необузданом влашћу и могућношћу обогаћивати се свима средствима. Незнање њихово им казује, да им је удобно повратити се у своје положаје, а како је Младен Миловановић увек имао знатан (дѣятельное вліяніе) утицај на ум Кара-Ђорђев, то лако може бити, да га је он и убедио, да остане у Бесарабији, како би одатле лакше могао прећи преко границе, кад добије извештај да је све готово на његову појаву у Србији.

«Његова ће појава неминовно изазвати унутрашње раздоре и трзавице и до темеља потрести данашњи миран и, може се рећи, доста срећан положај те стране. Такву несрећу, која прети земљи, треба отклонити као противну милостивоме према српском народу расположењу Господара Императора, а противну и самоме достојанству нашега двора; мало ко зна, докле се простире незнање Кара-Ђорђа и других чиновника, па ће. према томе, мало ко и приписивати њихову појаву у Србији њихову слепилу и незнању, него ће сви с вероватношћу претпостављати, да их је Русија послала, не би ли помоћу њих достигла какве било тајне своје смерове; а и са̂м ће Кара-Ђорђе и његови чиновници то мишљење свакојако утврђивати, у нади да тиме увећају број својих следбеника

«Из свега овога излали, да би штетно било пустити српске војводе да пређу преко границе а Кара-Ђорђа оставити да и даље станује у Бесарабији. Услед овога је Господару Императору било угодно наредити, да се он, без икаква изговора, ни часа не часећи, отправи из Бесарабије у место, које је са̂м изабрао себи и својој породици за становање. Чиновнике пак српске не пуштати да пређу границу и објавити им, да је њихов одлазак из Русије штетан по њихове интересе и по целу Србију, јер су сада започети у Цариграду преговори који се тичу Србије, па је неопходно потребно, док се они не сврше. уздржавати се од свакога смелога покушаја, који би могао дати турском министарству повода за погрешна каква било тумачења, и да, због тога, остану мирни до времена, које ће бити најугодније за њихов повратак у Србију. Наредити ваља једном (или двојици) окретном и умном чиновнику, да пажљиво бди над њиховим владањем.“

Ове су поруке, на жалост, стигле доцкан. Још намесник није успео ни јавити с вести. добивеној из Букурешта. како Кара-Ђорђе намерава потајно отићи у Србију, а овај се већ био прикрио, оставивши своју породицу и сроднике. Митрополит Леонтије је претпостављао, да је Кара Ђорђе, ако се упутио у Србију, отишао тамо ради тога, да нађе и у Русију пренесе скривен новац, пошто то није смео другоме поверити. и надао се да од свега тога неће бити штетних последица «јер је народ српски изгубио пређашњу веру у Кара-Ђорђа, те он и

нема тамо више своје партије, а садашњи кнез Милош, стекавши љубав народну, врло је силан и опрезан према сваком покушају против садашње управе у Србији.» У ствари није било овако, као што је Леонтије мислио. Године 1816 основана је тајна хетерија, која је хтела из Србије дићи устанак на Балкан. Полуострву. За тај су посао хетеристе успеле задобити и Кара Ђорђа, који је требало да се стави покрету на чело. У друштву с једним хетеристом Кара-Ђорђе је успео умаћи из Хоћина, срећно је прешао и српску границу. Шта је ту било, нама је познато, а и г. П. Морозов је у овом свом чланку тај догађај описао по Ранке-у и Милићевићу.

Кад је император чуо за смрт Кара-Ђорђеву, заповедио је да се удовици издаје за живота пензија од 1000 дуката, али да се цела породица одмах пресели у Н. Миргород заједно са другим породицама и блиским пријатељима пок. вођа. Удовица је опет молила да остане у Хоћину, јер се, вели, «навикла на ово место, из којега не би могла отићи а да се јако не растроји;“ и та јој је молба, тако изгледа, била уважена Над осталим је Србима био појачан надзор. Министарски савет решио је да им се помоћ обрати у пензију, коју ће примати за живота, али да се одмах удале из Бесарабије. У фебруару 1819 намесник им је, по неком неспоразуму, издао био пасоше, али их аустријска власт није хтела пропустити, те су се опет морали вратити у Хоћин. Само је М. Миловановић успео био том приликом провући се и доћи у Србију, где је заузео положај од утицаја.

Године 1830 допуштено је српским чиновницима да се врате у Србију и дата им је, као помоћ, годишња пензија.

*

Држали смо, да је вредно саопштити, без икаквих коментара и тумачења, ове податке о судбини српске емиграције у Русији онако, како их је извео био у поменутом своме чланку П. О. Морозов.

Врање.

Свет. Ст. Симић

ЉУБАВ

Ко ће знати шта је срцу,
Кад у њему кипти, ври —
Кад се чудна жеља роди:
Имај, љуби или мри!
Ко би знао пута речи,
Којом жеља даје јав;
Ко силника, ко их стиша,
Носећи им заборав?!
Отворимо старе књиге,
Вечност каже: «Срце зна,
Љубав му је бољци име,
Ког јој бурна младост да̂!»
А за жељу мало збори,
Само вели: види пре —
Љубав мајка, жеља чедо,
Једно с другим сложно гре!
Па да не би ћутке прошле
Кроз животни кратки крај,
— Кад су близу творцу своме,
Шаљу крадом уздисај!..
Ал' ако им нико не хте
Разумети бола је̂к,
Тад се жеља тугом ствара,
Да потражи мир и лек.
Од тог болест буја, јача —
Њом се живот губи вас,
Кад га згори, тад их стиша
Све заједно — смртни час!. —

1896.

Јунија.

ЈЕДАН БОРАЦ

— СЛИКА —

— Је ли Пауне, запитах на послетку и њега, нашег кочијаша, па где је остао?

Паун се осмехну на мене поверљиво и мило, као човек који је с нама заједно једва изнео главу из неког грдног окршаја, па је с тим јаче утврђена веза пријатељства.

— Не знам, рече, ако није с ове стране мале ћуприје.

— А да није с оне стране?

— Не знам, може бити и да је с оне стране.

— А остало је све ту?

— Све! Само нема чутуре.

— Празне или пуне?

Опет се Паун осмехну онако љупко и поверљиво.

— Не... Није било ништа више! Ја знам да није било више ни једне капљице! — Ту уздахну невесело. — А била је, кад смо пошли, пуна као око!

Тај, кога смо тога дана изгубили, био је наш домаћин, који нас је и позвао у лов на «своје добро», возио нас на својим колима и који нас је, не знамо где, преко своје воље оставио. Напослетку стиже и он под ноћ, сав премрзао и с једном белегом на челу, али чудновато, ни са̂м није знао, како је све то било. Видео је, рече, да је од једном са̂м, да је око њега свугде снег и да у руци држи празну чутуру.

На његовом су нас добру, без њега, примили свакојако. Но, то онда нама није могло ни тако јако пасти у очи! Једна

старија жена (увек је била нешто намрштена и никад није дизала главу) ишла је од собе до кујне, пролазила ћутећи поред нас и редовно сачекивала, ако смо јој на путу, да је сами обиђемо. Жутом и прљавом марамом повезала је главу, те се само видео крупан и кукаст нос и модра уста. А и њен муж, њених година, са издртим чакширама, а рукама увек у џеповима, гледао је у све нас тако бесмислено и равнодушно, као што је преко воље гледао и на своју жену и на оно мутно небо, што се широко види из веће собе.

Кућа је била стара чардаклија од два боја, али доњи није био за становање. То је била велика и празна стаја, сва изривена и пуна још ситне сламе у шта је упадала нога преко чланка. С једне стране само био је отвор у зиду — некада је то био прозор — те је кроз а њ улазила светлост, а сада и хладан ветар и снег с њим.

Над том стајом горе била је исто тако велика соба, само виднија и патосана даскама, које су се разбегле и оставиле видне пукотине. И ту, у тој «гостинској соби» требали смо да ноћимо, на свежој слами, што је за два педља високо набацана од једног до другог краја.

А кад он дође!

— Камо вас?! викну још од средине авлије. Је ли ту вечера, је л' донета слама, је л' изнето вино? Еј ви! Митре брате, где си!? На сред авлије да ископаш рупу и да спремиш ражањ. Чујеш, кућу да запалиш, али да си је ископао, само како ти умеш! Пази сад, Митре брате, пази сад само!

Митар извади руке из џепова и оживе. Његова се жена поче да осмејкује и стаде нас одгуривати руком и чусмо јој глас, а и ми остали и ми смо били расположенији, куда расположенији.

Ишло је све брзо, све живо.. . На вечера?! Јело је преливало преко чинија и ми смо се већ силом кљукали. Него се од њега није дало одбранити.

— Погледај само ово парче! Видиш ли га како гиһе. Та само га мети на језик, оно ће се растопити. На!... Ра-стана-се! — И после тога, он га пружи првом до себе и заврши с неком врстом поште. — Коме част томе и сласт!

Једва смо му се могли захвалити! Кад хтеде да се леже, он зовну једног од укућана, кога пре нисмо видели.

— Петко, Цветко, како ли се зовеш, пази што ти кажем. Чујеш, ноћас ћеш без пушке на стражу, али пази само! Знам ја, да си ти као... ватра жива, али, снаго моја, сад само пази! Видиш ову мученицу, ову овде — и ту показа руком на плекану пећ у соби, што стоји на високим ногарима — Кака је сад, така до зоре да буде! Ама да не даш да се жар обуче! Чујеш, чим нестане пламена, а ти, голубе, лагацко... ла-га-цко! отвори врата од ње, али ни миша да не поплашиш, па узми пањић и убици!... Не... Немој да бациш, но га само спусти. Али само пази, што ти кажем, ни миша да не поплашиш и опет затвори врата. — Најпосле се намршти, начини се господствен и горд. — Гледај овамо! Ови су ти људи и нас све показа руком, и уз владику седели. Еј, владика! Је си ли видео његов златан крст и у њему часно дрво, право часно дрво!? А ти знаш, шта је то часно дрво! Па не дај да се каже, смрзли се људи у кући газда Томе... А дрва не жали! Све исеци, све поломи, али само ложи и пази!

Цветко, Петко гута сваку реч, отворио и уши и уста да чује, и већ после одмах седе на своје место и пећ је била увек иста, увек онако страшно врела.

Полегали смо обучени. И наши пси с нама заједно, претоварени јелом као и ми, спустили главе на предње шапе и леже испод наших ногу. А напољу зимска, хладна ноћ, кроз коју се јасно чује оштар звук од ветра, који по кад кад затресе целу зграду и чисто хоће да развали онај улепљени прозор у нашој соби.

Око по ноћи један од наших скочи бунован из сламе, прегази двојицу и заиска промуклим гласом воде После се напи вина и леже опет у сламу.

А за све ово наш нас је домаћин позвао тако пријатељски и тако с вољом, да му се никада не би могло одбити. Позив је био писмен и било је ово:

«Драги мој! Лисице ми подавише живину, вукови ми спавају са наполичарима и хвале с њима лето, а зечеви се мрзну од зиме, но понеси сутра пушку и ајде са мном, да ме од тога зла браниш.»

*
* *

Тома је био човек средњега раста, са широким плећима и подигнутим раменима, из којих је, као из какве саксије, од скочила његова велика и чудна глава. На меснатом челу још није била ни једна бора, али ипак, за сваким покретом његове руке, за сваким нарочитим погледом или за сваком оштријом речи, пресавијала му се кожа у дубоке и равне бразде, које су се губиле горе у коси. Испод веђе, које су биле савијене и увијене у повије, светлуцале су живе. смеђе очи, увек пуне нечега да се из њих излије, влажне и примамљиве и пријатне. Па пуни и задригли образи, који се већ одваљују од костију, увек избријани и чисти, те пркосе свежином и здрављем. Коса и бркови жућкасти, врат снажан и кратак, а покрети увек удешени оном што хоће да каже.

Ми смо се брзо упознали. Још првих дана, кад сам дошао у ту варош, приђе ми он са̂м у кафани и упита ме живо и весело, да ли се ја не љутим, што је он тако слободан и седе за мој астал. После рече, како воли млад и «нов» свет а о мени је чуо већ... и тако даље. Од тада смо седели редовно заједно, да једну (кафу) попијемо, говорили један другом «ти» и разговарали готово увек о — политици. А ту је био и срцем и душом! Код њега није то било само убеђење, него нешто много јаче, но код и једног од његових. И још по његовој природи све преувеличано Тако се заносио, да има нека «чврста рука», која је по њему требала да буде од «самога гвожђа, а из које сипа и сребро и злато» и бесконачно снажна. После је исто тако с ватром и увеличавањем хвалио «поштен рад наших дедова», а које није познавао ни најмање. Ја сам се с њиме шалио — видео сам да је осетио — говорио му увек друкчије и наша би се седељка свршила тиме, да ме је лупиуо по рамену и рекао: «Млад си ти још, мој голубе! Али ја ти из срца говорим!» И знам, да је од срца говорио!.

Још је била ноћ, кад смо се дигли, да у лов пођемо. Пробудио нас је онај «Фурунџибаша», као што назва домаћин онога, што је чувао пећ. Али док се спремисмо и кад смо прелазили праг, бејаше се развиделило. Ишли смо весело и у шали. Викало се, смејало се и дирало се и најпосле опет он

— наш домаћин, истрча пред свима и стаде код великог свињца У руци му већ револвер, а левом пружи на свиње.

— Хоћемо ли оно?

— Не! Викнусмо сви.

— Шта не, шта не!? Оно!... Оно!.. Ха! — револвер одјекну и један вепар посрну, и остали гурнуше у крај. — Та није тебе, него оно до тебе! Ха! — Овога пута промаши. — Их, погане руке! А сад? — Трећи пут погоди по сред главе једно назиме

Нико га није могао задржати! Та он је све чинио да ми сами видимо, како је весео и како нам се од срца радује.

— Онога, што је остао, рече после своме Митру, раздај по селу и реци свакоме: то је поклон од газда Томе. И реци још да он има госте, велике госте!

Од имања одмах пађосмо на потес и шуму. Али лов је од почетка пошао рђаво. Ветар је откидао месо с костију и шибао потесом као луд и на махове заносио лавеж паса, или га је јаче доносио. По некад, кад за час престане, освоји тренутна тишина и онда се чисто скине неки терет с тела да се одмах понови. Људи се повлаче тромо низ ветар, подигли јаке високо, а пушке држе под мишком.

Један из нашег друштва наиђе по оном ветру на мене, а видим, како му је. Сав се зарио у рамена а око врата замотао црвен, вунен шал и на рукама црне рукавице, у којима не би могао ни запети ни одапети пушку. Иначе је био човек весео и жив, готов да говори целу ноћ и да продужи сутра опет.

Ми смо се брзо споразумели, да потражимо боље место, те се спустисмо у јаругу и нађемо једну заветрину. Више нас је ветар и даље ломио, али ми нисмо чули више ни лавеж паса, ни глас људи. Мој друг диже врат и разви шал, отхукну из дубине и поче да скида рукавице. Направисмо по једну и пошто се одужисмо и ветру и оваком лову, дође уз реч и наш домаћин. Мој је тај познаник управо говорио сам, а мени га у заветрини, није било тешко слушати. Шта више, жалио бих, да нас је који растерао.

— Ја га знам, рече он, доста одавно и све што сам о њему чуо и видео, не бих умео да ти кажем, по неком реду.

по неком правилу, управо, да се зна крај и почетак. Та ни он сâм нема краја ни почетка! Код њега има нешто, што сваки види и што је сваком обична ствар, али кад се о томе размисли и кад се то види у њему, онда и он и то с њим постају већи, јачи и неразумљивији Видиш, ја верујем, да се с човеком рађа све, и добро и зло и дух и слабост, јер ко иначе дотера овога човека да буде овај и овакав? Његова средина, његово друштво?! Ба! Све је то из њега самога, а он се међу светом научио само да говори. Ти људи имају нешто од самога Бога... природе, како кажу, а што бих ја назвао: немерљивом силом. Они и кад ћуте на њих се гледа и од њих се нешто очекује и кад говоре исто тако. А све њихово, и рад и мисли стоје тако обично, тако плитко, да се сваки ван њих чуди, шта је то, а кад је с њима, ћутећки признаје да нешто има. Ето такав је и наш Тома. Он је жив, покретан и врло издржљив. Дакле има у себи доста снаге. Он је весео ако треба, а жалостан ако и то треба. Али шта је ту необично!? Он оживи све и може да расплаче све. Бистар је, пажљив је и читав мали стратег. Све што он учини, пада згодно и у своје време. Да ли је то какав нагон, којим он то осећа и по коме се онда управља, ја не знам, само видим, да нечега има. Он је патриjота, јунак, борац, шаљџија, озбиљан, вредан трговац, лен богаташ, добар домаћин... Он је све! Приметио сам да њиме овлада по некад читава болест за нечим. Племенито или неплеменито, све једно! И онда се он томе толико преда, да изгуби, што ми кажемо: рачун, али га оно у њему носи до краја и он мора да своје учини. Ту стигне и одане и онда је све свршено. Даље не зна, нити о томе мисли. Што се мене тиче, ја му на томе завидим. Та слатко је бити тако истрзан жарким одушевљењем, које, као и пиће, опије човека и он се осећа истина преморен, али увек весео и задовољан! Њему недостаје само једно, а то је сопствена контрола. Да је још и то, онда... онда он не би био само ово...

Ветар на мах проби и до нас и ми нехотице кренусмо дубље у јаругу. Кад и то пређе, поћутасмо неко време и мој друг продужи и даље:

— Само како ли је све то у њему и како се све то развија у његовој глави, то је оно, што ја рекох — немерљиво!

Мени се чини да се код њега само јави тамна слика од свега што ће бити, и онда је обгрли и душом и телом; ради, ломи, умара се и одмара се, постаје говорник или занешењак, а ако треба и прост радник, да само ради и напослетку — продре! Увек сам га сравњивао са гомилом људи, која не разуме и не појми ништа, али свесна своје снаге и уз то раздражена, где нагне мора продрети.

Он је, већ знаш, неки трговац, прекупац, неки ђаво да кажем и за један дан ни паре нема, а за два их има и сувише. Просто ћуприја преко које се прелази Зову га, а и он се сам називље газдом, а већ од тога је далеко. Његово газдинство то је цеп који се често прелива, и тако исто и празни. Ово што му имања видиш, пола није његово, а и та друга половина ето кака је!.. Прљаво, запуштено и непогледано! Све он то види и не мари. Опомени га да поправи, поправи ће и за пола године све ће напустити и оставити, као и сад. Може бити да је узрок томе и што је од детињства био неупућен. Његово школовање то је магловити траг, који још иде с њим у виду читања и писања. Иначе од аз до ижице — прост! Не знам да га она његова воља крене и тим путем, докле би и каке би дотерао?! Али да њему самом није дано по нама, по друштву у коме је, он би био прави — медвед. Овако се управља просто и природно и није сељак... није глупак... но напротив, пријатан, занимљив и мио...

Е сад ово доба разбистравања, како се већ каже код нас.. што у осталом има и смисла до некле... у коме су и памет и тежња и радост и жалост упали у ову «нашу политику», у ово доба т кав човек и таква природа налази за се средину, као што је риби вода. Шта је то, чему то води и шта он може у томе успети, о томе не мисли? Види само да цео свет нешто ради и нешто хоће и зато је и он ту и душом и телом. Све што каже, то је мање више понављање онога, што сви говоре и разуме се — он то не види.

Једном је био један општински збор, а још он кандидат за кмета. Свет се скупио, поделио — зна се да је ту и власт Све што више траје до почетка, све се више затежу ствари и чека се само да неко почне први. Кад од једном скочи, он — овај Тома, на један дрвен сандук и викну јасно и гласно. Очи

му отворене оволико и сјајне. На лицу му трепти нека вера јача но икога другог у гомили и просто озарава све, а сврх свега тога оно његово поуздање и воља, које му се види од пете до главе. Сви се у ућутали, а он викну, да га сваки чује и разуме.

— Браћо, бирајте ме, ако хоћете, да су вам куће мирне! Бирајте ме, ако хоћете, да с вама заједно знојі знојим за ваше и наше добро? Бирајте ме, ако тражите правду и поштење, да никога глава не заболи а ако ми ко дође, да каже: брату сам пошао, брат ме дочекао! — Ту брзо мету руку у џеп и извади нешто — На! Ево само овај грош имам у џепу! Онога ми сунца и ове ми земље, она ме не примила сунце ме не сијало, ако више и пару имам! За ово свећу мртвом сину да запалим онај час, онај дан, ако ми ко каже: бре, ти се огреши о мене, кмете Томо!

И њега изабраше. Сад знај, да сина никада није имао, а веруј да је имао више од онога гроша. Али што је чудно, да су му сви, па и ја с њима, веровали. И да нема више од гроша и да да би за њ купио свећу и да је и он сâм тако мислио. Ко га зна, али ја опет кажем, из њега изађе по нешто јако и убедљиво, али — немерљиво!

После је својим кметством терао даље и извесним планом. Прву плату даде на сиротињу — брашно да им се купи. О томе се онда само говорило. Другу после за друго, ако ти трећу. Даље не знам, али сети се оне чаше проте Матеје, па ћеш видети да од почетка зависи све...

— Еј, чу се глас више нас.

Ми погледасмо горе, а на обронку мало у косо од нас стоји наш домаћин, држи зеца десном руком и заклања лице од ветра.

— А ми, викну он кроз ветар, муку мучимо са зечевима, а ви у јарузи јегленишете! Гледајте га, хајдука крвава!

И ту њихну зецом на нас, па се спусти у јаругу.

И ако је време зло било, њега није узнемирило. Увек је и сад весео, издржљив и пун духа. Прво нам исприча све о лову, ко је где пао, ко је шта убио, а на послетку рече:

— Видим ја, да ћемо још једном овако!

Кад смо се враћали у варош, био је исти као и кад смо

долазили. Час на колима, час на земљи, час у кући, час у снегу, свугде први и неуморан. Три пута је пунио револвер и шенлучио у наше здравље, а чинило се да се од задовољства раскида. Онај ми друг priђе и шапну:

— Верујеш ли, да је весео?

— Верујем, рекох.

— И ја тако исто.

* * *

У нашој вароши живели смо и мирно и лепо. Оно што нас је занимало — то јест о чему је сваки водио рачуна, долазило нам је поштом сваког дана и ми смо после све тумачили „у нашу" или „у њину" корист, пецкали се добро и по некад крупно, али нико своје није напуштао.

Што се тиче Томе, он је био међу својима — први. Чинило се, да то није тражио, али је увек ишло на то и он је све држао са̂м и био је међу својима све и сва. Виђао сам по некад гомилице људи, како ћуте и као да су забринути. Има нешто, што се не разуме, и зато су зловољни и љути. Али кад им дође он !.. Први сусрет, први покрет, прва његова реч све оживи ! Он пресуди или растумачи и одмах је све готово. Може бити да су сви они тако мислили, али он први рече. Онда већ настане разговор и живахност и сви се разиђу — весели.

А и он је с њима говорио чудновато. И они, што су га знали од детињства, чини ми се, да су у њему гледали по некад човека страног, који их себи привлачи нечим страним. Тако, некоме који би рекао друкчије но он, каже од прилике овако:

— Петре, брате рођени ! А што то кажеш ? Ама једно је небо, једна је наша капа, па зар главе да нам буду друкчије?! А кад се море песмо на дудове као деца, зар и ти, као и ја нисн волео дуд ! ! Ко нам сад изврте памет, па ти кажеш овако, а ја онако ? Што ти не рече први „твој предлог", па да се одмах прекрстим и да кажем; амин, тако је ! Петре, брате слатки, сећаш ли се, да смо увек били два тела, а једна памет ?... А ?

Петар и збуњен и раздраган, сав се зацрвенео, па каже:

— Јесте, Томо, јесте! све је тако. Тако је као што ти рече!

Или неко погоди нешто боље од њега и већина вели, да ја тако.

— Е, мој Јоване, мој соколе, златан си се родио! Чујеш, брате и учени и неучени људи кажу, од пилета соколова само ће опет соко бити! А ја те гледам и слушам кад ти што кажеш... Истина ти једну, али вредну... па ми је жао, што ја у овој мојој главурди немам то, што у тебе има Да си мерио на сто кантара, лепше не би измерио! Аферим ти!

Јован само, задовољан и по мало се као стиди, оборио главу и ћути, а сви остали одобравају и верују, да то и није ништа дошло с Јованове стране, него од самога Томе.

Тако је било једнако и непромењиво и не би се може бити ни променило, да се не догоди ово.

Једнога јутра седим ја, као обично у кафани на своме месту и чекам кафу. Томе нема, али то и није било тако необично. Он је по некад и радио, као што би и рекао, за своју кућу. Кафеџија ме сам послужи и кад спусти шољу преда ме, рече пола шаљиво, а пола озбиљно:

— Онога ноћас премлатише!

— Кога?

— Тому.

— Где га премлатили?

— У селу једном, ту близу. Отишао је јуче да «агитира» а јутрос га рано донели на колима. Душа му се једва држи, кажу.

— А ко га премлати?

Кафеџија избуљи на ме очи.

— Па сељаци! Народ!... Море, том се муком леб не једе. Казива' ја њему то, али он неће.

И он оде од мене као љутит, али не баш много од срца.

Ето ти, велим ја, и њему пуче колан? Само сам се чудио, како да се он ту не нађе и како да подмете леђа, кад се иначе увек вешто налазио.

Одем још тога дана њему. Збиља, види се, да је добро повукао, али још много јаче него то и неки душеван умор.

Ни једне речи грдне, ни једна псовка не изиђе из његових уста и све што је казао, има глас болан и жалостан.

Чини се да је више уништен, него истучен

— Е мој брате, мене убише! рече чим ме виде.

Ја једва нађох речи да га као мало утешим, али ни Тома ни онај човек.

— Седи! рече ми тихо; добро је што си сам, да ти све кажем. Ти си млад човек, па се нешто научи и од другога.

Седнем поред њега и видим му и у гласу и у покрету и на лицу нешто изгубљено.

— Синоћ сам, рече мирно, све изгубио. Ама све! То је као кад се нешто сарани, па се човек скамени и више ништа нема. — Глас му поче да дрхће. — И то све би кришом и подло, брате! Да је био непријатељ и душман него брат, с ким сам јео и пио сто пута! Ја их частим, ја им говорим, а они мене мотком! А зашто? «Ти си богат, Томо!» Нисам, браћо. «Ти узимаш и наше, Томо!» Никад, браћо. И онда за сваки клип кукуруза, за сваки сноп жита, све се сручи на мене и на моја леђа. Ја лежим, а они сви изреда и како ме који дохвати. А ја то нисам осетио! На! — и он удари левом руком преко мишице десне — не осећам и да ми је секу, али овде, (ту се ухвати за груди) ту боли, ту пуца нешто, па ми не да мира и кад заспим и кад прогледам.

Он ућута и укочи поглед више себе. Рекох му како сад треба да се чува и да пази док оздрави.

— Хе, рече он тужно, срамота ме дави. Није од света, није од гласа, но од мене. Ал' сам био луд! Ал' сам био луд! — Од један пут се окрете мени миран и тужан. — Вере, рече тихо, немам више. А ко то нема, он је мртав и кад је жив.

Хтео сам да окренем говор на лов, шалу и весеље... Аја! Ништа га није кренуло из оног мира. У свему се види јако разочарање и одсуство сваке снаге.

У то дођоше други и разуме се још се с врата поче јучерања историја, само Тома, док сам ја био, не рече ни речи о томе. Мени се чинило, да није ни чуо, кад се о томе говорило.

У брзо је оздравео и почео да долази као и пре, али знатно мирнији и у свему повучен. Опет смо говорили о по-

литици (Више пута ми је казао: ваша је будућност јер је ваша и «снага»; а реч снага била је подсећање на његову невољу). Само опет кажем, он није био онај пређашњи.

У то време дође лично њему молба од пријатеља његових из Београда, да се заузме за њихову ствар. То га диже и растресе и он опет поста жив и поче да ради. По свему се чинило, да је све заборавио и ја му једном рекох то у четири ока.

Тада ме он погледа у очи чврсто, окрете се око себе, као да се од кога чува и рече тихо, али истински:

— Све је ово сад играчка! Ја нисам више онај, што сам пре био.

— Па ето, велим, радиш, заузимаш се.

— Остави! прекиде ме он. Само ја сам знам, како ми је.

Но како било да било, тек је он имао успеха. Ко зна да ли би то боље било, да је био на послу и срцем и душом? Овако остатак сујете и вера, да он нешто може да учини, тргоше га из мира.

Како се све свршило нисам сазнао, јер сам морао да идем службом на друго место. Нова познанства и нови пријатељи, па се на старе мало по мало заборавило. Томе сам се чешће сећао и причао о њему, као о човеку необичнијем. Ретко сам кад после шта о њему чуо. По новинама се наилази по који пут и на његово име са обичним епитетима: Или „злогласни наш...!" или «познати наш..» или «наша индивидуа...» с једне стране. а с друге опет „уважени наш...", „дични грађанин наш..." А то је било ретко и све ређе, док најпосле све не престаде. и о њему ми један једном рече, да се смирио, повукао и остарео.

Но, ми смо се видели још једном. Једног дана дође он к мени. а било ми је врло мило. Поред њега видео сам у часу читаву гомилу успомена, а и он сам ми је био један од пријатнијих познаника. Само је био остарео. Једино што му је остало, биле су бистре и живе очи. у којима видех одмах одсев преживео. Он се осмејкивао снисходљиво. као да се чега стиди и био је. не знам зашто, понизан. Дошао је неким својим послом, где сам му и ја имо нешто помоћи.

— Па сад, мој Томо, како иде?

— Као и увек — полагано, рече он тихо.

— Па ја видим по некад у новинама, да те мало закаче, или похвале. Још се ти не даш?

Он се намршти, обори главу и не рече ништа. Како смо поседели дуже, то је нешто мало и говорио о себи и уз то само поменуо два пута онај свој тежак дан. Видим, да га то још увек онако боли. Рече, да је хтео с вољом да ради, да се отргне, али додаде:

— Кад сам од онда почео ма шта, изађе ми на очи оно и то ме умртви. Море и боље је овако, рече устајући. Овако сам сад миран и задовољан... Често се сећам једног свог коњића а у себи велим: скот и човек, а две једнаке среће.

— Какав коњић? рекох ја, а он се осмехну. После рече да се не љутим на сравњење и заврши овако:

— Имао сам жустро и срчано коњче, као ватра жива. Игра му сваки мишић, па кад напуним кола и викнем: «мушко, дед!» уз овако брдо устрчи. Какав бич, какви дизгини! Па једном јурну преко јендека и скр'а се ту и он и кола. Једва сам га извукао, а није да је дрхтао но му парче меса нема мира. И чим корачи, посрне на колена. Мислио сам да се уплашио, али он оста такав. После је једва носио по две вреће и три пут га ударим док крене. Видиш, рече и осмехну се, иста срећа!

— Море, Томо, сад те само окупиле те мрачне мисли, али све ће то проћи!

— Шта ћу!? Пре сам само мислио, а сада тако и видим. Само кажем: живим мирно и задовољно.

Растали смо се тада и ко зна хоћемо ли се више икада видети. Знам да је жив и чуо сам да живи мирно и — задовољно.

Београд

И. И. Вукићевић

СТАРИ ТРАЧАНИ

по **В. Томашку**

ЕТНОЛОШКО-ИСТОРИСКИ НАЦРТ

(СВРШЕТАК)

III.

Трачка група племена.

А. Јужна племена.

Као што показује растуреност и раздробљеност мисиских и фрижанских племена око *језгре трачке народности*, прва ће племена бити староседелачка, друга — досељеници, који су староседеоце претопили у се: покоривши их. То је исто било у М. Азији, у којој се утиснуше трачки Тини међу мисиско-фрижанска племена, ну то је било само у мањем опсегу. У непробојну су таму обавијена најстарија кретања трачких племена, кадно им се име пренесе на све земље од мора к северу, и од Струме до Боспора. Периода кимериске и тиниске сеобе бележи за нас почетак историје, јер ништа не помажу спомени у Омировим песмама, пошто се тичу само племенâ фрижанскога и пеонског порекла, у Јегејскоме приморју.

Арктин (Ἀρκτῖνος) песник спева „Етиопис"-е" (Αἰθίοπις) о амазонци Пентесилеји, тројанском савезнику, вели, да је кћи Ареја и Отрере (Ὀτρήρη), те је Трачанка родом и племеном (Θρᾶσσα τὸ γένος). Под именом „Отрере" свакако се мисли на трачки народ *Трере*, који у „кимериској" сеоби имају прву и најглавнију улогу. Не зна се, кад је отпочела ова сеоба, можда је изазваше понтиски Сколоти, који покушаваху заузети равнице око доњега Дунава и даље, а може бити и сарматски досељеници у Потисју, Сигини, које находимо после сеобе у оним крајевима. Овај покрет у првом је реду захватио међу балканским племенима *Трере* (Τρῆρες, Τρᾶρες), чије остатке Тукидид нахођаше на граници одриског царства, поред Трибала. Ту су били и за Плинија Мл. Крајем VIII в. пре Хр. упутила се је језгра трерског народа пут Хелеспонта. Док су се Трери ту прикупили да преброде морску узину на чуновима „с децом

и котловима, стоком и колима," морало је прилично времена протећи. Пут их је водио преко Троаде (тројанске земље), Мисије и Битиније, у којима оставише све на места острвца од становника. Из Битиније сталоше даље продирати у Пафлагонију, при чем су се сударили с Фрижанима, чиј се краљ Мидас сам уби. У граду Συασσός-у нашли су Трери-Кимерци доста хране. Али се главна маса као захуктали вали кретала све даље и даље и преко Халиса и разместила у земљи око Синопе. Омања се одељења упутише даље на исток, али се у путу сукобише са Сацима (Сака т. ј. Шака), иранским племеном, које је, пошто је поплавило Месопотамију, окренуло на запад. Ови су покрети учинили, како изгледа, да се настањени на Ирису и Ликосу Јермени помере даље на исток на горњи Frat и на Аракс. Неке су чете Трера Кимераца допрле даље на исток, ако се сме судити по имену места Triare, које Плиније помиње на граници Јерменске и Иберије. Ту је данашња област Thrialéthi на реци Ktsia, што се испод Тифлиса улива у Кур. Јерменски писци помињу у том крају народ *Thrеlq*. — Асирски клинасти натписи из доба Асархадона (Assarhaddon) и Асурбанипала (Assurbânipal) спомињу упадање неког народа *Gimirra* у земље Assur, Chilaku и Ludu, у којој краљеваше краљ Gugu (Gyges). Нереди, што их изазваше Кимерци — Трери, престаше истом око 600 г. пре Хр. Стари грчки извори врло мало знају о овој сеоби: само песник Калин што о њој говори. — Томашек мисли да ће етимолошки стајати у свези имена Τρῆρες, Τρᾶρες с основом *trar-*: *trair-*: *träir-*, од које изведена именица *tra-ter* означава „чувара и пастира." Врло лако може бити да се ова трачка племена назваше тако, што су се удружила с номадским сколотско-сарматским ордама из Подунавља, које овој најезди и дадоше онај чисто стихијски карактер.[1])

За Треримa ето и *Трали*, само што се они не упутише у истом правцу већ на „илирски запад," особито у Поварларје (земље око Аксија) где се раније беху сместила фрижанско-пеонска племена. Нови дошљаци сада ова потиснуше даље к југу к приморју. Трали (Τράλλεις, Τραλλεῖς, Τράλλοι) дакле сада нападају на Бриге, који пред њима уступају. Тако сад имамо и Тралску: Τραλλική или Τραλλία μοῖρα τῆς Ἰλλυρίας. Теопомп спомиње пределе и градове ове земље, на пр. Βῆγος се зваше и предео и град (μοῖρα καὶ πόλις τῶν ἐν Ἰλλυρίᾳ Τράλλεων); исто тако Βέλουρος, који се зове и πόλις Θεσπρωτίας, свакако сведочанство да су Трали продрли и у Епир. Етимологија имена Βέλουρος (из* ΒολϜορ-) биће у свези, на сваки начин, с јермен. речима *bolor* 'округао округ' и *blur* (gen. *blroj*) 'округао хум, тумул' — према том и с кореном *bhel-*: *bhol-* 'нарасти, надути се': грч. βολβός 'лук (упор. литав *bulвis* 'кромпир') биће из неког северног дијалекта. Доцније Трале зову Illyricorum genus. О трачком пореклу овога племена као да сведочи и само име, што није

[1]) О овој сеоби кимерских — трерских племена в. још у Eduard Mayer, Geschichte des Alterthums, I Band, § 452. — 455., стр. 543. — 548., за тим H. d' Arbois de Jubainville (Les premiers habitants de l'Europe (d'après les écrivains de l' antiquité et les travaux des linguistes), tome I², стр. 251.—255., 258.—261.

ништа друго до дијалектички облик имена, посталог од истог корена од кога и Трери. дакле од кор. *trâr-*, који находимо у сложеним именима лица трачкога рода и племена. а који ће имати опће значење: 'који храни. гаји, чува', (-τράλλης). — Друго одељење Трала находимо у планинском пределу с обе стране реке Месте (Nestos), где је у једном кланцу нашао Агесилај, враћајући с војне из Азије, на Τραλλεῖς. У доцније се време. па и византиско спомиње град и предео Βέλλουρος, Βόλερος на јужној падини Родопе. — Најпосле треба споменути да су неки Трали пошли за Трерима или с њима и с Тинима у М. Азију. — У време Епигона Трали служе на њиховим дворовима као најамници, перјаници (трабанти) и — џелати.

На реду је група *тинских* племена, чија најстарија седишта беху на Струми: то су управо „струмска“ племена. која су одатле потиснула старије становнике, Бриге и фрижанске Едонце, а у време. које се не може лако одредити данашњим научним средствима.

Бисалти су прво трачко племе, што, селећи се са севера на југ, пређе Струму. Према причама митологиске садржине пореклом су од неког хероја Бисалтеса (Βισάλτης). Име им се узимало као синоним за Струму (ἔστι καὶ ποταμὸς Βισάλτης). Сâм положај овог племена међу едонским племенима, као клин, сведочи да то беше освајачко племе трачко. Бисалти често нападају и узнемирују суседна им племена. Ну кад дођоше у додир с Грцима у Јегејском приморју, отпочеше усвајати с њиховом културом и језик, као врло приступни свакој просвети и култури: спомиње се ὄχλος βάρβαρον διγλώττων Βισαλτικῶν. Бисатлти од Едонаца попримаше култовне и митске елементе. Земља им беше богата и плодна, планина Δύσωρος богата рудама. Кад доцније Маћедонци овладаше земљом и рудницима им, коваху новце, с легендом: Βισαλτικόν сачуване. Бисалтска земља за Римљана би обухваћена у склоп Macedonia Prima.

Око Велеш-планине (Бѣласица), на језеру Буткову и око струмских теснаца између Пеонскога „Доберос“-а и Одоманта — а изнад Бисалта находимо у она стара времена трачке *Синте* (Σιντοί). Стари писци о њима веле да имађаху полигамију и да убијаху удовице. Синти су се доцније спустили низ Струму. јер. кад се кретао одриски крâљ Ситалкас против Маћедоније и пробио кроз непрегледне шуме на североистоку јој, имађаше с једне стране Пеонце, с друге Меде (Μαιδοί). на југу пак Синте. У њиховој је земљи био град Ἡράκλεια. коју подигоше Маћедонски краљеви на западној обали Струме, где су данашње рушевине „Вѣтрена,“ а не као што узимаше Шафарик. Демир-Хисар (византин. Σιδηρόκαστρον) или „Валовишта“ (визант. Βαλαβίστα). Синти беху васали маћедонским краљевима, на пр. у боју код Пидне (175 г. пре Хр.) Персеју. И њихова земља спадаше у област римске провинције, назване Macedonia Prima. Римски војнички натписи сведоче да је ово племе касније живело на миру као и други провинцијали. Али Σίντιες на Лемну неће бити исто племе трачко. По Томашку биће етимологија имену трачкога племена у

свези с кореном *k'ent-* 'бости', јер у њиховој земљи беху поотварани многи рудници.

Северни суседи Синтима беху Μαιδοί, Maedi-*Меди* у земљи по њима названој Στρατηγία Μαιδική, Maedica, а то су данашње земље Малешево и Пијанац до планинског била Осоговскога и до дарданских међа око Куманова. На југу им се не могу одредити тачне међе према Бисалтима, Одомантима и Едонцима, само се може рећи у опће да су живели на горњем току Струме. Спомињу се нарочито судари им с Филипом и Александром, који их и побеђују: а кад су се маћедонски владари сударили са северним народима, и Меди су при том суделовали. Једно им се место звало Desu-dava, у ком имену друга пола — *dava* на трачком значање 'насеобину, стан'. Кад Римљани освојише Маћедонију, Меди јој не даваху мира, нападајући је плена ради у друштву с Данталетима, Дарданцима и келтским Скордисцима, те је тако силна посла задао овај народић римским војводама, док га не покорише а земљу му саставише с Маћедонијом. Овај се народ доцније губи, у војничким натписима римским ни да се помене. Као год други провинцијали што живљаху даље од мора и изван домашаја грчког утицаја, свакако су и Меди припомогли при стварању румунске, а у првом реду маћедонско-влашке (цинцарске) народности, која се доцније смести око Пинда, или су се претопили у Словене, кад ови заузеше долину Брегаонице.

Око Осоговских планина до Знепоља и Витоша живљаху *Данталети* (Δανθαλῆται Danthaletae), по чијем се имену назва и једна стратегија. Као да је Хекатеј под именом Δεσιλοί подразумевао Данталете. Средиште им беше у Пауталији (сад Ћустендилу). Били су исте судбине с осталим мањим трачким и маћедонским племенима. У почетку наше ере и они су постали мирни провинцијали. Ако је *Dansela* једнина према множини Δανθαλ-ῆται држи Томашек, да ће то име стојати у свези с кореном *dak'- (dek'-?)*, санскр. daç-: damç- и значити 'који уједају, љути...'

Као што су Трачка племена *Битини* и *Тини* (Βιθυνοί Θυνοί) тако ће међу њих спадати, по Страбону, и *Медобитини* (Μαιδοβίθυνοι). И Тини су некад били суседи Медима, дакле опет „струмско“ племе, а чија прадомовина лежаше с ону страну Хема. Кад су пеонска племена стала све више слабити и опадати, Меди и други трачки им сродници излазе на површину. За Трерима или Кимерцима отискоше се у М. Азију Битини и Тини, колико се може извести из прича Аријанових. Неки „Патарос“ предводио их је кроз земљу Маријандинску и Пафлагонију. Тине и Битине прво покори Крез, за тим Персијанци,ну доцније се ослободише и имаху властите династе. Сточарство и земљорадња беху главно занимање Битинима и Тинима, иначе су много што шта попримали од фрижанских племена, нарочито верски култ. Кад су доцније потпали под грчки утицај, претопили су се у Грке. Поред Битина сместили су се и Тини. Сународници им заосташе у Јевропи — у Трачкој око Перинта и Селимбрије. Своје куће окружаваху палисадима, само да се заштите од пљачкашких нападаја одриских. Били су врло храбри, а Ксенофон их зове

„врло опасни непријатељи, нарочито ноћу“. На глави ношаху лисичје шубаре (ἀλωπεκᾶς). Права пак Тинија (Θυνιάς) беше у приморју у М. Азији између Салмидеса и Аполоније (Salmydess os): Μελινοφάγοι зваше се једно им племе због проса, које много сејаше.

Долонци (Δόλογκοι, —κιοι, Dolongae) на Трачком Херсонесу до реке Меласа или Апсинта један су беочуг између азиских тинских племена и јевропских им сродника. Пошто је предак им Δόλογκος имао више женâ, као што прича Аријан, то се у ових Трачана уобичајило држати више жена, да би имали више деце (...πολλὰς ἔχειν γυναῖκες, ὡς ἂν ἐκ πολλῶν πολλοὺς ἔχοιεν παῖδας...). У грчкој се историји спомиње једном име овога племена, кад је слало посланство да пита делфискога оракула за савет (550 пр. Хр.) због рата с Апсинтима, кад су дозвали Милтијада у своју земљу да им помогне. Можда ће ово име dolongos (Δόλογκος) стајати у свези с λόγχη и δολόγχη longa — и с кореном *dologh:—delegh*— упор. грч. δολιχός слов *длъгъ,* санскр. *dirghá.*

Међу трачка племена што се из северне прадомовине спустише на југ увршћујемо и племена око планина Перима (Orbelos) и Родопе — *Сатре* (Σάτραι у ст. писаца „трачки народ“) и *Сатрокенте* (Σατροκένται). Као да је прво име скраћено из другога, пунијега, које ће по етимологији, како се домишља Томашек, значити „који теже за господством, који у њем уживају, господа“. упор. ариско kšatra „војнички ред људи.“ Сатри су може бити војнички ратнички елеменат међу „дијским Трачанима“, као што су *Беси* сеоски-раднички. Али она етимологија није поуздана. О Сатрима Херодот вели да су суделовали у Ксерксову походу на Грчку и да живе у унутрашњости поред Пиерацâ и Одоманта, а да су им рудници на Пангеју-планини. У својим снегом покривеним горама јуначки су бранили своју независност од свакога насртача као доста велики народ. У својим брдима имали су оракул, Дионису посвећен. Доцније се име „Сатри“ губи, а остају *Дији* и *Беси.*

Сачувала су се и имена неких мањих племена. Тако *Сапеји* (Σαπαῖοι или Σάπαι) по Плинију, живе „ad Nestum amnem et ima Rhodopae“ (од Одоманта и Сатра до Корпила). Име им се спомиње у Ксерксову походу и у маћедонским и римским записима. Овид вели за њих да су Хекати с надимком Ζηρυνθία жртвовали псе. Име као да ће им стајати у свези са санскр. кор. çap — 'заклињати, проклињати'.

Сапејима на истоку беху *Корпили* (Κορπίλλοι, Corpilli): од Бистонскога језера до утока Хебра, а то земљиште беше покривено огранцима Родопе (Sahh-khane-dagh), где је планински кланац Темпира (Dedé-aghač— Болама-чај). Овде су некада живели Кикони и Пети, али их већ беше нестало. Удружени с другим племенима нападоше Корпили римског војводу Манлија (188 пре Хр.).

Трачко ће племе бити свакако и *Траузи* (Τραυσοί), насељени у средњој Родопи. О овима се брђанима причало у старо доба, да у њих беше чудноват обичај: кад би се дете родило, сродници му жаљаху га због мука и беда што му их требаше у животу пренети преко главе.

кад би пак когод умро, сахрањиваху га с весељем и радошћу, држећи да ће у блаженству живети, ослободивши се свих мука и невоља овога света. Ово племе, трауско, као што се чини, нерадо се бављаше земљорадњом и занатима, радије живећи у сиротињи и лењости.

Између старијих племена у Родопи *Дији* (Δῖοι, Dii) „божански, божански служитељи“ су једно од најзнатнијих. Помагали су одриском краљу Ситалкасу у походу му на Македонију. Још крајем петог в. пре Хр. беху наоружани гвозденим мачевима, што сведочи о развитку металургиске технике у Беса. Дији у савезу с Одрисима и Целалетима дигоше устанак против Римљанâ за цара Тиберија (21—26 по Хр.), али тај устанак би крваво угушен.

Међу беским племенима на Мести и у Родопи једно се зваше Диобеси (Diobessi, Плиније). Имена у Беса, као што су Dio-skuthes, Diuzenu- (=Διογένης), Deo-spor — сведоче о сродству Дијâ и Бесâ.

Још се спомињу многа друга омања племена беско-трачка, као *Дроси* (Δρόσοι), *Дисори* (Δισοροί), *Бриси* (Βρῖσαι, Brisae), *Алети* (Ἁλητοί, Haleti), ***Карбилети*** (Carbiletae), ***Сиалети*** (Sialetae).

Судбина се ових племена може извести из прошлости самих *Беса* (Βησσοί), тога централнога племена трачкога. Херодот их држаше за део племена „Сатра“, који чуваху народну светињу — оракул Дионисов. Одговоре, нејасне и неодређене, даваше једна пророчица као Питија у Делфима. Дионисов су култ усвојили Трачани — Беси и друга племена — од заосталих фрижанских племена, од којих се многа прелише у Бесе с тога и јесу Беси главни заступници Дионисова култа и оргијастичког култа природе. — Томашек мисли да се може одредити етимологија имену Бесâ: он речи *Βῆσσοι преко Βεῖσσοι и Βεῖσιοι находи праоблик у Ϝείσιοι, у речи, која би значила „мештани, сељани, суплеменици, οἰκεῖοι или пратиоци, поданици“ итд. а од кор. veik— санскр. veç—: viç— ступити настанити се, сместити се, упор. санскр. veçás сусед, човек истог племена, veçya суседство итд. литав vêsh-pats, старешина села, жупе, домаћин, лат. vicus. Али треба знати да у Бесâ није било онаких кастинских разлика као у индиских Арја. Врло лако може бити да су се за разлику од других племена трачка племена између себе звала „суплеменици, рођаци“. — Једни су Беси (Βέσσοι) били у трачкој прадомовини у Карпатским горама, камо су се уклонили испред скитских Јазига.

Племе беско познато је и под именом Ὀρβήλιοι (Перимци), а и под именом Θρᾷκες αὐτόνομοι. Једно беско племе беше озлоглашено као страшни разбојници, за то од старих снабдевено епитетом λωπρόμοι. Опасни непријатељи македонских владалаца, а после римских проконсула, Беси се храбро бораху за своју независност и за слободу, али најпосле подлегоше јачој сили, посташе римски поданици, и ако нису пропуштали ни једну згодну прилику, да не огледају стрести туђински јарам. Њихова земља састављаше велику стратегију, у којој главни трг беше Bessa-para, Οὐεσσούπαρα (Прокопије) данашња железничка станица Bešikara јужно од Пазарџика. Беси су још Овиду били поред Гета главно племе

трачко. Многи су од њих служили у римским легијама, као што сведоче војнички натписи. Узимали су их за мрнаре на флоти. „Беспка“ је била чувена са своје климе Име народа још се спомиње у средњем веку. Адријанопољ (Једрене) се зваше *Uscudama*, Филипопољ *Pulpudeva*, (слов. Пловдив. Пловдин), све трачки — бески, а Јорнанд вели да је *Hister* „беско“ име реци Дунаву.

Беси се поред сточарства, земљорадње и виноградарства нарочито бављаху рударством. Били су врло вешти у грађењу лагума и поткопа. С тога их у војсци одређиваху за пионире. Земља им беше богата у разноврсноме рудном благу (сребро, злато, мед и гвожђе). Кад Готи пређоше Балкан 376 г. по Хр. бески им рудари служаху као вође, као што ће доцније Власи у истом послу служити и Печењеге, Кумане и друге народе азиске, кад би продирали на Балканско полуострво. Бески auri leguli и metallarii не остајаху у свом завичају, већ иђаху широм полуострва као год данашњи Цинцари и Цигани, где дознају да има злата за испирање и ради копања руда. Због овога је император Валентинијан издавао наредбе, да стане на пут том чергарењу. Бески се скитачи нарочито упућиваху у рудама богате покрајине: Превалу, Дарданију и Месију.

Сва су трачко-месиска већа места била хришћанска, а народ по селима остајаше и даље при старој вери. За то владика Никета из Ремесијане оде у гудуре к Бесима да им простим језиком латинским (lingua rustica) проповеда реч божју. О Бесима у једној латин. песми, владици Никети посвећеној, вели се: „...Semper a bello indomiti, simul terris animisque duris et sua nive duriores, more ferarum viventes latrones, rapaces in antris viventes et in ivoiis montibus et cruentis auri leguli.“ Беси примише с одушевљењем хришћанство; многи ступише у монахе у источним и западним римским манастирима. Већ беше нестало трачкога језика, и Беси говораху „limba rumanésca“. Кад словенске чете отпочну жарити и палити по Балканском полуострву, а многи здрави и снажни људи, из велике оданости к вери, ступаху у манастире, цар Маврићије, као пре Теодосије II. пооштреним забранама огледаше тому на пут стати. И трачког порекла царева находимо на царском престолу у Византији, на пр. Марцијана и Лава I, који се зваше ὁ Βήσσος. У то време источна римска империја још ношаше чисто римски карактер: латински језик бејаше још службени и књижевни језик (Требонијан и Присцијан). У Родопи и Балкану већ се свуда говораше lingua rustica romnisca: само да подсетимо на речи: torna, retorna, fratre! речи које су трачки војници бежећи кроз Балканске кланце пред Аварима изговорили, а летописац грчки записао.

Неки испитивачи на то много полажу, што нема ни једнога сведочанства од 600—700 год. да је на Балканскоме полуострву било источно-романских елемената народних. Ако је човек само упознат с историском прошлошћу овог полуострва, нек му то не буде ништа необично: у то доба у Јегејском приморју грчки елеменат беше у власти, у унy-

трашњости се полуострва као пријатељски и непријатељски народи исти. цаху Бугари, Словени, Срби, Угри и понтиски номади степни, а да се говори и о поданицима романскога порекла, није било никакога узрока, за то се о њима и не сачува споменâ из тога доба. На јавност почињу избијати вести и сведочанства, да је било на Балк. полуострву остатака источноромапске, „влашке“ народности, растурених којегде, политички и економски исцрпених и то око Пинда, у Маћедонији, у Родопи и Балкану Хему) и у српској Раси. У овом погледу сачуваше нам више сведочанства влашки дијалекти у своме романском наслеђу но хрисовуље, други документи и историски списи, особито много прилога о социјалном и економном стању минуле епохе културне и поред свега тога, што је романско lingua rustica пуна и препуна словенских састојака. Тако су нам ти дијалекти сачували назива из црквенога живота, а из доба Теодосија II. имена данака, називе о економном стању и приликама, које су само могуће биле с ову страну Дунава, а не у Трајановој Дакији. Ко дакле хоће да потпуно реши „влашко“ питање, треба да му при том послужи за бакву проучавања романска-влашка језгра у тим дијалектима романским.[1])

Источно од Бесâ живљаху на Марици, Тунџи и Еркену *Одриси* (Ὀδρύσαι) који су касније но родопска племена отишли из северне им прадомовине. Кад су продрли кроз Хемске кланце, прво су достигли у поречину реке Артескос (Ἀρτησκός), коју они назваше Тунџом (Τόνζος). Онде, где се састају Еброс и Тунџа подигоше град, којега име на беском језику гласаше Usendama, доцније Ὀρεστία (Ὀρεστίας), а још доцније у римско доба, Hadrianopolis. Одриско име почиње бивати познатије истом од персиских ратова: после тога уздигоше се Одриси над осталим племенима и основаше државу, чиј се владалац титуловаше Θρῃκῶν βασιλεύς. Тукидид нам је изложио постање одриске државе. Један од најзнатнијих одриских владалаца беше Ситалкес (Σιτάλκης), познат због великих ратова вођених са суседима, у којима је доста државу раширио. Син му Сеутес (Σεύθης) господараше над свом земљом од Абдере до ушћа Истра (Дунава) у море, од Византије до Струминих извора. Стари писци причају, како злато и дарови имаху силна утицаја на владаоца и дворане му. Након смрти Сеутесове распаде се одриска држава, једни се владаоци мењаху, да уступе место другима, све док Римљани не овладаше источним делом Балканскога полуострва и од Трачке створише своју провинцију истога имена (46 г. пре р. Хр.).

Да споменемо неколико племена, блиских сродника Одрисима: као нпр. *Бене* (Βέννοι, Benni) близу Корнила на доњем Ебру, можда све до мора; *Кене* (Καινοί) југоисточно од Одриса до Пропонтиде; *Асте* (Ἀσταί, Astae), у чијој земљи беше град Βιζύη arx regum Thraciae, садашњи Wizeh

[1]) Питање о месту постанка румунске — влашке народности предмет је многих списа, научних и полемичких, о њем су писали многи славни научници и „патриоти“, као год о нашем „маћедонском“ питању. Да споменемо *Рислера*, *Хунфалвија*, *Миклошића*, *Јунга*, *Пича* и др.

Самеје у стратегији по њихову имену названој: Целалете (Κοιλαλῆται, Coelaletae maiores et minores близу Родопе: *Селете* (Σέλλητες) у средњем Хему. Овамо треба уврстити и нека трачка племена, чија се имена завршују на —γηρο, —gerro, као *Бетегере* (Bette-gerri). *Другере* (Drugerri) и т. д.

Узгред треба споменути и *Трибале* (Τριβαλλοί, Triballi) који, по Херодоту, живе на саставу река Ангра и Бронга, западне и јужне Мораве (Ἄγγρος и Βρόγγος), где је Трибалско поље (πεδίον τὸ Τριβαλλικόν). Трибали живљаху поглавито у басену јужне Мораве; на Косову пољу беху Дарданци. Низ Мораву Трибали допираху до Истра, на истоку граничаху с Тилалетима и Трерима. Овај се народ дуго и јуначки борио за независност. Хераклидес Понтикус прича да су Трибали ишли у бој у четвороструким убојним редовима. ако би пак мужеви „плећа дали на бежати стали“, стајаху иза леђа трибалске жене, као у Келта и Германаца. да их бадре. храбре и у бој враћају. Обичаји им беху прости и сурови. грчки их писци описују као суште дивљаке, а Аристофан изводи на позорницу Трибала с маском варварскога бога — за пример варварима. који у говору грчки ужасно квари нпр. καλάνι κόραυνα καὶ μεγάλα βασιλιναυ уместо καλὴν κόρην καὶ μεγάλην βασίλειαν. Ово племе прво потпада под илирске Аутаријате. на исток са запада потиснуте Галатима (Келтима), који се из источних алписких предела померише даље к југоистоку. — 376 год. пре Хр. р. бежаше 30000 Трибала и достигоше са женама и децом до Абдере. Али они бежаху и на друге стране, тако да долажаху у сукоб са Скитима. Филип и Александар против Трибала мораху војштити. на их овај и победи. — Ускоро за тим разли се из алписких покрајина „галатска“ бујица преко свега полуострва, која и међу трачким племенима направи прави лармар. Једне чете галатске продреше до Месте и Струме. Друге се галатске чете настанише на Морави и оне. познате под именом *Скордисци* (Σκορδίσκοι) упадаху у суседне крајеве Поморављу с огњем и мачем. Скордисци су позадуго узнемиривали провинцију римску Маћедонију. али их Римљани најпосле и савладаше[1]. Између Вида (Utus) и Чибрице (Ciabros) осташе остаци Трибала, о којима говори Итоломеј. У Месији се још за Тиберија разликује Трибалија. Име Трибала последњи пут спомиње се за Диоклецијана, који писа једно писмо in Triballis: а што Византинци у средњем веку употребљавају назив Трибали (Τριβαλλοί и Τριβαλλία) лако је разумети, знајући, да је то због њихове тежње да савремене народе зову старим географским у заборав палим именима: њима пак. Σέρβοι и Τριβαλλοί беху синоними. Хан тумачаше етимологију „Трибал“ као „тровркхи“. Томашек према сложеници tri-bala, чија друга пола има сроднике у ст. индиск. bala моћ — као врло моћан, бујан.

Да је некада било Келта-Галата на Дунаву, Морави и Нишави, не може бити боље сведоче келтиска имена *Singi-dunum* (упор Lug-dunum, Лион), *Taliata*, *Gerulata*, *Narissus*, *Remessiana*.

[1]) О овим келтиским кретањима споменуто дело d' Arbois de Jubainville-a II, и K. Müllenhoff, Deutsche Altertbumskunde, II Band, још и Grande Encyklopaedie, Celtes,

Томашек држи да ће и племе *Серди* (Σερδοί) у Софиској области (στρατηγία Σερδική, Σαρδική), бити Трачани, пошто нема узрока сматрати га као келтиско. Садашњи Срѣдец, Софија (визант. Τριαδίτζα) врло је стара варош, а име је само према словен. законима гласовним промењено из старијег несловенског имена.

Галати, који у већим четама продреше у Јеладу до Додоне и Делфа а с друге стране у М. Азију — сталио се настанише у подножју Хема, где основаше разбојничку државицу и сами се назваше *Тулити*, *Тулени* (Τυλῖται Τυλενοί) према главном месту своје државице, Тули (Τύλη), коју је основао *Бренов* друг Commonturios. Тулити прошире међе својој државици до Византије, којој посташе несносни суседи, од којих је морала мир новцем куповати. Јиречек мисли да ће βασίλειον Τύλη, бити где је сада село *Тулово* у *Туловскоме пољу* на горњој Тунџи, источно од Казанлька. У том се крају находе многе могиле (тумули), у којима се находи бронзаног и гвозденога оружја.

У старим изворима помиње се још племена у опсегу Тракије, а о чијем месту и пореклу ништа није познато.

Б. Северна или гетска племена

Последњи исељеници трачки са севера, који се упутише преко Дунава к Балкану (Хему), а где већ затекоше нешто старије мисиске досељенике, беху *Гети* (Γέται или Γετηνοί по Аријану). И ако тек у римско доба би уочена једнакост Гета и Дака ипак не треба одвајати оне прве од главне масе карпатских племена. Мучно је докучити етимолошку вредност имену Гета Томашек предлаже „Gänger, Schreiter, ходац, настир од кор. γâ: γα ићи, упор. грч. βου—βήτης, литав. getis, gatwis, gatwe паша испуст за стоку, удвојену основу имамо у трач. — дачком ze-gete, zegetusa, упор. санскр. jigat, грч. βιβάς. — Позната је похвала Херодотова, с којом уводи Гете у историју: οἱ Γέται Θρηίκων ἐόντες ἀνδρηιότατοι καὶ δικαιότατοι. Кад Грци ступише у трговачке свезе с приморским гетскодачким племенима, изгледаху им ти још у Омира спомињати „људи који кобиле музу и (кобиљим) се млеком хране“, суседи Миса, као „врло праведни људи“, тако да их један грчки беседник назва „најправеднијима од свих варвара, врло налик на Грке“. Културом промењеним и изнеженим људима, као што беху грчки колонисти, чињаху се Гети према својем простом и природном животу као необичан сој људи. Гети, и ако беху врло храбри, пошто им земља беше на удару источним ордама, не могаху спречити, да не предузимају пљачкашке походе Скити и други источни номади преко њихове земље на друге народе. Дарије и Ситалкес покорише под своју власт Гете. — Грцима нарочито паде у очи у Гета вера у бесмртност душе и обожавање божанства Салмоксиса (Σάλμοξις). Поодавно је сличност имена Γέται и Γότοι наводила учене људе на мисли, како би се могла та два народа, Гети и Готи, довести у генетичку свезу. Од старих писаца спомињемо такве огледе Касиодора, од нових Јакова Грима, који се веома заузимаше да овој поставци удари научне

основе. Међу тим му свеколики труд би узаман. — У старих писаца Гети имају предикат οἱ ἀθανατίζοντες а нека велику храброст овога племена тумачаху вером у бесмртност. Гети вољаху музику и имаху неку врсти цитре (κιθάρας ἔχοντες). — Из гетске прошлости по нешто се зна: гетски краљ признаваше врховно старешинство Филипа Маћедонскога који се ожени његовом ћерју, Медом, а раније Гети признаваху као сизерене одриске краљеве. Александар и други маћедонски владаоци после њега огледаху да покоре Гете с оне стране Дунава. После тога се о Гетима врло мало зна. Грчки колонисти на Црноморском приморју лепо живе с Гетима, тргују, шта више међу собом се жене и удају. За разне фабрикате, со и вино они од Гетâ добиваху храну грађу и робове. Морална слобода и распуштеност у сваком погледу беше карактерним обележјем и Гета као год осталих трачких племена. У обичају беше многоженство. Ну ипак много поштоваху аскете и људе што нагињу к свеетом животу и ови синови природе, који иначе не стављаху препреке својим пожудама и похотљивости. У моралном погледу описује Овид Гете из околине Томе у врло неповољној светлости. Као ратоборно племе Гети иђаху увек наоружани луком с отровним стрелама. Грчки комичари за пример брбљивости и хвалисавости наводе Гете. Једном речју и Гети беху варвари, као год остали Трачани.

Зна се и за неколико имена мањих гетских племена, о којима се ништа иначе не зна: *Аоди* (Aodes), *Каугди* (Caugdae) становници брежуљака, хумљани: *Кларија* (Clariae), и по Страбону *Корали* (Κόραλλοι) у Хему, које Овид находи на Дунаву (flavi i pelliti Coralli) поред Јазигâ, сарматске орде. У гетску су земљу дошли сарматски Ареји (Arraei; Добруџа се зваше Scythia minor. Гетска су племена *Теризи* (Τέριζοι) и *Кробизи* (Κρόβυζοι) од хемових огранака до Одесе (Odesos). — Код Халмириса у М. Скитији стари писци спомињу *Троглодите* (Τρωγλοδύται) становници пећински од τρώγλη пећина), којима су може бити тако име дали с тога, што живе у становима налик на пећине, у рaповима, треском и ђубретом покривенима, који се и сада могу видети у Јерменској и на доњем Дунаву.

На североистоку Гетима живљаху *Скити*, који вођаху честе ратове с Трачанима и побеђиваху их. Ну кад пропаде сила скитска, од Скита заосташе само неке хорде око Олбије: у степама пак посташе нови господари све до Дона Сармати, иранско племе, као што је доказао Миленхоф. К Дунаву се прво примакоше Јазиги, који одатле, не зна се тачно када, пређоше у средње Подунавље и Потисје. На место Јазига у старим им местима јављају се сарматски Роксолани.

Велике промене наступише на северу од Карпата. Ту се је пређе додиривала трачка народност са словенском. Али се међу њих углавише „Волки“ — Келти (Галати), а за њима источногерманска племена. Из ове етничке мешавине поста мелез-народ, у којем германски елементи претегоше — *Бастарни*. Тај се народ рашири дуж источне падине Карпата све до Црнога мора и ушћа Дунава и тако обгрли трачку домовину

железним загрљајем. У тим крајевима Бастарни испоградише градове и из свога утврђена завичаја стадоше правити испаде плена ради на југ. На том се путу сретоше са келтиским Скордисцима и осталим келтиским племенима, што се као бујица разлише по земљама на југоистоку од Алпâ.

У Карпатским горама живљаху до у историско доба *Агатирси* (Ἀγά-θυρσοι) т. ј. према скитском том имену 'опаки, зли' *Тирси* (Θύρσοι), јер зенд. и санскр. *aghá* има значење 'опак, зао'. Ово ће пак бити према скитском изговору промењено трачко име Τραυσοί, које носи и једно племе у Родопи. Обичаји и начин живота Агатиреа управо су трачки: ст. писци истичу раскошан живот овога народа у сваком погледу. Држаху обичај заједнице жéна под изговором, да их то чини „народом од браће“ без зависти и вражде. Можда ће у овоме бити и хумора Олбиополитâ, који беху нешто начули о распуштеном животу Агатиреа. За злато, које добиваху испирањем из златоносних река, што с Карпата теку, куповаху јужне и из далеких крајева производе: бисер, ћилибар и цинак. У њихову земљу доспеше с трговином новци разних грчких градова, што имађаху око Црнога мора својих насеобина. — Аристотело нам прича о једној вредној спомена особини Агатиреâ: они све своје законе у облику песама предаваху новим нараштајима, као келтиски друиди. Они поштоваху божанство налик на дачког-гетског Залмоксиса и имаху митове с Дионисовим култом у свези. — Имали су племство по рођењу: тетовирање служаше му за обележје: у кога је гушће и више кожа била ишарана, тај је све вишега ранга био. Кад дођоше Римљани на Дунав, ништа се није знало о Агатирсима, те ће свакако бити померени к северу. У то доба *дачко* име избија на површину.

Некадашњи *Трауси* (Τραυσοί), браћа и суседи Гетâ (= Агатирси), сад се, у римско доба, прозваше *Даци* (Daci Δᾶκοι, Δάκοι и т. д.). Тешко је протумачити, како се јавило и раширило ово име. *Лео* је у последње време овому имену тражио сродство у санскрт. речи *dhavaka* 'грабљивац' од кор. *dhav* —, *dhu* —. Томашку пак изгледа згодније довести га у свезу са трачком речју *dera, dava* 'насеобина' од кор. *dhê—: dhe—* 'ставити, наместити', тако да би Daci значили 'стално насељени људи', и ако би могло бити свезе с кореном *daç—* 'показати', те да то име етимолошки значи људе, који се разумевају као герман. *tiuda* и слов. *словѣне*. Страбон, по грчком обичају, зове Даке Гетима и вели ὁμόγλωττον τοῖς Θρᾳξὶν ἔθνος. То нам потврђују имена лицâ и местâ, што се сачуваше. — Први дачки краљ, чије је име забележила историја, беше Оролес (Oroles), који се дуго и несрећно борио с Бастарнима, који беху на врхунцу своје моћи око половине II в. пре Хр. Да се не би бавили пословима, недостојним мужева, а то их је чекало, подлегну ли Бастарнима, Оролес ули толико храбрости и прегнућа својим људима, те прегоше мушки и победише Бастарне. Доцније видимо Даке, где помажу Скордисцима у борби против Римљана. — Други знаменити владалац дачки био је *Боиребиста*, који је у договору са свештеницима извео

многе корисне реформе у уређењу свога народа и тако помогао да народ морално ојача. Свештенству на челу беше Δεκαίνεος, о коме Страбон вели да је био ἀνὴρ γόης, т. ј. тобож дошао из Јегипта. У планинском пределу поред реке уздизаше се свето брдо Κωγαίωνος, код којег беше народно светилиште, у коме тобож боравлаше највиши бог, Залмоксис. Ту је боравио и „божји заступник“, првосвештеник, удаљен од људи, тако да је с краљем и слугама његовим само општио, находећи му се својим саветима, ако му буде до потребе. Савети му се звагу „божје заповести“. Народ се радо покоравао краљу, видећи у његовим заповестима оличену божју вољу. Да би народ морално укрепио, Биоребиста у договору с првосвештеником убеди народ, како је потребно не пити вино, повадити лозе. Уз трезвеност у дачкој војсци завлада велика строгост. Ето тако се Даци трезвеношћу и послушношћу брзо опоравише од ударца, што их у несрећним ратовима раније претрпеше, за тим храбро нападоше на своје непријатеље, које не само победише, него и многе народе себи потчинише. Херцинска шума беше граница према Германцима, а ту сеђаху *Anartes*, колективно име за келтска племена. Сад су Бастарни савезници Боиребистини. Боиребиста је упадао, плене̂ћи, преко Дунава у Илирију и Маћедонију. У савезу с галатским Скордисцима, који живљаху на Сави и Морави, нападао је на *Теуриске* (Норичане) и Боје, од којих осташе мали остаци око Блатнога језера. Даци беху озбиљни римски противници: αὐστηρὸν καὶ φιλοπόλεμον καὶ γείτον ἔθνος, вели стари историк.

Ништа се више не зна из историје о Дацима осим њихових непрекидних и крвавих ратова с Римљанима. Њиховим упадима на полуострво стадоше на пут Римљани, на западу их ометаху нови сарматски дошљаци у Потисје, Јазиги. Историју дачку завршују крвави ратови, вођени с римским императором Трајаном за независност и слободу — на живот и на смрт. У тим се витешким борбама прославио Декебал, последњи крал дачки. Због овог јуначког отпора, на који је у рату с Дацима наишао, Трајан се одлучи да утре сасвим дачко племе: платише својом главом таку храброст чланови краљевскога дома, племићи и знатни мужеви, а сви други за оружје дорасли Даци, који после ратова осташе у животу, бише као робље испродавани. Што још оста у животу испод бритког мача, поромани се већ у другоме колену, тако да ни једнога циглога имена дачког није остало из Дакије за римско време. Колонисти, сакупљени с разних страна (из М. Азије, Тракије, Маћедоније, Далмације, Панонијe) беху у Дачку доведени и насељени. Пошто се само римски говорило, дачки елеменат пропаде без трага. Али се не могу тако брзо истрти и изгубити географска имена (места, река и брда). На Итоломејеву Pinax-у у Dacia Traiana находи се означено поред римских кастела и много отворених места (dava) из дачкога доба, као што се сачувало и остатака неких дачких племена. Ако изузмемо народе, од Итоломеја именоване по знатним местима (Albocenses, Ratacenses и т. д.), за тим иноплемене народе, Анарте (Ἄναρτοι) и Теуриске (Τευρίσκοι), који се

због Јазига преселише у северне дачке крајеве — остају само три племена као дачка: *Бисфи* (Βίηφοι), Кејагеји (Κειάγεισοι) и Пиефеузи (Πιέφειγοι), размештена редом једно уз друго од р. Тамиша, па до на леви брег Дунава источно од реке Олте. Из тих крајева нема римских натписа, а географска су имена права дачка. —

Под навалом германских племена, Вандалâ и Тервинга, Римљани су након 150 година очистили провинцију Дакију. Легије и провинцијали пређоше на другу страну Дунава и тамо поста нова Дакија. Dacia ripensis. Али треба нагласити, да све римско-романско становништво није отишло из Дакије, већ прост народ: пастири и ратари, занатлије и трговчићи заосташе и римска имена предадоше доцнијим становницима. Германско заузимање Дакије беше привремено, напротив насеља, што их основаше Словени, беху трајнија, тако да романски остаци не могаху се одржати, него прелише се у словенске насеобине. Романска језгра пак савремених влашких дијалеката упућује на крајеве јужно од Дунава и на онај *sermo rusticus*, какав се био развио у трачкоилирској диецеси између 400.—600. г. по Хр., — те је овај влашки импортован у доцније време с Балкан. полуострова.

Изван римске провинције Дакије било је племенâ дачкога порекла (βάρβαροι αὐτόνομοι) поред Бастарна и Трансмонтанâ (Трансјугитанâ), који живљаху независно на горњој Тиси и у изворноме пределу Висле. Поред њих живе *Арсиети* (Ἀρσιῆται) у чијој земљи беше Ἀρσόνιον и Σετίδαυα. Други елеменат имена *Сабоци* (Σαβῶκοι) сведочи, да то беше име дачкога племена, упор. — βῶκοι у Κοστο-βῶκοι. Оно се племе спомиње у Маркоманскоме рату. — Даље на истоку живе *Пиенгити* (Πιεγγῖται) можда тако названи, што живе поред реке Πιέγγα. Мало јужније од ових забележени су на Птоломејеву Pinax-у Βίεσσοι: спомињу се као учесници у Маркоманском рату. Име места *Беско* и планински венац *Бескиде* Шафарик и Лелевел доводе у свезу с именом народа „Бесâ“: али они беху јужније од Дукљанског кланца, кроз који продираху вандалска племена, источно од Бура, Βοῦροι, германскога племена, што у суседству беше с Јазигима.

Поред Анартâ, и Теурискâ, уза саму северну границу дачку, налазимо *Костобоке* (Κοστοβῶκοι), до ових Бастарне све до Дњестра (Tyras), даље к југу *Карпе*. Костобочке ће бити насеобине Карсидава и Клепидава (Καρσιδαύα и Κληπιδαύα), које спомиње Птоломеј. У дачкој и трачкој номенклатури находимо доста заступљене елементе κοστο — и βῶκοι. Ову другу полу сложеницу — βῶκοι мисли Томашек могућно је довести у генетичку свезу с келт. гаел. *bocc (—ol)* 'испупчено место на штиту', слов. *бокъ*. Костобоци су народ, који се нарочито истиче поред Бастарнâ у Маркоманскоме рату. Дакији око 170 г. јако грожаху варвари: ускоро вандалски Аздинзи зарате с Костобоцима и покоре их: али се део Костобока одели и прејури преко Месије до у Македонију, пустошећи и робећи. Једно њихово одељење продре ћа у Фокиду, где би уништено.

На Пајтингеровој табли забележени су Daci Petoporiani, Dagae, Piigetae — од Карпата до ушћа Дунава. — Око 380 године спомињу се *Карподаци* (Καρπο-δάκαι) као савезници Хуна и германских Скира. Само име сведочи, да је ово трачко-дачко племе; упор. Καρπάτης ὄρος и Καρποδάκιον у Хему. Још их Херодот спомиње негде око Олбије под именом *Калипиди* (Καλλιπίδαι), који се под грчким утицајем претворише у Ἕλληνες Σκύθαι. Scymnus их находи под именом *Карпиди* (Καρπίδαι) између дунавскога ушћа и Скита-ратара (Σκύθαι ἀροτῆρες), на запад до Серета Τιάραντος, Ἱέρασος, визант. Σάρατος). На овом месту Птоломеј бележи *Харпије* (Ἅρπιοι), свакако то је дијалектички облик Карпија—а: често пак — dava као друга пола сложених имена местима дуж Серета сведочи о њихову дачком пореклу.

Карпи од Маркоманскога рата грозили су балканским провинцијама римске државе, ширећи по Limes-у Dacicus-у страх и ужас као год у Месији. Доцније их видимо удружене с Готима, како упадају у области источноримскога царства, желећи да у њима задобију места за становање. После овога се брзо поромањују, поставши провинцијали, који говоре латински. — Од Бастарна се последњи трагови одржаше у Хему, где Прокопије спомиње кастел „Бастерне“ (Βαστέρναι): други се кастел с таким именом спомиње у византиско доба на окуци Тунџиној између „Берое“ и „Ардес“-а.

Сеобе карпатскотрачких народа завршују Карпи. Из римске провинције Дакије сви се римски провинцијали и варвари склонише у земље Дунаву на југу, за то је ту била права колевка „влашке-румунске“ народности. Као етничка грађа при формацији влашке народности послужише разнолики народи и племена, али језгра ће бити поглавито трачка.

Потпуности ради да додамо неколико о пореклу речи „влах“. И по пореклу и по језику галатски (келтиски) *Volcae* (упор. гаел. *folc* 'celer, alacer') беху Германцима туђини, за то их они прозваше *Valhôs* — све Келте према најближем племену. Тако *Walah, Walch, Walh*, отуда и придев *walahisc* у нов. нем. *welsch*. Кад се „волкиска“ племена пороманише, име им стаде означавати „Романе“. То име пређе к Словенима, који њим називаху у облику „Влах“ „Велше“ (Welschen), Талијанце и источне Романе-Румуне. Пошто Романи-Власи у средњем веку беху поглавито сточари — пастири, који се сељаху с места на место, где је било паше за стоку, за то стари Срби речју „Власи“ сташе називати пастире-скитаче. А *Власима* исто тако називаше Словени оне пастире, који се у Карпатске земље доселише из равнина доњодунавских у XI и XII в. и оне, који доцније, на измаку средњега века, достигоше до у Моравеку све Карпатским венцем.[1]

[1]) Читалац више о Гетима и Дацима према извештајима старих писаца може наћи у делу *К. Миленхофа* Deutsche Alterthumskunde, III Band, 125—163. стр., а то је прерађена и допуњена расправа исто: писца, штампана још 1857 у Ersch und Grubers Encyklopaedie I Section Bd. 64.

IV.

Нешто у опће о Трачанима.

У земљама испод Карпата, у првој му домовини, трачки је народ живео сточарским животом. Као што сведочи разглоб трачких личних имена, коњ је у народном животу имао исто тако важну улогу као у Грка и Арја. Кад су као освајачи дошли на Балканско полуострво, затекли су мисискофрижанска по језику и крви сродна им племена: али се ускоро име им поче употребљавати колективно од Босфора до Струме. Пошто се нису могли мерити с осталим поморским народима, држаху се копна, и ако им се име пренесе и на нека острва Јегејскога мора, Само и Самотракију и на сâм северни део мора (Θρηίκιος πόντος, Θρακια θάλασσα).

Трачани су остали у новој домовини, као што су дошли, пастири и ратници, док су њихови сродници, фрижанско-мисиска племена, дошавши у додир с просвећеним народима на југу (Јелинима и Феничанима), па, потпавши под њихов утицај, стајали на вишем културном ступњу, у својим рукама имали земљорадњу, рударство, занате и трговину. Супротност се између двеју ових племенских група огледа и у митолошким творевинама сваке по наособ: приморска фрижанско-мисиска племена из Јегејског приморја, по својим митовима и по својем оргијастичком култу природе и природног живота, стоје у тесној свези с азиским сродницима, и преко њих с културним истоком: трачки пак митови више наликују, сроднији су с митовима северних, нарочито германских народа. За то, што је Омир у погледу ратне опреме и материјалне културе описивао Трачане као год Ахајце, то је многима било необично, па су мислили, да су онај напредак постигли под феничанским утицајем, у доба, кад су Феничани били главни носиоци културе на обалама Средиземнога мора. Кад су Феничани морали своје место уступити Грцима, кад се ови опасаше снагом, Трачани су се тобож повратили у старо варварство. У ствари то није било тако, јер су трачка племена, у земљама удаљенијим од мора, имала увек културу на врло ниском ступњу, с главним обележјима старе индојевропске културе, на оном вишем ступњу културе пак беху само приморска племена фрижанска — Омирови Трачани κατ᾽ ἐξοχήν.

Трачанин се нерадо бављаше тешким пословима. Позив му беше рат, брига — коњ, уживање — лов. Поданицима је требало радити земљу, занате и све ниже послове. Само синови Мартови беху племенити (γηγένειοι, трач. ζιραθίδες). Херодот вели: најслађи им живот беше у рату и да плене, управо ништа не радити пристојно и достојно, мало часно тежачке послове радити (ἀργὸν εἶναι κάλλιστον, γῆς δε ἐργάτην ἀτιμότατον). У овом погледу Трачанин много личаше на Бастарна или старога Германца. Одриски кнезови живљаху поглавито од експлоатације својих поданика. Како беше стање ствари у Тракији, најбоље се види из оних сеоба у М. Азију: племенске борбе и међусобице, освојачки и утамањивачки ратови никако не престајаху, за то и не беше могућности за напредак и развитак културни у ма ком погледу. Тако дакле на Арејову

попришту не беше мира, нити пак слоге међу племенима: а као што је државе стварала сила, која Бога не моли, тако их је и обарала. Ниједна од основаних држава није обухватила све народе трачке: али је врло рано пала у очи величина саме земље и многобројност народа. Некима је Тракија била засебан део од Јеврope, четврти. Херодот вели, да је трачки народ најмногобројнији после Индијанаца, а још Плиније увршћује га inter validissimas Europae gentes. Кроза сва времена Трачани се одликоваху ратоборношћу, за то их радо узимаху у војничку службу. — Родопски Дији бораху се у смакнутим редовима, и особито су се вешто знали бранити од коњице; убојни ред у облику клина научише северни Трачани од Скитâ. — Трачки војници служаху „епигоне," а још више у римским легијама. О овој се служби у једном опису римске царевине вели: „Thracia provincia, dives in fructibus et maximos habens viros et fortes in bello, propter quod et frequenter inde millites tolluntur" — Још цар Јустијан хвали веома трачке становнике у погледу храбрости, разума и т. д.

Грчки лекари и физиогномичари убрајају према масти косе и коже Трачане у северне народе (Ските, Германце, Келте). Према Аристетоловој карактеристици северни су народи μαλακό-, εὐθύ-, λεπτό- и πυρρότριχες, у песника имају атрибуте ξανθοί и flavi. Трачани пуштаху да им коса расте дуга, па је плетијаху у некаку „„пунђу"" или у курјуке — плетенице, које пуштаху низ плећа. У Трачанâ беше кожа, по речима Галеновим као германска, келтиска и скитска: ψυχρὸν καὶ ὑγρόν. Као што други народи замишљаху богове према својем лику и обличју, тако и Трачани: Αἰθίοπές τε μέλανας σιμούς τε, Θρᾷκες τε πυρρούς καὶ γλαυκούς. Из старих писаца ништа не можемо сазнати о кроју лубање Трачана, јер на то не скретаху пажњу. Садашњи су Румуни месокефални. Брахикефалија у Јерменâ биће производ мешања тога индојевропскога народа с алофилним малоазиским племенима. Споменут је трачки обичај да кожу шарају тетовирањем и како начин и величина тога тетовирања служе као знак племићства.

Трачки су мачеви (ξίφοι) били на гласу; њих су сами могли ковати, научивши се металургији од фрижанских племена, која су била вешти рудари. Сабље трачке биле су криве. Још су од оружја имали копља, џиде и ражњеве, лукове с коњским тетивама. Борили су се пешке и на коњу. Стреле су тровали биљним отровом (inula helenicum). Још су имали оклопе и штитове и шлемове. Војнички знак на заставама беше змај: бар таку слику виђамо на рељефима на Трајанову стубу. Раније су у рату употребљавали убојна кола.

Становали су по пећинама, у колибама или трапoвима или у становима на кољу (треба се сетити палафитских насеља у Прасиском језеру). Имали су опшанчена места и градове. Ратари, фрижанскога порекла, сејаху јечам, раж и βρίζα; жито смештаху у јаме, ископане у земљи. За зачине употребљаваху Трачани осим соли, коју добиваху из приморја, још лук, сочиво и друго поврће. Будући од памтивека прави сточари,

прави се Трачани радо храњаху месnатом храном, али им млеко и масло исто тако беху омиљена храна. Месо су јели пресно и печено. Због белог смока зваху их стари писци γαλακτοπόται и βουτυροφάγα. — Од брашна, ручним жрвњима млевена, месили су хлеб и колаче. Мед су употребљавали као зачин. Трачко вино беше још у Омирово доба изишло на глас, а зваше се ζεῖλα, ζῖλα, по корену сродна реч са слов. з е л ь ѥ. Пили су χῦλός 'олъ'; од јечма градили пиво: βρῦτος или βροῦτος. Да буду смели и одважни у борби, обично би се пред бојем опијали; јако су волели свирку, игру и песму. Особито им је драга била некаква игра с оружјем. Радо су частили и дочекивали госте. Али им се гозбе, весеље и витешке игре завршаваху бојем и проливањем крви. Највише је гладијаторâ за забаву Неронима и Месалинама довођено из Тракије. — Као што споменусмо, музика је Трачанима била врло мила. Кад би се Гети хтели с ким помирити, изашиљали су напред своје свештенике у бело рухо обучене у пратњи свирачâ, који свираху у цитре и фруле. — Тамирис, срећни победилац на музичким утакмицама, о ком се спомиње у Омир. песмама, беше пореклом Едонац или Фрижанин. У Тракију би с истока донесен Орфејев култ заједно с орфичком мистиком. Трачани музичке вештине елементе добише од фрижанских и грчких племена. Кад Трачанин умре, уз пратњу фруле певаху тужне садржине песме — θρῆνος, с рефреном „τορελλῆ."

Трачани нису имали писмена, нити на свом језику писали: сви су натписи писани грчки или латински: Едонци и Бисалти ковали су новце с грчким легендама. —

Каквих је било разликâ у култури појединих племенâ трачких, о томе сведочи понајлепше спомен у Аристотела сачуван, да нека племена нису даље од четири бројила, неки мисле да то значи четири стотине по „вигезималном систему" (20×20), ну тај метод не беше у употреби у индојевроп. народа.

Опхођења мушкиња и женскиња било је у Трачана врло слободно, бар што се тиче девојака, жене су пак биле везане за кућу, обавезне да буду својим мужевима верне. Или су „невесте" куповали за благо или са дар добивали родитељи младожењини, па и сам он. У већине племена, нарочито у Крестонâ, Међа и Сиитâ било је у обичају многоженство: све је више имао жена, што је неко био богатији. По причању Хераклида Понтика сваки је обично узимао три четири жене: а богат их је имао до 30. С којом женом живи, та га пази и негује. У моралном погледу Трачани беху распуштени: у грчких писаца може се наћи спомена о неким ниским моралним особинама Трачана, заједничкима им с азиским народима. — Због полигамије и лакога добивања средстава за живот трачки се народ јако множио, тако да га ни војничка служба не умањаваше. — Понтиски трговци извожаху трачке девојке и дечаке на тргове у Јелади. Трачанка је обично била дојиља и дадиља у Атини. Као да је влашка народност очувала стару жицу трачку, да се множи уз пркос свима неприликама. Као пример Томашек истиче нагло увећа-

вање румунскога становништва у Ердељу, али се то може потврдити и за друге крајеве.

За старе је народе карактерно обележје, како су сахрањивали мртве. О Трачанима у том погледу нема поузданих прилога. Изузмемо ли војнике, што служаху у римским легијама Трачани уопће живљаху дуго. Није ретко било наћи стараца у дубокој старости, μακρόβιοι, особито у Хему и Родопи, за то пак треба да захвале простом и умереном животу своjем.

Племић, кад умре остане за три дана непогребен, све док његови укућани не закољу више жртава, па кад га довољно оплачу и ожале, приређивали су гозбу — даћу за подушје. За тим су га сахрањивали или полажући га у земљу или спаљујући леш на спалишту, а у оба случаја подизали му спомен — могилу (тумулус), у коју су или сâм леш или пепео полагали. Најпосле су приређиване различне убојне игре, кад су победиоцима на мегдану одређивали драгоцене награде. Још у Рг-веди — Самхити помињу ову врсту погребовања, могла се једна или друга бирати. И тродневно чување мртвацâ било је познато већини идојевропских народа. — На даћама се јело и пило, док се могло. — Обичај из првих дана човечанства: жртвовати на гробу господара — мужа најмилију му жену одржао се све до историских времена. Овај се обичај задржао у понтиских Скита, нарочито ако им умре кнез. Теопомп вели да су таки обичаји имали и Гети. Херодот га спомиње у јужних трачких — струмских племена, Меда и Синтâ, додајући, да су се рођаци и жене покојникове препирали, ко му је био најдражи. За кога се одлучи, да је покојнику најмилији, од њега највећма био љубљен, тај је био убијен уз хорење песама и свирке и уз усклике оних што су ту били, па заједно с њим сахрањиван. По сведочанству пак Помпонија Меле, овај је обичај био раширен код свију Трачана. Нема сумње, овај ће обичај бити из врло дубоке старине, пошто га имају индиски Арје на Инду и Гангу и многи стари народи јевропски.

Буду ли сва средства без успеха, стари се Трачанин није устезао ни смрти у очи погледати. Одриски Целалети и Дијски поглавари, браниоци народне независности од Римљанâ, набадаху се на своје мачеве, да не преживе пропаст своје домовине. И Декебал је тако завршио свој јуначки живот. Рељефне слике на Трајанову стубу приказују, како седе око огња, на ком је котао, дачки племићи и обређују се отровним пехаром. Оваки корак олакшаваше Гетима и Дацима и сама вера у бесмртност душе. И старима је падало у очи ово презирање смрти и наклоност к самоубиству. Начин живота и обичаји ишаху томе на руку. Трајанов је стуб овековечио „тврдо срце“ дачких жена. — Иначе се стављa на терет Трачанима лажна клетва и подмуклост и гажење дане речи, те се описују као у средњ. веку што беху Власи око Пинда.

Да би била што потпунија слика ових изумрлих по имену племена, потребно је нешто рећи о божанским причама и митовима, о вери, слу-

жећи се оним, што је Томашек објавио у другом делу својих студија о Трачанима.[1])

У Грка су ушла у пословицу трачка снегом покривена брда. У Тракији зима рано почиње, врло је оштра а дуго траје, за то држаху Грци да отуда долазе северни ветрови (бореас). Високе трачке горе и планине беху покривене лиснатим шумама и четињарима; на билима и подинама тих гора нахођаху се богате паше и сувати, а у котластим дољама могаху успевати пољски и баштенски усеви. Овде се не истицаше тако силно разлика између најкраћега и најдужега дана и ноћи као на германском северу, и ако трачка земља простором беше велика од југа к северу. У овим је крајевима клима чисто континентална, са свима крајностима, јер су далеко од Атлан. ок. или средоземн. мора који би им је могли ублажити. Поред тога је цео простор заузет огромним масивима планинским. Донекле су својом природом на лик трачке земље у Јевропи Битинија и Фригија. Према такој природи земљишта свакако ће у митским представама трачко-фрижанских племена бити оличене и истакнуте супротности између лета и зиме, плодности и неродности, изобиља и оскудице, радости и жалости. Према психичком карактеру, даровитости и културним нивоу разних племена, разуме се, биће различан облик, у ком ће све бити изражено. Другојаче ће гласити гатке — производ маште суровних Трачана у унутрашњости полуострва, који су поглавито сточари и радо ратују, јер ће њихова божанства бити груба и самотвора, ако се упореде с митовима и причама и култима приморских мисијскофрижанских племена, што се нарочито ратарством и вртарством баве у плодним долинама и жупнијим местима, пошто су куд и камо развијенији умно и културно. јер врло рано ступише у културне спошаје с многима народима на истоку и југу. Њихове гатке — приче о божанствима, митови и култи поглавито су оргијастичке природе, израз природнога живота у разноликим појавама што душу из дубине потресају. Она пак племена. што се у Азију одселише, још у тешње свезе ступише с источним народима, примајући оберучке оријенталне погледе и символе тако да се слаби трагови још одржаше, из којих се може видети индојевропско им порекло.

Пошто се Грци слабо разбираху за варварске митове, осим ако им је нешто необично пало у очи или су то изузеци и ретки случајеви,— врло се мало сачувало трачких гатака и имена појединих богова. Више се пак зна о том из Јегејскога приморја, него из средине полуострва; а што је вредно пажње, митови се приморских трачкофрижанских племена помешаше с грчкима.

Томашек сву грађу дели у четири кола. о којима ћемо још нешто више или мање летимично рећи. не могући се задржати на другим но на најзначајнијим именима.

---

[1]) Die alten Thraker. II Theil, Sprachreste, 1 Hälfte, у CXXX Bandu у Sitzungsberichte der kais. Akad. der. Wissensch., phil. hist. Classe.

Дионисиски круг прича-гатача. Већ се у Омировим песмама спомиње онај главни проузроковач творбе митова, противност између живота и смрти природе, борба између лета и зиме, кад се говори о чети дадиља Дионисових и о непријатељу богова, Lykoorgos-у. Богом благословена „жупа нисејска“ јесте место, где бива та борба, а коју стари замишљаху у земљи едонској, у земљи онога фриж. племена, што живљаше, и кад му одоше рођаци у Азију, на доњој Струми и око извора богатога и шумовитог Пангеја, и чуваше оргијастички култ. Азиским је пак Фрижанима одавно био познат Дионисов култ, који пређе и Карцима. У Сирији се обожавао бог сунца као природни ђеније, чија влада престаје, кад настане зима. У време зимњег обрта сунчева у Петри светковаху рађање Dusares-ово и тако у веровању других народа, као у Грка, у чијем хтоничком култу у Теби и Делфима находимо исте представе. Из имена би се за лозу и вино могло сазнати, ако је само почетак гајења лозе у тако тесној свези с божанском природом Дионисовом, — где је могао поникћи култ и мит. Треба споменути да је још *Хетски* (Chêta) народ у Сирији марљиво радио поље и винограде, као што то лепо потврђује слика на стени код Abriz-a. А већ Омир Фригију лозом богатом зове. Јерменска реч за вино gen — *vein одговара индијеврои. форми **veino:** *voino*. У бригиској и едонској покрајини заједно с киконском све су погодбе испуњене, да се јави гатка о Дионису, чије је име фрижанско-едонско, а не семитско. Трачки освајачи — пошто у унутрашњости земље не беше згодних прилика за напредовање лозе. — добиваху Бакхов напитак од својих поданика, што на периферији живе. Дионис поста „пророком“ трачким, и „трачки“ свештеници лозиним соком занесени, јављаху о вољи божјој, кака ће бити жетва и летина, — кад Бисалти, Сатри, Дији и Одриси овладаше центром култа и оракулом фрижанских племена. Што се више ширило сађење лозе ка северу, све дубље у трачке земље продираше „пристериско“ празновање Дионисово и оргијастичка теревенка. Херодот, говорећи о „беском оракулу“, Диониса зове „трачким божанством.“ и ако Беси не створише представу, већ је узајмише од Фрижанâ и Едонаца.

С Дионисовим се култом у свези спомињу и ова имена:

ΛυκόϜοργος, зимњи демон који као гладан вук бесни, зла чини, Σεμέλη, место које Омир има Θέμις-у. По Фику у свези с кореном ǵem — обухватити, као врежасто биље: *Zemela, Ζεμέλη по Хену трачка реч с истим кореном, који у словен. *земља*: Томашку се више свиди Фикова етимологија.

Διώνυσος (с различ. изговором по диалектима: Διένυσος, Δεόνυσος) из старијег облика ΔιϜό-νυσος — *De (vo)-nušo*. Прва се пола сложенице познаје: друга пак од кор. *sneu:* — *snu* — бити влажан: νῦσα νύσσα, nuša који влажи, влажна жупа, име дадиљи детета Диониса. — Стари Трачани зваху Диониса „Βαλίας βαλιός“ попрекан, пегав. Тешко је, јер у трач. се веларно *л* не замењује с β: — пре ће стајати у свези с кор. *bha* — сјати се, у санскр. *bhâ-la* сјај, светлост —

Πρίαπος је локално божан. грчко у приморју, биће бебричка форма имена (πρι — = кор. *prei* —: *pri* љубити слов. *при* — у *пријати*, *пријатељ*) и *αρ:* — *ор* — сок, влага, сан. *apas* вода, *pl. t.*)

У бригиско-фрижанским причама спомиње се Μίδας, син Кибелин. Биће исте природе божанство као Дионис, јер је заштитник плодности и напретка: — иде у пратњи Силена и Сатира. Етимологија у вези с корен. *mad* опијати се, надимати се. Σειληνός дор. Σίλανος је тупоносни шумски старац, који је пијан и весео, васпитач Дионисов у Нисн (Nysa) Фриж. реч. из *Σε-σλ-ηνός у етимол. вези с арбан. кор. *sel: sol* у *sjel*, *sil*, *sil* 'бацати, витлати, вртети се'. Етимологију другим пратиоцима Мидас-овим, Сатирима (Σάτυρος) Томашек не уме докучити.

Едонска се Кибела зове Κοτυς, за чијих се свечаности приређиваху оргијастичке игре као богињи сласти и пожуде у почаст јој.

И Ζειρήνη ће бити едонско или бригиско име Афродите, а етимологија у кор. *g'her* — жудети, грч. χαίρω, сан. *haryāmi*. На о. Самотракији се Хеката — Селена — Артемида зваше и Ζηρυνθία можда грабиља грабљива, у вези с кор. сан. *har* зенд. *zar*.

Из *Аполонова су круга ова имена* трачко-фрижанских божанстава:

Ἄρτεμις, коју су Трачани, а особито Трачанке обожавале жртвујући јој првине од пшенице као заштитници породич. живота и благослова, с надимком је Γαζωρειτίς Βλουρεῖτις.

Βενδῖς (Μενδῖς), кћи бога неба, оргијастичка персонификација природе, као фрижанска Кибела, едонска Котис, трачка Артемида, на новцима битинским сликана. И она имаше оргијастички култ. Етимологија јој у вези с *bhend*, — *bend* —: везати: спајати, за то је ζυγία заштитница полног спајања.

И Ἀπόλλων (Ἀπέλλων, варвар. Ἀπλουν), божанство лелешких староседелаца, биће поштован и у Тракији, и ако о том ништа не спомиње Хердот; Софоклес вели да га је Орфеј поштовао. Пеони бога сунца симболички означаваху δίσκος-ом за штап привезаним. Етимологија у вези с кореном *pel* —: *pol; q'el* — *qol* —. Скити зваху Аполона Γοιτο-κυρος = *Gaitha-cūra* који јача, снажи свет живих људи, персис. (старо и ново) *gaitha, gêti* жив, окретан; *арис. cūra* јак, јунак. А спомиње се име Συρε-ειθης у Беса, прва пола је *cūra* друга ће стајати у вези са дачким ζε-λε- τουσα чије је γετ од корена *g'ê g'e* (велар.) с корачати, ходити, латин. *ven*. ст. индиск. *gaččhami*.

Θαμυρις је у Омира споменут као заступник аполонске вештине у примор. племена. Он се у Dotion-у с Мусама надметао, али је подлегао Аполону као и Марсиас. Музика фрижан. племенима не беше непозната а лако се спајала с оргијастич. култом. Етимологија, стојећи у вези с кор *dhê* —: *dhe* — ставити, значиће композиту, певача, песника.

У трачким предањима спомиње се Ὀρφεύς: у песника *Ibicos*-а први пут; али се вели да је ὀνομακλυτος. Биће да је чуо гатку о том, како је Орфеј својом свирком кротио звери, а оживљавао тврде стене и храстове, ублажавао снежну мећаву и бесни вихор. Питање је, одакле је

пошла прича о Орфеју. Историски становници у Пиерији беху еолски Магнети, рођаци маћедонским Орестима. Пре Магнета су на источној падини Олимпа живели Бризи, јер у бригиско-фрижанским крајевима често име бреговима „Олимп“, Пиериски су становници могли од Брига усвојити предање о Орфеју, те се може разумети прича о Орфеју, раширена од Олимпа до утока Хебра међу фрижан. племенима. Друговање Орфеја с Мидас-ом може се разумети због близине Бермиос-а, чије је име фрижанско, а значи 'бурни,' а код кога беху ружични вртови Мидасови. Различно се мисли о пореклу приче о Орфеју. Неки узимају да је грчкога. Покушаји Орфика, да доведу Орфеја у свезу с Дионисовим култом проста су и измишљотина. — Ако је од Пиера потекла ова прича питање је, јесу ли они Грци и да нису фрижан. порекла. — Орфеја не треба представљати као „трачкога“ варварина јер су племена, у којих омиљен беше оргијастич. култ, у Јегеј. приморју, далеко одмакла како у материјалној тако и у умној култури. С грчкога се гледишта Орфеј може довести у свезу 'ὀρφνός' таман', при чем се особито удара гласом на тонично значење, на силазак певачев у доњи свет (хад), што ће опет можда бити орфичка измишљотина. Ако би се у праоблику имена Орфејева узела тенуис аспирата, то би ишло у прилог фрижанском пореклу ове речи, јер јерм. *erphu* сјај, светлост, *erph* светлост и т. д. као да стоје с њом у свези. Кун узима за основу етимологији корен *rabh* — *узети*, грабити, *грч.* λήφ — λαφ —, али би се према ст. инд. *ṛbhu* у *ṛbhvan* — вешт, вештак, сликар очекивао грч. облик *λαφεύς. Орфистички мистичари држаху Орфеја за творца и учитеља човекова у свима уметностима. Фрижан. форма гласила би *Ορβεύς, из старијег **Orbheu* —те би му грчки облик Ὀρφεύς одговарао, као што одговара Φρύγες фрижан· Βρύγες. Βρίγοι. У трачком би гласио пак **Rabu*. Томашку се чини, да етимологија говори у прилог фриж. пореклу овог имена и приче. Пророчки дар Орфејев објашњује прича у свези с Ῥῆσος-ом, краљем неког струм. племена, о ком се верује да је после јуначке смрти отишао да живи као пророк — демон у Дионисовој пећини код Пангеја. Ресос беше оснивалац Олинта са још два брата. Ако му је име чисто трачко као да је значило што лат. *rex*, гот. *reiks*, санскр. *râj*—

Трачани су обожавали, како уверава Херодот, Ἀρεύς-а, (Ἄρης) као год Артемиду и Диониса. То пак није необично у ратоборних народа. Тракија је, по Омиру, домовина бога рата, за то се и звала Ἀρεία, увек немирна и зараћена. Пластички се Арес представља као Трачанин с убојном опремом и тетовиран. Осим у причама и предањима Арес се узима за извођење имена лица, места; чак се и јули месец у битинском тим именом зове. Ако су и Трачани поштовали Ареса као бога рата: као што слично божанство имађаху Скити, Сармати, Алани: Италици и Келти, — биће му име трачко, или просто грчко име на трачко божанство пренесено. Нема примера да потчињен народ узима туђа божанства, као што има обрнуто (Грци, Римљани). *Фику* је *Ares* грч. реч, од

кор. *are, aru* 'згодити, обранити,' санскр. *áruš* рана и *árum-tudá* (= vranatúd) 'који задаје ране,' север. герм. *örr* 'ожиљак, траг од рана.' Већина митолога узима да је *Ares* трачка реч, и мит трачког порекла, пошто не могу разумети, како да се у Грка развије такав мит, кад они нису такога духа и природе, као сурови и ратоборни Трачани, заборављајући да је *Ares* и на бојном пољу око Тебе врло рано беснио. У представи *Ares*-а Велкер узима: основа је сунчани мит, јер врело сунце све пали и гори, а то као да подупиру арискп и јерменски (јерм. *arev* сунчана светлост, *areg*, и санкр. *aru* сунце, *aruša, aruna* ватрена боја, руменосјајни, *ravi* сунце (по Хиншману и Баге-у). У Сирији и Вавилонији планета *Mars* беше посвећена богу рата. Томашек, узевши све ове разлоге у обзир, мисли, да су Грци и Трачани на исти начин именовали бога; Фикова је пак етимологија врло вероватна, пошто они појмови ранити и пећи палити нису тако далеки. — Мигдонски Крестони зваху бога рата Κανδάνων Κανδαῖος, а Крестона беше кћи Аресова. Као да ће бити овом имену етимологија у свези с *q'end* —, *sq'end* — сијати се, светлети се, с којим је кореном сродно арбанашко *hánne*, месец, ирско *cann*, санскр. *čandra, sčandra* сјајан месец, јерм. *šand* усиј. гвожђе буктиња и маћедон κάνδαρος. И планине између Илирије и Маћедоније, „montes Candavii“ као да ће значити беласава кречњака брда. Κανδάνων биће илирско-пеонско божанство, а Крестонијом овладаше Пеони и донеше можда тамо своје име.

Ἑρμενέας је врхов. божанство трачких-одриских кнезова, јер се њим куњаху, а кад песта трачке господе, и име паде у заборав. И у других индојевр. племена, као нпр. у Келта и Германа не беше Зевс архегет краљева.

У Трачана као год у Беотији и Тесалији зваху бога рата и Ἥρως-ом. Трачко ће бити божанство и Μηδίζεος, чије је име Μηδίζ — примило грч. завршетак.

И ако Херодот не наводи међу трачким боговима и *Херу* (Ἥρα), биће и она месофриж. божанство. Битини један месец звају Ἡραῖος. Основно значење имену беше што се добије од жетве, летина, упор. грч. ὥρα гот. *jēr*, Jahr. слов. *јаро*, и изгледа да је гласило Jera, али за то нема потврде.

Од трачких божанстава *светлости и грома да споменемо* Ζβελθίουρδος-а атрибут бога неба, још писано и Ζιβελσούρδος. Цицерон на једном месту спомиње *Srelsurus*, као варв. божанство. Можда је беско. Да су Фрижани и Трачани обожавали вишњег бога неба, *Dyeus-a (Diros)*, нема места сумњи. У трачком имају имена Diozenus, Diuzen (упор. галско Divogenus, Διο-γένης) и т. д. Томашек ζβελ доводи на кор. ζιβ- *g'heibh *g'hib, који је, по Фику, сродан с литав. žibù сијам, žibeti, žiburys буктиња, луч, слов. *зубља* (?), у новоперс. zeb сјај, украс. Још и муња значи, и између тога двога треба бирати једно као основно значење. Оном пак — -θιουρδος као другој поли сложене речи тешко је наћи објашњења, ако није у

свези са sver-d, бушити, што се находи у слов. *сврдлъ*, можда далеки спомен на некадашње произвођење ватре *трењем и бушењем*.

Најпосле је потребно нешто рећи и о култу божанства, чије се име бележи грчки Σάλμοξις, Ζάλμοξις и Ζάμολξις Zamolxis о ком се вели да је δαίμων τις Γέτῃσι ἐπιχώριος; у једном лицу Зевс и Хадес, Хермес и Дионис, Кронос и Хераклес као германски Wuotan и Donar, индиски Индра и Рудра, Марут и Рбху. Приче о Залмоксису подсећаху Грке на приче о Кроносу, који живи на „острву блажених“, око себе их скупља и усрећава. А нарочито Грцима падаше у очи вера у свези с култом Залмоксисовим, да људи живе и после смрти — а којој је вери основа у посматрању периодичкога изумирања и оживљавања — подмлађивања свеколике природе. Још док Залмоксис не узе на се човечји лик, замишљали су га као демона, који у подземној Валхали сабира покојнике, а који све што је добро у природи даје. За три најстрожа месеца зимња престаје плодотворна влада природина ђенија: то је Мит узео као три године, за којих се божанство бави у земљи, четврте пак пробија земљину кору — „кожу“, што га увија и опет на народ распна из свога рога изобиља дарове. То се прославља и у „триетеристичким“ празновањима, Дионису посвећеним, као буђење успаване природе. Кад је бог престао бити видљив, почеше му слати у Валхалу посланике, да му јаве своје молбе и жеље, особито у доба невоље. То шиљање гласника иђаше „крвавим путем“ — жртвовањем животиња и људи при Дионисовим светковинама у Трачана. — Гети се тешаху, да нико не умире, него иде на онај свет к духу Залмоксису. Ну Грци, не могући друкчије протумачити ово веровање но „еухемеристички“, замишљаху, да је Залмоксис био човек, ученик Питагорин, на све што је оригинално мора да је потекло од Грка. Служећи као роб филозофу на Саму (ξένος-ανήρ), усвојио је од свог учитеља јегипатску науку, а добив слободу, стекао је велико имање и отишао к Трачанима. Проповедајући науку свога учитеља желео је и Трачане да научи и упозна с углађенијим грчким животом, те да тако учини племенитијима дивље и сурове обичаје трачке. За то је направио велику дворницу, у којој је угошћавао своје суграђане и поучавао, како их чека на другоме свету живот, пун уживања. Затим је направио стан у земљи, уњ сишао, на се од својих суграђава сакрио, живећи три пуне године под земљом. Суграђани држаху да је умро, на га веома жаљаху, али се он четврте године јави Гетима, те они повероваше у Залмоксис-ову науку. Грчка прича не казује, је ли он овај „фокус“ понављао више пута или се на небо одвезао. Хекатеј нам казује, у којих је племена трачких поименце ово веровање раширено. Основа дакле беше још раширена неком метампсикозом. — Залмоксис је цењен као најбољи лекар.

Овака је вера Гетима могла послужити у данима невоља и беде као потпора, да не клону и не изгубе наду. И доиста је њу узео за основу реформама својим дачки крал *Боиребиста*, удружив се с првосвештеником *Дикаинеос*-ом, заступником Залмоксис-овим. А у време Де-

кебала као „еманација старога бога“ беше pontifex, који живљаше у планинској дивљини код брега Κωγαίονον-а (нећина живота), помажући краљу саветима. Као што знамо, у Агатирса, предака дачких чувао се законик у стиховима усмено у народних поглавара, те изгледа да је Бoиребиста овај кодекс народне вере јако променио, што му је за основу поставио Залмоксис-ов култ и веру у бесмртност. Уведен је оракул — заступник Залмоксис-ов, кроз чија је уста творац и заштитник друштвенога реда, свих државних и политичких свеза — богиња домаћег огњишта (као римска Веста, грч Хестија) народу саопћивала своје заповести. Тада су Трачани, тако се чини, поштовали Хестију, богињу домаћег огњишта и живота. Као што је јављао Ahuramazdâo своје заповести у Авести, или Јехова кроз уста Мојсијева Израиљу говорио, — тако је првосвештеник Залмоксиса јављао наредбе Хестијине према дачком кодексу откривења. Диодор спомиње у Гетâ — а мислио је на Даке — око 100 г. пре. Хр. да је у становника на Балканском полуострву Залмоксис био μέγιστος τῶν θεῶν или μόνος ὁ εἰθεός. По другим вестима су варвари (Трачани) поштовали Залмоксиса као Херакла, при чем се мислило на оне борбе, што их је бог водио с непријатељским силама природи, зимњим џиновима и одгониоцима облакâ. У западном Балкану спомиње се нећина Κεῖρος као тамница титанска.

Имену Залмоксис је врло мучно и приближно одредити етимологију: сви су старији огледи, уверава Томашек, нетачни, а ни нови нису отишли даље од простих ипотеза.

Синоним је Залмоксис-ов Γεβελέϊζις, који баца муње и егидом тресе.

С. Н. Т.

У ПРОЛЕЋЕ*)

Oj! ево нам премалећа,
Ево траве — ево цвећа,
Ево росе — ево зрака
Ево дуге и облака!

Oj! ево га 'де се шеће
По ливада премалеће,
По пољама — по горама,
По градови и морама.

Целом свету дара носи:
Пољу цвеће — гори тице,
А што моје срце проси —
Девојчице . . твоје лице!

1850. г.

Владислав.

---

*) Једна од нештампаних песама Ст. Владислава Каћанског.

ДВЕ ПРИЧИЦЕ Др Ј. Л. ХРДИНЕ

I.

ПРВИ КЛИЈЕНТ

СЛИЧИЦА ИЗ АДВОКАТСКЕ ПРАКСЕ

Ово, што вам причам, чуо сам од једнога старога ми познаника, некадашњег адвоката, сад поседника богатих угљених мајдана, кад смо се нашли у купеу железничкога воза.

— Отпочео сам адвокатски рад с хиљадом — дуга. Леп је то био почетак, који ме је нагонио да се посветим свим својим срцем и свеколиком љубављу овоме позиву, за чију сам спрему утрошио пуну четврт времена свога живота, ако рачунам све време од првога ступања у школу с букваром у руци па све до онога часа, када сам излазио из испитне дворнице, у којој сам положио испит адвокатски, — одевен у приличан фрак, с цилиндером на глави. Имао сам тридесет и две године, свршио сам све студије, испите све положио, добио и докторску диплому, и да бих могао самостално почети зарађивати насушни хлеб, морао сам се задужити до хиљаде фор. Узео сам под кирију собичак с кухињицом, ту је пре становала некака шваља, платио сам кирију унапред за три месеца, и наручим да ми се направе осам лимених црвенобелих таблица с натписом „Ј. И. Др. Х. Х." адвокат и бранилац у кривичним стварима." Две сам од њих приковао и с једне и с друге стране главног улаза у кућу, једну на степеницама, једну на вратима моје канцеларије, а пошто је још „дуга пут" водио од уласка до моје канцеларије, то сам остале таблице поразмештао по степеницама и ходницима, тако да би и слеп човек могао погодити, где ми је канцеларија. Од кухињо сам направио „I канцеларију", на вратима од собе ставио сам нат-

пис «II канцеларија», а у овој су соби била друга вечито забрављена врата, иза којих је становао некаки непознати ми пенсионар, па сам и на њих ставио још један натпис: «III канцеларија“. У првој сам канцеларији наместио два писаћа стола, диван, наслон за штитове, стари само поново лаком премазани орман, тако да је била скоро празна. уза зид полица за регистратуру — од земље до тавана. Преграде су означене писменима од А до Ž, а у свакој су биле положене фасцикле — просто старе новине у чисту хартију завијене. Поред појединих свежњева аката висили су на јакој хартији исписани натписи знаменитих политичара, племића и неплемића, који су означавали из новина исечене беседе, које су говорили или у земаљском сабору или у царевинском већу приликом каквог претреса или при којем судском претресу. За столовима су седела два млада човека. Један је био правник треће године и марљиво је писао по ваз дуги дан, — разуме се, преписивао предавања за другове. Други је био — само тако, да се нађе. Писао је песме, решавао ребусе, и кројио за некаке паланачке новине „оргиналне дописе из Прага“ о политичкој ситуацији. Њима сам и њиховој увиђавности и договору оставио, који ће од њих двојице бити концепијент, а ко писар или солицитатор. У канцеларији „број II“ био сам ја са̂м. Према моме столу стајао је још један сто, а на једном и другом намештено је најразновренијих жигованих и таксеним маркама улепљених хартија и исписаних аката

Као што видите, употребио сам хиљадарку, како се најбоље могло. А већ сам казао, како је означајних таблица толико било од улице до у мој стан, да би и слепац могао на њ натрапати. Али већ је једанаести дан, како седим у канцеларији, прочитао сам много новина и дела, која сам пре занемаривао, међу тим ама да се жива душа јавила.

На једном тек неко закуца на врата прве канцеларије неко уђе и упита: је ли господин доктор код куће и може ли се с њим говорити.

— Код куће, одговорио је један од «мојих људи», — само треба ми упитати, да није у послу.

Ушао је и пријавио ми — првога муштерију.

— Нека уђе!

Ја сам пак умочио перо и нешто сам ждрљао по хартији.

— Част ми је, господине докторе! одазвао се крупан глас.

— Част ми је — изволите сести, — одмах сам готов.

Тако сам даље продужио писати.

— Дакле, молим, чиме вас могу услужити — — устанем и видим бабу, стару као гром. На глави капицу, на раменима мараму. Уста и седе на столицу баш уза мој сто, чим сам је понудио, и то тако громко, да је све под њом пуцало. Прва моја муштерија — баба! По изгледу некака надзорниковица куће. Леп почетак, утеха за будућност.

— Господине докторе, овамо сам пошла због једне прилике! — отпоче говорити гласом какав гренадира и помаче столицу.

— Молим, која је то прилика?

— Имам дућан са старежи, то се види и по мени, а мој муж — то вам је сушта врећа доброте — узајмио је новце без мога знања — —

— Дакле, хоћете да тужите.

— Кога?

— Вашега господина супруга. — —

— Шта ви мислите о нашем поштованом супружанству?

— Онда, дакле, да тужим дужника, што је на зло употребио доброту вашега супруга —

— Боже сачувај, није на зло употребио. То су уредни људи, тргују с нама, само бих рада како год обезбедити новце.

— Онда да га позовем, нека да меницу.

— Ну како, зар за десет форината меницу? Ја то сама желим да осигурам. Тај се човек зове Калвода, кројач је, и вели, да вам је правио хаљине, још кад сте били студент, па сте му још нешто остали дужни, онда пошто сте отпочели радњу за себе, право би било — сада — —

— Ах, знам, знам, — господин Калвода је честит човек ја сам код њега наставао. Добро, нека дође овамо првога.

— Ето тако, видите, то сам хтела знати, да ли не лаже. Препоручујем се.

Ето то ми је био први клијенат. Други је био кројач Калвода, који је дошао првога. О другим клијентима не треба ми ни говорити. То су били обични, који су доносили новаца....

II.

ПОЗИВ

ХУМОРЕСКА ИЗ ЖИВОТА ПРОСТИХ ЉУДИ

Иза врата неко је шуштао у мрачном ходнику, закуцао, као да становницима тим чини особиту љубав, а мајстор Подрашка обрнуо се на својој издубеној столичици крај чизмарске тезге.

— Напред!

Врата су се отворила. Полицајац с перјем за округлим шеширом ступи.

— Господин Подрашка?

— Молим. —

— Ето некака позива.

— Розо, узми то од господина!

— Мајсторица, млада, пуначка женица, утрвши руке кецељом, узе врховима прстију, као причешће, пружену хартију, полицај затвори врата. а мајстор узе, изненађен у лицу, службени дар.

Био је то сасвим мали комад хартије.

«Господин Антонин Подрашка, означ. бр... позива се на дан 13. фебруара 1893. год. у десет часова пре подне у ц. кр. полициску управу у Прагу, Поштан. улица, у канцеларију бр. III 1, спрату.

У Прагу, дана 9. фебруара 1893.

Потпис.»

Најпре је мајстор Подрашка прочитао позив за себе, шапатом, за тим гласно. За тим га је озбиљно спустио, и устао да види у календару.

— Но, где је тај фебруар, — јуни, јули — ну, то мора бити негде напред! Декембар, ето фебруара, фебруара — тринаестог фебруара, дакле у понедељник — на дан св. Јордана. бели понедељник — данас је четвртак, Аполена, девети — —

— Рашта ли је то управо? упитала је обућарева домаћица.

Овај је скинуо прст с несрећне фебруарске рубрике, примакао се и сео на свој «престо», једном руком поднимио се, другом узео позив и поново га читао.

— У десет часова пре подне — —

— Рада бих знати, зашто ли то?

— Да, али то није наглашено, зашто!

— Оно баш ти са̂м треба да знаш, чега ради те зову у полицију! Заман или за масне колаче не би за те писали.

— Тако ти Христа господа, откуд да ја знам! та нисам ништа скривио!

— Ти тако мислиш, или би хтео да ме слажеш! Мора да си ти негде направио некаку комедију.

— Па где?

— Не идем с тобом да знам. Треба са̂м да знаш где. Право ја кажем, с тобом човек мора доживети срамоту и беду!

Госпођа мајсторица одмакла се к огњишту, а обућар је опет читао позив.

— Чуј, Резо, да то не буде због онога мамлаза?

Госпођа Реза спусти руке на ниже и окрену се од огњишта к мужу.

Браду мало подигла горе, уста напрћила, левим оком зажмирила. У њихову је супружанском „говору цвећа" то значило: — Говори јасније! — —

— Знаш, знаш, та пангалоска рђа, онај Тонда, што је као калфа радио у нас пред нову годину. — —

— Шта је с њим?

— Ништа. Трампили смо сахатове, — мој био гори, и опет ми је он дао прида још три форинте.

— Ништа за то нисам знала.

— Да, доиста, душице. Некоме је то он испричао, а овај ти га је научио, шта да ради. Ништа друго бити не може. За тим позивом крије се Тонда.

— Онда му врати оне три форинте, што ти их је дао.

— Е доиста, врати! Али, знаш, како је: овде оде неколико крајцара, онамо опет неколико, зар могу тако дуго три форинте трајати? — —

— Нарочито теби. Каких ли ствари не ће човек сазнати. Макне некоме новце, утуче их, а не каже ми ништа — па се још чуди, кад добије позив. Чекај само, није Тонда тако глуп, као што ти мислиш!

Из тога је извела госпођа Реза још много других лепих ствари. Мајстор Подрашка слушао је и само гледао у позив.

— Била би то грдна срамота. Не треба дотле да дође. говорио је у себи, заденуо је позив за огледало на зиду, где су биле освећене врбе, па се обуо и обукао.

— Куда ћеш врага? Још мало па је време ручку!

— Ех! И излетео је на поље. За четврт часа био је у дућану Јеврејина, у кога је куповао материјал за свој рад.

— Господине, Роубичку, требају ми три форинте.

— Но, Боже, као да ти треба стотина. — — Ево ти три — узми. На!

Подрашка, са сузама у очима од захвалности, отишао је у дуванџиницу с оне стране, купио поштанску упутницу и марку, продавачица му написа адресу: калфа-Тонди, који је радио на Поржичу, а мајстор отрча часом с овим у пошту.

— Сад смо мирни! радовао се путем, идући кући. Кад Тонда добије три форинте, онда сав спор нема више места.

Рецепис је ставио поред позива као важан документ и сео је са својом већом половином за заједнички ручак.

— Где си био? упита га госпа Реза за ручком.

— Ето, знаш, имао сам посла, па шта Послао сам Тонди три форинте.

— Враг те знао, баш си ти чудноват светац? силно уздахнувши рече госпођа и измаче се од ручка.

— Зашто?

— А баш ја знам, због кога је послан тај позив.

— Па?

— То је све масло оне обешенице, оне помодарке Пепике што је код нас становала. Хранила сам је и чувала буд зашто. џабе, прала сам је, — то сâм најбоље знаш. — —

— Разуме се, да и ја то знам! Па шта хоће?

— Нашла сам јој место у племенитој породици, али је девојка после четрнаест дана утекла. Јуче сам је срела, и да бих јој вратила, што ми је дала за место, ето шта сад чини. Баш велим, да не треба човек ником добро да чини!

— Шта ти је за то дала?

— Шта ми је дала! — петицу. Друга би девојка за тако место дала и десетицу.

— Онда јој то врати, тој скитници, па после памет у главу!

— Да, вратим! Купила сам за кецељу, нешто за кућу, а форинту сам дала надзорници куће «за наше ствари». Али с њом више не седох. Увек ћу сама. Тако је госпа Реза у дугој беседи положила рачун од петице.

После мало мајстор Подрашка пљуну у дланове, мету под тезгу сашивену ципелу и прекрсти руке.

— Чуј, Резо, — ма на позиву би било твоје име а не моје, кад би се тицало твоје ствари с Пепиком.

— Молим те, језик за зубе, иначе ћу све оставити и побећи од тебе.

— Гле, сад се истом сетих, да би то могло бити нешто друго. У недељу, знаш кадно сам дошао мало доцније кући, задржао сам се с Чаничиком у кафани код «тридесет треће карте", а гостионичар, пошто је било мало гостију, сам је пио само да би било више друштва, и кад је био испод нуле, и из несташности разлупао ми је цилиндар. Чекајде да ти то испричам, немој се љутити. Видиш и сама, какав ми је цилиндар. Пета је година, како га носим. Већ је почео зеленети. Еле, кад га је продерао, да се покаже каваљер, отишао је и донео ми је свој нови цилиндар. Извуцидер кутију, Резо, и види, да ми је цилиндар нов-новцит. Нисам ти хтео ништа причати, него ето ти сад све потанко испричах. Тако ми се чини — а шта би друго било, него да је тај лумпов, кад се наспавао и истрезнио, отишао у полицију и јавио, како сам се послужио његовим неурачунљивим стањем или тако што, и ето шта се изврзе — позив Баш би ме осрамотило то, та спрдња!

Устане, извади из кутије цилиндар, завије га како тако у хартију, отвори крило прозора и зовне послугу — експреса на супротном углу.

— Ето ти два гроша, одмах однеси овај цилиндар крчмару код «карте", немој га другоме до само њему у руке дати. Реци, да му га шаље господин — Подрашка — не заборави! од господина Антонина Подрашке. Ништа више. Не треба никака одговора!

— Ето шта човек још дозна, шта ви радите у крчмама. Но! — —

Мајстор узе на колена велики гладак камен, на камен намести кожу, а у руке узе кладиво. Госпођа мајсторица све је

нешто причала, али се господин супруг правио, као да је не разуме

Седоше за вечеру супрузи Подрашкови.

Већ је сваки јео другу кобасицу, кад се нечега сети госпа Реза.

— Чујеш, Антоне, — има ли за то у закону, кад на пример у вече, кад си ти ван куће, гдегод у крчми, — кад бих ја изишла сирота, сама остављена, некуд шетњу и кад би уза ме пристао и стао удварати се некакав господин, фин кицош, па ми говорио госпођице, — а ја ни мукајет, или рекао, где станујем, — а ја опет ништа, најпосле, да је нашао леп прстен, и упитао ме, да га ја нисам изгубила. — — —

— То не само није допуштено, то је права кривица, те још кака, истрчао се мајстор, који се немирно вртео и кашљуцао.

— Ћути, кад те молим Знам да ништа не знаш. Онда би сестра нашег кућног надзорника већ толико пута била осуђена, колико је добила прстенова и брошева. И ти да учиш људе закону, ти — — —, и почне пити.

— То је нешто сасвим друго, она је неудата.

— Неудата. А она два њена детета добро сведоче, зашто се издаје да је госпођа, која се одвојила од мужа. Разуме се, људи су томе криви, а не она Ништа не може бити дакле необично, кад каква млада госпођа, нероткиња, као ја на пример, рече, да није удата, да је дању гувернанта у породици богатога барона, а да ноћује код свога брата обућара. — —

— Резо!

— Баш би лепо било, кад не бих смела отпоздравити добар дан! И госпођа Реза принесе к устима чашу. — И онај господичић — познајем га, син је господара куће — говорио је да је нашао прстен. — — —

— Како сте дошли на тај говор?

— Једи и остави ме. Нашао је, вели, прстен, огласио је преко новина већ пет пута, и нико се не јавља, дакле шта велиш — да ли да кажем. — —

— Кога? ускочи у реч обућар

— Па онај прстен. Дакле, ја рекох, да сам изгубила. Мислила сам, да ће прстен дотле остати, па да ти га дам о празнику. — Господин мајстор љубавно погледа на жену и настави

вечеру. — Али сам се не тако давно сетила, да се тај љубазни господин већ расрдио, што други дан нисам дошла у шетњу, па је већ за ме распитивао и расрђен сад тражи прстен назад. А да ти о том дознаш, споменуо је твоје име и Бог зна шта није напричао тај момак. Да знаш, дакле шта он говори, ето и ја да ти кажем, у чем је ствар. Веруј ми, Антоне, да сам ти само голу истину испричала.

За тим госпођа Реза бризну у плач и оде до ормана за рубље, отуда из рубља извуче хартицу, из хартије леп прстен — брат брату вреди десетице — и ставила га пред мужа.

Овај је за тренутак гледао поклон.

— А да није шта више било? упита мајстор гласом строгога морализатора.

— Душе ми, Антоне, веруј, није ништа било!

— Само да ми је знати, шта говори, јер се тај момак не стиди и све прича.

— Ништа, ама ништа.

— Где станује?

Госпа Реза му именова кућу.

— Лако можеш кућу распознати, има на кући црвен фењер, ту је стража лампарска.

Мајстор повечера, обуче се, узе у џеп прстен и рече да ће мало доцније доћи, јер је рад мало свратити у друштво и оде.

— Молим те, Антоне — истрча за њим Реза, само то нек буде на миру. Дај прстен, биће боље, надзорниковици кућној, нека га преда младом господину, па мирна крајина.

— Да, да. — Без вике! мрмљао је путем — код куће може бити кавге, а не на другом месту. Прави сам магарац, као сваки брат који верује женама. Тако човек никад не може бити без бриге, да не добије позив. Позив, — а ти се довијај, за што ће. Брука!

Прстен предаде надзорниковици кућној. Некака га дама враћа младоме господину. Он се сећа, коме је прстен дао.

Било је око два часа по поноћи, кад госпођу — мајсторицу пробуди необична лупа. Подигне главу из перина. На столу је горела лампа, у пећи је горело, а мајстор Подрашка обувен, обучен у зимњи капут, са шеширом на глави, стао на

столицу од плетене трске и претура по прахом прекривљеним папирима на орману.

— Антоне, шта то тражиш тамо?

— Ћути!

— Ти ложиш пећ?

— Пст!

За тим се спусти мајстор доле, с пуним наручјем новина и хартије и све то врже у пећ.

— Ама, човече, то ће букнути, може прснути пећ! Баш си ти пијан, гле? И госпођа Реза скочи с постеље.

— Обуј чарапе, Резо, под је хладан — —

— Шта то радиш? — лудо!

— Видиш, како човек може сазнати за узрок, зашто сам добио позив! Још је срећа, те сам отишао у крчму, а још је већа, што сам се тамо састао с Пацалом. Овај се човек одмах досетио, у чем је ствар. У број III позивају, вели, због политичких кривица. Биће, вели, да си говорио негде без допуштења. Тек сам се тада сетио, како сам, није тако давно било, говорио у крчми код «Флека» неколицини познаника, да би држава требала да даје по нижу цену дрвени и кожати материјал за обућу, кад сваки жели ходити у добрим кожним ципелама и предложио сам резолуцију. Пацал је остао код куће. Тако ми сад рече: друже, отуда богме вири процес. Добио си позив, а ако још не будеш обазрив, биће по те зло. Испричао ми је, шта да радим.

— Па шта да радиш?

— Све списе, штампане, рукописе — све треба спалити.

— Има, бено ти једна, и за то време, док сазнаш, је ли то истина!

— Тако! То би ти урадила. Лепо ми је Пацал причао, шта све зна полиција. Зову ме у десет часова, а ја још из куће нисам измакао, могу доћи тајни полицајци, сабрати све хартије и за мном понети. Реч је о изненађењу, да би ме изненада упецали — — Господин мајстор свуче капут, скиде шешир, и где је год нашао хартију у кући, све је бацао у пећ. Сановник, лањски календар, писма, која су писали он и Реза, док се још нису били узели, разне посетнице, поздраве кућног надзорника о новој години, из новина исечене романе, неко-

лико бројева «Хумора», у чијим су сликама представљани били обућари, прича о Геновеви, — — све све. Покупио је и старе хартије, у које је Реза завила летње шешире и увеле «пукете» од свадбе, све је то бацио у пећ. За тим је дошао ред на слике: слика брата мајсторова, који је служио у војсци у Бероуну, слике познаника и другара — све је отишло у огањ. Госпа-Резе албум био је сав рашчупан и лежао је на столу као желудац а унутра су само остале ове хартије: венчано писмо, кућна пријава, уверење о свршеном занату и постава — — —

— Тако, сад нек дођу! уживао је Подрашка, — сад тек човек може мирно заспати. Затурен је био и позив. Таман је било три и по часа, кад је Мајстор Подрашка легао спати

Пзјутра другога дана — баш је био петак — дође госпа Реза с пазара, тек што је спустила котарицу, па је бризнула у грозан плач. —

Баш сам ја несрећница, — боље је да се утопим, него да се даље мучим овако!

Мајстор скочи. Боже господе, ко је то увредио моју жену? — Која је то?

— Знаш већ која, она торокуша Шнајдерова: Ова не живи ту у кући.

Господин мајстор опет седе. —

— Дакле, како се то десило?

— Приговарала ми како сам већ три године удата, а још немам деце.

— Зар је ниси могла шамаром?

— А знаш ти мене. То је било пре недеље дана, причаше Реза, пошто је утрла последњи траг од суза, а мало пре сам је срела на Мостићу и сад мора да повезује главу. —

— Ама што да ми не кажеш?

— Ко се може свега сећати. Чим ме је видела, стала ми се ругати и нешто је рекла. Видећеш, Антоне, да је то све због ње, јер ми је претила, да неће то остати тако.

— Знаш, Резо, ти си баш заслужила — — Ето! због тебе сам се толико срдио и свађао. Сад још и с полицијом имај посла!

— Молим те, Антоне, опрости ми, или ћу у воду скочити!

— Добро, — пази и гледај посао, јер је већ ручак. а ја морам како тако томе стати на пут!

Госпа Реза радила је у кући, ручак је спремила на време. али нема мајстора; ето га тек после једног сата. Скинуо је и капут и шешир, сео је за сто и из шпага је извадио још влажан број новина од после подне.

— Чекао сам новине, — ето их, и Шнајдеровој је сад повраћена част.

Госпа-Реза узе новине и читаше одмах први оглас:

Оповргавање!

Ја доле подписана Терезија Подрашкова ударила сам 3. фебр. 1893. у хладнику на малој пијаци госпођи Катарини Шнајдровој три шамара, што овим оповргавам.

Терезија Подрашкова.

— То стоји форинту и педесет крајцара, рече мајстор. —

* * *

Обичај је био мајстор-Подрашке, да у суботу у вече «одсуствује.» требало је да донесе код куће преко тридесет фораната, а није донео ни парића. Све саме отмене муштерије, све плаћају «првога.»

— Резо, где су ти новци? чисто је корио, питајући је сав побледео.

— Где су твоји?

— Не причај и не затракуј, него дај овамо петицу;

— Доста ти је за трошак форинта.

— Не говори ми о том, доста су ми и друге бриге. Ах што неће гром у коприве! Да богда постао хром, ако још који пут пођем с њима у крчму. Није давно било, кад сам с Кубиком и Ласком био у крчми код «чује». Излазећи из крчме узмемо ти празно буре и изнесемо га на улицу. Али дође патрола, запише крчмара, и он је морао платити петицу казне Сад је пак сазнао, ко му је то учинио.

— Благо теби, кад ти и така чуда чиниш?

— Ја сам гледао, а Кубик је крив и Ласка — — кад би само Ласковица сазнала! То је жена, као што је моја. Говорио сам с Кубиком — вели да је и сâм добио позив. — На памет не зна датум. Као да и он гласи за понедељак. Неће то

бити ни због чега до због оне речи од крчмара. Причао му је Кубик, да ће му половину казне накнадити, само док почне радити. Резо, где су ти новци?

— Имам само колико је потребно за недељни трошак.

— То је друго — треба ми опет отићи у чаршију. Позајмиће ми Рубичек.

— Ко не прави којекаквих лудорија, не добива ни позива. Иди, иди, — данас је шабас. Рубичек ће бити у дућану само до шест часова.

* * *

У понедељник 13. фебруара у 10 часова пре подне ступио је мирне савести господин Подрашка у одређену канцеларију бр. III Имао је позив у руци.

— Молим позвали су ме — —

Комесар узе позив, прелете очима, пљесну устима на страну. — Сад можете ићи, то ви нисте.

— Како, зар нисам то ја?

— Јесте, не! Требало је да нађемо неког другога Антона Подрашку, — у пролеће треба да иде у рекруте, — а њега су прошле недеље нашли у Блашини.

— Тако, дакле, ја то нисам! понављао је у себи, враћајући се кући. — Резо, оно ја нисам! подвикну, ступајући к огњишту — нисам ја оно! Не могу ипак да разумем, како може така залутала позивница задати страха потпуно честитим људима! — —

С чешкога С. Н. Т.

ЖИВОТ
(ИЗ ВЕНЕВИТИНОВА)

С почетка је пун милина:
Све у њему сунцем сија,
И, к'о прича из старина,
Ум нам креће и повија.
Спрема ли се откуд беда,
Опет срце сласт ужива,
С бедом машта лепше снива,
Као каква ствар страшљива
Кад се ноћу приповеда.
Но та сладост брзо мине!
Ми свикнемо на обмане,
Живот нам је без милине,
Досадан нам он постане,
Његов заплет; загонетка
Несносна је и позната,
Као знана приповетка
Уморноме, ког сан хвата!

19/II 1896.

Сокољанин

ВОЈНА ПСИХОЛОГИЈА

J. Simon, члан Француске Академије и уредник научног журнала „La vie contemporaine“, замолио је нарочитим писмом руског ђенерала М. Драгомирова, да му овај као признати војни писац одговори на следеће питање:

Негда се, при обрачуну изгледа на успех, обзирало у знатној мери на психолошке особине сваке нације. Да ли су данас, кад се војна изменила, ове психолошке особине изгубиле свој значај“?

Ђенерал Драгомиров радо се одазвао овој молби J. Simona и одговорио му је на горње питање.

Одговор ђенералов штампан је у поменутом француском журналу под насловом: „Boutades militaires“.

Ми ћемо изложити читаоцима „Дела“ одговор Ђ. Драгомирова кога смо превели с оригинала. Држимо да ће овај одговор Ђ. Драгомирова заинтересовати читаоце „Дела“ зато, што је он једна интересантна психолошко-војничка студија. Као писац војни у велико је признат Ђ Драгомиров, а нарочито као војни психолог. Сви његови чланци и списи одликују се оштрином погледа и дубоком логиком. Ну немојте држати, да је само војни писац и да он само третира војна питања. Он је свестрано начитан, а притом природом богато обдарен. Стил му је кратак и лак а притом испуњен стварним доказима.

Драгомиров је положио основ васпитању савременог војника. Дубоким познавањем карактерних особина руског народа, он је на основу свога рођеног искуства одредио правац методи васпитања војске руске. Његова се метода све више шири не само у руској, него и у страним војскама. Моћна Русија у велико рачуна на услуге од овог даровитог човека, који је свој таленат и досада довољно и обилато применио у корист своје домовине и то како као војник теорик, тако и као војник практичар. И делима а и пером доказао је, да је велики мислилац и велики радник како на пољу науке тако и на бојном пољу.

Од коликог је гласа и уважења Ђ. Драгомиров најбоље нам сведоче онако сјајни пријеми од стране Француза при овогодишњим њиховим маневрима.

У овом његовом одговору он се држао извесног реда при излагању својега гледишта. Тако, он је прво представио Наполеона I као практичног психолога, и доказао је историјским фактом у колико се овај највећи војни геније користио психичком страном човека и масе. Пошто је Ђ. Драгомиров представио овако Наполеона I као психолога практичара, он — на основу овог свога предходног излагања о поступцима Наполеоновим за време његове каријере — одговара на горње питање J. Simon-у, уреднику La vie contemporain-a. Овакав ред при излагању заслужује тим већу пажњу, јер се првенствено представљају чиста факта, а потом на основу њих решава постављено питање. Ђ. Драгомиров на основу онога што је постојало и што је признато, оснива и закључује оно што ће у будућности бити. Он сам вели, да ће му извесно наћи замерке психолози теоричари, али он им у кратко одговара, да је велика разлика између психолога теоричара и психолога практичара, као што је био Наполеон I.

Да видимо како је Ђ. Драгомиров одговорио J. Simon-у.

У галерији историјских радника налазе се и таква лица којима се озбиљан мислилац мора дивити, па ма им колико дубоко изучавао њихова дела. Оваква лица привлаче човека к себи неком неодољивом и мађијском силом, и ако она поред њихових великих дела имају и ниске страсти и слабости, те су због њих, а нарочито због безграничног славољубља починила и ужасне преступе. Давно је Сократ рекао: „Само је онај подобан за велико добро, који је подобан и за велико зло.“ Ову је истину изрекао човек, који сам лично заиста ником није учинио зла, али који се није могао уздржати, да ову истину не изрекне познавајући дубоко човечју природу. У ред оваквих људи долази и Наполеон I, ако не на прво место, а оно на једно од првих, а нарочито као ратник.

Он је у почетку свога делања долазио чешће до гилотињског пања, а особито за време владавине Робеспјера. Од артилеријског поручника постао је у току само 11 година свога рада, а у 35. години живота царем француским од 1793.—1804. У току овог кратког времена, он је прошао сву Јевропу и покорио све њене крунисане представнике и њихове народе. Дошав до Москве, посрнуо је и то далеко чак на острво с. Јелену! Није ли овакав човек за дивљење? Оволика слава за 11 година рада! Овакав случај пример не налази се у историји човечанства!

Да је падати много лакше но пењати се јасно је и појмљиво, па зато је и од мањег интереса. Али како се могао Наполеон попети на такву висину? То је оно што ћемо решити.

Сваки прогрес у каријери човека резултат је његових личних подобности и особина примењених постојећим околностима. Ну околности тога времена биле су такве, да су не само слаби и малени, него и врло велики и силни духом људи, гинули под сечивом гилотине. Кад су силни и духовити људи овако пролазили, доказ је, да су они савршено

угушили личне осећаје самочувања, него су се потпуно жртвовали својим убеђењима и нису их напуштали ни у најкритичнијим тренутцима. За њих гилотина није била страшило. Такви духовити људи пењу се високо. У колу оваквих људи видно место припада и Наполеону I.

Наполеон не само да није ни уколико чувао своју драгоцену кожу, него је изгубио и сваку помисао да у човечјој природи постоји и таква бојазан. Ова црта безграничног самопрегоревања, а поред ње изванредан таленат рођен у времену кад се ове подобности највише могу применити, чине, да се стварају и извршују и таква дела која су невероватна и у сну. Црта самопрегоревања очарава масу и она слепо иде за оваквим фанатиком, јер маса само онда иде слободно на кланицу, кад је води онај који се не боји смрти. Такав је био и Наполеон I.

Наполеон је заиста и био фанатик. Читалац ће се иронички осмехнути на ово питајући ме: „Како је могао бити фанатик тако хладан, неосетљив, немилостив, властољубив и савршено без душе и срца човек.“? Зашто парадокс! Ну, драги читаоче, треба да знаш, да фанатика има свакојаких у свету, па у том колу фанатика може бити и из чистог славољубља. Такав је фанатик био и Наполеон. Стендал је истину рекао, „да је Наполеон као младић још у ранијим годинама имао само један циљ, док су други људи имали по десетак циљева“. „Постићи ћу што желим или ћу погинути“ тако је мислио Наполеон. Који овако ради, тај је извесно фанатик. Такав човек наћи ће средстава да до намерног циља дође. Он ће увек умети да привуче све у своју корист.

Наполеон је био фанатик који је очаравао и то са знатне даљине. Он је опчинио свет својим поступцима: било је многих који су му подржавали. Не само да му је француска младеж тога доба подражавала, него и сва остала европска. Он је био дакле фанатик, који је моћно утицао својим фанатизмом на своје савременике, а можда и даље. Па и код нас, Руса, и ако смо тако далеко били, нашло се много подражавалаца Наполеону. Творац генијалног романа „Война и Миръ“ гроф Л. Толстој представио је главног јунака свога романа кнеза Андрију, како он у битци код Аустерлица подражава Наполеону „код Тулона“. Андрија исто онако ради код Аустерлица, као што је Наполеон радио код Тулона. Толстој као даровит романиста придао је ову особину јунаку свога романа, кога можда никад није ни било. Извесно је, да Толстој не би овако представио, да заиста нису тада постојали овакви случаји подражавања Наполеону.

Читалац ће можда запитати ме и ово: „Може бити да су они, који су слепо ишли за Наполеоном куд их је он повео и водио, ишли овако само за то што су морали, јер су били принуђени каквим притиском, а може бити да га нису ни појмили“? Није тако. Маса је француска по својој природи скептичка и насмешљива, а притом прожмана револуционарним катаклизмом. Јасно је да је као таква склона за сваки позив, али ипак није савршено поводљива и покорна. Како маса француска, тако и поједини заповедници тога доба, нису се устручавали од

употребе свога franc parler — слободног говора — ни тада, кад је Наполеон био у највећој сили и слави. Они су њему слободно кресали у очи. За ово имамо неколико доказа:

За време војне у Италији 1796 године, а код Риволи, Наполеон пролазећи поред једног пука заустави се на позив једног редова: „General, tu veux de la gloire? Et bien, nous t'en...... de la gloire". — Ђенерале, ти хоћеш славе. Лепо, ми ће мо ти...... славе". — 1800. године кад је код Маренга Дезе дошао у помоћ Наполеону баш у најкритичнијој минути обрати се њему са оваквим комплиментом: „Battu g.... f.... que tu es?" — Наполеон му хладно на то одговори: „Battant, battu, c'est le sort des battailles." — Масена (који је имао страст да пљачка) на прекор Наполеонов: „Vous êtes le plus grand brigand du monde" — „ви сте највећи разбојник" — одговори му Масена поклонивши се: „après Vous Sire" — „после вас Величанство" — 1807. г. после добивене победе код Ајлау. Наполеон је у разговору с ђенералима својим ову победу највише приписивао своме зету Мирату. Ово је било врло неповољно Ђ. Лану, и он се ништа није устручавао да у очи гласно и оштро искаже Наполеону своје негодовање овим речима: „Nous avons combattu plus que lui, Augerean et moi! Croyez — vous, que je sois homme a me laisser arracher une seule palme? Non! par personne! pas même par votre coq empanaché de beau-frére qui vient après la victoira chantez coquericot." — „Ми смо се боље тукли од њега, Ожеро и ја. Мислите ли ви, да ћу ја допустити да се исчупа ма и једна моја палма — ловорика. — Не! не дам то ником! а нарочито вашем накићеном певцу зету, који после победе кукуpeче." — Јер је другог дана Бородинске битке разљућен рекао гласно, да је и Наполеон чуо: „S'il a désappris de faire son affaire, qu' il aille se.... à Tuilleries, nous ferons mieux sans lui" — „Ако је он заборавио да врши свој посао нека одлази..... у Тилерије, ми ћемо радити боље без њега." —

Ето какви су били војници и ђенерали. Али сви ови људи, кад је само зажелео Наполеон, ишли су и гинули не мислећи ништа о себи. „Ils grognaient et le suivaient toujours" — Они су гунђали и псовали, али су увек ишли куд је он хтео."

Самопреговарање и фанатизам особине су *воље*, т. ј. такве особине које подстрекавају ка остварењу намишљеног циља, али ове особине не могу одређивати и циљ. Какав циљ треба изабрати и одређивати циљ у датим околностима, какве комбинације измислити да се одређени циљ заиста и постигне и то да се постигне са што мање жртава, труда и зноја, то је дело ума а не воље.

И у овом погледу Наполеон, у колико ја знам, имао је само једног такмаца, а тај је био Ханибал. Чисто демонске особине — дубоко прозрети у душу противника, упознати његово душевно стање, његове намере и тежње, а сакрити вешто своје сопствене, даље вешто, брзо и тачно оценити терен и извући из њега све користи које он може учинити — све ове особине учиниле су, да су Наполеона сматрали за неко чудовиште од кога су стрепили његови противници, а клањали му се

привърженици. У развићу оваквих особина, разуме се, да су околности знатно упливисале. Ондашње бурно револуционарно доба изазвало је у савременицима велико напрезање душевних сила. Једном је приликом и сам Наполеон ово приметио говорећи: „On vieillit vite sur les champs de bataille“ — „брзо се стари на бојним пољима.“ — А ми с наше стране можемо додати, да се још брже стари за време револуција. Прилике су биле дакле погодне за овакав таленат — као што је био Наполеон. Дакле школа је била добра, а и ученик није био још и глуп. Њега је најбоље оценио још у 31. години један од револуционарских корифеја, говорећи: „qu'il sait tout faire, qu'il peut tout faire et qu'il veut tout faire“ — „који зна шта ће, који може шта хоће и који је за све подобан.“

Прве ловорике побрао је Наполеон ратујући у планинама (Алпи). Планине су његов таленат у оцени терена развиле до највишег ступња. Он је био природом обдарен, да види и брзо и тачно оцени на терену и оно што другом никад не би ни на памет пало. Тако је и Цесар васпитавао свој таленат у Галији. Да је много већи таленат знати и умети се користити тереном на разноликом и испресецаном склопу, но на једноликом нпр. у равницама, то је бар сваком појмљиво. Мало ниже уверићемо се какве је генијалне закључке умео Наполеон пронаћи и на таквој непресецаној конфигуренцији терена користећи се њим за битке, да би обични ум ово сматрао за безумно. Ни у сну обични ум не би веровао да се може за битку узети и такав терен.

Који хоће да чита душу противника а и својих, па да се користи овим читањем, тај пре свега треба да је психолог *практичар*. Овде не помаже велико теорно психолошко знање. Није ствар у знању психолошких параграфа, већ у томе, да и узгредни а некад и дубоко сакривени знаци у души човечјој тако рећи на истој хватају и да се баш оно види и оцени, што је у ствари, а не нешто сасвим друго што и не постоји. Довољно је да се и најмање потресе и покрене један мускул, да се промени једна само нота у гласу, па ће ови знаци за даровитог практичара психолога бити и сувише довољни. Он ће по њима дознати и докучити и оно, што је најбоље сакривено у души противника. О оваквим људима обично се говори, да они виде скроз душу човечју. Да ли је потребно да доказујемо и то, да се овакве подобности највише развијају у опасним и тешким околностима, и да је Наполеон и то у знатном ступњу био обдарен оваквим подобностима? Напред вам велим, да противника нико није могао тако да обмане и пред њим да прикрије своје намере и тежње, да му створи страх и ужас — као што је то вештачки умео Наполеон. Много је и много њих било, који су га скроз и скроз мрзели, али су сви одмах после првог састанка с њим очи у очи постали савршено његови обожаваоци. Најбољи је за ово пример наш руски цар Александар I, који је одмах по првом састанку с Наполеоном био потпуно у његовој моћној руци! Наполеон је толико цара Александра обмануо, да је овај насигурно држао, да рата бити неће, а овамо је баш Наполеон највеће спреме за рат предузимао. Врло

је тешко било разуверити цара о противном. — Није мало било и таквих људи који су се разметали хвалисањем пред вратима у чекаоници и пред кабинетом Наполеоновим, а чим су ушли у собу где је Наполеон и чим су се с њим сукобили очима, постајали су његови опчињени робови. Да, он је заиста и био један хипнотичар. Како је он у овоме успевао, остало је мало података. Ми ћемо навести оне што се знају.

Ђенерал Троми у свом делу „L'armée francaise“ наводи нам: да је енергија и присебност код француских генерала јачала или слабила према томе, да ли је Наполеон био близу њих или далеко од њих. Ну откуд је то и зашто, Троми нам не објашњава. Мало је јаснији Сегир — ађутант Наполеонов. — Он нам у своме делу: „Histoire et Memoires“ наводи следећи догађај пред битком код Фодланда (1807. г.): Наполеон издавајући наређења Неју како треба да изведе напад на лево руско крило, хвата га за руку више лакта и гледа му право у очи. Кад се Неј удалио од њега и пришао коњу да га узјаши и пође, Наполеон се окрене околним генералима и гласније им рекне да би га и Неј чуо: „Voyez-vous, c'est un lion» — „Погледајте га то је лав.“

По овим тако рећи узгредним знацима можемо рећи, да је Наполеон и не знајући примењивао психолошка правила, која су тек у новије доба призната науком. На овакве поступке Наполеонове мало се онда пазило, те их је мало нама и познато, а да их је много више било несумњиво је. Нама нису позната ни доцнија дела, која би износила овакве особине генијалног Наполеона, те да би се јасније представио његов fait et gestes и ако је епоха у којој је он делао доста близу нашој.

Ну сви су ови манири психолошки успешни само према појединим лицима. *Маса* се на други начин електрише и потчињава. За масу такви манири нису погодни. За њу су погоднији грубљи, дакле јасније истакнути и опипљивији, управо актерски манири. Нпр: познати и по имену позвати једног међу хиљадама и рецимо упитати га: да ли је у тој битци добио орден — а напред и то извесно знајући, да је баш у тој а не у другој, и томе слични поступци производе на масу осетан импулс. Моралисти ће нам замерити на оваквом тумачењу и извесно ће нам рећи, да су такви манири ништавни *фокуси*. Ми им пуштамо, нека говоре тако, зато су и моралисти да само говоре и друге саветују, а сами истовремено другаче раде у практичном животу. За човека у животу, који је себи одредио циљ и тежи да овај постигне и оствари, за таквог човека овакав избор средстава је sine qua non. На зар и сами моралисти нису фокусници на сваком њиховом кораку у практичном животу? Зар се они не сусретну с којим од својих познаника и не пола скају му са: „Charmé, de vous voire“ и ако нису ни уколико charmés но баш обратно?

„Мухе треба ловити на мед, а не на сирће“ — вели једна пословица — ви је добро разумете, читаоци? Има још једно практично правило: „Si le monde veut être trompé, il faut bien s' y soumettre“ — „ако хоћеш да обманеш свет, треба да му се потчиниш“. — Ко слуша ово практично

правило у животу, тај ће и успевати. Зар није творац данашње силне Немачке говорио: „будимо часни, ако нам је корисно, а нечасни кад нам је штетно кад смо часни.“ Ово је рекао човек кога да није било и да није тако рађено као што је он говорио, не би Немачка била данас оно што је. За остварење великих народних дела дозвољавају се сва средства.

Ја признајем, да сам се доста замерио лицемерним моралистама, којима је страст да што лепше и питомије савете свету проповедају, а против којих они — као што рекох — у практичном животу највише греше. Зато ћу у даљој мојој расправи говорити објективно износећи праву истину на средину, а нећу се обазирати на оваковe моралне гартифе.[1] Ја држим, да кад је Наполеон могао онако успевати, да је он добро разумевео околности и природу ствари. Кад год је радио противно законима природиним, он је грешио и губио.

Ја мислим, да се само оваквим излагањем може јасно представити моћ потчињавања масе, којом се служио Наполеон по вољи и успевао у својим циљевима. На сваки начин при сукобу интереса појединаца извесно је, да неко цени једно исто дело за добро, а други за лудо и штетно.

Ну и овакав начин потчињањавања масе сопственој вољи није увек примењљив, а нарочито кад се хоће и жели, да потчине својој вољи противничке масе. Па и код своје рођене масе он је ограничен, јер да би се и своја рођена маса потчинила, треба да се она постепено и вешто привикава на то. Дакле, разлика је велика у томе, какве су околности у којима се маса налази. На пример у рату примењивање разних импулса за потчињавање масе треба да је брзо — моментално. — Свако туњаво и тромо примењивање ових врло је штетно. Треба погодити и време кад је потребна примена разних импулса и користити се моментом, те утицати на масу одједном. Према томе, у рату је много теже извести ову примену, но што је то у мирно доба. Зато је ова примена покоравање масе својој вољи у време ратно на вишем степену. Овај виши ступањ у томе је, да се у маси *створи уображиља*, да је она *непобедна*. Створити овакву уображиљу код масе дело је великог генија. Ово се постиже врло ретко говором, још мање посланицама, али највише *делима* и начином *поступања*. *Уображиља* — то је ужасна сила! Она има два пола: користан и штетан. Она је моћна сила у души човека, која је њему или од велике користи или од неогледне несреће. Нарочито је велика моћ уображиља *код масе*. Страшна је то сила, а још страшнија слабост и порок човечје душе, а поглавито масе, нарочито притиском опасности. Нека човек само уобрази да је непобедан, и он ће заиста непобедан и бити. Уобрази ли да је слаб и немоћан, мораће подлећи својој уображињи. Велика је моћ и велики таленат код таквог човека, који је у стању да створи у маси прво убеђење — о непобед-

[1]) Tartife = лажни проповедник. Tartife је чувена комедија Молијерова из које је узето неколико пасажа који су данас прешли у пословице. Пр.

љивости — а да из неистине искорени друго — немоћ — Овакав таленат у стању је да искорени сваки страх и кукавичлук код поверене му масе.

Познато је, да се нарочито у рату маса потчињава маштама и врло често сматра и цени околности тако, да оне као такве апсолутно никад не могу бити. Довољно је само напоменути о неком страху, па се он као муња брзо распростре по целој маси. Један мали знак страха ствара маси катастрофу. Маршал Саксонски је истину рекао: „да противника после победе можете гонити avec des vessies — мехурима — зато, што га ви и не гоните, него га гони његова сопствена уобразиља". Ова је особина масе позната не само „великим ловцима људи пред Господом", него и обичним психолозима теоричарима. Разлика је само у схватању између ове две категорије људи. Ова је разлика у томе, што се генијални људи овом особином масе користе као једним моћним оружјем и са овим постизавају велике циљеве, док теоричари психолози констатују ову особину масе као постојећи факт и то многи од њих тек мимогред, а неки су толико слепи, да је пропрате понекад са неким сарказмом Ови теоричари зато овако мисле, што је њима непојмљиво да: „le coeur a ses raisons, que la raison ne connait point" — да срце има своје особите склоности које ум не познаје Понекад и њихова памет призна да постоје ови осећаји срца, али им је признање непотпуно. Не би требало багателисати ове особине човечје душе. Нарочито не би требало омаловажавати ове код масе.

Наполеон је врло добро схватао силу уобразиље. Он ју је можда много боље знао но ико до сада. Само њеном помоћу постигао је да се милијуни потчињавају његовој вољи. Он је сам лепо карактерисао уобразиљу: „Уобразиља влада светом, без ње човек је животиња."

Наполеон сматра, да је први и најглавнији услов доброга војсковође, да он има „хладну главу" т. ј. подобност да себи не ствара маште и уобразиљу, или другим речма: да од мухе не прави слона. Дакле војсковођа треба хладно да мисли и суди.

Тако је схватао моћ уобразиље човек *воље*, а ако желите да знате како ову појми човек ума, дакле човек науке и то ћу вам рећи: „Le nez d'une populace, c'est son imagination: s'est par ce nez qu'on pourra toujours facilement la conduire" (Едгар-По) — „Нос масе — народа — то је њена уобразиља и с овим ће се носом маса моћи лако увек водити." Обоје су у праву и Наполеон и Едгар-По! Ну само је разлика између њих та, што први сматра уобразиљу, као сваку силу, да има два пола, т. ј. да ју је могућно употребити и на добро — корист — и на зло — штету — док други види само овај други пол т. ј. да се она увек злоупотребљава.

Сматрам да сам довољно говорио о овим општим психолошким особинама, па можда сам и досадио читаоцу, време је да пређем на дело и да изложим Наполеонове поступке. Ја сам застао још жива два човека који су били савременици и учасници велике епохе Наполеонове. Једног

сам од њих већ поменуо. а другог ћу прећутати. али ћу изнети дословно. како он описује Наполеоново држање за време битака, а нарочито импулс кога је Наполеон на противника учинио, те је овај поражен био и пре одсудног напада.

„Битке су се почињале обично око 5 сахати из јутра. Наполеон би се готово редовно за време до одсудног удара налазио у близини главне резерве. а на месту. одкуд је већа прегледност за осматрање бојног поља. Он је хладно. мирно и бодро пратио ток и развиће битке, шетао се, разговарао се са околином, примао је извештаје с бојног поља. издавао потребна наређења, а понекад је некога и прекорио и опомињао. давао је o ачања онима који их никад не би тражили, а ово је он добро у напред знао да неће они никад затражити помоћи. Битке су се изводиле у разним перипетијама обично до 4 сахата по подне. У то доба Наполеон је узјахивао на коња, а ово је био знак да се спрема одсудан удар — coup de collier. — У главној резерви чим он узјаше коња громко се чују узвици: „vive l'empereur." Узвици се ови све већма шире и кроз кратко време допру и до најистуренијих бораца и обухвате цело б. поље. Ови су узвици допирали и до противника, а овај је добро знао шта они значе. Противник је већ почео да се колеба, а клица страха и уобразиља расла је код њега. Противник је знао. да сад долази главни покољ. а досад је била само припрема за њега. Ну где ће баш и на ком месту бити извршен главни удар, то је била велика тајна за противника. Зато се удар и очекивао на целој противничкој бојници."

Оваквим поступком Наполеон је, пре но што ће извести главни удар, држао противника у власти својој а под моћним импулсом страха и то не 2—3 сахата но пуних *једанаест* или *дванаест* сахата! С овим је он противника и физички и морално готово уништио и тако рећи изнуравао га и ослабио, а с овим је још већма ојачао му моћ уобразиље принуђавајући га да он сам мисли, да је немоћан и истрошен и да не може одолети наступајућем удару. С овим је Наполеон готово више од половине успео. Он је дакле простим, али свакад и често примењиваним, па због тога и за његове борце појмљивим поступцима, узјахивањем коња и узвицно корисну уобразиљу код својих да су они непобедими. Код противника је такође створио уобразиљу на своју корист тако, да је овај већ у напред осећао предстојаћу катастрофу. — Наполеон је дакле био генијални практични психолог. Можда ће ко год приметити. да се није само за време битака излагала страху противничка. него и Наполеонова војска? Тако је, али је Наполеон умео вешто да отклони и уништи моћ овога штетног импулса по његове војнике. Средства су му за ово била прво. што је он обично бивао нападач. а а с овим је одржавао превласт храбрости над страхом код својих војника. а друго његова главна маса — главна резерва — није била излагана импулсима страха. јер се одмарала и то безбрижно пуних 11

—12 сахати далеко од опасности. Док Наполеон није узјахао на коња, дотле је главна маса тврдо била убеђена да неће бити узнемиравана [1])

Не само да се Наполеон умео вешто користити уобразиљом својих, већ је био моћан да створи и противнику страх и онда, где је био противник у најповољнијим околностима а он у најнезгоднијим и најопаснијим. Да, он је био веома хладан и присебан. Најбоље нам ово доказује следећи случај:

У битци код *Лонато* у Италији 4-ог августа 1796. године дакле још у самом почетку своје каријере, као Ђенерал Бонапарта, доказао је моћ потчињавања противника својој вољи и ако се он налазио у најнезгоднијим околностима.

Битка код *Лонато* борена је на врло покривеном терену. Бонапарта са својом маленом пратњом при рекогносцирању терена залута. У тежњи да нађе излаза на оваком терену, он је изненадно нашао на једну аустријску трупу величине 4000 војника. Чим га је опазио аустријски официр, који је био на челу трупе, дојури на коњу до Наполеона и одсудно је захтевао да му се он преда. — „Знате ли ви с ким говорите?“ — љутито се и строго управи Наполеон официру. — „Ја сам главни командант целе француске војске и за мном наступа сва моја војска. Како се усуђујете да.... Одмах одјурите вашем команданту и известите га, да сам му заповедио да безусловно положи оружје. Ако ово не учини у току од 5 минута, ја ћу вас све пушкарати!“

И маса од 4000 полаже оружје. За кратко време она је била Наполеоново робље! Лаж исказана оваквим тоном створила је уобразиљу код заповедника аустријске војске, а и код целе масе, да је она страховала о предстојећој погибији, мислећи да се иза Бонапарте налазе масе француске, док у ствари од тога ништа није било.

Колика је хладнокрвност и присебност била код Наполеона показује нам овај горњи догађај. Он је заиста имао „хладну главу“. Бити тако присебан и хладан, да се ниједан мускул не покрене, ниједан знак у очима не види, ни интонација гласа промени — то је велика присебност. Зар после оваквог случаја није истина оно, што Едгар-По вели, да је нос масе њена уобразиља којим се она вуче?

И ако је ово јединствени пример у кампањама великог Наполеона, у ком се огледа како је он само *говором* створио уобразиљу код противника, ипак је пример достојан пажње, а нарочито зато, што се он догодио у оно време кад Наполеон није био чувен и познат противнику, јер је то било у почетку његове каријере. У то доба Бонапарта није био тако страшан противницима као доцније, кад су га они боље упознали.

[1]) Сравните битке старога доба код Кане—Ханибал и код Фарсале— Цесар— па ћете се уверити, да су такви поступци примењивани били Цесаром и Ханибалом. Обојица су своје главне резерве подаље држали од предњих трупа, те да се не плаше пре времена, а одсудни удар су изводили онда, кад се противник готово сав утрошио и није имао свежих трупа за одсудно решење. Пр.

Ну код *Арколе* Наполеон је показао много већу вештину да *обмане* противника. Он је вешто умео да очара и обмане не само свога противника оружаног, него и све остало грађанско становништво. Створио је код обојих сталежа такву уобразиљу, да је помоћу ње највише користи за се извукао. За битку је изабрао такво земљиште, које не би ни најобичнија памет ни помишљала да изабере. Баш избором оваквог земљишта, он се користио свима ресурсима.

Изабрато земљиште за битку било је блато и глиб јужно од Вероне. Оно се пружало између две реке, Адиџе и њене приточице Алпоње. Преко овога блата водила су два пута најшира 5—6 m. који с војском наиђе и пође овим путевима тај се лако не враћа натраг, а ово је баш и требало Наполеону.

Свака ратна операција извршава се у два правца: *техничком* и *психичком* Историк објективни при опису какве битке треба да упозна развијање операција у оба правца. *Техничка* је основа у томе, да се сазна и опише: ко је, где и у ком положају стајао, ко је кад и куда пошао, какав је циљ покрету био и да ли је овај циљ постигнут и са каквим жртвама или није постигнут. *Психичка* је пак у томе, да се испита и дозна, какав је и колики импулс учинила битка у душама профана учесника и профана посматрача битке. Ну пошто је техничка основа тако сложена и замршена, то јој и историци обично сву пажњу поклањају, а ону другу психичку или савремену занемарују или је тек овлаш изнесу. Ну баш у овој психичкој основи је тако рећи све и сва. Говорите шта хоћете, али је сушта истина, да се велика дела постижу са масом и то тада, ако сте вешти, да јој душу разумете и да је приволите за остварење ваших циљева. Ово значи, да је покорите својој вољи. Не умете ли, створићете од ње највећег противника.

И ја сам био такав грешник као неки историци и ако не толико као они. Ну ја сам се поправио кад сам добро прегледао бојно поље код Аустерлица.

1866. године био сам учасник рата. Враћајући се после свршеног рата из Берлина за Русију, зажелим да лично промотрим бојиште код Аустерлица на ком је велики Наполеон одржао најсјајнију победу и довршио с Аустријом. Ја сам прилазио Аустерлицу с југа од језера Сачана Језеро ово ја већ нисам могао наћи, јер је његово дно давно претворено у дивотан гај. Наиђем на једног сељака мештанина и упитам га: да ли је он штогод слушао од својих старијих о овој славној битци? — „Како да не, слушао сам од мога деде. Он је тада живео у Аузезду и гледао је битку. У почетку су били Французи *лево*, а наши и ваши Руси *десно*, доцније Французи, као да су прескочили све, дођоше одједном *десно*, а наши и ваши осташе где су и били—*лево*, те се због тога многи ваши подавише у језеру." — Ето таку наивну и глупу црту испричао ми је овај сељак — профан: али је ова његова прича за ме била драгоцено откриће.

Причао ми је овај сељак о битци само оно, што је његов деда видео посматрајући битку од стране језера Сечана. Он ми је ово испричао после 60 година од свршеног догађаја. Причао ми је о овој битци као о неком чудноватом и њему непојмљивом догађају. Ја сам тек тада појмио, да за оцену једног оваквог догађаја у целој ширини и дубини његовој мало је знати: ко је и куда отишао и шта је учинио, него је корисно упознати се и с тим, како се догађај рефлектирао у душама профана учесника који су видели само један део догађаја и разуме се посматрали га само с једне тачке гледишта.

Зато ћемо ми с ове тачке гледишта анализати и епизод код *Арколе*, те да поред аустерлицког изнесемо и гледиште веронског профана.

Наполеон је изванредно дубоко појмио душе веронских профана, те их је са непостижимим искуством експлоатисао. Он је јасно читао шта они мисле у души и према томе удешавао је своје поступке. Ово читање донело му је највеће успехе. Најбоље ћемо се уверити, да је Наполеон психичкој основи извођења ратних операција придавао највећи значај, ако изнесемо његове операције противу главне аустријске масе под управом Ђ. Алвинција. Алвинције наступа источно к Верони. У исто време Ђенерал Давидовић, заповедник друге аустријске колоне, наступа северно к Верони. Сједињење ових двеју аустријских војсака било би врло опасно по Наполеона, јер би Аустријанци били много надмоћнији од њега. Њему не би ништа друго остало, до да напусти Верону, а с овим да скине опсаду са Мантуе и да одступи у Ломбардију или и још даље.

Да би Наполеон осујетио сједињење ових двеју аустр војсака, реши се да прво нападне Алвинција. Наполеон се решио за овај напад и ако је био у пола слабији бројно од Алвинција и ако је овај заузео јак и утврђен положај код Кањдера.

Наполеон 4. новембра заиста и напада на Алвинција, али буде одбијен. Остула Верони, а Алвинције га узастопце гони. Однос снага: 13000 Француза према 23000 Аустријанаца. Стање по Французе врло критично. Наполеон је оценио овај критички положај француске војске у Италији, па је зато писао директоријату у Париз ово:

„Несразмерно моја малена снага доводи ме у велику опасност. *Може бити, ми ћемо изгубити Италију.* Ја сам већ изгубио наду, да ћемо моћи издржати опсаду Мантуе. Ако нас и ова несрећа снађе, мораћемо у брзо одступати за Аду, па можда и даље, само ако ми помоћ не дође на време.“

Шта да се ради?

13. новембра ово је Наполеон писао директоријату, а сутра дан 14. у вече он оставља малену посаду у Верони, а сам са осталом војском напушта Верону и оступа на *запад*, а то је у правцу Француске!

У Верони наста велико весеље и неописана радост. Становници веронски, који су веома мрзели на Французе, приређивали су банкете и

веселили се због одласка њихова. По улицама грмели су громки узвици: „Италија је увек била гробница француска“.

С болом у срцу остулала је француска војска ћутећи. Калмен кога је Бонапарта оставио у Верони тврдо је веровао, да је он и његово неколико војника принето на жртвеник.

Французи су одступали целе ноћи између 14. и 15. новембра. Чим свану и сунце ограну, војска се француска изненади! Јуче у вече она је напустила Верону и оставила је за собом, а сад, о чуда, виде исте звонаре и торњеве веронских цркава! Ну само је јуче при одступу Верона била од ње *позади*, а јутрос је лево. Дакле војска се француска сад тек увери да она није остулала од Вероне, него ју је само обилазила преко ноћ.

Пуна три дана становници Вероне слушали су свакодневну пуцњаву топова. Ови су мислили да није могуће да се битка бори у правцу у ком се топовска грмљавина чује, јер су ту била само блата и глиб. Ко ће још у блато војску размештати! Ну ваздух се непрекидно проламао од грдне пуцњаве баш у правцу блата. Четвртог дана на велико чудо становника веронских. Французи враћају се поново у варош, али не на она врата на која су из ње изашли пре 4 дана него на сасвим супротна овим т. ј. од стране аустријске војске! Становници брзо поскидаше разне транспаренте, говорници умукоше, а цела се варош ућута и сневесели, само се обрадова Калмен и она шака Француза што су с њим били. Наполеон је сад постао демон за веронске грађане. Они су му приписивали и оно, што је немогуће. Сматрали су га за ванприродног човека. Њега су дакле сматрали за правога вешца. Говорите шта хоћете, ну заиста он и није био од обичних људи!

Историк ће при опису ове Наполеонове ратне операције рећи: чудно ми чудо, па то су обична посла? Зар ми је и то чудо: оставио једна врата па се вратио на друга? Тако је. Он заиста ништа друго није ни учинио, него је само завезао два прекинута конца, али их је везао и просто и вешто. Давно је речено, да ништа простије није од онога што је јуче урађено, а ништа теже од онога, што ће се тек сутра израдити. То је оно Колумбово јаје.

У оваквим догађајима диже се и расте престиж судбом одређених људи за велика дела. Светина их кроз хиљаде уста слави и узноси, сматрајући их за чудовишта. Она им измишља легенде које су тим већма баснословније, што су више удаљеније од попришта на ком се догађај извршио. Одржани успех припрема нове ловорике. Виновник постаје код светине идол.

Са Алвинцијем је докусурао Наполеон на овакав исти начин као и са становницима Вероне, т. ј. користећи се силом *уображења*. У прве дане битке су се бориле у ритовима и мочарима а то зато, што је овај правац напада у леви бок Алвинцијев, а и због тога, што се бројно надмоћнији Алвинције није могао са свом војском развити на оваквом терену. Два уска пута ширине 5—6 m., која су водила преко ових ри-

това, сметала су развијању Алвинцијеве војске. Све је ове околности овако створио Алвинцију његов противник Наполеон. Овај је последњи довео Алвинција у такав положај, да за себе извуче највеће користи.

Трећег дана после свију неуспешних покушаја, а по извршеном прелазу преко реке Адиџе на тачци где се у њу улева њена приточица Алпоња, Наполеон је фронтално напао на Алвинција. Ну све узалуд! Никако није могао потиснути Аустријанце. Шта да ради? Дође на мисао да га обмане, и заиста у овом и успе извршивши следећу демонстрацију:

Наполеон призове капетана Херкула, принца, и нареди му да прикупи што више трубача и добошара и неколико коњаника, па да пажљиво и неосетно пређе на супротну страну рита где је противник и да га уз пратњу труба и добоша нападне у леви бок. Капетан Херкул изведе ову демонстрацију изредно. Прешав с ону страну рита на којој је противник, Херкул нападне аустријску војску са трубачима и добошарима. Алвинције се уплаши од овог бочног и изненадног напада, па судећи по многим трубачима и добошарима да је нападнут од целе француске војске, нареди одступ и побегне с војском бојећи се да му Французи не одсеку отступницу. Ето, томе је уобразиља крива. Због ње је Алвинције побегао. Дође време, да се и добошари прославе! — Овај епизод код Арколе поред реченог доказује вам и то, какву је изванредну душевну и физичку енергију развио овај страшан човек. Он није знао за умор, али ни другоме није дао мира и покоја. Он није штедео ни противника ни своје. Овом изванредном енергијом он је изнуравао и душевно и физички противника. Мало комотнији и лабавији противник долазио је на мисао да све напусти, само да се избави од оваквог непрекидног притиска и робије.

За доказ овога довољно је да наведемо само толико, да се Наполеонова војска, почев од 4. новембра па до 18., беспрекидно кретала и тукла. Пуна три дана она је борила битку код Каљдера (15. 16. и 17. нов').

Друго је што видимо из овог Арколског догађаја то, што је Наполеон умео да *силом* подвргне противника својој *вољи*. Он ствара такве прилике противнику, да овај ради оно што иде само у корист Наполеону.

Ну најглавнија особина Наполеонова коју нам овај епизод износи та је, што је он био веома упоран и присебан и у најопаснијим околностима. Он не губи веру и наду на успех и онда, кад сем пропасти готово се ништа друго не може очекивати. Он све покушава и у почетку не успева, али не губи наду, не колеба се и не плаши. Није му успела по жељи једна комбинација, а та је, да потисне Алвинција фронталним нападом, а већ је друга готова: да га напада у леви бок. Он напада на Алвинција први, други и трећи дан, па и ако не успева он не одустаје од напада. Са овим је он опет себи користио и ако није у нападима успевао. Користио је прво у томе, што је одвратио Алвинција од главног његовог циља, те му није дао ни да помисли, да се сједини с колоном г. Давидовића, а друго, одвратио га је од свију могућих покушаја

да Верону ослободи. Оваквим поступцима он силом потчињава Алвинција својој вољи. И то Наполеон предузима и тада, кад је у пола бројно мањи, 13000 према 23000.

Неки веле, да је он био идеалан ратник. Он је био такав зато, што је умео да створи поље примене своjем генију. Стари су говорили: боља је војска овнова коју предводи лав од војске лавова коју предводи ован. Ово је најбоље потврђено овом војном Наполеоновом у Италији 1799. г.

Наполеонов ратнички геније особито је био плодан у стратегији, изгледа, много више но у тактици. На огромном земљишном пространству он види, и то у моменту, оно што други баш никако не може да види. За њега је напр. врло појамно било да одржање северне Италије у власти Француске само је могућно тада, ако се одржи у власти веронски рејон. Изгубити овај рејон по његовом је схватању ништа мање од губитка целе Италије чак до француске границе. Значај је веронског рејона и био такав, јер је он веза путева, који воде из Аустрије за Италију. Ко је господар ове везе, тај може противнике појединце тући било да се он креће из Тирола било из Изонца.

Ову генијалну подобност у оцени огромних просторија најбоље је доказао Наполеон у војни против Аустрије 1809. г. а после пораза код Асперна на Дунаву. Наполеон је са својом војском заузео острво Лобау на Дунаву код Беча. Сви до једног од француских маршала и генерала у ратном савету молили су га да напусти острво Лобау. „Не, — одговорио им је он — напустити острво Лобау или одступити за Рајну то је све једно исто, јер је острво Лобау на левој обали Дунава (т. ј. на противничкој) од које је одвојено само уским и доста плитким рукавом. Ако одржимо и очувамо Лобау, ми имамо прекрасан мостобран и то с воденим ровом. Под заштитом овога, ми можемо кад год хоћемо подићи мостове. Напуштањем острва Лобау прешав на десну обалу Дунава, ми бисмо били у потпуно пасивном одбранбеном положају. Ми не бисмо тада могли ништа дознати о тежњама противника, а с овим пак не бисмо ништа корисно могли предузети.“ — Дакле он је то све добро уочио, а ово није могао уочити ни један од његових маршала и генерала.

Да сведемо у кратко све ово што рекосмо о Наполеону I.

Самопрегоревање било је код њега веома развијено. Он лично није знао за страх. У колико су околности бивале теже и опасније по њега у толико је он био хладнији и спокојнији. Једном га један од његових маршала код Березине опомене да се причува, а он му одговори: „Monsieur, pourquoi voulez-vous m'ôter mon calme.“ — „Господине зашто ме узнемиравате.“

Наполеон је обдарен био, да брзо и тачно оцени постојеће околности. Он је био безгранично частољубив. Његов дубок и свестрано изоштрен ум, одгојен у највећој револуционарској температури а у младићу од 25 година, даље, необичан таленат у оцени земљишта како у мањем тако и у највећем пространству, т. ј. како бојишта тако и ратишта.

несаломљиво упорство, жилавост, изванредна енергија и гипкост, како његовог интелекта тако и физике, а све ово скупа спојено са изванредном творачком фантазијом и дубоким психичким умењем читати душу човека и масе и потчињавати је својој вољи — све су то особине великог генија — Наполеона.

Ну још нешто потребно је ово није све. Без среће неће се далеко отићи, па ма какав геније био. Наполеон је био врло срећан човек. Хиљаду пута он је долазио у извесну смрт, али је остајао неповређен. Он је лично улазио у највеће покоље, али је био срећан, савлађивао је најтеже препоне, јер га је срећа помагала. Чим га је срећа напустила, он је пропадао и то врло брзо. За то при оцени успеха Наполеонових треба узимати у рачун и његову срећу. Срећа је заиста чудновата. Зашто једном нешто пође за руком, а неком не иде? —Ми имамо примера између Наполеонових генерала. Магдоналд је био даровит генерал, али је био несрећан. Њега противник увек затекне у најтежим околностима, а и небо му прави незгоде. Даву је био даровит човек, али и он није био велике среће. Он је некад показао већи таленат и од Наполеона, али већу срећу никад. Њега је Наполеон оценио као даровитог човека, па га се и мало бојао, те га је увек готово на спореднија места постављао. — Како да се објасни ова невидљива сила — срећа? Лаплас нам ништа јасније није умео објаснити до то, да ако петодинарац бацан у вис пада више пута на страну где је орао, то је због тога, што је он тако конструисан! Могућно је — а то је и највероватније — да је срећа ономе више наклоњена, који је одважнији и и смишљенији, али и то није увек. Наполеон је био врло срећан, ну он је и тврдо веровао у своју срећу. Код њега је било извесних предзнака готово рећи сујеверица. Ну мучно да се оваква предсказивања могу називати сујеверица, кад су се она увек и остваривала. Правилније их је називати непојмљивом функцијом срца, коју наш ум не схвата па зато и одбацује. Ну, le coeur a ses raison, que la raison ne connait point.

Познато је нпр. да је Наполеон тврдо веровао, да је Жозефина увек била по њега срећна. Да ли је баш због ње или не, али је факт, да после брачног развода с њом Наполеон није ниједанпут био срећан. После развода са Жозефином он није ниједну победу добио. Сва његова ратна предузећа била су неуспешна. Па зар и то није срећа, што се баш он тако обдарен родио у најзначајнијој епоси, кад је могао свој таленат да развије и примени? Да се он родио у мирној и тихој епоси његова би слава била много мања. Он не би могао наћи тако обилате примене своме генију, као што их је нашао у револуцији.

Наполеон је био *стран* и *туђ* за француску масу а ова околност много ослобођава руке. Да је он био рођен Француз, не би се никад тако високо вазнео, јер он не би као рођени Француз могао онако немилостив бити спрам француске масе, какав је он био за време целе своје каријере. Да, заиста он није нимало штедео и жалио Французе.

Острво Корзика, на ком се родио овај геније, било је мало пред

револуцију присаједињено Француској. Импулс француског темперамента и у опште особине на ово скоро покорено острво није могао бити тако осетан по његове становнике. Сливање ума, а још више сливање срца и осећаја није могло бити такво код Наполеона, те да он осећа и мисли као рођени Француз. Напротив извесно се зна, да се Корзика бунила и употребљавала је сва средства само да се ослободи француског господарења. Корзиканци су мрзели Французе, а и Наполеон је делио овакве осећаје са својим земљацима. Да је ово тако, најбоље нам сведочи факт тај, што се и Наполеон борио против Француза у корзиканском устанку под вођом Паолом.

Имамо још да наведемо у прилог доказивању, да је Наполеон био *туђ* за француску масу. Зар су се могле у души оваквог Корзиканца одгајити и укоренити оне традиције, које су се не знајући и неосетно укорениле у француској маси тако рећи на грудма мајчиним? Такве традиције нису биле у срцу Наполеоновом. Он није сисао млеко француске мајке. Он је дакле био туђ, а с овим и сасвим ослобођен од оваквих традиција. Он је и поред тога и био човек и сасвим другог културног типа, а то значи, да је он био *двогуби туђинац* за Французе.

Стендал је у праву кад је упоредио Наполеона са кондотјерима[1]) талијанским XIV и XV века. Стендал је у праву више но што је можда и сам мислио, кад је пао на овако погодно упоређење. Он је прозрео моћ атавизма.[2]) Зар се и данашњи Корзиканци много разликују од својих предака? Пре 100—150 година они су још већма били отуђени од Француза и већма су задржали своје националне погодбе. Наука нам доказује, да се карактерне особине једног народа врло мало потчињавају страном импулсу, а с тим још мање, ако је покорена територија одвојена од континента, те није у непосредном додиру са господарећим племеном, т. ј. ако је покорена територија какво острво, а то је и Корзика.

Образовање, које је Наполеон добио у француским школама, није могло у толикој размери утицати на промену његовог културног типа. Дуже је време потребно, па да се особине господареће нације пресаде и укорене у душама покореног племена. За ово имамо најбољих доказа код нас Руса. По заузећу Кавказа ми смо Кавкасце младиће примали у војску и васпитавали их у нашим војним школама у Петрограду. Кад су произведени за официре, њих смо упућивали у Кавказ. После кратког времена они су постајали исти они дивљаци, који су и пре школовања били. Дакле ни осмогодишње школовање и васпитање није их могло изменити.

Душевне особине човека, а нарочито масе, не могу се тако брзо изменити као физичке. Наполеон је говорио за нас Русе: „grattez un peu le Russe, et vous verrez un tartare“. —

[1]) Од талијанске речи: Condottierie, тако су у Италији прошлих векова зване најамничке вође, које су са својим врбованим четама служиле онога који им више плати, и код кога су нашле веће користи. Пр.

[2]) Атавизам = пренашање карактерних особина предака на потомке. П.

Ми Руси можемо с правом и за њега рећи, да је он био Француз само по спољашности, али не и по осећајима и традицијама.

Ко дубоко пропрати како је Наполеон стварао своју каријеру увериће се, да он нити је био по типу ни по карактеру Француз или Талијанац XVIII века: то је био чист и овејан Корзиканац XIV и XV века. Научну спрему он је лако постигао, благодарећи свом изванредном таленту, али карактер је његов остао исти и неизмењен, па шта више још се већма развио за време револуције, која је била врло погодна за овакав темперамент.

Истина је, да је он умео да заборави и да друге опчини, те да се они забораве да он није био прави Француз. Ово је знак, да је он био гибак. Он је вешто умео да прикрије или истакне оно што је ишло у његову корист. Ну и поред свега тога, и поред његове гипкости и умешности ипак су доцне примећени и то јасније и очигледније и такви знаци, којима се јасно дознала његова лукава душа, пакост и необузданост. Изгледа нам, да нико боље није појмио ону стару изреку: „Боље је убити ђавола, но чекати да те он убије." Он је вешто умео да тамани своје противнике. Тако у завери Пишегрија и Кадудаља, коју је Фуше измајсторисао по нарочитим упутима Наполеоновим (види Les derniers jours du Consulat, par Fauriel), отправљени су на вечну робију не ројалисте — који су и заверу подигли, него јакобинци, а то зато, што су ови били много опаснији ђаволи од ројалиста.

Све околности које наведох, ма како их који сматрао, или за луде или за умесне, мени је готово све једно. Ја само констатујем факта и тврдим, да не би ниједан од рођених Француза тако далеко отишао.

Наоружан овако моћним оружјем, он је терао све даље и даље. Он је извршио масу капиталних дела, али је и извршио многа зла и несреће. Ко само цени његова корисна и добра дела, за тога је Наполеон велики човек, а ко види у њему само творца беда и несрећа, за тога је антихриста. Велики човек може бити само онај, који је подобан и за велико зло. Такав је подобан и за велико добро. Обичан скучен ум не може бити ни велики разбојник. И за ово треба подобности. Ну између злочина и злочина има разлике и то још како огромне разлике. За једно се злочинство подижу споменици и име се обесмрти, а за друго вешалом награђује. Ну шта нам вреде ови многи малени Наполеончићи, који немају пороке великог генија Наполеонова? На првом кораку ови се Наполеончићи спотичу и падају. Од њих нити је велика корист ни обратно велика несрећа. Расколников Достојевскога[1]) убија богату бабу руковођен тим, да кад је Наполеон погубио толике хиљаде, њему ће Бог опростити грех ако убије једну посве штетну по друштво бабу и од ње узме новац и помогне паћеницима. Ну за ово дело злочинства Расколник је отишао у Сибир. Паскал је врло умесно упоредио ово подражавање великим генијима од стране појединаца говорећи: „L'exemple de la chasteté

[1]) Јунак романа Достојевског „Преступленіе и наказаніе". Пр.

d'Alexandre n'a pas tant fait de continents que celui de son ivrognerie a fait d'intempérants Il n'est pas honteux de n'être pas aussi vertueux que lui, et il semble excusable de n'être pas plus vicieux que lui... S'Ils sont plus grands que nous, c'est qu'ils ont la tête plus elevée; mais ils ont les pieds aussi bas que les notres..." — „Пример скромности Александра великог није нашао толико присталица, као његова неуздржљивост у пијанству. Није стидно ако не будемо тако благородни као он, а зар је опростимо ако будемо тако неуздржљиви (у пићу) као он што беше... Ако су велики људи већи од нас, то је за то, што нас они главама надвишавају, а ноге њихове стоје исто тако ниско као и наше." —

Ја осећам и признајем, да сам изнео читаоцима малену скицу према значају предмета кога узедох у расправу. Ну опет велим, да нам и ова малена скица довољно показује подобности Наполеонове, нарочито оне, помоћу којих је он масе за собом водио и њих потчињавао својој вољи.

Питање је, да ли се могао Наполеон уздржати, да не чини оволика зла и да не злоупотреби своју моћ и силу кад је изршивао своја корисна и велика дела? Могућно би било ово тада само, кад би у природи постојале такве силе, које раде само у једном правцу. Овако би било, кад би постојале силе које имају само један пол — али таквих сила у природи нема. У природи постоји борба између супротних сила, од којих свака побеђује или је побеђена. Ако понекад и буде хармоније између ових супротних сила, ова је хармонија мимолетна и малотрајна.

Војна, а за време опште кризе и грађански живаљ, условљавају крајње напрезање како физичких тако и моралних сила Кад дође време ове борбе, тада се не бирају средства, већ се користи свим оним што осигурава успех главном циљу. Главни је циљ у том, да се противна сила — противник — уништи и победа осигура, а није у томе да се само за успех користимо прописаним и извесним формулама. Ко другаче сматра, тај ће слабо успевати, него ће увек губити, а нарочито тада, кад наиђе на супарника, који се не обазире на избор средстава за осигурање свога успеха.

Отуда и постоји разлика између делања појединца и делања у маси и за масу. Код делања између појединих људи обавезне су извесне етичке норме. Напротив у маси се акција указује у службеној униформи, дакле постоји службена сила, којој се може или не прибећи, према томе користили ово маси или не.

Онај који ради за масу и с масом, дакле за општи народни циљ, тај мора сав свој рад и све поступке своје удесити само за корист масе. Радећи за општи циљ масе, а не за свој лични интерес, он нема права да изјављује своје личне симпатије и да чини добра дела, те да олакша беду и јад противнику. Има појединих добрих дела и таквих који спадају у преступе, само ако се овим добрим делима крње користи своје масе — народа. Моралисте се врте само у сфери идеја, док државници и ратници имају посла поглавито са интересима и страстима. Отуда и долази непомирљива борба између једних и других Ову борбу нај-

боље је карактерисала Катарина велика у разговору са Дидром: „Између вас моралиста и нас крунисаних глава разлика је у томе, што ви пишете на хартији, а ја пишем на човечјој кожи.“ И Кавур је лепо увидео ову разлику изразив се једном кад су га напали: „О! господо, кад бисмо ми тако радили за своје личне интересе, као што смо радили за Италију, ми бисмо били велики нитковн.“

Ма колико ко сматрао разлику између посебне и опште етике за парадоксалну, ипак она постоји и постојаће па ма ово било и непојмљиво и немило индивидуалном уму. Рећи ће когод и то, да признаје да постоји ова разлика, али је злоупотребљавају неки и под маском да они све раде у корист масе, раде чисто у своју сопствену? Тако је, али шта да се ради? Ово се искоренити не може, јер све оно што год се у свету употребљава и примењује може се и на зло употребити. Ова два пола постоје и биће их, њих се не можемо опростити.

И великој се блудници много може опростити зато што је она многе љубила. Тако и Наполеону морамо много опростити, јер је он и многа велика дела и добра учинио. Пушкин га је најбоље оценио у својој песми „На смерть Напелеона:“

„Надъ урной гдѣ твой прахъ лежитъ
Народовъ ненавистъ почила
И лучъ безсмертія горитъ.“

Да одговоримо још и на питање: да ли је могућа појава оваквих људи као што беше Наполеон I?

Људи умнога типа, тако звани *идеолози* — на сваки ће начин рећи, да је то немогуће. Ну ко буде озбиљније студирао историју човечанства, тај ће мучно пристати уз идеалоге. Кад су Цесари Мухамеди, Џингисхани, Атиле и Наполеони били могући у прошлости, појављиваће се они и у будућности само кад им дође време и околности се за њих укажу. Околности под којима су ови генијални људи напредовали нису чести појави. Револуција француска дело је векова. Појава оваквих људи не смета ништа прогрес цивилизације или ма какво друго човечје откриће, јер овакви генијални људи раде у области *воље*, која се никад не покорава *уму*.

Шта може противстати човеку, који маћичком силом покорава својој вољи масу? Ништа. И што је такав човек већма туђ маси која је спојена вољом судбе с њим, тим ће он дубље прозрети у њему душу и јасније познати њене пороке и слабе стране, а с овим је и више очарати и потчинити и с тим већма даље и славније за собом је повести. Неко му следује из сопствене личне користи, неко пак из глупости, неко што хоће да му подражава и т. д. и т. д. тек *сви* иду куд их он води. „Ils grognaient et le suivaient toujours“.... „Они гунђаху, али му следовахху.“ Овакви врло ретки људи, који дубоко појимају сложену игру страсти и шарлатанства ма у колико ове биле скривене, неће се никад оместити прогресима цивилизације и делима обичних људи, него ће се над њима увек узвисити и господарити масама. Да је највећа подобност ге-

нија, што он уме потчинити својој вољи масу, дакле владати њом, то се разуме по себи, а то је оно што је неразумљиво обичним људима. Ситничарске душе могу ово и одрицати. Али зар се може одрицати и оно што је постојало, дакле факт који је био и то факт врло уочљив? Једностраним гледиштем својим ситничари могу и одрицати, али њихово гледиште не би требали ни узимати у оцену. При озбиљнијим студијама таквим се дилетантама не верује. Ми дакле тврдимо, да ће се и у будућности појављивати овакви генијални људи на пољу ратничком. Није мален размак времена од појаве једног Ханибала до појаве Наполеона I. Зато је и појава оваквога генија врло ретка.

Пошто сам све ово у напред изложио, могу вам, господине уредниче, одговорити на ваше питање:

„Autrefois dans le calcul de chances, on faisait entrer pour beaucoup les qualités psychologiques de chaque nation. Aujourd'hui que la guerre est transformée, les dispositions psychologiques ont-elles perdu de leur influence“?

Рат нам се представља у *два дела*, који се знатно један од другог разликују. Сваку војну треба појмити у оба ова правца:

1). parties des détails — део детаљни и

2). parties sublimes — део виши и душевни. Као што вели маршал саксонски или:

1). partie terrestre — земни и

2). partie divine — божански, као што вели Наполеон I.

Па у чему је измењена савремена војна и који су фактори који су је изменили?

Ови су фактори: а) савршенство ватренога оружја, б) железнице и в) бројно повећање борећих се маса а због овога и скраћени рок служења у војсци.

Прва су два фактора чисто материјална, па као таква они не могу упливисати на измену душевне — психичке — природе човека, т. ј. измене оне главне стране војног дела, partie divine de la guerre. Уверени смо, да нико неће веровати, да су на пример усавршена Лебегова пушка или брзина преноса железницом утицале и измениле психичке особине човека, нпр. измениле логику, чуло страха и уобразиљу?

Само по овоме јасно се види, да психолошке особине нису изгубиле свој значај ни у савременим војнама. Ово би могло бити само онда, кад би савремени борац — човек — благодарећи савршенству оружја и проналаску железница — мање био изложен импулсима страха, т. ј. кад би био и чвршћи и упорнији и слободнији но његови преци. Да ли је данашњи човек заиста већи јунак од својих предака? Да ли су могле железнице и усавршење ватреног оружја подићи савременог борца изнад нивоа предака и изменити му ове душевне особине? Ја велим ово: сви ови прогреси технике ватреног оружја и железница нису могли утицати на промену психичких особина савременог човека.

Напротив ови су прогреси још већма ојачали импулс страха. Железнице убрзавају спрему и долазак масе на кланицу — бојно поље, — а због усавршене пушке савремени борац осећа импус страха дуже време и са већих даљина почев од 5—6 километара, па до сукоба с противником груди у груди. За време великог војсковође Наполеона његов је борац изложен био импулсу страха за много краће време, јер је најдаље домет топа тада био до 1·5 километар.

Може ли се после овога рећи да dispositions psychologiques ont perdu de leur influence? — Не — никако не. Пређе су метале пушке и топови 300 и 1800 корака, а сад од 3000 па до 8000. Пређе су се кретале војске 25—30 километара дневно, а сад се крећу железницом 300—400. Заиста огромна разлика, ала разлика *квантитативна* и *материјална*. Непрекидним пушкарањем са већих даљина и брзим преносом трупа на железницама не добива се победа. Треба за ово доћи до противника груди у груди. А кад се овде дође тада слабо помажу усавршене пушке и брзи транспорти железницама. Овде не помаже ономе који је боље наоружан или који је пре стигао на бојно поље као ономе који се не плаши за своју кожу. Онај који више морално стоји, дакле који има више упорства, жилавости а мање страха, дакле који уме страдати и умирати — тај и побеђује. „Ко издура до краја тај је спасен". При овоме упоређењу ми не узимамо противнике са разноликом материјалном спремом, нпр. један да је наоружан батинама а други Лебеговим пушкама. Зна се да је наоружање и материјална спрема готово подједнака код европских војсака. Дакле сва је ствар у томе какав је борац као најважнији борни елеменат, је ли он духовит, или је слаб и немоћан душевно.

Савремени човек — борац — са својим моралним и физичким особинама је најзначајнија чињеница у војни. Значај ове чињенице на жалост много занемарују и багателишу слепе присталице техничких прогреса. Ови занешени обожаваоци технике толико су се заборавили, да не појме да су и они сами људи. Њима су како савремено оружје тако и локомотиве идоли, под којим они ничке клањају и које обожавају, приписујући им све и сва. За мене овакви људи изгледају као оно Мексиканци кад су први пут видели пушке и топове. Као што горе наведох, између противника на континенту јевропском не постоји тако огромна разлика као некада између ових и Мексиканаца. Ну обожаваоци ватре и паре неће ово да чују. Зар они не могу и то појмити, да нити оружје само пуца и гађа нити се локомотиве саме крећу и управљају, него пуцају из првих а управљају кретањем других они исти који су их и пронашли и усавршили? Зар творевина човекова може стајати изнад свога творца? Чисто се човек и нехотице сети оне Лафонтенове басне, кад је скулптор израдио Јупитера и клекнуо пред њега на колена!

Дакле и оружјем и локомотивама управљају и рукују сами људи. Они могу руковати мудро или лудо, добро и лоше, према томе, да ли они паметно или глупо мисле, да ли слабо или силно хоће, да ли се плаше или не, да ли се боје за своје драгоцене дане или не. Ко даје

човеку ону присебност, дурашност, енергију, одсудност, неустрашимост и све остале психичке особине при извођењу најопаснијих дела? Сва материјална спрема не помаже, ако је руковалац психички поражен. У најопаснијим моментима само онај борац и у опште човек може користан бити, који има у самог себе поуздање, т. ј. који је неустрашим у извођењу рада. У борби ова психичка особина човечја од највећег је значаја. И после овога зар се не стиде они, који доказују да је психичка страна човека изгубила значај свој у савременим војнама?! Главна карактерна црта савремених војсака то је многобројност и кратак рок служења под заставом. Познато је, да је квантум увек на штету квалитета. Младе војске данашње изложене су многим пороцима и слабостима. У маси је легло грехова. Савремени је борац мање подобан за савлађивање ратних незгода, већма је изложен импулсима страха, мање је привикнут дисциплини и покорности, мање извежбан и очеличен, него пређашњи окорели и остарели у војној служби ратник. Наполеонов борац и наш данашњи разликују се знатно. Па кад је Наполеон приписавао огромни значај психичким особинама, право је да и ми овим особинама дамо још већи значај, јер су нам борци већма изложени психичким слабостима. Наполеон је при успеху приписавао $^3/_4$ удела психичкој страни човека борца а $^1/_4$ материјалној његовој спреми.

Неће бити од моје стране хвалисање, ако кажем, да су наши (Руси) војници знатно мање осетљиви према импулсу страха од Француза, па ипак су се и код наших догађале ужасне епизоде, у којима се оличава моћан импулс страха. У нашем последњем ратовању с Турцима бивало је случајева да су се наши војници нећу спавајући у најдубљем сну будили и скакали на ноге са громким и једногласним узвицима „Ура! ура“! Повод је био тај, што је неко од њих у сну сањајући узвикнуо „ура“! Ово „ура“ електрисало је сву масу младих бораца. Њему су дневни догађаји толико били укорењени у срцу и души, да их се он и у сну плашио. Довољно је било да само један у сну викне „ура“ и сва остала маса, и ако је у најдубљем сну, ђипа на ноге! Ко не рачуна са оваквим околностима у рату, тај неће далеко отићи.

Зар се не опомињете оне панике после победе код Солферина, која се догодила у сред бела дана и обузела цео кор? А због чега? Ни због чега! Такве су појаве много значајније од ма каквог далиометног оружја. С тим већма ове околности заслужују наше пажње. Валда ће не моћи пробудити оне залутале обожаваоце технике, који мисле само на материјалну спрему, а не пазе на човечју душу, те да они не забораве оно Наполеоново гледиште да: qu' entre la battaille gagnée et la battaille perdue il y a des empires... — између добивене и изгубљене битке судба је држава.

Може ли се и после ових навода тврдити, да ма колико усавршена пушка може уништити значај психичке стране рата? Нека сваки пресуди ово по савести.

В. Н.

НАУЧНА ХРОНИКА

Рентгенови зраци

(ФОТОГРАФИЈА НЕВИДЉИВОГ)

по *P Spies-у, Lenard-у, Petit-у, C. Flammarion-у и др.*

извео *Јевленко Михаиловић*

ПРОФЕСОР

Муњевитом брзином распростро се глас по целом образованом свету о једном открићу, да се може фотографисати костур жива човека или нешто, што се не види очима. То откриће, које за последња три месеца и данас још непрестано занима све образоване кругове и цео свет. веома је интересно и веома важно. Сви меродавни стручњаци извршили су читав низ експеримената са овим зрацима, а сва научна друштва узела су у живо претресање овај проналазак.

Овим проналаском физика нам отвара врата у један непознати свет.

Готово сваки од нас (99%) сматра, да је прави свет онај што га очима видимо, и сваки се зацело изненадио кад је чуо, да се може вршити фотографисање предмета који су за нас скривени. Сваки се мора зачудити, кад само помисли, како је то могуће, да те предмете види вештачки орган једног физичког апарата. Тај велики проналазак учинио је г. *Dr. W Konrad Roentgen,* професор у Вирцбургу.

Није ово првина, да се може фотографисати нешто, што се обичним оком не види. То се у астрономији одавно практикује. Има више од 40 година, како се фотографише хемијски спектар (ултравиолетни), који се оком апсолутно никако не види, а од пре три године, радовима г *Langley-a,* обелодањен је и топлотни спектар (инфрацрвен), који је такође невидљив. Ово је откриће много сложеније. Овде имамо посла с једном електричном појавом у цевима или лоптицама, у којима је разређеност ваздуха изведена до крајњих граница (цеви Гајслерове, Хиторфове, Круксове, Пуљетове). Кад се кроз њих пропусти струја из индукц. апарата, виде се у њима брилантне флуоресцентне појаве. На негативном полу (катоди) јавља се леп светлосни омотач, који врло мало обухвата ту електроду и који је даље у наоколо све слабији. Ти се зраци

зову *катодски*. У извесним приликама ови су зраци тамни и не виде се. Они се могу управити на неко тело и проћи кроза њ. Ну да би нам ово извођење било јасно. ваља пре свега рашчистити питање о томе, шта је светлост. Светлост није оно што се у обичном говору сматра. То није нека ствар, предмет или материја каква или какакав флуид.

Светлост је једна врста кретања, као и топлота. То кретање није топло. Без очију ми небисмо знали за светлост, за нас би само постојало претварање молекуларног кретања. А оно што очима опажамо као светлост, то је само осећање, нервни утисак, претварање кретања. Баците један камичак у воду, па ћете видети, како се око оног места, где је камичак пао. граде кружни таласи, који се све више шире и простиру до извесних даљина. Ти таласи долазе од кретања. Није оно вода што иде. Метите макар где озго парче хартије: оно ће се дизати и спуштати, при пролазу таласа, али неће променити своје место. Само се покрет преноси с молекила на молекил, али се само вода по себи не покреће. — Кад звона звоне на торњевима, тада звука још нема горе. Ту постаје опет једно таласасто кретање, слично ономе што смо видели да се гради код воде. То се кретање преноси кроз ваздух брзином од 340 м. у секунди, која у осталом варира према температури и густини ваздуха. То није ваздух, што се при том креће. већ се вибрација преноси; то кретање кроз ваздух не звучи само по себи, већ да би постало звучним, треба ухо. акустични нерв, који би примио ту вибрацију и пренео је до мозга. Тек сада има *звука*.

И оно што ми *светлошћу* зовемо, такође је извесно таласасто кретање. само не више у води или ваздуху, већ у етеру. А то кретање пролази кроз сва тела, јер етер обухвата атоме, као што вода прожима сунђер, који је у мору Ово мрачно кретање простире се необичном брзином. Њему не треба више од 8 минута, па да пређе простор од 149 милијуна килом., која нас даљина одваја од Сунца, прелазећи у свакој секунди по 300000 килом. Кад око, оптички нерв прими ово кретање. преноси ову вибрацију до мозга. Тај утисак ми зовемо *светлост*, дакле ове вибрације, које су саме по себи тамне, кад утичу на наш оптички нерв извесном одређеном брзином. Та се брзина креће у границама између 497 и 700 трилијуна вибрација у секунди. Они зраци који улазе у наше око, а који имају мање од 497 или више од 700 трилијуна вибрација у секунди, не утичу на мрежицу ока, неактивни су. Од различитих вибрација имамо и разлику у бојама светлости. Најспорије вибрације дају у нама утисак црвене. а најбрже утисак виолетне светлости. Све боје Сунчевог спектра изражене су у таласким дужинама или у брзинама вибрација. Вибрације, што леже испод црвене и изнад виолетне светлости. невидљиве су за нас, ми их не опажамо, али их друге неке материје опажају. Изван виолетног дела у спектру, фотографисани су хемиски зраци до таласке дужине 294 микрона[1]. Испод црвеног дела.

[1]) Један микрон износи хиљадити део милиметра.

пронађене су топлотне вибрације до дужине 1940 микр. Ови зраци дакле постоје, ми их ево познајемо, али их наше очи не виде. А можда има и бескрајно много других зракова, који још нису откривени[1]).

Од прилике пре 7. година јако се беху узрујали природњачки кругови проналаском електричких зракова, које је открио професор *Heinrih Herz*[2]) и које је саопштио берлинској Академији Наука 13. дек. 1888 у расправи „Ueber strahlen elektrischer Kraft" Својим радовима *Herz* је показао, да се електричне струје простиру у виду таласања, да се ови зраци могу одбијати од огледала, ломити кроз призме као год и светлосни зраци, са којима се у опће показаше у сваком погледу једнородни само с једном разликом: што су дужине светлосних таласа ограничене на врло ситне делове милиметра$\left(\frac{1}{10000}\text{m.m.}\right)$, док *Herz*-ови у извесним приликама могу имати дужину као год и таласи узбурканога мора. У последње пак време доживели смо опет откриће једне нове врсте зракова, који ваљда такође постају извесном врстом таласања, али чије откриће стоји у извесној интересној супротности према проналаску *Herz*-овом.

Herz је извео свој ресултат теоријским путем, па га је тек после показао експериментом и даље га тако испитивао. *Roentgen* је свој проналазак извео сасвим случајно. Док се код *Herz*-ових зракова, на основу закључака, добивених теориским путем, унапред знало, какве се имају особине од њих очекивати — дотле о природи *Roentgen*-ових зракова до сада још нико није могао изнети ништа поуздано, сем неколико нагађања. И ако би према овоме изгледало, да *Roentgen*-ов прдналазак није производ духа, као што је *Herz*-ов, ипак се не сме заборавити, да је *Roentgen* своје случајно пронађено посматрање даље развио духом правога испитивача и да је тај, у практичком погледу најзначајнији ресултат, особити начин фотографисања овим зрацима, био последица дугих систематских испитивања.

Рекли смо већ мало пре, да начин фотографисања *тамним* зрацима у самој ствари није ништа нов, па ипак се овај факат свакако неправедно узимље као доказ, да *Roentgen*-нов проналазак није нов. Овај је проналазак сасвим друге природе. Ми ћемо се за један часак задржати на оној старијој методи фотографије са невидљивим зрацима, како би смо у овој прилици нарочито проговорили о самој појави и начину, којим је *Roentgen* дошао до свог открића. На тај начин ће се видети и права величина овога проналаска.

Кад се светлосни зрак Сунца или пак електричне светлости разложи призмом од кварца у спектар, онда се могу доказати утицаји тамних зракова с оне стране виолетног, а и испод црвеног краја спектра. Ако се у тај простор унесе препарисана фотографска плочица, тада на њу веома јако утичу ови „ултравиолетни" зраци који се никако оком не могу констатовати. Ове пак зраке, као што се непосредно експери-

[1]) По „Billeten de la Société astronomique de France". Februar 1896.

[2]) Умро је 1. јануара 1894 г.

ментом доказује, призма скреће много јаче него ли виолетне. Слабљењем видљивих саставних делова зрака може се дакле збиља постићи, да се у мраку фотографише.

Ако се у плави или виолетни део спектра унесу *извесне* материје као што је нпр. *Roentgen* употребио баријум-платин-цијанид, онда се опажа, да оне не рефлектују светлосне зраке, што на њих падају, онако просто, као што то чини какав обичан заклон од хартије. Тада се види како те материје, под утецајем ових зракова самостално светле неком особитом, слабом светлошћу: оне дакле показују *флуоресцентне* појаве. То светљење врши се у извесној боји, која је независна од боје оне светлости, што изазива само светљење, већ једино од дотичне материје. Зато и заклон, превучен таквим материјама, не рефлектује ни ултравиолетне зракове онако просто, већ под утицајем њиховим светли у својој нијанси, коју има по својој природи: такав заклон дакле претвара невидљиве зраке у видљиве. Исти светлосни сјај види се и онда, кад се *Roentgen*-ови зраци пусте на такав један заклон. На тај се начин појавио и први видљиви утицај ових зракова, који нам проказа егзистенцију њихову. То је било прво, што је привукло пажњу *Roentgen*-ову. Да се на основу оваког једнаког дејства не сме закључити и на једнакост узрока т. ј. на идентичност ултравиолетних и *Roentgen*-ових зракова, излази из две околности. Прво, *Roentgen*-ови зраци се не преламају, бар су сви досадашњи покушаји, да се исти преломе кроз ма какву материју, остали без успеха: и друго, највећи број различитих материја показује врло различиту пропустљивост за обе ове врсте зракова. Зраци који стоје врло далеко с оне стране виолетног дела спектра не пролазе не само кроз стакло, већ често пута не пролазе ни кроз ваздух. Тако је н. пр. V. *Schumann* у Лајпцигу открио неке непознате регионе спектрове, тек онда, пошто је целу справу за добијање спектра унео у безваздушан простор. *Roentgen*-ови зраци пак пролазе не само кроз ваздух и стакло, већ и кроз даске и кроз металне плоче лаких метала, које нису сувише дебеле. При овом пролажењу не слабе тако много.

У опће, *Roentgen*-ове зраке не можемо тражити *ни у једном сјајном или тамном делу спектра, већ их морамо у будуће сматрати, да они са катодским зрацима граде засебну групу појава, а који по целокупном свом карактеру, тако рећи, равномерно стоје на супрот зрацима светлости, топлоте и електрицитета.*

И поред многога које чега *катодски зраци* спадају овде и н. пр. зато, што се они морају претходно увек изазвати, кад год се желе добити *Roentgen*-ови зраци. Нека нам је за то допуштено, да ову особиту појаву, која се некада приписивала неком нарочитом „зрачном агрегатном стању материје,“ овде у кратко опишемо.

Кад се на каквој стакленој цеви на два места затопе жице (бакарне или платинске) и ове споје са половима индукционог апарата и кад се при том ваздух све већма и већма извлачи из цеви помоћу ваздушмрка тада се може посматрати читав низ различитих облика елек

тричног пражњења. При обичном притиску ваздуха варнице дају познату умањену слику муње. Чим се пак клип ваздушне шмрка покрене неколико пута тамо-амо, констатује се, да електрицитет пролази много лакше кроз ову цев, да се н. пр. јавља пражњење у цеви од $1/2$ метра дужине много пре, него ли између жица, које леже у слободном атмосферском притиску, на одстојању од неколико сантиметара. Што се ваздух у цеви већма разређује, варница се све више шири и даје црвенкасту светлосну пантљику између обеју електрода, а ова пантљика постепено испуњава све веће просторије у цеви. Тако најзад постаје величанствена појава бојене, трепереће светлости у т. зв. Гајслеровим цевима, у којима по правилу остаје $\frac{1}{300}$ до $\frac{1}{1000}$ део једне атмосфере.

Настави ли се разређивање ваздуха и даље, онда се у околини оне електроде, на којој електрицитет оставља цев (негативни пол, катода) види, како стаклени зид светли живом зеленом светлошћу. Ова светлосна појава почиње преовлађивати, а при даљем разређивању потискује све, што би се иначе могло видети; већ на око $1/10000$ део једне атмосфере не види се остатак ваздуха у опће да светли, већ се опажа само и једино онај сватлосни ефекат на стаклету, који је непосредна последица катодских зракова. Овај се ефекат показује врло лепо н. пр. код једне цеви, која је нарочито подесна за Roentgen-ове експерименте (сл. 1.). Она има облик лоптице са извученим грлићем. У овоме грлићу налази се катода, која је направљена у облику штита. Позитивни пол представљен је једним прстеном, који стоји на другом крају грлића, онде где овај прелази у лопту. Кад се ови полови споје са електр. струјом из Румкорфовог индукционог апарата онда се види да онај део лоптиног зида, што стоји спроћу катоде, сија живом зеленом светлошћу. Да се утицај од катода простире у праволинијским зрацима, познаје се по јасно ограниченој сенци, коју прстен баца на стаклени зид.

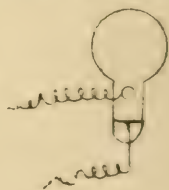
(Сл. 1.)

Карактеристична особина катодских зракова састоји се у томе, што се ови могу *магнетима скретати*. Ако се какав потковичасти магнет донесе близу грлића овог апарата, онда се сенка и сјајни зраци виде на другоме месту на стакленој лопти, а покретањем магнета могу се још по вољи померати. Поред иначе и других карактеристичних особина катодских зракова, да поменемо још и знатни *топлотни утицај*, који они изазивају на стакленом зиду, као и *механички притисак*, што га добива неко тело, кад на њега падају ови зраци. Намести ли се н. пр. у правцу куда иду катодски зраци какав лак точак, на чије се лопатице удара са једне стране, то се овај почиње окретати као год да из катоде удара и какав водени млаз или струја ваздуха.

Слично једно мишљење овом последњем назору изнео је Енглез Crookes, онај исти испитивач, коме се — узгред помињемо — у лаичким круговима приписује проналазак свих ових интересних појава,

док их је у самој ствари извео Hittorf и други. Он је сматрао, да катодски зрак представља само пут, којим прелећу молекили заосталог ваздуха од катоде на даље. Ако ови молекили ударе на стаклени зид, онда ту претварају своју енергију нешто у светлосно таласање, а нешто пак у топлоту, као што то бива обично и при свакоме судару. Да се најзад на ударено тело може учинити и механички импулс, разуме се само по себи. Скретање катодских зракова утицајем магнета Crookes упоређује са скретањем хитца од праволинијског кретања под утицајем теже: ми дакле у њима имамо путање малих ваздушних хитаца. Као што се види, ова теорија изгледа јако вероватна, али је незгодна због тога, што се не може сложити са новијим проматрањима. Противу ње говоре новија испитивања, нарочито радови *H. Herz-a* и *Ph. Lenard-a*, који се имају сматрати као непосредни претходници *Roentgen-a*. *Herz* је нарочито у различним правцима успешно радио на пољу катодских зракова. Једно од његових испитивања показује, да овде не постоји она, у природи тако честа појава, узајамно утицање физичких прилика: магнет истина скреће катодске зракове, али катодски зраци не скрећу магнет. Врло покретљива магнетна игла, обешена у близини путање катодског зрака, није показала никакво ма и најмање скретање. Из овога излази, да је утицај магнета на катодске зракове само посредан. Катодски зрак не треба сматрати као нешто материјално, нешто што би градило другу нападну тачку једне силе, од којих би прву ваљало тражити на магнету (у овоме случају, дејство би морало бити узајамно (обострано). Магнет више пута утиче зločесто на средину, у којој се простире катодски зрак тако да се у тако промењеној средини опажа скретање катод. зрака. Аналоги пример имамо онда кад какав комад стаклета јако пресујемо на појединим местима, тиме можемо променити његову моћ преламања светлосних зракова, дакле светлосни зрак, који пролази кроз њега, одвести другим путем. У овоме случају нико неће мислити, да је ово скретање светлоснога зрака могао учинити „завртањ пресе“.

Факат, да се катодски зраци скрећу магнетима врло је знатан аргуменат у осталом за њихово разликовање од *Roentgen*-ових зракова, јер ови немају ту особину.Ну да би се ова разлика између ових зракова могла збиља као таква сматрати, као и да би се она у ствари и дефинитивно доказала,ваља је тек нарочито испитати. Ово у толико пре, што је *E. Goldstein*, заслужни испитивач на овоме пољу још пре неколико година доказао, *да магнети утичу и на извесне врсте самих катодских зракова*.

Даљу једну луметњу у разумевању природе катодских зракова, дало је друго *Herz*-ово посматрање: *да катодски зраци могу пролазити кроз танке металне листиће*. Користећи се овим фактом, *Lenard* је први пут успео да тајанствене катодске зраке извуче из цеви са разређеним ваздухом у простор, где људи обитавају. Он је постигао то тиме, што је цев, у којој се има вршити пражњење, снабдео једним прозором (окном) од танког алуминијумовог листића, кроз који су тада катодски зраци

излазили у слободан простор. Са разређењем ваздуха стоји у вези само њихово изазивање, а не њихово простирање, јер ваздух врло често апсорбује (упија) и расипа зраке: они се у њему од прилике тако простиру, као што се простире светлосни зрак у води, која је нешто замућена (млеком). Даље је *Lenard* успео, да у близини такве једне цеви фотографише помоћу катодских зракова, да изазове флуоресценцију и т. д. Као што се види, овај срећни експериментатор у опће је био само за један корак удаљен од *Roentgen*-ова проналаска, али ипак он није учинио тај корак. У једној својој расправи, која је изишла у месецу октобру прошле године, *Lenard* пише на једном месту овако: „катодски зраци пролазе готово кроз све супстанце, само ако су у облику сасвим танких, финих листића: нема ни једнога тела, које би се према катодским зрацима од прилике тако понашало, као стакло према светлости." Кад се само опоменемо, да смо рекли, како *Rontgen*-ови зраци могу пролазити кроз дрвене даске и дебеле алуминијумове плоче, онда не може ни бити говора о финим плочицама. Различито понашање обеју ових врста зракова увек се може даљим испитивањима јасно одвојити, те је зато ван сваке сумње, да је *Roentgen* први у велико показао могућност овог чудноватог начина фотографисања.

Да би бар у неколико завршили разговор о поменутом Crookes-ову гледишту, додајемо још, да је *Lenard* кроз такво окно пропуштао катодске зраке у један потпуно безваздушни простор, у коме су се они могли простирати врло добро, ма да се у њему нису могли изазвати. И из овога се може готово узети, да катодске зраке манифестује нешто, што се никаквим ваздушним шмрком не може уклонити из неког простора, дакле можда онај исти етер, који ми узимамо за носиоца светлосних зракова у безваздушном простору.

(Свршиће се)

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

У првој свесци „Дела“ ми смо на овом месту нагласили, да су гласови новинарски о распадању тројнога савеза били не само прерани, већ и мало истини одговарали. Још одмах после талијанске катастрофе код Адуе цар Виљем похитао је да увери свог савезника, како га он не само не мисли остављати, већ жели да пријатељске везе постану још чвршће. Цар није пропустио да протекне доста времена да и лично похита своме савезнику. Како млади немачки цар необично воли да путује, то је сасвим природно да га његови савезници очекују у госте. Од 1. до 5. (по новом) априла бавио се цар у Венецији код краља Хумберта, и после два дана у Бечу и код другог савезника, цара Фрање Јосифа. Разуме се по себи да је цар одушевљено дочекиван и у Венецији и у Бечу, да је штампа тројнога савеза све то поздравила химнама миру. — Ми немамо потребе да се враћамо на одзиве штампе о састанку владара тројног савеза. У њима ништа новога и необичног. Она иста монотонија познатих резона, да тројни савез није агресиван, нема освајачких циљева, већ је једна европска гаранција мира а која се понављала стотину пута кад год је била реч о тројноме савезу, пробија и сада кроз редове чланака, који говоре о важности овог састанка. Ови значајни путовања цара Виљема тако су чести да смо ми свикнути да у њима гледамо пасију цареву ка кретању, покрету, животу. Истина је овај пут необичнији од толиких и многобројних путева царевих. После њега се не може сумњати, да европска констелација остаје иста, која је и до сада била, да пораз код Адуе није имао никаква утицаја на груписање сила. То је дакле најофицијалнији деманти свију досадањих комбинација новинарских о груписању сила. Свакако се пак не треба варати, да су овде била једино ритерска осећања савезника, који нису хтели да напусте свога друга кад су спопала искушења, да се дакле овако сентиментални разлози једини били, који су одржали старо пријатељство. Пре ће бити то опет интереси, који су га сада узели маску незаинтересованог пријатељства. Двојни се савез без велике муке не може тако лако покварити. И ако би интереси Русије и Немачке у Европи могли ићи паралелно, не косити се и ако би Немачка радо пустила Русима слободне руке на Балкану.

ипак је то азијска политика, која не допушта руско-немачки савез. Енглеска и Русија то су два антипода. Њихови интереси се укрштају и секу — то баш свуда. Русији је потребан један моћан савезник — који има добру и велику флоту — и чији интереси могу бити заједнички с руским. Тај је савезник ван Европе — Француска. Изгубити Француску а добити Немачку и створити могућност за један entente француско-енглески, — значило би радити против својих рођених интереса! Дакле кад је немогућно разбити двојни савез, онда је лепо бар узети ритерску позу и пружити пријатељски руку своме савезнику, који очајава да га не напусте. Великодушност спојена с рођеним интересима! Таква је политика.

У Француској и ако је изгледало да је избегнут један уставни конфликат ипак је ових дана поново искрсао и привремено решен. Из претпрошле свеске „Дела“ познато је читаоцима, да је министарство Буржо-а дошло у сукоб са Сенатом. због интерпелације поводом смењивања једног истражног судије а у истрази о јужној железничкој афери. Сенат је тада узео у заштиту независност судску не толико из обично развијеног осећања за скрупулама законским, колико да покаже министарству, да је оно одговорно и пред њиме а не само пред Комором. Тај се спор свршио тада тиме, што је Сенат попустио, одустао од намере да „штрајкује“ и не долази на седнице и министарство је остало.Ну одмах после тога дошао је и пут председника републике по јужној Француској. Противничка штампа изнела је, да је на томе путу Буржо-а свуда себе видније истицао но председника, и да је овај дошао у запећак. Сем тога у Бордоу и Марсељу свет је председника дочекао не са „живела република“ већ са „доле са Сенатом.“ Ове путничке епизоде председникове још веома су огорчиле Сенат — и он се решио да поново покрене оно уставно питање. Кад је влада Буржо-а поднела кабинету закон о одобрењу кредита за Мадагаскар, Сенат је просто изјавио. да он неће ни да узме у претрес овај предлог, све докле не буде имао пред собом друго, уставно министарство. Буржо а, који се дотле енергично опирао Сенату — сада се решио не да попусти но да одступи. Председник републике није се устезао да одмах и прими оставку Буржо-а. После узалудног покушаја Сарјеновог, члана кабинета Буржо-а да приволи и левицу да уђе у кабинет, председник републике обратио се тада Мелин-у. Овоме је пошло за руком да састави кабинет. Нови кабинет састављен је из умерених републиканаца, у њему седи Аното, познати дипломатски таленат, за тим историк Рамбо, Гистав Лебон, такође књижевник и професор, енергични Барту, као министар унутрашњих послова, адмирал Бенар, и генерал Било, — као виђеније политичке личности. Шеф кабинета познат је у француском парламенту као поборник заштитне царине. Ново министарство представило се већ Комори са својим програмом, који нити је нов нити духовит. Министарство је изјавило да хоће да види реалну политику, да војује противу револуције. јер само унутра мирна и сређена Француска може одговорити својим обавезама савез-

ничким. Овом алузијом опоменути су радикали, да је ради спољашњег угледа Француске и савеза с Русијом потребна била промена једнога министарства. Програм и изјава министарства примљени су у седници од 18. априла са 299 противу 256 гласова и седнице парламента одложене су до 16. маја (по нашем све). Тако Француска има ново министарство и тако је завршен овај почетак једне уставне борбе, која се неће прекидати, нити ће се питања која је она изнела, скидати с дневнога реда. За сада је победа на страни Сената. Али слободоумнија струја није се решила да капитулира, већ да се бори. Многи из левице а нарочито штампа, назвали су одступање Буржо-а десерцијом. Свакако је ово и сувише оштар па и неправичан суд. Не могавши из министарских позиција да се бори противу Сената, јер му је оскудевала потпора пред-сед. републике, Буржо-а је сишао с власти, али не да напусти борбу, већ да би је доле у маси што јаче раширио. Под његовим председништвом образовало се удружење посланика радикала и социјалиста које ће да води борбу против Сената. Лозинка је сада горњи или доњи дом! На што горњи дом? Браниоци ове монструозне установе мисле да су је одбранили разлогом што у републици шеф њен нема онолики и онакав ауторитет, какав има монарх у монархији, те је с тога потребна једна брана необузданим валима масе, демократије, која јури за новљењем, за променама и пертурбацијама. Та је брана — горњи дом, у коме седе људи стишанији, срећенији, конзервативнији, и које такође бирају опет конзервативнији елементи. Али на што ће онда доњи дом? Када сва радња доњега дома зависи од Сената, од његовог veto, онда је он, са својим правима илузоран а заједно с њиме и опште право гласа. Република — ако није федеративна — нема дакле потребе за горњи дом, јер као демократска форма владавине, она се баш и заснива на сувереној вољи масе. У монархији га треба још мање, јер је круна тај ауторитет, који може и да умерава и да утиче на унутарњу политику. Ако је ради поделе послова, онда разуме се не могу исти послови пролазити кроз руке и горњег и доњег дома, већ једни једноме, други другоме. Али онда би могла бити и 3 и 4 дома, зашто баш 2? Ну ову поделу послова не видимо. Откуда горњи дом онда у уставу Француске? Горњи дом увукао се у уставе европских држава као копија енглеских уставних институција. Тамо — у Енглеској — племство је с трећим сталежем отело у дугој борби од владалаца политичке слободе за себе и све, и стекло је себи места у оној установи, која је ограничавала самовољу монарха, али држећи се својих приватних предрасуда, оно се није хтело наћи под истим кровом заједно с људма, чије претке нити је историја забележила нити су остали у успомени својих потомака и околине. Племство се издвојило својевољно од трећега сталежа. Из тог питања церемонијалног и етикетног на континенту су подигли једну установу, која у ствари служи да унесе пометњу и забуну. Сенат у Француској има само један једини легални и уставни пут да утиче на Комору и владу, а тај је распуштање доњега дома и расписивање нових избора. Ну и то он не предла

же ни врши, но прима или одбацује предлог председника републике о томе. Овај пут у борби с Комором није изабран, већ други који се донета из француског устава не може прочитати. Тиме је Сенат сам бацио рукавицу својим противницима и примио одговорност за исход борбе.

И ако на први мах изгледа да је прослава маџарског миленијума у Пешти чисто фамилијарна светковина, мало необичнији јубилеум — хиљадугодишњице живота једнога народа, ипак се не може порећи политички карактер његов. Овакав јубилеум заиста је јединствен не само у својој врсти него у опште је јединствена оваква је светковина. У Европи није до сада био узус светковати овакве народне јубилеуме. Маџари први уводе овај обичај, ако се буде ко нашао да им подражава, у шта ми не верујемо. Тиме нећемо да кажемо да ова прослава није на своме месту. На против. Једно племе из азијских пустара ушло је тако рећи у срце Европе, угнездило се међу потпуно стране народе и по језику и крвном сродству и вери, дакле по свему туђинац а бројно незнатан, мален у сред толиких бројем јаких народа и повезаних братском заједницом, говором, традицијама и т. д.. — и поред свега тога набројало хиљаду година свога опстанка, не потлачено и распарчано, већ као моћна политичка нација, која води прву реч у Аустро-Угарској монархији. Свака част енергији и жилавости једног таквог племена! Заиста се и може и има места прослављати овакав јубилеум. Али тиме је већ обележен и политички карактер ове свечаности. Није то светковина почетка хронологије историје маџарског народа, већ хоће се да прослави баш та национална енергија и издржљивост, развитак и напредак културни до данас и да да слика садање Маџарске. Тешко је онда апстраховати оне препоне, које и сада постоје, а на којима се челичила енергија маџарског народа, јер се снага без отпора не може замислити. Те препоне снази маџарског народа били су словенски народи и румунско племе, у чије су земље упали данашњи јубилари, угнездили и раздвојили их. отпор је био опет њихов — и сада је ту; потпора пак Маџарима били су и данас су Немци. Тешко је одати част слављеницима овог јубилеума а отрести се мисли и размишљања на чији се рачун могао подићи овај заповеднички положај маџарског народа на средњем Дунаву; химне оној енергији и културном напретку и развићу звоне за остале народе у Угарској саркастично: — а за што ви то нисте? и у колико би да правдају супериоритет маџарске расе у толико да обезоружају тужбе и претензије тих истих народности у Маџарској, од којих смо и ми једна. Историја није тачно забележила годину доласка Маџара у данашњу им отаџбину. Историјска аутентичност хроника, по којима би била то 896. год., није ван сваке сумње. Арпад је — по тврђењу самих историка маџарских — митолошка личност. Свакако дакле да су и политичке побуде биле поред осећања пијетета за ову прославу. Ово показују и неучешће и протести баш народности, који живе у Угарској: Срба, Хрвата, Румуна, Словена па и Немаца. Они се држе далеко од изложбе. Противу њихова држања пала је пре неки дан и оптужба у маџарском

парламенту. Свакако им се не може пребацити неискреност у њихову држању. Културни напредак Угарске достигнут је и њиховим знојем и жртвама а не само маџарског племена. Зна се пак колико су заслужни Немци за овај заповеднички положај маџарског племена у краљевини Угарској. И народи као и људи пате од сујете. А не може се порећи да се ова слабост људска најбрижљивије култивира у Маџарској, отуда и прецењивање своје снаге а потцењивање других. Али време не стоји, а идеје траже своју победу: једна од њих је и идеја националитета. Она мора славити своју потпуну победу, таква је логика историје. Сем тога и ослонац на Немце није вечит. И код једних и код других, Немаца и Маџара видне су јаче струје, које би да раскину ову везу, која је некада била можда животна потреба за обоје, а сада не. Тако ће и бити. А после тога? Зар је паметно наћи се тада у средини самих противника? Свакако да се онда народностима у Угарској не ће моћи довикнути: vae victis! Победа идеје националности биће у њихову корист. Искуство каже да паметни попуштају. Ми не видимо озбиљне немогућности за споразум маџарске народности са осталима у Угарској, разуме се под једним условом: добра воља и с једне и друге стране. Али зар би онда било историје? Она нам казује да су људи мало хтели или готово ни мало да науче из ње, јер нити би тежње људи и народа биле онако безграничне да прелазе и могућност остварења, нити би било насиља, ни катастрофа и т. д. Ипак нам историја пружа једну утеху: да су идеје које су зистраховане из правих потреба људских и народних увек славиле своју победу.

— Ђ —

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Није прошло много времена а ја већ имам прилику, што би требало да ми чини задовољство, да прибележим неколике новине из нашег позоришног репертоара. Но, као год што није чудно што су новитети у нас врло чести и врло обични и што су постали лакомом потребом публике исто тако није више чудно што су преводи позоришних дела без икаква критична избора, остављени ћуди или случају, па чак и поручбини. Од тих нових, повремено неодређених и некритичких преводних производа, од којих често има и добрих и врло добрих, највише је узбуне произвела позната шала *Брандона Томаса,* **Карлова тетка**. Ви ћете овој узбуни наћи израза у томе што се с једне стране критика дели у двоје, а с друге опет јавља се врло ретка ствар, да публика дише једним јединим духом, и да још због овог комада увек *пуни кућу*, ако се послужим стилом наше позоришне критике. То ће рећи: неки део критике, усамљен, очајно напада ову шалу као највећи скандал, што га је позориште доживело и баца увреду у лице и позоришној управи и позоришном одбору, а други део, с публиком заједно, не може да заузда језик од хвале нити да се набрише суза од слаткога смеха. Што се мене тиче, ја нисам заведен успехом што се у маси задобија, нити рачунам на чистоту општег, заједничког укуса: али и не пристајем уз критику, која по свему нема своје стварне основе ни трезвеног погледа. По опширној анализи, коју у кратко износим, моје је мишљење, хитам да додам, скромно, да је *Карлова тетка* ведра и пријатна шала, која нам у живим и јасним ситуацијама обележава оне комичне стицаје, који избијају онда кад се мисли од мушкога да је женско, и то женско пуно поштовања и милиона, које је због тога привлачно средиште око кога кружи живот једног друштва и мушкиња и женскиња. Па још кад се дода да је све то ствар неразмишљеног ђачког обешењаштва, да је тетка богата дама и да је због њеног познатог имена лажна, мушка тетка нехотице изложена љубавном нападу старих лептира, који налећу на милионе као на светлост, да на крају опрље крила и да се разочарају и расвесте из рачунског заноса.

Пошто се оваква једна шала држи готово једино ситуацијама, то што им је већа или већма могућа природност, тим и њихова добра страна све више добија. И збиља ви видите овде како сви они судари и теснаци, што обележавају комичност шали, иду природним током и излазе као потребна последица оне околине, у којој се друштво креће.

Општи, добар утисак, квари дона Луција, права тетка, у драми нејасна и неверна личност. Прво, њено кретање у непознатом јој друштву па чак и прављење посета, није везано за какав мотив, који правда. После, она њена немарност и душевно затишје веома буни. Никаква узбуђења, ни љутине, ни гнева, па чак ни довољне заинтересованости! Додајте и оно тако ништавно, тако слабо извођење из заблуде, које се прекида нагло и не изазива велика чуђења. Па још тако хладно извођење расплетеног краха од стране наше глумице!

Шала има и свога романтисма у познанству и љубави између доне Луције и Франсиса Чесниа, романтисма који јој доноси завршетак тако срећан по личности из драме и публику која може да буде доброћуда, али који чини немио утисак са гледишта драмске природности тока и здраве логике догађаја.

Иначе је ова шала изведена на савременој основи, да сагласно одговара данашњем укусу и захтеву. Не мислим тиме рећи да је она надражај шире блазираности или мило повлађивање распуштености или звонак будилник чаме и застоја. *Карлова тетка* јесте свежа ваздушна струја, што чисти загушљиву, невољну атмосферу: лака, мека и пријатна хладовина што годи замореном телу и узбуђеној души: причинак здравог, органског смеха и на крају, у једном далеком и суптилном тумачењу, ова шала има и свог морала, своје поуке, јер тако живо износи оне незгоде, које се јављају као непријатне последице непромишљености рада.

Нешто драстичности што на два, три места избија, не би било толико страшно за наш стид, кад би господа, што су представљала Ђаке, била мало одмеренија понашања на оним местима, где се сем шале и смеха може произвести и мало одвратности.

Журим се да вам кажем, да не бих после смео с ума да је г. *Динуловић* (Лорд Баберли), који је представљао лажну тетку, имао изванредно одличну маску и костимирање. Онда и није било чудновато, што је публика похитала, па чак и нашла сличности са неком познатијом госпођом, дакле правом женом. И сама му је игра изведена са великим трудом и мајсторски, али наравно да би се још боље могло, кад би се одличан комичар г. Динуловић оставио оног карикирања претераног и неукусног.

И г.г. остали глумци играли су срдачно, живо и умешно, да заслужују признање критике.

Друга једна шала из репертоара. **Заборавна жена** врло је слаба нечиста и отужна, и велика вам хвала што не захтевате од мене да вам је прикажем.

И *Карлова тетка* и *Заборавна жена* не показују нам својих преводилаца. За први комад то је погрешка, а за други тактичност.

Деми-монд, комедија *Диме Сина*, то је онај ранији деми-монд, каквог га је Дима Син замишљао. То су жене из отмених кругова, које су упале у ма какав скандал и окаљале част и себи и имену породице своје: то су отпаднице из вишег друштва, које не постоје за породицу и преко којих се прелази мучаљивим заборавом: даме које се непримане у боља друштва, једино одржавају у проблематичном свету звонким титулама и раскошним животом. То су пале девојке, лажне удовице, жене које се зову именом љубазника, даме које се одржавају сумњивим везама и крију под одсјајем светлих имена.

Бароница Сузана од Анжа, тако избачена из друштва, жуди да поврати старо име и да дражима лепе жене и вештинама лукаве намигуше засени очи каквом отменом и богатом господину. Коцка је пала на Рајмонда од Нанжака, који је као официр служио десет година у Алгиру одан строгој војничкој служби. И он, тако невичан ширем друштвеном животу, непознат са лукавствима и неморалом деми-монда, хладан, строг, частан, сугестиран магијском ватром лепих очију, заслепљен отменим сјајем светске даме, умрежан опасном препреденошћу женске кокетерије, спутан чврстим виговима рачунџије и авантуристкиње, заљубљен као младић, а поуздан као војник и сталан као муж, проси лепу присојкињу Сузану од Анжа.

Али ево: или је добар геније или дуговање части Рајмондовој или само случај који не да увек неморалу да учврсти недостојну везу, тек се јавља страшан противник Сузанин, њен ранији љубазник Оливије од Жалена. Опасан и циничан, уживљен у блазираност раскалашна света, упознат са манама и страстима жене, при том пријатељ Рајмондов, поштовалац витештва и части, он устаје немилостиво и одважно на супрот лукавој акцији Сузаниној. Гледајући пошто пото да разори наду на рђаву брачну везу, да отвори очи невештоме љубавнику, да осујети намере покварене жене, он даје драми обилата градива читавог низа лепих сцена духовите и јаке дикције, крш и лом занимљиве перипетије са нијансама особите дражи.

Дотле док ви умујете како ће се решити ови занимљиви догађаји, или докле, у исто време, мислите о сличним мучењима Диме Оца на премијери синовљеве драме, ја имам потребу не могу никако рећи част да вам прикажем и остале главније чланове из овога „société bâtarde". Ту је стара виконтеса од Верниjера, која је једва имућна, али се силом држи на великој нози, старајући се да што боље удоми своју рођаку Марселу. Ту је Валентина од Сантиса, која се одвојена од мужа пустила помамној бујици раскошнога живота, пошто је страћила новац и имала разочарање враћања мужу, допала нежне банкарске наклоности или „дигла барјак", као што би се г. преводилац брутално изразио.

Од других споредних личности имате и таквих које су савршено излишне у драми. Такав је Хиполит Ришон, кога волим само зато, што

га је г. Љ. Станојевић одушевљено одиграо, и затим маркиз од Тонрена-кога не волим зато, што га је играо г. Станишић.

У осталом, односи међу личностима овог друштва нису ни иначе заснивани на каквој чвршћој основи, и они ће само водити радњу таквим током, да на крају драме изведу јасност ситуације, која кида везу између Сузане и Рајмонда, а спаја Марселу и Оливија.

Сва радиност драме пада у рад Оливијев. Не могући никако убедити заљубљеног и заслепљеног Рајмонда, Оливије излази као клеветник и плаћа своју пријатељску услугу крвавим двобојем. И у оној лепој и дирљивој сцену, кад се Оливије са везаном руком враћа с двобоја, он затиче забринуту Марселу, која се у експлозији осећаја гласно одаје да га воли и хвали Богу, што га је спасао. А затиче и Сузану, којој са лажним ватреним љубавним заносом саопштава, раздраган и срећан, да је убио Рајмонда и да само њу једину воли и моли је да заједно напусте Париз. Треба ли да будем жучан кад вам кажем, да се Сузана ни мало не буни на невину крв, што је пала на жртвеник њених чари и рачуна, него да се још, без икаквих осећаја гриже савести, задовољно баца Оливију у наручја? Не, не треба, јер одмах за тим ви чујете како се разлеже смех подсмеха Оливијева и како улази жив Рајмонд да погледа у очи љубави својој.

Сад нека мрзи Сузана Оливија колико хоће, он јој баца у лице ове последње речи, што откривају и морал самој драми: ја вам нисам спречио удају, него сам спасао разум, правичност, друштвени закон, да се частан човек треба да жени само часном женском.

Највећи значај драме са тако природним, чисто стварним стилом, највише пада на цртање живота из читавог реда друштвеног. У њој је Дима дао верну и одређену слику париског друштва, да се јасно оличава оштри посматрачки дар писчев.

И карактери разних личности имају знак јаче студије. До душе они вам већ више нису нови јер вас подсећају на личности из других његових драма. Нпр. узмите најактивнију личност, Оливија, личност увек симпатичну, па га поредите са де Рионом из *Женског Пријатеља*. Док је тамо де Рион као посматралац и зналац жена на страни Jованке од Симероза и чува је да не погреши са де Монтегром, дотле је овде Оливије, такође скептик према женама, на страни Рајмондовој и чува га од рђаве брачне везе са Сузаном. Али и де Рион и Оливије имају у своме карактеру неке претераности, они су као што сам већ рекао једном за де Риона, нека врста чаробника, који све знају и погађају, створених за позоришне ефекте.

Ове две његове драме (*Женски пријатељ* је доста доцнији) показују сличности и у осталим елементима. Иста духовитост конверсације, иста отменост манира, иста свежина ситуације, па чак и исте фразе Рошфуколове. Па исте су и рђаве стране унутарње структуре и духа. Драмска радња и отворена тенденција прикривају се симпатичношћу и допадљивом акцијом главне личности. Догађај нема свога јачег

развоја, него се стапа у завршни ефекат саме драмске катастрофе. Мотиви су непоуздани и остављени случају.

Игра наших глумаца је добра, али спора, трома. Нема живота ни лаког тока.

Г-ђица *Нигринова* (Сузана од Анжа) и г. *Гавриловић* (Оливије од Жалена) играли су слободно и коректно.

Г. *Миљковић* (Рајмонд од Нанжака) био је веома одмерен у понашању и изразит у узбуђењу једне часне природе.

Превод је од г. Д. Ђокића.

Ђор. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Из науке о светлости, написао *Ђ. М. Станојевић*, са 158 слика и 4 прилога (28-ма књига Српске Књиж. Задруге). У Београду, штампано у држ. штампарији Краљевине Србије, 1895. — 8° стр. I—V и 257. Цена 3 динара.

Док је у туђем свету физичких дела, и научних и популарних, тако много и тако разноврсних, да би их тешко било и пребројати, као и таквих, која су доживела и по неколико издања — у нас о разноврсности и избору физичких списа не може бити ни говора. Осим неколико уџбеника, махом преведених, од којих ни један није могао задовољити ни школске потребе, а још много мање да и обичну публику макар само и заинтересују за разумевање тако многобројних физичких појава — до сада нисмо имали ни једне веће и сређене физичке књиге, која би могла читалачку публику и заинтересовати и поучити. А физичке су појаве тако разноврсне и тако многобројне! Свакога часа одигравају се оне пред нашим очима, час у облику величанствених природних призора, час опет у облику неких тајанствених и чаролијских прилика. У првима наш свет ужива и диви им се, од других преза, плаши се, својим празноверицама доводи их у везу с неким особитим, натприродним узроцима. Не знајући ни шта је оно, чему се диви, ни шта је оно од чега га језа хвата — наш свет живи и у незнању проводи своје дане усред најбурнијег хаоса физичких појава, које се око њега дешавају.

Међу свима овим појавама свакако да угледно место заузимају т. зв. оптичке или *светлосне* појаве. Оне се развијају око нас, заједно са осталима, у најразличнијим нијансама; али их свет наш не опажа или их рђаво тумачи. Као што нам тешко пада, кад видимо кога невољника који је лишен очињега вида, исто тако и физичару мора тешко пасти, кад види како народ ништа не зна о призорима, који се изводе око њега и у њему — осим дивљења или страховања! Колико ли му тек тешко пада кад помисли, да се сви ти призори, и величанствени и чаролијски, могу објаснити и просто и лако, да им сваки може схватити

главни узрок и скинути с многих оне тајанствене копрене! Колика ли се тек добит има сматрати, кад коме физичару испадне срећно за руком да прошири узани хоризонат знања оних, којима је до тога стало, и да у дух њихов баци нове светлости! То свакако није лак посао, али је у толико и уложени труд драгоценији. И кад овако стоји ствар, у место свакога даљега увода, ми вас питамо, поштовани читаоци, да ли има међу вама кога, који не би радосно поздравио појаву књиге „Из науке о светлости“ у нашој књижевности?... Право сте рекли да нема ни једнога. А то је већ довољан знак ванредне обазривости управе „Срп. Књиж. Задруге“, која се свом збиљом стара, да пружи нашем народу разноврсно и одабрано штиво. Зар би се могао наћи когод, који јој поред топле захвалности не би пожелео и успеха и истрајности?!

Разлози, што их горе изнесмо о потреби овакe књиге у нашем народу, свакако су у главном били основица, на којој је „саздана“ књига о којој је реч. У овоме нас утврђује и сам предговор њен, у коме су умесно изнесени важнији мотиви, који су јој и правац обележили.

Као год што нас је озбиљна брига о правилном схватању физичких појава у ширем кругу наше читалачке публике довела до изјаве добродошлице овој књизи — исто тако нам озбиљна брига поставља и питање о успеху, што ће га она постићи у народу. Ово је у самој ствари и најважније тачка, о којој ћемо у овој прилици једино и проговорити коју реч. Зарад тога ми ћемо ову књигу размотрити прво у општем прегледу, за тим илустрације, које иду уз њу, и најзад научну садржину материјала, који је у њу унесен.

Општи преглед. Да је сама књига приређена марљиво и укусно то је ван сваке сумње, јер су сва издања „Срп. Књиж. Задруге“ и у том погледу таква, да се могу такмичити са сличним издањима у туђим литературама. Кад се погледа садржај ове књиге, одмах се увиђа, како она не обухвата све оптичке појаве у целини, већ само неколико група појава. Књига, поред кратког приступа, има пет одељака: о изворима светлости, о простирању светлости о брзини светлости, о одбијању и о преламању светлости. И ако се у овим појединим одељцима могло унети и више материјала а мање дугачких описа, ипак и овакви какви су, чине сваки за се извесну целину, те књига чини пријатан утисак на читаоца. Остале оптичке појаве јамачно ће се изнети у друго свесци, коју с нестрпљењем очекујемо. Због тога ми овде не можемо говорити о распореду материјала у опће, нити ћемо сада — кад после фосфоресценције није описана и интересна појава флуоресценције — рећи да се о тој појави у опће није хтело говорити.

У погледу терминологије, која је уведена у ову књигу, можемо се с похвалом изразити, да је она у опће модерна и ваљана. Али се не можемо сложити у томе, да се она тела, „која готово непромењену светлост кроз себе пропуштају и тако потпуно, да се кроз та тела сви предмети онако исто виде, као да тих тела и нема — зову *прозрачна*... Напротив тела, која пропуштају светлост, али се поједини предмети

кроз њих не виде — *провидна*" (стр. 12.). Ово се очевидно има обрнуто узети, јер би иначе испало н. пр. да је ваздух прозрачан, а платно провидно. Ни оне нејасне, махом гасовите прилике небесне, које суназвате *небулозе* (или маглине), није подесно звати „небеске магле" (стр. 237.), јер оне немају ничега заједничког са оном физичком појавом, коју ми зовемо „магла". Ни даљина од земље, ни облик, ни начин постанка ни састав њихов не може се упоредити с маглом. Ово у толико пре што се и у самој овој књизи ове прилике небесне на једном месту зову *маглинама* (стр. 73.). Исто тако ни израз „атмосферско преламање" (стр. 153.) не чини нам се згодан. Пошто се под овим разуме астрономска рефракција, услед које се звезде никад не виде на правом свом месту, већ увек померене (за угао рефракције, то је подесније ту појаву и звати „астрон. рефракција" или „преламање у атмосфери."

Из туђе литературе познато нам је неколико оваквих дела из области оптике. Да је ово дело, о коме је реч, рађено по некима од тих туђих види се, поред осталога и из самога предговора. У том погледу добро би било, да су наведена и сама дела појединих аутора, из којих је црпена грађа за ову књигу. Ово је потребно колико зарад самих читалаца, који се могу заинтересовати, да о нечему сазнају више, те им не би требало кратити то задовољство, а толико и зарад објективности самога писца. Да треба бити нарочито обазрив у избору изворне литературе, јасно је већ по себи. Ово је нарочито потребно, кад се желе популарисати извесне научне истине. Тада се свакако неће узимати за основицу какво дело с лаком садржином и које нема своје научне вредности. У овоме се често пута прилично греши, те се на рачун популарисања у тумачењу многих појава поткрадају и многе погрешке, те износи нешто, што је у науци или непознато или има сасвим друго значење. Ми сматрамо да се популарисање какве науке има тако разумети, да се подесним стилом за ширу читалачку публику, не замршеним теоријама и хипотезама, изнесу праве научне истине, не да се зарад самога стила научне истине дотерују, како би испале згодније. Да се у овоме много губи од саме ствари, исто је тако јасно, као и то, да материјал за овака дела ваља црпсти са чистога извора, дакле у самој чистој науци. У њима треба да веје чиста научна истина, а сва писчева вештина има да буде употребљена да се све то удеси и искаже прикладно, како ће га сваки разумети. Свако популарно дело губи нешто од своје научне вредности, а кад оно послужи као основица другоме, ово губи још више, а тако даље, дошло би се до таквих списа, који могу ићи пре у белетристику, него ли у популарно научна дела.

Дело је ово рађено по неколиким ауторима (*Deschanel-у*, *Marion-у*, *Tissandier-у* и т. д.), којима се не могу учинити никакве замерке, али преовлађује материјал из красног дела „Le monde phisique; par *Amédée Guillmin*, tome II La limière". И ово је једно ваљано дело у француској литератури. Сматрајући за драгоцену добит, што овако леп и хармонијски срећен материјал из ових дела излази и у нашој књижевности, ми ипак

мислимо да је у том погледу избор могао бити мало друкчији. Али на страну то: нама је главно изнети овде мишљење о овом делу „Из науке о светлости“ онаквом, каквог га имамо у нашој књижевности. Овде се нећемо много двоумити. Много слободније и лакше нам је рећи, да је предмет, што нам га ова књига износи, заиста добро изабран, јер су оптичке појаве збиља такве, да „нас обавештавају не само о ономе, што се збива у непосредној близини нашој на нашој земљи и њеној атмосфери, већ нам је светлост и једини гласник свега онога што постоји и што се догађа далеко ван земље на небу, у васељени.“

Што нам се између многога другога највише допада јесте, што из целе садржине провирује тежња да се многе оптичке обмане и празноверице, које су укорењене у нашем народу из непознавања природних истина, растуре, избаце, да се помућена машта сујеверних очисти, а свима осталим да се прошири хоризонат здравих погледа, да изведе наш народ из заблуда, једном речи, да место разних чаробних појава и привиђења заузме чиста и истинска наука. *И само та добит да је од ове књиге, па би јој довољно било да оправда своју појаву у нашој књижевности, а нарочито као издање „Срп. Књиж. Задруге“ — али она постиже још и нешто више.* Она учи свога читаоца не само да верује описивањима и објашњењима појединих појава, већ да их и сам својим искуством потврди и увиди, износећи му пред очи појаве из обичног живота и начине како ће их лако сам изазивати. То јој уједначава повољан успех а то је и највећа награда за њене приређиваче.

Илустрације, које су унесене у текст ове књиге јесу баш оно средство, којим се читалац не само везује за пажљиво читање, већ у неку руку гони и на саморадњу. Све су оне израђене брижљиво и доста читко, те знатно олакшавају читаоцу управљање овом књигом. Оне су на сваки начин позајмљене из поменутих туђих дела, али и у овоме погледу доминирају слике из поменутог *Guillmin*-овог дела. Има неколико слика из књиге: „Récréations scientificues, par *Gaston Tissandier*“. а и из „Das Licht und die Farbe, von Prof. *Dr. F. J. Pisko*,“ које дело има доста и научне вредности.

На овоме месту обраћамо пажњу на једну штампарску грешку, која јамачно није запажена, а то је, да опис „слике 83“ на стр. 148.ваља сматрати као опис „слике 84“ на стр. 150. Даље на стр, 154. у тексту се вели како је један зрак са звезде (ЕА сл. 87) кретао кроз атмосферу „по савијеној кривој линији“, али да посматрач ту звезду Е види у правцу АЕ, дакле у правој линији. На слици су пак обе ове линије АЕ и АЕ представљене као праве. Линија АЕ треба да је нацртана искривљена, кад се може н. пр. пут светлосног зрака у једном делу атмосфере представити као сасвим крив (код фата-моргане, стр. 162, сл. 91.)

Ма да је могло бити унесено и више слика, инак и међу овима, које су већ унесене, има неких, које су могле слободно изостати. Таква је н. пр. сл. 124 на стр. 198. Она представља један гнусан призор —

како Нерон посматра са своје ложе борбу гладијатора, од којих један побеђен, прободен лежи на поду, из ране му лије крв, а супарник, убица му, поносно стоји крај тела и охоло показује нож онима што озго гледају. Ова је слика узета ради тога, да би се показало, како су и стари народи знали за извесне особине сочива, јер је Нерон имао обичај „да носи у оку, кад је гледао борбу гладијатора, један издубљен смарагд..." Призор је дакле одвратан, изазива само гнушање — ефекат само о том догађају тако, да се о Нероновом смарагду „у оку" не може ни помислити, јер га слика не представља. А овакви призори најмање су достојни да уђу у скромну и смирену науку о светлости.

Јако привлаче пажњу читалаца она три прилога, фотографски снимци од самога г. писца: „Јелашничка клисура (код Ниша)," „Огледање на млавском врелу" и „Запис (код Лесковца)." Оне представљају извесне оптичке појаве, које су у тексту описане. Лепе су и оне слике, које се о сличним појавама наводе у поменутом Guillmin-овом делу, али су ове наше слике много лепше и много једрије. *Поред саме појаве, коју ове слике представљају, оне нас уче и нечему вишем.* Оне нам највеније — фотографски — показују како наша домовина има у себи класичких примера за поједине природне појаве, а не да их има само негде тамо далеко од „нашег хоризонта". Слика „Огледање на млавском врелу" и по лепоти и прецизности својој — ненадмашна је. Гледајући ова три прилога, нама долази чисто жао, што да нема још које овакве слике из наше отаџбине, па нехотице превр̂ћемо листове, тражећи још коју, и ако знамо да их има три. Познавајући г. писца као стручњака, који се и у фотографској вештини изврсно разуме, слободни смо констатовати то овде са жељом, да нам изнесе још коју слику из своје збирке, па макар не преставлјала она баш изречно какву физичку појаву: јер нам је и голо стење наше отаџбине милије и драже, него ли златна брда Африке и Америке!

Научна садржина. Горе смо већ нагласили, шта обично бива, када се материјал за какво дело не црпе из самога извора, већ из таквих списа, код којих је научна садржина већ претрпела неке промене. Ну с овим ипак није искључена могућност, да ће довољна писчева обазривост моћи избећи незгоде, које би у овом случају могле наступити, ако дакле обрати нарочиту пажњу на прецизност изражавања, ако се објашњења ослањају на чисто научну основу. Писац оваквих дела, дакле, треба да је пажљив, па да тумачења изводи по утврђеним принципима, да стоји строго и опрезно на научном становишту, а никако да подражава лајицима, ако се желе популарисати научне истине. Са задовољством констатујемо да је ово дело ослобођено од оваквих приговора. Оно је знатна добит за нашу научно-популарну књижевност. Сва читалачка публика предусрела га је врло пријатно. И ми се радо користимо овом приликом, да га препоручимо читаоцима на озбиљно разматрање. Препоручујући га, ми ћемо ипак обратити пажњу на неколика места, за која нам се чини, да су нејасно исказана или која би се мо

гла протумачити мало одређеније. Истина је, да се у књизи опажа тежња, да се свака појава објасни просто, али има и тако замршених појава, које се ни при најбољој вољи не могу онако просто изнети.

Приликом говора о светљењу тела приликом загревања (стр. 18), речено је, како „сва тела без разлике почну слабом мркоцрвеном светлошћу светлити, кад се загреју од прилике до 500° С“. Овај став важи само за чврста и течна тела, али не и за гасовита, која имају своју карактеристичну боју; ово је дакле правило ограничено. — Има једна нејасност код тумачења помрачења сунца, које је узето за пример праволинијског простирања светлости. Ту је речено да помрачење Сунца настаје „кад Месец стане између Сунца и Земље (кад је „млад“ или „нов“ месец)“. Лајик ће помислити, да се то дешава увек, кад год је месец „млад“ или „нов“, што наравно не стоји. Кад се дешава помрачење Сунца, онда је Месец „млад,“ али није увек помрачење, кад се Месец налази у овој фази.

У одељку „о изворима светлости“ речено је да се слаба светлост звезда види само ноћу, „кад нестане јаке Сунчеве светлости, која како њих, тако и све остале светлосне изворе збрише“ (стр. 13). Ово је незгодно исказано, јер је ван сваке сумње, да Сунчева светлост не брише саме светлосне изворе, већ само интензивношћу својом маскира њихову светлост, док они, као светлосни извори, и тада остају незбрисани. У осталом и то маскирање бива само за наше слободно око, јер је познато, да се звезде и дању посматрају дурбинима, н. пр. кад пролазе кроз меридијан места. — У истоме одељку говори се још и о животињама, које показују фосфоресцентне појаве (стр. 30—31). Утврђено је дакле, да неке животиње показују таквих особина, али се о узроцима њиховог светљења не зна ништа поуздано. Колико се, међу тим, могло сазнати, то је, да фосфоресценција код ових животиња није тако проста појава, већ да на њу утиче читав систем разних узрока. О њој се Guillemin (стр. 251) изражава овако: „Код органских живих створова је начин стварања светлости готово непознат. Зна се само, да расположење саме животиње игра у томе извесну улогу, да је за испуштање светлости потребна умерена температура као и кисеоник. Јака хладноћа и доста висока температура уништавају је у подједнакој мери......“ На овоме месту умесно је наведен цитат из физике А. Стојковића (стр. 31—33), којим он тумачи „блудеће светлости“, само није требало акцентирати и онај израз у њему: „да овакe светлости горе“, јер је већ речено да се светљење тела, названо „фасфорност“ (боље је фосфоресценција) добива, кад тела светле „на сасвим обичној температури, дакле хладна“ (стр. 27).

Наведени опис поларних прилика (од Charles Martins-a) има такође једну нејасност у себи, а коју није требало превидети. Тамо се н. пр. вели: „....... на један пут стане грувати силан ветар........ Буре и олује су непознате у овим пределима“. Кад се овако исказе, онда очевидно излази контрадикција. Ми олујом баш и зовемо ону прилику кад

дува јак, силан ветар, а буре су махом сличне појаве на мору. Незгодно је дакле рећи, да тамо има јаких и силних ветрова, а да нема олуја. Изгледа, да се под оним изразом „буре и олује" сматрају *непогоде* orages, Gewitter, дакле појаве електричких пражњења у атмосфери и онда горњи навод има сасвим други смисао. Појам „буре и олује" није скопчан с појмом „о непогодама", јер има бура и олуја без непогода, као што се појаве непогода дешавају и кад нема бура и олуја. Поред овога још зна се да непогодских појава има и у поларним пределима, истина су оне све блаже, што се већма приближавамо полу (северном). — Прогноза времена (по K a e m t z-у), према изгледу запада и истока, кад Сунце залази или излази на хоризонат, а која је наведена на стр. 64 ове књиге, нема довољно јасне научне основе.

За високе облаке (цирусе), о којима се говори на стр. 97, речено је како су састављени од ледених иглица, па се у доцнијем разлагању једнако зову „игличасти облаци." То би за популарно дело било довољно, али се ипак могло узети онако, како се та ствар у метеорологији сматра. Цируси су састављени од ледених кристалића, призмица, из којих не пада ништа, док су ледене иглице једна врста падежа, имају и свој нарочити знак, лебде и падају обично из ваздуха, некад и при сасвим ведром небу. Исто тако је многобројним методама, директним и индиректним, поуздано доказано, да се водена пара у ваздуху налази само у виду врло ситних капљица, а не у мехурићима, као што је *Newton* сматрао. Ово је мишљење пало после радова *Brücke*-ових и других, а специјално после микроскопских посматрања *Assmann*-ових.

За плаветнило неба узето је како је то „ваздух у јако дифузној светлости" (стр. 136—137), док је у самој ствари то врло сложена појава. О појави плаве боје неба расправља се одавна, још од 15. века па до најновијега доба. У почетку су је сматрали као субјективну боју ваздуха, у новије доба почели су је сматрати као објективну боју, па онда да долази од озона и т. д. и т. д., док није најзад *Brücke* у једној чувеној расправи о бојама „мутних средина" доказао, да величина оних елемената, који муте дотичне средине, утиче врло знатно на боју њихову. А „мутном средином" зовемо сваку ону материју, у којој се налазе растурене, суспендоване честице друге какве туђе материје друкчије густине и друкчије подобности преламања. Ове честице морају бити тако ситне, да се не виде, већ само да слабе провидност целе средине — да је дакле муте. И ваздух је једна таква „мутна средина," јер у њему увек има хетерогених честица, па у свако доба и ситних водених капљица. „Мутне средине" изгледају само у пропуштеној светлости по боји жуте или црвене, док у расутој („рефлектованој") светлости изгледају плавичасте. *Brücke*-сва посматрања показала су и то, *да обични закони рефлексије и преламања не важе и за ове тако ситушне суспендоване честице.* Радовима пак лорда *Rayleigh*-а утврђено је, да у „плаветнилу неба" играју важну улогу две ствари: *величина суспендованих честица и та-*

ласна дужина светлости, која долази са Сунца. Он је и рачунским путем доказао да се светлост краћих таласних дужина — дакле плави зраци — дифрактују („рефлектују“) много јаче но светлост већих таласних дужина — дакле црвени зраци. Даље, да честице, које су веће од једне таласне дужине светлости што на њих пада, још рефлектују светлост по обичним законима рефлексије, а ако су мање, онда настаје дифракција. Пошто је пак *обично рефлектована* светлост бела, као и она што долази до тих честица, то нам небо и изгледа беличасто онда, када таквих крупних честица има у атмосфери, а ако ове постају још веће (у облацима и т. д.), небо изгледа сиво и т. д., што нам је познато из свакодневног искуства у изгледу неба. Кад тих крупних честица има мање од оних ситних, изазива се дифракција у већој мери — плаветнило неба. Све ово дакле указује да је „плаветнило неба“ врло сложена у главном дифракциона појава, а никако само дифузна. —

Можда ће многима изгледати да су неке од ових напомена претеране, али ми остајемо и даље при томе, да је ваљало обратити пажњу на неке ствари у овој књизи: ми смо то и учинили. Кад се оне приме к срцу онако искрено, како их ми износимо, када се дакле не протумаче рђаво — оне ће моћи само поткрепити и иначе велику важност и корист ове лепе књиге „Из науке о светлости.“ Ми се ни тренутка нећемо устезати, да на основу свега до сада реченог, прикажемо ову књигу читалачкој публици нашој као прву добру књигу из круга чисто физичких наука у нашој књижевности, као пријатну лектиру у часовима одмора и као доброг учитеља и најпоузданијег лекара, који ће извести наш свет из чаролија, мистицизма и празноверица. Успела она као учитељ или лекар, а за то има довољно снаге, опстанак јој је осигуран. Нека би то била највећа награда г. писцу и „Срп. Књижевној Задрузи.“ Ми јој желимо да светлошћу својом обасја и градске палате и избе радсничке, високе планине и плодне равнице свуда по нашем српском хоризонту!

Јел. Михаиловић,
професор

Споменица Крушевачке изложбе од 1891. године, са извештајем о постигнутим резултатима и стању благајне изложбене и списковима добротвора, часника и награђених излагача Крушевачке изложбе од *Велимира Виторовића* п. председника и известиоца Изложбеног Одбора, и председника Крушевачке Пољопривредне Подружине. Издање Изложбеног Одбора. Крушевац. Штампарија А. Малаћевића и Ђ. Будимовића. 1895. Страна 97. Цена 1 дин.

Дужни смо приказати читаоцима *Дела* и ову књижицу, која нас, као што се из натписа види, упознаје с ресултатима изложбе у 1891. години у Крушевцу.

Као што је читаоцима, нема сумње, још живо у памети, ова је изложба носилац карактер регионалне изложбе, за округ крушевачки, изузев *воћа*, које је изложено било из целе земље, заједно с продуктима овога, куда је урачунато било и вино. Потпуни назив изложбе био је „*Пољопривредна и Рукотворна изложба окр. крушевачког*“ и „*Земаљска изложба воћа.*“ Но уз ове уврштена су била још нека одељења, о којима ће бити мало ниже спомена.

Крушевачку изложбу, као што се и из ове Споменице види, покренула је Крушевачка Пољопривредна Подружина. А да се она оствари и да покаже ресултате онакве, с каквом се иницијатори одиста могу свагда подичити, много је помогла потпора Срп. Пољопривредног Друштва, Министарства Народне Привреде, Народне Банке, свију срезова округа крушевачког, општине крушевачке, свију корпорација и еснафа из Крушевца и округа, и — интелигенције крушевачке. Мисао за приређивање овакве *опште* изложбе, па ма то била и за један округ, колико је била корисна толико одиста и одважна, — последње нарочито кад се узме у обзир краткоћа времена: од маја до септембра. Али ми који смо били очевици оне добро смишљене организације рада у Изложбеном Одбору, који смо посматрали ред и обиље изложбених предмета, који смо уживали у оној бури од одушевљења и пуног задовољства које је са Изложбе понето, можемо се само са захвалношћу сећати „Крушевачке Изложбе“ у септембру (од 14.—18.) 1891. године. Циљ и користи, који су се од ње очекивале, биле су у сваком погледу постигнуте. — Она нам је изнела потпуну слику *рада* онога краја, — рада пољопривредног и занатлијског: она је констатовала стање културе народа, подстакла раднике на усавршавање, пружила стручњацима студије, прокрчила пута зближењу произвођача с потрошачем и најзад показала какве и колико усталашности и чврсте воље треба имати, да се у дело приведе једна мисао која је скопчана с толиким користима. И ресултати који су постигнути на овај начин требали су се збиља сачувати од заборава, требали су да буду спомен свима онима који су делом и савесно порадили да се мисао у дело приведе, који су суделовањем припомогли да се циљ постигне, који су стручном оценом дали правог значаја Изложби и најзад свима онима који поклонише интересовање изложби. —

И свима тима је ова *Споменица* намењена, као што је то лепо у предговору њеном поређано. — Ну да прегледамо у кратко њену садржину.

На првом је месту *захвалност* Њ. В. Краљу *Александру I* на пажњи и одликовању указаном изложби и привреди народној; на другом месту — штампано писмо добротворима и часницима Изложбе, с којим им се спроводи ова књижица. Даље, — после споменутог предговора, понајвећи део књижице запрема *Извештај Управе Изложбеног Одбора*, па онда одлуке Изложбеног Одбора, и после се ређају спискови: часника и особља изложбеног, изасланика̂ и помагача, важнијих радова изложбених и награђених излагача. На крају, завршује се — одликовањем за-

служених чланова изложбеног приређивачког одбора и др., и онда — честиткама.

За нас је, разуме се, најважнији део — *Извештај* Управе Изложбеног Одбора, који нам казује *резултате* који су постигнути приликом приређивању ове изложбе. У овоме су најважније тачке: *припрема* за изложбу, где је обухваћено прибављање средстава и придобијање сарадника и излагача, као и прикупљање предмета за изложбу: *опис изложбе* по групама и одељцима, а ту су споменути и руковаоци појединих група и одељака, као и секције оцењивачког суда; *финансијско стање* и друга важнија дата.

Изложбени Одбор располагао је готовином од преко *12.000 динара*, од којих је добивено: од Крушевачке Подружине 200 дин., Срп. Пољопривредног Друштва 2000 дин., Министарства Народне Привреде 4000 и срезова окр. крушевачког 2000 дин. Остало је прикупљено из 30 разних „новчаних извора.“

Сама изложба овако је била груписана:

I *Група*: *воћарство* имала је 3 класе: свеже воће, прерађено воће и пиће од воћа, и једно одељење: *„Инструктивна воћарска изложба* Ратарске Школе“.

II *Група*: *инструктивна изложба савршенијих пољопривредних алата и справа*: била је у главном интернационална и инструктивна, са учешћем неколико домаћих произвођача справа.

III *Група*: *пољопривредна књижевност* (домаћа).

IV *Група*: *земљоделска изложба*; имала је 8 класа: 1 жита, 2 варива, 3 поврће и зачини, 4 биље за сточну храну, 5 биље за предиво, 6 биље за бојење, 7 биље лековито и 8 цвеће.

V *Група*: *сточарска изложба*; имала је 2 одељења: а) одељење живе стоке и б) одељење сточних производа и прерађевина. Прво одељење имало је 6 класа: коњи, говеда, свиње, овце, козе и разна друга живина: друго одељење имало је 5 класа: млечни производи, свиларски, пчеларски, живинарски и месарски.

VI *Група*: *домаће рукотворине* (3 одељења).

VII *Група*: *занатске рукотворине*, у 2 одељења: занатско одељење округа крушевачког и занатско одељење гостију из других округа.

VIII *Група*: *минерали и руде*.

IX *Група*: *уметничка изложба*.

X *Група*: *павиљон монопола дувана*.

XI *Група*: *камењарска индустрија*, павиљон Мијајла Чебинца из Краљева, и павиљон Редлиха, Оренштајна и Шницера из Попине (код Трстеника).

XII *Група*: *индустрија пива*. (Мијајло Косовљанин из Јагодине).

XIII *Група*: *шумарство*.

Вредно је знати, како су оцењене ове групе. Оцењивачки суд изложбени састављен је био из 56 лица, а подељен је на 15 секција. Ово-

лики број чланова, као и подела секције изискивала је краткоћа времена, за које се оцењивање имало извршити. —

У I групи било је у све три класе 259 излагача са 575 предмета (вредност 500 дин.), а досуђено је награда: 1 новчана (100 дин.), 21 у справама, и 59 у похвалницама. Инструктивно одељење Ратарске Школе са 137 предмета (вредност 300 дин.) добило је похвалницу I реда. Најболе награде за воће добили су подрински излагачи — за суве шљиве, и жупски излагачи — за вино.

У II групи било је 10 излагача са 68 предмета (вредност 4465 дин.), а досуђено је награда: 1 новчана (100 дин.), и 1 у похвалници.

У III групи била су сва издања Срп. Пољопр. Друштва у повезу са 43 књиге, — без награде.

У IV групи био је 381 излагач са 583 предмета (вредност 300 дин.), а дато је награда: 1 новчана (100 дин.), 16 у справама и 39 у похвалницама.

У V фрупи — првог одељења било је 95 излагача са 177 грла (вредност 36.164 дин.), а дато је награда: 5 новчаних, 11 у справама и 33 у похвалницама: у другом одељењу било је 70 излагача са 168 предмета (вредност 690 дин.), а издато је награда: 2 новчане, 1 у справи и 16 у похвалницама.

У VI групи била су 453 излагача са 1214 предмета (вредност 16.914·90 дин.), а дато је награда: 41 новчана и 115 у похвалницама.

У VII групи, и то у I одељењу округа крушевачког, било је 116 излагача са 382 предмета (вред. 1966.30 дин.), а издато је награда: 18 новчаних и 24 у похвалницама; а у II одељењу гостију (занатлије изван округа) Ужичка ткачка школа са 1500 комада (вредност 5 0 дин.) и 5 излагача са 810 предмета (вредност 1100 дин) а дато је 5 награда у похвалницама.

У VIII групи било је 21 излагача са 273 предмета (вредност 200 дин.), а дато је 6 награда у похвалницама.

У IX групи било је 5 излагача са 16 предмета (вред. 100 дин.) а дате су 4 награде у похвалницама.

У X групи био је 1 излагач са 16 предмета (вредн. 12000 дин.), а дате су 2 похвалнице I реда.

У VI групи била су 2 излагача са 60 предмета (вредн 5440 дин.), а награђена су оба с похвалницама

У XII групи био један излагач с 1 предметом, награђен је похвалницом.

У XIII групи била су 4 излагача са 54 предмета, није ниједан награђен.

Укупно било је: *1428 излагача, са 6079 предмета* (у вредности 82.042 дин.): а издато је *407 награда*, и то: *70 новчаних* (вредност 1700 дин.), *49 у справама* (вредн. 2699 дин.), и *288 похвалница*. Награде су биле подељене овако:

а) на *округ крушевачки* 69 новчан. награда (1600 дин.), 40 награда у справама (2396 дин.) и 234 награде (у вредности 3996 дин.);

б) на *остале округе* 1 новчана награда (100 дин.), 9 у справама (303) и 54 похвалница, укупно 64 награде (вредн. 403 дин.).

Највећа је *новчана награда* била 100 дин. најмања 5 дин.; а најскупља је *награда у справама* била 189 дин. најјевтинија 5 динара.

Рејон изложбе обухватао је 20.000 □ m. А походилаца за 6 дана рачуна се да је било преко 15.000. Улазнице нису издаване, нити се наплаћивало што за улазак. Било је добровољног прилога од походача 507·45 динара.

Једно од најважнијих питања због којег запиње свака мисао за приређивање изложбе јесте: *финансирање*. У Споменици (стр. 41.) изнесен је главни *извод рачуна касе* Изложбеног Одбора, који нам показује новчано билансирање. По њему је тачно било примање новаца 12.582 динара, а издавања по 21 позиција, укупно 10.957·45 дин. И као што се види, поред толико компликованог посла, поред толике журбе Управа Изложбеног Одбора може се похвалити још и с једним приличним *вишком — од 1.624·55 динара.* Доказ једне збиља примерне вредноће, а уједно и велике обазривости!...

Ми смо свратили пажњу на два главнија дела ове књижице. Али то ни у колико не доказује да су и остали делови њени мање интересни, зато, који је год у септембру 1891. године својим очима разгледао крушевачку изложбу, или који је испуњен патриотским одушевљењем, читао оне веома похвалне описе ове изложбе у скоро свима домаћим листовима, треба да проучи и ову Споменицу. Из ње ће се о многоме чему боље обавестити, из ње ће видети и оно, што му можда није падало до сада на ум, јер је Кушевачка изложба 1891. године била та, која је после скоро 20 година од последње изложбе „Друштва за Пољску Привреду“ прва коракнула на том скоро сасвим зараслом путу, и да је она збиља, мимо непосредне користи које је допринела у привредном напредовању свога округа, покренула и друге корпорације да пођу по путу утакмице и живљег привредног покрета. Последица тога је: Занатлијска изложба у Врању (1892.), Пољопривредна и занатска изложба у Пожези (1893.), веће изложбе говеда у Зајчару, Обреновцу (1894.) и Свилајнцу (1895.) и Занатска и пољопривредна изложба у Пожаревцу (1895.)...

— — Ђ.

Die Bosnier, von *D. A. Weisbach* k. u k. Oberstabsarzt (Sarajevo). Wien 1895.

Писац је већ раније познат са својих антрополошких радова. Овим радом, који је издање антрополошког друштва у Бечу, хтео је да нас упозна с народом у Босни и Херцеговини и то с антрополошког гледи-

шта. Да ли је то постигао видећемо доцније а сада да поменемо да је материјал за овај рад узео од појединих војничких трупа и то свега 3803 војника од 20—24 године.

Пошто се с неколико речи дотакао историје ових земаља, где је и сувише јасно испољио своје незнање о постанку трију вера у Босни и Херцеговини и покушао да се оправда, што је у књизи, која треба да је „приложак“ за антропологију, употребио место имена народа, који живи у тим земљама имена трију вера (мухамеданске, грчко-источне и католичке) на које се дели, — прелази на сам антрополошки део.

Најпре говори *о дужини тела или узрасту*, и износи да је просечна дужина, дакле висина, узраст 1726 mm према томе Бошњаци (тако писац назива народ, који живи у Босни и Херцеговини) долазе у народе, који су највишег раста. Они својим растом, вели писац, надвисују све народе у Аустро-Угарској, као и на Балкану?! Ма да је ово врло похвално за наш народ, који живи у Босни и Херцеговини, морамо рећи да ако није смешно а оно је претерано доносити такав закључак на материјалу од 3803 војника према народу који броји више од милијун и по становника.

Ну интересно је поменути признање пишчево, да у погледу узраста нема у опште готово никакве разлике између три разне вере у Босни и Херцеговини, што у осталом није никакво чудо, јер је то један народ.

Затим говори писац о *боји косе* и износи да је најчешћа коса *мрке* боје, за њом долази смеђа, па црна боја, а најмање има плаве косе. И овде наилазимо на врло малу разлику између појединих вера у погледу боје косе.*

И код *боје очију* превлађује највише *мрка* боја, па онда плава (код мухамедоваца) и граораста (код католика).

Што се тиче *боје коже* налазимо такође највише људи *црномањастих*, па онда долазе *са жућкастом и мрком бојом*. Из свега овог излази да највише има људи *црномањастог-мрког типа*, који дакле превлађује готово у свима деловима земље и код све три вере.

И у погледу *лубање* налазимо да све три вероисповеди у Босни и Херцеговини имају у опште *подједнаку дужину главе* (182 mm.), као и *ширину* (156 mm.) с малим разликама. Према томе index, тј. однос између дужине и ширине главе износи 857, што говори да народ у Босни и Херцеговини припада типу *брахицефала*. Када разгледамо мере главе по разним верама, увериђемо се да и овде нема велике разлике међу индексима.

Из свега овог што изнесосмо излази као природан и логичан закључак (и ако је врло мален материјал пред нама), да у Босни и Херцеговини, и поред све разлике у вери, живи и с антрополошког гледишта један народ. Он дакле и по грађи свога тела, а разуме се већ по језику, обичајима, историји и др. особинама, које карактеришу један народ, јесте српски.

Ми се морамо чудити писцу, који иначе ужива леп глас као антрополог у научном свету, што, када је већ у самом почетку признао, да су Босну и Херцеговину населили Срби и да су Срби и данас најчистији народни елеменат у тим земљама не назива народ који ту живи тим именом, већ „јужним Словенима", „Бошњацима" и т. д. Људима од књиге није познато, да на Балкану живи народ под тим именом као самостална јединка. Али најмање можемо разумети, што писац и после своје антрополошке студије о народу, који живи у Босни и Херцеговини, није имао куражи да га крсти правим именом „што би било и краће и простије", већ узима верске називе, као обележја за три разна народа. Баш сами његови антрополошки подаци говоре и сувише јасно, да нема готово никакве разлике између трију вера у Босни и Херцоговини с антрополошког гледишта. Ако је поштовани писац и сада у недоумици, како се зове народ, што живи у Босни и Херцеговини, нека проучи Калајеву историју Босне, па ће се уверити да је то *српски народ*.

И онда, шта је хтео писац постићи својим антропологијским „прилошком? Јамачно не познавање народа у Босни и Херцеговини с антрополошког гледишта, јер је то и сувише мален материјал према самом становништву, и када се узме на ум да војачење у Босни и Херцеговини бива одабирањем — коцком, онда и непоуздан?

Др. Вој. Ж. Ђорђевић

Јанко М. Веселиновић. — **Стари познаници**: *Биров, Ашиков гроб.* — Издање Ђоке Анастасијевића, књижара. — Београд. «Смиљево» штампарија Пере Тодоровића. — 1896. — Цена 30 пара дин. или 15 нов. — Обична 8°, стр. 37.

Тек што смо били готови с прегледом *Марте*, а дође нам до руку и ова друга књижица из низа приповедака, под натписом *Стари познаници*, у којој су две причице: мања *Биров* (7 листова) а мало већа: *Ашиков гроб* (8½ листа), које је писац назвао „сликама из сеоског живота".

Искрено да речемо, страховали смо, е ће и ове две причице бити онакве, као *Марта*; ну, кад их прочитасмо, видесмо да, и ако, истина, нису од ње далеко одмакле, ипак су нешто боље. Ну, то „нешто" далеко је од тога, чем се од Јанка могосмо надати. Камо лепе среће, да су и налик на ма коју од оних првих, какве беху на пр.: *Кумова клетва* или *Одбегла*.

У првој причици: *Бирову*, сеоски биров, Марко, честити је отац тројице крпних синова: Степана, Крстивоја и Илије. Када се 1876. године поведе рат противу Турака, Маркова добра домаћица, Митра, а нарочито Марко, и ако с родитељским боним срцем, ипак одушевљено отправљају своје синове у бој, противу вековнога душманина српског. Али, када у скоро чуше да су Степан и Илија погинули, па кад и ра-

њени Крстивоје умре. Марко одлази добровољачкоме старешини, Влајковићу, те наскоро гине у битци.

Кроза причицу као главна идеја провејава: преданост Србинова Божјој вољи. „Бог је ваљда рекао — вели Марко — да се и моја кућа угаси и она се, ето, угасила!...“ (стр. 15.).

Марков је карактер главни. Пошто је ово само сличица из живота, то је он и изнесен у неколико малих призора. Природно је да се ту морао само дотаћи, тако рећи тренутно цртати. Призор, када се Марко праштa са синовима, за тим онај када дознаје да су му два сина погинула а трећи рањен, и када долази Влајковићу дирљиви су; ну, онај први као да је најдирљивији. То што нас дира, у неколико је речи, којима своје синове позивље да се с њима опрости; то је борба са свешћу о дужности.

Ценећи по пређашњим успесима, изгледа да би приповедач могао имати много већега успеха да је дубље загледао у душу овога својега јунака и да је полагано, брижљиво сликао и откривао нам разне стране његова родитељског срца. Сиже је доиста био тога по све вредан.

Помињемо још и ово. У многим својим приповеткама Јанко се зауставља, можда и одвише, на појединим сликама, које или нису у тесној вези са главном идејом, или су по својој вредности одвећ незначајне. Такве слике махом су у кратким и сухим дијалозима. Тако је и овде. Причица је сасвим могла бити без свију оних дијалога, који се не тичу напред поменутога сижеа, јер у причама оваквога обима и са овако одабраним градивом ваља бити веома штедљив у сличној употреби.

Друга је причица: *Ашиков гроб* „народна прича“, како вели писац. Догађаји су у њој из давнине, а морал јој је: да родитељи могу „својим тврдоглавством“ децу своју коначно упропастити.

Богата два сељанина, Филип из Мровске и Јован из Голо-Чела, мрзели су један другога зато што је свак од њих хтео бити богатији. Филип је имао јединицу Ђулу, а Јован јединца Павла. Ђула и Павле су честити. Љубав је изагнала из њих и помисао на какву мржњу. Једном се Ђула и Павле упознају у пролеће на њиви испод куће Ђулине, а по том су се ту састајали и време проводили у љубавном разговору „скоро до друге зиме“, када Филип за то дознаје, па уз инат поручује некоме газди испод Цера, да му дође кћери у прошевину. Тога вечера Ђула поручује Павлу, да је чека на одређену месту у пољу. Павле раније долази, вуци га чопором нападају, цео тај чопор он поубија, али га други растрже. Када у скоро Ђула дође, налази на снегу његову десницу, те од туге пресвисне. На месту, где их сахранише, подигнут је белег, прозван: *„Ашиков гроб“*

Према самој идеји, добро је што су највише у радњу стављени карактери Павла и Ђуле. Ну, залуд све то, кад им радња није природно протумачена. Као и у свачем, тако и у развићу љубавних осећаја биће неке постепености. Док се та љубав сасвим развије, требаће, бар у оп-

ште, код сељака више времена но код грађанина, те да између љубавника настуни велика интимност. У љубави Павла и Ђуле тога нема. У призору, када се Павле и Ђула први пут састају на њиви, нити Павле познаје Ђуле нити Ђула Павла. Али писцу је потребно да то познанство буде на брзу руку и — разуме се — тако и бива. Не велимо да овакога чега није никад amогло бивати, али тек свакојако боље је узимати слике, које се чешће и најчешће виђају, а не овако ретке. Оваква нагла интимност чини, те Карактери Павла и Ђуле не представљају стидљиве слике сеоске младежи, ма да им је говор сеоски: прост и наиван. Тек што се упознаше, тако рећи после неколико речи, Ђула већ слободно пристаје на Павлову понуду, да се с њиме у будуће састаје и показује одвећ видну љубавну чежњу.

Љубавни призори пуни су сухих и кратких одговора — све знаци журбе, овлашнога сликања унутрашњости јунака̂.

Истина, није било преко потребно, али тек би имало места разрадити у живој слици и оно „тврдоглавство“ родитеља̂, које је овако видно само у својим последицама. То би много боље било, но онај призор, у којем писац прича, како је једном путовао, на сео и не знајући на „Ашиков белег,“ ту нашао на њ неки сељак, те му у разговору испричао ову причу. Овај је призор као неки увод. Пошто није никакав животни део причице и пошто је, сразмерно, одвећ велики а ванредно сух, могао је сасвим изостати. Као и свака „народна прича“ уметнички препричана, тако се и ова могла одмах, после неколико претходних речи отпочети

Још и ово, најглавније Последњи призор, када оно Ђула пресвисне од туге, у опису је. Држимо, да је то велика штета по ову причицу, јер је природно, да би се главна идеја (родитељско „тврдоглавство“) још ужасније изнело, да се не овако у сухом, кратком опису, већ у лаганој живо изведеној психологијској студији изнела она голема туга и све веће очајање Ђулино, када оно нађе десницу Павлову. Цртање њезине унутрашњости од првога виђења те деснице па до издахнућа јој управо је душа ове приче. Па, кад те душе готово никако и нема, онда је лако појмљиво, колико је уметничкога у овој причици.

Из свега, што до сад рекосмо, види се да је **Биров** бољи од **Ашикова гроба**.

Крајње је време, да се Јанко махне бриге за количином, већ обрати пажњу на каквоћу својих приповедака. И иначе нам је добро познато, а већ и по издавачу се види, да се Јанкове причице — ове што излазе у књижицама — све мање траже, што је знак, да је и читалачки свет све ситији оне монотоности, која настуна услед једноликости тих махом скелета од приповедака. Најужаснија морална казна за једнога приповедача је заборав, — и то заборав још за живота му, за доба пуне његове физичне и интелектуалне моћи!

Ми можемо само желети да тога не буде, а до Јанка *једино* стоји, да се од тога чува и сачува!

8. априла, 1896. год. у Београду. М. Н. П.

Суботић др. Војислав, О убиству и силовању и т. д. Прештампано из «Српског Архива.» Београд. Držk. Штампарија 1896. 8° 20.

Ово је реферат, који је др. Суботић, секундарни лекар у болници за душевне болести, читао у седници Лекарског Друштва 25. новембра прошле године поводом убиства и силовања, које је извршио над својом женом Стојном резервиста Лазар Радојичић из Горњих Грбица у срезу гружанском крагујевачког округа 23. августа 1895.

Ми смо захвални писцу, што је стручним пером обелоданио један врло еклатантан пример, не судске заблуде, но *судскога немара*. Јер је требало бити: немаран, као истражни војни судија у овом случају (његово име нам је на жалост остало сакривено): незналица као његов лекар некакав др. С. Краков), коме су у овом случају ансанције замењивале Крафт-Ебинга и Хофмана: комотан формалиста као цео војни Касациони Суд заједно са својим судским комесаром, па да се један типичан случај патолошки не примети, већ да се на губилиште води онај, коме је место било у болници за душевне болести.

Чудо је, срамота је, али се на жалост мора нагласити, да наши правници не воде никаква рачуна о целом покрету, који се за двадесет година већ врши у науци о кривичном праву и да све своје знање о судској медецини своде на оно, што им је остало од спремања за испит из тог предмета, а то чак и онда, кад о њему има и на српском језику неколико књига. Овај нас случај наводи на размишљање о томе: зашто за војносудске официре да не постоје испити за унапређења, који постоје у војсци за њене остале родове. Мислим да је ово питање умесно нарочито кад се узме на ум, како се војска снабдева тим својим органима. Г. др. Суботић нам обећава да ће „у своје време изнети мноштво сличних злочиначких дела, у засебном раду о убицама и злочинцима који су били интернирани у лудници београдској од њенога оснивања 1861 год. па до сада. Отуда ће се видети њихова велика сличност, а у многоме њихова једнакост с овим случајем.“

Нико извесно неће усрдније поздравити ову намеру нашега сарадника од писца ових редака, који је уверен да ће се тим радом унети с једне стране нов, да га тако назовем *етнографски*, елеменат у досадашња истраживања на том пољу, а да ће он на другом, али тако исто важном месту, отворити очи многом нашем судији, који често своди своју дужност на то, да буквално примени извесну законску одредбу. Овим поводом би нашем писцу имали да учинимо једну напомену, која важи и за ову његову књижицу. При томе новом раду он не би требао да се ограничи на оно, што буде нашао било у судским било у болничким актима. Ево најновији случај је у томе погледу карактеристичан. Да како је са старијима? Ми овде ништа не знамо о породици Лазаревој ни о његовом детињству. Из саопштенога се чак не види ни да ли је

писмен. Оно што о њему сведоци кажу прилично је произвољно и непотпуно. Судска и болничка акта треба допунити личним истраживањима и испитивањима, за која истина треба и труда времене, али без којих не може бити озбиљног научног рада. А др. Суботић се већ толико обележио у свом послу, да ми од њега само овакав и можемо примити.

Др. В.

J. Симоновић, потпуковник: **Срачунавање површине Краљевине Србије** Ратник. св. за април 1896. С. 401.—420.

Служећи се поглавито расправом д-ра Цвијића: „Средња висина и површина Србије и њених области“, која је штампана у Геолошким Аналима Балканског Полуострва (књ. III. с. 5.—17), писац саопштава све раније бројеве за површину Србије. за тим излаже четири покушаја премерававања од нашег главног генералштаба и најзад износи своје мерење, које је извршио Amsler-овим и Otto-вим поларним планиметром — чији ресултати стоје један према другом као 1.000: 1.067 — на оргиналним секцијама нашега топографског премера. у размери 1:50.000. по коме је површина Краљевине Србије 48.302, 6 □ Км.

Писац даље каже. да је *скоро у исто време* са његовим опитом израчуната површина Србије и у Географском Заводу Велике Школе, по упуту и под руководством *г. д-ра Цвијића*, такође помоћу поларног планиметра. а на специјалној карти. у размери 1:75.000: да је, по саопштењу *г. д-ра Цвијића*, добивен за површину Србије број 48.297,4 □ Км. А после једне накнадне корекције тај број износи тачно 58.297,6 □ Км. и „да је г. др. J. Цвијић *одушевљен подударношћу ресултата* признао првенство његовом мерењу.“

Мала корекција, коју морамо унети, неће умањити вредност овога одличног рада. *Површина Србије израчуната је у Географском Заводу пре него што је генералштаб и почео своје мерење*, а добивени податак, који се јако разликовао од свих дотадањих генералштабних мерења послао је *г. др. Цвијић* главном генералштабу. Истим инструментима. којима је извршено мерење у Географском Заводу, измерио је Србију и г. Симоновић и нашао је горе поменути број. Дакле рад је овај извршен *не у у исто време, већ после* мерења у Географском Заводу.

И писац ових редака, као један од сарадника на премеравању Србије у Географском Заводу, не мисли, да се због оних 5 □ Км. за колико се подаци разликују, а која разлика не лежи *ван граница тачности самога инструмента*, да се, дакле, због њих може правити питање о тачности једног или другог рада[1], али бих се ипак радовао, кад би за

[1] Сви ресултати нашега рада (са описаном методом рада), којом смо се бавили, у Географском Заводу Велике Школе, скоро две године, изаћи ће уз III свеску Прегледа Географске литературе о Балканском Полуострву.

површину Србије узела средина оба мерења, а то је *48.300* □ *Км.* И на тај начин ми бисмо имали, или управо већ једном имамо, уз суделовање две најмеродавније установе, *поуздано одређену површину Краљевине Србије.* У осталом после учињеног споразума, може се усвојити само број главног генералштаба.

За тим је г. Симоновић оргиналним путем, који је од великог интереса, изнашао планиметром и дужину границa Србије, која износи 1677.8 Км.

Од тога броја долази на суву границу 778,7 Км., а на речну 8991 км., и то:

на Дунав	326,9	Км.
„ Тимок	75,6	„
„ Саву	181,2	„
„ Дрину	223,7	„
„ Увац	54,5	„
„ Ибар и Рашку	37,2	„

На крају расправе изложио је г. Симоновић преглед, у коме је показана:

1. површина сваке секције наше специјалне карте посебице;

2. површина Краљевине Србије по административној подели од 1889. г., на округе и срезове;

3. површина Краљевине Србије по војној територијској подели на дивизијске области и пуковске округе;

4. површина Краљевине Србије по административној подели на округе и срезове, по закону од 16. фебруара ове године, и на послетку

5. Дужине граничне линије Краљевине.

Испред овог прегледа, а ради потпуности самога предмета и ради упоређења, навео је г. Симоновић данас свуда усвојене бројеве за површине држава и земаља Балканског Полуострва.

Расправа је ова интересна, а прегледи су врло јасни, због тога овај рад заслужује да се препоручи не само онима, којима ће бити потребан, већ и свакоме кога интересују ствари које се тичу наше Краљевине.

Тодор М. Радивојевић

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА.

Српска Краљевска Академија. — За ово месец дана била су четири скупа: два Председништва и по један Академије Природних и Друштвених Наука. На скупу *Председништва* 1. априла прочитана је понуда да Ф. Ш. Кухач среди и за штампу приреди рукописе мусичке садржине од Шлезингера и одлучено је: да се умоли Кухач да их стави на преглед Академији, како би могла донети одлуку о овој понуди. На том скупу одлучено је, по предлогу Јов. Жујовића, да се одсада почасним члановима шаље „Годишњак“ и да се позивају у свечане седнице, и одређена је цена и хонорар делу д-ра Владана Ђорђевића „Грчка и Српска Просвета“. — На скупу Председништва 8. априла прочитана је понуда П. Срећковића: 1. да Академија штампа на руском и српском језику посмртне списе пок. И. С. Јастребова „Топографическія статистическія и историко-етнографическія замѣтки изъ Старой Сербій и Албаній“, за које удова покојникова не тражи никакве награде и 2, да Академија исплати П. Протићу за сређење и препис тих списа, „од чега зависи питање награде о преводу.“ Да би се о том што одлучило, дата је ова понуда на реферат Љуб. Јовановићу и д-ру Јов. Цвијићу. Одлучено је да се о Политичком речнику Вл. Јовановића реши на скупу Целокупне Академије, који ће бити 15. априла.

На скупу *Академије Природних Наука*, 15. априла, било је претресано питање о прештампавању целокупних дела д-ра Јосифа Панчића и одлучено: 1, да се не може с успехом приступити издавању целокупних дела; 2, да би ваљало из заосталих рукописа пок. Панчића што пре наштампати све оно што би за штампу готово било и 3, да би тога ради ваљало умолити породицу пок. др-а Ј. Панчића, да рукописе његове достави Академији на преглед.

На скупу *Академије Друштвених Наука* реферова Ј. Мишковић о „Прилозима за новију српску историју“ од Милоша Милосављевића, те се одлучи: да се за ове „Прилоге“ понуди писцу 100 динара и да се штампају са другим сличним списима као грађа, пошто се поправи према напоменама референтовим. Даље је прочитано писмо Пауна М. Спасића из Пирота, којим пита да ли би Академија примила да изда у српском преводу Швикерово дело Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1881.), пошто би га аутор прерадио. Академија одлучи, да понуду не може примити, јер издавање оваких ствари не иде у њен круг рада.

Друштво св. Јеронима у Загребу. — Ово хрватско друштво, што књигом делује на морално и патриотско васпитање свога народа, имало је 15. фебруара своју главну скупштину. На њој је прво прочитан извештај о раду друштвену у прошлој години. Оно је издало 5 књига, за које је више дало само награде књижевницима 2254 форинте но 1894. године. Број чланова порастао је за 675, те имају свега 12.828. Друштво има и чланова приносника од 50 новч., њих је било 3302 (само 399 нових). За овим је прочитан извештај благајников, из кога дознајемо, да је друштво имало прихода 21.819 форината у готовини и 441.080 фор. у папирима; потрошило је сву готовину и поврх тога 39.116 фор. и 9 новчића у папирима. Имаовина друштвена износила је 91.878 форината и 40 нов. у кући и 132.150 фор. и 10 новч. у папирима. Скупштина је изабрала акламацијом старе чланове управе, којој је председник д-р Ф. Сук.

КЊИЖЕВНОСТ.

Књиге и листови, који су у последње време наштампани у Државној Штампарији:

I. Књиге: „Срце“, од Едмонда де Амичиса у преводу Спире Калика (оштампано из „Ласте“); — „Шумски заточници“, извод из приповетке Енглеза Мајн-Рајда, у преводу Ј. Ђ. Големовића; — Седам књига (22.—28.) IV. кола Српске Књижевне Задруге; — „О важности техтонских споменика“, од М. Валтровића (оштампано из „Просвет. Гласника“);

— „Грчка и српска просвета,“ од д-ра Владана Ђорђевића (издање Српске Краљевске Академије) и Приступна акад. беседа Љ. Стојановића (из Гласа LII); — „Статистика, књига VI и VII“, од Богољуба С. Јовановића; — „О подизању винограда домаћом лозом на живоме песку“, од К. Д. Г.; — „Извештај о раду Српског Пољопривредног Друштва за 1895. год.“; — „Човечје тело, грађа његова и органи“ с објашњењем од д-ра Шмита у преводу Љуб. Миљковића.

Листови: „Просветни Гласник“, свеска за месец март; — „Наставник“, свеска за април; — „Српски Архив“, свеска за јануар и фебруар, уређује д-р М. Јовановић — Батут (уз ову свеску у прилогу су бр. 1. и 2. „Народнога Здравља“, листа за лекарске поуке, уређује д-р М. Јовановић — Батут; — „Домаћица“ за месец март, уређује Душан Л. Бокић; — „Српски технички лист“, свеска за месеце март и април; — „Тежак“, Бр. 16. год. XXVII, уређује Благ. Д. Тодоровић; — „Ратник“, свеска за мес. април.

Књиге и листови који су дати у штампу у Државној Штампарији:

I *Књиге а) Војничке*: „Артилерија“, од Дамјана Влајића; — „Топографски премер Краљевине Србије“, од Јосифа Симоновића; — „Војна Хигијена“, од д-ра Милана Јовановића; — „Војнички буквар“, од Косте Јокића (друго издање); — „Одбрана држава“, од Михаила Магдаленића; — „Нацртна геометрија за питомце у Војној Академији“, од Стев. Давидовића. *б.) Школске*: α) за гимназију: „Примери књижевности језика пољског“, од Р. Кошутића; — „Историја света. прва књига“ од М. Зечевића (друго издање); — „Историја српског народа“, од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића; — „Ботаника за више разреде средњих школа“, од Ђ. Козарца (ново издање); — „Примери из српске литературе“ од Ж. Поповића; — β) за Велику Школу: „Геолошко развиће животиња, II књига“, од Јов. М. Жујовића; — „Графијска Статика, II део“, од Косте Главинића; — „Дипломатско и конзуларно право“, од Глиг. Гершића; — „Данашње Римско Право“, од д-ра Драг. Т. Мијушковића; — „Геодезија, I књига“ од М. Ј. Андоновића; — *в.) Вукова одбора*: „Вуков Рјечник“ (ново издање, наштампано 27 табака); — „Граматички и полемични списи Вука Стеф. Караџића, III књига друга свеска“, — *г. Књиге Српске Књижевне Задруге* (*V кола*): „Доситијеве Басне, II књига“, „Бијесни Роландо, II књига“, „Слике из сеоског живота“, од Јанка М. Веселиновића и „Књига о здрављу — народни лечник“ (раде се слике); — *д.) Забавне*: „Маруша“, друга ђачка књижица за средње школе: — „Из душе народне“, причу за причом забележио Андра Глигоријевић; — *ђ.) Академије Наука*: „Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу“, од И. Руварца; — Глас LII (у ком су: приступна акад. беседа Љ. Стојановића, почетак расправе д-ра Ђ. С. Ђорђевића „Матија Дивковић“ и археолошка студија Милоја Васића „Новци Виминацијума“) и LIII (у коме је између осталог свршетак „М. Дивковића“); — *е) Стручне књиге*: „Начела народне економије, II књига“ од д-ра М. В. Вујића; — „Статистика, VIII, IX и X књига“, од Богољуба С. Јовановића; — *ж) оштампавања: из Просветног Гласника*: „Прилог историји развијања јуначких песама“, од д-ра Асмуса Серензена у преводу Јов. Радонића; — „Ресултати пописа становништва на крају 1895. год.; — „Реформа језиковне наставе“, од Павла Ј. Мајзнера. — „Матија Дивковић“, од д-ра Ђ. С. Ђорђевића (из Гласа LII и LIII.)

II *Листови*: „Српски архив“ свеска за марат, — „Домаћица“ за месец април; — „Технички лист“ за мес. мај; — „Просветни Гласник“ за месец април; — „Наставник“ свеска за мај и „Ратник“ свеска за мај.

И ова рубрика биће од сада заступљена у „Делу“ добротом г. Јов. Д. Јовановића. Добро би било, кад би се могле доносити сличне белешке и из других наших штампарија.

Деспотова властела. — Тако се зове нов роман из српске прошлости, који је написао Андра Гавриловић а наградила Коларчева задужбина. Ово је 91. Коларчева награда. Овај роман има 28 поглавља. Прво је поглавље („Слутња“) штампано у „Босанској Вили.“ Једно је штампано у „Бранкову Колу.“ Штампана је ова књига у радикалној штампарији у Београду, а стаје два динара. На 8-ни је, има 2 л. и 276 ст. „Бранково Коло,“ јављајући о изласку овог романа, у 10. броју, вели: „У њему је живо и верно историјски осликано доба из српске прошлости после Косова, када је српска држава под тешким ранама, добивеним у несрећном али славном оном боју на Косову, прикупљала своју разбијену снагу, да се одржи. Кнегиња Милица, Високи Стефан, српска властела и народ осликани су нам, како мисле, говоре, раде и живе у државном и приватном животу, тако да ће читалац не само уживати читајући о својим јунацима, него ће се поучити о државним и приватним старинама српским.“ Опширнија оцена о овом делу још није нигде штампана.

Дипломатска историја Србије. — Изишла је из штампе књига: Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875.—1878. Књига I — први рат, написао Јов. Ристић, с овом садржином: I. Односнаји између Отоманске Порте и њених Васалних Кнежевина после Париског Мира. II. Стање Отоманске Царевине после Париског Мира. — Устанак у Босни и Херцеговини. III. Србија и Црна Гора пред улазак у рат. IV. Први дипломатски преговори о устанку. V. Србија и Црна Гора ступају у савез. VI. Србија и Црна Гора улазе у борбу. VII. Одзив српске борбе у Европи. VIII. Положај других балканских народа и држава према српско-турској борби. IX. Примирје. X. Закључење мира. XI. Прилози. Може се добити у књижари М. Стајића

(прећ,е М. Марковића). У свесци за овом донећемо опширнији реферат о овој књизи.

Прославна споменица ободске штампарије. — На Цетињу је недавно изишла „Прославна споменица четиристогодишњице ободске штампарије“ (Државна штампарија 1895. На 8-ни, 5 л., X и 289 стр. са 7 фотографских снимака на крају књиге) коју је издао прославни одбор. Иза предговора прославнога одбора штампан је чланак из „Гласа Црногорца“, којим се објављује прослава и проглас одборов. За овим су прештампани први одзиви из српске (Србобран, Браник, Банаћанин, Велика Србија, Весник Панчевачки и Српски Глас), руске, хрватске и бугарске штампе, на чланци: Ободска штампарија и њен значај од П. Ровинскога, Старе српске штампарије од М. Ђ. Милићевића, Прва југословенска штампарија од д-ра В. Јагића (Из Wiener Zeitung-а *по преводу* Ј. Радоњића, штампаном у Стражилову за г. 1893. стр. 429.—431.) и песма нестиховна А. Сандића. Даље су: Прославни чланци (16 на броју), општи програм, именик гостију на прослави, адресе на прослави, писмене честитке, телеграфске честитке, свечани дани (на Цетињу, на Ободу, с Ријеке у Подгорицу и у Подгорици, Зети и на Старчеву), ријеч при светковини на Ободу од Сергија Шакрак Нинића, прославне песме (Сундечића, С. Лемајића и Радоја Рогановића), одзиви после прославе (Гласа Црногорца, Срп. Гласа, Браника, Нашега Доба и Одјека), писмо руског св. Синода, диплома кнеза Николе за почаснога члана казанског универзитета и текст адресе општества С. Петербург. Наборщиковъ. На крају су рецензије Л. Томановића о Руварчевој расправи „О Цетињској штампарији“ и П. Ровинскога о Јагићевој радњи „Der erste Cetinjer Kirchendruck v. J. 1493. — и поговор. Потпуности ради требало је бар поменути библиографски и реферате, који су изишли у другим листовима о чланцима и расправама, које су ушле у ову књигу или о којима се у њој говори.

Slovnica i čitanka českoga jezika. — Ту скорице изишла је у Загребу „Словница и читанка чешкога језика“ од Стјепана Радића. Граматика заузима 34 стране, а 68 иду на читанку. Хрватска критика препоручује је; нарочито обраћа пажњу на другу главу „како од чешких речи правимо хрватске“ и на дванаесту „Чешки књижевни језик према обичном говору“. Стаје круну.

Praktična pedagoška knjižnica. — Под овим натписом почео је Мирко Ткалец, учитељ у Загребу, издавати колекцију списа о педагогији за основну школу. Прва је свеска изишла с овим посебним натписом „Lagani način obučavanja ili moja grafička metoda“. Ткалец овом књигом хоће да покаже на основу свога искуства, да се с успехом могу деца учити помоћу графичке методе. Књижица има уз предговор 32 стране и стоји 30 новчића. — У другој свесци биће „Praktična uputa u pučko - školsko zvanično uredovanje.“ Наш „Учитељ“ требало би да проговори и о овој књизи.

Istočno blago. — Мехмед бег Капетановић, који се до сада на књижевном пољу јављао неколиким својим књижевним пословима („Што мисле Мухамедовци у Босни“ 1886., „Будућност Мухамедоваца у Босни и Херцеговини“, „Народно благо“ и т.д.), изишао је опет с једним својим радом. Прва свеска *Источнога блага*, у којој је прибрао и превео турске, арапске и перзијске пословице и мудре реченице, угледала је света у Сарајеву. Књига је на 8-ни, има VII и 375 стр. Техничка је израда врло лепа, а о садржини треба проговорити. Штампана је латиницом, и ако сам писац пише и дан данас старим ћирилским словима као и остали наши Мухамедовци у Босни. Мехмед бег Капетановић начелник је града Сарајева. — Ова прва свеска стаје два форинта.

Животопис св. Климента на бугарском. — Међу млађим бугарским радницима видно место заузима са своје плодности и марљивости *Дим. Матов*, који се поглавито бави проучавањем народних умотворина и језиком. Недавно је штампао у Пловдиву „Животописъ на св. Климента български архиепископъ отъ Теофилакта охридски архиепископъ“ (На 8-ни, 3 л. и 39 стр.), који је он превео с грчкога и у неколико скратио давши преводу свом лакши, разумљивији облик. Овај његов рад штампан је био прво 1885. год. као друга свеска „Българска библиотека“, с предговором проф. Дринова, али је на много места био неразумљив за читање са многих узрока, те га је то покренуло, да га овако скраћена и у лепшем облику изда. Стаје 20 пара динарских.

Руско-немачки речник. — Како за Немце, тако и за све оне који владају немачким језиком, и до сада је био најбољи речник за учење рускога језика: *И. Ј. Павловскога* „Русско-Нѣмецкій Словарь,“ од кога је у почетку ове године почело излазити *треће издање* (у Риги код Киммела). После нове, десетогодишње, марљиве обраде коју су, како вели издавач, извршили стручњаци, ово је треће издање заиста „сасвим прерађено, исправљено и допуњено.“ Многе сада неупотребљиве црквено-словенске речи из овог су издања избачене али су попуњене многобројне празнине и унесене нове руске речи и изрази из свих области руске науке, књижевности и друштвенога живота, па је обраћена довољна пажња и на фразеологију, те ће ово сада бити најпотпунији и најбољи речник рускога језика, за странце писан. У простору је уштеђено, а тиме и за потпуност речника много добивено, што су речи уређене у главном по етимолошкој свези, те уз једну основну стављене одмах и све од ње изведене речи. Ипак ће цео речник имати на сто табака велике осмине ситнога слога, и изићи ће у осам свезака (на три месеца по једна), по

цену једна рубља од свеске. У првој свесци има 12 табака с речима од а до выкрахм'аленіе.

Нови немачки речници. — Знатна је појава у немач. лексикографији књига „Deutsches Wörterbuch“ од чувенога минхенскога професора *Хермана Паула.* Прва свеска овога речника изишла је пре краткога времена у издању Макса Нимајера у Хали и обухвата на 10 табака великог речничког октава, речи од А до Gebühr. Цело ће дело изнети око 50 табака (у 4 до 5 свезака по 2 марке) и биће готово до месеца октобра о. г. Намењено је поглавито наставницима немачког језика, а разликује се од других немачких речника, што не набраја баш све могуће речи и значења нити објашњује обичне сасвим разумљиве речи, али зато обраћа нарочиту пажњу на покрајинске разлике, на одступања у класичких писаца прошлога века и у језику светога писма; речи су уређене по етимолошкој им свези, а знатачки се говори све што треба рећи о гласовној страни, облицима и синтактичкој конструкцији појединих речи. А што највећу цену овом речнику даје, то је тежња ауторова, да истакне, колико је у речнику могуће, свезу и развитак разноликих значења појединих речи, држећи се начела која је изнео у својој ранијој расправи „О задацима научне лексикографије“ (Sitzungsberichte d. philos.-philolog. Classe der bairischen Akad. der Wissensch., 1894.). — Други је нов немачко-немачки речник: „Deutsches Wörterbuch, kleine Ausgabe, von Moriz Heine“, чијих ће 20 свезака (по пола марке) изићи до краја ове год. у издању С. Хирцела у Лајпцигу. Ово је управо *извод* ранијега великог Хајнеова „Немачког Речника“, без научних етимолошких и лингвистичких тумачења, а и без онога великог броја цитата из извора. И овде се поглавито обраћа пажња на садашњу језиковну употребу. Има овде онде и додатака поменутом већем речнику.

Canti russi. — Трстачки талијански лист Il Pensiero Slavo до сада је издао две књиге: превод Шено-ина романа „Чувај се сењске руке“ и проф. M. Lucianović-a Letterature popolare del Croati e Serbi, а сада је пустио у свет и трећу, под истакнутим натписом, у којој има до 200 песама од најбољих руских песника (Пушкина, Лермонтова, Толстога, Маја, Мајкова, Михајлова, Достојевскога, Гагарина, Козлова, Тургењева и т. д.). Ко је превео, не каже се на књизи, али је изврсно преведено. „Кад читаш „Canti russi“, вели „Obzor“ у 41. броју, не би знао, чему да се више дивиш: или талијанском стиху, који ти као најслађа глазба звучи у устима, да ти души проговара, или начину, којим песник преводилац прелева у талијански језик свежост и девичанство руске песме, која светској појесији отвора нове видике и хоризонте.“ Ове су песме штампане биле прво у листу поменутога талијанскога листа, па после на по се у књигу оштампане.

НОВИНАРСТВО.

Српски Архив. — И последња четири броја (21., 22., 23. и 24.) за прошлу годину изишла су. Од нових оргиналних радова у овим су бројевима ови: *Један случај лажне мишићне хипертрофије* (Pseudohypertrophia muscularis) од д-ра Н. Милошића; *Контрола млека, масла и сира* од д-ра А. Коблишке; *Прободена потрбушина са пролапсом црева* од д-ра Марије Вучетић-Прите; Laryngitis hypoglottica acuta од д-ра С. Шраге; говор д-ра М. Јовановића-Батута „*Луј Пастер*“; *О једном случају анкилотички косо сужене карлице* од д-ра Н. Х. Николића; *Прилог ка лечењу дифтерије серумом* од д-ра Ст. Нешића; *Из судске медецине* од д-ра Л. М. Димитријевића; *Локална анестезија гвајаколом* од д-ра Н. Коловића и *Савремено стање патолошке анатомије и физиологије* од д-ра Е. Михла. У *Прегледу литературе* има 31 реферат, 6 је *извештаја о раду лекарских заједница*, 4 *извештаја о раду санитетских власти.* Даље су заступљени ови одељци: Закони и наредбе, Вести о стручним заводима и установама, Белешке, Пабирци, Ковчежић за прибирање медицинске грађе, Подлистак, Сталешке и личне вести, Јавна реч и Библиографија. У додатку последња два броја штампан је д-ра В. М. Суботића реферат „О убиству и силовању које је извршио (28. авг. 1895.) над својом женом Стојном резервиста Лазар Радојчић, из Горњих Грбица.“ — „Српски Архив“ од нове године излази у истом правцу под истим уредништвом. Уза сваки број доноси популарни додатак, под именом „Народно Здравље“, који интересује и лајике, а на ком могу радити и нелекари, нарочито свештеници, професори и учитељи. Надамо се, да ће овај стручни лист ући у што шире кругове нашега читалачкога света. Стају за Србију оба листа само осам динара годишње. Излази два пута у месецу.

Слава. — Од књижевних листова, који у последње доба почаствоваше својим изласком српску књижевност једина је „*Слава*“ која има одређени и похвалан правац. Од ње су изишле до сада три свеске: за јануар, фебруар и март и можемо слободно рећи да истакнутом задатку, који смо саопштили у јануарској свесци стр. 160., потпуно одговара; с тога мислимо не грешимо ако је најтоплије препоручимо „омладини и народу“ којима је и намењена. У овим трима свескама налазимо: песме: „Српској слави“ од Н. Ђорђа, „Ждрали“ од Љубице, „Химна словенским апостолима Ћирилу и Методију“ од А. Гавриловића; неколико лепих чланака: „Свети Сава“ и „Немања саветује синове своје и покалуђерење његово“ обоје од Б., „Ко славу слави, оном и помаже“ (из живота Срба у Маћедонији), и „Шта учини српска књига“ (догађај у Маћедонији) обоје од д-ра М. Л., „Крст и молитва“ од С. Н. Р., „Косовски вилајет“ од Т. П. Станковића, „Српство на далматинском острвљу“ од Н.

В., „Кнез Павле Бранковић“ од А., „Крв није вода“ од Рахметовића, „Најстарији Срби“ писмо из историје српске од Рад. Аг. Од *српских народних обичаја и умотворина* ушле су у други и трећи број ове: бијење алке у Сињу, Занда—баци, четири народне песме из ослобођених крајева и три из „Србије под Бугарима“. У првој је опет згодан кратак преглед географски и политички српских земаља, о којима се говори и у другом и трећем броју. Нарочита је пак рубрика *Српско родољубље*, у којој се износи свака племенитија цртица и догађај из српскога народа. Лист овај излази у месечним свескама од три табака, а по могућству и више. Цена му је на четврт године динар. И цена дакле омогућава да овај ваљани лист сваки помогне, како би могла „Слава“ још боље да прослави српску славу!

Патриотски листови. — Иза *Македоније*, која је прошле године покренута, добисмо још два политичка листа, намењена искључиво српској мисли ван Краљевине Србије. То су *Ускок* и *Босанско Херцеговачки Гласник*. И један и други излазе недељно; само је први орган бораца за ослобођење и уједињење српства, а други искључиво се бави босанско-херцеговачким стварима. „Ускок“ стаје пет динара на год., а „Гласник“ шест. „Ускок“ је својим уређењем одмакао од оба листа; он нам свом збиљом прати све главније догађаје, који се дешавају у Српству ван међа наше краљевине, те нас тако упознаје потпуније са стањем, које влада у српским земљама под туђинима. Марљиво уређење његово најбоље се огледа на Ђурђевданском броју, када је изишао у свечаном руху и на два табака. Појава оваких листова је од значаја; ми се њима можемо само радовати. Нека су сва три ова листа топло препоручена.

La Suisse Universitaire. (Revue mensuelle. Rédaction et Administration: Librairie Eggimann et C-ie Genève. Стаје за иностранство *три динара* на год.) *Универзитетска Швајцарска*, тако се зове лист, који је почео излазити у Женеви од месеца јануара о. год. Неколико младих људи, већином ђака на женевском универзитету, дошли су до уверења, да и поред великога броја листова и часописа по свима струкама и правцима у науци и књижевности, треба створити један лист, који би био спона између професора и њихових слушалаца, на коме би радили и ђаци и професори, где би се поред озбиљних студија и радова, неговало дружељубље и солидарност међу ђацима свих нација, на свима швајцарским универзитетима. — Та је мисао нашла лепа одзива међу професорима и ђацима и до данас изидоше два броја тога листа одабране садржине.

Листу је задатак да даје ђацима разна и тачна обавештења, која се тичу њихове студије, да бележи главније појаве из универзитетскога живота у Швајцарској и на страни, радећи на тај начин на вези, која би требало да постоји међу свима универзитетима и академијама. И најпосле један од најглавнијих задатака је да ради, према својим силама, на општем напредовању универзитетског образовања. У тој сврси доносиће чланке и дописе о организацији разних универзитета, академија и виших школа; биће ту говора о разним реформама и приговорима које би имали учинити и ђаци и професори на досадашње системе универзитетског образовања. Као што се из овога види, програм је и обилат и специјалан, и не сумњамо да неће привући пажњу свих оних, којима лежи на срцу и више образовање наше омладине.

Први број изишао је на челу са сликом познатога природњака Карла Фохта, који је прошле године преминуо у Женеви. У краткој али доста потпуној биографији говори се о његову животу и раду и заслугама за науку. Чудимо се да ни један од наших природњака не проговори још ништа поводом смрти његове, о радовима овога научника?! — Веома је ваљан, с оригиналних мисли, и чланак проф. Едуара Монте-а, *О методи у универзитетској настави*. Тако исто је интересан и чланак професора Wuarin-a *О ђачким друштвима и листовима у Сједињеним Северо-америчким Државама*, кога је био послао женевски министар просвете на међународну изложбу у Чикаго да проучи одељење за јавну наставу и прегледа главније школске установе. — У библиографском делу почео је излазити списак ђачких теза са свих швајцарских универзитета за прошлу и ову годину.

Други број украшен је сликом лозанскога професора и природњака Форела са кратком биографијом о животу и раду. У овом броју привлачи нарочиту пажњу чланак професора Th. Droz-a, *О настави на федералној политехничкој школи у Цириху*. Они који би хтели да се одаду техничкоме образовању, као и они, који би желели да се упознају из ближе с организацијом циришке политехнике (што је много теже из правила и програма), наћи ће у поменутом чланку најтачнијих и најпоузданијих података о овоме заводу, где се васпиташе и васпитавају многи наши Срби. — Исто тако занимљив је и чланак Е. Жирана, председника француских ђака, *О ђацима у Женеви и ђачкоме сенату*, где истражује историју ђачких друштава и црта данашњи ђачки живот по друштвима. Прво ђачко друштво на женевској академији основано је месеца јануара 1601. године с називом „Societas scholarium.“ Писац се жали у своме чланку, да и поред великога броја ђачких друштава на овдашњем универзитету, међу ђацима нема велике солидарности, међу друштвима нема живота и велике интелектуалне активности. То долази, по нашем мишљењу, отуда, што је женевски универзитет у правом смислу космополитски. Огромна већина ђака долази на странце — Швајцарци и Женевци су у мањини. А међу странцима налазимо на представнике свих млађих е-

вропских, америчких и азијских пародности. Од европских омладина, словенски је елеменат у већини. Па да ли је могуће повезати све ове разнолике елементе и сложити на заједнички рад?... Зависи од идеје, која их гони на тај посао. Млади слободоумни људи, који се одушевљавају социјалним идејама и интересују за раднички покрет, основали су „Cercle d' étudiants socialistes," где се, без разлике народности, дискутују разна научна и друштвена питања. Пу како националност игра у данашњем друштву још велику улогу, сасвим је природно што је тип ђачких друштава у главном националан. Повезати пак сад сва ова друштва у целину и створити од њих врсту савеза, није немогуће колико тешко и споро. Има неких предрасуда и заблуда, које је тешко за сада разбити. Да је ово заиста тако, напоменућемо један пример из свог искуства. Пре неколико година огледали смо са неколиким друговима, да се дође до споразума и заједнице међу омладином балканских народа. И, наравно, да нисмо успели! *Грци* неће да чују за Бугаре и обратно — провала је између њих, веле они, огромна!... — Нас неколико са неколико Бугара — који опет не могу никако да нам опросте ону кобну братоубилачку војну — не успесмо такође. Експлоататори патриотизма и овде чинили су своје! Тако на пример, како бејасмо уверени у потребу и виталност заједнице балканских народа, нама су пребацивали тада неки Срби да нисмо „добар патриота" (тако!).... Покојни Карић није знао, да и овај кртичњак, који називају слободном Швајцарском и чији се гласови, припадајући разноликим расама, одушевљавају девизом: *један за све сви за једнога,* — није оскудевао у експлоататорима патриотизма!...

Најтоплије препоручујемо овај лист нашој омладини, као и свима онима који су позвани да се старају о вишем образовању наше омладине. Најлакши је начин претплаћивања: послати три динара у злату поштанском упутницом на адресу: Librairie Eggimann Genève. (Н. С. П.)

УМЕТНОСТ

Народно Позориште у Београду. — Од последњега нашег извештаја („Дело" за фебруар, стр. 332.) до краја априла месеца давато је 49 представа (одн. 45 драмских комада), од којих су: једна свечана две ванредне, 11 дневних, а остало редовне вечерње представе. *Свечана представа* била је 26. априла у част Њ. Кр. Височанства кнеза бугарскога; представљан је по један чин из: *Задужбине, Мамзел Нитуша* и *Ђида.* На обема *ванредним представама* представљала је госпођица Сузана Решанбер, члан француске комедије са својим особљем; она је давала: *Платонски брак,* драму у три чина од Жила Леметра, *Страх од радости,* комедију у једном чину од Е. де Жирардена и *Мис,* комедију у три чина од Едуарда Пајерона. На *дневним представама* давано је шест оригиналних комада (*Ђидо,* слика из сеоскога живота у пет чинова с певањем од Ј. Веселиновића и Др. Брзака, *Шокица,* драма у пет чинова с певањем од Илије Округића Сремца, *Маркова Сабља,* алегорија у два дела с певањем од Јов. Ђорђевића, *Црна Краљица* чаробна позоришна игра с певањем у два чина с предигром од Ј. Фрајденрајха, *Хајдук Вељко,* јуначка драма у три чина с певањем од Јов. Драгашевића и *Благо цара Радована,* весела романтична игра у четири чина с певањем од Ст. Ј. Јевтића.), два француска (*Доктор Окс,* шаљива игра у три чина а шест слика, с певањем по Жилу Верну написао Филип Жил и Арнол Мартије, и *Бугинарови,* комедија-водвиљ у три чина, написали Морис Ордоно, Албен Валабег и Анри Керул, превод Станке Ђ. Глишићеве), и по један: немачки (*Чича Томина Колиба,* црта из ранијег америчког живота, у три чина с предигром и певањем, од Терезе Метерле), мађарски (*Циганин,* позоришна игра у три чина с певањем од Сиглигетија, посрбио Милан Шимић) и руски (*Чикина Кућа,* шала у три чина од П. П. Мјасњицкога, у преводу Јанка М. Веселиновића). Као *вечерње представе* давато је: само три српска комада: *Милош Обреновић,* позоришна игра у пет чинова од Миленка Р. Максимовића, *Потера,* комад из српског народног живота у пет чинова и осам слика, с певањем, написали Јанко и Чича-Илија и *Девојачка клетва,* слика из народног живота у три чина, с певањем, написао Љубинко; тринаест француских: *Аретинчев син,* драма у четири чина од Хенриха Борнија, у преводу Душана Ђокића (први пут представљан 29. фебруара; игран два пута), *Доктор Окс, Тартиф или варалица,* комедија у пет чинова од Молијера у преводу Ј. Ђорђевића, *Женски рај* драма-водвил у четири чина с певањем од К. Понтенена и Х. Шарлија, у преводу Драгутина П. Јовановића, *Мадам Сан Жен,* комедија у четири чина од Сардуа и Е. Мора, *Мис* у преводу Душана Ђокића, *Бели Отело,* шаљива игра у једном чину од Ед. Бризбара, *Из захвалности,* шала у једном чину од Е. Лабиша, *Мамзел Нитуш,* комедија-водвил у три чина, с певањем од Хенриха Мејака и Алберта Мија, у преводу Душ. Ђокића (*два пута*) *Заборавна жена,* комедија у три чина од Т. Барнјера и Едмонда Гондине-а (први пут представљан 6. априла; игран два пута), *Деми-Монд,* комедија у пет чинова од Ал. Дима Сина, у преводу Д. Ђокића (први пут 13. априла; игран три пута), *Перишонов пут,* шаљива игра у четири чина од Е. Лабиша, у преводу Андре Николића, *Тата-Тото* водвил у три чина, с певањем, од Пол. Била и Алберта Бара (први пут 25. априла, игран четири пута), седам преведених с *немачкога: Шоља теја,* шаљива игра у једном чину од Ш. Нитера и Дерле-а; *Кућна капица доктора Фауста,*

шаљива игра у три чина с певањем од Фр. Хона у преводу Адама Мандровића; *Крвава свадба*, историјска трагедија у четири чина и седам слика од А. Линдлера у преводу Мих. Р. Поповића; *Син дивљине* романтична драма у пет чинова од Фридриха Халма у преводу Мих. Р. Поповића, *Уријел Акоста*, трагедија у пет чинова од К. Гуцкова; *Кориолан*, трагедија у пет чинова од В. Шекспира; и *Карлова тетка*, шала у три чина од Брандона Томаса (*први пут* 30. марта; игран пет пута); — по један с мађарскога: *Риђокоса* позоришна игра у три чина с певањем од Ш. Лукачија и с талијанскога: *Четири жене под једним кровом*, комедија у три чина.

Највише су прихода донеле ванредне представе (цене су биле повишене) и то: Платонски брак и страх од радости 1525 дин. и Миш 1341. Свечана представа дала је 1489 дин. Од дневних представа највише је пало на „Доктору Оксу“ (701·50 дин), а најмање на „Марковој сабљи“ (236 дин.). Од вечерњих представа најбоље су прошли с приходом „Карлова тетка“ први пут 994 дин., други 867, трећи 695·50, четврти 622.50, пети 479), „Деми Монд“, кад се први пут давао (883·50 дин.; други пут 594 а трећи пут само 244·50) „Тата-Тото“, кад се први пут давао (830·50; четврти пут кад се играо добивено је 264·50) и „Аретинчев син“, кад се први пут давао (743 дин.; други пут је пало само 142.50); најмање су донели прихода: „Перишонов пут“ (64 д.), „Син дивљине“ (126 дин.), „Уријел Акоста“ (126·50 дин.), Потера (154 дин.), и „Миш“ (159·50 дин.). „Четири жене под једним кровом“ дале су, кад су се трећи пут играле, 178 динара. —

РАЗЛИЧНОСТИ

Ископавање у Нифару у Ирак-Арабији (старој Вавилонији). — Државни универзитет у Филаделфији (Пенсилванија) опремио је још 1888. г. научну експедицију у северну половину вавилонске равни, да тамо проучи, што се може боље, оне хумове и брежуљке рушевина, што покривају површину Niffar-а (стари Nippur). То се земљиште находи с источне стране бари Affedj. Као вођи експедиције одређени су професори Dr. Peters и Dr. Hilprecht, који је из Ерлангена позван био на новоосновану катедру Асириологије и Упоредне *Семитске филологије*. филаделфијског универзитета У експедицији још од почетка делања јој находимо учитеља из Robert-College-а, G. H. Haynes-а, који је већ изишао на глас у откопавању Assos-а, даље архитекта Field-а, асириолога Dr. Harper-а, једнога драгомана и турскога комесара. У половини јан. 1889. стигла је експедиција преко сирско-арапске пустиње — дуж Еуфрата, у Багдад. Прво је прегледала рушевине града у Akarkuf-у, који је подигао Kurigalzu на 1300 г. пре Хр., за тим кеј на Тигру, што га је подигао Небукаднецар (605.—565) на спрам Багдада. Даље се експедиција упутила преко Вавилона и Borsipp-а, на ивицом баре, одакле су већ могли сагледати силне рушевине у Niffar-у. Изнад свих њих уздигао се горостасни храм Bel-ов. Ту су на једној хумци поставили око и разапели шаторје.

Најпре је измерено тригонометријски свеколико поље и околина, рушевинама прекриљена. Још су се видели очувани бедеми градова Imgur Marduk-а и Nimitri Marduk-а. За тим је отпочето раскопавање према свима захтевима науке. Да им не би сметали, најме доста посленика за помагаче при раскопавању из племена арапског Affedj. Тако је у прво време радило око 400 Арапа. Једни су откопавали по упуству и под надзором чланова експедиције, други су старине и споменике, пронађене при откопавању, смештали на одређено место. Нарочита је пажња обраћена, да се систематски откопава и проучи храм и његове развалине. Резултатом овога неуморнога труда око ископавања у првој периоди рада беше открiће неколико тисућа клинастих натписа и много других споменика монументалних и материјалних. — При свршетку ове прве периоде откопавања умало свеколико труђење и напори не беху узалудни, јер се Арапи из околине побуне, с њима се удруже и неки, што беху у најму код експедиције. Око би спаљен, али необичном срећом збирка старина беше сачувана. Експедиција и због времена и због ових неприлика прекиде рад и уклони се у Hillah.

У јесен те исте године откопавање и раскопавање наставише опет с великим успехом и знатним ресултатима. Много гробова, саркофага од иловаче, урна би поотварано, остаци кућа нађени, садржај њихових соба проучен и што је од вредности склоњено, тисуће печених опека с клинастим натписима би сабрано; исто тако много ваза, вотивних таблица. Тако испитивачи све понајлак долажаху до тога, да већ могу створити доста приближну слику у памети о некадашњем животу, који је врео на овом сада рушевинама прекриљеном месту. Тако је друга периода рада на откопавању завршена мирно и с обилатом жетвом.

Haynes је као управник откопавања даље сам наставио започети посао, пошто му је неки Mayer, помагач, пао као жртва незгодних природних погодаба.

Поступно се откопаваху терасе храма Ekur-а из рушевина и слојева остатака, што их је време од неколико тисућа година наслагало. Висина развалина храма над хоризонтом беше преко 30 m. док су му темељи лежали дубоко у земљи за 20 m. Пронађе се и тераса храма, коју је подигао први краљ краљевине Ur-а око 2800 г. пре Хр. Али отворени тамници и окна вођаху још дубље радознала испитивача. Још дубље нађоше се опеке краља Саргона, који је владао на 3800 г. пре Хр. и своју државу раширио до Средоземнога мора; за тим опеке с натписима од Narâm-Sin-а. Крајем 19. века,

као што се види, беше изгубило утицајну моћ проклество, што је по наредби Саргоновој било урезано у камен и стављено на врата храму, а које је претило свима преступницима означене опомене, да не дирају камен, јер ће им, вели се, поред осталога и семе уништити богови Bel, Šamaš и Ninna. — Испод „платформе“ Саргона и Narâm-Sin-а нађен је свод сазидан од опека налик на сводове што се у тој покрајини грађаху након 3000 година у новоасирском царству. Ово откриће отвора нове погледе на питање о своду, особито због времена постанка његова, јер оно пада; по свој прилици у размак времена између пете и четврте тисуће пре Хр. Не треба се чудити што је у старој сумерској легенди о стварењу света сматран Nippur као најстарији град на земљи.

До сад је утрошено на откопавање преко 300.000 м. а не зна се колико ће ова проучавања стати предузимљиве Американце у времену, новцу и труду, јер још остаје доста да се ради на проучавању овога циновскога склопа од развалина. — Проф. Хилпрехт се примио посла, да класификује, обради и објави пронађене старине. Он је склопио план, по којем ће, уз припомоћ својих ученика и других семитолога, објавити научне резултате ове експедиције у четири серије публикација, од којих ће свака обухватати 10—15 томова. Два су тома већ готова, три су у штампи, а други се спремају заједно с историјом радова експедиције.

Ископавањем је добивено преко 30.000 опека с клинастим натписима, има их и из прве династије у Ur-у (око 2800 г. пре Хр.) из периоде „Касита“ (1725.—1140. пре Хр.). Садржај је тим плочама разнолик: то су силабари, писма, хронолошке (летописне) листе, повеље и тапије, вотивни натписи, инвентари и т. д. Сад се нашло много спомена у натписима и о оним владаоцима, о којима се пре знало само по имену, неколико непознатих владалачких имена уврштено је хронолошким редом међу познате.— Haynes-у је пошло за руком, да пронађе начин те да и оне лако распадљиве на ваздуху саркофаге од земље одржи и пренесе у цариградски мусеј. Међу пронађеним старинама има много печата и цилиндара од печата, каки су употребљавани у Вавилонији, међу њима има и владалачких и других знатних људи. Нађено је 200 црепова с натписима арамејскога, еврејског и мандејског порекла а из њих се може извести, како је врачање и гатање било раширено у Вавилонији. Даље међу старинама има и емајлираних и простих израдом предмета, веза, играчака, оружја, тегова, златних, сребрних и других предмета и накита, за тим од камена, бронзе и гвожђа. Сачуване су и људске лобање, те ће антропологија помоћи, да се одреди етнички састав становништва старе Вавилоније. Једном речи може се рећи, да ће америчка експедиција филаделфијског университета према добивеним резултатима моћи слободно бити уврштена међу прва и најзнатнија предузећа ове руке. Ово ће бити ново сведочанстоо, како је права наука с ону страну мора стала на снагу. —

(Illustr. Zeitung.) С. Н. Т.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ.

† D-r **В. А. Јаковљев.** — 19. априла ове године умро је у Одеси чувени професор рускога језика и књижевности, *Владимир Алексијевић Јаковљев*

Покојник је рођен 1840. год. Слушао је историјско-филолошки факултет Петроградског университета, а кандидатски испит положио на университету св. Владимира (Кијев) 1864. год. затим је око пет година био професором рускога језика и припремао се за магистарски испит, док није био изабран 1769. год. за доцента дорпатског (данас јурјевског) университета, за руски језик и словенска наречја. Ту је био само две године. јер не мога у њему остати као строги привженик руске државне идеје. Прешавши за тим 1871. на варшав. университет, добије степен магистра руске књижевности (1875. г. ; професером је ту био до 1879. г.: тешка бољка натера га, да за време напусти катедру и потражи јужни климат Одесу. Тамо је покојник, после петогодишњег одмора, добио место управитеља градске народне библиотеке. а од 1884. год. по ново је почео да чита лекције на новоруском университету као приватни деценат. добивши степен доктора руског језика и књижевности (1893. г.) — у звању екстраординарнога професора.

Од научних радова В. А. Јаковљева поменућемо ове: издање споменика старо-руске литературе — *Домострой Сильвестра* (Петроград 1867.), *Сказаніе о Цареградѣ* по древнымъ рукописамъ (ibid 1872.) и *Памятника русской литература* XII и XIII (ibid 1872.), где је потанко разгледао Патерик XII в. За тим докторска дисертација; *Къ литературной исторіи древне-русскихъ сборниковъ*. Опытъ изслѣдованія „Измарагда“ (Одеса 1893. г.) Има и неколико уџбеника, као: *Русская Хрестоматія* (Петроград 1869.); коментари одабраних производа руске литературе, који су наштампани у *Класной Библотекѣ* (Петроград 1869. год. и *Учебный курсъ теоріи словесности* (Петроград 1887. год.)

† ДР ВАТРОСЛАВ ОБЛАК

„Опет је словеначки народ изгубио једног од најодличнијих својих синова, чије име светли у историји словенске филологије, и у историји словеначког језика и књижевности.“ Тако тужи љубљански *Zvon* објављујући прерану смрт младога а словенском свету већ тако добро познатог научењака Ватрослава Облака, који се преставио у свом родном месту Цељу 3 (15) априла ове године.

Облак се родио 3 (15) маја 1864 год. Гимназију је учио у месту свога рођења, али у VIII разреду тако се разболи од туберкулозе, да је морао напустити школу, и лекари су били изгубили сваку наду да ће оздравити. Али се он после годину дана опет толико поправи да је могао продужити школовање, и ако од то доба никад није био потпуно здрав. Осмог разреда није довршио у Цељу, јер га професорски савет искључи из свих гимназија у аустријској половини монархије као интелектуалног коловођу што су гимназијски ђаци певали 7—19 нов. аустријску химну на словеначком језику! Он пређе у Загреб и ту доврши VIII разр. и положи испит зрелости.

Јесени 1886 пређе у Беч и упише се у философски факултет где је постао Јагићев најмарљивији и најмилији ученик, а убрзо и највреднији сарадник његова *Archiv*-а.

По свршеном школовању положио је код Јагића докторат из славистике, и спремао се да се хабилитира за доцента славистике на ком универзитету. У том времену (год. 1892) добије помоћ од бечког универзитета да студује маћедонске дијалекте. Тада је пропутовао кроз Београд кад сам се с њим и лично познао и дивио се његовој енергији да са тако слабим здрављем предузима така путовања. Кад се, спречен у раду од турских власти, враћао у Беч, опет се зауставио у Београду да се мало одмори. Његово је здравље још онда било тако рђаво

да сам се бојао брзе катастрофе. Срећом то је за онда било одложено. Грађу скупљену на том путовању средио је и послао — како ми у последњем писму јавља пре неколико месеца бечкој академији, али није дочекао да је види наштампану. Због слабог здравља путовао је и у Далмацију, али и ту није се одмарао и лечио већ је студовао дијалекте. Последње путовање му је било лани међу угарске Словенце и на Виновско опет у научном циљу.

Јесени 1894 хабилитовао се на градачком универзитету за доцента словенске филологије, ове године пред ускрс философски факултет градачког универзитета предложио га је министарству за ванредног професора али смрт му није дала да дочека то наименовање.

Пред ускршње ферије дошао је кући, да се одмори, али му се ту тако позли, да се више није придигао

Наука о словенским језицима смрћу Облаковом претрпела је губитак који се, бар за сада, не може накнадити. За свога краткога живота, рвући се непрестано са самртном бољком, он је успео да напише више радова који му дају угледно место у историји науке о словенским језицима.

Писао је на немачком језику у Јагићеву *Archiv-у*, и на словеначком у *Letopis-у*, Словенске Матице, *Zvon-у* и т. д. Почињући од X књиге Archiv-а није било ниједне без више прилога Облакових. Да поменемо само неколико: Ein Beitrag zum slavischen Imperativ (X), Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen (XI—XIII), Einige Neubildungen der Conjug. (XIII), Das älteste datirte slovenische Sprachdenkmal (XIV), Zur Würdigung des Altslovenischen (XV), Die halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen (XVI) Zum silbenbildenden *l* im Slavischen (XVI), Der Dialect von Lastovo (XVI), Einige Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen (XVII), Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik (XVII), Zur Provenienz der Kiewer und Prager Fragmente (XVIII), Eine Bemerkungzur ältesten südslavischen Geschicte (XVIII). Осим тога преко четрдесет дужих реферата, десетак ситних бележака и пет шест библиографских прегледа. На словеначком написао је у Letopis-у своје знамените „Doneske k slavencki dialektologii;“ на бугарском у *Сборник-у* „Нѣколко бѣлѣжки върху старословѣнскитѣ паметеници.“

Као што се види, велики рад и за много дужи живот и много боље здравље него што је то код Облака било.

И ако се људи талента Облакова не јављају тако често опет је малени словеначки народ дао словенској науци о језику сразмерно највише славних посленика. И како се ми морамо поносити што су сви ти људи били непрестано у тесној вези са нашим првацима на томе пољу! Треба се само сетити славнога Копитара и његове љубави према Вуку, кога је учио, храбрио и штитио, на Копитарева ученика Миклошића, који је са Вуком наставио везе свога учитеља, и код кога су се опет учили Даничић и Јагић. Кад је ученик постао учитељ, Јагић је нашао најдостојнијег ученика опет у Словенцу Облаку!

Делећи искрено тугу словеначког народа за изгубљеним Облаком ми са достојним пијететом понављамо речи: Бог да га прости!

Љ. Ст.

Исправка. У прошлој, мартовској свесци „Дела", у реферату г. Жив. М. Милосављевића о књизи: De la nationalité d'origine, на стр 486. у 11 реду у реченици која се почиње речима: „По ономе...." изостављено је 10 речи услед чега је та реченица добила накарађен смисао. Она треба да гласи: „По ономе првоме начелу данас се одређује поданство деце *својих сопствених поданика а по овоме другом* одређује се поданство деце рођене од родитеља странаца на туђој територији, и т. д.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

† ДР. МИЛАН ЈОВАНОВИЋ
1834.—1896.

Отворила се ледена рака да за навек скрије једног заслужног књижевника српског, једног доброг сина мајке Србије. Умро је др. Милан Јовановић, умро на пречац и изненадном смрћу ожалостио све пријатеље српске књиге и просвете.

Мало има људи, које у животу сви поштују, а после смрти сви оплакују. Покојни др. Милан Јовановић бејаше такав редак човек. Жалост за покојником општа је, јер је он био свуда поштован са своје темељне спреме, свуда одликован са свога успешнога рада на књизи и науци, свуда радо гледан због свога уљудног понашања и велике љубазности према свакоме.

Људи од књиге жале што у Милану Јовановићу изгубише одличнога путописца, академскога критичара, доброга драматичара, духовитога приповедача и просвећенога пријатеља српске школе и просвете.

Лекари српски жале што из њихова друштва одлази такав вредан и ваљан лекар, први професор хигијене у Србији.

Омладина Војне Академије оплакује смрт свога омиљенога професора, лекара и пријатеља. Ретки су такви наставници какав беше покојни Милан Јовановић!

Пријатељи српске уметности туже за покојником, — он беше увек одушевљен поштовалац и одличан познавалац српских радова на уметничком пољу.

Смрт оваквога књижевника растужи свакога који познаје његове радове. Смрт оваквога човека жалости свакога који га је знао лично или га макар једном видео у друштву. Смрт оваквога Србина оплакаће се у свима српским крајевима, јер је покојни Јовановић прошао све српске земље и свуда оставио о себи најлепше успомене.

Сени заслужнога покојника одужише се достојно сва друштва — Српска Краљевска Академија, Матица Српска, Српско Лекарско Друштво, Војна Академија, Српска Књижевна Задруга и Српска Књижевно-уметничка Заједница. Овим одзивима нека се придружи и овај мали али срдачан помен уредништва **Дела** своме угледноме сараднику.

Слава добром Србину др. Милану Јовановићу! Нека његов спомен светли у српском народу кроз сва времена!

Вечна му памет!

НАДИРЕ

Надире, комшинко драга, што главу окрећеш своју,
Што јашмак намичеш густи и лице млађано скриваш,
Када те чаршијом срећем? Зар сам ти мрзак пост'о?
Ил' ме се не сећаш више, ил' можда о другом сниваш?

До скора играсмо скупа веселе дечије игре —
У летње, дуге дане, све до под јацију саму,
П'онда те испраћах дома, кроз наш капиџик мали,
Који је отворен стај'о, по ноћи кано по дану!...

Кад си узрасла дивно, кад очи сажижу твоје,
Кад лице као ђулак цвати — сад су ти јашмак дали!
Престала честа дружба, и слатко играње наше,
Па нам и капиџик онај сад тврдо заковали!...

Смилуј се једном само, и спусти јашмак густи,
Кад баштом поносно шећеш, и цвеће залеваш красно;
Ја ћу те с доксата вребат', да срце умирим своје,
Да призрак лепоте бајне сагледам чисто и јасно!

Тако ми пророка мога, не светујем те ружно!
Јер коран, закон његов, (заједно га читасмо свога),
Не вели, да була мора јашмаком сакрити лице,
(Из ког се адета лудог родила несрећа многа!)

Коран вам каже само: да косе кријете ваше,
(Ах, то сам сметнуо с ума, шаљућ' ти молбу своју!)
Остани онда боље под тим јашмаком белим,
Јер нашто видети лице, кад косу не могу твоју? —

Ни бујне витице оне, што љубе ведро ти чело,
Што се к'о морски вали по врату играју белом,
И твоју лепоту гласе, да равне није јој нема:
Не само у Манастиру, већ ни у Стамболу целом!

Јер узми ђулу мирис, булбулу песму закрати,
А сабах зори пурпур за навек тмином угаси,
Тако ће красота твоја тек бледи одсјај дати,
Када јој одузмеш бујност вилинских оних власи!...

25. априла 1896. г.
у Битољу.

С. Ј. Аврамовић

ВЕЛИКИ ПОСТ[1]

од Ј. ТОМИЋА

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Било је некако у очи Божића, а Боривоје се одвезе у гувна, да донесе мало сламе. Када се враћаше одонуд почео је већ да се хвата мрак. Била је јака зима, а пут покривен дебелим снегом. Боривоје таман да утера кола у село, а коњи му застадоше као укопани. Погледа унапред и опази на средини пута људску прилику. Та је прилика лежала као укочена, и учини му се у први мах, да је женско. Сиђе брзо с кола, саже се и кад боље разгледа, опази у снегу калуђера. Глава му лежи на камилавци а руке су скривене у џепови. Боривоје се још већма наже и учини му се, да још има живота у путнику. Напрегне све силе, подигне га на кола и одјури кући.

Тамо су полусмрзнутог доста тешко повратили у живот, јер нису умели, да га тару снегом и да га најпре унесу у мало хладнију собу, но га метнуше право на банак, да се „што пре“ открави. Но ипак некако оживе и сутра дан проговори.

Био је то калуђер из Свете Горе, отац Мелентије, родом Србин, који је обилазио наше крајеве и просио милостињу за свету обитељ. Боривоје је у опште врло мало говорио и избегавао је стране људе, али се за чудо дао у разговор с оцем Мелентијем. А отац Мелентије говори са заносом о Св. Гори, Јерусалиму и оним чудима, која бивају на гробу Христову. Приповедао је како небројени свет одлази онамо, да олакша

[1] Ово је одломак из повећега романа *Назарени* од Јаше Томића, који је сад у штампи. Добротом нашега пријатеља у стању смо дати читаоцима још пре појаве целога романа овај одломак, који је целина за себе. Ур.

души и прими опроштај за своје грехове. Али Боривоју све то беше мало. Стрпао је оца Мелентија у постељу, хранио га, што но реч, медом и шећером, а запиткивао га је дан ноћ о томе: колико треба да пости онај који хоће да се причести на гробу Христову; којим се путем иде у Јерусалим? — и чега ту није било. Нада је зачуђено гледала, што се њен човек дао у такав разговор; та тај запиткује, као да ће сутра не само у хаџије, него и у калуђере.

Кад је отац Мелентије показао Боривоју нову молитву, која је нађена на плочи гроба Христова, која се зове: «Молитва Грешника», а сваки прави хришћанин треба да чита ту молитву, он је претрнуо. Та је молитва веома дуга а почиње речима: *«Ја знам, Господе, какав ће ме ужас обузети, кад ме почнеш судити пред лицем ангела, архангела и свега света за сва моја грешна дела, која сам у животу своме починио, а не смем, Господе, да те молим да ми сасвим опростиш...“*

Онда иде пуно страшних ствари а свршује се:

„Страх ме је савладао! Пшенични клас на њиви мојој већ је сазрео и готов за жетеу, и гле, ту је већ и жетелац; ето, подигао је срп, да покоси клас! Ох, Боже мој хоће ли бити на њему рода? Зајмодавац долази и тражи од мене дуг свој јер је рок истекао, а ја немам чим да платим! Гле, и судија долази да изриче пресуду: имам много тужитеља а ни једног заштитника! Не знам шта да радим! Да л' да молим, да ми се продужи време живота на земљи, да бих се поправио? Али ме је страх, да још више не сагрешим и да ме још у горе време и још неприправнијег суд не нађе...“

Молитва завршује дакле речима највећег очајања и Боривоју би страх оне ноћи. Он је ту молитву запамтио од почетка до краја, чим ју је први пут чуо, и изговарао ју је читаву ноћ.

По себи се разуме, да је цело село, мушко и женско, долазило, да види оца Мелентија, па дошао је и свештеник. По најчешће је долазио Сима пекар, који сад већ и не избиваше из куће Боривојеве.

Пет дана је лежао отац Мелентије у постељи, а после га Боривоје никојим начином није могао задржати. Он мора даље; он се заветовао да неуморно пешачи и купи прилоге за свету

обитељ, па ма и опет пао на путу од умора и зиме, као оно пре неколико дана.

Боривоје је богато обдарио свету обитељ, целивао оцу Мелентију руку, па га још испратио са Симом пекаром чак до оближњег села. И од оног дана могао си ћутљивог Боривоја видети са Симом скоро увек заједно; завуку се гдегод, или оду сред циче зиме изван села у шетњу, а све нешто шушкају и договарају се.

Прошле тако месојеђе и дође ускршњи пост. Тада постаде оно, што до сад беше тајно, јавно. И Боривоје и Сима изјављују свем селу на видику, да хоће да олакшају души својој: отићи ће у Јерусалим и причестиће се над гробом Христовим. Но пре свега хоће достојно да се спреме за то причешће, постиће највећи хаџијски пост, три године дана.

Кад Нада чу ту вест, стеже јој се око срца, и суза заблиста у оку. Није знала за што, али јој дошло као да слуша глас грдне, нечувене несреће. Јула, Симина жена, грохотом се насмеја. Њен звонки кикот дуго се разлегао по соби, а њени правилни, бели зубићи никако да замакну за уснама. Тек се кад год смири, па ће рећи: «Иш, не праши, Симо! Неће од тога бити ништа.»

Но није се дуго смејала, јер Сима баш пости, пости цео ускршњи пост, а што је најглавније, пости онако, како је то забележено у књигама Василија великог. На послетку јој догрдило; покупи своје сукње и кошуље, те хоће кући, матери. Сима је одвраћа сваким начином.

«Шта ћу ти?» вели му она. „Теби не треба жена.“

«Треба ми, Бога ми, треба ми», куне се Сима, «само сад постим велики пост. А Василије велики каже . . .»

«Море, какав Василије велики?! Та он је такав нечовечни пост прописао за калуђере, а не за ожењене људе.»

«Аја баш за ожењене људе,» вели Сима. «распитивао сам се ја то врло потанко. Код калуђера се такав пост по себи разуме.“ Јулка се на ове речи умирила и метнула своје сукње и кошуље опет у долап. Та кад се Сима баш толико распитивао, онда није ни њему све једно какав пост пости, а кад му није све једно онда је он још увек воли, као и пре. А на послетку: „Хајде, хајде, Симо, видећемо“.

Пости и Боривоје, па и он пости строго, по пропису св. Василија. Понекад мора да покупи сву снагу, да издржи тај пост, јер на што да вам тајим: у грдном је искушењу.

Одавна је изишао из собе и спава у кошари при затворени врати. Али која вајда и то, кад нема ноћи а да га ђаво не искушава.

Да кажем, да је то све само сан, не може бити, јер би био врло жив сан. Боривоје се бар куне, да је то чиста чистацка јава. Испрва му дође ђаво, те се лепо разговара с њим. Каже: Хеј, мој Боривоје, куд си наумио?! У Турској је сад рат, у Азији колера, на мору бура, а у пустињи дивљи зверови и безводност. Можеш ли ти, кукавче, свуда туда проћи а да останеш жив. Та нећеш море ни допостити; већ си ослабио као добар хрт, а далеко су три године »

Но Боривоје је слушао од оца Мелентија, како је ђаво кушао и Христа, те је сталан. Запушава уши, одмањује руком и вели: «Иди, сотоно».

Ђаво кад виде да не може лепим, почне претити. Док моли, он је мали, једва га има толиког, колико дете од 6 година, али доцније расте све виши и виши, на послетку је велики као торањ, те га бречи о земљу, бије га и ломи му кости. Али све то не помаже. И онда се ђаво поново скупи, утањи, смањи и почне изнова молити; каже му и по десет пута: «Море, мани се ти Симе пекара, оставиће те. Идем ја сваке ноћи и њему, па видим да није сталан . . .» И кад све ништа не помаже, онда ђаво одлази, али се опет враћа у виду лепе жене. Та да знате само, како је страшно лепа та жена, «страшна је као читава војска са заставама», што рекао премудри Соломон.

Она му говори, какав је будала био Василије велики, па се тако бајно смеје, нежно гуче и поверљиво умиљава, а њен врео дах опија, као мирис од нарда и шафрана, од иђирота и цимета, од смирне и алоја . . .

Боривоје, кукавни Боривоје, једва може да окрене главу, да је не гледа.

Можете мислити, како је тешко било то издржати, а понављало се скоро сваку ноћ. Кад сване дан, онда опет искушава Боривоја Нада, његова венчана жена. Дође му сасвим близу, близу, очима гледа му у очи, руку му метне на раме и

пита гласом који потреса до дна душе: «Боривоје, снаго моја, шта је теби? Ти си болестан, пропашћеш".

Прошло је тако пуних шест месеца. Онда се Симина Јулка поче и опет смејати по кући, главу је подигла високо и не иде улицом онако снуждена као пре. Сима се одрекао хаџилука, поста, Јерусалима, па на послетку и вечна блаженства. Изео је за ручак целог целцатог печеног ћурка, и сад не виче више на жену, чим му се приближи: «Остави ме, мани ме, не иди ближе, можемо ми и издаље разговарати".

Сима се испрва стидео своје слабости, али шта ће. Брани се пред људима, како није могао да издржи искушавања сотонина, који му је долазио сваку ноћ. Запиткују га људи: какав је на изгледу тај сотона, и како га ја мучио, а Сима им прича. Страшна је била та приповест, само се многи зачудише, кад чуше, да је сотона био бео.

Кад је тај глас дошао до Наде, она само јаукну. «То није био сотона" рече, „то је била Јулка! А ја мог Боривоја не могу да одвратим од луда посла; он мене не воли".

И сад се побеси и она. Не кука и не плаче више, но говори као увређена жена. Каже му: „Ако си се хтео посвећивати, што си се онда женио?! И ако хоћеш да те у каквој пустињи поједу курјаци, који су тамо велики као телад, зашто си онда помишљао на децу?"

Но Боривоје не попушта. У очима му је нешто, што сведочи да он није као Сима пекар, но да ће допостити до краја.

Жао је многима Надиних суза, те се муче и они да окрену Боривоја. НарочитоВаја Спасин. Био то најстарији човек у селу, те неког дана узе Боривоја преда се: «Кажи ми, синко, какви су греси, који те толико притискују, да баш мораш у Јерусалим?"

«Ја ћу се о томе већ исповедити св. патријару на гробу Христову", вели му Боривоје.

«Та но, но; не тражим ја, да се мешам у поповске ствари, само к'о велим: млад си, неук си, па не знаш због каквих се грехова иде у Јерусалим. Кажи ми право: Јеси ли појео кад год црног, печеног мачка?

Боривоје, у мал' се не насмеши. «Бог с вама, деда, како би то било?!"

«Е, видиш, одмах сам мислио. Али кад ниси, шта ћеш онда у Јерусалиму? Слушај ти мене, како иду те ствари. Још за мога детињства био у нашем селу човек богат, али тврд, једва је смео да се наједе. Звали га Гавран. Он је са женом стојао у малој комори, а предње собе издао неком Талијану, који је правио златне и сребрне наувице, гривне, бушио девојкама дукате и тако . . . Талијан био вешт, ишао по вашарима и зарађивао много новаца. Жена му знала кувати боље и од попине куварице, те се хранио господски. Мал, мал, те закоље ћурку, јагње, зеца. А Гавран је увек умео удесити, да и он буде код свог укућана, кад се једе печење. Талијан, шта ће, понуди, а Гавран не чека дваред, но једе за тројицу. Досади се то Талијанци, а Талијанке су врашке да Бог сачува те баш на Божић истури пред Гаврана велику чинију, а на чинији није да су делови, него све таки. Кад се Гавран добро најео, брише уста и говори: «Овако слатка печења нисам још никад јео". А Талијанка онда истури пред њега кожу некаквог црног мачка. „Кад ти је баш тако пријало," каже му, «ево ти бар да знаш, шта си јео".

Гаврану позли, пореметп му се здравље и почне венути. У сну му се показује онај црни мачак, тужно мјауче и вели: «Све су ти лекарије забадава, Гавране Од свију грехова највећи је грех појести мачка. За тебе сад нема лека и опроштаја све дотле, док не одеш у Јерусалим и тамо се не покајеш". Онда је, видиш, Гавран ишао у Јерусалим. Кад је пошао, испратило га је цело село до хатара, а кад се вратио, дочекали су га попови с литијом. Но наравно, оно је била друга ствар. А шта ћеш ти? Што си за свога детињства овом разбио главу, а оног мало искрвавио бритвом, па зар и за то да трчиш у Јерусалим. Ко још те ситнице рачуна у нешто? Кад није био мачак спавај мирно и ништа се не брини; не треба теби Јерусалим. За то ти ја кажем, а ако мени не верујеш, можеш питати и патријара, ни он ти неће казати друкчије".

Бадава је дедаВаја тумачио тако темељно науку о греховима, није му помогло. Па није помогло ни то, што свештеник узе Боривоја преда се.

„Не приличи се мени као свештенику", рече, «да одвраћам некога од гроба Христова. Али те морам ипак посаветовати.

да се још једном добро размислиш. Неук си, те можеш лако пропасти на путу. Богу тим нећеш ухаснити. Имаш жену и ситну децу, па није ни то богоугодно, тако рећи, заборавити на њих. Ти постиш, слабиш, другим се мучиш и око другога бавиш а свамо ти пропада кућа . . . Не велим да се не бринеш и за душу, но само за земно. Али не можемо сви у Јерусалим. Бог ће опростити грехе, па макар се молио у Боривојевцу код оног зеленог крста на раскршћу, или и у Јерусалиму на плочи гроба Христова. Али кад већ хоћеш да учиниш што преко обичаја, онда ти саветујем, да се подигнеш сад о Госпојини у Карловце; ја ћу ти дати писмо, те ће те сам св. патријар исповедити и причестити".

Боривоје само махну главом. „Опрости ми," каже, „ја нисам учен, да вам могу на све одговорити, али сам био у Сремским Карловцима, па знам, да Карловци не могу никад бити оно, што је Јерусалим, карловачко «Магареће Брдо» никад оно, што је Голгота, нити се наш патријар може мерити са јерусалимским. У Карловце иде свет, да купи добра вина, а не да лечи душу."

Свештеник на ове речи само саже главу и рече: «Нек је по твојој, синко; како те Бог учи . . . само ми кажи још ово: «Пристаје ли и Нада на тај твој велики пост?»

Боривоје уздахну: «Та, оно, знате, како ћу да кажем, она мисли, да највише треба постити шест недеља.»

Свештеник приђе столу и отвори св. Писмо . . . «Дужност ми је» каже, «да ти прочитам, шта пише о тој ствари свети апостол Павле». И прочита ово:

«Не забрањујте се једно од друго, већ ако у договору и за време, да постите и молите се Богу; и опет да се састанете, да вас сотона не искуша вашим неиздржањем» . . .*) «Промисли се дакле, синко, и о овоме. Твој пост није у договору . . .»

Боривоје се доиста промисли, али се не предомисли. «Ако нисам хтео свршавати, нисам требао ни почињати», рече.

Тако прође година дана и Боривоје дошао од силна поста као сува грана. И хајд што пости строг пост, али има и других брига. Не уме читати ни писати; не зна стазе ни пу-

*) Св. Писмо. Кор. посл. I. Глава 7., стих 5

теве, а Јерусалим је далеко. Чим пређе Дунав и изиде иза Карловаца не зна даљег пута, а бадава ће питати жену на бунару или свињарче на друму: «Кажи ми, молим те, који пут води у Јерусалим?» Но опет за то има учених људи у селу, који му тумаче сва краљевства, пустиње, вароши и мора, преко којих муваља путовати, а он то лако памти и туби: да га у сред ноћи пробудиш и питаш, изговорио би сва та тешка имена као оченаш.

Нарочито му је у томе на помоћи трговац Соломон Чивутин. Чита из неке велике књиге и говори му све потанко, као да је тамо био. Па не само то, него му даје и друге савете.

«Шта ћеш ти радити, пита он Боривоја, «кад залуташ у пустињи, па изгубиш рачун о данима? Нећеш знати кад ти је недеља, а недељу тек мораш светити и одмарати се».

Боривоје се дао у крупне мисли.

«Не лупај главу», теши га Соломон, «све су то већ измудрили наши јеврејски мудраци. У талмуду пише: Ко у пустињи изгуби рачун о данима, чим осети да се помео, нек почне бројати из почетка, али наш свештеник раби Рав измудрио је друкчије. Промислио се, па је казао: «Адам није створен први дан недеље, па да је најпре 6 дана радио а седми дан светковао, него је створен шести дан у вече, и његов живот почиње недељом, и то светковањем и одмарањем. Дакле и путник чим залута и осети да је изгубио рачун, нек почне светковање с недељом, и онда нек броји дане по реду.»

Боривоје слуша ова талмудска мудровања и памти их. Међутим пролази време, а док се он светио жена му је изгубила душу. Кад се искупе жене на рогљу, те поведу реч о Боривоју и његову далеком путовању, Нади не ударају више сузе из очију, као некада, нити мора да бежи из друштва, да не завришти на сред улице. Сад је мирна, по некад се чак и насмеши и враголасто рекне: «Маните ми већ једаред мога пустињака на миру.»

Боривоје као да је већ у Јерусалиму. Пости, моли се Богу и све се већма отуђује од светских ствари. Ако се Нада не сети да треба поорати њиве или посејати детелину, он богме не. Не види, не чује и не зна, шта се око њега догађа.

Тако су мислили сви, тако је мислила и Нада, па тако је и било. Само што — ђаво не спава.

Иде Боривоје неког вечера иза села, да промишља о своме путовању, кад од једном искрсну пред њега ђаво. До душе ко не зна, рекао би да је то Маца Сувачарева, али би се преварио. Њен је само лик и њено одело, али у том лику и оделу је — сотона.

«Стани, пустињиче» говори му подсмешљиво.

Он у место да стане, пожури; али ко је још утекао од ђавола.

Сустиже га. «Што бежиш од мене?» пита.

Он ћути.

«Шта се ту цифраш као млада невеста. Кажи ми, колико је времена, како ниси стао на путу или на улици да разговараш са женом или девојком као и други људи? Зар смо ми жене погане? !"

„Мани ме", молио се он.

Но она га није манула, него је хтела да зна, за што он избегава жене. И кад се није могао отрести беде, он јој онда рече, зашто то чини, а рече јој по талмуду, како је научио од Соломона: „Мојсије пророк је три ствари учинио преко божје воље, а Бог му је доцније све те три ствари одобрио. . Једна ствар била је овака: Пре но што ће Мојсије изићи пред лице божје, да на Гори Синајској прими 10 заповеди, наложио му је Бог, да се три дана пре тога уздржи од сваког додира и разговора са женама. Мојсије није избегавао само три дана жене, но много дуже, и Бог му је доцније рекао: „Добро си радио, синко." „Па и ја", вели Боривоје, „кад се спремам да у Јерусалиму изидем пред лице божје, мислим да му неће омрзнути ако што мање пристајем у разговор са женама."

Сувачарка га гледа погледом, као да хоће да га сажали.

«Не радиш добро", каже му. „Ти се све бринеш за онај свет, све нешто удешаваш да ти онда буде мекано, али пази да се не превариш. Оданде још нико није дошао да каже како је. Боље би ти било, да се угледаш на твоју Наду. Она се дала на уживање овога света, а право и има. Теби се руга свет а не њој."

Боривоје виде јасно, да из ове женске прилике говори ђаво, али не рече: „Иди од мене, сотоно! него се упустио да брани Наду. „Остави сиротицу с миром доста је њојзи брига свакојаких."

Но тада се тек показа вражја копита. Маца Сувачарева каже: „где су ти деца, пустињаче? Нада их је мало пре одвела твојој тетки, нек буду мало и тамо — до сутра. А чим она води децу у госте, долази и њојзи гост... Али да богме ти нит' што знаш, нит' видиш. А ког ћеш беса и видети, кад се не мичеш из кошаре, но завезујеш за собом врата — конопцем."

Боривоју смрче пред очима, па се онда побеси, као да није никад постио. На мах је заборавио Јерусалим, Христов гроб и сва уживања онога света. Шчепао је Сувачареву својим сувим прстима за гушу и би је за извесно удавио, само да не беше тако малаксао од поста Но Маца се оте некако и безобзирце побеже у село.

Кад је Боривоје дошао кући, дочекала га је Нада још на прагу. Нуди га вечером, но он промрмља само толико: „Сит сам", па оде у кошару. Нада му није погледала дубље у очи. (одавна не сме више то да чини) а да је погледала, видела би, да су му очи закрвављене, како то не доликује испоснику.

Око пола ноћи устао је Боривоје, и ма колико да му беху очи закрвављене, видео је, како је Нада пропустила некога кроз вратнице. Онда је напунио стару зарђалу пушку шрафовима, ексерима, кључићима, једном речи свакојаком старом гвожђурином, па је — обе цеви сасуо Нади у прса.

Кад је доцније судски лекар прегледао раздрускану лешину несретне жене, он само рече: „Да кажем, да је ово учинио топ, није, а да кажем да је ово учинила пушка, и то не може бити."

Кад је Боривоје онако учинио с Надом, уђе опет у кошару те закла коње и краву, за тим вашку и мачку, гуске и пилиће, једном речи све живо по кући. Срећа, што му онде не беху деца; ко зна, шта би несретник још све починио. Или би га можда дечји поглед уздржао од свега покора — не зна се.

Једини је петао утекао из онога покоља, јер беше на највишем врху дуда. И кад је закукурекао зору, Боривоје је запалио кућу..: За мало, па зазвоне звона, купе се људи, а Боривоје излази из куће и полази на далеки пут. Али не у Јерусалим: нити они људи долазе да га испрате, нити она звона звоне у његову почаст, — он иде на пут још даљи и од Јерусалима, а опет тако близак; — иде да се преда жандарима. Наместо Јерусалима долази — робија.

ПОСЛАНСТВО И СМРТ НИКОЛЕ БОНЕ (1678.)

Једна глава из дјела: Дубровник и Османско царство

ОД Д-РА ЛУЈА КНЕЗА ВОЈНОВИЋА

(СВРШЕТАК)

Очекива се свеопћи мир. Нова констелација јевропска могла би донијети жуђени преокрет у нашијем стварима. „Ако се двије велевласти (бива Енглеска и Француска) погоде под коју му драго цијену, *мисли Њ. Светост да му је обећао прекршћански краљ, да ће обратити сву своју пажњу на Исток.* Међутијем Његова Светост настоји, да Пољаци не одобре мир потписан од њиховога посланика с Турчином. Свак презирну говори о њему и држи га не за мир него за ропство онијех народа, који се толико диче слободом. Москов без двојбе не мирује, ако је босански паша присиљен да одврати мисао од нашега града. Ови би догађаји могли учинити, да велики везир промијени звијерски начин, којијем поступа у свијем његовијем дјелима, и која су тако безумна, да ни он, нити царство што се на њ наслања, не могу одвише трајати. Тај је човек спао на така скрајна средства, да с њиме не смијемо више уговарати ни о данку, ни о другијем стварима, него одољети како се боље може и служити се околностима времена, које су му сада супротивне, а биће му и у будућа времена за педепсу опакога дјела, што учини супроћ Богу и супроћ људима."[1])

Па Градић црта, дакако у Риму не у Дубровнику, с ватиканскога брда а не с обронака херцеговачкијех гора, смјелу основу о новијем одношајима републике с Портом. Занаша га далечина, звекет оружја великијех власти, мир и обрана Вјеч-

[1]) Сенату, 1 јунија, passim.

нога Града. Па као што некада шћаше бацити републику у нове недогледне стазе реформе Устава, тако би сад рад био бацити сјекиру у међународне односаје Дубровника. Као да провирује жеља да види своју отаџбину гдје ступа у ону лигу, којој бјеше сретно одмакла у очи боја код Лепанта. „Ја држим да у овој тешкој згоди, у којој се није од постанка нашао наш град, треба умирити машту и бар у неколико равнати се начелима различитијем од досадашњијех, како су и Турци другачији с нама. У данку није нама спас како би до сада. Мишљасмо до сада да је то плаћање једини начин да одвратимо навалу и очувамо живот. Сада су се ствари промијениле. Ко нас је до сада чувао и бранио, против онога треба да се ми сада чувамо. Онај сада војшти на нас срдито и потајно, па под изликом да хоће да се с нама рачуни, лов лови на нашу властелу, провргавши против међународнога права (contro il ius delle genti), посланике и таоце и поступајући њима не као с таоцима, него као са злочинцима осуђенијем на смрт. Права је срећа да је прискочило московско оружје, лијек, послан од Бога на срамоту нашијех католик , да обустави побједе варвара и зле пошљедице ништавила нашијех људи, једини, прави узрок побједа о којима говорим. И ми дакле можемо одланути и приправити се на обрану о којој сада треба једино да мислимо и *ухитити срце зубим*,[1]) како вели наша пословица, док овај силник не дође куд га наравно воде његова несмотрена и безочна дјела: тада ћу моћи запјевати : loquens contritus est et nos liberati sumus."

Деветога јулија опет одвраћа републику од ревноваља за плаћање данка. «Будемо ли брзи у плаћању данка у доба кад нам они отимљу сваки начин, да га скупимо, помислиће да није прича оно што се говори о кули пуној дуката у нашему граду.» И ту имаше право. Али како ударити праву мјеру са душманином, који не познаје него слијепу прождрљивост своје варварске ћуди? Са душманином који на пушкомет од града разапињаше шаторе и могаше сред нехајне Јевропе погазити Дубровник у тренућу ока? Са душманином који имаше толико освајачкога духа у себи, да је у пркос измјеничној срећи на

[1]) Српски у оригиналу „Ухитити сарце зубим." — (Држав. Архив.

Дунаву сневао о новој поплави Запада? Градићева вјера у јакост отаџбине имаше нешто гранутљива у себи али ови у кнежевскоме двору познаваху боље прилике времена и увјете слободе. Тако му од прилике писаху, а он одвраћаше његовијем тоном, премда једнако увјерен да треба одгађати и одгађати увијек. У томе се опет сусреташе његова мисао са мишљу републике. «Ни с једне се стране немамо надати помоћи. Кад је тако, а ја бих у велике крзмао давањем новаца Турчину под каквијем му драго насловом, ма и за сам данак, јер дадемо ли га, остаћемо без капитала и без доходака, са два властелина мање у Великом Вијећу, два таоца више у рукама варвара. Сваке ће године бит горе и све ће то више расти њихова прождрљивост. Добро веле Ваше Промишљености, да ко их тјера да се посваде с Турчином, или не позна нашу прекомјерну слабост или не зна каква је и колика је османска моћ. Ово су ваше ријечи, а ја надодајем, да је такав човјек махнит и будаласт. Али то није добар разлог, да му имамо, кад год узиште, дати наше новце и нашу крв, а без икакве користи и без уфања да ћемо га омекчати. Да неко ужива мир, није доста, да не изазове душманина, јер он нас изазивље, ни навалити на њ, дочим он на нас наваљује. Ја циједим дакле, да је добар свјет отезати плаћањем и шиљањем данка, служећи се згодом овога рата с Московом, да оним новцем накупимо жита у граду»[1]). Неке његове опаске побудише, можебит, негодовање у Вијећу, а у оне тешке дневне биће му когод, ваљада и сам брат Пало припшио лакоумне мисли и наједно се, да велики патриота далеко од погибљи лаком руком дира у толи животна питања. Мало дана посље[2]) опет брани своја писма и обасјава питања правом свјетлости: «Молим Ваше Преузвишености да помљиво прочитају моја писма. Наћи ће их не само да су пуна вјерности, искрености и ревности, него и опрезности и умјерености. Не мислим ја да отворимо рат на Турчина, ни да му изненада одречемо данак, ни да преокренемо кабаницом од Шпаније к Француској, нислично дјетињарије, како ће се то, можебит, коме причинити.“

Али гласови што долазијаху с Босфора ушуткаше до скора академијске расправе Рима. Вријеме тражаше дјела, а ова би-

1) Сенату, 30. јулија. (Ibid.).
2) Сенату, 6. августа. (Ibid.).

јаху у напријед одређена бујицом догађаја, који се ређаху међу Цариградом и султановијем шатором на Дунаву.

Државни тајник, који отвараше писма поклисара на Сенат, имао се једнога јутра доиста зачудити, угледавши артију на којој Мароjица бјеше измрчио неколико ријечи. Бјеше то остригжак уипјаче, шаре на олово, налик на ону којом дућанџије заматају пушчани прах или којекаква мастила. „Куга хара, говораше Мароjица на тој крпетини[1], наш је драгоман умр'о у два дни у Галати. Долазе к нама људи из болнице нечистом рубином. Биће чудо ако спасимо главу. Немамо више артије, јер су и жидовски дућани затворени."

Бућа, који мало посље узе да пише Сенату о погађању са Маврокордатом и о гласу што се почимаше ширити у Силистрији, да су поклисари у Цариграду обећали 290 кеса, дрктајућом руком пише донекле, па клонувши од слабости предаје перо своме другу. Десетога јула треба да измјенице јаве Сенату муке посланика у Силистрији и да опровргну лажне вијести којима се Турци надаху, да ће једнога оли другога од растрканијех посланика уловити у ступицу. «Примамо од господе Боне и Гучетића писма, што нам помутише мождане, уздрмаше и ово мало здравља што имамо, и ослабише дух, слушајући велике и грозне муке нанесене особама Пресвијетле Господе, муке далеко веће од онијех што их ми трпимо ако изузмемо погибао од куге, од које нас само Бог може спасти. А што се пак односи на велику пријевару, изумљену у сред сриједе пакла од кајмакама Ибрахим-паше, да смо се погодили и да смо обећали великом везиру 280 кеса, доиста би нам та лаж поспјешила смрт, да не бисмо могли доказати писмима, да је то пука измишљотина турскога двора, како би удушили разлоге и онијех што се препиру и онијех што моле.» Тако исто велики везир превари Пољаке. Одузе им градове Бар и Јасловац, говорећи да су их они сами предали уговором Ибрахим-паши сераскијеру. Ово писмо писаху више мртви него живи. Кабога дркће од грознице сваке вечери. Бућа, прочитавши писма од Боне и Гучетића, стаде сред силне врућице бљувати за три дана док му не пустише крв. Сред свега тога драгоман Андријаши побјеше препаден из Силистрије. Посланици му шаљу Балетину из Ца-

1) Сенату из Спидана у Цариграду, 3. јулија. (Ibid.).

риграда поруком, да се врати, јер да ће друкчије изгубити живот и сва добра. Сенат пише 15. јулија онима у Цариграду[1]): «Посланике у Силистрији бацише у кулу у јаму са гвожђем около рука и нога, јер Турци веле, да сте им ви обећали 280 кеса и ради би их измусти од Боне и Гучетића. Не двојимо, да је то нова ступица Турака.“ А онима у Силистрију[2]): „Ми не знамо ни како да платимо данак. Кршћански владари неће да нам даду ни паре. О томе смо се добро увјерили. Реците опет, да посланици у Цариграду нијесу могли дати 280 кеса, па да су и дали, да би то били учинили супрот нашој заповједи. А молите одмах кајмакама да дигне јасак, јер да ми друкчије не можемо ни платити оно што обећасмо, ни послати данак. Примамо ваша писма од 22. у којима говорите о нечовјечном поступању са вашим особама: ово нас је тешко расцвјелило, те живом тугом пратимо ваше муке. Уфамо у велику доброту Божју и у скрушене молбе овога растуженога пука, да ћете одољети толикијем патњама, па приказујући без престанка наше скрајње сиромаштво, да ћете ганути везира и повратити толико жељени мир.»

Мегдан слијепе моћи тога царства са моралном силом баштинице римскога генија стаде да се развија сада двоструком брзином на рукаву Дунава. Кроз решетке гнусне тамнице чујаше се звекет оружја једног другог великог мегдана са државом, која већ освећиваше стољетне муке славенскога свијета. На једном пољу крст ламаше пророков барјак у име Господа бојева, сузбијајући силу силом. На другому пољу мукама, жртвама и пониженьем крст одољеваше охолости дивљијех ордија, којима та јакост духа бјеше далеко несхватљивија од самијех пораза непредобитнога цара.

Дан за даном мијењаху се призори под Силистријом. Раз боље се ћехаја, једини тумач воље великога везира, с којим могаху љубезно разговарати. Замоливши да се дигне јасак и да се пошље заповјед кадијама око Дубровника, да испрате коњима нове поклисаре, кајмакам усламтјевши од гњева, повика у дивану: «Нећемо ваш данак, наши су уговори растргнути[3])“ Прође опет петнаест дана. Напокон удијеле им цар-

1) Lett. e Commiss. 1673.—79.
2) Lett. e Comm. per li Marino de Gozze etc. (F-o XXXIX бр. 1800 Držав. Аркив.).
3) Сенату из куле у Силистрији, 19. јулија (Белчић).

ску заповјед, за нове посланике. Али се једнако редају похлепне жеље Турака. Кајмакам пита драгомана, нека му посланици добаве лијепу ропкињу Маџарку. На то ће овај, да су оне земље далеко од Дубровника; нека му је пошљу паше из Београда или Темишвара, а да ће му је они платити. «Али, надодају посланици, то бјеше очита шала.»

Дође на Андрашића ред да их остави. Заман му поручиваху да дође. Страх га је од кајмакама који му је запријетио да ће га бацити на галију, ако му дође још једном под руку. «Ово би мјесто (кула) било врло згодно, да изречемо Господи од Двора наше сиромаштво и наше разлоге. Сваки дан долазе амо у хлад Силистар-ага, Чохадар-ага, Хатеки-ага Капичилар ћехаја великога господина Имбрахор велики и мали и многа друга господа, која добро знаду, да смо ми овдје у оковима, јер њихови шпјатори и балтаџије долазе да нас гледају, а Силистар и Чохадар прошетају се до пенџерчића, али ми не знајући језика говоримо знацима. Премда неки показују као да им се смилујемо, не разумјевши што говоримо, не могу ни знати што желимо. Да имамо драгомана, када пођу заповједници до прозорчића, могао би говорити са свима и углавити их о нашим жељама. Има неколико дана, да су нам облакшали живот у тамници. Сада може доћи испод прозора ко хоће. И дођу често наши трговци, али се не усуђују говорити оној великој господи, него се одалече, када ова приступе. А нашега драгомана у ово двадесет и четири дана не виђесмо него три или четири пута, а и то када га пошљемо звати[1]). Звијерски страх бјеше спопао свакога. И најбољи драгоман Лука Барка, који би толико користан нашим посланицима у Цариграду, не хтје доћи у Силистрију, куд га слаху Кабога и Бућа под најоштријим педепсама[2]). Након седам дана мољења измоле Емри за коње. Кајмакам надостави трговцу Дубровчанину Николи Мили: «Ваша ће господа с њиховијем инатом учинити, да пошљемо пашу да развали оно мало вашега камења.»[3]).

---

1) Сенату, 19. јулија. Passim.

2) (Ibid).

3) Предавши ћехаја кајмакаму меморандум нашијех посланика поручи им овај „питајући, јесмо ли бегови, ми на то рекосмо да јесмо, а он нас опет запита, имамо ли у Дубровнику пашу бега, а ми му одговорисмо, да смо сви једнаки и да сваки редом заповједа мјесец дана.“ Како би то чудо били могли разумјети Турци?!

Док оне душе тако дан за даном гину за спасење отаџбине, Николица, како у доба распа 1667. утјеши и милова свој Дубровник, тако и сада прима на себе сву горчину полаке смрти, и шаље обитељи, пријатељима, граду ријечи утјешна и висока нада. Милосрдна рука сачувала нам је сред потпунога расула нашијех писама и домаћијех успомена једно једино приватно писмо Николице из Силистрије. «Пресвијетли господине брате и господару мој, пише Николица брату маловијећнику Серафину[1]) 16. јулија, — таман мјесец дана прије смрти — из јаснијех писама биће разабрало Ваше Пресвијетло Господство наше садашње стање које слиједи баш онако како сам вам писао 23. јунија, а из привитога писма за госпођу Павлу разумјећете велико моје уфање у доброту Божју. Ево шаљемо Емри за данак, што нам га првом бјеху одрекли, па у томе видимо слабу здраку нама ближега Божјега милосрђа. Нека вам не дотужи молити се тамо Богу, облачити врло просто забацивши свако богатство, па тако настојати, да се утажи небески гнијев и умекша срце овога двора, еда би се како гођ уредиле ствари, да и у будућа времена узможемо купити данак, *главну основу нашега живота*: јер ако се властела и пучани не промијене и не схвате право стање ствари, *in ruinam laboraverunt*. Ја сам, хвала Богу и вашим молитвама, по све здрав. Настојим да ми срце буде вазда обраћено к Богу, из чијих рука, као из рука доброга оца, свака ми је патња слатка... Не плачите што сам далеко. него будите задовољни и радујте се што сам у Божјим рукама, у које се ставих драговољно са превеликом вјером. Грлим вас са свом дјецом... и молећи вас да поздравите господара арциђакона[2]), Шишка Тудизића и Д. Маринка Орбини, јесам Ваше Пресвијетлости слуга и љубаван брат."

Настаде несносљив мук. Свакојаки се гласови проносе с ратишта. Силе душманске на Дњестру вребају час да се ухвате у коштац. Јављају се знаци на небу. Двадесет и деветог јулија о прозорју с Аркипелага прође преко хоризонта велика огњена кругла и нестаде је на истоку силном тријеском, здракама и огњенијем искрама. Овако се исто догоди год. 1669.

[1]) Mattei, Zibaldone III Memorie storiche su Ragusa Bibl. M. B. Br. 267 416 novi.
[2]) Арциђакона Брњу Ђорђића.

у очи пада Кандије. «Удијелио свемогући Бог да то буде претеча добријех новина и нама и Вашијем Преузвишеностима »[1])

Чекајући те новине Дубровник се утврђиваше и приправљаше на обрану. О основама Турака не зна нико ништа Сама сумња, да би могао велики везир дати наредбу херцеговачкоме санџаку, или каквоме бегу, да навали на дубровачку земљу, оправдаваше најситније приправе републике, да одбаци силу силом. Један знак турскијем намјесницима, а држава бјеше у највећој погибљи. Оно што је на граници млетачке Далмације била мала несрећа, јер Млеци осјећаху увриједу само у далеким удима, то у Конавлима или у Приморју бјеше готово расап. Дубровник немаше се надати у Јевропи ничему и ни у кога. Његов би пад у ово доба био готово онако незнатан, као што би незнатан под Наполеоновом мамузом сред заблијештене Јевропе. У оно би се доба пače катастрофа храбре државице замјетила била још мање. Та није било величанственога Arc de Triomphe да јој у бронцу овјековјечи име. Јевропа је била заједрила у велику политику. Ћесар и Млеци једнако вапијају за миром, онај да се придигне од тешкијех ратова на западу, ови да преброде тешка времена подизањем порушенога угледа на истоку и уништене трговине. Околности бјеху неугодне свијем републикама и малијем државнијем скупинама. Па док се опћине у Италији савијаху све јаче у прах, сретне и блажене да их силници не виде, Дубровник сједећи сам на бијелој хриди није могао боље одољети душманину, него ли подвостручивши бдијење, осујетивши *у заметку* сваку навалу, јер би му најмањи окршај могао донијети пропаст. А толико је ствари требало урадити! Утврдити град и показати, да је република приправна да скупо замјени слободу. Умирити народ и радити тихо, да не би до турскијех уши на међи дошао одјек бола. Препасти Турчина утваром нове свезе кршћанскијех владара.

---

1) Кабога и Бућа Сенату, 30. јулија. (Corrips. F° XLVI бр. 1839. Држав. Аркив.) Посланици 12. августа опет пишу у Дубровник о пријевари Турака с оно 280 кеса и надодају, да ће се на повратку предати Сенату, да их баци у тамницу па да се извиди истина. Па говоре о Кара Мустафи: „Од како смо ми овдје погрдио је без икаква страха и обзира француског посланика, учинио је насиље енглескоме, навалио је на баила млетачкога, увриједио је оландешког ресидента, а ђеновешкога преварио. Ако је све то учинио нецрививши силнијех новаца и дарова великијем властима, којима се каже пријатељ, а што ће с Вашијем Преузвишеностима, о којима се исповједа смртнијем душманином.“ (Ibid.)

Држати се напокон чврсто међународна положаја. Не одрећи ни за час Порти обични данак, него настављати мудро и опрезно стару продају, не давајући с поља ономе сукобу превелико знаменовање.

Република бјеше настојањем посланика Сорга у Напуљу примила од поткраља војног заповједника Дон Франческа de Torres, па једног инжинира и дванаест тобџија, које плаћаше сам шпањолски краљ[1]. Овоме «Superintendens Armarum» би повјерено, да заједно са провидницима чуварима града, (Providitores Custodiarum et Armamenti) утврди бедеме и приправи све за обрану[2]). Петнаестог јулија би заповјеђено чуварима града да два топа, која се налажаху у кулама на ономе дијелу Пилâ развањеноме од трешње, ставе повише самијех врата од Пила. На Плочама утврде бјеху јаке. Сва је права обрана градских мира била тамо на истоку. Почимајући од свечева лика што стоји усправљен у профилу обрнут к рођају сунца, па све до високих огромних зидина што као кљун гигантичне галије јачају обранбену силу Ревелина, све је на оној страни концентровано да недобитнијем учини град. И доиста одржа навалу подземнијех сила, као што би недвојбено био одржао сваки непријатељски јуриш. Зид се око трвђаве подиже у вис да покрије леђа борилаца. С једне и друге стране два силна крила бране је од топова попут оријашког оклопа. Тврђава дакле Пија V на суху а на мору тврђава св. Ивана, која заступа концентрично двор, бране Дубровник од сваке навале. На стрмоме Срђу турска артиљерија бијаше немоћна, јер имаша да се бори наравном обраном брда и другом обраном тврђава. Ако су дакле дубровачке земље немоћне, сам град могао је обновити у повијести обрану Рода.

Са свијем тијем сужањство поклисара, особито Маројице и Николице, који на два различна начина уживаху силну по-

1) Писма Ивана Сквадрија Стјепану Градићу из Напуља 14. маја 1678. г. К тому нadodaje, да је краљ заповједио да се пошље у Дубровник много жита и поврћа, сто кантара праха, педесет „di miccio“, 50 зрна за топове, 500 мањијех пушака, а 500 великијех и то све на дар и без икаквијех увјета, и да ће се, ако буде до потребе, још више дати. Послаће се неколико добријех срзената (Церва Metropolis Ragusina T. IX стр. 3463.)

2) Али прва и доиста значајна мисао Сената би одредити, да је напуљски војни изасланик *подложан* војним провидитурима републике „cum hoc, ut ille primus p o s t hos sedeat in banca“ *(Cons Rog. 8. јул.)*

пуларност у Дубровнику, вијести нашијех трговаца, који даномице слажаху на опустјели Табор, прекинуће трговине с Турском, а на пошљетку успомена недавно минулијех днева трешње — све то умнажаше страх и сумњу, да је Дубровнику одзвонило. Од оне страве имамо једну једину значајну црту. Сам арцибискуп Петар IV de Torres[1]) заповједи да му справе лађу, да на први знак погибије пође у Италију[2]). Сенат налагаше посланицима у Цариграду, да за случај мира кршћанскијех владара наруче из Јакина тијештенијех листића у којима да реку «да није ништа толико нагнало кршћанске кнезове, да се помире, колико увриједе и патње нанесене по великом везиру кршћанскијем посланицима код Порте».[3]) Ну Вијеће забаци сваки предлог, који би умножио немир, а пробудио добре сусједе. Мало Вијеће предложи 20. јулија да се даде налог провидницима републике, да саставе предлог, позивљући сву властјелу, да у садашњој тјескоби свак поможе новчанијем доприносима како који може и да се тај предлог има прочитати у Великом Вијећу. Провидници уложише *veto* изјавивши на предлог говорника (aringatores), да тај предлог има бити састављен по кнезу у Маломе Вијећу, а не по провидницима. На питање одобрава ли Сенат veto провидника расрше се гласови. На пошљетку предлог да кнез у Великом Вијећу припопћи садашње стање републике и призове властелу на добровољне приносе «ad subveniendum Reipublicae» би забачен са једанаест гласова против седам.[4])

Двадесет и деветог јулија приступе вијећању о годишњему данку. Одлуче једногласно: да ће овај пут поћи у Цариград један сам посланик; да се онај на кога падне избор не смије одрећи посланства, а ни послужити икаквијем законскијем изговором; да ће му се дати на дар четири тисуће мјерица соли; да ће посланичку плаћу имати дијелити у троје са посланицима Боном и Гучетићем. Приступи се гласању. На другом испаде

1) Родио се у Трани у Пуљи од врло племените шпањолске обитељи. Александар VII именова га 12. јануара 1665. г. дубровачким арцибискупом, бројем седамдесет и први митрополит. (Farlati — Eccl. Rag.)

2) 12 јула 1678.

3) Let. e comm. passim. И доиста 10. августа оне исте године би склопљен мир између Француске и Оландије, 19. септембра између Француске и Шпаније, а 5. фебруара 1679. ћесар пистуни са другијем њемачкијем кнезовима Нимешкоме миру.

4) 20 јулија.. Cons Rog. 1678.—79. Држ. Аркив.

име Рафа Гучетића. Приговоре неки вијећници пред провидницима, да он не смије поћи, јер је дужник државне благајне и купац градске царине на вино. Томе приговори Мало Вијеће, позивајући се на закључак Сената, да се изабраник неће смјети позвати ни на какав законски изузетак. Провидници не шћаху уложити veto, али Сенат опрезности ради изабра Орсата Сорга, који исти дан положи заклетву у руке кнеза.

Прва половина августа прође у сакупљању данка. Чиновници Аноне и чувари Благога Дјела пренесоше цио један дан у државну ризницу новце, што је република слала за данак. К томе им би заповјеђено, да у Сенату извјесте о стању данка. Извјештај није био повољан. Опредјеле дакле као додатак пет тисућа дуката из државне благајне и двије тисуће из будућега добитка Аноне, који бјеху одређени за посланство у Шпанију. Забацивши изновице предлог, да кнез позове вааستелу у Велико Вијеће да прискочe у помоћ републици, заповједе 13. августа посланику Соргу, да се на 20. упути на Плоче. Али тог истог дана Орсат Сорго зар страха ради замоли, да га опросте од посланства. Сенат га удари прогонством у Мали Стон за годиште и по. У д и недјељни запријети ономе који би се одрекао посланства, да ће десет година бити лишен свијех части, да ће за двије године бити прогнан у Стон и да неће моћи бити помилован, него са ⁷|₈ свијех гласова. Стјепан Тудизић изабра одмах педенсу. Стон бјеше бољи од Силистрије! Шест пута прошета се двораном празна цара. Али предлог да се пошље Порти повише данка још петнаест тисућа дуката, да се посао сврши, би забачен великом већином. Седамнаестога би одлучено, да и државни дужници, којијех бјеше много, смију примити посланство. Стјепан Тудизић и маловијећник Мато Бона изаберу педенсу. Забуна бијаше велика. Један од најстаријих маловјећника одриче се посланства! А што ће тада други? Шћаху удушити ту саблазну у своме заметку. Мало Вијеће предложи да Мато Бона не прими посланство, јер је Николичин рођак, а чланови исте породице не смију бити заједно поклисари. Онај који буде изабран имаће да ради у заједници са посланицима у Силистрији. Али чувари закона уложе опет veto и позову кнеза и Мало Вијеће да се покоре. Главар државе покори се[1]) Даде се Мату Бони вријеме до Здраве

1) Ex libro Minorio Consilii 1678. Држ. Арҳив.

Марије да изабере: посланство или прогонство. Након дугих расправа Сенат одлучи, да ће онај, који се одрече, бити ударен прогонством до живота. Секо Гоце, изабран једнијем самијем гласом већине, положи напокон заклетву у руке кнеза Ђона Ђерве[1].

«Видим, пише мало дана иза тога Градић Сенату,[2]) да је одлука Вашијех Преузвишености, да се безодвлачно пошље данак, готова ствар. Мени је сада само молити Господина Бога да вам буде сретна и да се испуне сви нади ваши и не само за моју утјеху, него и дужности ради свакога доброга грађанина. бива држати, да је најбоље оно мњење, које предобије већину у јавноме вијећању, ма и другачије осјећао прије одлуке. Помњиво проматрам разлоге оне странке и говорим сам себи, да ће то дјело у овијем околностима, гдје Турци бјеху три пута разбијени у Украјини, можда утажити њихов охол и окрут, али у ово доба савијени и понижени дух. Мислим да ће се увјерити, да је најбоље да останемо живи и чили на овом свијету, па да ће нам отпустити сужње, отворити трговину и одрећи се прождрљивијех захтјева. Размишљам такођер да ће им добро доћи тај новац у овој тјескоби царства и да ће га мање примити као данак, а рађе као припомоћ, како га и некоји злобно зову, и да им ми баш долазимо у помоћ, дочим други који висе о царству и с којијем они добро поступају обрћу оружје против њих. Тако размишљам о свршеној ствари и с овијем и другијем разлозима браним одлуку у тајни свога срца и с поља гдје год буде корисно». Продавши у Риму за републику силне оставе нагомилане тамо у златно доба од дубровачких отаца «размишљам, вели,[3]) и у себи овако говорим: ако смо толиком муком разврглн толике закладе, а колик ли је имао бити труд нашијех старијех сакупити толики новац и предати га дјеци. Ово је доиста, како што миречемо, *крвава мука нашијех старијех*[4] предата, да буде крух дјеци — «vere panis filiorum non mittendos canibus», како црква пјева о небескоме хљебу пресв. олтарскога сакрамента. Овдје зовем песта

1) 29. јулија — 18. августа. Cons. Rog. ibid

2) 22. августа (Fasc. XII A. 1600.—1699. Бр. 1255. lett. D. lettere di Stefano Gradi Држ. Аркив.

3) Сенату, 27. августа (F. XII. Бр. 1255. lett. C. Држ. Аркив.)

4) У оригиналу српски.

наше варварске сусједе и опет велим, што сам вазда рекао, да имамо зрело размишљати прије него ли дадемо њима новаца за какву му драго сврху, ако видимо да настављају мучења и патње с нама Да како не зато да се с њим посвадимо, јер имамо доста начина да им укажемо наше јадно стање и наше сиромаштво, које не треба да хинимо, јер је управо све онако како што говоримо.« Папа ће дати новаца за утврду града. Говорио је с кардиналом Цибо. Оклијевају међу Градићевом прошњом да се да̑ петнаест тисућа шкуда и предлогом државнога тајника, да се дарује републици шест тисућа.

Првога септембра у четвртак Сенат нареди новоме посланику, да се дигне у понедјељник и да крене на пут. Трошкове удари на сто и педесет дуката. Приставн данку још 2000 дуката и готово једногласно заповједи ризничарима и прокураторима св. Марије да учине у приватника присилни зајам, бива да им даду за становиту своту дуката другу врсту новца.[1]) Толика бјеше несташица злата у државној ризници.

Наруџбе Сената Гучетићу мајсторски се бављаху данком као о главној ствари и мимогредице спомињаху задјевицу с Портом. Гучетић бјеше означен у првом реду као посланик данка, те као такав имаше настојати, да ослободи мученике у Силистрији. „Кад дођете пред великога везира, реците му да сте дошли да предате данак заједно са господом Гучетићем и Боном и молите га, да их отпусти из тамнице, јер да су особито њима ваши господари наручили да предаду данак и да изравнају садашњи посао. Ако вам не усхтједе услишити молбу, а ви сами прикажите данак и предајте меморандум султану, ударајући особито на ослобођење нашијех четири посланика. *Настојте да изравнате посао, али не хитајте, јер се гласа о великим промјенама код Порте.* Ако вас, када дођете у Силистрију, упитају, гдје су обична два посланика за данак одговорите, да они који сада чаме тамо у кули, бјеху одавна одређени да предаду данак, да сте ви изаслани, да предате *заједно с њима и да ви без њих не можете ништа.* Реците да се нигда није обичавало предавати данак на такав начин. А када

1) 2. септембра. P. est de dando auctoritatem DD. Thes. et Procur. S. M. ut inveniant Zechinos qui desunt pro complemento Tributi a pecuniis privatis, dando eisdem auctoritatem faciendo quod illis videbitur; et obediant, offerendo d-is personis pro valore tot Zechinorum aliam monetam 15—3. (Cons. Rog.)

дођете пред султана, реците му између осталијех ово: «Асак нам је учињен толико мјесеца. Твоја се со не продава. Наши трговци побјегли су. Откуда да харач купимо? — Из камена, од кога за два мјесеца хране не моремо имат. Наши поклисари једни у Баба-Џафер у Цариграду умиру затворени јес близу година дана, а други у кули у Силистрији; тако да велике су наше туге и несреће да нам бјеже чељад из града и ишту друга мјеста и живљење и свак се крије од нас да остасмо без трговина и трафига, чијем живимо и харач купимо и тако сада невиђено погинусмо. — И нека позна вас свијет по онакому подобну дјелу, да величанство царства твојега не допуштује погубљење од онијех који се од своје вође под сјену твоју утјечу, како смо ми учинили и Ахтнаму од твојијех славнијех отаца примили, коју умиљено те молимо достојат се погледати за видјети тврде клетве од славне успомене твојијех дједа и отаца и истога царства твога, за бранити нас од супротива и не допустити зулуми да нам се чине без никакве наше кривине и невјере.»»[1])

Петога септембра посланик редовни, пети у годиште и по дана, крене с Плоча обичном пратњом, а Сенат одмах то јави посланицима у Силистрију: «Госпар Секо Гучетић упутио се у понедјељник помоћу блажене дјевице Марије и славнога мученика св. Влаха. Заповјеђено му је да крене равно на Силистрију, да пита ваше ослобођење и да предаде данак. Опћите с њим ако можете и научите га како има да се влада. Он ће вам приопћити наше наруџбе. Заклињите цара да нас не уништи толикијем тражбама. Да је он госпар нашега живота, али да не можемо и не можемо».[2])

Предаваше се дакле република наду да ће похлепа великога везира малаксати не само бригама рата и самом јачином његовога бјеснила, него и вјерношћу, којом она испуњаваше стародавне обвезе. Еле, у један мах нахрупе на њу још удеснији и тежи јади.

1) Овај говор на султана српски је у оригиналу. Наруџбе Сената 3. и 5. септембра. (Lettr. e Comm. di Levante 1673.—1679.) Предадоше му пријепис Ахтнаме, признанице данка, ђумрука и заповјед царску за пут и за коње.

2) Сенат, 9. септембра. (Lett. e Comm. per li m. de Gozze e Nicolo de Bona Amb. in Silistria. 1678.—1679. F$^{\underline{o}}$ XXXIX Бр. 1800. Држ. Аркив.)

Секо Гучетић не бјеше одмакао од града ни пунијех седам дана хода, кад пуче глас да је 16. августа Николица Бона у Силистрији испустио душу Кобну вијест донесе један улак са писмом Маројице Кабоге од 5. септембра, коме бјеше привито писмо ћесарскога резидента Киндсберга из Карагача. «Јучер у јутро, пише Киндсберг Кабози 27 августа[1] примих писмо из Силистрије од 21. тек. да је 16. истога мјесеца умро Бона у тамници гвожђем на ногама и да га сахранише уз плач свијех кршћана.» «Разабраћете, вели Кабога Сенату,[2] од привитога писма господина ћесарскога резидента, претужну вијест о невољној смрти господина Николице Боне, примио га Бог у славу, вијест која нас је у велике растужила, како ће лако разумјети Ваше Преузвишености, које заједно с нама изгубише мужа ријеткијех крјепости, а ми рођака, пријатеља и једину помоћ и утјеху у овој силној муци за отаџбину.» На овај начин Сенат обазна Николичину смрт, ту жртву бачену од горде опћине међу једном побједом и једнијем поразом кршћанскога оружја на Дњестру. Четвртога јулија турска војска бјеше стигла на обале Дњестра Разумјевши, да је руска војска јака сто тисућа момака, превале Турци у осам дана пут с Дњестра до ријеке Буга и баце преко ње мостове. С ону страну Буга Хмјелницки пољуби руку великом везиру у знак покорности. На равници што се простире до Цебрина војска разапе шаторе. У средишту стајаше велики везир са четири беглербега Сиваса, Диарбекра, Адана и Босне. Молдавци и Власи бијаху на оба крила а на предњој страни стајаху 4000 јаничара и једнак број спахија. На два дана хода пред Цебрином допрате дефтедар паша и босански Ахмед паша татарскога кана под шатор великога везира. Стигавши 20. под Цебрин жртвоваше мноштво овнова и започеше опсаду. Генерал руски Рамадановић и Касполат, калмушки војвода, стајаху с ону страну Дњепра. Велики везир шћаше нагнати Русе да приме бој. Тога ради Татари и Кара-Мохамед паша пређу ријеку Тасмин и дођу до малијех окршаја са непријатељем. Тако пројоше дневи до 9. августа. Турци бијаху већ малаксали. Непрестане кише, несташица хране, непријатно пјешчано земљиште, на коме ла-

[1] На дну је Кабога својом руком написао: „Al Caboga pervenita sotto li 2 lett. 1678."

[2] 5. септембра (Ibid).

гуми узроковаху слабе и никакве штете, нападаји опсједане војске, све то склони ратно вијеће на повратак. Али дефтедар Ахмед паша не шћаше о узмаку ни да чује. Одлуче дакле да ће војска пресјећи сваку свезу између непријатељске војске и града. Молдавски и влашки в јвода баце три моста на ријеку. Хасан паша и Каплан паша, са цвијетом војске — десет тисућа момака и педесет топова — прегазе 9. августа мочвару и падоше међу Цебрином и Рамадановићем. Дванаестога заметну се бој. С почетка Руси изгубише тисућу људи и три топа. Али у један мах обрну се срећа. Настаде силна олуја. Четири пута удари гром на везирову војску, убивши велико мноштво људи.[1]) Турци ударе у бијег. Заман их бодријаше глас Каплан паше. Војска се разбјежа на све стране. Не остаде друго ван запалити она три моста и тако зауставити Русе. То им пође за руком, те Руси заустављени ријеком запосједоше позиције, које ту скоро имаху Турци [2]) Девет дана доцније Руси и Козаци безбрижно слављаху Матијин дан. Турци их нападоше у пијанству. Лагуми бацише у зрак бедеме за двадесет нога ширине и након свеопћега јуриша би запаљен град. Познију ноћну навалу Руса сузбише побједоносно, док Вани ефенди раскриљенијех рука мољаше над војском: «Господе, чувај твоје вјернике, али да буде воља твоја!» Велики везир крене на повратак заклавши све ратне сужње Заузеће Цебрина би јављено књигама по свему царству. Велики Везир уђе у Једрене великим слављем са свијем што се не поврати него са четвртим дијелом војске, султан га прими свакојаким частима одаславши му у сусрет своју тјелесну стражу.

За ону годину рат бјеше довршен.

У доба између ослобођења и пада Цебрина букне у Силистрији тифоидска грозница.[3]) Тамо на окуженоме рукаву Дунава мочварска «маларија» бјеше са свијем наравна појава. Али ради оногодишње силне врућине ендемична та немоћ стаде харати необичном силом по гнусној турској вароши у пркос забрани продаје воћа, особито диња, које пренашаху болест.

[1]) Приповијест улака Николе Вртикане, који приспије у Дубровник из Силистрије на 11. септембра и би саслушан пред Малијем Вијећем. (F^o LXIV Бр. 205'. Proc. pote. o crim. 1665.—1679. г. Држ. Аркив.)

[2]) Hammer. Op. cit. passim.

[3]) Кес. резиденат Кабози из Карагача, 22. августа. Cor. di m. Caboga.

Николица Бона, затворен у смрдећој кули, разбоље се и малакса у један мах. Силе га остављаху брзо. Није више могао писати оне своје ведре извјештаје. ни рећи још једном отаџбини, да благосиља патње за опћу слободу. Старији му друг бјеше сам о боку. Замоли лијечника. Не дадоше му. Одрекоше му капелана, који тамо обављаше службу Божју за каквијех десет породица дубровачких. До посљедњега часа не хтједоше му дигнути окова с нога и с рука.[1]) И тако велики патриота искипљен од грознице, далеко од свога мора и своје куће, за св. Влахом, издахну у сриједу 16. августа, ненавршенијех чет десет година славнога живота.

Николица Бона даде своме граду у брзо проживјелој младости радњу једнога столећа. Његов живот и његова смрт стоје ведри и осамљени на првој страници наше прошлости. Потомци га назваше *оцем домовине.* Велики га историк зове нововјеким Регулом. Али ти заслужени придјевци не означују доста јасно све што је тај муж био и какву је дубоку биљегу ударио за све вјекове на наше чело. Ко се прошета Дубровником, угледаће одмах на свакој кући у камен усјечено име Спаситељево. Оно је име прави његов споменик. На свакој кући он живи нераздружив од Криста, кога толико љубљаше. Па ако је његово име потамњело у садашње доба пред именом његовога славнога суграђанина Џива Гундулића, ако је наш дух, обузет чезнућем за ширим јединством, обратио сву своју љубав к пјеснику, доћи ће ипак вријеме, када ћемо под теретом тешкијех одговорности, пунијех рука посла да саградимо државну заједницу, тражити утјехе и науке у озбиљној страници наше повјести и вратићемо се к великоме државнику, који је својом смрти заокружио велику цијељ његовога и нашега живота, обновљење расцвијељене отаџбине.

Опће позната слика приказује нам какав бјеше. Завијен у плашту држи у руци гласовиту ахтламу. Мађан, дугуљаста подбратка, врло висока чела, танка носа и танкијех духовитијех црта у исплављеној старој слици сјаје некакво сузно, дубоко око, што дава душу и ватру чудноме но лијепоме лицу. У његовијем цртама осјећамо меланколичну црту, које нема у крупнијем и рек би сексуалнијем мрскама Маројице Кабоге. Отац

[1]) Сенат посланику Соргу у Напуљ, 15. септембра. (Lettere ed istruzioni etc.)

му Диво Бона у доколици пјеваше по моди времена. У томе га с почетка насљједи син. Па и он пјеваше често, полазећи у Турску. За свога посланства у Једрену, док Дубровник лежаше једнако у праху, пун, како бјеше Николица, нада, јер бјеше подигао властитијем рукама обезглављени град, запјева на латинском језику: „Phoenix sive Raguсinae urbis. Terraemotu prostratae, felix Vaticinium." Али га за рана окупише озбиљније науке. Мало је људи његова времена а у његовим годинама нико није тако дубоко познавао знаност правну. Од када га Велико Вијеће прими у своје крило (1656.) об би стожер правничога живота републике. У двадесет и другој години би именован одвјетником Великог Двора (Avvocato della Corte Grande). Два пута би казнени судац, а четири пута консуо за цивилне правде (Consоle dele Cause Civili.) Три пута сједе у Мало Вијеће, три пута на кнежевску столицу[1]). Трешња га остави сама консулом за цивилне правде. Његова четири друга погинуше под рушевинама града. Бјеше тако потребит држави, да га не изаслаше никада на спољашњу кнежину. Његов живот у вријеме трешње сва је повијест Дубровника. Мјесец и по влада самодржавно републиком. Видјели смо како подиже град,[2]) како му поврати потиштени дух, како успостави ред, како притисну грабежљиву властелу, како спаси свете моћи и државне новце, не хајећи за пламтећу кућу, ни за сестре и браћу, који се као чудом спасише. Сам самцат води рачуне државне благајне као кућни домаћин републике. Као чувар стражи сам са Николицом Басељи у Ревелину над пламтећом гомилом, молећи без престанка богородично число за дугијех ура ноћи. А о праскозорју, сред непослуха своје чељади, пљачкања разбојника, подмукла приправљања Турака и Млечића, Николица сам иде к млетачкоме генералу Ђустинијану и добацива му поноситу ријеч, чији се таласи једнако чују над обудовљенијем градом и чути ће се до најдаљих покољења: „Господине, док буде жив један сам од нас, очуваћемо нашу слободу."[3]).

Бунићева смрт зави Дубровник у црно. Звоно Великога Вијећа стаде клецати од уре до уре као за саму смрт кнеза.

---

[1]) Октобра 1671., августа 1674. и јунија 1677. У Државном Аркиву чува се књига у корицама са натписом: „Spesa pubblicha tenuta da Nicolo di Giv. de Bona † 1667."

[2]) Глава прва ове књиге.

[3]) Франо Бобали Марку Басељу, 29. маја 1667. Аркив Гоце.

Сенат онога истога дана «per acclamationem» нареди Маломе Вијећу да након тргања одреди згодан дан за свечано подушје у кнежевској цркви св. Влаха. Ријеши уједно, да се има ставити плоча од мрамора у дворани Малога Вијећа, на којој ће се овјековечити мученичка смрт великога патриоте.[1]). За задушнице би одређено шездесет дуката из новаца за данак — као да би се још боље означио велики смисао тога тужнога дана [2]). У исто доба република приопћи кобни догађај папи Иноценту XI по посланику Градићу и напуљском поткраљу по посланику Соргу [3]) «Бјеше вам дата заповјед пише овоме, да се опростите с поткраљем, јер је ваше посланство докончано са оном припомоћи, коју примисмо од Његове Преузвишености. Али сада останите тамо јер наше ствари код Порте даномице бивају мутније. Бона је умро у оковима, које му оставише на ногама да задњега издаха. Писмо Маројице Гучетића, у коме нам јављаше силну несрећу, посласмо у оригиналу Св. Оцу по Градићу а вама га шаљемо у пријепису.»[4]).

1) Овај последњи закључак би прихваћен са 10 гласова против шест, што не може зачудити, ако се промисли, како република бјеше тврда у слављењу своје дјеце, еда се когод не би изнио и осилио на штету јавне слободе. Зато стари Дубровник нема него два споменика: *мањи* за властелина, а у авлији Двора *већи* за пучанина. Натпис дјело гласовитога језовите Толомеја, који би Николичин учитељ, јест ремек дело класичке епиграфике: Гласи овако:

D. O. M.
Nicolao de Bona Joannius Filio
Singularis Prudentiae Senatori
Qui difficillimis Reipublicae temporibus gravissima legatione sponte
Suscepta ad vicinum Proregem et ab eo per vim Si
Listriam ad Turcarum Imperatorem transmissus, ibi diuturno in
Carcere pro Patriae libertate catenatus obiit, morte ipsa, animique
Constantia imortalitatem nominis in omnem posteritatem
Promenitus. Hoc ex Sen: Cons: Monimentum Honoris, et
Memoriae Positum. Anno MDCLXXVIII.

2) 12. нов. 1878. Com. Rog.

3) Lett. e Comm di Ponente 1678.—80. Државни Архив.

4) Жали бог нијесмо нашли то писмо. Градић оправи наруџбу Сената и писа овоме 10. октобра: „Немам ријечи да изречем горчину своје душе, кад разумјех писма господ. Марина Гучетића, који остаде сред свакојаких мука варварске окрутности након јадне смрти његовога друга. Али ја, да се утјешим, па и зато што добро размисливши мнијем збиља да је тако, зовем ону смрт славну, јер би поднесена за вјеру, што је главни разлог с којега нас толико дандданас прогоне. Одмах приопћих вијест особно кардиналу Цибо и предадох му писмо за Њ. Св. еда не бих изгубио времена питајући саслушај у папе, истом приступих ногама Њ. Свј. Молићу за помоћ, како ми пишу В. П. *ма су сви ови људи окаменили* (ове су ријечи у оригиналу српски) et non est qui misereatur nostri ex omnibus casis nostris, а мене држе за спромаха, коме рекоше више пута *Бог ти до* (и ове су ријечи такође српски у оригиналу). Сасвијем тијем послушаћу В. П. и надаље, премда ја трошим и кидам без користи.“ (Lett. di Stef. Abb. Gradi da Roma F-o XII Бр. 1255. Држав. Архив.)

Седмнаестога новембра кнез Мато Менчетић, праћен Малијем Вијећем, Сенатом и мноштвом остале властеле, грађана и пука, крене из двора на свечано задушје. Ствари републике бијаху једнако завијене у магли. Један је посланик више био у тамници. Нигдје никакве зраке скорога ослобођења. Али кнез на пријестолу слушаше у оно јутро тријумфалне ријечи нада и величанства из уста о. Толомеја, који узвишенијим патосом слављаше великога властелина и свога драгога пријатеља. Приступ бјеше достојан оне згоде. „Да је свемогући Бог допустио да примимо пресвијетлога Николицу Бону иза сретно довршена посла утаживши османски пркос и да га весело поздравимо за његове заслуге: некмоли овом претужном славом и сјајнијем овијем плачем изнијети мученииштво великога сенатора!" Како би цио град нахрупио на врата, да прими из његовијех рука поврађен мир! Ох како би хитао у загрљај Сената и неизрецивом славом чуо посланик, како га називљу браните љем и оцем домовине, и како би усклицима радости одјекивали храмови, куће, говорнице и трјемови! Све се те жеље провргоше у црно, „in sortem, locumque laetitiae immigrat dolor, et bonae spei semina pene adulta sobolescunt in lacrimas". Пошто изазва утвару чаровите среће која се у такав јад проврже, црквени говорник узе да слави велику породицу Бунића и да оне славне хриди удружи с његовом славом. Нацртавши неумрла Николичина дјела, посувши говор савршенијем мислима, Толомеј у ватреној перорацији не знамо да ли узорнијој у облику или дубљој у мислима, рече: „И тако у варварском шатору без икакве утјехе у невољи, оплакиван од свога друга и потиштен од љуте несреће, умрије Николица. Умрије, а не остави га ни на самртном часу она одважност, која га бјеше занијела у очиту смрт. Умрије непромјењљив сред толике несталности среће: властелин, кнез, посланик, у домовини, у посланству и у смрти. Па кад је баш имао да умре, смрт му је служила само као доказ јунаштва. И дочим се остали људи разликују међусобно само друкчијим начином живљења, а смрт их све изједначи, то их је он барем својом смрћу наткрилио.... Отаџбина му за његова доброчинства диже необорив споменик у својој повијести. Николица ће живјети у њезиној слави. Ну ако свеђер нестална срећа није никада обећала злочинству, да ће

за увијек остати бескажњено, *доћи ће праведни осветник* и тражиће од окрутнијех Османлија задовољштину за недјела што починише. Тада ће се строваљити у пакао ловором искићена безбожна војска, па када се ишчисти она срамотна земља, правица ће с оружјем у руци посветити оно мјесто, гдје преславни јунак умрије примајући у замјену толику славу.[1]) То жели срце свакога поштенога човјека, чију љубав задоби Николица, док бијаше у животу. То ће и он сам испословати, јер се налази у колу светијех, не запушта људе, а реси га вијенац неумрлости због његова славна живота и његове славне смрти.»

Да величина Николице Боне буде савршена, да бесмтност те славне смрти остане трајно уписана у душама савременика и свијех будућих нараштаја, једне ствари недостајаше, која освећује и рег' би удара биљегу трајности великијем жртвама. Бонина смрт пада у доба потпуна расула републиканских установа.

«У овом XVII вијеку, говори један велики историк, републике стоје прикучене и тихе као да се боје, да их не спазе друге велевласти и да их само име слободе, што им је мило, више успомена старијех ради, него ли због садашњијех користи, не би учинило сумњивијем пред владарима. Гледајући вазда нове диобе држава, бојаху се да не би коме дошла вођа да их запосједе као добра без господара.[2])»

Такве бијаху у оно доба некада поносне талијанске опћине. А стање Дубровника бјеше два пута горе. На великоме глумишту игра већ тада род људски. Приправљају се већ тада времена великијех народнијех скупина, које потамњеше моралну величину малијех опћина средњега вијека колективношћу њихове простране радње. Николица је задњи носилац те велике прошлости. Његова је смрт за оно доба прости анакронизам, па ни у данашње ми бестужна дјеца свршетка овога вјека нијесмо је због немоћи нашега духа кадри ни разумјети ни достојно

---

[1]) То се Толомејево пророчанство након двјеста година дословце испунило. Велика је словенска држава год. 1877. извојштила потпуну побједу над Турцима и крстом посветила и предала кршћанском братском народу град Силистрију, у којој увијек на незнаном мјесту почивају кости великога Дубровчанина!

[2]) Sismondi — Histoire des rèp. italiennes au Moyen Age. — passim.

прославити. И тако велики патриота једнако почива на обали велике словенске ријеке и чека да га поновљен и пречишћен Дубровник након два дуга вијека тријумфално уведе у градска врата, да ужива лупање мора о домаће хриди и благослов свеца, који стражи и чека![1])

---

[1]) Грана породице Бона (Бунић), којој припадаше Николица и која се зваше Бона, — Вукичевић, истражила се на свршетку прошлога вијека. Николица бјеше неженьен а брат му Серафин немаше него четири кћери у којима се утрнула обитељ. Остале двије гране исте породице цвјетају још дан данас.

* * *

„Πολλὰ τὰ δεινὰ κοὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει“

Софокле.

Земљици сунце разгони тмину,
И зрац'ма живот по њојзи даде,
А човјек дахнув свјежином душе,
На земљи давно живјети стаде.
Сунашцу сјајном што живот штити,
Бурно се усклик тад хвале вио —
Ну мало само. Тај данак дивни
Данас већ није — јуче је био.

Гле, земља дрхће испод громова,
Јер облак сакрив сунашце јасно,
Донесе муње, громке громове,
С небесног трона бјеснећ' ужасно.
Свуд рика грома, урнебес страшни,
Ка'да се небо земљи свијети,
Свуда страх, гроза.... Ал' ништа опет
Само се озго земљи пријети.

Не стријепите, бједници, тако,
Вјечно је сунце за том страхотом,
Већ смјело гл'ете у небо мутно,
Смјејте се грому, громко грохотом.
На ноге, бједни, пробуд'те храброст,
Што у вам оста тако љена,
Крijепте душу истинском надом:
. . . . *Вријеме се мијења.*

Ниш, 9. маја 1899. г. Светислав С.

ЂУКАН СКАКАВАЦ

приповетка С. Матавуља

(Наставак)

III*)

Сутрадан ми тек устали, а дође к нама кум Ђукан. Дође у излињалом, искрпљеном и прљавом тежатном руху, које му је било дугачко и широко, — очевидно дроњци првог мужа Мартина. Капа му је била пљеснива, за опанцима се вукла опута. У лицу је био веома жут, али уђе смијући се и с веселијем узвиком.

— Добро јутро свима и сваком обашка!

— Бог ти дао добро! прихвати тетка, застајући послије сваке ријечи, посматрајући га зачуђена.

Ми дјеца само што се згледнусмо, па прснусмо у смијех. Онда и тетка не мога одољети, него окрете главу, тобож да тражи столицу. То ме посоколи, те га запитам:

— Куме жвр! какав си то?

— Шта, какав сам? припита он мрштећи се.

— Како си се то обукао?

— Као што доликује тежаку тежатног дана, куме жвр! рече он и сједе. А што си ти мислио, болан? Ти си мислио: сад је Скакавац запао у туђе добро, па ће да се кицоши, да ластвује као прави лацманин?

— Боже сачувај да сам ја то помишљао! рекох ја црвенећи се. Ни на крај памети ми то није било, него...

Тетка ме прекиде и одмахну руком:

— Јеси ли за каву, куме Ђукане?

---

*) Види свеску за фебруар од ов. год.

— Какву каву! викну он увријеђен. Тако ти Бога, кумо, спрдаш ли се и ти са мном као ова ђеца? Зар тежак који се кренуо на работу, да срче каву?

— Ама, чоче, нити се ругам с тобом ја, ни дјеца, започе тетка достојанствено, као што је већ она умјела. Ти се нијеси кренуо на рад, него си ми дошао у походе. Право да ти кажем, мало ми је чудно...

— Е, онда збогом! викну Ђукан и ђипи.

— Ама, стани човјече, шта ти је јутрос! викну и тетка смијући се и стави му руке на рамена. Зар да се зваљамо јутрос, — првог јутра послије твоје свадбе, у мојој кући! Бог с тобом, куме! Сједи, па разговарајмо!

— Ама зашто се чудиш што сам дошао? рече он и сједе.

— Ја се томе и не чудим. Ја то нијесам рекла.

— Како да нијеси рекла!... Али сад свеједно, само ми је чудно што се и ти држиш бапских тандарâ! Ја сам, Бога ми, мислио да ти то не зарезујеш!

— Каквијех бапских тандарâ!

— Па таквијех! Као и *она*. Болан, јутрос је био у кући прави жвр! *Она* ме проглушила најприје ситнијем ријечима, па онда их је залила сузама. Био је прави пљусак, баш као и јуче. Те, не знам, не ваља ово, не ваља оно, — триста некаквијех женскијех регулâ! Најприје јој не ваља што облачим *његове* одерине. «И да нијесу његове, вели, опет није лијепо да на данашњи дан излазиш као какав просјак, да се прерушиш као ради жаловања! Тешко мени, сав ће свијет то помислити и бићемо за причу и граду и заграђу!» Па онда, кад се упутих, пита ме: куда ћу. «Идем, рекох, до куме, да се с њом посавјетујем за нешто.» «Не за Бога!» викну она. «Није у реду да јутрос свраћаш у кумовску кућу! То се не чини. И због тога изнити ће се прича!» И онда: куку њој! тешко њој! — кажем ти, прави жвр! Ја мислим и сад слини!

И Ђукан обриса палцем једно око, па друго, јер и њему, као год и тетки и мени, бјеху наврле сузе.

Тетка и ја погледасмо се. Мени дође да опет прснем у смијех, али се савладах.

— Па јадан Ђукане, зар ти није од Бога грехота да је тако уцвилиш првог дана! поче тетка силно узбуђена. Кажи ми, зашто то чиниш? Та, ето, и ти се сад кајеш!

Ђукан наду образе и замаха главом.

— Није то без разлога, кумо! Познајем ја женску ћуд! Треба њој, одмах — намах, показати да сам ја господар, да се моја не пориче као ни царска! Треба њој с мјеста ударити жвр! Јакако! А, Бога ми, не кријем ти, да је и мене забољело у срцу од њенијех ријечи! Али, да се кајем, не кајем се, јер, опет кажем, познајем вашу ћуд знам како треба са женом!

— Јада ми ти познајеш женску ћуд! рече тетка замишљена. Хајде, да одем ја мало до ње, да је умирим!

— Шта? викну Ђукан. Да ти сад идеш к њој, да...!? Још би то требало! А ја, лулавац, мислио сам ... Бога ми и светог ми Николе, мога крсног имена ... увијек сам мислио, да си ти по памети као њека мушка глава! А опрости што ти то кажем, али ... ево ... видиш ... као што сам прије рекао, ја сам баш дошао да се с тобом посавјетујем око домаћих послова.

Тетка се промјени у лицу кад јој Ђукан наче њен углед, али се одмах савлада Па онда се тек сјети, да смо ми дјеца слушали што није за нас, те нам мрдну главом да излазимо. А, иначе, бјеше већ вријеме да се иде у школу. Ја се руковах с кумом и пођох, али она рече:

— Дед отрчи и донеси куму ракије Рано је још. Стићи ћеш на вријеме у школу. Донеси и смокава.

— То могу. вели Ђукан. А знаш шта? Нека кумић туркне часком до нас, па нека донесе цјелицâ, — од онијех давнијех цјелицâ, што су оне губе јуче донијеле, тобож на дар.

— То ја не дам. вели тетка ошинувши га погледом. Имамо и ми цјелицâ. и расплаћеницâ,, какве су да су. Хајде, дијете!

Кад се ја вратих с мезом и пићем, Ђукан је покорно примао њене савјете. Ја нађох кад је говорила ово:

— Куме Ђукане. послушај ти мене, прођи се за сад сваке новотарије, ради све као и други људи, бар докле не средиш љетину. докле и вино и уље не буде у конободи. Дотле ће и пролеће, а дотле имаћеш времена и да размислиш и да пронађеш како ће бити најбоље ако баш будеш хтио продавати

своју баштину, па да купујеш другу до женине. Осим свега. сад су људи слабо при новцу, сад је свак у највећем послу.

— То право кажеш, рече Ђукан. А шта ми велиш за животиње и за најамника? Да идем сутра у Кланац?

— Иди. То се не може одгађ ти. Купи добру мазгу и нађи каква радишна млада човјека, јер су људи из горњих крајева у најму бољи од наших.

Ја пођем у школу.

На Мартиним прозорима капци су били притворени. На вратима од дворишта стојала је Томка, држећи у наручју Фифину. Обе су биле блиједе и жалосне. Ја пољубим Фифину и хтједох да завргнем разговор, али ми се учини да шкргну капак и да Марта вири иза њега, те отидем врло невесео, размишљајући први пут у свом вијеку о стварима сувише крупнијем за мој мозак. За мене већ није било сумње, да је зли удес нанио солдата у ту приморску кућу, у којој се дотле живјело скромно и задовољно, у којој се Бог призивао заиста од срца. Криво ми је било на тетку, на Марту, на мене, а највише на удес, а за дивно чудо, нијесам мрзио Ђукана, јер ми га је правдала његова ћуд. «Шта је он крив што је лулавац?“

Ђукан сутрадан отиде на сајам, а два дана послије тога, Марта и Фифина бјеху на ручку у нас. Жена се невјеровно преобразила за то кратко вријеме; лице јој је било нажуто, очи упале, усне блиједе; на махове би се загледала као уплашена и по мало трзала. Опазивши да је ја пажљиво посматрам, она ми се потужи, како је прозебла на дан вјенчања. Па одмах узе хвалити мужа како је болећива срца, како јој не да да излази, како је чува од промаје и нагони да пије напрену ракију. Она је са заносом говорила о томе чудотворном лијеку. У опште она је несвесно понављала многе његове мисли, увјерена да говори из своје главе. Она га је увијек помињала с милоштом, — мој Ђукан, мој добри Ђукан, што но рекб мој паметни Ђукан! И једнако се говорило о њему, ни о чем другом него о њему, о његовој прошлости, о његовој родбини, о његовијем насновама. До душе бивало је тренутака кад би се њих двије ћутке и сјетно загледале једна у другу. Баш након једне такве тишине Марта изговори као за себе: «Оно, Бога ми, ваља истину рећи, мучан је човјек, тешко

му је наћи краја, али, опет, добра је срца и бистар је као муња. Па, најпослије, он је господар. Је ли тако?»

— Разумије се, вели тетка замишљена.

— Па сви су они (Скакавци) таки! Сви су мало аруми, али готово сви лијепо живе са женама. Ено Ката Јовова — видјела си на свадби — просто царује над свима. Да ми је знати како она то умије.

— А оно јест мудра жена! потврди тетка

— Баш мудра! Благо њој! Мој је Ђукан у звијезде кује! Каже, да је њему требала онаква жена. Боже мој, што бих ја прегорјела, да ми се чешће с њом састајати!... Али, опет, у Бога се надам, да ћу и ја умјети са мојим Ђуканом кад му боље познам нарав. Он сам каже: ти само стисни зубе кад мени дође мој жвр, па ћу се ја одмах раскравити!

— Ђаво му однио тај његов жвр! вели тетка смијући се. Сувише је рано!

— Ама, шта ћеш кад му је то од Бога! настави Марта. И онда, најпослије, сваки човјек има свој жвр, — каже мој Ђукан, — а тако и мора бити!... Али да си га видјела кад се праштао! Вјеруј Богу, ни мати не би била милостивија кад се раздваја с дјететом. Па није да је изљубио Фифину, него као да ће је појести. Нађи ми другог човјека да тако милује туђе дијете! заврши Марта и очи јој заводнише и на њеном лицу засија надање неког неисказаног блаженства, те је у томе тренутку била љепша на очи него икад.

Марта се надала, да ће Ђукан доћи тог дана око заранка, те отиде да му зготови вечеру. Кад је већ било вријеме да стигне, изиђем ја те се станем шетати по улици, јер сам желио да му видим мазгу. То је био знатан догађај у Мартиним домаћим пословима, јер од тада ће након више година, сама прибирати љетину; дотле јој баштине бјеху у наполици. Ја сам ходао докле се не ухвати сутон. Марта је често промаљала главу кроз прозор и узвикивала: „Еда га?... Боже мој, шта ли је то с њим, а рекао је, да ће доћи за видјела!» Најзад поче слутити и кукати. Доиста му се нешто догодило. — неки жвр!

Бога ми и ми смо легли и устали у тој бојазни, али нас о сунчаном уранку умири Томка. Она допаде с изразом који је

наговјештавао велике новости, али ништа страшно. Ми баш сјели да доручкујемо.

— Ну, шта је ново? пита тетка. Је ли ти дошао господар?

— Дошао је синоћ касно и био је...... (Томка заусти да нешто рекне, па се предомисли и настави): Дојахао је на мазги, а најамник на магарцу... Мазга је лулава, магарцу је одсјечено пола ува, а Курсуп је бештија! (У томе надимку Курсуп, ја сам измијенио једно слово, али је Томка изговарала како треба). Синоћ кад дођоше, ми сиђосмо у двориште с фењером. Господарица је све дотле плакала, мислећи да је господар погинуо. Господар је био пијан; он одјаха, а мазга се поче ритати, умал што не уби господарицу. Па онда се ритала све даље, све у круг, како је он вукао за оглав. Како је ударала плочама у зид, све су варнице врцале. Срећа што господар није испустио оглав, а иначе би нас била све побила, јер смо ја и господарица стајале као скамењене. А може бити да би Лулина кога и ујела, јер Курсуп каже да и уједа..

— Ја те ништа не разумијем! прекиде је тетка. Ти си све заплела! Помињеш некаква Курсупа, некакву Лулину, као да их ја Бог зна од кад познајем!

— Ама Курсуп је тај добросрећни најамник. Да га само видите какав је! Чим су ушли господар викну: држ', Курсупе. прихвати Лулину, а Капурала одмах ућерај у стају!»

— Капурал (каплар) је име магарцу? запитах ја.

— Капурал је магарац, него шта! рече Томка с таким изразом као да се то по себи разумије

— Добро, шта је било даље? пита тетка.

— Шта је било даље? Свашта Лулина се све једнако ритала и оптркивала као у вршају, господар је викао, а Курсуп се превијао од смијеха, докле му се најзад господар не примаче. те га удари ногом тако силно, да се одмах претури. Онда му господар викну: „Што ми се ту кезиш, магарећа багро што не узмеш мотку да смириш Лулину!“ Онда Курсуп дохвати мотку, па поче лијемати Лулину, докле се није смирила. Сва је дрхтала и зној је пробио. Онда јој скидоше самар, па је истрљаше и уведоше у стојницу.

— А Курсуп није ништа рекао кад га је Ђукан ударио? питам ја.

— Јест рекао: «Богме, господару, и ти се риташ као и Лулина!» Па се ударио смијати као луд. А луд и јест! Кажем вам: права бештија!

— Буди Бог с нама! рече тетка крстећи се. А Марта? шта вели Марта?

— Господарица није ништа говорила докле не уђоше у кућу, па онда се поче јадати. Каже: Што си довео луду мазгу, да погине когод, може бити ја или дијете!» А он каже: «Оно што је лулаво, оно и ваља. Ја нећу мрцине око себе него жвр! Ја сам изабрао што сам хтио, и мазгу и момка, ја сам господар!» А она каже: «А што надјеваш животињи и човјеку имена од комендије?» А он викну: „Доста!» и зашкргута зубма. Господарица није ништа окусила, него је плакала. И Фифина је плакала А Курсуп је. .

— Је ли те Марта к мени послала? прекиде је тетка.

Томка се трже и удари се дланом по челу.

— Јао мени јадној, шта ја радим! Убиће ме господар! Он ме је послао да ми дате ваш маљиц; наш се изгубио. Хоће сад да поткивају Лулину, јер јој синоћ отпала плоча!

Ја отрчим, нађем јој маљиц и пођем с њом. Готово у трку ми се разговарасмо:

— Дакле, тако, Томка. Ђукан је, велиш, био пијан и грдио Марту?

— Умало што није ставио руку на њу. А рекао јој је: „Језик за зубе, бабо, или ће сад бити жвр по твојим леђима!» Помисли, да је бије шести дан послије вјенчања. Али, Бога ми, данас сутра то ће бити. И на мене се окашао. Рекао ми је једну грдну ријеч. Бога ми, ако ми још једном рече, пљунућу му у брке, па да је он убио стотину џенерала! Јер ја му нијесам жена, да ми може свашто говорити!

— А шта ти је рекао? питам ја и заустависмо се пред вратима нашег дворишта.

— Ништа, вели дјевојка мрштећи се.

— Немој се ти шалити главом, почех ја. Ма шта ти реко немој да пљунеш на њ, јер би те он на мјесту убио! Видиш. бона, да је он звјер... А, шта велиш, тај Курсуп је наказа?

— Видећеш какав је! Није мени до рамена, а зуби му оволики. (Томка показа нокат на палцу.) А што је поједљив, то је за приповијест. Жваће лагано, меље — меље, никада краја! Ја сам вечерала и опрала судове, а он никако не престаје. А свачем се смије. Онамо у камари господар тутњи, псује Бога и Богородицу, господарица и Фифина и ја цептимо као прутићи, а њему то смијешно, бештији једној!

— А јесте ли што разговарали?

— Ја сам га питала одакле је, а он ми каза . . ., не знам како се зове то мјесто испод Велебита. Вели: рођен је у планини. Вели: да је наход. Кад је био дијете, каже, да је хватао живе вучиће. Био је чобанин, па служио по крчмама и код некијех попова. Још прича да је умакао од војнице, да се крије, да му не могу наћи крштенице и — — ко ти га зна шта још. Ја мислим све лаже.

— А није ти ништа рекао на то, што га је Ђукан ударио?

— Па јесте. Каже: «За то је господар, па нека бије! Нека он мене храни и одијева и плаћа, као што смо се погодили, петнаест талијера на годину, па нека бије колико год хоће. Волијем, вели, да ме човјек туче, нег да ме какав млакоња милује. А господар Ђукан баш је жвр човјечји!

— Иди сад! рекох јој. Ако те ускара, реци да се и наш маљиц био замео, па да смо га тражили!

Томка отрча, а ја пођох лагано за њом. Чим она уђе у двориште, диже се силна граја. Чух врисак, рзање, лупатање врата, неке непознате гласове људи а међу њима и Ђуканов који све надвика. Он се дерао:

— Шикуљо од шикуље! . . . Растргнућу те! Цријева ћу ти просути . . . И — ша! шикуљо!

Ја потекох. Срце ми је било да искочи. Замишљао сам ужасну касапницу — Марту и Томку гдје се у крви ваљају.

Застадох пред вратима. Марта је викала с прозора:

— Немој, Ђукане, ако Бога знаш! Младо је лудо, можеш покарати, али . . .

— А шта ми ти ту попујеш! виче Ђукан. Шта младо лудо, апостола јој њезиног! Зар она једина у овој кући да нема жвр од мене. Треба јој ура да дође из сусједства. Ја јој кажем да је шикуља!

Томка цикну:

— Нијесам ја то! Није нико од мога рода то! Не смијеш ти мене . . .

— Мучи, јадна била! викну неко.

— Мучи, де! додаје Марта. У кућу хајде!

— А што да мучим! Нијесам му ни жена, ни сестра, ни кћи, да може са мном чинити шта хоће, да ми може свашта говорити! Најпослије ја нијесам у најму код њега, него код тебе. Ја излазим одавдје с овијех стопâ!

— Иди! И боље је за тебе! вели Ђукан.

— Отићи ће, остави је сад, вели Марта. Ја ћу, ко пико данас, поручити њезинијем, да неко дође по њу. Ја не могу сад на улицу с њом, кад је од дјетињства код мене, кад ми је о души.

Настаде мало тишине.

Не знам да сам икад дотле онако био узбуђен и да ми је кадгод за неколико тренутака онолика сила мисли у глави серојила! Сав сам дрхтао од гњева и учинимп се да тек тада познадох праву ћуд Ђуканову. Његове ријечи «зар она једина да нема жвр од мене» показиваху јасно шта он хоће, што му је у крви, — хоће самовласт без граница! А што је најгоре, он је очевидно у подложености према себи барабарио Марту, Томку, Курсупа, Лулину и Капурала! Све је то њему потпуно барабар!

Ђукан започе промуклим гласом!

— Хајде, Курсупе, узјаши, нек јој буде теже дизати г. . . .! А ти, Мијате, немој шмедлати око ње, него јој одмах дигни задњу ногу! . . . Лулино, мир!

Одмах за тијем чух хрзање, жагор и смијех њеког чудног дебелог гласа, што је тутњио као да из бадња допире.

— Мир, Лулино, апостола ти твога! виче Ђукан. А ти, дроњо, немој шмедлати, рекох ли ти! Стој са стране и држи чврсто. Не може ти ништа. Курсупе, бештијо, на сапи се измакни па прилегни! Држ' де! . . . Хај, Лулино, хај, не знаш ти још с ким имаш посла! . . . Лу-ли! Лу-ли! Лулино, хоп-ла!

Ја промолих главу.

Имао сам шта и видети!

Ђукан стегао оглав и гледа Лулину у очи, мрмољећи нешто. Њеки здепоња узјахао на њу и ухватио се за гриву. Њеки Мијат, надничар из сусјества, постарији сух човјек, покушавао је да јој дигне стражњу ногу. На другом крају дворишта Капурал је мирно преживао и као да је с презрењем посматрао све то.

Из куће се чуло јецање Томкино и Мартин глас.

Од једном Лулина се ритну тако ђаволски, да умало не одби вилицу надничареву. Човјек крочи натрашке псујући, онај на њој одскочи за двије педи и бубну главом о њену главу, па се поче смијати, а смијех му је наликовао на лајање каквог старог торног пса; Ђукан је стаде ударати ногом у слабине и викати:

— Дур, Лулино, дур! А нећеш на лијепо, је ли? А хоћеш са мном да се вучеш клипка, је ли? А хоћеш да познаш шта је жвр, је ли? . . . Ево ти жвр! Ево ти жвр!

— Немој, господару, тако ти светог Јована! виче Курсуп климатајући на њој. Немој више, нагрдићеш је!

Мијат се чешкао по глави, па кад се Ђукан смири, започе:

— О, брате, зле звијери! О, брате, да Бог сачува! Она ће најпослије убити њекога!

— А шта ми ту наричеш као жентурина! викну Ђукан. Убиће, поjешће не знам кога ако не каквог мртвика као што си ти! Не знаш ти шта је мој жвр! А Курсупе?

— Не зна, јашто него не зна! забобони здепоња одмичући се опет на сапи.

— А сад ћемо друкчије, настави Ђукан. Дед ти, Мијате, држ' за оглав, држ' чврсто а ја ћу је поткивати, икону јој њезину. Али најприје да је окренемо на другу страну.

Кад то учинише, работа поче напредовати. Лулина, млада, снажна доротуша, стригла је ушима и ваљала очима као да тражи свога страшнога господара. Он пак, уз непрекидно тепање и псовање, прибијао је клинце све јаче и јаче. Курсуп, чешкајући је по глави понављао је сваку ријеч Ђуканову, те ко би их слушао а не видио, мислио би да Ђукан говори пред каквом пећином што одјекује.

Тада ми је тек била згода да добро видим Курсупа. Био је то младић, готово у правом смислу ријечи, шири него дужи,

прави «бобов сноп“ — штоно се каже. Ноге му бјеху кратке, врат кратак, глава велика и обла, ниско чело, плаве и буљаве очи, уста мал да не од уха до уха, зуби плоснати и као снијег бијели. Имао је бујну као повјесмо бјеличасту косу, а иначе бјеше ћосаст и риђих, чекињастих обрва. На први поглед израз његова лица чинио се звјерски, али је то било веома ублажено безазленијем изразом очију, које као да су се непрестано нечем чудиле и очекивале повод смијеху. Али пространи кош, обле мишице и биволски врат, напомињаху снагу огангутана; видјело се да у оној тјелесини спава силна снага, која пробуђена страшћу, може починити чуда. Курсупу је могло бити највише двадесет и четири године. Одијело му бјеше горњачког кроја, све искрпљено; био је бос, са прстом глиба на стопалима.

Лулина се опет ритну, али Ђукан не испусти ногу, него јој још тргну репом, те она зарза од муке. У исти мах Капурал зањака, а кроз прозор доприје јачи врисак Томкин.

Ја побјегох носећи утисак као да су Мартину кућу опсјели сами ђаволи, са својим поглавицом Велзевухом и да је Томка прва жртва те нечастиве најезде, — прва, али, по свој прилици, не најнесрећнија!

Истога дана у вече цијело је сусјество слушало како је Ђукан лијемао Курсупа и како се он дерао и молио: «Не по трбуву, ћаћа мој! А-јао! удри куд год хоћеш, само не по трбуву, ћаћа си ми мој!» . . .

Ја га сретох сутра дан кад је водио Лулину и Капурала на појиште. Он се гег.о држећи оглав и звиждукао.

— А што не узјашиш, Курсупе! запитах га као да смо стари знанци.

Он ми намигну и рече:

— Чекај док изиђем из улице, па ћу на Лулину, па ћу све зечки! И удари у смијех као луд.

— А, што те био господар синоћ?

— А што га је вољ.а! вели Курсуп, слегнувши раменима.

— А, шта би учинио да те ко други удари, — рецимо ја?

Курсуп се накостријеши и шкљоцну зубма, те ме чисто трнци подузеше. Па онда узјаха на голу Лулину и одигра у сав трк.

Разумије се да су Курсун, Лулина и Капурал, као год и њихов господар, били предмет разговора и шале, најпре у нашој улици, па све даље. Букана већ нијесу друкчије звали него „Жвр“, или «Мартин Жвр». Осим тога, та ријеч, као год и у устима Букановим, значила је стотину ствари. Жене су викале дјеци: «жвр те однио, да Бог да̑!... Даћу ја теби жрв! Не знаш ти каква сам, кад мени дође мој жвр!» Једног крупног тежака прозваше Жвркалином. — Букан је то често слушао, али не само да се није љутио, него би се увијек осмијехнуо кад би чуо своју омиљену ријеч. Јер нијесте ваљда, заборавили) да је «све на свијету жвр!»

Дјечурлија одмах крсти Курсуна и другим надимком; назва га Г. . новаљем!

Другог дана отидоше господар и момак први пут у поље. Отидоше зором и са срећом!

А истог дана послије подне, када сам се враћао кући, зачух у Букановy дворишту лавеж пса и видјех Марту, моју тетку, Томку са Фифином у наручју и двије постарије, непознате женске. Ја застадох. Томка је љубила дијете, гушећи се од плача. И остале су женске брисале очи. Једна од двију непознатијех женских држала је оглав, а за њом је стојало магаре, натоварено шаренијем ковчежићем и спртвом. Томкин пртљажић! Томка ме погледа не може бити жалосније и махну главом, а ја отидох, да се не заплачем пред женским главама!

Дуго сам сједио у нашем дворишту, сјетан и замишљен. Најзад врати се тетка водећи за руку Фифину. За њима је ишла једна од онијех двију женских, којој се зачудих кад је видјех из близа. Била је то стара дјевојка, што се познавало по црвеној капици, око које бјеше савила просиједе плетенице. Капица јој бјеше начичкана силесијом ђинђува, пулица и бановаца. На њој бјеше кошуља са црвенијем везом око грла, дуж груди и широких рукава, био зубун, нова тканица и нова клечана опрегача. Нијесам се зачудио ни њеној ношњи, ни томе што је стара дјевојка, него њеном обличју. Била је повисока, суха као укљева, жуте коже као лимун, сувише отегнутијех образа, црнијех утонулијех очију, које су сијале, као да бјеше у грозници.

— Ко је то? запитах лагано тетку, узимљући Фифину к себи.

— То им је нова најамница, одговори тетка, мрднувши обрвама на више.

— А Томка оде?

— Оде! рече она, па одмахну руком и упути се у кућу. И њој је било веома жао Томке.

Ја стадох разговарати Фифину, којој очице бјеху пуне суза. Фифина је била блиједа и задавала ракијом и бибером, јер у пошљедње вријеме једнако је побољевала, те су је једнако запајали Ђукановијем омиљенијем лијеком.

Нова најамница стајаше према нама, прекрштенијех руку и оборенијех очију, с изразом као да ће од једном залелекати.

— А одакле си, сејо? запитах је најпослије.

— А, ми смо озго . . . из горњијех мјеста, одговори она отежући.

— А како ти је име?

— А, име ми је Анђелија.

— Анђелија «Чеговића»?

— А тако, Анђелија... само Анђелија

По томе разумједох да је нахоткиња, — јадно старогонче, што је од дјетињства измећарило немилу и недрагу, докле не доприје до Ђукана.

Након кратка ћутања опет започех:

— А хоћеш ли се моћи обикнути у Приморју?

Анђелија канда не разумједе одмах питање, канда се домишљала шта то значи, па одговори отежући као и прије:

— А Бог је свуда, и крштене су душе свуда! А ја кад чујем звона, ја... — не доврши што је започела, него се прекрсти и запита ме плашљиво:

— А јеси ли ти од наше руке (православни)?

— Јесам, рекох, али овдје има много више «њиховијех.»

Анђелија диже руке, као да хоћаше рећи: «не помињи ми то,» па се одмаче и с дубоким уздахом сједе на камену клупу и загледа се у земљу.

Гдје ли кум Жвр нађе ту «лулаву» усидјелицу? питао сам са̂м себе. Већ видим, да он хоће да се опколи само «лулавијем» и «арумијем»; већ ми је јасна ствар, да он барабари и крштене душе и стоку, да пред његовијем очима Марта, Фифина, Курсуп, Лулина, Капурал и сад ова Анђелија, само су

подложници, којима је главна дужност потпуно једнака, на име. слијепа покорност и поштовање његова «жвр-а», али гдје он натрапа на ово чељаде?

— Је ли, Бога ти, рекох, гдје тебе нађе мој кум Ђукан?

Анђелија се мало намршти, као да јој би криво што је тргох из дубоких мисли. Једва одговори:

— Ја сам била у најму у Житнићу код једнога.

— Па си изишла искрај тога и тражила службе и нашла на Ђукана, је ли? помогох јој ја, не би ли се што прије објаснила.

Она заврти главом.

— Аја! Ђукан је до'дио у село, па је купио пса, па ми је рекô да га доведем, — то толико.

То ми је било нејасно, али се сјетих лавежа у дворишту; то ми је било прече, те наставих:

— А тако! Дакле, ти си довела пса? Је ли колики? Како му је име?

— Богме, није мали. Ми смо га вабили Зељов, а он нека га ваби како год оће! рече Анђелија, па диже руке и пљуну.

Мене спопаде смијех. Доиста, она је то случајно рекла. али ми то напомену његову манију да сваком и свачем предијева имена. Смијешно је, дакле, било што се чинило као да она то зна.

Анђелија устаде и опет дубоко уздахну.

— Да водим дијете? вели Могла би се карати господарица.

— Добро, иди, али ми, чоче, не рече како си се погодила за најам?

— Ја се нијесам погађала; то толико што ми рече: „доведи зељова, па можеш остати код мене. Ја сам се оженио."

— Аха, дакле, ти си познавала и од пријед Ђукана?

Усидјелица сва поцрвени и рече збуњено:

— Па јесам... онај... била сам у најму код њих, код стрица Мијата, кад је Ђукан био дијете.

Кад то рече погледа плашљиво око себе, па у мене, чисто страхујући, да је још што не питам, те одведе Фифину.

Тога вечера допирала је из дворишта Ђуканова силна граја, као да се ђаволи жене, штоно ријек. Чуло се рзање,

њакање, лајање, гласина Курсупова, а нада све псовање и вика Ђуканова. Осим осталога, чусмо јасно где довикује псу: «Тамбур, мирно!... Лези, Тамбур!» Па онда, два три пута зовну: «о-о-о Ђинђувија!»

Дакле најамницу прозва Ђинђувијом, а Зељова Тамбуром!

Од тада за много времена нијесам из близа видио ни Ђукана, ни Курсупа, јер су увијек зором одлазили у поље. Виђао сам их кад и кад с вечера, кад су се, као и остали тежаци заграђани, враћали. Ђукан би увијек на помол улице потјерао Лулину у трк, те би његова нераздвојна двоцијевка одскакала му на плећима, а под ногама мазгиним врцали би камичци. Жене су склањале дјецу, грдећи «лулавог жвр-а.» а, Бога ми, многи су му људи пријетили у очи да ће се разрачунати с њим. За њим би каскао Курсуп на Капуралу, а за њима Тамбур. Ако би се десило дјеце на улици, одмах се дигле ухакање и граја. Дјеца вичу: «О-ла-ла! О-хој! Ето Курсупа, Г. . новаља, Буботе! Јуриш на њега!» А Курсун, кезећи се, враћа им мило за драго, помиње им мајке и оцеве. А Тамбур лаје, прибијајући се уз Капурала. Али ако само једна каменица погоди Курсупа, или Капурала, или Тамбура, он онда одјаше, па засипље бубуљима као градом. Често је и какав невин страдао, често је због тога било дерњаве и пријетње по цијелој улици.

Али и кад их нијесам виђао с вечера, ипак сам их увијек чуо послије првог мрака. Обично чим вечерају, настане граја и лупатање. Ђукан псује «бабу“ или Ђинђувију, или Курсупа; или лијема момка, Лулину, или К пурала, или Тамбура. Ма га опет да се на неким искали, бије магарца, а Курсуп обоје.

До душе, и ако се у опште мислило да бије и Марту, и ако се често чуо њен врисак. опет се то није поуздано знало. Марта би планула кад би то когод поменуо и клела се дјететом да то није истина. И моја се тетка препирала са женама из сусједства, тврдећи да то није истина.

Тако је трајало још неколико дана, докле не започе берба. Онда Ђукан с момком и с надничарима поче сасвим касно догонити кљук. Кола се у оно вријеме још нијесу употребљавала у нас. Љетина бјеше добра за приповијест. Ђукан као да се бјеше смирио. Марта и Ђинђувија имађаху пуне шаке

посла испирајући и намјештајући бачве и каце. Фифина је већином дањивала у нас.

Марту сам ријетко кад виђао, — понекад на прозору. Била је сваког дана блеђа и жалоснија, али увијек би ми се јавила с осмејком. Једном је застадох намрштену, замишљену, али чим ме опази, поче се смијати и поче ми причати о Курсуповим глупостима.

Кад је већ сав кљук био у коноби, те Ђукан и Курсуп почеше раније долазити, настаде опет пређашњи живот.

Па онда започе киша, — бескрајна приморска киша пред зиму.

Ђукан се поче кланцати по крчмама и пијан долазити кући. Долазио је око поноћи, пред зору, устајао пред подне, јео кад га је воља и што се затече, а увијек уз вику и псовку. Било је гласова да се бије по крчмама, да су му неколико пута «измерили ребра.»

Курсуп је по цео дан лежао у стаји, поред Лулине и Капурала, па, кад није спавао, онда је пјевао. Разумије се, да би често у вече добио свој оброк од Ђукана, те би одкукао пјевање.

Ђинђувију сам често виђао на прозору, гдје, налакћена тужно гледа у замућено небо.

Марта се никако није виђала.

Једнога вјетреног вјечера, баш кад хтједосмо лећи, дошуња се Ђинђувија, као каква утвара. Била је жућа него обично и сва је дрхтала.

— Шта је? викнусмо у глас ја и тетка... Шта се догодило?

— А уби је господар! једва изговори она.

— Кога, јадна не била!.. Говори брзо! викну тетка.

— А господарицу!

Ми потекосмо.

Пред вратима је лежао Курсуп потрбушке и јецао. У конобн бјеше помрчина. Горе се ништа није чуло.

— Ђукане! викну тетка изван себе.

Зачу се стењање и Мартин глас.

Ми се попесмо кроз помрчину.

На столу је горела лукијерна. Ђукан је хркао, обучен на кревету Између двају прозора сједећи на поду, а леђима при-

слоњена уза зид, блиједа као смрт, исколаченијех очију, прислоњена бјеше Марта.

— Јао мени, је ли жива! врисну тетка и паде на кољена поред ње... Марта! Марта!

— Чујем, секо, шапну биједна жена.

— Јао мени, јеси ли рањена?

— Нијесам, шапће она. Помозите ми да устанем.

Ми је с муком подигосмо и приведосмо ка кревету. Тетка је поче свлачити и разговарати потихо, а мени нареди да изиђем, те да је причекам у дворишту.

Кад изиђох, а оно Курсун и Ђинђувија сједе ћутке и снуждени једно до другог. И ја сједох без ријечи. Остали смо тако, ја мислим више од једнога часа. Вјетар је дувао на махове, а чуло се преживање и режање Тамбурово.

Кад тетка изађе ја је запитах:

— Шта је, ако Бога знаш! Је ли је нагрдио?

Тетка је ћутала. Тек кад уђосмо у улицу она рече:

— А није то, него...., али ти не разумијеш женске ствари... није је био као што рече она сметеница, него је мало карао, а она је у другом добу.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

У МАЈСКОЈ НОЋИ

Није у сну било, јер знам своје снове:
Ја сам будан глед'о што срцу не гове.

Било је у ноћи заноснога маја
Што опојно дише љубављу без краја.
Мирисни цветићи круне к небу дижу,
А лептири чедни на груди им стижу.
Грле се и љубе . . . А са неба плава
Спустила се љубав да сном очарава . . .
Све дише чистотом, све трепти и сија,
А несташни зефир кроз гране ђарлија.
И сањива река као да не тече:
Стала па ужива љубавничко вече.
Чујеш ону песму што се с ње разлева, —
То мрколик рибар о љубави снева.
Све то нама служи, све се нама бави:
Сјај љубави наше проноси и слави. —
Хајде са мном, хајде! Нек нас срце води,
Најбољи су пути којим оно ходи.

...На колена са мном, срећо ми једина,
Дража ми од сунца, чистија од крина:
Небо се отвара! . . . Гледај светлост раја
У најлепшој ноћи заноснога маја.
Крај Господа вечног анђели се јате;
Гле! како нас мотре да нам љубав схвате.
Гле! како су лица ведра им и чиста,
То с љубави наше хор анђела блиста . . .

Али, јаох мени! За што сузе роне,
За што лица своја од среће нам клоне?
Што се небо мрачи?... Од куд мени сузе,
Од куд туга ова, што ми срце узе?...
Где си, срећо моја, пред жалошћу раја,
Где си, миље моје, пред тугом без краја?
Гле! нестаде маја... Снег завеј'о стазе,
По грозном беспућу моје ноге газе!
Самац тако блудим... Да л' ћу скоро крају?
Што је тако хладно у заносном мају?

Не, ја нисам снив'о, јер знам своје снове:
Ја сам будан глед'о што срцу не гове!

Р. Ј. Одавић

НЕКОЛИКО РЕЧИ

О организацији судске власти у Србији

Изгледа, као да у нас нема литературе, која би се, на начелној основи, бавила критиком бар важнијих јавних установа. Још поузданије можемо тврдити оскудицу критике, која би у том односу носила обележје ширих погледа и систематских проматрања. Међу тим, само критичко испитивање и проучавање основа, на којима је изведена организација јавних установа, у вези са оценом ресултата, које је та организација или непосредно стварала или их у опште чинила могућим, може да открије све рђаве стране код једне установе, а самим тим и да упути на потребне поправке. На такав начин добива се најпоузданији критеријум, који би био потребан за правилну оцену ствари, тако се осигура а повољан избор начела, која у односну установу треба унети. Можда ми не познајемо у довољној мери нашу литературу, те нам је зато зар и ова напомена мало претерана; али у мери, у којој је познајемо, ми налазимо довољно разлога, да изјавимо, да у нас у истини постоји истакнути факт литерарне оскудице. Оваква оскудица изгледа чудновата за земљу, у којој живи народ са неоспорно доказаним јаким демократским осећајем и у којој демократија сталном и упорном борбом даје увек сјајну манифестацију својој тежњи: да сама собом постане организатор свега јавног поретка и да тај поредак у детаљу изради. Ми не разумемо сву дугу и значајну политичку борбу у Србији, ако свест, која је ту борбу доносила и руководила је, није развијена до ступња јасног познавања циља и оцене средстава, који том циљу воде. Цео интерес од једне политичке борбе, у ма ком поли-

тичком правцу, своди се на срећивање свију правних односа у смислу оних принципа, који за основу борби служе. Па у чему се другом састоји срећивање јавних односа ако не у јавним установама, у којима оно добива свој одређени смисао, свој конкретни облик? Код таквог појимања ствари нама у истини изгледа и чудновато и необјашњиво, зашто наша интелигенција није до сад већ израдила ближи критеријум за начелну оцену наших јавних односа, зашто нема један срећени низ мисли ма о каквој важнијој намераваној реформи, него се стално креће у кругу општих поставака, које су таман толико одређене, колико је потребно, да се са гледишта практичне политике могу сматрати само као апстракције? Такве, ближе неодређене опште поставке кад је реч о једној конкретној установи, не могу да послуже ни као озбиљна полазна тачка. Ми би радо прихватили доказе о томе, да ове напомене нису тачне; али, као да ћемо узаман на то очекивати. Политичка литература као да у нас није даље отишла од обичне, дневне — партијске, а каква је она у том облику, није непознато. И ако она дејствује с тенденцијом политичком, она то не чини претресом наших јавних установа, но се ограничава на то, да нотира и експлоатише дневне догађаје, као факте, који су потребни не као повод или згодан пример у служби начелне штудије, но као увећани материјал, који треба да деморалише политички ауторитет противника. Таква политичка литература, ако се још и сме тако звати, не просвећује јавну свест, не богати политичку спрему и васпитање масе, а у колико због те оскудице здраве политичке критике трпи друштво и какве опасне последице оставља по сваки политички режим, у то нећемо овде улазити. Довољно је да напоменемо да таквој оскудици начелних погледа на јавне ствари у нас треба благодарити, што у нас нема једне јасне слике чак ни у том, у чему се разликују погледи појединих политичких група, кад год би била ближа реч о једној извесној јавној установи. Међу тим, у чему је суштина међусобне разлике тих група, ако не у разлици гледишта, које оне треба да имају на цео јавни поредак, — на јавне установе и ток јавних послова, који се у тим установама израђују? Потражимо у тој истој врсти литерарне оскудице важан узрок нашег лошег законодавства и оне уоч-

љиве неспреме са којом се доносе и израђују закони код нас. Такве су последице сасвим на свом месту. Не може рђав узрок да ствара добре последице. Тако радећи, ми имамо много закона, а још више њихових измена и допуна, не знајући никад, шта још треба учинити, па да закон буде добар и потпун. Оскудица начела, то је тип ако не свега, а оно готово свега нашег јавнога рада. Међу тим, док се год о једној ствари нема начелног појимања као основе, која том ствари у целини влада, не може се о њој правилно судити. То је једна стереотипна истина и тешко да нам ма која установа не може послужити као доказ. За пример узећемо редовно стање, у коме се налази читава серија наших установа. Ту мислимо на наша полицијска надлештва. И ако су она најмногобројнија, па имају и веома пространу и компликовану надлежност, и велики број чиновника, она немају никакву ближу, смишљену организацију, у којој би се огледало неко одређено начело, нека сређеност у службеној задаћи те власти. Шта више, она чак и нема једног нарочитог службеног поступка. Па какве су последице тога? Једна општа пометња, неодређеност и неуспех. Уђите у полицијска надлештва, па посматрајте онај хаос од надлежности и ону типичну неспрему чиновника. Тамо се власт и не види у свом правом облику, но се услед оскудице добре организације и поступка губи у самовољи и субјективности. Има томе и других узрока, али најважнији је у принципијалним недостацима и погрешкама, којима се карактерише устројство тих власти. Посматрајте ову власт као извршну, па ћете једва и приметити њено присуство у том облику надлежности. Неизвршење огромног броја осуда, старих између 10 и 20 год., у многим среским канцеларијама увериће у то свакога, који жели да се и на такав начин увери. Како се у опште може говорити о једном озбиљном присуству извршне власти тамо, где се редовно не доспе да се за неколико година изврше меничне осуде, ма да је у природи тих осуда и управо санкција њихове особене, строге правне природе, да се оне извршују одмах, или бар за три дана, како је у нашем законодавству предвиђено? Нису ни мало бољи ресултати, кад се ова власт посматра и у осталим облицима њене надлежности, као власт полиције безбедности, административна, истражна.

После ових општих потеза, којима смо хтели да образложимо велики интерес литерарних радова, који би се бавили предметима из области практичне политике, ми мислимо да чинимо једну скромну услугу интересима наше јавности, кад износимо један низ мисли те врсте, које се односе на установу судске власти, изјављујући при том одмах, да су оне засноване махом на личном проматрању факата и оцени ресултата, што су их ти факти оставили у области судске власти, код нас. Не претендујемо на то, да су нам све мисли тачне, али не сумњамо, да је корисно изнети их. Не заборављајући на општа теоријска правила, у колико су нам она позната, ми смо уз њих унели и све оно, што нам се чинило као подесно за наше прилике, у колико нам то простор ове расправе допушта. Желети је, да спремнији људи нађу у овој расправи повода, да потом изнесу и своје мисли, исправљајући оно што њима буде изгледало као погрешка. Тиме ћемо извесно постићи да се много шта изведе на чисто, а то је корисно за ствар о којој пишемо.

I. Општи положај судске власти

Судска власт представља један нарочити, трећи облик државне власти, а по томе она захвата једно веома пространо место у организацији државној. Посматрана према осталим облицима државне власти, т. ј. према законодавној и извршној, она је једна засебна целина; ну кад се не посматра у таквом конкретном облику, но у појму целокупне власти као апстрактне целине, судска се власт јавља као саставни део државне власти у опште. Због такве двојне карактеристике и њена организација треба да има оба обележја. Она мора представљати и једну засебну установу, самосталну и потпуно одељену и од законодавне и извршне власти, па ипак да има карактер оне везе, по којој ће се увек познати, да је судска власт саставни део једне целине. У овом последњем смислу не мислимо засебно да расправљамо ову тему. Шта је садржина оне везе која ће судску власт одржавати у јединству, као саставни део једне опште државне власти, задатак је државног права да одреди. На овом месту нама је циљ, да се установом судске власти занимамо, као једним особеним обликом државне власти, јер тек у том смислу и може имати правог интереса реч о

судској организацији. Издвојити све оно што је потребно, па да судска власт врши само оно, али и све оно што њој припаса и да она то чини самостално, с пажњом, да јој се при том очувају и све карактерне црте, по којима она треба да се познаје и као део целине, обезбедити, да се у њену радњу не уносе ненадлежни утицаји осталих облика државне власти и обрнуто, то је највећи успех, који се може учинити у организацији јавног правосуђа. Због тога опет, што се на таквој основи даје главна санкција принципу о подели и немешању државне власти у облику законодавне, судске и извршне, добра организација судске власти уједно и то непосредно интересује организацију јавних односа у опште — уставност саму. Под претпоставком, да је добро погођена и изведена организација законодавне и извршне власти њихова легална практика добива једно од најснажнијих јемстава и у главном тек у доброј организацији судске власти. Према томе, са гледишта практичке политике, организација судске власти саставни је део и склопа самога Устава. У таквом начелном положају судске власти треба тражити објашњења, зашто без правилне судске организације не може бити речи о практици праве уставности. Ми се нећемо упуштати у детаљније описивање положаја, који судска власт заузима у државно-правној организацији. Ко има појма о државном праву, а на таквој основи и о уставности, тај ће знати и без ових напомена, колико је тај положај висок. А да и лајику не може бити непознат практични интерес од добре судске власти, ми у то можемо веровати и не позивајући се на политички интерес ствари. Довољно је подсетити на природу надлежности судске власти, а нарочито на онај део надлежности, који непосредно захвата најинтимније људске интересе, његова приватна права и личну слободу. Обезбедити ове интересе од повреде, то је велики друштвени задатак, а он је и све већи што је већа свест о друштвеној солидарности. И јавно и приватно право, и човек и кућа тога човека имају много да очекују од повољне организације судске власти. Приступајући непосредно расправи наше теме, ми ћемо се старати, да се она наслања на добро схваћена начела, која треба да буду изражена у организацији судске власти. У колико ћемо у томе успети, није наше да ценимо. Толико можемо одмах рећи, да нам разлагања неће бити ресултат само теоријских

спекулација, но да ће се у главном наслањати на логику факата, проматраних у самом животу судске власти, као и на ресултате, које су ти факти за собом оставили. Држимо да су ти елементи најоправданији критеријум за оцену начела, која су у том животу владала, и да ће они уједно поуздано упутити на мере, које би биле потребне за његово правилно кретање.

II. Природа судске надлежности

Полазна тачка за оцену судске надлежности то је принцип, да судска власт дејствује само на конкретни случај. У чему је појам судске надлежности, ми ћемо мало час видети, а овде је потребно зауставити се на тој истини, да судска власт нема иницијативе. Због тога она не зна за целисходност, она не предузима превентиве, и зато она, у основи, не носи политички карактер, у обичном смислу речи. Ван факта, који је њену надлежност изазвао, она нема даље надлежности. Ово правило треба упамтити као једно од основних начела, која треба да карактеришу организацију судске власти. Оно не допушта, да се у организацију судску уносе елементи противни њему, ако се хоће да очува права природа судске власти и да она не оде у област политике. Појам из кога је тај принцип изишао, саставни је део уставне доктрине о подели државне власти на облике, и доктрине о немешању тих облика. Познато је, да у овој подели и немешању појединих облика државне власти лежи сав смисао теорије уставности. Нема ли те поделе, и није ли немешање законодавне, судске и извршне власти зајемчено, нема ни уставности. Норма чистоте тога начела уједно је и норма уставности. Према томе, заштита поменутог принципа, по коме судска власт нема иницијативе, већ дејствује само на конкретни случај, има велику практичну важност. На тој основи се осигурава, да она не захвати ни у област законодавне ни у област извршне власти. А обезбедити у организацији судске власти принцип, да судска власт ради све што њој припада самостално и независно од ма каквог утицаја осталих облика државне власти, и да она у ове облике не прелази, значи поставити у основу судске организације њене прве елементе, без којих права судска власт не би могла постојати.

Прво правило, које доноси горњи принцип састоји се у потреби, да се тачно окарактеришу факти, који припадају судској надлежности, јер тек на тај начин могу бити постављене оне границе, преко којих судска власт не сме да пређе, а да не повреди самосталност и надлежност осталих облика државне власти. Ова потреба строгог обележја факата, на које се судска радња може правно распростирати, то је разлог принципа надлежности, али не и појам те надлежности. Да се одреди и појам те надлежности, мора се заћи у разлоге којима се објашњава природа, суштина и задатак државне власти, као једне организоване целине Није нам задатак да у набрајање тих разлога овде улазимо, али ћемо само подсетити на начело, које у основи обележава надлежност судске власти.

Кад је друштво у процесу стварања колективних јавних заједница дошло до државе, као до сада најсавршеније форме, оно је стварањем такве организације намеравало да подмири извесан круг јавних потреба Овај круг одговарао је јавној свести и схватању јавног интереса у даном тренутку времена с једне стране и мери стварне моћи, којом је друштво располагало, да тој свести да практична израза, с друге стране. Међу тим, оба ова елемента, која су одређивала карактер друштвене заједнице, и јавна свест и распоред сила у друштвеним односима, увек су били подложни процесу сталне еволуције, исто онако као и сви друштвени појмови и односи. Упоредо са таквом сукцесијом мена, кроз које су пролазила оба поменута елемента, мењали су се и појмови о задацима, који треба да припадају државној власти. Ширећи се и развијајући се све више са развитком друштва, круг државних задатака давно је прешао границе, које му је обележавала првобитна држава, дајући обележје јавности и оним друштвеним односима, о којима није водила старање у почетку. Захватив у прво доба односе верске војничке, потом и полицијске, она је за тим примила у своју надлежност и расправу правних односа. Тек тада заснован је почетак јавног правосуђа, па зато од тада и настаје могућност да се може говорити и о организацији судске власти. Тек кад је уз приватно дошло и јавно правосуђе, дошла је и судска власт, у почетку примитивно, као што је било и друштво; а потом све савршеније, у колико је јавно правосуђе

освајало шире земљиште, сузбијањем приватног правосуђа, док у току дугог развића није добило значај, какав сада има и у теорији права и у позитивном праву — законодавству. Његов значај све је већи. Оно се уноси све више у друштвене односе, захватајући, истина, поступно, али стално, све ширу надлежност. Данас јавном правосуђу припада и по важности и по пространству тако одлично место у организацији целокупне државне власти, да његова организација представља један нарочити облик од три облика у којима се државна власт уопште може да јави. Према овоме одговорити на питање, шта је смисао државне власти у односу правосуђа, а с нарочитим обзиром на систем уставности, значи одговорити на питање шта обележава праву садржину надлежности судске власти Јавно старање, да се одрже нормални друштвени односи без повреда и поремећаја, дакле предузимање свију потребних мера да се „status quo" јавног поретка чува превентивно, те да он никакву штету не претрпи, у свима односима у којима је он легализован, то је посао полиције безбедности. Међу тим, онај систем радња и задаћа које су намењене, да већ нападнути или повређени правни однос заштите, утврде, регулишу и по могућству исправе, начином, који предвиђају закони, припада јавном правосуђу. Тај однос мора носити правни карактер, другим речима он мора представљати неки правни интерес — неко право, огарантовано законским нормама. У томе лежи смисао надлежности судске власти. Она, дакле, штити једно извесно право, и то онда, кад је та заштита потребна — изазвана, и онако, како закон прописује. Она очекује на факт, а не дејствује са својом надлежношћу превентивно. Ову разлику између полиције безбедности и судске власти треба имати на уму. На основи те разлике лакше ће се разумети, да истражне радње не припадају полицији безбедности но судској власти, а уз то, да је власт полиције безбедности у ствари политичка власт, — јер ће о томе бити нарочитог говора у току ове расправе.

Ако је истакнута поставка о надлежности судске власти тачна, а ми мислимо да јесте, онда нема сумње, да судска власт обухвата све фактичке случајеве, у којима треба или још боље, поводом којих је потребно, да се извесни правилни односи нормирају и то: у случајевима приватнога права, кад год

се то од ње захтева, или и без тога, кад је у питању јавни интерес. Сваки акт поремећаја јавног поретка, било повредом приватних било повредом јавних права, законски зајемчених, припада њеној оцени или заштити, и то онаквој, какву ти акти законски повлаче Из овога излази, да у надлежност судске власти не улазе само приватна, већ и јавна права. Разлика је само у начину и облику заштите, као што ћемо то доцније видети.

То је начелно обележје; строго теоријски појам принципа о надлежности судске власти. Конкретније излагање ове надлежности више је задатак поступка него организације. Ми смо је начелно одредили на овом месту, не зато, да потом излажемо и све кокретне облике њене, него да њом бранимо остала начела, а уједно и неке од оних облика, које ми само зато нарочито предвиђамо у овој расправи што се они махом код нас издвајају из надлежности судске власти, ма да је то веома штетно и ма да тако не треба да буде. Што у данашњим законодавствима није потпуно прихваћена надлежност судске власти, него постоји читав систем одступања, то не слаби вредност начела. Надати се је, да ће даљи развој правосуђа све више одговарати правој судској надлежности. У томе и лежи напредак правосуђа.

Из горњег обележја појма о судској надлежности налазимо да она има ове саставне делове:

1. да се судска власт занима са конкретним правним интересима, т. ј. оним, који има легалну заштиту;

2. да је фактички наступио случај за оцену тога интереса;

3. да ту оцену и заштиту црпи из закона.

На овај начин судска надлежност не прелази своје праве границе, али опет у тим границама, она се креће неоштећено. Не улазећи ни у шта, што би ма у ком делу заснивало другачији правни поредак од онога који постоји, она не захвата у надлежност законодавне власти; а не предузимајући ништа у корист правног поретка и не водећи другачије о њему рачуна но у облику потребне заштите, кад њу нарочити факт изазове, она је сасвим обратно ограничена и према области политичке власти. Данас у уставним државама постоји читав низ установа, којима се у пракси начело судске надлежности

ограничава дотле, да му се одузима знатан део права. То истина постоји, али се све више истиче тенденција, да се надлежност судске власти прошири у смислу њених правих граница. Ова ограничавања судске надлежности махом се практикују према административним правима и грађанским политичким правима. Ми ћемо доцније видети смисао тих ограничења за наше прилике, а тада ћемо се уверити, да је и наше новије законодавство показивало тенденцију, да прошири надлежност судске власти, у правцу, који мало час обележисмо.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ОРАО МЕЦЕНАТ[1])

скаска Н. Шчедрина

Песници у својим стиховима много пишу о Орловима и вазда с похвалом. Све је орлово неописане лепоте, поглед оштар, лет величанствен. Не лети он, као остале тице, но се вије или шири крила; сврх тога: гледа у сунце и препире се с громовима. Неки му срцу чак и великодушност приписују. Тако, на пример, кад ко хоће у стиховима да опева жандарма, он га, безусловно, мора упоредити с Орлом. Као Орао, тако, вели, и жандарм са значком Бр. тај и тај увребао је, ухватио и, саслушавши, опростио.

И сам сам тим панегирицима врло дуго веровао. Мислио сам: па заиста, то је дивно! Увребао и... и опростио! Опростио?! — ето, то би ме нарочито гануло. Коме је опростио? — мишу!! А шта је то миш?! И одмах бих отрчао коме другу песнику и саопштио му о новом чину орловске великодушности. А друг — појета одмах би заузео важан положај, почео за часак кркљати, а за тим већ и подригивати стиховима.

Али једном и мене озари мисао: откуда је то Орао „опростио“ мишу? Миш је својим послом тркнуо преко друма, а Орао га спазио, устремио се на њ, зграбио га и.. и опростио му! Шта он ту мишу има да „опрашта“ а не миш њему?

Што даље — све горе. Почнем ја добро прислушкивати и проматрати. И видим: да некако не стоје ту ствари баш као што треба. Прво. Орао не лови мишеве за то да им прашта. Друго, ако се и допусти да је Орао „опростио“ мишу, то онда, ако хоћемо по души, било би куд и камо боље, да га он никако није ни интересовао. И, најпосле, треће. нека је он Орао, нека би био и Архиорао, он је крај свега тога, тица. Он је толико тица, да поређење с њиме и жандарму може ласкати само при некој недоумици.

И сад ја о Орловима овако мислим: Орлови су Орлови, и то је све. Они су грабљивци, месождери, али за своје оправдање имају то што их

1) „Орао Меценат“ изишао је штампан 1885. г., и исте године преведен.

Ур.

је сама природа створила као одсудне антивегетаријанце. А пошто су они у исти мах снажни далековиди, брзи и немилосрдни, то је сасвим природно, да се, кад се они појаве, све животиње пернатога царства крију и притајивају. А то, опет, долази од страха а не од усхићености, као што појете уверавају. А Орлови живе увек у осами, по неприступним местима; гостољубљем се не занимају, но разбојништвом, а у слободним часовима, кад то не чине, они дремају.

Али нађе се, једном, неки Орао коме огади живети у осами. Рекне он једном својој Орлици: „Баш је досадно овако удвоје живети. Целога боговетног дана гледаш у сунце, просто, да се излуди.“

И поче да размишља. Што више мисли, то му се све више сања: како би то лепо било живети, као што су живеле старе спахије. Да скупи човек око себе робове, па да живи невајући. Вране би саопштавале сплетке, папагаји би се превртали, сврака би варила кашу, чворци би певали похвалне песме, сове, ћукови и јејине летеле би ноћу стражарећи а јастребови и соколови набављали би храну. А за себе он да задржи само крвожедност.

Мислио је, мислио, па се, напокон и решио. Кликну он једном јастреба, копца и сокола и рече им:

„Да ми доведете робове, као што је некада било код спахија: они ће ме веселити, а ја ћу их држати у страху. Мени ће бити добро, а њима ће бити још и боље.“

Саслушаше грабљивице ту наредбу и одмах се разлетеше на све стране да изврше орлову заповест. И, богме, ствар се врло озбиљно узме у посао. Пре свега, дотерају читав логор врана. Дотерају и запишу их све у спахијске спискове, и издаду им књижице шта имају давати. Врана је плодна тица и на све сагласна. И поглавито, она је за то добра што је мајстор да представља мужички, сељачки сталеж. А познато је да кад је ствар свршена с „мужицима“, остају још само појединости, око којих се не треба баш много мучити, па да се све удеси. И све се лепо удеси. Од прдаваца и гњураца удесе инструментални оркестар; папагаје одену у комедијаше; сврака белобока — срећа што је лопов — доби кључеве од хазне, а ћуковима и јејинама нареди се да преко ноћ, као стража, лете. Једном речи удеси се такав ред, да би се могао и највећи племић подичити. Чак нису заборавили да Орлици одреде кукавицу за гатару, а за кукавичку сирочад направе васпитни завод.

Али није се спахијски поредак ни успело увести како треба, а видело се да нешто не достаје. Мислило се, дуго се мислило, шта то може бити и најпосле се досетише: да код свеких спахијских двора на има науке и вештина, а код орловних нема ни једног ни другог.

Особито три тице сматрале су тај недостатак за увреду: штиглиц, детлић и славуј.

Штиглиц беше момче кочоперно, и од детињства на ситу и решету.

Из почетка се васпитавао у школи кантониста,[1]) за тим је био преписач у пуку; и пошто је научио пунктуацију почео је, без претходне цензуре, да издаје лист „Шумски Гласник.“ Али некако све није могао да погоди тон. Таман он додирне једну ствар — а оно не сме се у њу дирати; или не додирне — а оно не само да се може она додиривати, него баш и треба. А за то је он добијао по главици све: туп, туп! И он једном намисли: дај да идем Орлу у дворане! Нек заповеди, бар, да се слободно његова слава опева свакога јутра!

Детлић је био скромни научењак и живео је строго усамљенички. Никада ни с ким се није састајао (шта више, многи су држали, да је горка пијаница, као што су сви озбиљни научници), него је целога дана седео на боровој грани и бубао. И набубао је читаву рпу историјских списа: „Родословије ђавола,“ „Да ли је баба Јага била удата,“ „У који пол треба вештице записивати у ревизијским књигама?“ и т. д. Ну ма колико да је бубао, није могао наћи издавача за своје књижице. С тога се и он реши: идем Орлу, да постанем дворски историограф! Дако он, накладом враниним, моја дела оштампа! — Што се тиче славуја, он се није могао жалити на незгоде у животу. Он је од памтивека тако лупко певао, да су га, не само стограни борови, него и московске ћифте, са заносом слушали. Њега је цео свет волео, цео свет притајивши дисање слушао, кад он у чести умилне песме цвркуће. Али био је похотљив и славољубив преко сваке мере. Мало му је било што је његова слободна песма грмела по гори; мало му је било што је тужна срца напајао хармонијом звукова... Мислио је да ће му Орао обесити о врат огрлицу од мрављих јаја и искитити му све преи живим буба швабама и да ће с Орлицом имати тајне састанке при месечини. · Једном речи, све три тице обратише се соколу: — помени му, помени!

Орао саслуша соколов извештај о безусловној потреби увођења наука и уметности, али га одмах не схвати. Сеђаше он тако, гугуће и ноктима се игра, а очи му према сунцу сјакте као углачан кристал. Никада ни једних новина он није видео; ни вештице, ни Баба-Јага нису га интересовале, а о славују је само толико чуо: да је тако мала тица, да не вреди ни кљун прљати због ње.

— Ти, како изгледа, и не знаш ни да је Бонапарта умро? Упита га соко.

— Какав Бонапарта?

— Ето, в'иш! А није рђаво то знати. Доћи ће гости, па ће се повести разговор. И почеће се говорити то је било за време Бонапарте. — а ти ћеш само да трепљеш очима. Није лепо.

Дозову совуљагу на саветовање и она потврди да међу двораневаља увести науке и уметности, јер је уз њих и Орловима веселије живети, а ни са стране није зазор погледати. Знање је светлост а незнање је — мрак! Спавати и ждерати уме свак, него де ти, ако си јунак,

[1]) Војна школа где су нахочад долазила.

реши задатак „летело јато гусака“ — па да видимо шта знаш и колико вредиш. Паметне спахије за једнога избивеног мужика давале су двојицу небивених — значи, да су они у томе видели користи. Ето канаринка има само знања толико да би могла ведро с водом носити, а колике новце плаћају за њу! — „Ја могу да видим и у помрчини. за то су ме и прозвали мудром, а ти, по толике сате чак и у сунце гледаш. не трепућући, а опет веле за тебе: окретан је Орао, али је простачина!“

— Што, нисам ја противник наука! закликта Орао.

Речено — учињено.

Сутра дан код орловских дворана отпоче „златан век“. Чворци су изучавали химну „Науке младеж хране“, прдавци и гњурци дуваху у трубе, а папагаји су измишљали и изводили нове „кундштихове“. На вране се удари нов намет под називањем „просвегни“. За младунце соколе и јастребове основан је кадетски корпус; за совуљаге, јејине и ћукове — „академија де сијанс“, а и врапћима набављен је буквар да уче азбуку. И најпосле најстаријега чворка одреде да буде стихотворац и то под именом Василије Кирилич — Трећаковски*) и изда му се наредба да сутра буде готов за надметање са славујем.

И дође жељени дан. Доведоше пред узвишено лице Орлово новобранце-робове и наредише им да хвале.

Највећи успех постиже штиглиц. У место поздрава он је прочитао један фељетон и то тако лак, да се чак и самоме Орлу учинило да га разуме.

Штиглиц је говорио да певајући ваља живети, а Орао је потврдио: ја, тако је! Он је говорио. да му је само стало до тога да му се бројеви на комад продају добро, а остало га се ништа не тиче; а Орао је потврдио: јест, тако је! Говорио је, да је ропски живот бољи од господског, јер је у господе много брига и послова, а роб поред господара за невољу не зна, и Орао потврди: јест. тако је! Говорио је да је. док је имао савести. ишао без панталона, а сад кад му од савести ни мрвице није остало, он носи по двоје од једном, а Орао потврди: јест, тако је:

Најпосле штиглиц догрди.

— Други! — кликну Орао.

Детлић је отпочео извођењем генеалогије Орлове од сунца, а овај потврди: „и ја сам тако нешто слично томе слушао од мога тате.“ Имало је сунце, вели детлић, троје деце: ћерку Ајкулу и два сина: Лава и Орла. Ајкула је била врло распуштена — за то је отац пошље на заточење у мореке дубине; син Лав отпади се од оца — отац га зато постави за господара пустињског, а Орао је био послушан син за то га је отац ставио себи ближе, давши му да влада ваздушним просторијама. Али детлић немаде кад чак ни увод своје расправе да ишчагрља, а Орао у нестрпљењу узвикну:

*) Име једног познатог рђавог дворског стиходељца.

— Други! — Други!

Тада запева славуј и одмах се обрука. Он је опевао радости роба, који је дознао да му је Бог послао спахију: опевао је великодушност Орлова, који робовима не жалећи дају бакшиш „на ракију“... И ма колико да се упињао све да подлу ропску ноту узме, није никако могао савладати „уметност“ што живљаше у њему. Он сам био је од главе до пете подли роб (чак је и изношену белу вратну мараму негде набавио а шубаром покрио главу): али „уметност“ не могаше да се скраси у ропском оквиру и непрестано је избијала на слободу. И ма колико да је певао, он Орла не може да развесели — па то ти је!

— Шта мрмља тај лудак! викну он напослетку... Зовите Трећаковског.

А Василије Кирилич — као запета пушка. Узео је исте, ропске, сижете, али он их је тако живо изнео, да је Орао само понављао: Тако је! Тако је!

На завршетку он Трећаковскоме обеси о врат огрлицу од мрављих јаја, а на славуја испречи очи и викну:

— Нек се торња ова стрвина!

И на томе се свршише славујеви частољубиви покушаји. Одмах за тим њега затворе у крлетку и продаду као непотребну ствар гостионици „код братског растанка,“ где он и дан дањи напаја својим слатким отровом срца након ене браће — „метеора.“

Али ипак дело просвећивања није било напуштено. Јастребовићи и соколићи ишли су и даље у гимназију; академија де сијанс предузела је издавање речника и дошла је до половине писмена А, детлић је довршивао десети том историје ђавола. Али се штиглиц притајао. Још првога дана он је слутио, да ће једнога лепог дана свој тој просветној галами доћи брза и немилостива кончина, и, како изгледа, његова слутња није била без основа.

Сва је ствар у томе што су соко и сова, примивши се да руководе пословима у томе просвећивању, допустили једну велику грешку: они су хтели да и самога Орла науче писмености. Учили су га по методу звучности лако и забавно, но ма колико да су се трудили он се и после читаве године дана учења место „Орао“ потписивао са „Ареф“ тако да ни један солидан зајмодавац није хтео примати меницу са таким потписом. Још већа погрешка учињена је у томе што ни сова ни соко не даваху Орлу ни душом да дане, ни да отпочине. Непрестано, сваке минуте, сова га је из стопе у стопу пратила и пиштала му: бб... дд.. зз... хх .., а соко, опет, сваког часа је напомињао, да без прва четири вида рачуна није могућно разделити пљачку.

— Украдеш ти десет гушчића, два даш писару кварта, једног сам поједеш, колико ти је још остало? — чисто с прекором питао је соко.

Орао је, немогући то разрешити, ћутао, али незадовољство против сокола купило му се у срцу сваким даном све више и више.

И, богме, одатле се излеже запето стање, којим се интрига користи Глава завере био је кобац, а он придобије и кукавицу за себе. И ова почне Орлици дошаптавати: „ама, ови ће нашег господара — хранитеља удавити учењем.“ А Орлица узе Орла задиркивати: „учењак! учењак!“ А затим заједнички пробуде код јастреба „ружне страсти.“

И тако, једног лепог јутра, тек што је Орао протрљао очи, сова се, по обичају, прикраде озад и зажугори му у уши „вв... зз .. ррр..“

— Торњај се, досадо, — осече се Орао.

— Изволите, ваше степенство, поновити бб... кк.. мм...

— Кажем ти по други пут: иди!

— Пп... хх... шшш...

— И по трећи пут: иди!

— Сс... фф... жжж...

У једанпут Орао се окрену к сови и раздера је на двоје. А после једнога сата соко се врати из јутарњег лова ништа не знајући.

— Чуј задатак, рече соко: ноћас је награбљено два пуда дивљачи. Кад се та добит подели на два равна дела и један део припадне теби, а онај други свој осталој чељади твојој, — колико долази на тебе?

— Све, — одговори Орао.

— Говори, како треба, одврати соко: — кад би било „све“, ја те не бих ни питао.

Соколу не беше првина, да такве задаће задаје, али овога пута сам његов тон учинио се Орлу врло несносан. И сва крв ускипе у њему при помисли да он рече „све“, а роб његов усуђује се рећи „није све.“ А познато је, да кад у Орловима ускипи крв они онда педагошке методе не умеју двојити од завера.

Тако и буде.

Али ипак, и ако је свршио са соколом, Орао се оградио.:

— Академија де сијанс остаје по староме!

Опет чворци пропеваше: „Науке младеж хране“, али су већ сви видели да је „златни век“ на умору. У перспективи се примицао мрак, незнање са својим сапутницима: међусобицама и сваковрсним смутњама.

Смутње су отпочеле због тога што се на место растргнутог сокола јавише два кандидата: јастреб и кобац. А пошто су они оба имали у виду личне рачуне, то су их се дворанске ствари тицале у другом реду, те оне почеше страдати. И за месец дана не оста ни трага од скорашњег златног века. Чворци се проленише, прдавци почеше фалично свирати, еврака белобока удари красти дан и ноћ а на вранама оста тако много непокупљених дација, да се морало приступати егзекуцији. Чак се дотле дошло, да су Орлу и Орлици давали кварну храну.

Јастреб и кобац, да би се оправдали за овај непоредак, пруже један другоме руку измирења и сву кривицу баце на просвету. Науке су, веле, нема спора, врло полезне, али то само онда кад долазе благовремено. Кад су могли наши дедови да живе без науке, и ми ћемо моћи....

И за доказ, да сва несрећа долази од науке, почеше откривати за-

вере и то тако да је макар и часловац у њих морао бити умешан. Отпочеше трагања, иследђења, суђења...

— Нема је више! — изненада се захори с висине.

То је Орао кликнуо. Просвета прекрати свој ток. Међу дворанима завлада така тишина, да се само могло чути како по земљи пузе клеветничке доставе.

Као прва жртва тога новога стања и правца пао је детлић. А верујте Богу, та бедна тица није била ништа крива. Али она је била писмена а то је довољан разлог да се окриви.

— Знаш ли знаке интерпункције?

— Не само обичне знаке, него и чрезвичајне, као што су наводнице. паузе, заграде, — свакад савесно стављам.

— А можеш ли да разликујеш женски пол од мушкога?

— Могу. Чак ни у ноћно доба нећу погрешити.

То и толико. Оковаше детлића и заточише га у дупљу на вечита времена. А сутра дан он у тој дупљи, од мрава изеден, предаде Богу дух. Тек што се то деси с детлићем, а дође пропаст и академији де сијанс.

Али ћукови и јејине су се храбро држали: било им је врло жао раставити се од топлих бесплатних државних станова. Говорили су да се баве наукама не да би их ширили него да би их од урочних очију чували. А кобац их онога часа лепо ухвати: „па на што су сами сијанси?“ а они на то питање не одговоре (нису му се надали). После тога свакога их распродаше баштованима, који их напунише и направише страшила, да им баште чувају. У исто време вранама одузеше буквар, истуцаше га у ступи и од добивене масе направише карте за коцкање.

Што даље — све горе. За совама и јејинама дођу чворци, прдавци, папагаји, канаринке... Чак посумњаше и у „лојалност“ глувога тетреба зато, што дању ћути а обноћ спава...

Нестаде дворана. Оста Орао с Орлицом, а с њима још јастреб и кобац. А сем њих далеко маса врана, која се несавесно котила. И што се више котила, све је више данија дуговала. Тада јастреб и кобац, не знајући кога ће да утамане (вране у овај рачун нису долазиле), почну један другога. И то опет све на терену науке. Јастреб денунцира да кобац тајно чита часловац, а кобац наклевеће да у јастребовој дупљи има сакривена „најновија песмарица.“

Орао се збуни.

И тад се зби нешто необично. Вране, увидевши да су остале без надзора, одједном се досетише: „А шта оно пише у буквару за овакав случај?“ И нису успеле ни да се лепо свега бар присете, а све се јато диже и одлете.

Полете Орао за њима, но узалуд му мука: сладак спахијски живот толико га је изнежио, да је једва могао крилима мрдати.

Он се врати Орлици и рече:

— Ово нека је наук Орловима!

Али шта је у овој прилици означавала реч „наук": да ли то да је за Орлове просвета штетна, или су Орлови за просвету штетни, или је, најпосле, и једно и друго — то је он прећутао....

1896.

М. П.

МЕСЕЦУ

(*Гете*)

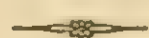

Испуњујеш опет дољу
Тихо сјајем у маглини,
И откиваш јоште једном
Душу моју у целини;

Распростиреш над пољане
Благог лица зраку своју,
К'о пријатељ љупким оком
Што на судбу гледа моју.

Сваки одсјај ведрих, мутних
Осећа ми срце дана,
И ја гредем у самоћи
Измеђ' среће, бола, рана.

Теци, теци, драга водо!
Никад вес'о бити нећу,
Тако шалу, пољуб згубих,
Тако верност и највећу.

Та имађах негда оно
Драгоцено што је тако
Да се никад, аох бола,
Заборавит' не да лако!

Шуми, водо, дуж долине
Неуморно и без тија,
Шуми, шуми и доведи
Песми мојој мелодија!

Када у по зимње ноћи
Беснећ' бурно надолазиш,
Или када у пролеће
Младичине гране квасиш.

Срећан ко се од свег света
Без и трунке мржње склони,
С пријатељем на прсима
Душу лепом сву поклони.

На шта људи и не мисле,
О чему се и не снива
Кроз лавиринт прса наших
У тавној се ноћи збива.

Бранислав Петронијевић

ШАРОЊАЊЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

АНТРОПОЛОШКА БЕЛЕШКА

Још од најстаријих времена људи су се довијали, како ће коју болест лечити; међу њима свакад се неко истицао својим већим знањем и умешношћу, па га је свет више ценио и признавао. Као што раде примитивни народи, тако и данас раде, код нас, врачи и гатаре. Нарочито се код нас одликују жене том врстом лечења Поред тога што болеснику бају, бацају угљевље и т. д., ипак му даду и какву медецину да пије, или га паре, трљају, мећу му мелеме и вазда којешта друго — исто тако чине и дивљаци. Истеривање злих духова, скидање мађија и свако друго отклањање натприродних сила из човека које му уде, значајан је акт код човека, где се његова саморадња окушава: да се треба против природе и «неприроде" борити. Само уображавање натприродних пакосних сила у човеку, још у вајкадашње време, везало је лекарство за веру. Бастијан је духовито прозрео у душу народну, доказавши да су главни погледи на живот и природу код свију народа једнаки, разуме се са извесним варијантима према месту и приликама у којима се налазе. Ићи за жицом, која се кроз све народе провлачи, јесте у модерној етнологији значајна новина, с кога гледишта и желим да опишем шароњање код Црногораца.

Шароњање значи исецање једног коштаног колута из лубање. Негде се шароњање зове *трапанање* (нарочито у Боци Которској) или *трапање*, што је очигледно слично научној речи романских народа — *трепанацији*; а Црногорци и свrдао зову «трепао», што такође има значаја за бирање тога имена при операцији, јер се збиља кост буши. Шароњање, односно ша-

роњати долази од арнаутске речи ша̀ра, која значи пила (тестера). Инструменат за просврдљивање костију лубањских није ништа друго него два или више десиметара дуга гвоздена цев, која је на једном крају назубљена баш као тестера, зато се и зове шара не само код Арнаута него и код Црногораца.

Човеку се шароња глава од убоја и неких других болести, као: дуготрајне главобоље, падавице, а у Албанији и од лудила. Ту операцију врше прости људи из народа, али их у Црној Гори ипак зову «докторима». Ти «доктори», кад их зовну, поступе овако: Болесника положе на земљу, па ако је ударен чиме по глави, онда му буше оно место с размрсканим костима; ако је пак иначе у глави болестан, онда му редовно шароњају једно место на стави (шавовима) темењаче и потиљаче. Прво му «доктор» расече кожу оштрим бријачем на угао, полако одигне, па онда оструже месо, док се кост не забели. За тим шаром почне да сврдла кост, али тако да на једном парчету, према себи, мање струже, због чега на томе месту остане као језичак тек потињен, а у осталом се кругу сасвим рупа пробуши. Кад је с тим готов, онда сребрном кукицом тргне проструган кост на више, и она се откине на оном потињеном репељку. Често пута извађени колут може да буде као двединарац велики. Одмах по извршеној операцији покупи се подливена крв свилцем (памуком, који се не свила), зашије му се кожа и привије болетин (мелемница). Највише може човек да поднесе ша̀р три пута, али слаби људи од трећег шара обично умру. Дечаке млађе од 14 година неће да шароњају.

У Беранима и целом Хасу најчувенији су „доктори“ из Тосканије, а у Црној Гори Кучи, код којих се овај обичај до последка задржао. Међу њима на највећем је гласу био „доктор“ Нико Иличковић из Црмнице, коме су доводили болеснике из најудаљенијих места.

Самуило Ела дуго је година проживео на острвима Тихог Океана. Острво Увеа било је најплоднија земља за његово многостручно испитивање. Тамошњи су урођеници папуанске расе; до скора су били страшно дивљачни и људождери Што се тиче културе за њих се справом може рећи да се налазе на оном ступњу, на ком су Јевропљани стојали за време

каменог доба. Сем осталих интересних цртица из њихова живота, значајан је и код њих обичај шароњања. Ела описује овако: «Овде влада чудна заблуда, да главобоља, неуралгија, несвестица и друге мозгове афекције постају притиском костију на мозак. Лечење се састоји у томе, да болеснику кожу на глави расеку у облику слова тврдо или крста, па му онда кост пажљиво простружу парчетом стакла, обично у обиму колико један динар, док не допру до Dura mater. Неки пут се оператору измакне нож и задре у Pia mater, и онда је смрт неизбежна.»

«У најбољем случају умре половина подвргнутих људи овој операцији; али при свем том је ова варварска навада из обичаја и празноверице тако распрострањена, да је ретко ко одрастан без ове рупе на лубањи. Мени је причано — вели Ела — да се на место извађене мембране тури под кожу парче кокосове љуске». — Овде се Ела мора бити пребацио, хотевши да каже на место извађене кости а не «мембране», што сам ја у осталом слично чуо да чине Арнаути, кад им неко размрска темењачу. Они на место извађене кости уметну парче лепо оструганог врга и преко њега спусте кожу и зашију је.

Инструменат за трепановање је код тих микронезаца зуб ајкулин или оштро-ивичаста шкољка

Трепановање лубања иде и у прадоба јевропског становништва. На многим местима нађени су костури из неолитске периоде (млађег каменог доба) с очигледним шароњаним лубањама. Павле Брока особито се потанко бавио овим испитивањем и доказао је, да су тадашњи хирурзи исецали парчета на лубањи живих и мртвих људи. Чак има коштаних исечака и од 16 сантиметара у обиму. Они су то вршили каменим ножићима. Здраве људе већином су шароњали два до три пута — као и Црногорци. Исечке су бушили и као хамајлије носили о врату. Код неких су те хамајлије нађене у самој лубањи у гробу, из чега Брока закључује, да су и прапароди веровали у Онај Свет, мећући уз упокојене и парчета лубање — хамајлије — да их и тамо чувају, као и на земљи, од злих духова и других невидљивих напасти.

Трепановане лубање пронађене су у француским пећинама и долменима, у гробницама у Марну, у старим гробовима Канарског Острвља у долменима алгирским, у Мексици и Перу.

Што се тиче трепанације при убоју, она је употребљавана још у старом веку при ратовима, и то је сасвим разумљиво и долази у чисту хирургију, истина и данас врло опасну; а ови други случајеви, колико су важни по медецину, два пута су важнији по компаративну етнологију

Опет Ела прича да становници с истог острва још трепанују, сем лубање, и кости на удовима. «Кад имају костобољу, они лепо расеку кожу уздуж до саме лактаче или цеванице, па онда расплате кожу, и кад оголите кост, узму стакло и оструже читав слој покоснице и један зацепак кости». — Не баш у свему, али доста слично, и у овој операцији поступају Црногорци и Херцеговци. Мени је познат општи начин лечења жутице у Никшићу, који такође заслужује, због своје интересности, да се овде прикаже. Ко има жутицу, обрију му на темену једно парче колико дводинарац, па онда истом оштром бријачицом просеку му кожу до кости, и притискивањем добро исцеде крв, и онда очекују да ће бољка да прође.

Као што сви људи подједнако осећају и подједнако потребе имају, тако исто исти дух веје кроз живот свију раса и свију народа, за чијим незнатним разликама као и сличностима трага неуморно али поуздано народна психологија.

Из ове белешке излази сама од себе једна напомена: Да се треба за времена постарати и прикупљати хирурршке справе нашега народа, којих сем шаре и кукача има још доста — јер у образованом се свету на такве ствари много више полаже него на богато украшена одела и остале скорашње скупоцене накитe, којима је пре место у уметничком а не народописном музеју. На другом месту овим се скреће пажња позваним људима од положаја и науке, да ископане старе лубање треба пажљиво сачувати, нешто ради испитивања да ли су се и наши преци шароњали а нешто због одређивања самог облика и запремине. У овом плодном послу нарочито се има да мотри на стара гробља, ако на њих удари железничка траса или утреник, да се благовремено спасу костури и ствари уз њих.

Сима Тројановић

О ПОСТАЊУ НЕКИХ СЕЛА̂ У СВРЉИГУ

Рад сам на овоме месту да забележим постанак или засељење неких села у Сврљигу (срез сврљишки, окр. тимочки), како сам из причања старих људи дознао, држећи да то неће бити на одмет да се зна, подстичући тиме своје другове, учитеље — и читаоце „Дела“ — да износе, на овом или другом којем месту, по што шта из прошлости својих и других села̂ и места.

Учитељујући пре 3 године у оном крају, као Сврљижанин интересовао сам се и описао неколика села, народне обичаје о празницима и годовима, народно веровање и вáровање (од чега се понешто оштампава у „Босанској Вили“); којим начинима и средствима народ васпитава свој подмладак, и др. Неке од ових својих бележака нисам могао довршити, (из познатих узрока у Србији), те сам за понешто морао писати и питати чак из кључкога среза и сад одавде (из жичког), те да бих могао то колико толико средити и допунити, али „туђа рука свраб не чеше.“

На учитељским зборовима у Неготину и Брзој Паланци читао сам неке од тих својих бележака у намери, да тим подстакнем своје другове на прикупљање народнога блага. Међу учитељима неготинскога збора беше се покренула мисао, да сваки учитељ опише постанак и важне догађаје својега села и околине, у колико је то народна традиција очувала, као и народне обичаје и умотворине, па да се то на зборовима чита, исправља и допуњује, што буде недостајало.

О постању Давидовца

У оно време када у граду Сврљигу живљаху Турци, и када беше ретко насељен онај крај — који се по граду Сврљигу зове — Сврљиг, јер су многе породице, па и читава села, бежале испред турскога беса и зулума, и тражиле себи склоништа и уточишта по другим крајевима Србије, па и ван ове, четоваху у околини села Рашинца (сада само селиште) два хајдука, Давид и Гарча. Њима се не остављаше мили завичај, па да се потуцају по свету од немила до недрага: а жудни освете Турцима за потлачени народ, латише се горе и дубраве, јер им милије беше дружити

се са дивљим зверовима у шуми, но ли са онима у граду. Гарча је био чувен хајдучки харамбаша и задавао је велики страх Турцима, како онима у граду тако и онима, који пролажаху друмом поред Рашинца. Овај је пут везивао град Соко с градом Сврљигом, и полазио је од Сокола на Озрен планину, па на Остру Чуку, (где се и данас види калдрма) долином ла буковске реке и излазио више садањег села Нирковца и манастира св. Аранђела, поред Рашинца, преко Дубраве, Мечјег Дола — у Сврљиг. Остатака овога пута има и сада а народ га именује „градски пут", и може се видети где је био „Ловчин мост" на једној речици у Дубрави, а добио је, веле, тако име што су ту изгинули некакви ловци Турци од хајдука. Сав предео, кроз који је овај пут водио, био је веома шумовит, те и згодан за хајдучке чете, да пресретају турске караване и трговце и пљачкају их.

Четујући тако, Давиду се кад'да досади звати се „горским царем" и живети на ратној нози непрестано, јер га је вукло срце за лепом неком Арнаутком у племену неких Арнаута, који су били пребегли са Косова овамо у Голак, (предео на јужној страни од пл. Озрена), и ту живели скривено као и Давид и Гарча са својом дружином. Давид узме лепу Арнаутку за жену и с Гарчом се „побратими", па се ода мирном животу, и са својом Арнаутком начини једну колибицу у шуми у једном потоку а на месту, где сада лежи село Давидовац.

У селу Радмировцу, које је недалеко од Давидовца на југоисточној страни, а које је такође заселио други један хајдук — Радимир, пре тога времена, и бројало онда неколико кућа само, седео је некакав спахија Турчин на своме добру, чивлику, са неколико турских сејмена, чувајући више себе но Турке путнике од хајдучких напада. За Давида није ни знао, јер се он крио да га и други људи ту виде а то ли Турци. Али се и то дозна. Давид је имао једну краву, и гонећи је на пашу један пут, други пут начини се путања, која је сада узгред буди речено, велика урвина, а од оне шуме нема сада, ни помена. Турци примете ту путању и помисле, да мора некога бити у том потоку у шуми, те пођу напред и нађу Давида. Одмах га поведу собом к своме старешини. Спахија почне испитивати Давида о начину његова живота. Давид се бранио, говорећи да се онде склонио од своје сиротиње, да никога не дира а нико ни њега не узнемирава, и још како је умео. Али му то не помогне. Спахија га спроведе градском заповеднику, — ајану, у Сврљиг као сумњива човека, и овај га баци у тамницу. Гарча је и даље задавао јаде Турцима. Они употребе сад Давида као оруђе да дођу главе Гарчи. Пошто нису могла помоћи друга средства да Гарчу ухвате, — стану сад после толикога кињења и мучења, обећавати велике поклоне и слободу Давиду да им само покаже где се налази Гарча. Жељан да се једном види слободан поред своје лепе Арнаутке а да се ослободи проклете тамнице, пристане најзад да им покаже место највишег бављења свога побратима Гарче, рекавши им да је Гарчу тешко жива ухватити.

Једнога дана крену се Турци у потеру и поведу собом Давида.

Кад су дошли до близу Рашинца, а до места где је сада један велики цер. ухвате Турци заклон а Давида истуре напред. те овај с једног брдњака викне: „О побратиме, Гарчо!“ Гарча помисли, да је Давид побегао из тамнице и да жели опет с њим хајдуковати — изиде из једне пећине у „Љубовнику“, према Давиду, и стане на место које се и данас зове „Гарчина Чука“, и одазове се познатом гласу свога побратима. Турци га узму на нишан, опале из пушака и ту га убију. Дружина скочи на оружје и стану се бити с Турцима, — али, обезглављени, хајдуци подлегну већој сили, и распрште се куд који, не могавши ни свога мртва харамбашу уклонити. Турци за тим приђу, па Гарчи одсеку главу и однесу паши у град.

Радосни, што су се једном опростили највећег свога крвника, Турци се предаду весељу, каквога мало памти Сврљиг. Давида пусте слободна и паша му да „царски мур“, да може слободно живети у својој колиби и да га нико од Турака не сме дирати, нити му какав харач (данак) и кулук тражити. Још му се допусти да може и друге људе онде позвати и населити под својом управом, који ће тако исто уживати сва права, која су и њему дата.

Тако се сад слободно настани Давид и почне са својом Арнауткóм обрађивати земљу и тећи кућу. Бог их обдари и породом, и тако се мало по мало стане ширити и намножавати село Давидовац, које се по имену тог првог засновача тако и назове. То је било пре сто или и нешто више година, како ми приповедачи (Ђорђе Аранђеловић из Давидовца и др.) рекоше. Од Давида и његове жене Арнаутке постала је данашња породица „Арнаути“, која броји данас преко сто душа. Давид доцније задржи с пута некога Здравка и Неју из Периша с породицама који су се били поселили у унутрашњост Србије, те се и они ту настане. После пресретне на друму неке Влахе с породицама, па и њих више силом него милом нагна, те се и они ту зауставе и настане, да је само веће друштво, како би се лакше могли бранити од зверова, којих онда беху пуне шуме тако, да се није знало да ли су гори у пољу Турци или у гори вуци. Сад прегну слошки на посао: искрче гору, пограде станове, разоре земљу, испасе стоку и стеку ново огњиште, а старо забораве. Тако су од Здравка постали данашњи „Здравковци“, од Неје „Нејинци“, а од Влаха — „Влахиђевци.“

Данас Давидовац броји преко сто домова: чини са Радмировцима једну полит. општину — давидовску, — а припада свето-аранђелској школској општини, пирковачкој парохији. Некада је седео парох и у Давидовцу (поп Величко из породице Нејинаца, од кога постане после породица „Поповаца.“

Да напоменем још и ово: г. Драгољуб К. Јовановић, окр. начелник у пенсији, на стр. 7. своје књиге „Из Тимочке Крајине“ (која је оштампана из 70. књ. Гл. Срп. Уч. Др.) вели: „О једној породици, која је позната у Сврљигу под именом „Арнаути“, прича се, на прилику, да се је доселила на крају прошлога века из Голака, у данашњем топличком

округу. Њихови претци трпели су велике зулуме од Арнаута. Субаша који је био над Голаком, мучио је и глобио сиромашне Голачане, да су се због њега многи морали раселити. Једне зиме, како причају, наређено је било Голачанима, да изађу на друм да разгрћу снег. Зима је била, да се дотле није таква запамтила. Народ је и онако огорчен био што се глоби, кињи и мучи којекаквим дацијама и кулуцима, — а сада субаша окупи на друму поједине и да злоставља. Особито беше киван онима, који се усудише, да своје незадовољство јавно исказују. Породица „Арнаути,“ њих осморица из задруге, озлојеђени на субашу, договоре се, те субашу још онде на друму убију, — баце 8 лопата с којима су разгртали снег, и одатле, пошто крену сву своју чељад од куће преко планина, бежећи, спусте се у књажевачки округ, други нашалук, где се и стане.“

Овде су сад две приче о постању породице „Арнаута“: ова и она коју сам ја навео. Ако је г. Јовановић, под овом породицом „Арнаути,“ објашњавао постанак оне у Давидовцу, (јер нам он то не каже), онда је погрешно извештен и може се објаснити само тако, ако се обе приче доведу овако у везу: Да је породица Арнаута, коју он описује, пошто се доселила у сврљишку нахију, — станила се у Голаку ондашње сврљишке нахије, који се крај — Голак зове тако и данас а на јужној страни Озрена планине, па је по мојој причи, из те породице Давид узео Арнаутку и по њену имену постала породица Арнаута у Давидовцу.

Толико о Давидовцу, а сад да наведем још, зашто је расељено

Село Рашинац.

Некадашњи је Рашинац постојао више манастира Св. Аранђела, који је по том селу назват још и рашинска црква. Сада има само селиште Рашинац, а од села ни помена нема. Чудна ли је игра судбине људске! Где је некада постојало село Рашинац, ту сад шума расте; а где се некада од шуме није могло проћи и зверињe се шираше, ту је сада село Давидовац и „дивна поља и ливаде тучне.“

Кад је и ко је први пут заселио Рашинац нико ми не умеде казати, а о расељењу његову ево како се прича:

У време, када Сврљигом владаху Турци, нашао се беше убивен некакав Турчин на Ветрилима, где је онда постојала турска кула, у којој је становала турска стража, те мотрила да се од куда не појаве хајдуци, и чувала пролаз као на важној стратегијској тачки. Таквих је кула и градића било у Сврљигу на свима важнијим пролазима, као: Ветрила, Курилово, Озрен, Платно, Подвис и код села Манојлице на једном вису више цркве, и на свима се тим местима налазе остаци од разваљених тих кула и градића, које зуб времена с дана на дан све више уништава.

Одмах стража јави ајану у град за тога Турчина, и поведе се најстрожа истрага за убицом, али се не нађе. Код Турака је био оби-

чај плаћати „крвнину“ за убивенога: — ако се не пронађе убица, или се и пронађе, али нема од куда да му се наплати, онда је плаћало цело село, у чијем се хатару нашао убивени. Тако је било и овде. Ну, како се за Ветрила није знало, у чијем су атару, а ни једно село није хтело пристати да буде у његовом, то турска власт реши: да за овога Турчина плате крвнину — веле грдну суму — сва околна села, до којих се чује глас трубе — рога, у који ће се одређенога дана дувати. Тај је дан турска власт чувала у тајности. Али околна села, осим Рашинца, на кога су Турци много кивни били, сазнаду преко својих спахија за тај дан, те тога дана помешају сву стоку: говеда, коње, овце, свиње, козе, тако да се дигне велика дрека толико, да стража, која је била у свима селима постављена да слуша трубу, није могла ништа чути од те стоке. И тако остане на Рашинчанима, да плате сву ту глобу сами.

Видевши се овако оптерећени овом грдном глобом на неправедан начин, а знајући како на њих Турци гледају, да им и после мира нема — договоре се и једне ноћи омркну, а не освану ту: за једну ноћ се цело село исели у други пашалук, а на својим старим огњиштима оставе прах и пепео, да се ничим Турци не могу користити.

Дувањем у рог одређиване су и границе атара појединих села, кад се појави спор, а одређиване су тако и границе појединих спахилука. Разуме се, да се је јаче дувало онима, који су више платили. За трубача се бирало какво узвишено место, одакле би се могао глас што даље чути. Толики општи народни испусти постали су само тако, што до њих никад глас трубин није могао ни допрети. С тога су таква места сматрана ни за чија, или, боље рећи, свачија, и од њих је присвајао свак, колико је ко могао. Отуда су и постали толики спорови данас око тих опште народних испуста између појединих села и општина.

У Вукову Речнику[1] се помиње, код речи „глоба,“ да се крвнина плаћала најмање хиљаду гроша: а плаћало се не само кад је ко убио кога, већ и кад је ко пао с коња, с дрвета и убио се, утопио се у води, смрзао се на путу од зиме, и у опште кад је ко мртав нађен. Тамо се каже још и на какве су муке метали осуђене за то, и како су богатијим Србима чак и измишљавали кривице, па их уцењивали и глобили.

На св. Аранђела 1895. г.
Адрани.

Алекса Васиљевић,
учитељ

---

[1]) Стр. 106. треће издање, државно.

О ПОЗОРИШТУ

од

Ј. Савића

(Предавање држано 22. јануара 1895. год. у Бечу)

Кад сам добио за мене веома ласкав позив, да пред тако одличним слушаоцима држим предавање, нисам се дуго премишљао да ли да се примим указане ми почасти или не. Сматрајући себе за веома одликована тим позивом, да у тако одличном друштву, — као што је „Друштво пријатеља литературе.” и пред тако одабраним слушаоцима, — као што се овде увек могу наћи — држим предавање, примио сам одмах позив и у исти мах изабрао и тему о којој ћу говорити, назвавши је просто: *О позоришту*. При бирању теме имао сам ово на уму: не очекује се од мене, једнога позоришнога практичара, да говорим о историји вештина, естетичним истраживањима и т. д. већ се очекује да кажем коју реч о мом раду у позоришту, и о ономе што је скопчано с тим радом. Тога ради слободан сам да кажем, да за вас неће бити без интересности, а не баш и без користи, ако чујете коју реч о позоришту од човека, који преко 26 година ради у позоришту. Нема сумње да сам, радећи минулих година непрестано у позоришту, стекао силна искуства, а на основу тих искустава добио и нарочите погледе на само позориште. Плод својих искустава и ресултате својих посматрања не мислим никако да за себе задржим, већ напротив, да их свакоме саопштим, ко хоће о позоришту да чује, а све то чиним једино из овога разлога: желео сам и желим добра позоришту.

Сад и сами можете донекле нагађати, да ће вам се говорити: из радионице уметности, са бине, иза кулиса, с позор-

нице и т. д. а све ће вам казати један од слугу у храму Талије, и то са дна срца свог и из дубине душе своје. Нећу да тврдим да ћу изнети нешто за вас сасвим ново, нешто о чему ви нисте до сада имали појма, али смем да кажем, да све, о чему ћете чути, неће бити без интересности за вас, јер све што ће вам се рећи, плод је дугогодишње борбе за уметност и њену праву, вишу задаћу. Вероваћете ми, да су последице мојих искустава, стечених на пољу позоришне уметности, оставиле силне утиске на мене, јер сам их све сам на себи осетио и доживео, јер сам, тако рећи, све болести, које уметник мора преболети, преболео.

На основу свога досадањега рада у позоришту не могу себе друкче назвати, већ позоришним практичарем. Али не мислим, називајући себе тако, да станем против људи који се баве критиком и естетичарâ, јер их веома поштујем, а није ми ни намера да војујем за неко нарочито обожавање људи који се баве практичном страном рада у позоришту. Себе називам тако само зато, што хоћу да останем што вернији истини, што хоћу што боље да окарактеришем своје образовање, јер долази од праксе ка теорији. У осталом при знаћу најзад да се радо називам позоришним практичарем, јер сам од обичнога, скромног радника у позоришту, од глумца, постао ово што сам данас; а у исто време изјављујем захвалност свима онима, који ме својом теоријском спремом наткриљују, ако ме тако буду називали, јер ми то донекле шта више и ласка! Сада вам неће бити чудо, кад вам кажем, да мене и остале моје пријатеље, који такође размишљају мало о позоришту, називају остали чланови позоришта: уметник научењак, што на глумачком језику значи: глумац-надрикњига. Као што видите, даје нам се име које није никако ласкаво. Но чудновато је, да нам то име дају баш они глумци и глумице, чије је теоријско образовање врло слабо и то махом они, који се у свакој прилици позивају на своју праксу и технику, нарочито пак онда, кад им се од стране критичара довикне, да је њихова теоријска спрема врло слаба. Но признати морам, да се и ти глумци радо поправљају, бар мени се увек дешавало, да ме глумци с вољом послушају, само ако их лепо упутим и ако им објасним захтеве праве уметности.

Да о овоме даље не говорим, казаћу укратко, шта мислим о глумцима. Моје је тврдо уверење, *да ни један глумац не може донде постати правим уметником, докле год не добије поред практичне спреме и довољно теоријског образовања, и да ће за глумца, који нема теоријског образовања, права задаћа уметности остати вечита тајна и да такав глумац не само није уметник, већ је противник уметности.* Исто је тако с естетичарем, који, до душе, познаје све законе и захтеве уметности, који их зна до исцрпности, али не зна практичних радова у позоришту, те му је компликовани организам позоришта непозната ствар. Јер имати појма о позоришту не значи походити често позориште, па довољно, већ се треба умети кретати на позорници и око кулиса. Најобичније питање статисте збунило би таквог естетичара, или захтев сценеристе и т. д. Нема дакле даље сумње: *за потпуно разумевање позоришта и позоришне уметности треба бити довољно и теоријски и практички спреман и то ваљано спреман.* У позориште се улази на два уласка, од којих је један за свечане, а други за обичне, радне дане. Ма на који од та два уласка ушли, увек ћемо бити у добити, ако само можемо допрети до саме светиње уметности. Наука и теорија улазе радо на онај свечани улазак, док пракса улази на онај позади, прахом попали, на улазак за радне дане.

Нема сумње, да речи, које се сада тако често изговарају, дирају болно сваког пријатеља уметности кад их чује, а нарочито у Немачкој. *Наша драма опада,* — виче се са свију страна свакога дана, — *и то тако брзо иде својој пропасти, да јој спаса нема!*

Ако је истина, као што тврде овим речима, онда је по све разумљиво, да смо се сви ми, који се сада налазимо у позоришту, латили посла, који није вредан да се њим озбиљни људи баве. Но да ли је баш тако, или не видећемо, пошто разгледамо из близа саму ствар. Оно запомагање, т. ј. да драма опада, чуо сам још у годинама, када сам био пун и препун одушевљења за позоришну уметност, у годинама када сам помишљао да се одам глуми. Но као што се већ зна, све те црне слутње и нарицања нису могле ухватити корена у срцу двадесетогодишњега младића, који се свим жаром срца свог одаје свом новом позиву. С правом се може тврдити, да у сваком

глумцу — почетнику, има нечега силнога, дрскога, нечега одвише бујнога, као у Гетову Baccalaureus-у. Колико је младих почетника тврдило о себи исто онако, као и он, т. ј. «то је најплеменитији позив младости! Света није било докле га ја нисам створио, а сунце сам такође ја из мора издигао.»

Да сада, у зрелим годинама, признамо оно, што смо у младим годинама о себи мислили, мислим да не треба да се стидимо, јер се свему томе можемо само насмејати и опростити.

Мене прати скоро кроз цео мој живот то тужно нарицање за пропадањем драме као што рекох већ, од дана када ступих у позориште. И поред свију напредака што сам у борби за подизање драме учинио у друштву с пријатељима из Немачке и Аустрије, и поред свега ваљанога рада других пријатеља позоришне уметности, ипак црни гласови нису хтели ућутати, већ се и даље говорило и нарицало: „драма пропада!" А као што већ знамо, и дањ-дању чује се оно исто запомагање. Кад се сада, као зрео човек упитам, да ли збиља тако стоји драма, бар у Немачкој, онда морам признати, да ћу и сам рећи, да с драмом у Немачкој не стоји добро.

Па онда зашто је то тако? Шта је узрок том жалосном стању у коме је драма? Да бисмо на ова питања што јасније себи одговорили, пођимо мало издаље, јер се с мало речи неможе на њих одговорити.

Оно што позориштем називамо, у правом смислу те речи, оно што је цвет духа човечанскога што је потпуни израз унутрашњега живота једнога народа, врло је компликована ствар, Опстанак правога позоришта зависи од врло много околности, које тек у потпуној својој хармонији уjемчавају трајање тог идеалног позоришта. Јер прво и прво: поглавари држава морају позоришну уметност волети и неговати; народ мора бити спреман и подобан да оберучке прихвати оно што му се даје; мора бити писаца, који ће писати добре комаде; треба имати згодно сазиданих позоришта, која ће уметничкој замисли правих песника моћи с успехом да послуже, да се на њима може све извести. Управитељи позоришта морају на сваки начин бити такви људи, који ће умети да одаберу комаде, који одговарају законима естетике; глумци на сваки начин морају бити добро спремни да своје улоге добро и верно играју (а

не изигравају); објективна је критика неопходно потребна, која ће сав рад пратити. Да пак политичке и економске прилике једнога народа утичу на опстанак позоришта, о томе нема сумње.

Кад све те факторе, који су за опстанак позоришта потребни, прегледамо, морамо и сами признати да се за здрав живот позоришта много захтева. Знам да их много и много има, који ће рећи: „на то се не треба толико обзирати, јер ако је само време по себи повољно за развитак позоришта, онда је све остало споредна ствар, све друго што треба дође само по себи, и позориште успева као год самоникла биљка, ветром пресађена." Сви они, који тако мисле, врло се варају. Позоришна уметност, у правом значају свом, не може се и не сме се упоређивати с «биљком ветром пресађеном", јер ће позориште опадати увек, па ма како повољно доба за његов опстанак било, само ако остали фактори, који уjемчавају његов живот, нису ту. — Да је све то тако, лако ћемо се уверити, ако бацимо поглед у историју старијих и млађих народа Видећемо у многих од њих, да позоришна уметност није успевала онако како би требало, поред све економске и политичке независности многих од њих. Сјајне епохе на политичком и економском пољу бивале су често у неких народа, повраћале су се али сјајно се доба позоришне уметности у тих истих народа није повраћало, што јасно говори, да за опстанак позоришта сама та два чиниоца нису довољна. Мени се чини да су срећни дани позоришта у Немачкој настајали онда, кад су је генијални људи у друштву с осталим факторима прихваћали да послуже позоришној уметности. У чему лежи сад узрок, да о цветању позоришта за наших дана не можемо говорити, и да и сами морамо признати да наша драма опада? Зашто то, да ми не можемо показати ма на један симптом, по коме бисмо могли закључити да није тако? Ако ма и летимице загледамо у прошлост нашу, а пажљиво промотримо садашњост, онда ће нам и то бити за час јасно. Није нам тешко доћи до уверења да опстанак позоришта и дан-данъи уjемчава још једнако оно, што је за њ учинио Јосиф II у Бечу, подигнувши «Немачко народно позориште" и оно што су такође за њега урадили други немачки владаоци, зидајући позоришта: у Готи, Вајмару, Манхајму, Хамбургу, и

другим местима, обилато потпомагани у својим предузећима генијалним и разборитим пријатељима позоришне уметности у прошлом столећу. У овом веку учинили су неки градови такође доста за позориште, подизањем лепих зграда за њ. Од људи, који су цео свој живот и рад посветили позоришту, биће довољно ако споменем само за Беч: Шрајфогла, Рајмунда, Дингстета, Лаубеа и Ферстера. Имајмо на уму, да имамо велики број дворских позоришта с богатом субвенцијом, а и ово још не заборавимо, да у Немачкој и Аустрији има велики број позоришта, која уживају државну и општинску помоћ. Кад је све сад тако, онда видимо да ни најмање не оскудевамо у позориштима, у којима се може радити, већ шта више да можемо и конкурисати у томе погледу другим народима, па можемо и да се надмећемо с Енглеском, Француском и Италијом. Дакле, добра је воља ту, позориште није забатаљено, и онда узрок опадању драме не лежи у том. Овде би било згодно да се упитамо: да ли се та обилата помоћ, која се и од владалаца и од државе и општина даје позоришту, савесно и умесно употребљава? Но на то ћемо се питање осврнути у даљем разматрању.

Да ли дух времена нашега није узрок пропадању драме, да ли он не смета нешто развитку позоришне уметности? Да дух времена нашег и правац нашег образовања нису Бог зна како повољни за развитак позоришне уметности, о томе нема сумње, али разгледајући и ту појаву мало из ближе, видећемо да њој самој не можемо приписати кривицу за недаће, у којима је драма. Неоспорна је истина, да хранитељи државе (ако смем да се тако изразим), трговци, индустријалци и земљорадници, воде личну борбу за опстанак свој, немајући времена да на друго што мисле; истина је такође, да у нашим данима сву нашу пажњу на себе највише скреће политика. Грађанин и чиновник — о занатлијама нећу ни да говорим, јер је позориште за њих скупо задовољство, — трговац и индустријалац, виши официр и државник, шта више људи од науке, са свима побројанима, све се више и више отуђују од позоришта, и с дана на дан ређи су и ређи гости његови! Такве су прилике у којима је сада позориште, или боље рећи такве беху до скора. Да би се те недаће отклониле, да би се походиоци опет привукли

позоришту, приступило се зидању нових позоришта, као што имамо примера у Бечу, где се мало прилике као поправиле.

Према до сад реченом чини се да су свима позоришним недаћама узроци изван позоришта, но то није тако. Сами ми који радимо у позоришту, дакле управа и глумци, сносимо добар део кривице а то се лако да увидети ако се само мало боље разгледају репертоари позоришни и строже цени игра глумаца. Разгледајући репертоаре видећемо да се ваљани озбиљни комади, пуни праве драмске вредности, обилати ваљаном духовитом садржином, која и за зрела човека вреди као духовна храна, врло ретко дају или и кад их дајемо, ми их тако развучемо, тако претрпамо неким споредностима, да походилац уморан иначе већ од дневнога рада, не може да прими силне утиске појединих ствари, а најмање може да ужива у ономе чега је ради дошао, баш ради тих споредности, и онда није никакво чудо што походилац одлази из позоришта још уморнији и незадовољан. Но зато опет позоришна управа даје лако комађе, пријатно за око, лаку позоришну робу. До душе не мислим да те комаде треба сасвим одбацити, просто из тога разлога, што ни једно позориште не може без њих да опстане, али ти комади нису могли никад бити нити ће бити, да озбиљне посетиоце вежу за позориште.

Споменувши ваљане, озбиљне комаде, нисам мислио на комаде у којима се друштвене доктрине расправљају, нити пак на комаде с неким модерним тенденцијама. Сматрао сам за дужност да напоменем да ме не бисте рђаво разумели. У осталом ја сам ипак за слободно одбирање материјала, и нисам никако за постављање неких строгих граница. Ако је само један комад тако обрађен, да при представљању тог комада може без зазора седети отац са ћери и мати са сином, и ако су здраве идеје изнесене у правом уметничком облику, а оне неке тугаљиве ствари обучене у уметничку одећу и с озбиљношћу израђене, онда ће нам увек такав комад, па ма с које стране дошао, бити добродошао.

Здрава једра уметничка идеја мора бити у сваком комаду уметнички обрађена, па ма кога правца била, старога, новога, модернога, најмодернијега, нека је само уметнички обрађена *мора бити*. Гете и Шилер били су за своје доба такође мо-

дерни песници, али се они нису на много шта обзирали, већ су се трудили да здраве идеје изнесу пред публику у уметничкој одећи. Савестан управитељ позоришта не само да има права да тако захтева од драмских писаца, већ му је и дужност. Ма колико били уверени да је позориште од огромне вредности за распростирање разних идеја, и колике су његове заслуге, опет ће тек они најбоље умети о томе да суде, који стоје мало ближе позоришту, који га мало боље познају. Опоменимо се само, како је силно утицао «Гец» на духове у Немачкој! Какву су ватру распиривали „Разбојници" ? Опоменимо се, како је Лесингов „Натан" нагонио на размишљање у прошлом столећу, па и дан дањи тако утиче! До душе само веома искусан управитељ позоришта усудиће се да прави мало смелије експерименте, те да попуни репертоар каквим ништавилима, која ће и најмарљивијег походиоца натерати кад тад да избегава позориште.

На крају прошлога столећа рекао је један велики песник: «Сад се може уметност на позорници мало више винути, јер не сме допустити, да је свакодневни догађаји интересношћу и оригиналношћу својом баце у засенак."

Садашње прилике не можемо кривити господо, за опадање позоришта.

Сад ми се може с неке стране рећи комадима «једре, здраве садржине": да је све то лепо и красно, само кад би у нашој средини било песника, који би могли да обраде такав материјал. На то могу одмах одговорити, да ми не само што не оскудевамо у таквим песницима, већ њима и обилујемо, али на жалост, наши песници мисле да жртвују што од свога достојанства, ако се мало приближе позоришту. Јер се један немачки песник, кад има намеру да пише позоришни комад, не само повлачи од позоришта, већ и од света; иде на неко усамљено место да ради на свом делу, да га једнога лепога дана убаци у позориште, право на позорницу, да се све стреса и пуца од тежине баченога колоса, који већ у свему личи на велики комад стене. Сад ми управитељи, редитељи, драматурзи и т. д. прилазимо том колосу и станемо га разгледати са свију страна, обрађујући га за позорницу. Нешто осечемо озго, нешто додамо доле, скинемо нешто с леве стране да прилепимо на

десну, и т. д. и најзад, после дужега тестерисања, дубљења и бушења, нама или пође или не пође за руком, да од њега начинимо комад за позорницу. — У овом последњем случају враћамо комад писцу, незадовољни и собом и комадом, и песник се повлачи још даље од позоришта пун разочарења, и посвећује се, не без штете ни по његов споснички дар, другој врсти појесије, где ће више напретка имати, у чему донекле има и право. Драмски песници, не само по мом мишљењу, већ и по мишљењу других који се баве позориштем, треба не само да су на пробама свога комада, већ шта више морају бити на свима позоришним пробама, да им на тај начин техника позоришна буде потпуно позната, и да им поимање за драмска дела или као што Гете рече „право дасака“ прожма и душу и тело, јер ухо има своје перспективе исто као и око. Мислим да за потврду овога тврђења не треба да наводим, да су Софокле, Шекспир, Молијер, Рајмунд били глумци, о шпанским драм. песницима и да не говорим, а сви знамо колико су труда у својим младим годинама улагали Гете, Шилер и Грилпарцер да што боље познају позориште На жалост има и једна жалосна традиција код немачких позоришта, по којој се свака сарадња на пробама песнику потпуно забрањује Један стари, иначе паметан редитељ, имао је овај принцип: «песник нам да̂ свој комад, ја га инсценирам, али на пробама не само да му забрањујем да што поправља. већ не сме ни бити ту.“ Таква је пракса немачком позоришту и његову репортоару страховито наудила, и веома су паметно учинила многа позоришта што су оставила ту практику да песник није више редитељу и глумцима незвани гост, већ ако не по све добродошао, а оно не тако непријатан, као пре што је био случај. На пробама треба поред песника и критичари да буду, неколико година пре, него што почну одлучније о позоришту да говоре, и то на сваки начин млађи људи, јер се старији задовољавају и представама. Но шалу на страну, о немачком позоришту и приликама у коме се налази, није могуће исцрпније говорити нити правилнији појам добити, ако се не спомене његов однос према новинарству. У осталом се то може с неколико речи објаснити, јер је ствар сама по себи већ разговетна. Остаје врло мало да се каже; да се изразе неколико лепих жеља, које нису без значаја Новинарство, како данас стоји, контрола је сваке установе која

се ослања на јавност; за околину у којој је, а нарочито за позориште новинарство је од пресудне вредности, јер је оно спона која позориште за публику везује, јер се у новинама потпуно износи да ситница све што у обичном животу и на пољу уметности живо изиђе, и о свакој се појави говори са таквом исцрпношћу, да нам се даје права слика свега и свачега. Од какве је вредности новинарство по духовни, политички и друштвени живот појединих народа, по цело човечанство, о томе није овде место да говорим. Напоменућу само у каквом односу стоји новинарство према позоришту.

Новинарство није само у садашњости од вредности по позориште, већ се утицај његов у том погледу преноси чак и у далеку будућност, и силом свог утицаја најбоље потврђује речи Шилерове: «потомство не плете венце глумцима». У познија времена шта више, кад ко хоће о чему из прошлости да добије што јаснију слику треба да завири у новине из тих прошлих дана и биће задовољан. Кад би отац немачке критике, Лесинг, погледао сада шта је на пољу критике до сад учињено, морао би бити задовољан. Да не иде баш сасвим глатко између продуктивности и критике, ко би то смео порећи? То је било, и биће док је људи и њихових страсти, с којима се и принципијална и лична питања расправљају. Желети је само да млади људи, који мисле да се посвете критици, походе чешће позориште, да не би после примена њихове теоријске спреме била вивисекција на телу умстности. Том ће се приликом упознати критичар с гомилом тешкоћа, на које се свакога дана, свакога часа наилази у позоришту, и на које сваки, ко у позоришту ради па ма шта радио, мора да рачуна На тај ће се начин апсолутни принципи критичареви претворити у релативне сами од себе. Не би било згорега кад би се на вишим школама установиле катедре за нову драматургију, јер судећи по свему, сви који се сада баве критиком, приступају свом новом послу прилично неспремни и неприродно, јер све оно, што су учили за време свога школовања, не стоји у Бог зна каквој вези с послом, којим се доцније баве. Оваква је иста жеља речена још пре 15 година у Паризу, и шта више овако прецизована: један од старијих француских критичара, који је кроз дуги низ година вршио објективно свој посао, треба да

заузме катедру, да би ресултате, до којих је у свом раду дошао, могао саопштити млађем критичарском нараштају.

Знам врло добро, да се многима чине ови моји захтеви мало чудновати. Али кад се опоменемо само како је готово увек таква једна знатна дужност, дужност позоришнога критичара (има их који мисле да то није никаква дужност, но они се врло варају мислећи тако) пала у руке човеку, који није ни сањао да ће постати позоришни критичар, јер у вртлогу борбе за опстанком све му је једно било шта ће од њега у том правцу постати. И сад тако један скроз неспреман човек одлучује о екзистенцији комада, песника, глумца и т. д. и све то на основу спреме, коју је на дохват, овде-онде прикупио. Да ли је његов суд правилан и праведан о ономе о чему га он даје? Зар не морају медицинари да практикују по клиникама а правници по судовима, пре него што почну своје праве дужности да врше? Зар свршени архитект не иде прво у праксу, да практичну страну свога позива упозна? Свуда, у вршењу свакога посла, тражи се потпуно разумевање и познавање рада, теоријска и практичка спрема, само код позоришта могу многи много да чине, неки готово све и сва, без икакве, тако рећи, систематске спреме и довољног образовања. Од овога последњега не изузимам ни глумце, *и за њих вреди ово.*

До душе, геније се не може створити образовањем. Али баш зато, што се геније рађа, треба све научити, што се научити може, да се све у једном концентрује, како не би после сваки почетник, па ма како био духовит, стварао на своју руку неке погледе на уметност, стварајући и ново поимање, без икаква обзира какву штету наноси тим самој уметности.

Ако хоћемо да смо правични, морамо признати, да немачки критичари и учитељи уметности, нарочити бољи од њих до душе имају увек пред очима праву задаћу уметности, али да много, у разним појединостима, увлаче неке жалосне заблуде, које на сваки начин уде уметности. Да њих кривимо за опадање драме, било би колико несмишљено и неоправдано, толики и нечовечно. Поред све своје огромне моћи, ипак не може новинарство да само покрене заинтересовање народно за озбиљну драму. Историја немачкога позоришта даје нам за ово

најбоље примере. Да се наша позоришна уметност подигне на нову висину, да јој се нова вредност прибави, не може се постићи никако теоријским разлагањима, па ма колико била трудна и ваљана, *већ само практичним радом*, и ничим другим. Критика с истом тенденцијом може томе припомоћи, али почетак мора само позориште да учини, а најзнатнији рад морају вршити *глумци*. Ни речи, ни писање, ништа не може помоћи, до дела, и то савесно извршена дела! И за ово имамо примера у историји; треба да се само опоменемо Гетеа, Шилера, Екхофа и Шредера, па ће нам на мах бити јасно. Објективна критика помаже рад, да до победе дође. T ut dépend de la manière dont on fait envisager les choses — au public, т. ј. публика се може васпитати да заволи фраволитете онако исто, као права уметничка дела.

С овим смо дошли до последњег и најзнатнијега дела наших расматрања. И сад можемо без икаквог околишења да ставимо себи питање: да нису позоришта сама крива за све недаће у којима се драма налази? Да ли нису глумци томе криви или је узрок том жалосном стању у начину инсценовања оних драмских дела, која смо узели и морамо узети као мерило за развитак драме?

На сва се ова питања може одговорити без икакве помисли на какво грешење са: «да». Јест, начин на који се инсценују и интерпретују дела Шекспирова и дела немачких класика, у главноме је свему узрок, да им ми, не само не можемо прибавити већу вредност, већ их не можемо одржати ни на оној висини, на којој су некад била. Ма како да се труде ваљани управитељи, подобни редитељ и добри глумци (а ми у њима не оскудевамо), ма колико улагали сву своју снагу, напрежући и дух и памет своју, ипак напретка неће имати у савлађивању тешкоћа у вршењу дужности своје све донде, докле се на овај начин инсценују Шекспирови комади, јер је њихова снага, чини ми се, спутана при извођењу уметничких замисли наших великих драмских песника.

Да сада кажем коју прво о спољашности, с позоришним зградама. Одмах морам поменути, да је немачку драму задесила зла судба још у почетку живота њена, онда још кад се

позориште спојило с опером, а то је био узрок, који је учинио, да је настала сва забуна у схватању праве задаће драме.

Нама је свима, мислим, добро познато, да драма има да захвали једино из Италије и Француске пренесеној опери, што су се и за њу почеле зидати боље и лепше зграде. Но при зидању позоришта обазирало се увек само на захтеве опере, те су се тога ради почела зидати велика позоришта, која драми не само да нису од користи, већ од штете. За тим се пало у другу грешку. Знало се, да је декоративно сликарство од велике вредности по оперу, па се стало уводити и у драмске представе, очекујући исти успех. При увађању сликарске уметности држало се, да ће драмска и сликарска уметност две сасвим одвојене уметности, по самим принципима уметности!) моћи деловати у потпуној хармонији, у несретно пронађеној «позоришној слици,» и то још спојене таквом везом, која је противна самом бићу обе уметности. На сваки начин све то није могло добити практична оправдања, јер никаква напретка до сад није могло бити, јер те две тако спојене уметности увек делују једна на рачун друге. Колико би силних погодаба требало да буде, те да се постигне да позоришна слика чини исти упечатак на гледаоце, као и права слика, можемо лако појмити, ако само промислимо о начину како се то изводи на позорници. Полу — или никако уметнички израђене кулисе, са стране; према њима стоје живе фигуре ни у каквој размери; перспективно смањени предмети; недовољно осветљење озго, оздо и позади; насликане светиљке, светлост и сенке стоје у ужасном контрасту према правим; помрчина која се не може да смањи и да се удешава према потреби нт.д. нт.д. дакле све те ствари, поређане страховито дисхармонично, треба да нам даду хармоничну слику! Но није се само на том стало. већ се ишло још даље. Лоше поимање «слике» охрабрило је да се приступило строгој пажњи на одело и прављење декорација што вернијим, ослањајући се на правило: верно историји, те је то све мало по мало толико почело да заводи, да се увело израђивање одела и свега другога, све луксузније и скупоцените, а то је све рађено да би се постигла тобож природност. Тим се експериментисањем дошло најзад дотле, да су све те новине стале на се привлачити пажњу гледалаца, а иде-

јама и њиховим симболичким намерама, које су изнесене у драми, почеле силно да уде, те у место да те новине помогну драми, како би идеје које кроз њу провејавају што боље утицале на гледаоце, оне су је шта више сасвим утукле.

Крајње је време да се о томе озбиљно промисли, те да се спасе драма из тога хаоса, у који је лакомислено бачена. Крајње је време, да се појави неки естетичар, који би исто онако, као што је Лесинг поставио границе појесији и сликарству, поставио границе *сликарској и позоришној уметности*, (поред свега тога што се Лесингов „Лаокон" не тиче само драмске поесије, већ у опште, ипак се много може применити на драмску појесију од онога што је он казао). Навешћу неколико реченица из Лесинга објашњења ради:

„У непрестано променљиву природу уметник може да баци само један поглед, само један моменат да уочи. Сликарски уметник не само да може само тај моменат да угледа, већ и њега само с једне тачке посматрања да схвати. Сад, кад су уметничка дела свршена, и то она која су постала на основу онога једнога јединога погледа, и то израђена тако, да се непрестано могу посматрати, онда је врло јасно: да онај једини поглед, бачен у природу, посматрану још само с једне тачке посматрања, није могао бити довољан, да се на основу онога што је њим сагледано створи уметничко дело. Али за постанак уметничкога дела довољно је оно, што оставља машти слободно поље." За тим: „Све до ситница извести и показати оку, значи свезати машти крила."

На другом пак месту вели Лесинг ово: „Како се сликарска уметност не може обзирати на време, јер је везана за место, будући нам може само цртањем представити оно што хоће да изнесе, њој је онда немогуће да нам представи развијање једнога догађаја." Кад дакле тако стоји са сликарском уметношћу онда ћемо лако појмити, колико ће нам моћи редитељ представити развој једнога догађаја, инсценирајући га живим сликама, које су већ ту, јер он то мора да постигне: глумцима, декорацијама реквизитама и осветљењем, и то све тако да поређа, да они дају слику — посматрану једним погледом и с једне тачке посматрања — која ће увек јасно, ма кад се сагледала, да верно представи оно што се у комаду

хоће? *Тражити од њега то, значи збунити га и ставити га у положај да не може одговорити захтевима своје уметности*; то је *немогуће!* Не мислим никако овим да кажем, да редитељ не треба да се обазре на групе, које се стварају самим развијањем радње у комаду и да не треба да их уметнички обради. На сваки начин тако не мислим. Јер групе, које се из развоја саме радње у комаду стварају, треба да су од најјачег дејства, а да то буду, треба и редитељ и глумци да имају довољно појма о уметности, те да их тако изведу, да представљају живу пластику, у вези с правилно изведеним покретима представљача, а то је увек најзнатнији део игре глумаца.

Но од модернога редитеља тражи се још више. Од њега се данас захтева да употреби само такве декорације, одело, реквизите и т. д — и то не само у историјским комадима — што ће бити што је могуће истинитије, историјски верније, шта више ако му је могуће баш праве да набави, да представа једног историјског комада личи на археолошко предавање. На тај начин је дата могућност, да буде позоришни критичар не само археолог већ и антиквар. Морамо се чудити, да се те ствари једнако сматрају, не као неке споредности, већ као главно, најглавније, шта више нешто *што мора* бити. Овако мисле на жалост и многи од увиђавнијих пријатеља позоришне уметности, поред свега тога што се излишност тих ствари дâ лако уочити, само ако се упореде с другом уметношћу. Сад, може неко с истим правом ово рећи: «Мени је неразумљиво, што је Лаокон у оној, иначе дивној групи, представљен наг, јер је он на сваки начин имао на себи одећу, кад је као свештеник био у послу око жртвеника у храму, у тренутку. кад су њега и синове му напале змије. Мислим да би било верније историји. истинитије. кад би он био представљен обучен у свештеничко одело, са свима знацима његова позива.» На сваки начин. тада би се постигло оно: верније историји, али. дивне групе не би било. Што је овде одећа за Лаокона. то је оно «верно историји» за дух драмских дела т ј. облачи их, скрива их. Како је сад сликарска и позоришна уметност како тако спојена, неће бити никакво чудо, ако се једнога дана затражи, да се и скулптура споји с позоришном уметношћу. Онда би неко могао, у пркос Лесингу, да тврди: да би група

Лаокона много силније утицала на гледаоца кад би у једној побочној соби, од собе где се група налази, био један ваљан глумац па да, док гледаоци посматрају групу, изговори један Лаокон-монолог, пун јецања и уздисања; на тај би се начин спојиле две или три уметности, кад би још и пратња музике ту била. Из овога се може лако закључити: кад год се говори о спајању позоришне уметности са сликарством и скулптуром, добива се довољно материјала за хумористично предавање.

Све те принципијалне заблуде почеле су немачкој драми да уде још од свога почетка, но тек онда почеле су да падају у очи, кад су се почели представљати Шекспирови комади у Немачкој. Кад је при крају прошлога столећа Фридрих Лудвиг Шредер омогућио да се Шекспирови комади могу представљати у Немачкој, онда се морало представљати на позорницама, које су за оперу биле начињене, јер у то време драма још није била толико цењена, да су за њу нарочите зграде зидане — и зато се морало у опери представљати. И тада, замислите, није се бина преправљала за Шекспирове комаде, т. ј. да се направи да одговара захтевима комада, већ, на против, та ремек дела, драме Шекспирове дотериване су за оперску бину, која је духу самих комада противна. Дотеривање комада вршило се од сваке руке. Ту је било: скраћивања, продуживања, избацивања, дометања и свачега, те су онда тако прерађене комаде представљали на бинама, које су створили Талијани и Французи без обзира на класичну бину. На тај су начин извођени стари Германи на романску бину, т. р. увођени су у туђу земљу и околину, док ми знамо да је Шекспир обраћао нарочиту пажњу на бину и преправљао је у духу класичне бине. На тај начин одузета нам је могућност, да уживамо у правој величини духа Шекспирова и да се дивимо величанствености његових комада.

Сва набројана дата, а и оно дотеривање Шекспирових комада, дају се историјски потврдити и објаснити. Племенито би пак било, да се оним људима захвали, који су се трудили, почевши од Шредера па до Дингелстета, да нам Шекспирове комаде што оригиналније пред очи изнесу. То су позоришно историјске етапе. Ми смо за једно столеће довољно упознали генија Шекспирова и сад се можемо са захвалношћу опоменути

оних људи, који су радом својим припомогли разумевању Шекспирових комада. Ти заслужни људи могу нам с правом с оне стране гробова својих довикнути још: «Тешко вама, ако се не смете усудити даље корачати путем, који смо вам обележили; претешко вама, ако немате довољно храбрости и увиђавности, да великом песнику, великом свију времена, дате бину на којој ће се моћи показати у правој величини духа свога, — духа народа свога, свога времена и у опште да вам се представи у величини до које је икада дух човечји досада допрети могао! Грех вам на душу, ако и последње везе не раскинете с дилетанском бином, коју је створило доба развитка наше позоришне уметности, те да на тај начин узмогнете дела великога Брита онако представљати, као што их је он створио, у пуном сјају њихове духовне одеће! Тада ће тек моћи вршити позоришна уметност своју праву задаћу; тада ћете дати прилике глумцима да раде за праву уметност, и позоришној уметности даћете опет њено право место међу уметностима, што јој је сада отето!»

Да видимо сада, како се за наших дана представља један Шекспиров комад. Прво и прво, комад је скроз преправљен, и по облику и по садржини, више или мање; радња у комаду и развијање карактера такође нису увек остали непромењени, на тај је начин уметнички ниво самога комада већ доста снижен и јасно се опажа да песничке финоће у тако поправљеном комаду, даваном још на данашњој бини, не могу схватити гледаоци. Јер да би се на данашњој бини могао давати један Шекспиров комад, он мора да добије другу, грубљу, структуру што се позоришним језиком каже: «мора бити прерађен.» Доиста чудноват комплименат и за бину и за позоришне уметнике! Гледаоци се налазе у једном сувише великом простору за гледање драме, у коме се налази још и једна велика провалија — која одваја гледаоца од бине — оркестар. Походилац не може добро ни да види ни да чује, шта се на бини ради, и помаже се у естетичкој наслади догледом. Кад се дигне завеса укаже нам се дубина бине која глумцу сасвим отежава, спречава, да са потпуно разиграним осећајима усред буре и вихора, грмљавине и т. д. остане у границама умерености, већ се сиромах мора довијати, да га у сред те хуке и буке гледаоци разумеју; то му се до душе приписује у заслугу, али је тим

природност повређена, јер је морао да ојача, да уздигне и глас и покрете тела. Тек што је почела представа и глумцима пошло за руком да гледаоца пренесу у илузију, завеса пада. Свршена је прва сцена представе и гледаоци се тргну из заноса, у који их је бацила игра глумаца, а глумци у сред одушевљења престају даље да играју. У гледаоца настане разговор, такво лармање, да се лупа и тресак на позорници ништа не чује, а на позорници иде доста бурно при довлачењу реквизита, спуштању кортина и т. д а уз то се још издире редитељ, и др. Кад се поново дигне завеса, онда се и глумци и гледаоци труде, да се врате онде где су били, т. ј. гледаоци опет у илузију а глумци у одушевљење, што ће се и опет разгонити, чим се по други пут завеса спусти, и то се тако понавља целога вечера, док се представа не сврши. Ми знамо да се дизање и спуштање завеса понавља 10—15 пута некога вечера. Комад, игра глумаца наслада гледалаца, немају један почетак и један крај, већ толико почетака и свршетака, колико се пута дигне и спусти завеса. Душа ваља, некад пође за руком неком бољем глумцу, да за време представе, нарочито на дужим сценама привуче пажњу гледалаца на своју игру и добије одобравање, али хармонија уметничкога дела и тоталитет утисака на сваки су начин много знатнији при представи него неопходна добра игра глумаца и ваљано поимање улога, јер све остало не може их накнадити, а они су увек сасвим изгубљени. Кад се последњи пут спусти завеса, гледаоци излазе из позоришта пре уморни него задовољни, — хтели су што да чују, но нису могли, мислили су што да виде, и то нису могли добро, хтели су се предати лепој, пријатној обмани. илузији, но били су увек прекидани, и они се дижу са својих седишта, верујући да класички комади више заморавају човека него што га оснажују, и да гледајући њих није никакво задовољство, тврдећи један другом, да се при читању класичких комада више ужива него при гледању. Одиста, наша позоришта нису спретно направљена за драму, а Бог зна каквих жртава не треба па да их дотерамо како треба да буду, да би се комади великих песника могли у њима представљати без икакве прераде и дотеривања, већ да се изнесу пред гледаоце у свој својој чистоти и разноврсности, тако да развијање радње

иде лако, без икаквих сметња бинскога техничког апарата. С прозаичким принципом поесије, скроз и скроз противним, „верно историји", мора се једном прекршити, као што треба и сликарску уметност на бини свести у њене праве границе, да буде више споредна но што је данас, те да на тај начин не троши редитељ своју снагу и пажњу на спољашност комада, као што и захтева права позоришна уметност. Глумци морају бити ближи гледаоцима, морају се извући из дубине бине на просценij, који се мора увести, да би се дубини и финоћи својих улога могли одати потпуно, а тада ће се и гледалац моћи предати правој наслади и уживању. Игром глумаца и развијањем радње гледалац мора да буде толико везан за комад, да сарадњом своје маште и сам учествује у догађају који се пред њим дешава, и да се у тој сарадњи својој тек онда прекине, кад на крају комада завеса падне. Пође ли нам све то за руком, онда нећемо више моћи говорити о опадању драме и позоришне уметности, и тада ћемо постићи оно што је некад Гете рекао: „Глумци, песник и гледалац морају се угледати на Шекспира, те да трудом својим постигну оно немогуће т. ј. да њихове *унутрашње, у истини природне особине изнесу на видик.*"

Интересно је да чујемо, шта вели о томе један велики естетичар наших дана. Едуард Хартман говори о томе у својој „Естетици" овако:

„Представа с декорацијама заједно уметнички је производ, у коме је драмска уметност главна од утицаја; декоративно сликарство само је помоћник, а начин изговарања и мимика глумаца, са њиховим апстрактним карактером мора стајати испод поесије али над сликарском уметношћу. Не буде ли ове размере, већ се сликарска уметност издигне више осталих на представи, онда се комад снизи на ранг најнижега реда позоришних комада. Управа позоришна (редитељ) мора се старати, да се при давању једнога комада не иде у спреми у негативном правцу, н. пр. да се не појави на бини владалац у подрпаном оделу, да палату не представља колиба и т. д. већ да се стара, да и одело и околина одговара свему што се у комаду износи, те да на тај начин машту гледалаца подстакне да јој помогне да лакше схвати оно што се на позорници догађа. Сваки је труд залишан око довијања да се добије: што истинитији на-

мештај собе, што скупоценија одећа и т. д. јер све то нема никакве заједнице с естетичком задаћом позорнице. Исто је тако по све залишан труд око набавке баш онакве и исте одеће. каква се некад у неким приликама употребљавала, као што се то на жалост ради, да се тим постигне историјска тачност у свему. Набављањем истих намештаја постизава се то, да позорница није огледало естетике, што треба да буде, већ личи на историјски мусеј.

„Умножавање костима и ствари потпуно је без вредности. јер разумевању комада ништа не доприноси, већ само вара око. Чија машта није довољна, да уобрази да судар патрола од по 10 људи треба да представи једну битку, тога машта неће бити у стању да замисли битку, кад би се сударило по 100 људи, јер кад троба да замислимо битку у којој учествује по 100.000 људи, онда је за нас сасвим све једно, да ли видимо 199.800 или 199.880 људи. На позорници треба само да нам се наговести: битка, скуп народа у разним приликама и т. д. а ми ћемо сами нашом маштом остало допунити, да тако рећи гледајући само шапу од лава замислимо целога лава. Задаћа уметности није то, да изношењем свега на бини уштеди труд наше маште, да је не моримо, већ на против, да нас подстакне на уображавање. Истина, оно неколико статиста, што представљају народ на позорници, морају добро да играју и да су добро схватили мимичке задаће, али њиховим умножавањем не доприноси се ништа уметности.

«Све што нема естетичке вредности на бини само уди главној ствари и скреће од ње пажњу; труд да се спољашност драме што лепше представи не само да уди, не само да смета и да је за естетичку страну опасан, већ утиче тако и на саме гледаоце, да их занима нечим спољашњим, споредним, што је правој намери сасвим противно, т. ј. да им се пружи уживање производа духа песничкога.

«Наше је позориште пошло странпутицом од почетка овога столећа, и на крају тога пута предстоји пропаст позоришној уметности; несрећа која нам предстоји врло је јасна, ако и даље идемо тим путем, а с дана на дан довикује нам се све више и више, да се оставимо пута којим сада идемо. Но скретање с овога пута тек ће онда од праве помоћи бити, кад се оста-

вимо тенденције реалистичке истинитости, од које су сва зла и постала и која ће нас увек заводити, док је сасвим из позоришта не избацимо. Пропаст позоришне уметности вуче за собом неминовно и пропаст драмске поjесије и онда је опстанак дела великих песника на позорници у питању, јер им се нов живот не може дати ни богатом опремом нити другим чим."

Захтевом да се бина упрости, не иде се на то, да се сви они комади избаце из позоришта, који су писани другим стилом и у којима су друкчије схваћени облици драме, нити се иде на то, да се од њих скрене пажња публике само на дела великих песника прошлих времена. Ја знам да има читав низ уметничких дела, немачких и других класичара, као год што има драма модерних песника (који су писали своје комаде с обзиром на модерну позорницу, са скученом, упрошћеном радњом, и које не потребују честе промене декорација, и с тога се могу с успехом давати на садашњој позорници, шта више искључиво на модерној, декорацијској бини. Као год што сам вољан да такве комаде оставим садашњој бини, исто тако опет не желим да икад паднем у такву грешку, да упрошћавајући позориште захтем, да се оно као зграда с гледишта архитектонске уметности упрости, јер оно баш својом лепом, достојанственом спољашношћу и заслужује пажњу као храм уметности. Не, мене шта више обузима неописана милина, кад погледам дивне позоришне зграде у Аустрији, оне одиста величанствене храмове уметности! Сврси својој одговара тек онда храм уметности, кад се о његовој спољашности може рећи: «Из овога дивнога хармонијскога реда стубова говори нам велики дух, наговешћујући нам свечано уживање."

Жеља да се упрости бина није нова, нити је производ искустава, прињених у скорој прошлости; она ја ресултат литералне препирке, која се водила између Гетеа и представника романтичкога правца, у почетку овога столећа, од којих је у тој препирци као главни био Лудвик Тик. Препирка се започела око Шекспира, но не о величини и вредности његовој као песника, јер су оба противника безгранично ценила велики геније славнога Брита, већ се препирка водила о Шекспиру као позоришном писцу и о представљању његових комада у новије доба. Зна се врло добро, да је Гете у старачким годи-

дима својим, нарочито после смрти Шилерове, охладнео био према Шекспиру, што се никако није слагало с понашањем његовим из доба његова бављења у Штрасбургу, кад је пун младићког одушевљења изговорио онај свој славни говор о Шекспиру написавши тада и: «Геца од Берлихингена,“ који није ништа друго већ производ оног одушевљења за Шекспиром. Промена у мишљењу о Шекспиру опажа се код Гетеа најбоље у низу његових списа из године 1813., 1815. и 1826. Они су издани под именом: «Шекспир и никако краја.» У тим кратким списима говори Гете о Шекспиру као о песнику у опште и о Шекспиру као позоришном писцу, а то је у оно време било судбоносно за упознавање Шекспира у Немачкој, нарочито за поимање вредности његових дела за немачку позорницу. Он се врло јасно изразио, да се Шекспирови комади не могу представљати на модерној позорници, јер нису стварани за «очитеља,» — даље, посматрајући дела Шекспирова, налазимо да у њима нема много «дела страсти и осећаја» колико „духовитих речи“ «Начин, на који се представљају Шекспирови комади на садашњој бини, противречи духу самих комада, и онда морамо признати у корист Шекспирову, да представљање његових комада не доприноси ништа величини његова генија.»

Да се задржимо за тренутак код ових Гетеових речи, и кад поновимо све што чусмо, онда се нећемо чудити што је Гете у истом том спису (у коме вели да уживање у Шекспиру није у гледању представа његових комада) дошао до овога по све логичкога закључка: „нема пријатнијег и слађег уживања, него кад са затвореним очима слушамо природним гласом рецитован Шекспиров комад“, — при том не смемо никако сметти с ума, да садашња позорница, и она на којој су се давали Шекспирови комади за време Гетеа, која није одговарала «духу комада», имају многе сличности, ако не и истоветности, које су по Гетеовим речима: срасле са жељом, да се постигне што већа природност са машинеријом, сликар. уметности и т. д.

Да нас не би рђаво схватили, морамо рећи, да не мислимо Гетеу пребацивати ни за што, јер је сам, својим доцнијим тврђењима, потро све оно, што је у средњој периоди свога литерарнога рада говорио о Шекспиру, дајући у свему Тику право, т. ј. да Шекспирове комаде треба давати у свој својој про-

стоти, онако како су написани без икаква дотеривања и скраћивања, и то да се дају на позорници, за коју су и писани. Поред свега тога што не мислимо да чинимо Гетеу никаква пребацивања, опет зато морамо споменути, да је прерађивање Шекспирових комада почело од онога дана у Немачкој, кад је Гете изрекао онај свој суд о њима т. ј да их не можемо представљати онакве какви су написани, већ ако хоћемо на позорници да их видимо морамо их прерадити.

Из крају свога говора морам споменути, какав су положај заузимали Гете и Шилер, као писци, према тенденцији «верно историји» и «верно природи». Да то напоменем, покреће ме још и овај мотив: не мислим да треба да упрошћена позорница служи само за представљање Шекспирових комада, већ и за представљање неких дела немачких диоскура и њихових следбеника, у колико су та дела писана у духу Шекспирову.

Непобитна је истина, да је Шилер први увео помпезну опрему комада својом «Орлеанком девојком» у сцени где се врши крунисање краља; истина је такође, да је у «Телу» захтевао не само лепе слике предела, већ је шта више прописао истоветне швајцарске крајеве, у којима се збива радња у «Телу», и на тај је начин радио сасвим у духу немачких савременика, који траже «верно историји и природи.“ Истина је да је Гете, дајући на вајмарској бини, «Јулија Цезара» у Шилерову преводу, врло богато опремио комад, може се рећи с најодабранијим укусом. На сваки начин је то служило за пример другима, те су радећи у том смислу довели позориште до тога, да је његов опстанак скопчан с ужасним издацима, а драму снизили, скучили. Говорећи о утицају Шилера и Гетеа на ове ствари, мора се повући тачна граница између назора њихових, јер су се као драматичари утркивали, ко ће више позоришту и себи привући тада још неваспитану немачку публику, јер су као драмски песници сматрали то за дужност. Обојица су се бојали да их публика неће разумети, *те ће њихови уметнички назори остати несхваћени, ако публици не пруже и што лепо за око.* Но као што знамо, ти први огледи, да се представе дају са што богатијом опремом, чињени ради другога нечега, учинили су да их доцнији подражавачи Шилера и Гетеа ставе као правило и подигну шта више на ступањ принципа уметности, док

је у самој ствари тај принцип био само помоћ у невољи, по речима Гетеовим (из писма А. В. Шлегела): да драже и забављају чула, те да и нижа публика иде у позориште и да код полуобрузованих потпомогне разумевање комада.

Да ли сада, после једнога столећа скоро, смеју мислити садашњи уметници исто онако, као што су мислили Шилер, Гете, и др. а под уметницима разумем: песнике, глумце, критичаре и т. д. и да се не усуђују ништа да предузму. што би јасно говорило, да се садашња публика битно разликује од оне од пре сто година и да се садашњој публици могу приказивати комади у духу Шекспирову? Ја мислим, и то с правом тврдим, да садашњи уметници *не смеју* више имати о публици такво мишљење, већ морају кидати с тако званим «принципима уметности» који сада владају, ако не желе да их даља поколења проклињу за пропаст драмске поjесије. Да то садашњи уметници могу веома лако учинити о томе нема сумње, на сваки начин уметници, који се не задовољавају лако стеченим лавор венцима и који су у својим уметничким назорима тако јаки, да их ништа не може поколебати, нити ма каква примамљивост странпутицом завести, па та завођења долазила ма с које стране. Кад се једном тако буде почело радити, онда може на позориштима да блиста натпис:

«Ово је позориште подигнуто нашој домаћој уметности; овде се не служи туђинским идолима. Можемо с поносом показати ловорике, које су поникле на нашој земљи. Шта више, наш се геније усудио допрети чак до олтара праве уметности!»

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Скупштина Српске Књижевне Задруге

Српска Књижевна Задруга држала је 28. априла ове године у дворници Велике Школе *трећу годишњу скупштину*. у којој је узео учешћа леп број задругара. Скупштини је председавао потпреседник Задругин г. Пера П. Ђорђевић, државни саветник у пензији, а бележио тајник г. Хенрих Лилер, професор II београд. гимназије.

Скупштину је отворио *потпреседник* г. Ђорђевић лепим поздравним говором, у ком је на првом месту изјавио, да је председник Задругин службеним послом спречен, те није могао доћи на скупштину. Одмах је за тим дао израза својој радости, што је ово сада прва скупштина, коју је управа могла сазвати тачно у време правилима прописано. То се могло учинити с тога, што су ове године за времена посвршавани сви главни послови, који чине суштину Задругина живота и рада, и нада се. да ће управа на време моћи довршити и пето коло Задругиних књига. За све ово главна је заслуга не саме управе него свега народа нашега, јер је одзив био бољи но икад до сада, тако да искључује сваку сумњу о напретку и будућности Српске Књижевне Задруге, коју је говорник на лањској скупштини с правом назвао *свесрпском* и *општенародном*. Слободно се може рећи, да ће Српска Књижевна Задруга кроз кратко време постати значајан фактор у просветном развитку нашега народа. Поред сјајног одзива народног и наша књижевна критика повољно је оценила рад Задругин око избора и издања њезиних књига. За правац и начин књижевнога пословања Задругина од пресуднога су значаја и прилике у којима се ради и средства и чиниоци који стоје на расположењу Поред досадањег посла управа имаде још лепих планова, који чекају на извршење; а међу првим и најглавнијим тачкама у програму Задругину јесте *подизање просветнога ступња у народу*, *неговање националне свести његове*, *одржавање и снажење националнога поноса и достојанства његова*. Досадањи овако лепи одзив из свих крајева нашега народа показује, да је Српском Књижевном Задругом основана још једна духовна радионица за остварење наших културних и националних циљева.

После ове добродошлице *тајник* Задругин *г. Лилер* прочитао је извештај о раду управе, из кога се види да је управа за ових шест месеца, од како је држана друга редовна скупштина, имали десет састанака, на којима је претресала многе књижевне и економске послове Задругине За ово време није у управи било никаквих личних промена, те је њен састав остао исти, какав је био о другој редовној скупштини.

Како се и раније а и на другој редовној скупштини опазило, Београд даје сразморно мало чланова. Управа је претресала питање како да се доскочи томе злу, па је после позивала на договор и већи број повереника и осведочених пријатеља Задругиних, и ти су договори уродили добрим плодом, узимајући у обзир краткоћу времена тако да се можемо надати да ће се у том и даље напредовати — Исто тако добар успех показао се у том и по многим другим местима.

И ако је рок за упис на четврто коло био доста кратак, ипак је број задругара пребацио у одређеном року све досадашње бројеве.

Број *Добротвора* (који плаћају једном за свагда 150 динара) порастао је у прошлој години за 16, а у овој години приновљено је до сада још 29, те целокупни број добротвора износи 171. Број *оснивача* (по 10 динара или круна годишње) ове године износи 1962, а број *улагача* (по 6 динара или круна на годину) 3484. Према том целокупан број задругара био је 5617.

Задруга је и ове године имала велики број вредних и заузимљивих повереника, од којих је управа, према чл. 17. правила, предложила дванаест за јавну похвалу, што је скупштина једнодушно примила. Ти су повереници: Девојачко Друштво у Великој Кикинди, г. Димитрије Ј. Тричковић, професор у Крушевцу, г. г. Јевта М Павловић и Комп., трговци у Београду, г. Јован Бућин, парох у Дубровнику, г. Михаило Бобић, професор у Смедереву, г. Павле М. Поповић, професор на Цетињу г. Павле Софрић, професор у Шапцу, г. Паја Марковић професор у Карловцима, г. Радивој Поповић, уредник „Добротвора“ у Митровици, г. Светозар Брашован, учитељ у Вршцу, г. Светозар Томић, философ у Београду, и г. Тихомиљ Р. Остојић, професор у Новом Саду.

Даље, управа даје израза жалости за двојицом умрлих поборника Задругина рада. пок. Стеваном Шимићем, парохом у Старој Пазови, и пок. Илијом Поповићем, предавачем у Књажевцу, које је смрт прекинула у обилатом раду око скупљања задругара. Скупштина устајањем одаје пошту сенима врлих покојника. Тако исто скупштина устаде при помену имена умрлих добротвора Драгутина С. Бранковића. Љубомира Ђ. Марковића и Дамњана Спасића.

После овога у извештају се наводе књиге, које је Задруга у четвртом колу дала својим задругарима. О овом је већ било речи у овогодишњој мартовској свесци „Дела.“

На послетку, управа напомиње, да је и ове године непрекидно мислила о „Задругину Дому“, али још није дошла до коначног ресултата, те би јој мило било, да о том питању чује и мишљење ове скупштине.

После овога благајник г. *Урош Благојевић* прочита два извештаја о имовном стању Задругину у минулој години, а тако и извештај комисије за преглед рачуна. По извештају благајникову било је у прошлој години прихода 42.721·80 динара, расхода 36.636·79 динара: а у овој години до 25. априла прихода 46.178·75 динара, а расхода 37.697·82 динара. Стални капитал износио је на дан 1. јануара 1895. год. 25.518·63 дин., на дан 1. јануара 1896. год. 31.555·11 дин., а на дан 25. априла 1896. г. 37.996·55 дин. Уз то иде још фонд попа Михалаћа у 1000 дин. од кога се сваке пете године троши само приход на награду каквога корисног дела.

Поводом оне тачке у извештају управину, где се говори о дому, повела се доста жива дебата, у којој су учествовали г. г. Стеван Ловчевић, тајник, Жив. Живановић, Коста Главинић, Дим. Милојевић, потпредседник, Љуба Јоксимовић, М. Иванић и Живојин Симић. Сви су се слагали у том, да Задруга треба да дође до свога дома, само су једни (Милутин Марковић) били мишљења, да Задругин дом треба да буде величанствена зграда, која ће красити нашу престоницу, па и мора стати много новаца, те с тога треба још почекати, док стални фонд Задругин не ојача; а други (К. Главинић) слажући се с првима о питању какав треба да је Задругин дом, мисле, да управа ваља још сада да потражи подесно имање, обзирући се поглавито на земљиште и место, тако да зграда за време послужи, док материјална средства толико не ојачају, да се могне правити монументална грађевина.

Све корисне напомене, које су овом приликом изнели поједини говорници, управа прима, да о њима размисли приликом решавања овога питања.

За овим г. *Сима Н. Томић* чини напомену, да Задруга не би требало да књиге даје у тврдом повезу, јер би се за новац што се на то утроши могла народу дати још која корисна књига. Том приликом замера управи што избор књига није такав, да би могао потпуно задовољити масу нашега народа.

И око овога се повела дебата, из које се увидело, да је велика већина говорника за то, да се књиге и даље дају у тврдом повезу, и да одобрава рад управин око избора и издања књига пошто се тачно држала онога што је о издањима одређено правилима Задругиним.

Све прочитане извештаје скупштина је једногласно примила.

За прегледаче рачуна бише изабрани досадашњи прегледачи г. г. Милутин Марковић и Спасоје Стевановић.

На послетку г. *Филип Вујић* и г. *Милутин К. Драгутиновић* предложише, да се управи изјави захвалност на овако лепом и корисном раду око напретка Српске Књижевне Задруге. Скупштина је једногласно примила овај предлог.

М. Ј. П.

НАУЧНА ХРОНИКА

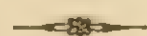

Рентгенови зраци

(фотографија невидљивог)

по *P. Spies-у, Leonard-у, Petit-у, C. Flammarion-у и др.*

извео ***Јеленко Михаиловић***,

професор

(Свршетак)

После ових претходних разлагања прећи ћемо сада на саме *Roentgen*-ове зраке, пошто још изнесемо како сам *Roentgen* сматра ту ствар. Он држи, да т. зв. *x- зраци, како их је он назвао, постају на оном месту стакленога зида лоптице, где се показују катодски зраци.* Осим горе поменутих различних дејстава катодски зраци, канда при своме појављивању могу имати за последицу и ову нову појаву. *Roentgen*-ови зраци лако се могу одвојити од оних што се виде, кад се таква једна цев просто обавије црном чојом или се затвори у дрвену, обично црно обојену кутију. Тада се ништа више не види од оног живог зеленог светљења стаклета, али невидљиви *Roentgen*-ови зраци прелазе и кроз чоју или дрво, те изазивају флуоресцентно светљење заклона са баријум-платинцијанидом. При овоме пак у опће није потребно, да се овим зрацима изложи непосредно баш она страна заклона, која је премазана оном сољу, већ се може изложити и она друга, јер ови зраци могу лако проћи кроз картон, допрети и до премазане површине и тако је довести до светљења. Ако између овакве цеви и овакога штита држимо чамову даску (1 цол дебљине), она ће свакако давати сенку, али ова сенка није никада „црна“, већ даје од прилике исти утисак, као и кад штит од прозорског стаклета даје своју сенку. Држимо ли пак између цеви и заклона руку, онда ће кости руке, које су прилично непропустљиве, спречити у неколико *Roentgen*-ове зраке на извесним местима према штиту. На тим се местима, дакле, неће ни изазвати светљење, те отуда и долази она појава, у којој видимо сенку костију руке непосредно на штиту. Ми у томе посматрамо, тако рећи, посредну сенку.

Иста се та појава може доказати и помоћу фотографије. Слика 2, показује за тај циљ спремљен апарат. Цев (обично Crookes-ова) се споји

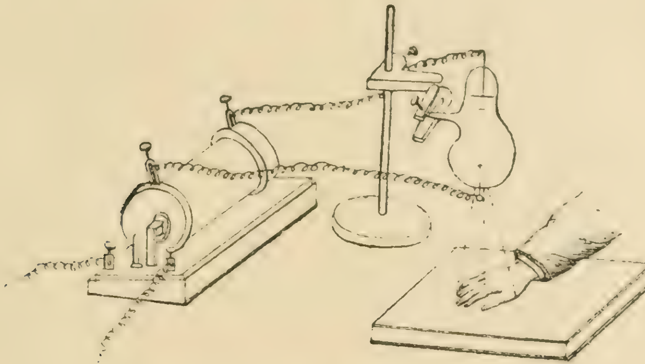

Сл. 2.

с половима Румкорфова апарата; испод ове цеви, која шиље *Roentgen*-ове зраке, намешта се извесан предмет, који се жели фотографисати овим путем, на пр. рука, а испод овога пак фотографска плоча, препарисана на обичан начин и завијена црном хартијом или је смештена у обичну фотографску касету. Пусти ли се струја и остави да електрично пражњење траје око 5—10, а некад и више минута, онда је плоча довољно експонирана и по свршеном фотографском препарисању види се, како је од меса на руци остао једва приметан траг, док су кости и зглавкови сасвим јасно испољени. (сл. 3.) Месо је дакле пропустило *Roentgen*-ове зраке, а кости су их задржале.

Сл. 3.

Као што се из овога види, фотографија са *Roentgen*-овим зрацима има и неке своје процедуре, а то има и својих добрих и рђавих страна. Велика је незгода у томе, што на овај начин можемо фотографисати само сенке, које у општ могу показивати већи или мањи интензитет појединих детаља. О добивању какве слике помоћу сочива са *Roentgen*-овим зрацима не може бити ни говора, јер

за ове зраке још није позната никаква материја, која би их могла преламати. Преимућство фотографије са *Roentgen*-овим зрацима, а у исто време и она особина, која је у најновије време изазвала толику пажњу, лежи у томе, што је пропустљивост разних материја према овим новим зрацима сасвим особита, другачија него ли према светлосним зрацима. У опће се може поставити правило, *да је нека материја у толико пропустљивија, у колико јој је мања густина, другим речима: што јој је специфична тежина мања;* н. пр. алуминијум пропушта ове зраке боље него ли олово, олово опет боље него ли платина. Има у овом погледу извесних ресултата, који одступају од овога правила, јер код неких минерала није констатовано, да им моћ непропуштања расте с густином. Сви врло тешки минерали, чија је густина преко 5.5 свакако не пропуштају *Roentgen*-ове зраке: али и међу најлакшим минералима има неких, који су такође непропустљиви.

У осталом *Lenard* је нашао сличан један закон и за катодске зракове. па га је и експериментално потврдио до најпространијих граница. И само површно упоређење ове зависности апсорпције од материје, која стоји на путу каквог *Roentgen*-овог зрака, са одговарајућим оптичким појавама, показује, како је то у научном погледу врло важан аргуменат. Он нас доводи с једне стране чак на помисао о узајамности са појавом гравитације. Ако би се за ове зраке утврдио утицај на даљину *(actio in distans)*, помиње *Tisserand*, „онда ће се отворити једно широко поље за објашњење саме атракције небесних тела.“ С друге пак стране, овај нас аргуменат води до најважнијих практичких примена. Стакло н. пр. мање пропушта ове зракове, него ли дрво. У седници француског астрономског друштва (у Паризу) од 5. фебруара ове год г. *Maurice Petit* обратио је нарочиту пажњу на факт, да се стакло према овим зрацима понаша као прави заклон, и пропушта тако мало зракова, да је свакога морала изненадити ова особина његова.

Дрво, хартија и сличне материје показују врло незнатан отпор при пролазу *Roentgen*-ових зракова, те се на тај начин може лако фотографисати какав предмет у књизи или у каквом дрвеном сандучету и т. д.

Између многих осталих свакако су најинтереснији они снимци, који износе унутарње делове човечјега тела, као што је на пр. већ довољно познати снимак костију руке и т. д.

Практичка вредност овог начина фотографисања већ је прешла стадијум покушаја, а нарочито пак при фотографијама страних тела у човечјим удовима. Тако је некој шваљи ушло једно парче шиваће игле у корен руке и то око чланака малога прста. У току времена то се парче тако увукло и урасло унутра, да му нису више могли определити места: али је жена тада опажала и врло јаке болове, који су допирали чак до мишице. Од прилике на ¼ године после тога случаја фотографисали су јој ту руку у физичком институту „Ураније“ у Берлину помоћу *Roentgen*-ових зракова. Тако добивена фотографија показала је потпуно

тачно место те игле и тада је свакако било лако извући је отуда. Без овог снимања тражење овог парчета помоћу операције било би веома отежано. У хирургији и медицини у опће јамачно ће ова нова метода донети знатне користи.

Исто тако није искључена могућност, да ће се ова метода моћи употребити и за проматрање каквих промена у меким деловима човечјега тела, ако би се трајање експонирања тако умерило, како ови меки делови не би били сасвим пропустљиви. И друге, нарочито дескриптивне природне науке, могу извући из овог открића такође знатне користи. Тако се овом процедуром успео фотографисати скелет једног Idiurus-а, од којег до сада у зоолошким збиркама постоји само један једини егземплар, који припада берлинском мусеју за природне науке. До сада су се увек бојали предузети енергичнија испитивања у унутрашњости ове животиње.[1])

Пре кратког времена изнео је г. Dr. Dolter, професор у Грацу, како се помоћу Roentgen-ових зракова могу разликовати прави дијаманти од њихових имитација или од горског кристала, топаса, штраса, који су непропустљиви за ове зракове. Исто тако, нешто мало пропустљиви корунд (рубин, сафир) може се лако разликовати од сасвим непропустљивих минерала спинела, индиголита или од стаклета. Примена ових зракова простире се и на т. зв. дублете[2]) и уметке у „драгом камењу“, који се иначе тешко могу доказати. Интересно је да се и т. зв. бојени дијаманти понашају према Roentgen-овим зрацима нешто другачије од безбојних, јер први пропуштају мање зракова, док су други сасвим пропустљиви.

Време експонирања каквога предмета, који се жели фотографисати помоћу *Roentgen*-ових зракова, у опште није прецизно утврђено. Оно у првом реду зависи од савршенства Румкорфова индукционог апарата, а и од јачине електричне струје, која се у томе употреби. Тако је н. пр. у физичком институту наше Велике Школе г. *Ђ. М. Станојевић*, професор, извршио известан низ опита фотографисања са *Roentgen*-овим зрацима. Експонирање је трајало око 30 минута, а добивене фотографије, нарочито једна (рука с прстеном) по прецизности својој ни мало не уступа онима, које су добивене у страним институтима. Ну у повољним приликама снимци се могу добити и за много краће време, око 10 минута.

Пре неколико дана саопштена је једна нова метода, којом се фотографисање са *Roentgen*-овим зрацима може извршити за врло кратко време. То су — веле — извели у физичком институту јенског универзитета: проф. *Dr. Winkelmann*, директор института и *Dr. Straubel*, прив. доценат. Та се метода састоји у вештачком претварању *Roentgen*-ових зракова у зракове других дужина, помоћу кристала флуорита флуспата-

---

1) По Himmel und Erde. März 1896.

2) У јувелирству дублетом се зове неки „драги камен“, који је састављен од два камена, а од којих је један углачан као горњи, други као доњи део.

та). Ако се ови зраци пусте на једну фотографску плочицу, чији је осетљиви слој окренут на супротну страну од зракова и покривен прашком кристала флуорита, онда ће зраци, пошто пређу осетљиви слој, ударити на флуриот и ту се претворити у нове зракове. Ови пак зраци утичу даље на фотографски слој и то у много јачој мери, него ли што су то могли учинити сами *Roentgen*-ови зраци при своме пролазу. Све се то врши за врло кратко време, као што поменути испитивачи тврде, јер су овом методом успели добити снимке за неколико секунада.

Г. *Cornu*, председник Академије Наука и потпредседник Француског Астрономског Друштва, изнео је неке мисли о фисичкој природи *Roentgen*-ових зракова. Том је приликом нагласио како способност ових зракова, да пролазе кроз тамна тела, није њихова најчудноватија особина. Што је збиља чудновато и што се није могло очекивати од *Roentgen*-ових зракова састоји се у тој особини: да увек иду по правој линији, нити се рефлектују, нити преламају, као што смо у почетку нагласили. Пропуштани су кроз призме, само не стаклене (јер их ова јако апсорбује), већ кроз призму од кварца или воска, па је констатовано, да се они ни у колико не преламају. Отуда следује, да њих не може скупити ни једно сочиво, ни једно издубљено огледало, да их, дакле, због тога не може ухватити ни обичан фотографски апарат. Ни призме ни огледала не могу утицати, дакле, на ове зракове. Они *пролазе* кроз њих или се у њима *апсорбују*.

Изгледа, да карактеристична особина ових зракова лежи у особитом начину вибрација, али у том погледу није до сада учињен никакав покушај. Највероватније изгледа да је она хипотеза, по којој се узима, *да ови зраци постају ванредном брзим вибрацијама, а које би, у место да су трансверзалне, као код топлоте и светлости, биле лонгитудиналне*, као код звука. Но све је то још неизвесно. О правој природи *Roentgen*-ових зракова за сада се ништа поуздано не зна; али се можемо надати, да ће озбиљна наука ући у траг и њиховој тајанствености, као што је и с многих других појава скинула мистериозну одећу. Професор *Boltzman* у Бечу, стари ветеран у фисикалним наукама, завршио је једно своје предавање о овим зрацима речима, којима се и ми радо користимо, да завршимо овај извод. Он вели: „Радостан је факат, да у пркос великим проналасцима у природи, овај извор чудноватих открића још тече бујно и да се баш последњих година проналази читав низ нових облика појава и агенаса, који ће за читаве деценије давати материјала за испитивање, а чије ће користи уживати тек ново столеће.“

Површина Србије

Речни сливови, области без отока и острва:

Овај посао — који је започет јануара 1894. г., а довршен јануара ове године — израђен је у Географском Заводу Велике Школе, под надзором и по упуству г. *д-ра Цвијића*.

Мерење су извршили: г. г. *Тодор М. Радивојевић, Петар Т. Јанковић* и г-ца *Леиосава Ст, Максимовићева* — на специјалној карти Краљевине Србије у размеру 1:75.000. Ова, до сад, највећа карта Србије има 94 секције, а израдио је главни генералштаб.

При мерењу употребљени су најсавршенији инструменти за мерење површина *Отов* и *Амзлеров* полариi планиметар. Отов бр. 1.085., а Амзлеров бр. 20.837.

Не мислим, да на овом месту изложим процес рада нити функцију планиметра, већ доносим само кратак извод из ресултата овог мерења:

Површина целе Србије, добивена сабирањем свих премерених секција: 48.297,640.671 Км.²

Површина Србије, израчуната сабирањем свих речних сливова, области без отока и острва у Дунаву и Сави:

А. Површине речних сливова	45.883,005.709	Км.²
Б. „ области без отока	2.400,135.662	„
В. „ острва	14 499.300	„
Свега:	48·297,640 671	Км.²

А. Површине речних сливова:

I Басен Моравин	27.913,154.602	Км.²
II „ Тимоков*)	4.112,689.100	„
III Дрина	3.328,086.000	„
IV Слив осталих дунав. притока	5 539,114.407	„
V „ „ савских „	4.989,961.600	„
Свега:	45.883,005.709	Км.²

I. Басен Моравин

а) Велика Морава	6.654,275.800	Км.²
б) Биначка*) „	11.391,020.839	„
в) Голијска*) „	9.867,857.963	„

а) НЕПОСРЕДНЕ ВАЖНИЈЕ ПРИТОКЕ В. МОРАВЕ:

1. Јасеница	1.337.9401	Км.²
2. Лепеница	925,8989	„
3. Ресава	613,9070	„
4. Лугомир	439,4985	„
5. Раља	309,8029	„
6. Црница	281,3503	„
7. Јованов. Река	246,4636	„
8. Белица	227,3264	„
9. Каленићка Река	196,3441	„
10. Раваница	157,9111	„

*) Само у границама Србије.

б) НЕПОСРЕДНЕ ВАЖНИЈЕ ПРИТОКЕ БИНАЧКЕ МОРАВЕ:

1. Нишава	2.205,7228	Км.²
2. Топлица	2.190,3382	„
3. Власина	1.002 2650	„
4. Јабланица	886 0651	„
5. Моравица	587,0094	„
6. Пуста река	584 9191	„
7. Ветерница	477 9744	„
8. Врла Река	208,6162	„
9. Бањска Река (лева)	177,0120	„
10. Турија	123,0471	„
11. Бањска Река (десна)	108,6698	„

в) НЕПОСРЕДНЕ ВАЖНИЈЕ ПРИТОКЕ ГОЛИЈСКЕ МОРАВЕ:

1. Ибар	2.140,8211	Км.²
2. Ђетиња	1.183,4544	„
3. Расина	993,3603	„
4. Гружа	621,5417	„
5. Чемерница	593,4149	„
6. Велики Рзав	574,8625	„
7. Белица	364,7046	„
8. Пепељуша	308,0314	„
9. Каменица	216,7914	„
10. Ношница	175,3635	„
11. Чукојевачка Река	112,1526	„
12. Љубостињска Река	66,2424	„

II Басен Тимоков

а) Велики Тимок*)	948,6223	Км.²
б) Бели**) „	2.160,9174	„
в) Црни „	1.003,1494	„

а) НЕПОСРЕДНЕ ВАЖНИЈЕ ПРИТОКЕ ВЕЛИКОГ ТИМОКА:

1. Вражогрнска Река	317,2535	Км.²
2. Чубарска и Сиколска река	193,2066	„
3. Јелашничка Река	51,0739	„

б) НЕПОСРЕДНЕ ВАЖНИЈЕ ПРИТОКЕ БЕЛОГ ТИМОКА:

1. Сврљишки Тимок	719,1425	Км.²
2. Трговишки „	519,9621	„
3. Грљанска Река	212,4811	„

*) Само у границама Србије, а у Бугарској 255,8127 кв. кил.
**) „ „ „ „ „ „ „ 16,1666 „ „

Дакле Тимок у Бугарској Свега: 271.9793 кв. кил.

в) непосредне важније притоке Црног Тимока:

1. Бањска Река	149,0767	Км.²
2. Злотска Река	130,4450	„
3. Арнаута	106,3842	„
4. Радованска Река	93,8991	„
5. Велика Река са Боговином	61,6250	„
6. Шарбановачка Река	45,4444	„
7. Мирошница	29,2740	„

III Дрина

непосредне важније притоке Дринине:

1. Јадар	885,7913	Км.²
2. Рзава	508,8054	„
3. Увац	237,3756	«
4. Рогачица	212,1588	„
5. Љубовија	160,4908	„
6. Трешница	103,9959	„
7. Љешница	97,7090	„
8. Рача	54,6036	„

IV Слив осталих дунавских притока

непосредне важније притоке дунавске:

1. Млава	1.709,393800	Км.²
2 Пек	1.224,927901	„
3. Поречка Река	538,027868	„
4. Замна	207,657932	„
5. Слатинска Река	196,039400	„
6. Болечка Река	143,518800	„

V Слив осталих савских притока

непосредне важније савске притоке:

1. Колубара	2.785,3825	Км.²
2. Тамнава	791,8215	„
3. Јерез	534,1630	„
4. Добрава	384,6419	„
5. Топчидерска р.	147,3299	„

Б. Области без отока

I Баре, блатишта, језера, локве и тресаве	1.202,759861	Км.²
II Области Карста	1.081,529703	„
III Живи песак	115,846098	„

В. Острва

I. У Дунаву	11,0965	Км.²
II. У Сави	3,4028	„

Ј. М. Р.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Јов. Ристић. — **Дипломатска Историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност, 1875 — 1878 — прва књига, први рат.** — Београд 1896. Штампарија код Просвете. Цена 3 динара.

У нашој новијој литератури г. Јован Ристић не само да заузима врло одлично место, већ је он у њој, могло би се рећи, једини представник историјско-политичкога жанра, који у овим последњим годинама отима све то јаче маха, добива сваким даном нових и угледних заступника, који неоспорно утврђују његову корисност, његову неопходност за свестрано и исцрпно проучавање многоструких појава модерног државног живота.

Г. Јован Ристић је један од најактивнијих радника за ових последњих тридесет година државнога живота наше Отаџбине. Почев од оне срећне дипломатске акције, која је бриљантно завршена добивањем градова, име је Ристићево уткано у све догађаје који су се збили било у нашој унутрашњој политици, било на пољу наших међународних односаја. И у часовима доколице, кад би га стицај политичких прилика принудио да се повуче са политичке позорнице, г. Ристић се, пратећи међутим вазда будним оком развој политичких прилика, вазда и кадар да уочи повољан тренутак за обнављање своје политичке каријере и спреман да се користи њиме, лаћао пера да из своје политичке радње прибележи оно што би садржало у себи трајна интереса, а што би се већ без икаквих незгода могло предати јавној дискусији.

Књижевна политичко-историјска дела г. Ристића треба схватити, ако хоће правична оцена о њима да се даде, по њиховом правом карактеру. Она нису нити могу бити историја у правом и пуном смислу речи. Г. Ристић у главном пише о свом властитом раду. Његов властити рад, побуде које су га изазивале, разлози који су га руководили и одређивали, то је језгро, то је суштина списа г. Ристићевих. Све досадашње публикације г. Ристићеве, у колико не носе на себи полемичан карактер

то су у неку руку одломци његових мемоара. Догађаји из ранијег доба, који су претходили политичком делању г. Ристићевом, расправљани су, и по гдешто врло срећно расветљени, у књижевним радовима његовим само као потребна узрочна веза. И сарадња других чинилаца на истим пословима којима се г. Ристић бавио и друге прилике које су се сустизале или сукобљавале с њима, све је то обухваћено списима г. Ристићевим само ради целине и ради лепшег рељефа у излагању.

Али ако списи г. Ристића нису још историја, они се неоспорно имају уврстити у најдрагоценији историјски материјал. Они нам пружају не само интересантне податке историјске из прве руке већ, што је још далеко важније, у њима су изложене многе интимне побуде, које су руководиле и одређивале српску политику у тешким и судбоносним питањима. Они су жива слика оних погледа и мишљења, оних нада и циљева, који су владали у писца и његове околине, као и у других меродавних чинилаца, у само доба кад су се збивали догађаји, кад су се вршили послови о којима они расправљају.

Последња књига г. Ристићева, која је пред нама, његова дипломатска историја Србије за време српских ратова, носи све ове карактерне особине ранијих му радова. Те се особине, шта више, јаче у њој истичу него ли и у којем његовом другом спису. Разлог је за то прост. И сам г. Ристић истакнут је јаче, игра главнију улогу у догађајима који су предмет њезин, него што је то био случај у радњама које су изложене у његовим ранијим списима. Г. Ристић стоји овде у центру, управља непосредно целокупном српском политиком.

Да искажемо одмах, без устезања, наше мишљење, да је садржина књиге г. Ристићеве далеко од тога, да у сваком погледу одговори задатку који јој поставља сам њезин наслов: Дипломатска Историја Србије за време првога српско-турскога рата! Није на ино, морамо рећи, ова дипломатска историја је и мршава, и пуна празнина и недостатака. Али наше је тврдо уверење, да г. Ристићу није много ни стало било до тога, да нам даде пуну и систематисану дипломатску историју оног крвавог и судбоносног, по свој прилици претпоследњег чина, у великој источној драми, који је отпочет у Невесињу 1875, а завршио се у Сан-Стефану и Берлину 1878 год. Може лако бити, да још није ни време, да могућност још није ту да се на јавност изнесе у свој потпуности ток дипломатских преговора и интрига, који су одређивали правац и утицали на исход тадашњих догађаја. Г. Ристић, у осталом, о свему оном што није његов рад, и што није са његовим радом у непосредној вези било као узрок било као последица, говори сумарно резумирућ факта и прилике, које су изложиле друге публицисте, не огледајући чак ни да из њих дегажира идеју водиљу, нити да о њима сад, пошто су већ стигли резултати њихови, свој суд изрече. Не, све то г. Ристић узима у обим своје књиге само као потребан оквир, у који се мора унети његова радња, ако хоће да се разуме њезин прави смисао и домашај.

Ми с тога немамо намеру да књигу г. Ристића подвргнемо оцени, као дипломатску историју првога рата који је Србија повела противу Турске за ослобођење своје браће и за своју независност. Узимајући је за оно што је она у ствари, ми ћемо у главном с једне стране узети у оцену политичку радњу г. Ристићеву и других наших меродавних чинилаца који су имали утицаја на одређивање правца тадашње српске политике, а с друге стране указаћемо на оне празнине, у излагању, које нам саму ту радњу остављају у тами.

Када се прочита књига г. Ристићева, први и најсилнији утисак који од ње остаје, који потискује све друге осећаје и све друге рефлексије, тај је: да Србија у годинама 1875—76 није водила догађаје, није утицала на њихов развој, није шта више ни имала свога одређенога циља, није знала једном речју шта хоће и шта јој њезини интереси налажу да чини. Догађаји који се развијају без знања Србијина и мимо њене воље, које други инсценирају према својим интересима и својим пожудама, ангажују Србију поступно, проводећи је из дана у дан несвесно кроз разне етапе, које се најзад завршују њезиним огласом рата Отоманској Порти. Србија, то је жалосна истина, коју нам г. Ристићева књига не открива (јер је она и пре ње позната била), али коју она новим снажним аргументима утврђује, у судбоносним годинама које отварају последњу фазу Источнога Питања није своја, не уме да се прибере, да уочи своје народне интересе, да удари путевима који воде њихову задовољењу. Србија у годинама 1875—76 служи као средство туђинској политици.

У прелеће 1875 год. пукла је пушка невесињска, оглашујући устанак противу мрскога турског господарства. Наслањајући се поглавито на аустро-угарску границу, добивајући средства за борбу и потпору у добровољцима из свију српских крајева, преко аустро-угарског земљишта, устанак се поступно ширио, губећи чисто локални карактер и узимајући све то јаче димензије великог народног покрета. Ствар је дакле морала бити очигледна, да се устанак херцеговачки, и ако не би био непосредно дело аустро-угарских подстицаја, одржавао и развијао пријатељским расположењем, па чак и активним учешћем аустро-угарским.

Аустро-угарска је имала, то је морао бити логичан закључак, који се сам собом наметао српским државницима, својих планова, својих циљева на Балкану. И кад је она било покренула, било прихватила херцеговачки устанак и допустила му да са развија дуж њезиних граница, она је морала гајити намеру да се њиме користи у интересу тих својих планова и циљева.

Недоумице није могло бити о томе, који су ти циљеви аустро-угарски, шта управо хоће, шта тражи Аустро-Угарска на Балкану. И не само да се могло одмах у тврдо знати, да ће при отварању Источнога Питања Аустро-Угарска у првом реду узети на око Босну и Херцеговину, него је исто тако лако било разумети, да она у таквом случају неће наћи ни на какве озбиљне сметње остварењу својих жеља.

После ратова од године 1859 и 1866 Аустрија, истиснута и из Немачке и из Италије, упућена је била да тражи себи ново поље рада, нову сферу утицаја на Балканскоме Полуострву. На Балканскоме Полуострву једино је она могла тражити накнаде за претрпљене тешке губитке. Заузимање Босне и Херцеговине не само да је била неопходна полазна тачка за развијање активне источне политике аустро-угарске, већ се у њему налазила најпоузданија, да не речемо и једина гаранција за утврђивање аустро-угарског положаја на Јадранскоме Мору. Било је дакле изван сваке сумње, да ће Аустро-Угарска огледати користити се првом новољном приликом, те да Босну и Херцеговину узме под своју власт. Устезање. неко слабо негодовање, које се према томе још осећало у Пешти, није се могло узимати озбиљно у рачун. Било је више него извесно, да ће дворска завојевачка политика у толико пре савладати отпор маџарски. што су се већ и саме историјске претенсије угарске круне простирале на Босну и на Херцеговину, и што је, према томе, заузимање ових покрајина лако било представити као вршење традиционалног специфично маџарског политичког програма.

Није било потребно никакве велике проницљивости нити дубоког познавања мистерија високе европске политике, па да се разуме, како ће Аустро-Угарска и моћи остварити своје завојевачке планове у Босни и Херцеговини. ако само источна криза узме шире размере и повуче за собом рушење целокупности Отоманске Царевине. Европа, или бар тадашњи најмеродавнији њезини чиниоци, или су били томе наклони. или немоћни да се противе њезиним смеровима. У год. 1875—6 није већ више, у осталом, било битних погодаба за велику еманципаторску политику у корист потлачених народности и за стварање независних народних држава. Са ратовима од године 1866. и 1870. завршена је била она ера интернационалне револуционарске завере, којој се, после Париског мира од год. 1856, ставио био на чело најмоћнији владар европски, Наполеон III. Ко је био спреман да се користи превратима што су тада били изазвани, тај се користио, и сад је или тражио мира, потребног за своју унутрашњу консолидацију, или, немајући ништа више да ишчекује од начела народности, приступио отворено, без зазора, другим комбинацијама, тражећи нове користи за се баш у гажењу тога истог начела које је до јуче истицао као полазну тачку своме државном бићу, као једину рационалну и правичну основу општем међународном поретку. Немачка је сад. пошто је извршила своје уједињење, налазила да има и сувише разлога да свим силама настане да се Аустро-Угарска што јаче ангажује на Балканском Полуострву. Пре свега успеси аустро-угарски на Истоку, нове територијалне тековине њезине, упутиле би је, да заборави на своје старе германске традиције, да прежали свој положај у крилу заједнице немачких држава, изгубљен на бојном пољу Садовском. Постајући озбиљни утакмичар Русије на Балкану, Аустро-Угарска ће, то се јасно предвиђало у Берлину, морати тражити у Немачкој наслона и помоћи противу своје нове супарнице. Најзад Немачка је с разлогом гледала у

Аустро-Угарској носиоца немачке културе на Истоку и сматрала као немачки народни интерес, да се аустријски престиж што јаче утврди на Јадранскоме на, ако би могуће било, и на Јегејскоме Мору. Енглеска са своје стране, као главна супарница Русијина на Истоку, гледала је повољно свако јачање положаја на Балкану ма које друге велике силе, рачунајући сасвим правилно, да ће у њој имати сигурну, непосредно заинтересовану савезницу за одбијање руске силе од Мореуза и од Средоземнога Мора. И пред тако моћним савезом интереса Русија, немајући никаквог солидног наслона у Европи, морала је бити више него умерена и предусретљива. Из свога великог програма источног она је морала брисати све оно што није стојало у најнепосреднијој вези са њезиним животним циљем — отварањем пута ка Мореузима и ка слободном, отвореном мору. А по самој природи ствари српски народни интереси били су прва жртва, коју је Аустро-Угарска била упућена да тражи од Русије, и коју је Русија могла поднети да задовољи Аустро-Угарску.

За српске државнике требало је да буде јасно, да ће у европској ситуацији, каква је била тада, аустро-угарски интерес бити претежнији од српскога, да ће се аустро-угарски планови у погледу Босне и Херцеговине остварити противно српским народним интересима, ако се само буде дошло до тога да се мења судбина ових двеју српских земаља. Ни сама Русија, и да је баш имала најбољег расположења за то, и да је била вољна да тога ради жртвује друге своје крупне и непосредније интересе, не би била у стању стати томе на пут. И шта је онда, према свему томе, остајало Србији да чини, какав је положај она имала да заузме, какву су јој политику налагали да води српски народни интереси чији је она први бранич и носилац?

Нама се чини да недоумице у том погледу не може бити. Народни интереси српски императивно су налагали Србији у таким приликама да настане свим силама, да се устанак херцеговачко-босански утиша, да источна криза не добије размере, које ће дати Европи повода за интервенцију и створити могућност да се изврше нове ампутације турске царевине. Далеко од тога да помаже развоју устанка, Србија је ваљала одмах од почетка, да заложи сав свој морални утицај да ширењу његову стане на пут, да га у клици угуши. То су Србији, опет понављам, налагали њезини властити животни народни интереси. И с тога, остављајући на страну могућност, да би такав рад Србијин нашао најзад признања код Високе Порте, уз које би дошле неминовно и какве ситне, непосредне или посредне, користи — Србији је ваљало да искрено, одлучно, свим својим силама и свим средствима прегне таквом послу, не очекујући ничијег признања, не освրћући се ни на чија добра или рђава расположења.

Али, на жалост, Србија је ударила била другим, сасвим супротним путем. Од самога почетка Србија прихвата устанак и према својим мо-

њима пружа му обилату помоћ. Од како је пукла пушка невесињска Србија, солидаришући се у сваком погледу са устаничким покретом у Херцеговини, свесно или несвесно залаже све своје силе да се Источно Питање што пре и у што пунијој мери узме у решавање. Србија не само да својим новцем и оружјем, својим добровољачким четама и својим емисерима даје устанку живота, својски га распирује и труди се да му даде керактер општег народног покрета, него и разним манифестацијама у корист устанка, наоружавањем и мобилисањем своје војске, она знатно доприноси, она нагони, могло би се рећи, Европу да устанички покрет узме у поступак као појаву која прети општем европском миру, и да отвори поводом њега дипломатску интервенцију.

Каљевићево министарство развило је већ било с пуном паром ову политику која је Србију неминовно морала одвести у рат противу Турске. Кад је састављен био други кабинет Стевчин, у ком је, као и у првом, г. Ристић био душа, и који је одмах и добио назив акционога министарства, питање о ступању у рат било је већ виртуално решено. Србија је у том тренутку била ангажована у толикој мери, да се већ није више могло ни помишљати на одступање. Србија није смела ни у ком случају раскинути своју пуну солидарност са народним српским интересима у Босни и Херцеговини, а тада се већ та солидарност није могла друкчије манифестовати но уласком Србије у рат. Међутим улазак Србије у рат био је свакако најзгодније, ако не и једино и неопходно средство, да се створи непосредан повод за претварање дипломатске интервенције у оружану интервенцију.

У својој књизи г. Ристић је добро маркирао моменте који су претходили саставу акционога министарства. Она утврђује, сигурним, солидним, доказима, да се ступање у акцију не може ставити у одговорност акционом министарству, већ да је оно ресултат целокупне политике, коју је Србија водила од самог почетка устанка. Та политика, ваља нам одмах констатовати, водила се уз опште одобравање читаве земље, била је израз расположења и жеља читавог српског народа. Противу ње није било никаквог озбиљног покушаја реакције. Нико се у Србији није залагао да њу сузбије, да огледа упозорити народ српски на штетне, на опасне ресултате које она може собом донети. Што је њезино извођење пало у део г. Ристићу, то ће јамачно бити не с тога, што би се г. Ристић имао сматрати као главни њезин носилац, већ више зато што је његов глас и његово искуство било неопходно потребно употребити у тако крупним, тако судбоносним пословима[1])

---

[1]) Замисао г. Ристића, да се у последњем дванаестом часу огледа избећи рат решавањем босанско-херцеговачког питања на тај начин, што ће се поверити мисија за умирење устанка Србији и Црној Гори, била је сасвим илузорна. Писмо које је кнез Милан био упутио великом везиру могло је имати смисла само као једна врста сомације, која згодно може послужити као непосредан претекст објави рата. Апсурдно би било и помислити, да ће се Порта у тадањем стању ствари, после онако одсудног одбијања

Овде је место да се уставимо на неколиким крупним празнинама у књизи г. Ристићевој, које се морају испунити пре него што би се изрекао коначан суд о нашој политици у год. 1875—6, пре него што би се могло одређено утврдити да ли је било каквих извина, каквих бар олакшаваних околности за фаталну заблуду, у коју се Србија дала завести у овим судбоносним годинама, које су, у најмању руку, за неколике деценије одгодиле остварење њезиних народних идеала. Питање је, а које књига г. Ристићева, хотимице или нехотице, не даје никаква одговора: да ли је Србија повела политику која води рату и угазила у рат по својој иницијативи, не тражећи ничија савета, или и не обзирући се ни на чије пријатељске опомене, или да ли је она надлежно позвана да иде напред као руска авангарда, и да ли је у том другом случају и каквих је позитивних обећања она добила?

Аустро-Угарска је 1875—6 год. држала два гвожђа у ватри. Она се с једне стране споразумевала, уговарала и предузимала заједничке кораке с Русијом. С друге стране она је везивала своје интересе са интересима енглеским. С Русијом заједно она је отварала Источно Питање; са Енглеском она се приправљала да га решава у духу својих интереса. И ако је желела и радила на томе да се заплети на Балканском Полуострву развију, Аустро-Угарска их није могла противно вољи Русије и без руског удеовања довести до оне тачке докле је то потребно било, па да могне приступити извршењу својих циљева. Солидарност њезиних интереса са Енглеском, држање које је Немачка према њима заузела, јемчили су јој, да, кад се већ једном буде приступило решавању Источнога Питања, ти њезини интереси неће бити запостављени.

Ми смо већ раније истакли, како је ступање Србије у оружану акцију било најподесније па може бити и неопходно средство, да се кризи на Балканском Полуострву даду оне размере, које су биле потребне да се може приступити решавању Источнога Питања путем нових ампутација турске царевине. И Србија је пошла, дала се завести на тај фаталан пут, да сама собом руши своју народну будућност. Питање је сад још од големог историјског значаја: да ли је Аустро-Угарска, уз припомоћ Немачке, успела навући Русију на пут активне политике према Турској, и да ли је Србија своју акцију повела у договору с Русијом, по жељи руској и по саветима руским, или је на против Србија, наведена лукавом игром аустро-угарске политике, послужила као средство да се Русија ангажује, да се изазове на оружану интервенцију противу Турске? Ову капиталну тачку у историји наших ратова за ослобођење и независност г. Ристић апсолутно ни у чем и ни у колико не расветљује.

свију посредничких предлога, учињених од стране великих сила, упустити у разматрање таквих предлога Србијиних. Тога ради писмо је, као сомација, требало да садржи рок за одговор. Док на против упутства која су уз њ додана за нашега заступника у Цариграду, више су него излишна.

Ћутање ово у толико нам непријатнији утисак оставља, у толико нас јаче мора утврдити у нашим рекриминацијама према онима који су водили нашу политику, што је данас у опште утврђено веровање, да званична Русија није хтела рата год. 1876.

— —

Кад је већ пошла путем који неминовно води рату с Турском, да ли је Србија учинила све што се могло, што је потребно било учинити, да се побољшају наши изгледи на успех, да се са њом заједно ангажују у борбу сви чиниоци и сви елементи, чији су интереси били солидарни са њезиним интересима? На тај циљ Србија је имала да развије своје делање у трима правцима: да се сама оружа и прибира; да припрема револуциони покрет како у српским земљама, које још нису биле њиме захваћене, тако и у Бугарској; да настане свим силама склонити и друге балканске државе, Грчку и Црну Гору, (на Румунију није се никако могло рачунати) на заједничку акцију. Остављајући стручним војницима да оцене је ли Србија у погледу својега оружања и своје војне спреме у опште учинила све што је могла учинити, ограничавајући се на то да констатујемо да подизање револуције у Бугарској и у Старој Србији није ни у колико испало за руком, што у осталом и г. Ристић изречно потврђује, ми ћемо се уставити једино на овом трећем питању, питању о радњи на утврђивању заједничке савезничке акције са другим балканским државама.

Са Црном Гором радило се правилно, опрезно и разборито, као што је и требало радити. Чим се почело озбиљно помишљати на рат, чим су се предузеле припреме за вођење рата, отворени су одмах преговори с Црном Гором у циљу потписа савезничкога уговора. Г. Ристић даје у својој књизи све потребне детаље о тим преговорима, који су завршени потписом уговора од 4 јуна 1876 год.

У погледу Грчке, као да се није ишло ни из далека, путем којим је требало ићи. За војну дружбу са Краљевином Грчком, тврди г. Ристић, није било никаква изгледа, јер је она најпре избегавала да призна, а доцније је сасвим и одрицала важност уговора, закљученог између ње и Србије 1867 год. У томе смислу г. Ристић је, као министар спољашњих послова у првом Стевчином кабинету, давао објашњења Народној Скупштини још септембра месеца 1875 год. (стр. 87).

Судити је по овоме да је Србија у погледу Грчке била на чисто много пре него што се сама решила да ступи у акцију, да је знала у тврдо да на Грчку не може ни у колико рачунати, да Грчка или с тога што није спремна и не може да се спреми, или из ма каквих других разлога не мисли улазити у рат противу Турске. На основу чега је српска влада стекла такво убеђење, после каквих корака је она дошла до тога тако јаснога, тако прецизнога сазнања, то се не може ни у колико видети из књиге г. Ристићеве. Ту, у глави VIII, која говори о положају других балканских народа и држава према српско-турској борби, г. Ристић

излаже, како је намесништво продужило одржавати са Грчком оне везе које су биле засноване под кнезом Михајлом, и како су у години 1869 и 1870 биле између Србије и Грчке измењане мисли о солидарности њихових интереса. Али никаква помена ни ту нити игде у књизи г. Ристићевој нема о каквим озбиљним, формалним корацима за заједничку акцију у времену од када је плануо устанак у Херцеговини, па све до дана кад је Србија ступила у рат противу Турске!

Требало би да имамо на расположењу целокупан текст српско-грчкога уговора о савезу и у целини сву преписку, исцрпан ток свих преговора који су се водили између Србије и Грчке пре ступања Србијиног у рат, па да можемо изрећи наш суд о томе, да ли је Грчка проневерила своју дану обавезу, кад је пустила Србију да сама води борбу с Турском. Наш суд би морао зависити од тога: да ли је уговор о савезу био закључен ad hoc, с обзиром на ситуацију која је била у год. 1867 и за случај да се рат непосредно изроди из те ситуације, или је он имао генерални карактер и протезао се на известан рок или на неодређено време; да ли је затим casus foederis имао да настане самим тим што једна уговорна страна отвара непријатељства противу Турске или су предвиђене биле нарочите погодбе, под којима једна страна уговорница може другу ангажовати у акцију. Али било све то како му драго, стојала Грчка или не у уговорној обавези према Србији да заједно с њом у сваком случају и за сваку евентуалност, ратује противу Турске, била она у праву или не кад се решила да скрштених руку гледа српско-турски двобој — према самом изречном признању г. Ристићевом стоји неоспорно тај факт, да је Србија пре него што је ступила у рат знала на чему је са Грчком, знала да на њу не може рачунати. И ми не можемо онда да се начудимо писму, које г. Ристић управља грчкоме председнику министарства, Кумундуросу, под 28 јуном 1876 год. тражећи му објашњења о држању Грчке и опомињући га на обавезе које потичу из савезничкога уговора, више од месец дана по отпочињању рата и у тренутку, кад његов исход, неповољан по српско оружје, није више могао бити у сумњи. Не личи ли ово на одоцњена присећања, на беспредметне рекриминације, које ничем не воде, никаква ресултата не могу имати?

У глави VI „Србија и Црна Гора улазе у борбу“, г. Ристић износи неколике врло интересантне податке о самом вођењу рата и о преговорима о примирју. Тако нарочите пажње између осталог заслужује и она напомена, да је ратни план по коме се офансива имала водити на све стране, од ушћа Дрине па до ушћа Тимока, дело Војнога Савета, а да је Министарски Савет сасвим противно заступао паметније и практичније гледиште да офансиву, у први мах, предузму само Дринска и Ибарска војска. Не мање су занимљиви они подаци који се односе на наизменичну колебљивост и пренагљеност кнежеву. С друге стране важна

је такође, нарочито после свега што се десило у Србији последњих година, сведоџба г. Ристића, да се тада, и у оном бурном ратном времену, кнез Милан није дао завести ни за један тренутак на пут државнога удара, већ да је сам својом властитом иницијативом, одсудно и без одлагања одбио покушај атентата на Устав, припремљен у делиградскоме логору.

Али више свега се истичу својом важношћу излагања, која г. Ристић даје о току преговора о примирју и нарочито о улози коју генерал Чернајев игра том приликом. Посредовање страних сила, нарочито Италије и Енглеске, дошло је било тако згодно, да је Србија могла обуставити непријатељства непосредно после славне Шуматовачке одбране. И на тај начин Србија би свој први рат завршила сачував у пуној мери своју војничку част. Ђуниске катастрофе и ултиматума руског тада не би било. Једанпут мање Србија би била спасавана и о њој не би могле пасти оне тешке речи Александра II, које су јој тако много нахудиле у руском и у општем европском јавном мњењу.

Писац утврђује да на њега и на владу српску, чији је он члан био, не пада одговорност што тако није и било. Он са своје стране, као министар спољашњих послова, учинио је све што је могуће било, да се примирје закључи, те да се Србији уштеде поразли који су је чекали. Одговорност за продужење непријатељстава и за све моралне и материјалне штете, које је Србија отуда претрпела, пада на генерала Черњајева, главнога команданта моравске војске. Чудновато нам само пада што г. Ристић остаје овде на голом констатовању тога крупнога факта, што се задовољава да утврди само то, да примирје није примљено од српске стране једино за то што је Черњајев најживље наваљивао да му се оставе одрешене руке, стављајући у изглед брзе војничке успехе. Шта је побудило Черњајева, да тако поступи? Да ли је то био само претерано лакомислени оптимизам, или су ту били какви други смерови? Да ли Србија није хотимично вучена у пораз, те да би само послужила као средство за изазивање даљих компликација, које би морале сломити устезање званичне Русије и нагонити је преко воље њезине у рат са Турском? Да ли одбијање примирја, једном речју, није извршено у свесној намери да се оде Ђунису, те да би се кнезу српском могла отправити она кратка, али речита депеша: „Телеграфишите искрено Цару, иштите примирје у 24 сата“? — О свему томе г. Ристић, брижљиво, консеквентно ћути као заливен.

И ова је књига г. Ристића, као и сви његови ранији списи, писана лепим српским језиком и једрим и елегантним стилом. Излагање је у њој колико јасно и концизно толико и пуно занимљивости, што чини да се она чита и у сласт и са коришћу. Ми је најтоплије препоручујемо нашим читаоцима.

Београд, мај 1896.

Др. М. Ђ. Миловановић

Др. *Мих. В. Вујић.* **Начела Народне Економије**; књига прва, стр. 280, 8°. Државна штампарија, 1895.

Наша економна књижевност ретко се принавља делима већега опсега, као што је дело чији наслов горе исписасмо. У народа бујнијег и разноличнијег привредног живота, код којих се више ради на свестраном подизању економске моћи, и књижевни су радови ове врсте чешћи и обилатији. У нас, напротив, као младога народа који је тек стао на снагу и који, налазећи се у прелазу из патријархалног стања ка увођењу нових друштвених и економних установа, има да постигне при данашњем брзом развијању на пољу свога материјалног благостања и културнога напретка за деценије колико су срећнији народи могли да постигну вековима, — морају да протеку дужи размаци времена, па да се појави какав замашнији и потпунији умни рад. Јер ево скоро ће проћи три деценије од када су угледала света дела Косте Цукића (Државна Економија, у три части, 1852—1862) и г. Чедомиља Мијатовића (Извод из политичке економије и Наука о државном газдинству или наука о финанцији, 1867—1869). као знатнији књижевни производи ове врсте код нас; и тек након тако дугог времена у коме се и сама наука знатно изменила дочекујемо ново једно дело, које ће неоспорно обогатити нашу веома сиромашну економску литературу.

Дело г. др-а Вујића, о коме је реч, одликује се од радова досадашњих наших трудбеника, који су покушавали да нам изнесу науку у њеној целини, већом потпуношћу и самосталношћу израде. То је прво дело на српском језику, које ће обухватити науку о народној привреди по свима њеним гранама. Као вишегодишњи професор, писац нам у њему износи сређена и у неколико допуњена своја предавања, подељена у *три књиге*, од којих прва садржи *историјски развитак науке* друга ће обухватити *теоријски део* или чисту науку, а трећа *економну и финансијску политику*.

Прва књига коју приказујемо подељена је у два дела. У првим, или *основним претходним питањима* излажу се општи научни појмови, говори се о научности и важности науке, о узроцима њене позне развијености, методи, месту које заузима међу осталим наукама и т. д.; и у једно тријестак листа добро збивенога слога писац припрема читаоца за потпуније разумевање садржине предмета. Други део садржи кратак преглед развитка економских замисли у старим и средњим вековима, суштину меркантилних појмова, доктрине физиократске, учење Адама Смита и његових следбеника и образовање новијих привредних теорија. У главноме писац своди све савремене теорије економне у три правца или школе, а то су ове: стара или либерална школа која се зачела у редовима физиократским и Смитовим, но чији су прави творци Малтус и Рикардо. а најбоље је и најпотпуније изложена у делима Џон Стјуарта Мила: критичко-историјска, или како се данас радије назива реалистична школа, којој су положили темељ Фридрих Лист и Хенрих Кериjе, и она је

највише заступљена и највише разрађена у Немачкој: и комунистичко-социјалистичка школа, која је добила највидљивији израз у тако званом научном социјализму такође у Немачкој.

Као што се види, наука о народној привреди цепа се у више праваца: и она има своје дарвинисте и антидарвинисте, на чему јој се не може већ ни по томе замерити што је најмлађа у колу својих другá. И сад је важно знати који је правац заступљен у Начелима Народне Економије, у колико се то из ове прве књиге може сазнати. Пошто смо је прочитали, могли смо лако познати писца с те стране. У осталом то нам он сâм отворено без устезања каже још у уводу... „Ми смо, вели он, према томе и у изради овога дела у свима важнијим питањима неотступно стали под заставу оног свесног прогреса који само права наука и добра политика народима дају — противно гледишту тако зване старе ортодоксне или либералне економне школе.“ Овај рад г. Вујића, ценећи га велимо по мислима у овој првој књизи, можемо уврстити међу ваљаније и потпуније књижевне радове писаца који су већ раскрстили са старим теоријама, који не гледају данашњи привредно-друштвени строј у ружичастим бојама по примеру неких мамчетроваца (јер их има који су и песимисте, па опет им тај строј изгледа најбољи), не сматрају да је све што у њему постоји најбоље и да не би могло бити боље; али опет зато нису ни крајње песимисте, којима све изгледа у најцрњим бојама и који виде праузрок свима друштвеним недаћама у установи приватне својине и слободној утакмици, гледиште које заузима правац социјалистички.

Правац који заступа г. Вујић у своме делу правац је савремене науке која верује у вечити прогрес човештва и непрестане поправке друштва вољним и разумним радњама људским, без напрасних скокова и потреса, као што ће се то видети из неколико питања на којима ћемо се задржати.

Први и најстарији научни правац који се образова у економној науци у међувремену од половине прошлог па до половине овога века, назван данас стара економна школа, заснива своје учење на природи човековој, једнострано схваћеној и површно посматраној, а именo на личном интересу као изразу приватног егоизма у коме се манифестује стална тежња за тековином богаства. По својој јачини тај егоизам један је исти код свију лица и народа кроза сва времена, и само му ваља пустити узде, оставити свакоме човеку неограничену слободу у раду и кретању, па ће из те тако слободне игре приватних интереса поникнути најсавршенији економни поредак у коме ће и појединци и цело друштво доћи до највеће среће. Та општа поставка послужила је као основица у извођењу теорија о економном индивидуализму и либерализму, тумачењу и правдању свију економних чињеница западног индустријског друштва. Теорија ренте предузимачке добити, најамнице, пренамноженост људства, беде и сиротиња и т. д., све је то излив физичко-психичке природе човекове, последица наших саможивих жеља и прохтева

и тих последица може само тако нестати, ако би нестало и самога човека са лица земљина, или бар у најмању руку ако би се успело да се из основа измени и ублажи његов ненасити егоизам. А пошто то није могуће, то су, вели се, узалудне и све мере које предузимају друштво и држава да разним поправкама ублаже беде и изгладе економске неједнакости. Привредним поретком владају, тврде представници економног либерализма природни закони онако исто стални као што су закони физичке природе, и људи нису у стању да их мењају, нити би требало да то чине све и кад би могли, јер су они за данас најбољи, бољи од свију позитивних закона којима се само спречавају благодетна дејства савршеног природног поретка у друштву.

Писац напушта то колико једнострано толико и настрано гледиште које води одрицању свакога напретка. Он узима да је лични интерес најјачи покретач рада, али сматра да има и других побуда којима се човек при томе руководи, поред осећаја о себи самоме у њему се јављају и осећаји социјални. „У самој природи људској постоје две основне сасвим противуборне тежње, или управ два супротна нагона: љубав према себи самоме (егоизам), која је неоспорно и по правилу претежна и из које потиче цео круг мучних привредних радова људских у циљу самоодржања и лепшега живљења људског, и учешће или наклоност према ближњима (алтруизам) из кога се развија осећај заједнице (љубав према својима, земљи и своме народу, отаџбини и човештву — оно што Немци зову Gemeinsinn)“ (28). Само помоћу те две врсте супротних мотива који се испреплећу у човеку даје се разумети привредни живот људских заједница. Јединка сама по себи није ништа. Као по многим тако и по економној страни она у битности зависи од својих ближњих, управ човек је могао постати оно што је тек развитком осећаја према својим ближњим. Економни индивидуализам не одриче да у човеку постоје побуде противне егоизму, али сматра да им није места на пољу економном Кад је само реч о тековини богаства оне ишчезавају, губе се, или бар постају тако незнатне, да се могу не узимати у вид па опет да се због тога не падне ни у какву погрешку.

Проучавање психолошких мотива једне и друге врсте само по себи није довољно да се дође до правих истина. То је само једна страна истраживања. Писац придаје толико исто важности и проучавању спољних факата која су одсев друштвеног стања, често и несвесне тежње извесне епохе, и само на основу резултата добивених по обема странама истраживања може се поуздано приступити постављању теорија. Ту сад природно долазимо на методу испитивања, питање око којега се још воде узалудне распре, па се често по њему и школе обележавају, на пр. стара школа назива се дедуктивном што у њеном начину изналажења истина преовлађује дедукција, а нова се зове историјска што посматра појаве у њиховом историјском постајању. Г. Вујић стоји на гледишту последње, пут на сваки начин поузданији. Метода у економној науци по њему је историјско-индуктивна и статистичка која истраживањем обу-

хвата привредни живот у прошлости и садашњости. „Историјско истраживање казује нам постанак и развитак привредних облика: с њим упоредо иде и опажање савремених чињеница: а градиво које нам поглавито статистика пружа казује нам опет садашњост привредног живота: на овој основи могу се тек поставити теорије и то поглавито путем аналошког искључивања“ (48). То је пут којим по мишљењу писца ваља поћи у истраживању, нарочито тежих и заплетених појава који доминирају развитком науке. Факта историјски испитана и проучена илуструју теоријске принципе и одређују у неку руку границе до којих извесне истине могу да важе. Као што се помоћу историје расветљава привредни живот у прошлости, тако се он сазнаје помоћу статистике у садашњости а обадве скупа имају да нам покажу пут будућности. И од када су историјско-статистичка истраживања нашла јачу примену на пољу народне привреде и саме су теорије добиле постојаније облике.

Али из тога не треба извести да писац одбацује дедукцију, да напушта свако извођење и дискусију принципа и да се просто ограничава на дискрипцију и гомилање факата која су сама по себи нема, као што неки од новијих писаца показују у томе правцу доста пронопсирану тежњу. На против, он вели како „и на пољу привредних појава као у опште при сваком испитивању природе и живота, индукције и дедукције спајају се ипак на крају крајева у једну нераздвојну целину коју сами људи цепају према томе како кад и како где која половина претеже према разној природи предмета који се испитује, али која је у суштини увек једноставно оружје разума људског“ (47). Индукција и дедукција не искључују се но се помажу и допуњују, само прва ваља да претходи другој. Дедукција је без индукције празна, а индукција без дедукције нема, обадва процеса чине једну целину. Као што десна и лева нога по упоређењу Шмолерову, служе подједнако ходу, тако индукција и дедукција помажу подједнако мисленом апарату у проналажењу научних истина. Класичној школи не замера се толико што се служи дедукцијама колико на томе што њезине дедукције не почивају на тачно испитаним и овереним поставкама, на пр. погрешна је поставка: да је егоизам једини покретач радљивости и да је један исти код свију народа и у свима временима, јер видесмо да има и других покретача којима се људи опредељују у својим акцијама.

Једно од најважнијих питања које дубоко засеца у основни појам науке јесте питање о томе: да ли су привредни појави и закони који њима владају апсолутни и непроменљиви, или су само релативни, то јест да се мењају према временим, просторним и другим приликама, јер закључци у погледу практичних ресултата та два гледишта принципијално се разликују. Г. Вујић, одмах можемо рећи, заступа ово друго гледиште. Пре свега он покушава да схвати науку статичко-динамички, то ће рећи посматра појаве који су предмет њеног изучавања у стању мира, такви какви су и у покрету или непрестаном развијању, гледиште сасвим у духу модерних социолошких принципа. „Развој привредних

чињеница, тврди он, не креће се једном одређеном линијом као какав прост физички, механички појав (као на пр. кретање небесних тела) већ тече и напредује све даље и поред свих прекида јавља нам се у све новим облицима друштвеног живота" (22). Економни закони, по његовом мишљењу, нису закони физичке природе, израз снаге мртве материје, као што узима стара школа. него емпирички, историјски или социјални закони који имају релативан карактер. јер важе за извесне периоде економног развитка.

У основи се сматра погрешно истицати принцип непромењивости у појавама привредног живота где поред природних играју замашну улогу и социјални фактори: осећаји, мисли, идеали, у опште снаге људскога ума у битности променљиве. Економни живот не само да није подложан менама, него још те мене нису ван утицаја разумних делатности људских. У борби са природом човек је у многоме успео да овлада њеним снагама и да у неколико измени правац њезиним појавама Има истина појава који су и који ће увек остати ван домашаја његових моћи, али има их и таквих које он може да модификује. Зар људи нису у стању да у извесној мери измене правац појавима у атмосфери, да рецимо спрече ужасно дејство електрицитета, или да променом спољног облика земљишту, на пр. пошумљавањем оголелих предела, измене правац ветрова и умере број кишних дана, па чак да произведу на извесном простору вештачку кишу, да облагорођавањем биљака и животиња произведу нове феле и т. д.? Кад се човек већ толико оспособио да може да утиче на правац чисто природних појава, онда је његов утицај извесно далеко већи у области друштвеног живота. Људи су неминовно упућени на све јачу борбу са све мање издашнијом природом, и како се та борба временом мења, то и привредни облици добивају друге изгледе. У том смислу писац схвата друштвено-економни живот. „Где год, вели, има живота и напретка ту мора владати начело промењивости. јер је промењивост полазна тачка сваке теорије напретка.“(21).

У томе нас утврђује историја економних чињеница. Узмимо за пример рад и приватну својину. Људски рад морао је проћи разне и дуге фазе док није постао оно што је данас. Прво га налазимо у ропском стању. За тим у стању привезаности за земљу (отропство) и најзад у стању слободном. Својина тако исто морала је претрпити разне модидификације док није постала инивидуална, па ни данас нико не би смео поуздано тврдити да је фаза у њеном развитку завршена.... „У социјалном животу нема ничега, продужује писац, тако природно неопходног и неприкосновеног што никада и ни у колико не би подложно било променама (па и саме установе породице и својине)“ (269). Стојећи на томе гледишту, човек може беспристрасно да оцени значај научних привредних система који су се овда онда јављали и имали својих заслуга по образовање науке. Меркантилни систем на пр. одсев је једне периоде у привредном развићу која се карактерише борбом обртних капитала против феудалног строја некретне својине, али се одмах из-

рађа у привилгије, монополе и претерано државно туторисање чиме се сузбивала слобода рада. Мисли физиократа и Адама Смита потпуно се правдају у своме времену, шта више оне имају големих заслуга по науку, јер су допринеле да се сруши меркантилни систем и прогласи слобода рада и кретања. Али оно што је важило пре стотину година не може важити и за данашње прилике. Програм новог индустријског доба, примећује г. Вујић, не може бити она политика Laisser faire-а коју је инглеска економна теорија као некакав природни закон иставила. Људи су дакле у стању да мењају привредни строј а они га у ствари мењају, замењују једне чињенице другима које се према времену сматрају као боље и прилагодније; — али о томе старе теорије неће да знају, гледећи вечито и апсолутно онамо где је све пролазно и носи отисак прилика и услова извеснога времена.

Даље г. Вујић схвата циљ народне привреде више са гледишта социјалног, посматра економни живот са стране општих интереса као једну органску целину, а не атомистички као прост агрегат или збир приватних привреда, по примеру индивидуалиста који поглавито имају у виду јединку (индивидуу) и њено благостање. Између приватне и народне привреде постоји на сваки начин разлика која проистиче из саме природе њихових циљева, и ту разлику писац јасно обележава, јер вели: „Циљ приватне привреде је одржање себе и својих гомилањем имања, а циљ народне привреде је осигурање културног напретка који се даје постићи само хармонијским развитком продуктивних сила друштвених“ (33). Ту разлику која се често губи из вида потребно је знати. Јер поједини човек има један циљ а друштво други и различан. Први се може обогатити радом и нерадом, може живети од ренте, а други то може постићи само на један начин — непрестаним свлађивањем природе и црпљењем њезиног богаства.

У томе низу мисли долазимо на г. Вујићеву дефиницију науке која гласи: „Народна Економија испитује односе људске према природи и међусобне односе људске у друштву, у колико ти односи засецају у питање о продуктивној снази народној и благостању друштвеном“ (40). У свакој науци у опште а у економији посебно тешко је дати тачну одредбу, изразити суштину њенога предмета у неколико речи или баш и у неколико врста. Дефиниција коју писац износи обухвата два главна чиниоца народне привреде, субјект и објект, човека (друштво) и природу, а то двоје не сме се изгубити из вида ако се не жели забасати у крајности при постављању теорије и извођења закона економних; и с те стране горња одредба изгледа нам потпуна, у толико више у колико има у виду производњу и поделу добара, јер питање о благостању већ само по себи импліцира питање о подели, један од најважнијих економних процеса данас о који се спотичу све теорије.

Наука о народној привреди стекла је веома много дефиниција, и ред у коме су се оне низале најбоље илуструје развитак саме науке. У почетку су је схватали као науку о производњи материјалних добара,

али тако да сама природа при томе игра главну улогу, и у томе појму ишло се тако далеко да се тврдило како би закони производње били оно што су чак и онда кад не би било човека, толико се потцењивао његов утицај на привредни развитак. Такав појам истакли су прво физиократи. Они су претерано тврдили да је једино земљорад продуктиван па дакле и једини извор богаства, заснивајући то своје тврђење на погрешној поставци да земљиште (природа) производи само од себе под утицајем природних закона, одакле је потекла мисао о чистом приносу земљорада. Адам Смит, гледећи да побије то једнострано мишљење, ставља се на сасвим супротно становиште, јер износи да је богаство у раду, и тако економија постаје наука о раду. Назори физиократски и Смитови послужили су социјалистима као полазна тачка у постављању њихових теорија. Кад земљиште, веле они, производи без удела човекова рада, онда појединци немају право да га присвоје, оно не може бити предмет приватне својине и за то треба да припадне друштву. С друге стране, кад је у раду богаство, ваља и да припадне радницима, то јест оним лицима која се баве ручнам радовима и непосредно мењају облике материје. Смит изрично вели како је у првобитном стању које је претходило заузимању земаља и гомилању капитала целокупан производ рада припадао раднику, није имао да га дели ни са власницима земаља ни са капиталистима Зато се социјалисте највише хватају на веле да би то и данас тако било да се то стање није изменило друштвеним установама. Једно и сувише апсолутно мишљење природно је изазвало друго и себи супротно. Тако обично бива па тако је било и овде. Сувишено прецењивање једног или другог фактора посебно, природе или човека, створило је супротне назоре горњим, а на име отуда су логично изведене теорије о аграрним и индустријском колективизму. И данас има писаца који при томе падају у једностраност, то јест у колико прецењују улогу једног у толико потцењују улогу другог фактора. Тако недавно умрли Лавле узима у вид поглавито улогу човека у народној привреди. „Политична економија је, вели белгијски економиста, наука која има да одреди какве законе треба људи да усвоје па да дођу до највеће обилности корисних добара, да их правично расподеле и рационамно потроше“.

Прво гледиште по коме се придаје сав значај природи и по томе узима да је економија науке о материјалном богаству — стварима је днострано је, јер у том случају она би била природна а не социјална наука, гледиште погрешно у томе смислу што посматра богаство апстрактно а не у односу према човеку и његовим потребама. Друго гледиште исто је тако непотпуно, пошто се по њему губи утицај природе и сва улога придаје се вољним радњама људским. Међутим неоспорно је да обадва чиниоца утичу на образовање и развитак економних облика. Друго је питање који од њих претеже, да ли човек или природа. У почетку је на сваки начин била природа све и сва; човек је живео од онога што му је она бесплатно пружала. Данас видимо да човек узима пре-

вагу и све више постаје господар природе. У осталом излишно би било истраживати неку тачност у ресултатима за које се тражи сарадња обадва чиниоца од којих некада пресеже један а некад други — што зависи од времена и месних прилика. То је исто толико колико и кад би, вели Мил, човек хтео да одреди која од две оштрице маказа више утиче при сечењу, или који од два чиниоца, пет или шест, доприноси више образовању броја тридесет. Ма како се узело, тек се улога ни једног ни другог чиниоца у народној привреди не сме изгубити из вида. Ето зашто велимо да је одредба у Начелима Нар. Економије потпуна, или бар да у суштини обухвата предмет економне науке.

Још једно не мање важно питање којега се писац у уводу дотиче. Г. Вујић придаје народној економији значај који она данас с правом треба да заузме у колу изучавања друштвених наука, то ће рећи прво место, да буде полазна тачка свима оним који се баве студијом замршених социјалних и политичких питања, пошто се, како вели писац, остале друштвене науке не могу научно разрађивати без претходног познавања економних прилика, и пошто је економна страна живота основица свима осталим странама. „Јер цео развој људскога друштва, судбина културе и политичког облицја његовог даје се у основи свести на привредне прилике и објаснити економним узроцима" (13). Свима великим друштвеним покретима и историјским догађајима доминирају материјални интереси, управо историја је низ борби класа у којима економни интереси долазе на прво место. Наш устанак почетком овога века ресултат је, по његовом мишљењу, економних прилика нашега народа. Глобе и кулуци, доцније и намети што су Турци ударили, покренуло је масу да се буни, као што је то лепо опевано у познатој Вишњићевој песми: „Ту кнезови нису ради кавзи, нит' су ради изјелице Турци, ал' је рада сиротиња раја" . . . и т. д. Напалеон I извесно се није пребацио кад је рекао да у Великој Револуцији треба гледати побуну трбуха. Историци новога кова већ почињу да увиђају значај народне економије по дубље тумачење историјских догађаја. Један међу чувенијим историчарима, професор Фелинг, вели о томе ово: „Цео политички и морални, умни и религиозни развитак друштва зависи од појава економних и мена које има да нам разјасни политичка економија. Општи историјски покрет човештва не могу разумети људи који нису довољно упознати са разним фазама економне историје и законима економних чињеница" . . . ,[1])

То исто важи за право и политику. „Сав правни и политички строј државни даје се у основи свести на економни систем земље, наставља г. Вујић: позитивно право у свом историском развијању само је израз

[1]) The whole political and moral, intellectual and spiritual devlopment of society depands of the economic phenomena and changes which ilt is tke business of political economy to explain. The geveral historical movement of himanty cannot be understood by men who are insufficintly acquainted with various phases of economic history and wirh the laws of ecouomic facts. . . — The Economic Journal, 1894. стр. 397.

и заштита свакидашњих економних прилика друштвених"(14). То гледиште није претресано; оно само илуструје данашње прилике. Најбољи и идеално најсавршенији закони које доносе скупштине не могу пустити своје жиле у сâм реални живот ако нису скројени према правим економним условима земље.

Има писаца који у том материјалистичном схватању друштвеног живота иду у крајност. Ахило Лорија,[1]) професор економије на университету у Падуи, иде даље и од самога Маркса, тако далеко да у развитку друштва управ и не види ништа друго до борбу материјалних интереса. По његовоме мишљењу сви ратови и револуције, сви друштвени покрети, промене династија, облици владавине, сви појави религиозни, морални, правни, речју све делатности и све манифестације друштва своде се на један једини економни узрок — систем присвајања и поседније земљишта. Стојећи на том чисто материјалистичком гледишту, Лорија наводи како од 286 светских ратова 258 су потекли непосредно из економних узрока а 28 носе тек само привидно религиозну одећу а у самој ствари и њих је изазвала чисто борба интереса. Борба између Гвелфа и Гибелина, борба између Беле и Црвене Руже, или у политици борба између торијеваца и виговаца, конзервативаца и либерала и т. д. проузроковане су тако исто материјалним интересима. Власници земаља подигли су на престо Луја XVIII, али су га оборили капиталисти. Уједињење Италије подстакнуто је интересима класе капиталиста. Сама држава је политички израз извесних економских услова а позитивно право у њој резултат је имовних односа и њега поглавито диктују класе сопственика у цељи да одрже свој надмоћни економни положај. Претставнички систем са својим партијским животом изумели су власници земаља и капиталисте ради своје угодности, како би могли утицати на судбу државну преко својих изабраника — а да не напуштају своје послове. Реформација је произишла из борбе између непродуктивног рада свештенства и сопственика земаља, њезин је непосредан повод у трговању са индулгенцијама, а циљ јој беше да огласи манастирска добра за световна. Па и саме религиозне замисли и веровање у натприродне силе потичу јединствено из немоћи рада човекова да укроти природу, и отуда религиозни осећаји слабе у мери у којој расте моћ човекова рада над природом. Лорија из тога изводи победу протестантизма над католицизмом у земљама јаче индустријске снаге и т. д. и т. д. Сви ти и многи други појави и догађаји у светској историји којима обилује дело италијанског професора, само се привидно заогрћу разним плаштевима: политичком, династичком, религиозном, борбом за правду и слободу и т. д. а у самој ствари у суштини зависе од узрока економне природе, јер он покушава да их разјасни еволуцијом својине.

Главна мисао Лоријева, у чије претресање ми нећемо улазити, и ако је неоспорна, ипак нам изгледа претерана и екслузивна. Људи се

[1]) Les bases économiques de la constitution sociale, 1893. у преводу.

по њему не боре за начела правде, истине и слободе, њих не загревају нити одушевљавају какве узвишеније мисли или идеали. Истина они о себи тако мисле али то је проста самообмана, њих покрећу на све једииствено интереси и услови материјалног положаја, вели Лорије. Лишен свију идеала, човек према томе не би био ништа друго до једна проста машина која под пресијом парне снаге само дахће, један окорели материјалиста као и Рикардов „економни човек“ који се опредељује само својим егоизмом. Признати се мора да у данашње време, када су с једне стране религиозни осећаји веома утанчани а с друге наука ма колико да је развијена, није у стању да даде одговора на свако „како“ и „зашто“, да у времену видимо општег неверовања и недогледности у будућност, — свак трчи за материјалним богаством: све је ударило у ово-земна уживања и луксуз, онај који има најмање тежи да се избарабари у начину живљења са оним који има највише: да се све мери и плаћа новцем, једном речи човек је постао роб, у место да буде господар материјалних услова савременога друштва: али при свем том не да се ни замислити да се човек у чињењу великих дела не покреће и узвишенијим осећајима и племенитијим идеалима. Јер ако тога не би било, морале би наступити ужасне моралне кризе које би изазвале рат „свакога противу свију.“

У излагању другога дела одржан је добар размер. Социјалистичка школа заузима истина највише места, али то није без свога разлога. Међу писцима меркантилне периоде пропраћени су као најважнији А. Сера, Жан Бода и Монкретјен. Колбера по својим практичним радовима писац с правом издваја из реда правих меркантилаца који у новцу гледаху богаство: више га сматра као државника широких погледа који је поглавито имао у виду развитак француске индустрије, па је у томе правцу неуморно и радио.

На овоме месту имамо да поменемо једну новину коју г. Вујић уноси у историју развитка науке, новину која се нас Срба највише тиче, а то су радови једног нашег саплеменика, приморца Ђурђа Крижанића чији радови на овоме пољу падају око половине седамнаестог века, дакле кад су у највећем јеку владали меркантилни појмови у западној Јевропи, и значајно је да се он није дао завести многим погрешним појмовима њиховим. Крижанићеви здрави погледи на привредни живот народни надмашују погледе многих му савременика и прелазе више на страну оне струје која је прокрчила пут образовању науке. Тако богаство народно по њему није у новцу као што се у то доба држало него у радиности, јер вели да су занати кориснији краљевини него ли најбољи рудокопи и златна брда (89, Нач. Нар. Ек.). Исто тако његови погледи на трговину, множење људства, финансијску политику и друга питања измакли су може се рећи од свога времена. Крижанић би већ био уврштен у ред првих економних писаца својега времена да је своје мисли излагао на језику којег западног народа. Он је писао на руском или некој смеси руско-српског језика те је до скора остао непознат.

Ко би хтео да се упозна, а вредно се упознати са економним назорима једнога Србина који је писао пре два и по столећа, упућујемо га на ваљану расправу г. Вујића у којој су изложени главни погледи Крижанићеви на привреду и државу.[1])

Од физиократских писаца изложене су главне мисли оснивача тог првог економног система са научном основицом. Франсоа Кенеја и његових помагача и Ђака, Дипона од Немура, Гурнеја и Тиргоа. У новијој научној струји која истиче науку као једну целину заузимају неоспорно прво и најважније место Давид Јуме, Адам Смит, Жан Батист Се, Смитови следбеници: Малтус својом теоријом о множењу људства и расправљањем питања о сиротињи и Давид Рикардо замашним проблемом поделе добара који створише стару инглеску школу, одвојивши се од Смита нарочито својим крајње песимистичким погледима на будућност радника индустрије, и најзад је поменут Мил као философски представник те школе.

У ред писаца који се истакоше као противници претераног и прераног доктринаризма старих теорија и покушаше да створе нов правац који би имао јачега ослонца у историји и самоме животу народном, истичући на место човека егоисте класичне школе реалног човека каквог нам представљају стварне прилике, који носи обележја занимања, средине у којој живи, народности, ступња културе и т. д.: због чега се тај нови правац и назива реалистична школа, г. Вујић ставља на прво место Фридриха Листа Немца и Хенриха Керија Американина. Лист је по њему први и прави творац новога правца: он је први изнео значај историјске методе у економији а не Рошер, скренуо пажњу на национализам у економном развитку, обелоданио настраности економног индивидуализма, космополитизма и материјализма, истакао и развио заштитни систем који је Колбер отпочео да примењује и тиме показао правац у економној политици младих народа, где и јесте тежиште његова рада. С једне стране Лист а с друге Кери своjом теоријом вредности, ренте и најамнице, њих двојица разагнали су погрешне појмове Малтуса и Рикарда и показали прави пут којим ваља да пође наука и којим она и данас греде у своме развијању

Трећи економни правац или социјалистичко-комунистичка школа највише је, рекосмо, заступљен и најзанимљивији. Писац је добро учинио што се мало више задржао на теоријама о којима се код нас још нема чист појам. Он почиње кратким прегледом друштвених покрета и мисли појединих моралиста и философа у старим и средњим вековима који су истицали идеју једнакости међу људима. Али све те још неразговетне и расуте мисли, проткане већином појмовима религиозним, моралним, политичким и т. д. не сачињавају оно што се зове социјализам у данашњем смислу који је новијег порекла, јер се датира тек од Велике Француске Револуције.

[1]) Крижанићева политика (економно-политична студија), 1895

Преглед социјалистичких идеја који нам пружа г. Вујићево дело можемо поделити у три фазе. Прва обухвата све замисли и тежње писаца који су се од најстаријих времена бавили друштвеним питањима и тражили да се друштво преуреди по плановима које су они кројили не према стварним приликама живота него према њиховој уобразиљи. Њихова књижевна дела о томе прости су социјални романи у којима се често износе фантастичне слике друштвене организације, и то је романтични социјализам, ако би му се у опште могло дати име социјализма. Поред многих представника те врсте социјализма да поменемо двојицу као најзнатније. Платона и Тома Мора, познатог писца почетком шеснаестог века због свога социјалног романа Утопије. Писац је изложио детаљније његове мисли и налази у њему многе здраве критичке погледе на ондашње друштвено стање у Енглеској. Друге социјалне романисте које само помиње немају значај Морових мисли и назора, као што је на пр. Кампанела.

Друга фаза обухвата социјализам у правоме смислу а у његовом старијем облику који се истина отео од романтизма, јер се не управља према уобразиљама појединих реформатора него црпи градиво за своје теорије и аргументе за своје планове из самог друштвеног живота. али је сувише прожет идеализмом. Као такав, старији социјализам још није са себе сасвим збацио одећу философије осамнаестога века која гледаше све да разјасни људским разумом непроменљивим и непогрешивим, и он се више ограничава на сентименталне протестације противу беде и сиротиње потиштених класа, апелује на хуманитарне осећаје, јавља се управо као економни идеал друштва које напредује. Ту долазе као најважнији представници Сен-Симон, творац социјализма. Шарл Фурије, Роберт Оуен, Прудон, отац анархизма, који по својим деструктивним тежњама заузима посебно место међу новим реформаторима, Луј Блан много позитивнији од својих колега и чини прелаз новијем социјализму: он се сматра као творац социјално-демократских мисли које је Ласал прихватио и даље развио.

Трећа фаза обележава се најновијим, тако званим научним социјализмом или колективизмом који око себе прикупља највећи број присталица и обухвата од прилике време од почетка друге половине овога века па до данас. Савремени као и старији социјализам напада и жигоше друштвене неједнакости, наводећи како новчана олигархија има сву тврдоћу срца старе племићске аристократије а нема ни једну њену врлину. Али се разликује од старијег социјализма колико по основици са које полази у критиковању економног склопа толико и по обиму својих претенсија које мисли да оствари. Пре свега апостоли новијег социјализма одбацују сваки идеализам и апеловање на срце и покушавају да своје учење подупру фактима, да му бар привидно дају научну основицу, јер тврде да оно има свој ослонац ни мање ни више него у историјским фактима и природним наукама, па чак ласкају себи да га могу довести у склад са дарвинизмом, ма да је дарвинизам у основи противан свакој идеји

која циља једнакости. Даље, они сматрају да наука коју проповедају није природе нешто случајно ни произвољно, нешто што би могло бити и не бити него једна природна и историјска нужност која се врши и која ће се извршити по сили саме ствари и без утицаја људске воље а на име: да ће социјалистички (колективистички) режим на основу неке природне неопходности, фаталне еволуције, заменити данашњи капиталистички режим, исто онако као што је овај заменио режим феудални. По према приликама и потреби нису противни утицању вољних радња људских, шта више сматрају да су оне понекад нужне, како би се тај процес развијања ускорио и њихов замишљени режим што пре остварио, јер са́м Маркс вели: — „али може се прекратити периода гестације и ублажити болови порођајни“, а то значи предати друштво насилном преврату, тој „великој бабици друштвеној“. Осим тога модерни социјализам какав се поглавито разви у Немачкој има далеко шири програм делања. Он се не ограничава само на економну страну, питање трбуха „of ale and rostbeef“, него поставља себи задатак да унесе принцип једнакости у све области живота, да људе изједначи и у образовању, жељама, тежњама идеалима и т. д.: управ он себи предлаже да у неку руку измени саму природу људску.

Г. Вујић задржава се највише на теоријама представника ове врсте социјализма излаже не само њихове мисли него баца и поглед на њихов живот. Четворица су као најважнији и сва четворица Немци: Родбертус, Маркс, Енгелс и Ласал, вође социјалистичке чије идеје и данас покрећу масу радничког света и пружају умну храну социјалној демокрацији. Прву двојицу сматра као важније међу том четворицом, али ипак даје Радбертусу првенство у колико у њему гледа творца научног социјализма који је силно утицао не само на Маркса и Ласала него у опште на развитак савремених социјално-економних теорија. Као год што је вели, Сен-Симон творац целокупног социјалистичког покрета на прагу деветнаестог века из кога су поникли сви потањи правци, тако је покрету друге половине нашега века прави духовни отац био Родбертус-Јагецов.

Марксу признаје заслугу у томе, што је јасније изнео идеју о историјском развијању привредних облика, да економни развитак представља пролазне фазе и да у њему нема ништа непроменљиво, и што је јаком критиком из основа потресао веровање у принципе индивидуалистичке школе и тако допринео правилнијем схватању социјалног питања, и на послетку показао пут фабричном законодавству, што је једна мера јавне предохране противу злоупотреба саможивог капитала у данашњој великој индустрији (241). Али налази да његове теорије о двама главним питањима: вредности и образовању капитала не почивају на стварној основици да би их могла усвојити наука.

И одиста ако се хоће правилно и беспристрасно да цени Маркс, онда се мора признати да у његовим делима има ствари тачно посматраних и оригиналних које су већ одавно постале општа својина науке

но има много што ига позајмљено из теорије старе школе. Главна пак поставка коју он износи и на којој почива читава једна и најважнија страна његова учења: да је рад извор и мерило вредности свију ствари и да опет сви радови имају једно опште мерило, а то је просечно време према развитку технике, потребно за извођење тих радова. у основи својој погрешна проста једна апстракција Маркс пада у заблуду кад води рачуна само о количини а не и о каквоћи радова. Као год што не може бити речи о физичкој и моралној једнакости код људи, тако не може бити ни једнакости у њиховим радовима, или још боље у крајним резултатима радова. Можда ни један од знатнијих економних писаца није се толико удаљио од стварности у прибирању грађе за своје теорије као Маркс, иначе велики ум. Он се дао завести као и сви немачки социјалистички писци дијалектичким методом Хеглове философије и залидовао у голе дедукције, те га је то, као што вели г. Вујић, одвратило од самог живота. С тога је његово дело „Капитал" о ком се много говори а мало се чита и које је у првим деценијама друге половине овога века, по упоређењу неких писаца, имало онај исти утицај који је имао Русовљев „Друштвени уговор" у прошломе веку, веома неприступачно: његове слабе стране већ су обелодањене и оно данас није више у моди као некада.

Што се тиче његових погледа на будућност друштва, можемо рећи да су веома неодређени. Маркс се зауставио у својим теоријама на пола пута само је изнео идеју и оставио својим последицама да сачине план зграде за коју мисли да је сâм спремио терен. Узалуд ће се тражити у научним радовима Марксорим детаљна организација замишљане социјалистичке државе у будућности, он се чувао да то изнесе; он је показао само тежњу, да данашње друштво у своме развијању корача колективистичној организацији, али није улазио у опширно одређивање самога облика те организације. У томе је јачина Марксових идеја у очима његових присталица, јер у његову мисао: да ће колективизам у коме ће оруђа производње бити заједничка својина заменити данашњи капитализам верује раднички свет као у Вјерују. Али у исто време то је и најслабија страна у очима његових противника.

Ласала писац сматра за оно што и јест у ствари, више са практичне стране као једног силног пропагатора социјализма у масу, као првака који је прикупио све елементе социјалне демократије и образовао радничку странку, тако политички моћну данас у Немачкој а није ништа ново унео у социјалистичке теорије.

Најзад писац помиње данашње представнике науке свију праваца и на крају даје богату библиографију стране и наше књижевности економне. Можемо рећи да му је срећно испало за руком да нам у релативно маломе обиму, нешто више од две стотине страна критичког излагања изнесе потпунију слику развитка једне тако замашне науке о којој се толико писало, на чијем су образовању делали највећи умови, разноликих и супротних тежња, у прошлом и овом столећу. Само бисмо

имали учинити једну примедбицу која ни мало не одузима важност делу: а то је да је материја ове књиге мало прегледније изложена, на пр. подељена на главе и одељке, јер би тако, чини нам се, оставила потпунију слику у читаоцу.

Језик је изврсан, стил течан и приступачан широм кругу читалаца.

Дело г. Вујића топло препоручујемо ученицима који слушају народну економију а и свој омладини. У њему ће она наћи пуно занимљивих и корисних ствари, увидеће да у социјалном животу никада не треба правити напрасне скокове као што их не прави ни сама природа. И кад то увиди прегнуће на озбиљнији рад који је очекује, не заносећи се западњачким космополитичким и социјалистичким идејама које су производ посебних прилика економних, а које се не могу, нити би то за данас било паметно, уносити у наш социјално-економни строј који би са гледишта друштвене поделе добара могао послужити као идеал западним народима, и зато ваља настати да се као такав одржи и природно развија

Мил. J. Радовановић

Бијесни Роландо, витешки еп у 46 пјесама. Спјевао *Лодовико Аристо*; препјевао српски *Драгиша Станојевић*. Издала Српска Књижевна Задруга. Београд, 1895. г.

Оно што се овоме преводу мора најприје замјерити (на та замјерка отишла на адресу онога који је дело превео, или друштва које га је издало) то је његово ступање у грађанску заједницу српске књижевне републике без и најмање пропратице са стране онога и онијех који су се подухватили да нас са њим упознају. Ја сам ту скоро, пишући о Поповићеву преводу *Дон Кихота*, дао израза своме чуђењу што се онако знаменити умотвори као што је Сервантесово ремек-дјело, уводе у нашу младу и класичним књигама још оскудну литературу, некуд, рекао бих, крадимице, несвечано, баш као да се своме новом руху стиде: док је, напротив, ствар позната како у других народа класична дјела светске књижевности не стичу то почасно грађанство, а да се о томе факту опширно не говори у јавној штампи, као оно ти о „књижевном збитију“, које може да заним‌а сву интелигенцију једнога народа.

Ми смо Срби досле стекли у више мање срећном преводу неколико туђијех класика: не говорећи о античким дјелима, ми смо дојако, од чисто белетристичких умотвора, посрбили три-четири драме Шилерове, двије комедије Молијерове, први дио Гетеова *Фауста*, Лесажов роман *Хил Блас*, Бајронов појем *Дон Хуан*, Љермонтовљев *Демон*, Шилерово *Звоно*, и још гдјекоје зрно или зрнце туђега књижевног бисера: па како је наша књижевна журналистика (кажем овлаш књижевна журналистика а не „критика“, јер о *митима* нећу да говорим; па како је, вељу, наша

књижевна журналистика та дјела предусрела, читалачкој публици приказала и, дајбуди, повела ријеч о књижевној вриједности односнијех превода? Скоро никако. Но, што се код нас јавна штампа слабо осврће на литерарне појаве ове врсте, то је, дабогме, ствар жалосна, али се донекле објашњује нашим заиста плачнијем друштвенијем и културнијем приликама па и тиме, што код нас јалова партијска политика још једнако сав душевни живот апсорбује; али да и сами преводиоци и издавачи туђијех дјела дају примјер те, да се благо изразим, непажње према великим умовима, чије нам радове у нашком руху приказује — то је оно што се не да појмити, ни оправдати.

С тога се никада неће моћи довољно замјерити г. Драгиши Станојевићу и односно Српској Књижевној Задрузи, што су ово Ариостово ремек-дјело турили у свијет онако „incognito". рекао бих скоро, кришом не рекавши ни ријечи о књижевничкој и умјетничкој вриједности самога дјела и о карактеру његова творца, као да се збиља радило о преводу какве Димова или Золина романа, који ће се заборавити још прије него ли се прочита. У краткој се напомени на челу књиге каже, до душе, да је увод намјерно изостављен, да се читалац прије упозна са овијем радом Ариостовим, како би кашње могао боље разумјети и контролисати оно што ће се о спјеву, његову творцу и о препјеву казати на завршетку цијелога дјела (за овај је мах Станојевић превео само дванаест пјесама) али свак увиђа е је тај аргуменат — све кад би смо га и за сухо злато узели — по све лабав; јер колико их је међу члановима Српске Књижевне Задруге, а и у опће међу читаоцима српским, који су што ближе чули о Ариосту и његову ремеку? А колико их је и међу књижевницима српским, који од тога дјела познају нешто више, но што су о њему могли прочитати у Шеровој „Историји опште књижевности" у преводу Стојана Новаковића? Ја мним да неће бити претјерано казати, да је *Орландо*[1]), ако изузмемо можда којег професора странијех литература и гдекојег Срба приморца, свим осталијем Србима познат отприлике онако као што им је познат *Осијан* или *Махабарата*, на име књига, која се познаје тек по чувењу.

Како се дакле год о самом преводу г. Станојевића судило, оскудица ма и најкраћег предговора ка овом првом српском издању *Бијесног Орланда* сачињава, у мојијем очима, голему погрјешку, коју чисто не би могуће било схватити, да нам о тој аномалији Срби преводиоци и издавачи не дадоше досле неколико склатантних примјера.

Но сад — како му драго. Док нам Српска Књижевна Задруга приреди и накнадно пружи оно што је „нашла да је најбоље" да се каже на завршетку дјела, ми ћемо употребити ову прилику да кажемо ријеч двије о самом преводу г. Станојевића.

[1]) Г. Станојевић узима ову ријеч на њену извору, те преводи *Роландо*; но, у том је случају потребно казати *Ролан* (Roland). Ја волим, према талијанском, писати *Орландо*.

М. Ц.

Издавачица нас Задруга у својој биљешци опомиње, како ово дјело није превођено од ријечи до ријечи. „Ко пажљиво чита оригинал, моћи ће лако разликовати скоро у свакоі строфи *главно* од *споредногa*, суштину смислу и љепоти од ситнијега накита, којим пјесник строфу реси, често ради стиха и слика. Препјев је овај слободан, али се његова слобода креће само у границама тога споредногa, такође стиха и слика ради. Иначе, строфа у преводу одговара строфи у оригиналу.“

Превод овај дакле спада у оне, што их уобичајеном фразом називамо „слободним“, и то је заиста једини начин, којим се оваке врсте спјев могао српски превести, а да се уједно очува нека умјетничка форма у препјеву; иначе кад би се овака дјела, у којима спољашњи облик има толико удјела, хтјела да преведу од ријечи до ријечи, тад не би остајало него један пут: превод у прози. Но и ако су преводиоцу, у слободном превађању, куд и камо слободне руке у границама, тако рећи, декоративне стране преведеног дјела, треба опет у слободу употребити... *cum grano salis*; на име, имајући увијек обзира на опћу интонацију и дух којима је оригинал прожет, да би се што већма очувала његова изворна физиономија. А, колико сам могао опазити, прочитавши један цигли пут овај српски препјев, мени изгледа, као да г. Станојевић није на ту чињеницу довољно пазио, кад је *Орланда* преводио. Јер и ако је Аристо, као што са свијем згодно каже Шер, „обрадио своју грађу не с озбиљним одушевљењем као претходници му, него с оним грациозним хумором, са врашком сумњом, која је тако удесна и тако складна са природом талијанском“, његово се пјевање не израђа опет зато у пусту игру реченица. Фина и здржана иронија којом је сав *Орландо* прожет, не избија никад на видик у пројикомичким изразима налик на оне, којима је зачињен Тасонијев *Отета Кова* (La Secchia Rapita). Госп Станојевић као да је то више пута заборавио те се тако на више мјеста свога препјева о ремек-дјело Аристово огријешио, приказујући га српским читаоцима у облику, који не одговара ни мало оригиналу. Пошто се радило о преводу слободном, о *препјевању*, није требало, опет велим, да се строго држи талијанског текста, те га ја не бих знао корити што је он тај текст, кашто, по својој вољи збијао или развлачио; али он никако није био властан да мијења и тон којим је Ариостов еп спјеван, јер се у том случају препјевање може врло лако да извргне у пародисање.

Ја ћу о томе овдје навести само неколико примјера.

У оригиналном тексту, 24-та строфа прве пјесме, у којој се прича како је мавар Ферагo (Ferraù), не могавши сустићи лијепу Анђелику) стао по ријеци рибати утопљени шљем, али утаман, јер га бјеше затрпао силан пијесак; у оригиналном тексту та строфа гласи овако:

Pur si ritrova su la rivera
La dove l'elmo gli casco nell' onde.
Poiche la donna ritrovar non spera,

Per aver l'elmo che il fiume gli asconde,
In quella parte, onde caduto gli era,
Discende nell'estreme umide sponde:
Ma quello era si fitto nella sabbia,
Che molto aurà da far prima che l'abbia.

А г. Станојевић преводи:

Гдјено шљем испусти опета је тука.
Ну пошто изгледи веома су сла̏би,
Да ће му дјевојку ухватити рука,
И јер је без шљема сличан био ба̏би,
Сиђе к во̏ди доље да тражи клобука,
Који се на жалост у пијѐсак за̏би,
Те ће му јамачно бити врло те̑шко
Извадит' из воде наглавље ви̏те̑шко.

Као што се види, превод је веома слободан, тако слободан, да су ономе шљему три разна назива дата: шљем, клобук и витешко наглавље, но то би се могло још мимоићи, пошто се тим не задире у језгру Ариостова текста, али што се никако не може допустити, то је оно упоређењем с бабом, које је уметнуто за невољу и припада апсолутно г. преводиоцу.

Други један неугодни примјер овог недозвољеног кићења изворног концепта пјесниковог којекаквијем својијем надомецима, и то не баш најбоље врсте, нашао сам у преводу овог Ариостовог афоризма, који долази у строфи 56-тој прве пјесме:

Quel che l'uom vede, Amor gli fa invisibile;
E l' invisibil fa vedere Amore;

што је г. Станојевић препјевао (управ разводнио) овом врло сумњивом елеганцијом:

Јер човек заљубљен *глупљи је од вола*,
Ког је *заћорила* љубав и опѐкла,
Лаж не види што би другом очи бо̏ла,
Невидљиво види.

Лако је увидјети, како се онијем драстичнијем изразима („глупљи је од вола" и „заћорила") даје поетском причању сасвим друкчија интонација, и квари онај утисак здржаности, којега се Ариосто не одриче ни у најскабрознијим моментима. У ову врсту паразитног накита спадају и фразе: „уздаси дужи од једнога хвата" (I пј. 40 стр.); „касати стопама таквога брава" (I—57): „црвени му лице, врат, па чак и уши" (I—70); „крви желећ из срца и дроба" (II — 29); „не оста на њему читав један лонац" (II — 11); „дјевојци се враћам, он нек иде к врагу" (III — 6); „јамачно је било још и онда рума" (III — 63); „враг однесе к мору тога скота" (III — 40) и т. д. — Уз то г. преводилац умије кашто

и да пјесникову мисао (чак и онда када је не бруталише) тако разводни или на свој начин парафразује, да ју је чисто велика мука распознати. Ево о томе једнога примјера између толиких. У другој пјесми, а 24-тој строфи, пјесник, пошто нам је испричао мегдан између Риналда и Сакрипанта, овако описује Риналдово јездење пут Париза, да тамо, по лажном упуству једнога врача, затече свога супарника Орланда:

La notte a pena di seguir rimane
Per affrontarsi col signor d' Anglante:
Tanto ha creduto alle parole vane
Del messaggier del cauto Negromante.
Non cessa cavalcar sera e dimane,
Che si vede apparir la terra avante
Dove re Carlo, rotto e mal condutto,
Con le reliquie sue s'era ridutto.

Ове је стихове г. Станојевић препјевао овако:

Пошто ништа нису људске лажи спрȍћу
Оних, које слаже један Хроми Да́ба.
Свјерова, те ју́ри и дању и нȍћу,
Прелећући летом крај многих каса́ба̄,
И живећ' о води и дивљему вȍћу,
Док стиже к Паризу, гдје од Главног Шта́ба
Цар окружен збира разбијене вȍјске,
Послије пропасти на југу хе́рȍјске̄.

Сад молим читаоца нек запази: талијански пјесник вели да је Риналдо у својој потјери тек нођу сустајао, толико га бјеху разгњевиле лажне ријечи врачареве: јурио је, вели, од јутра до мрака (а не *дању и ноћу*, како се у препјеву каже), док не угледа пред собом земљу, гдје се краљ Карло бијаше склонио са остацима своје разбијене војске. То и ништа друго не каже у овој китици божанствени Ариосто. У преводу нас на против изненађује хроми *даба*, који Риналда гони покрај многих *касаба* (ave, o rima!), те дознајемо како плахи витез на путу живи само „о води и дивљему *воћу*", јурећи „и дању и *ноћу*", док не стигне . . . погодите гдје?... *Главном Штабу* (sic) цара разбијене војске и т. д.

Еле, није трудно увидјети, како онај хроми даба, оне касабе, оно дивље воће, онај главни штаб, треба одбити једино на живахну фантазију г. преводиоца, пошто од свега тога у оригиналу нема ни помена; а колико је тијем проналасцима својијем г. Станојевић допринио љепоти превода, то остављам да просуди читалац.

Као сви велики пјесници грчко-латинске породице, *Орландов* се пјесник одликује необичним поимањем одмјерености и лијепих пропорција, а уз то, како сам већ истакао, неком уметничком здржаношћу,

коју г. преводилац као да није схватио, те према томе, ни довољно поштовао. О томе ће се свако увјерити (ако му горњи примјери нијесу достатни), успореди ли с преводом неке знамените пасусе из Ариостова епа, као, на прилику, ону красну приподобу о ружи и дјевици у првој пјесми, која се започиње стихом:

La verginelle è simile alla rosa.

Изгледаће можда, коме, е сам горе наведена мјеста навлаш по преводу г. Станојевића набирчно; напротив, она су ми при читању сама за око запела, као што сам прочитавши прву пјесму, одмах био на чисто о главној мани овога превода: о његовој прекомјерној слободности. А што се та слободност креће у границама споредного, то још не може служити преводиоцу извином за његове *licentiae*, јер ми видимо да се — њих ради — често губе или алтеришу дивне црте Ариостове поезије. Ја нећу бити тако дрзак, те г. Станојевићу пребацити, да му није можда довољно познат био историјски и естетички амбијенат, у ком је поникао *Бијесни Орландо*: али морам рећи, е он о томе амбијенту није водио довољно рачуна. Ариостов је спјев удешен према духу и укусу Италије првијех година XVI-ог вијека; удешен да буде читан пред велможнијем спахијама и отмјенијем госпођама ферарског или урбинског двора, гдјено, истина, није данашњи морал владао, али се опет зато много пазило на углађеност и отмјеност форме: удешен да се декламује по салонима римским и венецијанским, којима су дувари били украшени призорима из Овидијевих *Метаморфоза*, понекад живописима Рафајиловијем и Тицијановијем, и у којима се окупљаше цвијет оног *поганског* друштва да се удвара благороднијем владикама, попут Доне Лукреције Борџије, која је знала латински и ашиковала с кардиналима. Коме су те и још многе друге специфичне околности познате, тај ће се лаке домислити, шта је хтио и што је могао бити *Бијесни Орландо*, наиме: одсјев моралног и естетичког живота ондашњег талијанског друштва. То је оно, што је г. Станојевић морао имати пред очима, те би јамачно био избјегао неким сувише вулгарнијем локуцијама, које је у свом пријеводу употребио као и неумјесном зазирању од неких, истина малко живљих, ал' опет у облику здржанијех призора, које је он нашао за добро да у превођењу изостави, као оне двије строфе у VIII пјесми, гдје се описује јалова похотљивост једног старог сатира, којему

... al disio non rispose il corpo infermo.

Јер је заиста малко чудно, у ово наше маторо доба (fin de siècle), видјети г. преводиоца гдје Ариостове нагости застире смоковијем лишћем, те се пред читаоцем извињава:

Овдје изоставит' нешто ваља мени,
Да чедна публика српска не црвени.

А овамо је српска публика прочитала у интегралном преводу Золин роман *Нана* и *Женска писма* г. Марсела Прево-а ![1])

У осталом, ја радо признајем големе тешкоће, с којима је г. преводилац имао да се бори, погледом на Несову кошуљу верзификације и на тиранију слика.[2]) Кад се томе још дода, е се за превођење дјелâ, као што је *Орландо*, изискује темељито познавање класичног језика талијанског, који се у својим архајичким елеганцијама знатно разилази од данашњег живог језика талијанског, онда ће свакоме јасно бити, како је г. Станојевић, поред свијех недостатака овог првог дијела свога препјева, српску књигу опет у велико задужио огромнијем трудом, којему се подвргао, да своје земљаке упозна са највишијем епом модернијех времена, који уједно спада у најлепше умотворе талијанског генија.

О језику и стилу овога препјева, који је, овдје ондје, проткан многим лијепијем зрнцем бисера из народнијех пјесама, може се у опште казати да је добар и чисто српски — шта више, понекад и сувише српски. Стих је г. Станојевића у опште тачан, а кашто и врло вјешто скован. Једно само не могу да схватим: зашто је г. Станојевић на крају додао оне глосе по Грису, кад је све оно, и још много више, могао наћи у макар којем тексту талијанском. То је за ме права загонетка.

Марко Цар.

Низ старијих приповедака. — *У Београду штампано у држ. штампарији Краљевине Србије 1895.* — стр. V—XXXI и 1—211. — Обичне 8-⁰, у тврдом повезу.

У *Низу старијих приповедака* свега је шест састава, а пет је писаца: од *Павла Поповића Шапчанина*, *Дамњана Павловића*, *Косте Руварца* и *Мила* је по један, а од *Ђорђа Звекића* су два. — По величини највећи је *Наша сестра Милка* (27 листа), па *Карловачки ђак* (21 лист), а најмањи *Јелка* (10 листова).

Писци су им живели у доба између 1827. и 1874. године. Сви су били кратка века. Само је *Миле* доживео 28. годину, а сви остали помреше у својој двадесет седмој години. Сви су били махом сиротна

[1]) Нашем сараднику и референту, г. Цару, није могло бити познато да овде нема кривице до г. Станојевића, који је превео потпун оригиналан текст. Тај потпуни превод штампа С. К. Задруга упоредо са овим објављеним издањем, али у малом броју примерака. Колико је нама познато, по нарочитом захтеву Задругине управе удесио је преводилац ово садашње издање, јер је управа мислила: да нису исти њени задругари и читаоци „Нане“ и „Женских писама“, да њене књиге нису у српским кућама на оном истом месту на ком су, у оним у којима их у опште има, ова два превода с францускога, и да на послетку Задругин задатак није онај који су имали издавачи Е. Золе и М. Прево-а. Јесу ли ови обзири били оправдани, оставићемо да свак сам цени.

Уредн. „Дела“.

[2]) Г. Станојевић за свој припјев употребио дванаестерац сложен од два спојена шестерца. Слик долази гдје и у оригиналу. М. Ц.

стања, али вредни, пуни родољубља и факултетски образовани млади људи. Сем *Мила*, сви су родом из Војводине Сви су они из гомилице оних младих образованих Срба, који се својим књижевним радовима јављају у доба, када, особито у њихним крајевима, јако осваја и заноси млада срца и умове дух народносни. Тежња да се Српство узвиси, да му се користи, да се идеја уједињења оствари, јако тада избија на видик. Нашавши ватрених и свесних својих бораца у овим младим Србима, она природно веје кроза њихове саставе, јаче или слабије.

Овим својим радовима исторпца ових приповедача припадају школи *Богобоја Атанацковића*, који уметничку српску приповетку изводи на сувремено земљиште, када се у њој почиње цртати сувремени српски живот, а по мало и догађаји из повеснице нашега народа. Тај правац рада на сваки начин је био напредак према ономе, у којем писаше творац уметничке приповетке наше, *Милован Видаковић*.

Ових шест састава су управо допуна карактеристици приповедачке школе, из које је роман творца те школе, *Богобоја Атанацковића*: **Два Идола,** који Српска Књижевна Задруга издаде у II *колу* своме (1893. год.); с тога заслужују да се на њих обрати већа пажња. —

Павлу Поповићу Шапчанину није било више од 20 година, кад је после доста испеваних лепих песама штампао у *Драгољубу*, *забавнику за 1844. год.*. (који издаваше у Пешти *Тодор Павловић*) новелу: *Четири Каранфила* — новела — (из пољског живота последњих јагелонских времена)", чији је предмет љубав, силнија од свега, прожет родољубљем. Главна идеја: да је за човека најприкладнија невеста његове народности, изражена је у речима главнога јунака Сигмунда: — „У *нашим* само пољима узбрано цвеће је кадро достојно дичити *верне* отаџбине наше *синове*" (стр. 29.)

Садржина је у овоме: Пољски краљевић Сигмунд, као удовац, бави се подуже у Вилни, камо му краљ, отац његов, шаље најприснијег му пријатеља, Модржевског, да га утеши. Сигмунд прича овоме о својој првој љубави с Олгом, ћерком пољскога племића, Радживилова, коју не могаше узети, јер га отац принуди да се, ради среће отаџбине своје, ожени Јелисаветом, ћерком немачкога цара Фердинанда, која након три године умре: а и Олга, преко воље удата за Гастолжија, војводу пољског, остаје удовица. На молбу Сигмундову, Модржевски му помаже у његову смеру, да се с Олгом тајно венча; а, на скоро по смрти краљевој, придобија и пољско племство у корист Олгину, те она бѝ у престоници Кракови крунисана.

Цела је новела у врло кратким сличицама у радњи, у којима највише видимо Сигмунда и Олгу. Али су те сличице са сувише описа у себи, а уди им и то, што потичу из причања самога Сигмунда, у место од писца. Уметничка обрада у опште носи на себи све знаке почетништва; ну, добра воља, брижљивост приповедачева видна је кроза сав састав.

Простодушно је његово сликање карактера Сигмунда и Олге. Тако. на пр., када Сигмунд (као удовац) чу да је и Олга остала удовица, моли Ражвилова да је види, па вели да га она после три године неће познати, јер онда је „још детињи изглед имао, скоро без наусница, — а три године и печал моја много су измене на мени учиниле. Кажите јој да једног руског скоротечу, који у резиденцију путује, очекујете.“ Ну као што одмах затим видимо, сав овај труд (којем је посвећено сразмерно подоста говора) узалудан је; јер Сигмунд, чувши Олгину песму и свирку, „као бесомучан“ лети к њој, па се издаје ко је; а она га, тобоже пре тога не познаде, кад јој га отац њезин као „скоротечу“ представи!

Писцу је главно било проткати кроза причу идеју моралну поуку, која му се чинила е ће имати благодетна утицаја, па ни на ум му не пада одвећ велика песничка слобода. У опште много је више романтичности, идеалисања но природнога сликања карактера, што се одмах назире и по томе, што је писац узео сиже из пољскога живота, и то не из савременог, већ давнашњег. А, колико ли је мучно младоме писцу уметнички насликати и живот, који свакога тренутка пред очима гледа!

Честити овај Србин, рођен у Фрушкој Гори, свршио је основне школе у Шапцу, камо му је отац из Војводине прешао, и неко се време тамо бавио (отуда придевак *Шапчанин*), а затим је учио у вишим школама у Аустро-Угарској, те је био факултетски образован. Краткога века својега био је сиромах, али је песничким својим радовима јако цењен код својих другова. Умро је од сухе болести, 1847. год. у Иригу.

Други је приповедач *Дамљан* (*Дамјан*) *Павловић*, (рођен 1840. год. у Новом Саду), који је, сем приповедака певао и лепих песама, а радио је и на научној и поучној књижевности, било оригиналне саставе или преводе. Кад је приповетку *Јелку* написао, било му је око 22 године. Као и Павле Поповић Шапчанин, тако је и он био факултетски образован. Живот је свој прерано завршио самоубиством, године 1866. у Београду, као инжињер министарства грађевине.

Јелка (стр. 35.—54.) посматрана у целини, према начину своје обраде, пре личи на песму, но на приповетку.

Од оне прве одликује се тиме, што је из сеоскога живота у Кнежевини Србији (пре српскога ослобођења од Турака) и што је у њој одушевљења према Српству (Србину и Српкињи), израженога у рефлексијама. Сем тога, и ако је у њој, као и у оној првој, врло кратких слика у којима главне особе раде, ипак се та радња овде брже збива, него ли тамо. Слике су више уметнички изведене у оној првој но у овој другој причици. И карактери су тамо природнији, но овде. Иван и Јелка сеоски момак и девојка, ни по своjем говору ни по свом понашању не изгледају налик на сељане, већ су то само по имену. У ствари, они су момак и девојка из града, такве особе каквих је највише пред пишчевим очима и могло бити.

И главна идеја: „. . . . страшно је иза драгог свог заостати“ (стр. 54.) далеко је испод оне у првој причици. То се јасно види и из садржине њезине. Иван и Јелка жарко се љубе. Пошто Иван, као четовођа једне дружинице, храбро одби нападаје „неких турских хајдука“, што беху нападали на село његово и околину му, враћа се у своје село, с намером да Јелку запроси у родитељâ. Ну отац је већ одавно обећао Ивановом побратиму Милану. Те кад не успеше узети се, Иван и Јелка хоће драговољно себи живот да одузму. С тога, у поноћ, у пољу, Јелка долази Ивану, он је загрли, па испали две пушке: њу само рâни а себе уби. — Јелка и даље живи, тужећи „сваког јутра и вечера“, на гробу своје мајке и драгога.

Какве суморне слике, пуне очајништва, без и једнога зрачка наде! Какви преко мере осетљиви и за борбу у животу неподобни карактери! Јелкина судба растужује срце, не улевајући му никакве крепости. — Као да ће ова причица бити одјек љубавнога очајања самога приповедача, „празних нада“ његових као љубавника. И он је завршио свој живот самоубиством, као и његов Иван. Жалосни примери, који да богме нису за углед!

Ова је прича први пут штампана у *Даници за 1862.* где је те исте године штампана и друга: *Два Побратима*, а у *Јавору*: *Из ђачког дневника.* Једна (*Бележникова кћи*) је остала у рукопису.

Слажемо се с писцем *Предговора*, да је у овој причици језик: „леп, чист и правилан, као мало у ког писца — његова вршњака“ (*Предговор* стр. XXIII), али не и у томе да је он — овде — изабрао „доброг и питомог“ и „јуначног“ човека; јер из Иванових речи види се да све то јунаштво највише долази из љубави према Јелци и из наде да ће је, после срећне борбе с Турцима моћи бити достојан. Чим се та нада гаси гаси се и живот његов, а ово не показује правога узор-јунака, којем је Српство најузвишенији идеал. Доброту његову можемо препоручити, али не бисмо могли рећи да је и „питом“, сем кад би се тај израз идентификовао с малодушношћу и мекуштвом.

На реду је приповетка једнога рано преминулога (у 27. години) човека, који је највише познат са својих критичких састава, а који је сем превода: приповедака и драма, написао и три оригиналне приповетке. То је *Коста Руварац* (рођен 1837. у Старим Бановцима.) Приповетку *Карловачки ђак* (стр. 55.—96.), написао је кад му беше 23 године. По величини ова је прича већа од обе претходне, а по лепоти је лепша од њих. У онима двема нећемо наћи онога лаганога и природнога цртања појединих слика, као у овој, нити пријатних, тихих описа, каквих је у овој. Па и главни карактери немају оних махна у своjем извођењу.

Сиже је у овоме: Љубинко, сиромашни, честити карловачки богослов, заљубио се у Драгињу, лепу и честиту кћер доста имућна Карловчанина, господар-Јове. Ну Јова не даде да му кћи пође за Љубинка, већ је натера да пође за немила, ну имућна Стеву Петрића. Љубинко одлази и постаје искушеником у манастиру Шишатовцу, а

када чу за херцеговачки устанак под Луком Вукаловићем одлази као добровољац и кроз месец дана гине у боју против Турака. И Драгиња на скоро умире, а за њом и мати јој, те се Јово касно каје.

Главна идеја: очева самовоља према кћери и зле последице од тога, врло је захвална задаћа.

У овој причи, чини нам се, видно се истичу два дѣла: први, који траје док Јова не исказује своју одлуку да Драгиња пође за недрагога, и у којој се црта љубав Љубинка и Драгиње. Особито је лепа, психологијски изведена слика, како Љубинко Драгињи изјављује љубав, као што су и лепи описи, у којима је карактерних црта карловачких ђака. Овом делу је поклоњена много већа пажња но оном другом, који почиње оном одлуком господар-Јовином, а свршује се вешћу о смрти Љубинковој, Драгиње и мајке њезине, јер се овде, мимо доста лепих сличица, опажа журба, да се што пре стигне до краја приче

Пуно родољубља веје из говора Драгињина, а нарочито Љубинкова који је „на гласу родољубац“ (стр. 58.). Лепо су одабрани карактери младога Србина и Српкиње у времену када је у крајевима, из којих су, овладао, на жалост, код српске младежи утицај туђинштине и презирање народних обичаја, што су вазда једна од најглавнији карактерних црта једне народности.

Чини нам се да није било довољно разлога поредити ову причу са Бранковим *Ђачким растанком*, као што је то писац *Предговора* чинио (стр. XXIV), највише с тога: што је овде главна идеја посве другојачија, и што нити је изнесена од стране пишчеве, нити се може узети с друге које стране као општа слика карловачкога ђака, ма да би се то по натпису јој могло нагађати, пре но што се она прочита.

Рано преминули (у 28. години) *Милисав Милисављевић* (рођен у Пожаревцу, 1846.) написао је две приче: *Грех* (штампане у *Вили*, 1868. год.) и *Вереници* (у бечкој илустрованој *Србадији*). Факултетски образован човек, служио је он као чиновник у Смедереву, Шапцу и Београду, бавећи се највише читањем састава из лепе књижевности. На својим радовима потписивао се: *Миле*.

Грех је „црта из народнога веровања“ (стр. 97.—120.). Слабија је од претходнице јој, по уметничкој обради боља је од *Јелке*, па у нечем и од оне прве. То, због чега је боља, јесте местимично брижљивије цртање, природније развијање појединих слика, ма да их и овде, (при крају приче) има израђених на брзу руку. Главна пак идеја није тако одабрана, као у оне прве три приче. Узета је „из народног веровања“.

Дошавши једном у једно српско село, писац се упознаје у крчми са сеоским кметом, чиј је синовац Мирко, 19-годишњи момак, о којем овај његов стриц прича: како је неутешан, јер љуби девојку Круну, унуку деда-Радомира, из истога села, који је за њ не да, пошто постоји давнашња омраза између дома Крунина и Миркова због неке земље, па су њихови стари, под најстрашнијом клетвом, забранили својима свако пријатељство и сродство. Онај долазак пишчев у крчму и разговор с

Мирковим стрицем затим приповедање овога о Мирку, лагано и лепо се развија у сликама а мало после и последњи часови деда-Радомирови. Ну, касније, откако се (по смрти дедовој) Круна и Мирко узеше, слике из живота им врло су кратке. Одмах по порођају Круна умире — стиже је клетва дедина, на скоро за њом и јединче јој, а Мирко полуде.

Да клетва старих може силно утицати на младеж, особито просту, необразовану, сеоску младеж, о томе нема сумње; али је истина и то, да је таква клетва сама по себи претерани гнев проста сељака. Према томе, ма да Мирко и Круна мисле да их та клетва стиже, ми то не мислимо и не осећамо, те тако се природно губи главни ефекат, који би требало да на нас чини главна идеја: да ни пошто не треба радити оно што стари под клетвом забранише.

Карактер Мирков је као и у опште сви карактери главних особа у приповеткама овога доба (Богобојеве школе). Он је одвећ осетљив, сентименталан. Мирку све зависи од љубави Круннне. Он није кадар сам собом владати, није јунак „на муци“, што се види и из онога акта, када полуде, пошто му дете сахранише. Таквих сувише осетљивих природа доиста има у свету; ну, као да су много веће реткости у сеоском свету но у оном по градовима. Свакојако, ма биле и за сажаљење, никада не могу бити за углед.

Вредни и прерано умрли (1871.) у 26. години, у Војводини, одакле је и родом: *Ђорђе Звекић*, написао је, сем других поучних састава (и превода) и два састава: *Нашу сестру Милку*, „слику“ и *На Бадњи дан* приповетку. Прва је штампана најпре у *Омладинској Заједници* (1867.), а друга у *Омладинском календару* (1870.).

У „слици“: *Наша сестра Милка* (Нашим кикиндским сестрама „по Душану и Милошу“), стр. 121.—164., писац казује како су се љубили и узели: младић Владислав, честити Србин и девојка Милка, узор-Српкиња. Карактерна њихна обележја видна су или у неколиким малим сликама или у пишчевим рефлексијама. То је учињено у похвалноме смеру: да се српска младеж (и мушкиње и женскиње) ослободи несрећнога утицаја туђинштине, лажне „цивилизације“, која је по пишчеву мишљењу извор српској „развратности“, јер: „потребе су неприродно јако умножене“.

Пишчева главна особа, Милка, одрасла је, зрела девојка, коју је мати васпитала у чисто српскоме духу и која је, по смрти мајчиној, друга мати млађој браћи својој. Њу познајемо из неколико листића из њезина „дневника“, који она с одушевљењем и рефлексијама пише, да „кћерински споменик“ подигне својој мајци, и у којем се сећа мајчиних савета: да се не поводи по „шареној спољашности, што вара очи,“ већ да најпре добро размисли, шта је „лепо, узвишено, поштено, српски“, да треба да „слободна човека љуби“, да је смерна, стидљива, да има у себи „народнога поноса“, да не цени много знање туђег језика, јер то „још није изображеност“, да је поштена, да чита народне српске умотворине, а не којекакве туђинске романе и да свом душом љуби свој народ.

Милкину душу видимо из речи јој у оном њезином дневнику, па у слици венчања јој са Владиславом, у лепу опису, а нарочито у призору, у радњи, где је благи судија млађој браћи својој. Ну не видимо је пред нама у онакву животу, како се главна јунакиња у приповетци треба да показује. Исто тако и заручника јој Владислава, видимо у радњи само у једном призору, који открива несумњиве знаке лепе приповедачке подобности. То је онде, где неки млади, вајни Србин, „штуцер“, долази ка Владиславу у собу и пита га, где му је заручница, госпођица Емилија, па тада сазнаје да га је изневерила, пишући љубавна писма Владисаву, који је није ни познавао и да се удавила у Дунаву, кад јој Владислав на писма није хтео одговорити.

Према облику овога састава, никако се за њ не може рећи да је приповетка зато, што у њему пишчева особа одвећ на видик излази и што главнији јунаци не живе колико би требало: а није то ни права слика, у којој би се њихне најглавније карактерне црте (или бар главне особе) виделе из властите им радње пред нама: — већ је ово више беседа, ватреним, младачким, родољубивим жаром задахнута, коју где-где ресе сличице, у којима је тек по неко од главнијих обележја главне јунакиње и заручника јој. Пишчеве рефлексије, које махом преовлађују, писане су лаким стилом који показује доста извежбано перо.

Пишчева тежња: да у Милци наслика „једну праву Српкињу“ за сваку је хвалу. Овде је здравих мисли, каква треба да је Српкиња као девојка, као кћи, као заручница, а и као љуба. Ударање на туђински утицај, на извештачено савремено образовање, нарочито српскога женскиња, има у себи местимице грке ироније, која је сасвим оправдана, јер с разлогом потиче из племенитог и искреног, братског и српског срца. *Нашу сестру Милку* пријатније је читати и од *Јелке* и од *Грега* и од *Четири Каранфила.* —

Други састав од истога овога писца је: *На Бадњи дан* (стр. 175.—211.). Он је сасвим друкчији од првога по облику, јер је приповечица. Занимљив је као и онај, али главни карактер Српкиње, девојке и кћери, није узор, као у оној, него је то покајница, која се каје што не послуша својих родитеља, већ ускочи за поквареним, сеоским момком, Марком. Према томе завршетку, и главна је идеја лепо одабрана.

Упоређена са осталим причама, она је по уметничкој обради лепша од свију, сем *Карловачког ђака.* И у њој има, нарочито у првом јој делу, појединих слика доста развијених, природно насликаних!

Садржина јој је ово. Сеоска лепота-девојка Јелка, кћи имућних родитеља, одбила беше многе честите проси оце, док се не загледа у момка из истога села, Марка, који беше скитница, свађалица и пијаница, али леп на очи, и који је знаде вешто залудети. Да би га задобила, одлази она врачари Кати и добива од ње савет, како да то уврача. Овај је призор најразвијенији. Мало касније Марко је приволи те ускочи за њим, али се брзо покаја, јер Марко и даље живљаше поквареним животом. На послетку Марко, у сукобу с једним сељанином, на мртво ударен по

глави, умире, а Јелка на скоро узалуд одлази баба-Кати да јој нађе места за службу и неће да пристане на њезине бешчасне савете. За то време мајка јој успе умилостивити оца, те је позваше у кућу. Сем онога поменутога призора код баба-Кате, који је мало већи, сви су други у краћој радњи или опису; ну ни један не утиче на нас толико као овај скрушени покајнички повратак Јелкин у дом својих родитеља. Овој краткој а живој слици једино је равна она најлепша у *Карловачком ђаку.* —

Да резимујемо у кратко свој суд о ових шест састава. Сижеи, у њима обрађивани, одабрани су; само се то не би могло тврдити за *Грех.* Три су из српског сеоског живота (*Јелка, Грех* и *Бадњи дан*), два из српског градског живота у Војводини (*Карловачки ђак* и *Наша сестра Милка*), а један из историје једне пољске династије (*Четири каранфила*). Од ових највећу пажњу привлачи *Наша сестра Милка*, што се тиче главне идеје. Кроза све пак, као највиднији конац, провлачи се љубав младога љубавника према љубавци.

С разним успехом су ови састави написани. При њихноме узајамноме поређењу, што се тога тиче, ваља имати на уму да су неки од њих, при постању своjем, имали већ више таквих, на које се могаху угледати Јер, сви не посташе у једно и исто доба, већ у низу од 26 година. Најстарија је по постању приповетка: *Четири каранфила*, написана 1844. године, а најмлађа: *На Бадњи дан*, писана 1870. године: а *Карловчки ђак*, који је постањем старији и од *Јелке* и од *Греха* и од *Наше сестре Милке*, писан је тек на 16 година после *Четири Каранфила.*

С тога, дакле, и није чудо, што *Четири каранфила* имају у себи онакав избор предмета и онакав језик, који показује утицај црквенословенскога и стил у духу ђерманском, док је у осталима и стил лепши, лакши и језик за оно доба врло чист. Па ипак, узета у целини, као да су, с уметничкога гледишта, *Четири каранфила* лепша од *Јелке*, па зар и од *Греха.*

Не убрајајући *Нашу сестру Милку* у приповетке, можемо рећи, да је *Карловачки ђак* понајбоља од свију у овој збирци, па после ње *На Бадњи дан.* Лепота ових двеју прича (особито *Карловачког ђака*), као да ће бити у оним лаким описима кроз које пробија почешће младалачки жар чисто српскога, родољубивога одушевљења, тихе поjеесије, у оним, сразмерно доста развијеним сликама, у којима се радња главних особа природно развија, а нарочито у томе: што се у тим сликама, наилази и на пасаже, у којима је лепе психологијске студије, која захвата у дубину нежних срдаца. Иначе су и оне слике, које су развијеније, у опште благих, меких боја: које не могу силно да узбуде, већ се нижу, истина као пријатне за око, али доста просто насликане појаве из живота.

Имамо и главних особа за углед: у *Четири каранфила, Нашој сестри Милци*, а у неколико и у *Карловачком ђаку.* А остале, и ако су добра срца, не могу се препоручити као угледи, већ само својим махнама могу бити од поуке. Таквих је у *Јелци, Греху* и *На Бадњи дан.*

Збирка ових приповедака и данас може српске читаоце пријатно

забавити и подсећати их на заслужне, вредне, одушевљене и пуне родољубља, прерано помрле писце своје

Предговор, пред овом збирком (стр. V—XXXI) од *Анд. Гавриловића*. у опште даје доста обавештења, како о овим саставима, тако и о добу, у којем су постали.

Као и остала, тако је и ово издање Српске Књижевне Задруге врло укусно: штампа, хартија и повез за сваку су хвалу: само би требало боље мотрити, да се по која груба језиковна штампарска грешка не увлачи у оваква издања, која треба да су у свему примерна. —

М. Н. П.

„Народно здравље" *лекарске поуке народу* (додатак „Српском архиву за целокупно лекарство".) *Уређује проф. Др. М. Јовановић Батут*. Београд 1896. Год. I. Бр. 1., 2., и 3.

Одавна се у нас осећа потреба за књигама и новинама овакве врсте. Ми смо то већ једном на другом месту изнели. Сада морамо да изјавимо радост што је Српско Лекарско Друштво решило, да поред свога „Архива" издаје и популарни део: *лекарске поуке народу*. У три броја „Народног Здравља" садржина је ова:

1. Шта вреди здравље и дуговечност?
2. Рана женидба и удадба.
3. Кад дете почне пузити и лазити.
4. Задој.
5. Кваран.
6. Тракавица (пантљичара).
7. Колико треба хране да се свари?
8. Помоћ обамрлу новорођенчету.
9. Калајисани и калајни судови.
10. Дечје играчке.
11. Свештеници и Народно Здравље.
12. Је ли у ватри (у грозници)?
13. У кавани.
14. Мириси.
15. Послушај ме
16. Пресвлакуша.
17. Диши на нос а не на уста.
18. Други зуби.
19. Смрадови.
20. Кужне клице.

Као што се види, садржина је врло интересна и поучна за свакога. Сем ових чланака у сваком броју има занимљив подлистак, поучних бележака, новости и т. д. Чланци су сви из пера вредног и у свом послу ненадмашног уредника „Архива" проф. Батута, а написани су врло лаким

и лепим језиком, да их сваки може разумети. У њима морамо нарочито да истакнемо као одлику, коју ретко налазимо у књигама и часописима ове врсте, да је уредник потпуно погодио, шта је за народ а шта није, остављајући само лечење лекарима. Ово је заиста најтежа ствар при писању популарних књига из медецине за народ, а проф. Батут показао се као прави мајстор у томе.

Уредништво обећава да ће и у будуће доносити поуке:

1. О саставу и радњама нашег тела.
2. О чувању и неговању здравља.
3. О сузбијању болести.
4. О нези трудне жене, породиље, новорођенчета, нејачи и школске деце.
5. О неговању болесника и тачном извршавању лекарских наредаба.
6. О разумном домаћем лечењу.
7. О првој помоћи у преким опасностима.

Ово је у неколико и програм самог листа. То му је довољна препорука. Без њега не би требала да буде ни једна образованија српска кућа. Ми га нарочито препоручујемо свештеницима, учитељима и у опште родитељима, који воде рачуна о здрављу своје породице. Здравље је највеће благо. Без здравља нема напретка ни у породици ни у држави. Колико света у нас пропада само због тога што не уме да чува своје здравље, што је пуно предрасуда и празноверица, ружних обичаја, и што јо изложено бесавесним варалицама, које га упропашћују. Пребацивало се до сада лекарима, да су немарни према своме народу и да су сами узрок, што је у нас развијен Пелагићевизам. Ну ето Српско Лекарско Друштво није жалило жртава и нуди своме народу боље поуке но што ће наћи у Пелагићеву „Народном учитељу“, и народни учитељи и свештеници без сумње ће се умети користити тим да у народу рашире право знање и истинску науку о здрављу, коју му у лепом и лаком облику а јефтино даје Српско Лекарско Друштво под вештим и стручним уредништвом г. М. Јовановића-Батута. „Народно Здравље“ излази свакога месеца на 2 табака и стаје годишње за Србију само 4 динара.

Д-р В. Ж. Ђ.

Преглед садржаја Просветнога Гласника I — XV. (1880.—1894.) године. Израдио *Јов. Д. Јовановић*, писар у министарству просвете и црквених послова. У Београду. Државна Штампарија Краљевине Србије 1896. — На 4-ни, стр. X, л. 1. и стр. 191.

Поред прегледа садржаја „Отаџбине“, „Гласника српског ученог друштва“ и најновијега прегледа „Летописа“ — добисмо недавно и овај „Преглед садржаја Просветнога Гласника“, за првих му петнаест го-

дина, од 1880.—1894. који је израдио Јов. Д. Јовановић, сада писар у Државној Штампарији. „Преглед“ овај заслужује хвалу, јер је израђен врло савесно и прегледно, а на основици савременој, како се граде послови ове врсте у туђем свету; може се слободно рећи да је у изради одмакао од досадашњих наших „Прегледа.“ Три су прегледа садржаја: *хронолошки, стручни* и *азбучни*. Нарочиту пажњу заслужује стручни преглед. Знајући корист од ових и овако израђених прегледа не можемо, а да не захвалимо и Јовановићу на труду и свима онима, који припомогоше да овако лепо израђени „Преглед“ добијемо. На другој страни првога непагинована листа имена су уредника Просв. Гласника за ово 15 година; било их је осам. На крају је бројни преглед комплета и свезака Просв. Гласника, којих има на продају у слагалишту књига Државне Штампарије. Овај „Преглед“ иде као прилог „Просветном Гласнику“, уз свеску за јануар и фебруар, а може се и посебице добити за три и по динара.

Ђ.

Ив. Славовъ: **Пространството на Княжество България.** Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. I. С. 312.—315 София. 1889.

Површина неке области одређује се или мерењем на земљишту помоћу триангулације или израчунавањем на карти великог размера; тако писац почиње ову своју расправицу, и одмах у кратко износи метод триангулације с напоменом, да је тим начином одређена површина већине европских држава.

Израчунавање површине Кнежевине Бугарске вршили су странци, али оно није ни приближно тачно, јер је рађено на нетачним картама; оно није ни потпуно, јер нису израчунате површине појединих округа и срезова (околи), што је тако исто важно за Бугаре, као и површина целе њихове Кнежевине. Због тога је извршио мерење Бугарске Т. Н. Каракашев, на руској генералштабној карти Бугарске — у размеру 1:107.000 (за северну) и 1:126.000 (за јужну Бугарску) — помоћу Амзлеровог поларног планиметра; и нашао је, да површина Бугарске — без Крџалијског Среза и Родопских Села — износи: **99.276** Км.^{2} а то је 0·01 део од целокупне европске површине, која захвата 9.835.000 Км.^{2}

Писац после овога пореди површину Бугарске с површинама осталих држава на Балканском Полуострву, које по величини иду овим редом:

Румунија	121.401	Км.^{2}
Бугарска	99.276	„
Грчка	57.319	„
Србија	48.589	„
Црна Гора	9.400	„

Бројеве за површину Румуније, Грчке, Србије и Црне Горе узео је Славов из Стрелбицкова дела: „Superficie de l' Europe."

По административној подели Бугарска има 23 округа, чија је површина изложена у овоме прегледу:

НАЗИВ ОКРУГА	ПОВР. У КМ.^{2}	НАЗИВ ОКРУГА	ПОВР. У КМ.^{2}
Варненски	8.378	Ломски	3.550
Пловдивски	6.954	Хасковски	3.517
Ст. Загорски	6.445	Видински	3.122
Сливенски	6.232	Раховски	2 908
Бургаски	5.878	Разградски	2.860
Т. Пазарџијски	5.657	Силистренски	2.783
Софијски	5.587	Свиштовски	2.729
Ћустендилски	5.319	Плевненски	2.694
Шумненски	4.896	Драчански	2.610
Трновски	4.879	Трнски	2.183
Ловчански	4.191	Севлијевски	1.898
Русенски	3.906	Цела кнежевина	99.276

Из овог се прегледа види да је највећи округ варненски (8.378 км. а најмањи — севлијевски (1.898 Км.^{2}).

Окрузи су подељени у срезове. Њих има 84. Величина и број њихов различни су у појединим окрузима. Из таблице, у којој су поређани срезови по величини површина, види се, да је највећи добрички срез (2.986 Км.^{2}), а најмањи — трновски (360 Км.^{2}).

При крају зборника налази се административна карта Кнежевине Бугарске, која је копирана са мало час поменуте руске генералштабне карте, у размеру 1:1,050·000.

Можда ће ми ко год замерити што сам реферисао овај рад тек после пуних шест година. Заиста би имао право, јер је прошло већ много времена од појаве овог рада до мога реферата. Али ипак није тако, јер главни разлог који ме је руководио да саопштим српским читаоцима ову расправицу, и ако после тако дуге паузе, у томе је: што је вредност овог рада онаква иста, каква је била пре шест година, а то с тога, што површина Бугарске још ни данас није измерена на другој тачнијој карти од оне, на којој је радио Каракашев.

Ово је управо последње мерење, коме Бугари дају највише важности: прво с тога, што је рађено на најтачнијој карти с највећим размером, а друго што је при том раду употребљена најсавршенија метода за мерење површина на картама.

Међутим ја сумњам у тачност тога броја, и сумњаћу докле год се не овери новим мерењем на бугарској генералштабној карти Бугарске, која би требала да има још већи размер.

У колико је оправдана ова моја сумња показаће време и доцније мерење.

Т. М. Р.

Dupuy-Péyou (l'abbé Léopold). *La Bulgarie aux Bulgares.* Hier, aujourd'hui demain, par—Vicaire qénéral, procureur délégué de l' Archeveque de Bulgarie pour la France et la Belgique Paris-Bruxelle 1896. вел. 8° 390

Положај писца ове књиге одређује пред читаоцем одмах и њен карактер. „Потпуно савремена. La Bulgarie aux Bulgares појављује се, вели у предговору њен писац, у доста повољном тренутку да задовољи читаочеву радозналост. То је збијен и ако потпун преглед свих догађаја који су у вези с политичком и верском историјом занимљивог бугарског народа, који је у толикој мери занимао целу Европу у последње време". Ако ова изјава побожног писца није баш сасвим скромна, њему се не може порећи, да се трудио да нам изнесе материјал и документе, који се једва могу сабрати за годину дана, колико је он у Бугарској провео. Осим предговора и једног путописног увода књига је подељена у пет глава и на 54 заглавља. У првој се говори о физичкој географији (21.—120.), у другој о политичкој историји (33. - 121.) за тим о етнографији (121.--160.), онда о економском уређењу (161.—213.) и најпосле о верској бугарској историји (214.—370,). Кад је цела књига већ била свршена и закључена, онда јој је додат још један чланак: Апостазија.

Наш писац је на стр. 113. тврдио, како су новинарски гласови о превођењу кнеза Бориса у православље просто клеветање. Баш кад би га и Бугари и Руси захтевали, оно би с презрењем било одбивено. Није ли кнез Фердинанд на сличне „подлачке и глупе" савете одговорио, *да ће се пре одрећи престола, па ако устреба и живота*, но што ће пристати на апостазију? Није ли ту изјаву предала у једном писму штампи сама његова мати, књагиња Клементина?! Главу о кнезу Фердинанду завршује писац овим редовима, пуним одушевљења: „Кнежево племенито и великодушно држање, које је најлепша сведоџба његове одлучности и најбољи утук свима клеветама, зајамчава му од сад, више но икада, симпатије целе независне и беспристрасне Европе у истој мери као и љубав и преданост бугарског народа." Предајући први примерак своје књиге принчевима Борису и Кирилу, писац је пропраћа музиним уклицима:

„Boutons de Lis de France éclos en Bulgarie,
Joyaux d' une couronne au front d'un noble roi
Vous feres refleurir votre illustre Patrie
Et vos sujets aimés vous suivront dans la Foi."

Какво разочарање за нашег писца, кад је после оваквог усхићења дошло превођење Бориса у православље, у место да он поведе своје поданике у католицизам?! И онда, разуме се, настаје једна „богоугодна грдња" кнеза Фердинанда у мери, у којој то остали смртни не би никад учинили. — Сасвим природно је глава о Верској Историји понајбоља и понајпотпунија, нарочито с погледом на тежње и односе Римске Цркве у Бугарској.

D. R. Gersuny „*Artz & Patient*.“ II Auflage, Stuttgart 1896 стр. 63.

У овој малој, али врло интересној књижици, која је већ доживела друго издање, покушао је чувени бечки лекар и хирург д-р Герзуни, да нам у кратким цртама наслика онај многоструки однос у коме се налази лекар на спрам болесника и обратно. Та, тако да кажемо психолошка страна лекарског позива, врло важна за сваког лекара, не учи се у школи, већ је резултат само дугог искуства. С тога је ова књига добро дошла нарочито млађим лекарима, који са пуно љубави и воље ступају на свој тешки позив и врло се често разочарају, само с тога што не познају још добро људе са њиховим сићушним махнама и слабостима. И ако је књижица у првоме реду намењена лекарима, који ће у њој наћи много искрених поука и савета (како се ваља опходити с болесницима и задобити њихово поверење) као и благих прекора и пријатељских опомена, с многом верном сликом, која нас подсећа на слабије стране наших познаника — колега: — она није на одмет ни лајицима. У њој ће и они, који нису лекари, наћи корисног и занимљивог. Нарочито се препоручују чланци: о избору домаћег лекара, о штетном утицају околине на болесника, о кућевним лековима, о састављању консилијума лекарског и т. д. који су сви писани лепим стилом и задахнути љубављу хумана лекара, а из којих провејава мисао: „само добар човек може бити добар лекар.“

Д-р В. Ж. Ђ.

Un problème sur les séries (рад у журналу Nouvelles Annalles des Mathematique, № 2. Paris. 1896.)

Remarques sur les équations de Dynamique et sur le mouvement tautochrone (штампано у American Journal of Mathematics. Vol. XVIII. № 2., издање Балтиморскога John Kopkins University).

Оба су рада г. *Михаила Петровића*, проф. Вел. Школе. У првоме се расправља једно питање из теорије бесконачних редова, на које се често пута наилази у математичкој физици, нарочито у теорији кретања топлоте и електрицитета. У другоме писац налази неколико нових и општих теорема Динамике, од којих нарочиту пажњу заслужују оне, које се тичу теорије тако званог таутохроног (изохроногa) кретања, за коју је теорију писац извео један врло општи резултат.

И.

НА КРИТИКУ Г. ЈЕЛЕНКА МИХАЈЛОВИЋА ПРОФЕСОРА

У априлској свесци „Дела“ штампана је на стр. 147—154. критика г. Јеленка Михајловића проф. на моју књигу: „Из науке о светлости“, издање Срп. Књ. Задруге. Сматрам за дужност да неке напомене и примедбе г. критичара, у кратко, пропратим, уздржавајући се од сваког опширнијег говора и полемике.

Госп. критичар сам вели на стр. 154.: „Можда ће многима изгледати да су неке од ових напомена претеране, али ми остајемо и даље при томе, да је ваљало обратити пажњу на неке ствари у овој књизи: ми смо то и учинили.“ Ја ћу се само на те „претеране“, по моме мишљењу тим самим неумесне, па чак и погрешне напомене, ограничити.

Прва је таква напомена код мојих назива „прозрачан“ и „провидан.“ Г. критичар налази да се „ово очевидно има обрнуто узети, јер би иначе испало на пр. да је ваздух прозрачан а платно провидно“ — У народу се не прави разлика између „прозрачног“ и „провидног“: ту су разлику створили физичари. (У Вуковом се речнику каже: провидети се — durchrichtig sein а прозрети — durchsehen Првој речи дат је значај на латинском pelluceo а на француском, који је од латинског постао, провидан, у оном смислу како ја ту реч схваћам, каже се translucide: дакле значај речи „провидан“ у В. речн. слаже се са значајем те речи у мојој књизи). У самој ствари прозрачан долази од „зрачан“, „зрак“, „зри“ а провидан од „видан“, „вид“ а то је скоро једно исто. Немајући довољног ослонца у народној терминологији, ја сам при разликовању та два израза овако резоновао:

Пре свега „прозрети“ мени изгледа јаче него „провидети“: даље „прозор“ (а не „провид“) је назив за онај отвор, који се на кући остави да кроз а њ уђу зраци, да уђе светлост, да се кроз а њ јасно види. За једну светлу линију, дакле за саму светлост каже се „зрак“, па је очевидно природније да се она средина, кроз коју светлост, кроз коју „зрак“ потпуно и непромењен пролази, назове „прозрачна“ него „провидна.“ Најзад у народу се каже: на чистом „зраку“ т. ј. на чистом ваздуху, а ваздух је без поговора једино тело, за које се у обичном животу зна, да најпотпуније пропушта светлост, које је најпрозрачније

за светлост. Кад се дакле у народу индентификује „зрак“ с „ваздухом“, онда није ни мало чудновато што ће по моме схватању „ваздух бити прозрачан.“

Ето шта ме је руководило да речи „прозрачан“ дам онај смисао, који је у књизи употребљен. Из тога се у исти мах види, да те називе нисам тако узео из тежње за оригиналношћу или тек на памет, и ако сам у томе погрешио, (а ја држим да нисам), на ту су ме погрешку навели извесни називи, у народу усвојени.

Ни за небеске маглине нема у народу израза, а то са тог простог разлога, јер се оне не виде голим оком, те народ за њих и не зна. Сам њихов облик је магловит, геометријски неодређен, па је то и дало повода — а не њихов састав или даљина од земље — те су им остали народи дали такав назив („nebuleuses“, „Nebelflecken“ а најобичније „Nebel“; „nebula“ и т. д.). Кад их на пример Немци могу звати и „Nebelflecken“ и „Nebel“ држим да их и ми можемо називати маглинама и маглама, и ако г. критичар вели да су назвате (не знам од кога) *„небулозе.“*

Сличне је природе и она примедба, где г. критичар тражи да се мој назив „атмосверско преламање“ замени његовим називима: „астрономска рефракција“ или „преламање у атмосфери.“. Атмосферско преламање значи преламање, које врши атмосфера или које се врши у атмосфери дакле карактерише сам постанак појаве, а астрономска рефракција означава примену закона тога преламања у астрономији. Па како атмосферско преламање постоји свуда где год има атмосфере, па дакле и у оној атмосфери где нема астронома, то држим да мој назив боље одговара самој ствари.

Код ове примедбе г. критичар вели: „Пошто се под овим разуме астрономска рефракција, услед које се звезде никад не виде на правом свом месту, већ увек померене за угао рефракције, то је подесније“ и т. д. — Сасвим умесно примећује г. критичар мало даље, да у мојој књизи има неколиких места, за која му се чини, да су нејасно исказана. Ја ћу му помоћи да констатује, да је такво нејасно место и оно где се говори о том атмосферском преламању, па се каже: „Оне звезде, које стоје управо изнад наших глава, не мењају својих места услед атмосферског преламања.“ Да ово место у мојој књизи није било нејасно, г. критичар сигурно не би могао тврдити да се услед атмосферске рефракције звезде *никад* не виде на правом свом месту већ *увек* померене за угао рефракције

У свом тачном истраживању напомена и примедаба за моју књигу, г. критичар је нашао да на слици 87. доњи зрак није искривљен већ прав. Пре би могао казати да није довољно искривљен, али не може тврдити да је сасвим прав нарочито у гушћим слојевима. Нека још једанпут испита, на начин, како се испитује континуитет кривих линија, па ће наћи, да је доњи зрак истина слабо али ипак искривљен.

Има једна слика у књизи, која нарочито вређа питоме осећаје г. критичара, а то је она која представља Нерона и борбу гладијатора.

Овде ћу напоменути само толико, да сам ту слику позајмио опет из једне популарне физике на француском језику, па сам мислио да кад она не вређа француске фине нерве, неће ни код нас људи од ње падати у несвест.

За примедбу г. критичара о светљењу тела на 500°, неко би рекао да је цепидлачење а мени се чини да је постала из несмотрености. Он вели, да усијани гасови имају своју карактеристичну боју, а заборавља да то правило, тако изречено, не казује ништа, јер *један исти* гас може светлети *разним* бојама према томе, под каквим је притиском. Гас под великим притиском у светљењу се готово не разликује од чврстих и течних тела, и онда је очевидно горња примедба неумесна и несмотрена.

Примедба о помрачењу сунца је сасвим излишна. Да сам се упустио у објашњавање зашто помрачење сунца не постаје при сваком младом месецу, као што го захтева г. критичар, онда се бојим да ми он не би пребацио да то није ствар физике већ астрономије, и да о томе није ваљало говорити!

Пребацује ми г. критичар, што сам казао да сунчева светлост *збрише* својом јачином све остале изворе. Јер г. Јеленко, као физичар, зна, да сунце не може узети сунђер па избрисати светлосне изворе, те се због тога љути на онај мој израз. Ја сам уверен, да ће мало читалаца бити, који ће кад прочитају горњи израз, помислити да сунце сунђером или каквом крпом брише све звезде, свеће и лампе и т. д.: а исто ће их тако мало бити који ће наћи да је, место тога, боље рећи: „маскира“ њихову светлост.

Погрешно сам, што сам „акцентирао“ онај израз од А. Стојковића, да блудеће светлости „горе“, јер је већ, вели, речено да се светљење тела, названо „фосфорност“ добива кад тела светле на сасвим обичној температури, дакле хладна, — као што се из ове примедбе види, за г. Јеленка горе само она тела која нису хладна него врела и горења на обичној температури не може бити. Хемичари веле да је горење јака, бурна оксидација; према томе обична оксидација је слабо, споро горење. Кад гвожђе рђа, оно се оксидише, дакле споро гори: то исто вреди за све пирофоре као и за фосфор од кога је и дошла горња реч фосфорност. И кад се за гвожђе, које рђа и то без светлости, може рећи да гори онда се у толико пре може рећи да блудеће светлости горе кад ту има и светлости. Мени се чини да А. Стојковић још у почетку овога века није погрешно схватио значај речи „горење“, као што би хтео г. Јеленко да докаже.

Ни сад не налазим, да је боље било узети у мојој књизи реч „фосфоресценција“ место „фосфорност.“

Код описа поларних предела, г. критичар је нашао на извесну контрадикцију. Контрадикција се може у свакој књизи наћи кад се речи из једнога става пренесу у други и кад се речи које сметају контрадикцији изоставе. При навођењу тога места г. Јеленко пише: „Буре и олује

су непознате у овим пределима". па је ту метуо тачку и завршио став и ако је у књизи на том месту тачка и запета и став се даље продужује речима: „ни лети се овде не чује грмљавина." И кад сам ја речи бура и олуја дао значај да је то јак ветар праћен грмљавином, као што се то види из самога начина писања, онда г. критичар није имао права, да им даје други значај само да пронађе контрадикцију.

Говорећи о игличастим облацима, г. критичар вели: „то би за популарно дело било довољно", па одмах за тим — само да буде једне примедбе више —: „ипак би се могло узети онако како се та ствар у метеорологији сматра." Кад бих писао метеорологују, ја бих сматрао за дужност да изнесем разлику између ледених иглица и ледених кристалића, призмица (али не оних г. Јеленкових „из којих не пада ништа"), међутим, пошто су игличасти облаци споменути само да објасне извесне појаве (без обзира да ли ће те иглице падати на земљу или не) и пошто и сам г. Јеленко признаје да је то довољно за популарно дело, онда је и сувише очевидно, да је горња примедба била сасвим излишна.

Код примедбе о плаветнилу неба г. критичар износи, како је нетачно речено да је плаветнило неба „ваздух у јако дифузној светлости" већ „да је у самој ствари то врло сложена појава." И онда набраја Brücke-а и Rayleigh-а, како је ваздух „мутна средина." и како у плаветнилу неба играју улогу две ствари: „*величина суспендованих честица и таласка дужина светлости.*" Другим речима, г. критичар је хтео рећи да се поред обичног одбијања светлости са ситних суспендованих честица меша и дифракција, и да је зато појава сложенија него што сам ја казао. То само показује да г. критичар не схваћа како треба реч „дифузна светлост." Ја знам врло добро, да се са обичним одбијањем светлости са суспендованих делића у ваздуху меша и дифракција светлости, а знам исто тако — што изгледа да није познато г. критичару — да је дифузна светлост ваздуха још много сложенија него што г. критичар мисли, и да она није резултат само одбијања и дифракције (савијања светлости) већ да ту играју врло важну улогу и преламање и расипање (дисперсија) и упијање (апсорпција) а тако исто и поларисање, јер је дифузна светлост неба више или мање увек поларисана. Па ипак све то скупа узето у извесним приликама не даје ништа друго до дифузну светлост, која може постати ма којим од горе наведених узрока појединце или дејством више њих у исти мах.

Ја сам врло јасно казао, да прашина, водена пара и сам ваздух чине заједно, те је изглед неба различит у разним приликама; „од њих долази, вели се тамо час чисто плаветнило, час црвена, час опет друге боје у којима се ваздух јавља." То је за читаоце којима је књига намењена довољно; ја сам сасвим задовољен ако они упамте да ти елементи утичу на боју неба. Њих се не тиче и не може их се сада тицати, да ли је за постајање дифузне светлости, у којој они виде небо, претежније одбијање или апсорпција или дифракција светлости како када то бива. То су питања високе физике: она се не могу износити ни у

средњешколској настави, већ им је место у специјалним предавањима виших школа а г. критичар, као наставник средњих школа тражи да се о томе говори у једној сасвим популарној књизи! — Најмање што би се за ову примедбу могло рећи било би, да је и она — претерана.

Међутим говорећи о тим вишим питањима физичким о „мутним срединама" г. критичар је показао извесних замућености у неким својим изразима. За њега је готово свака светлост рефлектована, јер он вели да је „расута" светлост рефлектована (стр. 153.) и дифрактована такође рефлектована (стр. 154.). Оно, до душе, дифракција се светлости може изазвати рефлексијом, али не увек и не само тако, па кад г. критичар захтева од мене толике прецизности за *популарну* књигу, требало је бар да се ње придржава он сам у *научној* критици.

Ђ. М. Станојевић

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Савез Српских Земљорадничких Задруга. — Управа овога Савеза одлучила је, да се *први* конгрес Српских Земљорадничких Задрута састане *друге половине августа месеца* у Смедереву и да траје три дана; с тога је разаслала позиве, у ком је штампан привремено утврђени ред рада на конгресу. Тако: 1. *Председник Савеза отвара конгрес.* 2. *Бира се председник конгреса.* 3. *Бира се секретар конгреса.* 4. *Претрес правила Савеза Српских Земљорадничких Задруга.* 5. *Има ли у Србији потребе и погодаба за Земљорадничке Задруге?* Расправља Мих. Аврамовић. 6. *Је ли потребан закон за Земљорадничке Задруге?* Расправља Станко Лапчевић. 7. *О опадању економскога стања нашега земљорадника и о средствима, како да се оно помогне.* Расправља Влад. М. Љотић. 8. *Земљораднички кредит и Земљорадничка Задруга.* Извештај Мих. Аврамовића 9. *Како да се олакша оснивање Земљорадничких Задруга? — Одакле да се набаве средства (новац) за рад задруга? — Ко може бити члан Земљорадничке Задруге? — Какве треба да буду управе Земљорадничких Задруга? — Употреба кредита? — Рок — Гарантије — Треба ли ограничавати интерес на позајмице задругарима и на штедионичке улоге? — О ревизији Земљорадничких Задруга.* — Предмети за расправу — Мих. Аврамовића. 10. — *О узроцима опадања цена земљорадничких производа.* — Истраживања Влад. М. Љотића. 11. *Земљорадничка Задруга као васпитна установа.* — Расправља Мих. Аврамовић. 12. *О заједничкој набавци и употреби пољопривредних справа. — О заједничкој продаји производа.* — Расправља Мих. Аврамовић. 13. *О кошевима Земљорадничких Задруга.* — Извештај Мих. Аврамовића. 14. *О штедњи код Земљорадничких Задруга: обичној, ради отплате, дечјој и сталној.* — Извештај Мих. Аврамовића. 15. *Треба ли покретати још неке економске установе поред Земљорадничких Задруга?* — Расправља Мих. Аврамовић.

Програм овај допуниће се доцније питањима и извештајима, које буду Савезу послали поједини пријатељи његови или пољопривредне установе.

Сваки који ово писмо добије нека сматра као позив на конгрес. Позвани имају право да упуте на конгрес питања, да му поднесу своје извештаје о питањима, која се тичу земљорадње, земљорадничкога живота и земљорадничких установа, а тако исто и да учествују у свима дебатама, које се на конгресу буду водиле. Свако питање, које се жели и на конгресу да претресе, или извештај, који се хоће конгресу да саопшти, треба од писчеве стране да се пошаље *Савезу Српских Земљорадничких Задруга* **најдаље до 1. јула ове године.** Тако исто, све установе пољопривредне и сва господа, која желе на конгресу учествовати, лично или преко својих изасланика, треба о томе да известе *Савез Српских Земљорадничких Задруга* **најдаље до 15. јула ове године.**

Писмом које ће се разаслати *после 1. јула* о. г. свима онима, који до тога дана изјаве да ће на конгресу учествовати, лично или радом каквим својим, саопштиће се дефинитиван ред рада конгреса, дан кад ће се исти састати и место где ће се седнице конгреса држати.

Председник је овога корисног Савеза Вл. М. Љотић а секретари Мих. Аврамовић, управник Подунавске Окружне Задруге, и Станко Лапчевић, адвокат.

КЊИЖЕВНОСТ

Дела Љубе П. Ненадовића. — Недавно је изишла и последња, двадесета, свеска другог издања „Целокупних дела Љ. П. Ненадовића“ У овој свесци од 147 страна штампано је неколико песама и прича, што је угледало света или по смрти писчевој, или после штампаних свезака у којима су те врсте радови, или што је било превиђено из ранијега времена. Тако смо најзад добили у много бољем руху и потпуније друго

издање Чика Љубиних радова, који су и до сад били омиљена лектира нашега света, а од сада треба и више, кад се о јевтину цену — за 25 динара у тврду повезу — може доћи до „Целокупних дела Љубомира П. Ненадовића.„ Ниједна српска кућа не би смела а не би ни требала да је без њих.

Књиге и листови који су у последње време наштампани у Државној Штампарији. I *Књиге.* „Примери из српске литературе.“ Уредио *Ж. С. Поповић.* Обична 8⁰ стране: I—XII., 1.—644. и I—XXIV. Цена? — „Примери за грчке облике“, према II издању своје Грчке Граматике саставио д-р *Јов. Туроман.* Друго издање. Велика 8⁰, стр. 1.—297. Цена 5 динара. — „Историја старога века.“ Преглед за вишу наставу. Написао *М. Зечевић.* Велика 8⁰; стране I—VIII и 1 до 310. Цена —? (Историја света. Књига прва: стари век). — „Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, патријарху, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа.“ Написао *Иларион Руварац.* Велика 8⁰; страна I—VIII и 1.—154. Цена 2 динара. Издање Српске Краљевске Академије Наука. — „Војна Хигијена“, за питомце краљ. српске Војне Академије. Написао д-р *Милан Јовановић*, професор Војне Академије, резервни санитетски мајор. Велика осмина; стране I—VIII и 1.—200. са 24 слике у тексту. Издање Министарства Војног. Цена? — Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Србији 31. дец. 1895. године“ Израдило статистичко одељење Министарства Народне Привреде. Велика осмина; стране I—XVI и 17.—112. Цена 2 динара. — „Упутства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама“, од д-ра *Јов. Цвијића*, професора у Вел. Школи; стр. 1.—24. шеснаестине (прештампано из „Српских Новина“). — II *Листови:* „Просветни Гласник“, службени лист Министарства Просвете и Црквених Послова Краљевине Србије. Година XVII, свеска 4. за април 1896. године. Уређује *Стеван Поповић* Велика четвртина, страна 137.—212. Прилог је овој свесци „Учитељска школа у Београду за првих 25 год. својега живота“, од Јов. Миодраговића (свршетак) страна 25.—41.— „Ратник,“ лист за војне науке, новости и књижевност. Година осамнаеста, 1896. Књига XXXIV, свеска 5. за месец мај. Издаје Главни Ђенералштаб. Уређује *Драгомир Вучковић.* Велика осмина; стране 513.—640. с једним прилогом. — „Српски Архив за целокупно лекарство,“ орган Српског Лекарског Друштва. II год. 3. свеска за март 1896. Велика осмина; стране 145.—208. У прилогу „Народно Здравље“ I год. 3. број; стране 65.—96. Уређује д-р *Милан Јовановић-Батут.*

Књиге и листови који су дати у штампу у Државној Штампарији: „Систем приватнога права“ друга књига, од *Андре Ђорђевића.* — Jovanovich M., „Impersonalien“ — „Конзуларна конвенција између Србије и Турске.“ — „Распоред и ранглиста свију родова војске и струка, војно-грађанских чиновника и марвених лекара за 1896. г.“ — „Старинар“ Српског Археолошког Друштва, XII година, књиге 1., 2. и 3. и 4. Уређује *Михаило Валтровић.*

Црногорски календар.—И по трећи пут се креће на Цетињу „*Грлица*“, која је прво угледала света 1835. год., али сада у друкчијем руху — као календар државни, јер је у њему поред календарскога дела још именик службеника државних, иза кога су три прегледа: „Важнијих догађаја у држави“ године, 1893. 1894. и 1895. За 1893. год. уредио је преглед Филип Ј. Ковачевић, за 1894. Ђуро Шпадијер а за 1895. Андрија Јовићевић. Ово је „Грлици“ једанаеста година. Стаје 30 новчића.

С мора и приморја. — Тако ће се звати низ интересних слика и приповедака из приморскога живота Марка Цара и Јосипа Берсе. У књизи биће ови саставци: Глумци у Бањевцу; Моја некрологија; Анђелијин случај; На бадњи дан; Лука; Ја и она; Аљим кријумчар; Делија дјевојка; Господин заступник. Књига ће имати 15 штампаних табака и неколико слика, које је израдио Ј. Берса. Стаје два динара за претплатнике.

Туђа жена и муж под креветом.— Српска мостарска књижарница Владимира Радовића издала је о свом трошку превод Достојевскога приче „Туђа жена и муж под креветом.“ Стаје 35 новчића.

Књижице за децу. — Књижарница В. Валожића издала је ових дана четири књижице са сликама, намењене за поклон доброј деци. Натписи су тих књижица: *Срећа, Девојче са извора, Четири поклона* и *Сребрни извор.* Цена је свакој 10 пара динарских.

Историја пошта. — Добривоје Н. Арнаутовић издао је позив на претплату, којим јавља, да је намеран да штампа своју „*Историју пошта.*“ Прва књига изнеће до 20 табака; захватиће време од најстаријега доба до Хилове реформе. Претплатна јој је цена два и по динара.

Начела народне економије. — Готова је од Др. М. М. Вујића друга књига: *Економска теорија,* и за који дан биће у књижарницама на продају.

Из Мостара. — Приповетке Св. Ћоровића „*Из Мостара*“, о којима смо донели реферат у мартовској свесци (стр. 507.), похвално је приказао Св. Јакшић у 35. броју „Виделa“.

Естетика.— У Новом Саду у штампарији Браће М. Поповића штампана је *Естетика или наука о лепоти за школу и народ* од

д-ра Стевана Павловића. Дело је наградила Матица Српска. Стаје форинту.

Ко има право. — Под тим натписом изишао је у новосадском „Бранику“ низ чланака од Радоице, у којима се полемише с „Обзором“ поводом чланка „Римокатолици и Хрвати,“ који је штампан у 121. броју „Браника“ од прошле године. Ови су чланци оштампани и у књижицу (на 8-ни, 1 л. и 61 стр.).

Практично коњарство. — Душан М. Спасић написао је под истакнутим натписом књигу, која има ове одељке: Основни појмови из анатомије и физиологије коња, Цењење коња по спољашности (екстеријер), Производење коња, Храњење и неговање коња, Коњарници и заклони за коње, Поткивање коња, Основна обука коња за јахање и тегљење, Из коњскога лекар тва и додатак: Пореклопис(?) приплодних грла наше државне ергеле. Цена јој је 8 динара. Има 30 штампаних табака са 153 слике.

Д-ра Цвијића нова расправа. — Из Гласа LI, који се штампа у државној штампарији, оштампана је у посебну књигу расправа д-ра Ј. Цвијића „*Извори, тресаве и водопади у источној Србији*“ (На 8-ни, стр. 122, са 6 слика и 4 таблице). Одељак *Извори* подељен је у три пододељка: Обични извори, Врточасти водени басени и Потајнице; *тресаве*: у два пододељка: високе тресаве и ниске тресаве; *водопади и брзаци*: водопади и брзаци и бучнице.

Први цвијетак. — Добили смо на приказ „Први цвијетак“, за који смо јавили у јануарској свесци (стр. 159.) да је изишао. Писац њен, Богдан Р. Милановић — Крајишник, посветио је ову прву књигу својих песама, намењених одраслијој младежи српској, Милошу Мартиновићу — Црногорцу. Све песме ове књиге разврстао је у три одељка: у првом и трећем је по 15, у другом 10 песама. Под неком стоји да је штампана у Голубу или у Споменку. Пада у очи, да слова у овој књизи нису црна већ плава. Стаје 30 новчића, а има 81 страну.

Дон Кихоте. — II последња свеска овога чувенога шпанскога романа изишла је у српском преводу Ђоке Поповића — Даничара. Има 1, л., 341 стр. и 2 л. Стаје два динара. Целом роману у четири свеске цена је осам динара.

Српско-хрватски спор. — У Сплету штампана је књижица под именом „M a k a r a n s k e u s p o m e n e i D o m M i h o P a v l i n o v i ć. P r i l o g z a n j e g o v Ž i v o t o p i s“; писац јој се крије под псеудонимом „Славин Серђије Јабланов“. „Dubrovnik“ у 12. броју приказујући ову књижицу вели, да је писац С П., одличан Србин и да је она од неоспориве вредности за нашу савремену политичну историју. Стаје круну, а има 90 страна.

Spomenica. — „Збор духовне младежи“ у Сењу намеран је да изда „Споменицу“ приликом своје педесетогодишњице. У „Споменици“ ће бити: а) историја књижевнога друштва, б) неколико народних песама и в) животопис св. Томе Аквинца. И позив на претплату изишао је већ.

Pjesme Milana Begovića. — Изишле су о трошку пишчеву у Загребу на 8-ни, стр. 84. У њој је песник прибрао прве своје песме. Стаје 60 новчића.

Издање Словенске Комисије у Москви. — Године 1892. основала се у Археолошком Друштву у Москви „Словенска Комисија“, са задатком: „да неуморно прати напредак у историји и археологији разних словенских народа, а исто тако да се и самостално бави о изучавању разних страна прошлости словенских народа.“ И одмах на почетку свога рада одлучила је да покрене гласило, у ком ће се штампати сваки рад који иде у прилог изучавању словенске историјске и археолошке прошлости. Ту своју одлуку „Словенска Комисија“ привела је у дело и пред нама је први том „*Древности*, труды славянской коммиссiи императорскаго археологическаго общества“, који је изишао под редакцијом М. Несторовића Сперанскога, секретара Словенске Комисије. (На 4-ни, стр. IV и 284, 1. л., 37 стр. са 1 фототипским снимком и листом нота). У овом првом тому ови су радови штампани: В. М. Истрина „Сказанiе объ индiйскомъ царствѣ“ (стр. 1.—75.), А. В. Михайлова „Къ вопросу объ Учительномъ Евангелiи Константина, епископа Болгарскаго“ (стр. 76.—133.), М. И. Соколова „Новый матерiалъ для объясненiя амулетовъ называемыхъ змѣевиками“ (стр. 134.—202.), и превод А. Грузинскога „Миклошићеве расправе „Изобразительныя средства славянскаго эпоса (203.—336.). Иза овога долазе девет реферата, од којих помињемо: Лаврова о другом издању Glagolita Clozianus (249.—255.), о Јагићеву раду Grškovičev odlomak glagolskog apostola (256.—274.) и Сперанскога: о Јагићевим овим радовима: Вновь найденное свидѣтельство о дѣятельности Константина Философа (275.), Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen I (279.) и Das byzantinische Lehrgedicht Spaneas in der kirchenslavischen Uebersetzung (282.). За овим су штампани Словенске Комисије записници са састанака 1.—15., к ји су држани од 23. октобра 1892. до 18. новембра 1894. Као прилог записима иду између осталога: Замѣчанiя о Сказанiи объ индiйскомъ царствѣ (С. Долгова стр. 11. и некролози Јастребова (стр. 28.) и Ф. Рачкога (стр. 32.). —

Ко се више интересује о Словенској Комисији и њену задатку може прочитати у „Просветном Гласнику“ за год. 1892. стр. 905. Саме Н. Томића „Писмо из Москве,“ у

ком је изнео постанак те комисије и саопштио рад њен са прве две седнице.

Издање руске Академије Наука. — Фебруара месеца 1884. године тадашњи професор петроградског универзитета д-р В. Јагић прочитао је у седници Петроградске Академије Наука у Одеску за руски језик и књижевност предлог: да друго одељење Петроградске Академије издаје нарочите зборнике, у којима би се штампала проучавања рускога језика, старог и новога, у граматичком и лексикалном погледу, у облику прегледа језика појединих споменика или говора појединих крајева или тумачења појединих речи с назначењем њихових извора, физиолошких особитости, акцента и т. д. У тим зборницима текстови су се могли штампати само у ограниченој мери, као обрасци. Та повремена издања излазила би под именом „Изслѣдованія по русскому языку“ у књигама око 40 табака, годишње највише по једна књига. Предлог је тај Академија прихватила и поверила редакцију предлагачу, који је одмах пришао к извршењу саме замисли. За прву књигу беху примљене две радње: М. М. Козловскога „Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія“ и А. А. Шахматова „Изслѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ XIII и XIV вѣка“, које до 1886. беху и штампане и посебице одштампане. Али на том стаде. Проф. Јагић би одазван у Беч, те не мога до краја извести свој план и издати I књигу ових „Изслѣдованія.“ Кад се крајем године 1887. обрати Петроградској Академији да му штампа прикупљени огромни материјал, који се тиче црквенословенскога језика прошлих векова, Друго Одељење донесе одлуку, да се ово штампа као трећа радња у првој књизи поменутога зборника, и ако строго не одговара његовој првотној замисли ни по садржини ни по обиму. Међу првим двема радњама и овом трећом нема ни унутрашње свезе ни спољашње сразмере, како вели проф. Јагић у предговору у овој првој књизи. Тако се омогући да угледа света прва књига „Изслѣдованія“, након дванаест година. Она је по нас не само интересна већ и знатна са Јагићева рада, чији је натпис „Разсужденія южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ“ и који захвата велики део ове књиге, од 287. до 1070. стране. Онај, који хоће да се позна с развијањем граматике и граматичкога смисла на југу словенском и у Руса, потребно је да прелистава ову књигу, јер ће у њој наћи сав материјал, који се тиче црквенословенскога од првих почетака, као и суд о том материјалу. Сав овај огромни материјал поделио је проф. Јагић у 10 глава; уз сваку главу говори и о материјалу, који је у њој штампао. У првој глави саопштио је из рукописа биографије св. Кирила и Методија и из „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ све оно што се тиче словенскога језика. У другој глави штампао је: познату апологију Црнорисца Храброга по бугарском рукопису од год. 1348. и по једном московском, даље бугарску прераду по рукопису XIII — XIV в. и руску редакцију по рукопису XVII в., а и „Сказаніе о славянскихъ книгахъ.“ У трећој је глави пролог Јов. Егзарха из предговора к преводу Богословије Јов. Дамаскина по р. XII. в.; у четвртој „Осьмь честии слова“; у петој Константина философа „О правопису“ по једином рукопису карловачком XV века, као и изводи тога дела јужнословенски и руски. Шеста је глава посвећена Максиму Греку и његовим радњама; седма се бави о разним радњама граматичке садржине од XVI века на даље; у осмој је руски превод Донатуса (Димитрија толмача и других); у деветој саопштен је граматичке садржине рукопис чудовскога манастира с краја XVII века. У десетој су глави библиографске напомене о изворима у претходним радњама као и допуне и исправке; у овој је глави саопштено неколико нових рукописа граматичке садржине. На крају су овог огромног материјала „Указатели“: „статей“, „именъ личныхъ“, „географическихъ названій“ и „предметовъ.“ — Први овај том стаје само *пет рубаља.*

Александер III у руској литератури. — А. Шевелевъ штампао је недавно у Москви на врло финој хартији, књижицу од 57 страна у којој је штампао библиографски преглед, у хронолошком реду, руских издања (књигâ, брошира и т. д.), која се тичу живота и рада пок. рускога цара Александра III. Натпис је овом раду „Александръ III въ русской литературѣ“; у књизи има и неколико царевих слика из разних времена.

Босна и Херцеговина на швајцарском географском конгресу. — На XI конгресу швајцарских географских друштава, који је био у Женеви од 13. — 15. маја, ове године, међу многобројним саопштењима и предавањима долазе и саопштења познатог агента босанске владе Ханри Мозера „*Колонизација мирним путем на Балканском Полуострву — у Босни и Херцеговини!*“ Његова је сврха била, да упозна швајцарске географе с напретком Босне и Херцеговине од окупације на овамо и да их заинтересује, из више разлога, овим покрајинама. Како су ова саопштења од великог интереса за нас Србе, а нарочито веома карактеристична за оцену данашњега стања у окупираним земљама и средстава, којима се служи аустријска администрација, саопштићемо их у српскоме преводу доцније заједно с извештајем нашега сарадника Николе С. Петровића, који је био на конгресу као дописник „Дела.“

Le Droit International dans les rapports des Slaves Méridionaux au Moyen Age. — Овако се зове расправа нашега сарадника д-ра Мил. Р. Веснића, штампана у бриселској Revue de droit International et de Législation Comparée и на по се. Смрћу познатога Гефкена постао је г. Веснић сауредником тог

угледнога часописа. Рад г. Весннћев у главноме је допуна Нисову делу *Порекло Међународнога Права*, које је прошле године изишло српски и о коме ћемо опширније проговорити у свесци за овом.

О политичким приликама у Србији. — La Revue politique et parlementaire у своме 21. броју од 10. марта ове године, донесе *Писмо из Србије* од G. M. M. Писац говори сасвим непристрасно о политичким приликама у Србији за ове две последње године, задржавајући се нарочито на конверсији државних дугова и изгласаноме закону о штампи, који није добио највише санкције.

Француске симпатије за Србију. — У Bulletin-у de l' Alliance française за јануар ове године налазимо (стр. 59.) ову белешку у извештају пододбора тога друштва за округ Марну: „Председник за тим представља скупу предавача овога вечера г. Мале-а, професора лицеја у Ренсу. — Пошто је изнео историјско порекло онога, што се назива Источним Питањем, писац доказује како не може бити говора само о једном Источном Питању, што их има више, јер данас нема више ни једне Турске, већ је на њену месту и уз њу читав низ држава и народа. Поред јерменског и критскога јавља се много знатније македонско питање. У њему је Србија нарочито интересована. Онаје с друге стране јако умешана у друго источно питање, чије средиште није више у Цариграду већ у Пешти и у Бечу, то је босанско-херцеговачко питање. — Предавач нам у кратким потезима износи географију и савремену историју српскога народа и описује његове особине. Он нарочито наглашује симпатије, које овај млади народ гаји према Француској"..... Предавања у овоме смислу држао је г. Мале неколико. Да саопштимо још завршетак извештаја штампаног у дневном листу L' Union Republicaine (24. марта 1896.) о предавању, које је држао у Шалону у петак 8/20. марта ове године. „Није потребно да после изложенога наглашујемо колико је назочна публика била захвална предавачу на речитом и симпатичном излагању његова предмета. Г. Мале нас је обавезао и тиме, што је сам преписао и раздао музику за ово вече српску химну, која је одсвирана после предавања уз Француску и коју је публика саслушала стојећи." Слично предавање држаће г. Мале под јесен и у Паризу. — Хвала!

Одлично дело о историји Румуна у Француза. — Трошком париске књижарнице E. Leroux-а изиде недавно у две књиге: Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, par A. D. Xénopol, професор на јашкоме универзитету. Писац долази у ред најодличнијих историка у наших суседа Румуна; а познат нам је са сарадње на *Општој Историји* Рамбо-а и Лависа о којој је говорено већ у „Делу." После педесетогодишњег истраживања, како писац вели: успео је да критички среди и штампа Историју Румуна од њихова постанка па до данас. Ова историја има нарочита интереса за нас из разлога, што не само да је дужност суседа да један другога добро упозна, већ што се у овоме делу говори и о оним Румунима, који су насељени по Србији и Маћедонији.

Schwertlilien. — Светозар Манојловић, капетан у аустријској војсци, познат је у немачкој публици као песник. Његова збирка песама Schwertlilien ево угледа света и по трећи пут у знатно попуњеном облику. Песме у овој збирци намењене су мушкој омладини, највише питомцима аустријских војничких школа; махом су патриотске. Критика их је у Аустрији примила необично добро; познати војнички лист Die Reichswehr уврстио их „међу најбоље песме, што су се игда написале за омладину, и по садржају и по облику." — Од Манојловића има и српских песама, које су штампане по нашим књижевним листовима, а у књизи Serbisch-croatische Dichtungen, која је 1888. доживела и треће издање, приказао је у немачком преводу одабраније умотворе наших бољих песника.

НОВИНАРСТВО

Зора. — По другим листовима доносећи, ми смо у ранијој једној свесци погрешно јавили да А. Шантић и Св. Ћоровић у Мостару покрећу „Побратимство". Њихов се сє пак лист зове „Зора": доносиће: песме, приповетке, драмска дела, разне научне чланке, студије и расправе, као и дуже и краће реферате о свим новостима у књижевности; осем тога доносиће по могућности и слике појединих српских и туђинских књижевника; за тим слике из разних крајева и т. д. и покоји пут компонованих песама. Уредништво у позиву на претплату додаје: да се на штету „Босанске Виле" нико не сећа „Зоре", т. ј. да напушта „Вилу" у прилог „Зори". „Коме је Србину могуће да обадва листа чита, онда ће већ, по самој подјели међусобних њихових становишта, стећи тек у обадва праву цјелину." Лист стаје до краја године 3 форинта и 75 новчића, а излазиће месечно у свескама од 4 – 5 табака. — Први је број изишао 30. априла. У њему има песама Драг. J. Илића („Избраник"), Милете Јакшића („Очекивање"), Андре Гавриловића („Мирно и тихо"), Окице Глушчевића (превод Љермонтовова спева „Мцири") и А. Шантића („Останите овђе" и „Стражар Отаџбине", уз коју долази и цртеж Вл. Тителбаха); бајка Ил. Вукићевића „Цар Горан," приче: Стевана Матијашића „Језабел, кћи Менахем Бен Абдурамана", Коломана К. Тота „Савјест" у преводу Жаркову и Жана де Рипроа „Близу среће" у преводу Liseron-а. Од чланака имамо у овом броју три: М. Цара „Старе мисли о укусу", М. Н. Нејгебауера „О предрасудама" и В. В. Вукасовића „Како су постале мрцине у Конавлима." Даље у

одељку „Књижевност“ биографије су Љермонтова од О. Глушчевића и Б. Нушића од о —; уз ове биографије долазе и слике њихове. Говори се међу „Оцјенама и приказима“ о Бешевића драми „Побратими“ (М. Н. Нејиновић), о Тасину Дневнику св. IV (Harry), о Мале-а En Serbie (Н. С. Петровић) и о Пушкиновој „Капетановој кћерци“ у срп. преводу. На последњем су листу неколико бележака из књижевности и једна из друштва (о забави мостарскога певачкога друштва „Гусле“.)

Српска стража. – Како је Јован Михајловић поново реактивиран, то је „Српска Стража“ морала престати излазити, јер се други погодан власник није могао наћи.

Слава. — У свесци за април овога лепога листа за народ и омладину штампане су ове песме: „Танаско Рајић“ од Дим. Глигорића и „Сврљиг град“ од Вој. Милошевића; од чланака су ушли: „Ћирил и Методије, словенски апостоли“ (са сликом) од Ш. „Два бела орла — две среће српске“ од Ал. Сандића и „Слава“ од С. П. Ранк. У одељку „Из српског народног живота и обичаја“ налазимо два рада: Ст. Витаса „Бошково крсно име“ и Н. Вр. „Сељак у српскоме приморју на раду.“ Даље је преглед српскога народа у свима покрајинама, неколико речи о братској слози Срба и Бугара“, одељак „Српско родољубље,“ „Књига за народ“ и „Одзив Слави.„ На крају је некролог Јована Ст. Бошковића, најзаузимљивијега пријатеља „Славина.“ Уредник је „Славе“ проф. Миливоје Башић, а власник Мића Ивковић, учитељ.

Viesnik Hrv-arheološkoga Družtva.—Како хрватске новине јављају, изишао је за 1895. г. Viestnik у лепшем и новом руху под уредништвом д-р Јосипа Брунишмида. Има 224 стр. у 4-ни, са три табле и 161 сликом у тексту. Од чланака да споменемо: уредников: Nadgrobni spomenik M. Valerija Sperata iz Viminacija, у ком мисли да је овај Валерије био декуријоном елијскога муниципија Виминација (Костоца у Србији) између год. 118.—239. по Христу, а споменик да је подигнут у Хадријаново доба. Даље је Бојничића Grbovnica kraljevine „Slavonije“, Јелића Zvonik spljetske stolne crkve и т. д.

Нов бугарски лист. -- Од 1. јануара отпочео је излазити у Софији месечни лист под именом „Училищенъ Прѣгледъ“ који издаје „Постоянниятъ Учебенъ Комитетъ при Министерството на Народното Просвѣщение.“ Овај службени орган министарства просвете има два дела: Службени и Неслужбени. У службеном делу штампају се расписи министарства просвете, који се тичу школе, као и кретање наставника; а неслужбени: доноси научне чланке, критике и библиографију; обратиће нарочиту пажњу на нове уџбенике и књиге које се тичу школског живота, те ће о њима више говорити. У првој свесци између осталога налазимо интересни чланак Т. Иванчова „Грамотность на населението по България“. Нашим просветним људима нека је топло препоручен, јер ће у њему наћи материјала о кретању просвете и просветних питања у Бугарској. Излази крајем месеца у свескама од 5—7 штампаних табака, а стаје за Србију 8 динара.

Archiv für Slavische Philologie. — Изишла је прва и друга свеска осамнаесте књиге овог изврснога филолошкога журнала. *Чланци* су у њима ови: „Die Baltica des Libellus Lasicki, Untersuchungen zur litauischen Mithologie од Dr. Th. Grienberger-a; Die Behandlung der Lautgruppen in, un + Consonant im Slavischen, од Fr. Lorentz-a; Zur Provenienz der Kijewer und Prager Fragmente и Eine Bemerkung zur ältester südslavis hen Geschichte од Dr. В. Облака; Die apocryphische Erzählung vom Tode Abrahams од Ђ. Поливке; Zwei böhmische Flugblätter des XVI Jahrhunderts од д-ра J. Болте (с напоменом Брикнеровом); Quellennachweise zum Codex Suprasliensis и Martyrium der XLII Märtyrer zu Amorium од д-ра Абихта и д-ра Шмита; Das Martyrium des heil. Pionius од Oscar von Gebhardta; Martyrium des Kodratus од д-ра Шмита; Martyrium des S. Sabinus од J. v. d. Gheyn-a; zur slavischen Parömiographie од А. Брикнера и Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmales „Žitije sv. Savy“ од А. Колеса) *Критике* су на ова дела: K. Glaser-a. Zgodovina slovenskega slovstva I део (1894,); Милчетића Čakavština kvarnerskih otoka (Rad 121.) и Флоринскога Лекціи по славянскому языкознанію I (Кіевъ 1895). — од Облака и реферат E. Setälä на J. Szinnyei расправу „Како гласи мађарски језик у Арпадово време?“ (на мађарском). У библиографском делу прегледа се 60 разних расправа и износе натписи филолошких радња у Делу, Гласу, Годишњици XIV, Летопису 177—180, Просветном Гласнику, Стражилову и т. д. Од расправа, које су изишле на нашем језику или које говоре о њему, реч је овде о овим: о Граматици црквенословенскога језика од J. Живановића; о Сиркуа Краткій Отчетъ о занятіяхъ за границей (у Дубровнику, у манастирима Савини и Крку, у Сарајеву, у Фојници и т. д.); о Флоринскога Новѣйшие труды по изученію южнославянской старины и народности (Кијев 1894) и Новые труды по славяновѣдѣнію (Кијев 1895.) о трима малим радњама А. Александрова) о „Арванитy“ кнеза Николе, о Петру I владици црногорском и „Краткій отчетъ о занятіяхъ за границей); о Новаковића Споменику XXIX; о Сересена Entstehung der kurzzeiligen serbocroatischen Liederdichtung im Küstenland (Берлин 1895.); о А. Гавриловића „Писма о књижевности Словена“; о А. Карпињевица Ueber die Abstammung und Bedeutung des Wortes k m e t. У Kleine Mittheilungen ушле су ове четири белешке: Eine Bemerkung zur Aussprache gewisser čechischer Präpositionalverbindungen од O. Broch-a, Zur Verbreitung des

Kirchenslavischen im mittleren Dalmatien am Ausgange des XVII Jahrh. и Ein altes Kroatisches Vocabularium од В. Облака, и Ein bibliogrpahischer Fund und eine Bitte од В. Jагића. —

РАЗЛИЧНОСТИ

Споменик Николи Томазеу. — 19. маја откривен је у Шибенику споменик знаменитом Томазеу, који је уметнички израдио талијански вајар Ximenes. Томазео је рођен у Шибенику 1802. од старе српске породице, али су га васпитање и ондашња превласт талијанске културе у Далмацији одвели из свога јата у туђе — у Италију. Тамо је довршио своје образовање, па је Италији сав свеј живот и посветио. Био је философ, публициста и књижевник, и на сваком је пословању показао необичнога талента. Али је од тога још већих услуга учинио Италији његов чисти и непреклони характер. Био је као станац камен, и с таком се душом заложио за ослобођење и уједињење Италије. Нарочито му је знатан рад 1848—9. године у време млетачкога устанка против Аустрије. Тада је био најпре члан привремене владе, па посланик у Паризу код француске републиканске владе. Тамница, сиротовање и прогонство не сломише његов силни дух. Његово име стоји достојно уз велика имена Гарибалда, Виктора Емануела, Мацина, Кавура, Манина. Своје жеље видео је испуњене, и умро је 1884. године у Фиренци. Последњих тридесет година био је ослепео.

Сав занесен радом око ослобођења талијанскога, није доспевао да уради штогод више и за свој рођени народ. Али га није заборављао. Доситејева дела читао је, како сам пише, сваки дан редовно. Народне песме у Вуковим збиркама тако су га занеле, да је о њима писао с највећим одушевљењем и да их је превео на талијански нарочиту збирку. О српском народу писао је задобивајући му симпатије образоване Јевропе, а његову је бољу будућност видео у оснажењу младе Србије и проширењу њену до граница докле се и српска реч чује. Пре неколико дана подсетио је „Српски Глас“ на једну његову песму „Далмацији“, и прештампао је и уједно донео и српски превод ње. Исписаћемо само четири стиха:

„Васкрсла Србија — гдје дух њежни влада
и мишица чила — и кол'ко је земље,
што под јармом отоманским чами,
с тобом да живи, с тобом ће да ради.“

Српски је написао и српству наменио само једно дело „Искрице“ — златну књижицу, у којој се чисто патриотско и човечанско осећање слива с бисерјем мудрости просвећенога и философскога ума. Те његове „Искрице“ представљене су алегорски на сребрном венцу, који су пред његов споменик положили Срби посланици на далматинском сабору. Љ.

Швајцарска народна изложба у Женеви. — Многи од наших читалаца знају, да Швајцарска приређује ове године своју народну изложбу у Женеви, која ће трајати од 1. маја до 15. октобра ове год. За све време трајања изложбе држаће се многи народни и међународни конгреси. Од народних конгреса најглавнији су: конгрес географских друштава, швајцарских учитеља, инжињера и архитекта, електро-техничара, статистичара, телеграфиста, винарских трговаца и пивара, земљорадничких друштава и т. д. Од међународних пак конгреса најглавнији је *Конгрес за криминалну антропологију*; држаће се у великој университетској сали од 12.—17. августа (по н.). Ово је четврти конгрес по реду. Први је био у Риму 1885. г., други у Паризу 1889. год., а трећи у Бриселу 1892. г. Овај ће конгрес имати за сврху, као и сваки пређашњи, „научно истраживање криминалитета код човека у односима са биологијом и социологијом.“ Да ли ће наша Србија бити заступљена на овоме конгресу?

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Стеван Бончев. — После прославе двадесетпетогодишњице књижевнога рада бугарскога романсијера Вазова, дошла је прослава Стевана Бончева. Марта месеца навршило се двадесет и пет година, од како је први рад Бончева „Сегашния нашъ языкъ“ штампан у Славејкова „Македония“ за год. 1871. (бр. 9., од 2. марта). Бончев спада међу боље и плодније бугарске писце; његово је поље рада у главном публицистика. По „Българска Сбирка“ (за март ове године) написао је и превео до сада 18 књига (Письма о Македонiи и Македонскомъ вопросѣ — Петроград 1889. Кратки разкази изъ Българ. История 1883. итд.), сарадником је био неких 8 бугарских и 12 руских листова, а под његовом редакцијом излазили су ови листови бугарски: День (1875.), Читалище (1874.), Стара Планина (1876.—1877.), Марица (1882.—1885.), Новини (1886.), Юридич. Прѣгледъ (од 1892.), Българска Сбирка (од 1895.) и Стара Планина (1895.). — Бончев је рођен 20. јануара 1853. године у граду Јелени, где је и прва знања добио; у Москви је свршио права, па се вратио у Бугарску. До 6. септембра 1885. бивао је у Пловдиву: председником окружнога суда, чланом врховнога суда и директором правосуђа. Услед догађаја од 9. августа 1886. морао је емигрирати прво у Цариграду, а за тим у Русији. Год. 1889. врати се поново у Пловдив, где је и данас. Сада је адвокат.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

ХАЈ, ДИВНО ЈЕ ПО ГОРАМА НАШИМ.....

Хај, дивно је по горама нашим;
Где год пођем, где се срцем машим;
Грм до грма, на пољани цвеће,
А кроз цвеће кршни поток бруји,
Ор'о кликће и врх стêна леће,
А у гају певају славуји,
У дубрави песникиње виле, —
Ја вас љубим, ој, ви горе миле!

А кад станем испод грма стара,
Сан најслађи тад ми душа ствара;
У шумору оних брсних грана
Ја разбирам јасне зборе њине:
Живи сведок патње и мегдана,
Мени прича како робље гине;
То је слава, којој нема равне, —
Ја вас љубим, ој, ви горе славне!

Стан', туђине! Видиш оне стене,
Тешко томе, ко се на њих крене.
Ту слобода из пепела ниче,
И устаде да тиране смрви,
Мач истрже и на борбу кличе
И победи уз потоке крви;
Њојзи правда лепше венце плете, —
Ја вас љубим, ој, ви горе свете!

Милорад Ј. Митровић

ОДНОС ИЗМЕЂУ СУДСКЕ И АДМИНИСТРАТИВНЕ ВЛАСТИ У ДРЖАВИ

од Др. Ђ. С. Ђељковића

Господо,

Предмет о коме ћу данас имати част да говорим пред вама јесте: примена онога великога, основнога, принципа поделе власти у државн на односе између власти судске и власти административне.

Познато је да се принцип поделе власти, у више или мање савршеном облику, јавља као подлога читавој организацији савремених уставних држава. Он се, у опште узевши, сматра као средство за одржање личних права и као гарантија за слободу појединаца.

Његова је основа чисто психолошка и састоји се у неповерењу појединаца према онима у чијим се рукама налази власт. Полазећи са тога гледишта да људи, који у једном датом моменту врше власт, могу ту власт, свесно или и не дајући себи рачуна о том, злоупотребити, законодавац је у свима уставним земљама тражио начина да ту опасност, у колико је то могућно, отклони. Кад би законодавна и извршна власт биле сједињене у истим рукама, законодавац би свакога тренутка могао доћи у искушење да за сваки конкретни случај у практици створи закон, који одговара само његовом тренутном расположењу, и гарантија за права појединаца нестало би тада потпуно. Или боље, тада правих закона не би ни било, него би воља онога у чијим је рукама власт, у већини случајева бар, била у исто време и закон. Са поделом власти, међутим, законодавна власт, имајући своје нарочито поље рада, издвојена од акције и не долазећи, као извршна власт, у директан, свакодневни

*) Уводно предавање из Административнога права, држато у дворници Велике Школе 6. априла 1896. год.

додир са појединцима, мање је изложена разноврсним индивидуалним утицајима, те тако мање може давати маха ситним побудама и личним нерасположењима. Извршна власт пак, ограничена законима, које не може по вољи мењати, такође теже може падати у самовољу.

То је принцип; али ваља одмах додати да се ни с тим принципом не сме ићи у крајност.

Законодавна и извршна власт треба до душе да буду подељене; али не треба губити из вида: да су и једна и друга од тих власти државне власти, да имају да раде на заједничком задатку, да оне једна другу допуњују и да према томе апсолутне подвојености међу њима не може бити. А то је међутим заблуда у коју су пале одушевљене присталице тога начела. Прогласивши принцип поделе власти као начело без којега ни у једној држави не може бити праве слободе, законодавци из времена Француске Револуције замишљали су да у једној земљи може постојати једна власт која ће само доносити законе и једна друга која ће те законе примењивати, али да оне могу иначе стајати једна према другој као потпуно суверене и независне.

Није требало дуго времена па да се у практици покаже колико је така замисао била илузорна. Већ у првим уставима својим, браниоци принципа апсолутне поделе нису били у стању да ту идеју своју до краја изведу. И то исто било је и доцније са свима и најлибералнијим уставима других земаља. Данас нема ни једне парламентарне земље на свету у којој н. пр. извршна власт не би имала никаквога утицаја на законодавну и обратно. Право сазивања Скупштине, право одлагања њених седница, право подношања законских пројеката, санкција закона, право распуштања парламента и т. д. све су то права која су, скоро у свима и најслободнијим земљама, било потпуно, било са извесним ограничењима, призната извршној власти. Чинећи употребу од тих права, извршна власт на сваки начин да у извесној мери утиче, или чак и учествује у законодавној власти. Али исто тако и законодавна власт путем интерпелација, путем оптужбе министара и правом вотирања и одбијање буџета врши не само контролу, него још и пресију над извршном влашћу, утиче на њен рад, а по кад-што га и сама врши.

И што је најинтересантије то је, да су сва та одступања од принципа апсолутне поделе учињена баш у интересу саме слободе грађана и у корист што јаче гарантије за њихова права, — дакле у оном истом циљу у коме је и сам прицип поделе усвојен. У парламентарним земљама то нарочито важи за право распуштања Скупштине с једне стране и за право вотирања и одбијања буџета с друге стране. Кад се извршној власти да̂ право да може Народну Скупштину распустити, онда је то право у очигледној супротности са принципом апсолутне поделе власти, по коме би законодавна и извршна власт требале да буду потпуно независне и без икакве акције једна на другу; али је исто тако несумњиво и то да је то отступање од принципа учињено само за то, да се бирачима да могућност да легалним путем покажу да једно народно преставништво није више израз њихове воље. То је, дакле, једна мера којом се хтело да загарантује право народнога суверенства, право грађана.

Исто је тако и за право вотирања буџета. Чим је законодавац законом установио извесне власти у земљи и вотирао извесне приходе, распоред тих прихода јесте строго узевши акт извршне власти. Чинећи издатке на одржање законом установљених власти, извршна власт само би вршила закон. То нарочито важи за издатке намењене издржавању оних власти које су уставом установљене и које, према том, обична законодавна власт не би требала да може индиректним путем уништавати, одбијајући кредите за њих. Међутим, у свима либералнијим уставима, то је право признато парламенту. И то је одступање од принципа апсолутне поделе власти такође учињено у циљу јаче заштите за права грађана. Тиме се даје парламенту јача моћ акције на једну владу, која, може бити, више не ужива ни поверење парламента ни повераље народно.

Из тога се види да овај принцип поделе, који је установљен у врло либералној намери, кад се апсолутно схвати, престаје бити гарантија за права појединаца и за слободу грађана. И ови траже онда гарантије за себе не у његовој примени, него у разноврсним одступањима од њега.

То што сам поменуо за законодавну и извршну власт, важи и за принцип поделе између власти судске и власти ад-

министративне. И ове две власти требале би по оној апсолутној теорији да буду потпуно издвојене и независне једна од друге. Како је у практици то ћемо мало час видети.

Да видимо најпре принцип. Он се састоји у том што административна власт не може да решава спорове између приватних, нити сме решење судске власти по таком једном спору да мења.

Исто тако и судска власт нити сме да доноси решења којима се закони од општега интереса уводе у живот и извршују, нити сме коју одлуку административне власти да мења и уништава.

Кад се спор састоји у спору између двојице приватних, примена овога принципа још је релативно лака. Кад се жалим да је један други приватни којим му драго начином повредио моје право својине или није испунио једну обвезу коју је према мени узео, онда је несумњиво да ће о том спору решавати судска власт и само она. Али шта ће бити ако повреду мога права учини сама власт? То се може десити и дешава се сваки дан. Н. пр. ако административна власт, у цељи лакше циркулације по путовима, а без законског овлашћења, нареди да прибрежни господари једнога пута своје ограде помере, или им забрани да у близини пута подижу зграде или, опет без законског основа, установи или повиси једну таксу, или кад у једној општини општинска власт, без нарочитог законског допуштења, нареди приватнима да дуж својих кућа подижу тротоаре или чисте улицу и т. д. У свима тим случајевима несумњиво је да је административна власт повредила једно право и то било тим што је појединцу скучила његово право својине било тим што му је наметнула обвезе које он, по закону, није дужан на себе примити. Ако појединац налази да је административна власт, једном мером својом, повредила његово право, коме ће се обратити за заштиту и, евентуално, за накнаду штете?

Оно што прво у оваком случају пада на памет јесте то да се онај чије је право повређено обрати суду за заштиту, јер су судови природни браниоци приватних права у опште. Али овакав корак од стране појединца био би противан оном принципу узајамне независности судске и административне вла-

сти. Јер у тужби својој суду појединац би могао тражити само то да се мера административне власти, којом се његово право скучава, уклони, односно уништи. А ми смо већ поменули да по принципу поделе власти судска власт нема права уништавати решења административне власти. И, разуме се, да би се у свима земљама у којима, више или мање, постоји принцип апсолутне поделе између судске и административне власти, судска власт, пред оваком тужбом на административну власт. огласила за ненадлежну и тужиоца упутила, да уништење оне мере којом се вређа његово право тражи другим путем.

Тај други пут то је рекурс вишој инстанцији административне власти. Принцип поделе и узајамне независности двеју власти може у потпуности бити очуван само тако, ако се само вишој инстанцији али једне исте власти да̂ право да решење једне ниже инстанције поништи или измени.

То је строга логичка последица принципа поделе и узајамне независности. Али кад се сад опоменемо да је тај принцип заведен баш за то да се права појединаца што боље и потпуније заштите, онда има места питати се да ли и та последица принципа одговара циљу који се хтео установљењем принципа постићи

Није потребно дуго разматрати, па да се човек увери да та последица принципа некако не стоји у складу са основном идејом његовом. Кад ви имате спор са једним другим приватним, онда је доста природно мислити да се ви за решење тога спора нећете обратити вашем противнику него неком трећем, независном и непристрасном. Једна државна организација у којој би закон приморавао тужиоца да решење спора поверава туженом не да̂ се готово ни замислити. Међутим, то што изгледа тако невероватно и тако противно здравом разуму за спорове између приватних, дешава се сваки дан у земљама у којима је, из ових или оних разлога, принцип поделе и узајамне независности између судске и административне власти у потпуности примењен. Кад ви у спору са административном влашћу не можете, на основу принципа о подели власти, да се обратите за заштиту ником другом него тој истој административној власти, онда је то приближно толико исто колико и кад бисте у једном приватном спору били принуђени да за

судију узмете свога парничара. Јер водећи спор против административне власти, за коју држите да је повредила једно вама законом огарантовано право, ви фактички од те власти стварате себи парничара. И онај принцип који вас у такав положај доводи заиста се, бар у крајњим последицама својим, не може примити као либералан принцип.

Факт што се ви у спору са административном влашћу обраћате за заштиту вишој инстинцији те власти, а не оној истој која је решење донела, не мења ствар ни у колико. Јер, прво и прво, може се десити да виша инстанција, којој бисте се требали жалити, не постоји. То је нпр. случај кад је акт, против кога се жалите, акт баш саме те највише инстанције нпр. министарско решење или указ. А после, баш и кад имате једну вишу инстанцију изнад оне која је решење донела, може се десити, што најчешће и јесте случај, да је нижа инстанција и донела своје решење на основу општих наредаба, упустава и тумачења која је од више власти поводом једнога закона добила; тако да за приватнога не постоје никакви изгледи за измену решења. А појединци, међутим, треба да имају гарантије да ће њихово право бити очувано против погрешнога тумачења и нетачне примене баш и саме највише инстанције административне власти.

Најзад, нека би решење ниже инстанције административне власти било донесено баш и сасвим независно од више инстанције, кроз административну власт, озго до доле, увек провејава извесан дух, који може послужити као гарантија за опште интересе али не увек и као гарантија за приватна права. Административна власт, имајући да примењује законе од општега интереса и имајући за задатак да ради у корист општине а не појединаца, биће увек склона да у датој прилици закон, сасвим bona fide у осталом, тумачи на штету права приватних, само ако тако тумачење иде моментано у корист општу. Другим речима значи, да административна власт није у положају да у споровима те врсте буде довољно непристрасна.

А после, нека би баш и било то да је административна власт тачно протумачила закон, ипак је добро да то констатује неко трећи, ван администрације и независан од ње. Јер у једној земљи потребно је не само да се врши правда него

још и да сви верују да се она врши како ваља. А тако се убеђење у публици не може створити, ако су они који је деле у исто време и парничари Судија треба увекда буде неко трећи.

С тога се у земљама, у којима се почело водити мало више рачуна о интересима појединаца и о правим интересима саме администрације, прибегава разним системима да се те незгоде решавања административних спорова самом административном влашћу уклоне.

Ми ћемо сад прећи у прегледу важније од тих система и том приликом констатоваћемо места на којима се у њима од принципа апсолутне поделе одступа.

I. Први систем састоји се у том што је судској власти дато право да појединца узме у заштиту тиме што ће му за незаконито нанесену повреду његовога права досудити накнаду штете. Сам акт административне власти пак остаје недирнут. Тако нпр. кад административна власт, на основу нетачних докумената, заузме појединцу један део његове земље, прогласивши да је тај део земље саставни део једнога друма, дакле, опште добро, судска власт, ако јој се приватни обрати тужбом за накнаду штете, неће уништити акт административне власти и вратити приватном државину земљу, али, ако нађе да је заузета земља збиља својина тужиочева, досудиће му накнаду штете.

Исто тако нпр. и у овом другом случају који узајмљујем из белгијске јуриспруденције, јер је овај систем о коме сада говорим, тамо примењен. Административна власт изда наредбу да се један странац удали из земље. Пре извршења, приватни се обрати суду тражећи да суд кратким путем ту наредбу као противну закону уништи. Суд одбије тужиоца од тражења за то што, вели, на основу принципа поделе власти он нема права уништавати један акт административне власти баш и онда када би тај акт био противан закону. И административна власт изврши своје решење и тога странца удали из Белгије. Он се онда поново обрати суду, али не више с тражњом да се акт административне власти уништи, него да му се досуди накнада за штету коју је услед тога незаконитога акта административне власти претрпео. Суд, да би могао решити питање о накнади штете

мораде узети у оцену сам акт административне власти, јер дотични странац могао је претендовати на накнаду штете само у случају ако се административна власт поступком својим огрешила о закон, те тако повредила право насилним начином удаљенога странца. Размотривши читаву ствар, суд нађе да дотични чиновник административне власти није испунио све формалности, које прописују белгијски закони да би један странац могао бити удаљен из земље, те зато тога чиновника осуди на плати штету, коју је странац услед незаконитог удаљавања из земље претрпео.

У овом систему, као што се види, принцип поделе власти сачуван је у толико што судска власт не уништава незаконито решење административне власти; али несумњиво је с друге стране да је тај принцип у неколико окрњен тиме, што је судској власти дато право да она оцењује законитост или незаконитост једнога акта административне власти и да право појединаца узме у заштиту, ако не тим што ће решење административне власти уништити, а оно бар тим што ће му досудити накнаду штете. Јер, решавајући да тужилац има право на накнаду штете, судска власт индиректним начином оглашава акт административне власти за незаконит, те тако даје тужиоцу још и моралну потпору за даље легалне кораке против административнога решења.

Излишно је напомињати да овакав систем, ма да је савршенији од онога по коме само административна власт има право да оцењује законитост својих одлука, ипак није довољна заштита за права појединаца. Ови би требали да могу добити задовољења за повреду свога права не само у форми накнаде, него још и у самом уништењу акта које њихово право вређа. Претпоставите да, по закону, странац о коме је горе била реч није никако могао ни бити удаљен из земље и да је административна власт то ипак учинила. У овом случају, дотични странац могао би добити сатисфакцију за повређено право своје само тада кад би се само решење о његовом прогонству уништило и њему допустио повратак у земљу. Иначе, докле год не буде имао начина да легалним путем до тога дође, његово ће право остати незаштићено и закон повређен,

па ма колика била накнада коју би му грађански судови по његовој тужби досудили.

Осим тога, у овом систему може доћи до неизглађљивих и опасних противречности у решењима двеју власти. Тако нпр. у горњем случају видели смо да је судска власт нашла да је решење административне власти о прогонству противно закону, али административна власт може и после тога рењења судске власти остати при свом уверењу да тим решењем није повређен закон. У горњем случају питање је било у том да ли се на дотичнога странца примењује одредба једнога белгијскога закона, по коме се они странци који станују у Белгији могу удалити из земље тек пошто им се саопшти одлука надлежне власти о том и тек трећи дан по саопштењу те одлуке. Питање је сад: да ли се за дотичнога могло узети да је становао у земљи и према том имало се решити да ли је било нужно испунити према њему горње формалности или не. Судска је власт, као што видесмо, нашла да је те формалности ваљало испунити. Претпостављајући да административна власт остане при свом тумачењу противречност између та два решења не би се могла уклонити, и тада би поменути странац у исто време могао и добити своју парницу пред судом и опет морати остати удаљен од земље, дакле поштовати једно решење које је по одлуци судске власти противно закону. Разуме се да систем који може довести до таких контрадикција између власти не доприноси угледу самих тих власти.

II. Други систем који је употребљен у практици да се уклоне или бар ублаже незгоде тога што административна власт сама решава спорове у којима је ангажована, састоји се у установи једнога нарочитога тела, ако не увек независног а оно бар одвојеног од активне администрације, коме се поверава да расправља спорове између појединаца и административне власти.

Такав систем усвојен је и у нас и у више других земаља. Само што у тим разним државама у организацији тога тела, као и у правима која му се дају постоје често доста осетне разлике, у које ми овде не можемо улазити.

Оно тело коме је у Србији, међу другим функцијама, поверено још и решавање административних спорова јесте Државни Савет.

Пошто је Државни Савет издвојен од активне администрације, те је тако у могућности да буде слободан од разних предрасуда те власти, то је он, на сваки начин, у повољнијим околностима но сама активна администрација да непристрасно оцени, да ли је једним актом административне власти једно приватно право повређено или није. Са тога гледишта, овај је систем бољи и савршенији но онај у коме се ван разних инстанција активне администрације немате ником другом жалити.

Али кад се узму у оцену и све друге околности под којима наш Државни Савет функционише, мораће се признати да се с овим системом није ни из далека онолико одмакло колико то на први поглед изгледа.

Така н. пр. једна слаба страна овога система јесте зависност Државнога Савета од административне власти. То би требало да буде прво правило да онај који има да решава о спору између два парничара буде независан и од једнога и од другога. У овом систему пак — бар по Уставу и по закону од Државном Савету који су сад у важности — један члан Државнога Савета зависи од административне власти, дакле од једног парничара, исто онако као и ма какав други чиновник административне власти.

Други је недостатак у том што одлуке Државног Савета нису обавезне за министра. Познато је да, по данашњем систему, Државни Савет има само право да министру чини примедбе на његово решење, али те примедбе министар није дужан да усвоји; он може Савету вратити предмет са својим против-примедбама. И ако Државни Савет, поред тога, остане при својој првој одлуци, министар се још не мора пред том одлуком поклонити. Он онда има право да ствар изнесе пред Министарски Савет који тада решава да ли ће примедбе Државног Савета усвојити или ће се читава ствар изнети пред Скупштину да поводом тога спора сам закон протумачи. Као што се, дакле, види у овом систему приморава се Државни Савет, ако хоће да очува једнога приватнога од повреде његовога права, да води читаву борбу против једне власти од које је nota bene зависан. Па баш и кад би се десило да Државни Савет покаже толико куражи и пожртвовања за оно што му изгледа право и законито, он ипак не може бити сигуран да ће његово мишљење продрети; јер,

као што горе видесмо. министар никад није дужан да поступи по примедбама Савета. Ствар може само изићи пред Скупштину у којој опет министар, имајући приступа у Скупштину, може своје гледиште бранити, докле друга страна, Државни Савет, у том спору неће бити, званично бар, заступљена.

Колико у оваком систему има гарантије за права приватних није тешко оценити.

Уставом од 1888. год уклоњена су ова два недостатка раније организације тиме, што је Државном Савету дата непокретност и што су решења саветска постала обавезна за министра; другим речима министар је увек био дужан поступити по одлуци Државног Савета.

Али све друге мане у организацији Државнога Савета као административнога суда остале су и под Уставом од 1888. као што су биле и под Уставом од 1869. год Тако нпр. ни тада, као ни раније, претрес по једном административном спору није могао бити ни усмен ни јаван. А усменост и јавност као што је познато, важни су моменти за правилно решење једнога спора. Шта више, и онда као и сада постојала је за Савет обвеза да министра позове у седницу ради усменог саслушања свакад, кад год је Савет био склон да његово решење уништи. Министар је том приликом могао усмено објашњавати и бранити своје решење; док, међутим слично право закон није предвиђао за појединца, односно за његовога браниоца, који је повео спор против решења административне власти. Значи, да је и онда, као и сада, појединац, дакле већ и иначе слабији парничар, био мање узет у заштиту него ли јачи парничар, т. ј. административна власт.

Међу манама овакве организације ваља нагласити и то што ни закони ни устави нису никад у нас прописивали довољно услова за саветника. Из онога што сам до сад изнео може се видети да Државни Савет, бар онда кад решава о административним споровима, врши функцију судску. Он има да решава о сукобу између једнога приватнога и административне власти исто онако као што један судија грађанскога или трговачкога суда има да решава о сукобу између двојице приватних. Његов је положај још у толико деликатнији што је, у споровима о којима он решава, вазда у неколико ангажован и ауторитет

једне власти. С тога би доста природно било тражити од чланова Државнога Савета — бар дондe док им се поверавају судске функције — ако не више, а оно у најмању руку онакве исте гарантије за њихово знање закона и онаке исте доказе о њиховој правној способности као и за остале судије. Иначе, ако и ово једино тело у коме појединци треба да нађу заштиту за своја права против незаконитих поступака власти, буде састављано од људи, који, може бити, не знају ни шта је то административан спор — питање које често и стручњаку задаје муке — онда, разуме се, да за приватнога ишчезавају све оне гарантије које је он по законодавчевој замисли у овакој установи требао да нађе, те и сама установа постаје беспредметна. У нас као да се није довољно давало рачуна о том да су функције Држ Савета, кад решава о административним споровима, као што раније поменух, судске функције, иначе се не би могло доћи до те аномалије да се за једнога судију каквог обичног првостепеног суда грађанског траже веће правне квалификације но за судију јединог административног суда, који има да заштићује приватне од злоупотреба ма које инстанције административне власти у земљи.

Из овога што Државни Савет треба да заштићује приватнога против административне власти излази логички, да би он требао да има право да решава не само о жалбама на министарска решења — као што му је то право дато уставима од 1869. и 1888. год. — него још и самим указима кад год се њима вређа једно право, што другим речима значи један закон. Јер кад једна установа има за задатак да приватнога против власти заштићује, онда та заштита може бити озбиљна само тако ако се простире на све акте и на све инстанције дотичне власти. А указом може једно приватно право бити повређено исто тако као и министарским решењем или ма којом другом мером административне власти. Примера ради довољно је поменути само ово. По нашем закону један чиновник који има више од десет година државне службе, не може бити отпуштен. Претпоставите сад да, услед ранијих оставака, отпуштања из службе. и т. д. случај тога чиновника буде мало компликованији и да један министар случај протумачи тако да чиновник може бити отпуштен и да то фактички буде учињено. Ако је то тумачење противно за-

кону онда је очевидно да би тај указ требао да може бити уништен. Која би власт требала да има то право? По задатку Државнога Савета да решава спорове између појединаца и административне власти, то би право требало да припада њему. И така одредба не би имала у себи ништа необично. Указ је до душе акт Краљев, али и Краљ, као шеф извршне власти, може да се креће само у границама закона и дужан је да поштује права појединаца. И зато, уништавајући указ, ако се њиме вређа једно право, Државни Савет само би повратио поштовање закону који треба да буде највећи ауторитет у земљи и који треба да везује све и свакога.

Наши устави, међутим, нису ни један ни други дали то право Државном Савету, јер му допуштају да решава само о министарским а не и о краљевским одлукама. Значи да и један и други допуштају да указом буде повређено једно приватно право. Једино прибежиште за појединца могли би бити грађански судови, али, разуме се, само у случајима у којима се они могу огласити за надлежне и у којима њихова интервенција може бити од помоћи појединцу.

У горњем случају појединац мучно да би могао код суда наћи заштите, јер овај не би могао указ да уништи, а сасвим је несигурно да би појединац имао право да тражи накнаду штете. А после, то и не би било довољно. Али има случајева у којима би судови могли с успехом интервенисати. Тако нпр. претпоставите да у једној земљи закон о штампи поставља разне категорије личности и да за увреде нанесене свакој од тих категорија одређује различите казне. Ако један указ у циљи да извесне личности јаче заштити, те личности сасвим противно закону, из једне категорије пренесе у другу, онда суд има и право и дужност да, не водећи рачуна о указу, поступи по закону и оптуженога казни само онако како закон то прописује. Сам указ пак суд не би могао уништити. То би право имао само Државни Савет, кад му оно не би било уставима закраћено, као што је то у нас случај.

Најзад, у систему о коме сада говоримо недостатак је још и то што постоји свега једна судска инстанција којој се један приватни може жалити на један акт административне власти. Тако, да, ако случајно та инстанција у решењу своме погреши,

приватном не остаје никакав други рекурс нити има више наде да ће се та погрешка исправити. У споровима између приватних познато је да после прве инстанције постоји апелација, па евентуално и касација. Дакле кад се жалите на повреду права од стране једнога приватнога ви имате више изгледа да ћете доћи до правде но кад се жалите на повреду права од стране власти. У том случају имате свега једну инстанцију пред којом нити, ви приватни, имате довољно законских гарантија у саставу тела које решава спор, нити имате могућности да се пред њим жалите на све незаконите поступке административне власти И поврх свега тога и сам тај једини судија ваш по данашњем уставу и закону зависан је од вашега противника и, на крају крајева, министар није дужан поступити по његовим примедбама ако су оне у вашу корист.

Ово је дакле био други систем употребљен у извесним државама за уклањање незгода које потичу из права датог административној власти да тако рећи сама решава своје сопствене спорове с приватнима.

У извесним земљама слабе стране овога система уклоњене су у толико што је врховном административном суду дата независност — као што је то у осталом и код нас било под уставом од 1888. године. У другим земљама, у Француској н.пр. установљени су и првостепени административни судови. Осем тога, одлуке Државнога Савета одмах су извршне и појединци имају право да пред њим буду заступљени својим браниоцима, који своје гледиште излажу усмено и дају писмене закључке. Најзад, у овом систему, Државни Савет има права да уништава све одлуке свију инстанција административних власти које су противне законима, па дакле и указе.

Али су незгоде овога система у том, што се надлежност првостепених административних судова простире само на ограничен број предмета и што ни они ни Државни Савет нису независни. Разуме се да су сва та ограничења недостаци. Само што у земљама у којима су, у опште узевши, и јаван морал и правна свест, како код оних који управљају тако и код оних којима се управља, јаче развијени, таки недостаци у организацији имају мање незгода но у других народа, јер тамо практика т. р. спонтано уклања оне мане које су у закону још заостале.

III. Најзад да поменемо још и један трећи систем, а то је систем англо-американски.

Услед специјалне организације ових земаља, у њима није могао бити примењен ни један од оних система које смо досад поменули. Као што је познато, ове су земље организоване по систему јако развијене децентрализације, т. ј. локалне самоуправе. Парламенат доноси законе, које по општинама и парохијама, извршују разни одбори, комитети и т. д. скоро исто тако многобројни као и поједине категорије предмета законом регулисаних. Између тих локалних власти и парламента не постоји готово никаква власт. Поједине функције надзора, које у земљама на континенту врше више административне инстанције, отправља у Енглеској сам Парламенат. Тако н. пр. он издаје одобрења да општине могу своје непокретности продати, да се могу задужити, да могу вршити експроприацију и т. д. Једина власт која се налази између Парламента и локалних власти јесу судови и то они исти који решавају и грађанске спорове. Појединци, кад год имају какав спор са влашћу, кад год налазе да је она повредила закон, обраћају се судовима. И ови имају право не само да прогласе тај акт за незаконит, него још да издаду и директну наредбу власти шта да уради. Чак и сама влада, кад налази за нужно, што у осталом ретко бива да интервенише у послове локалне, она је дужна да се претходно обрати суду и да од њега добије извршно решење на основу којега ће предузимати кораке код локалне власти.

У последње време овај се систем почиње мењати, али и данас још постоји као принцип да административне спорове решавају грађански судови, дакле она иста власт која решава и спорове између појединаца.

Из овога се види да принцип апсолутне поделе између судске и административне власти, онако како су га замишљали законодавци Француске Револуције, а и врло многи данашњи браниоци његови, у Енглеској не постоји. Ту не само да административна власт има да се покорава решењима судске власти кад год ова нађе да је један закон повређен, него поврх што судска власт издаје административној власти и наредбе да један посао чисто административне природе који административна власт још није почела извршивати, изврши.

*
* *

Из овога прегледа види се да још ни у једној континенталној земљи у Европи појединци немају, за решавање административних спорова, онаке гарантије какве имају за решавање приватних спорова. То долази отуда, што се нигде још није отворено признало да административни судови не треба да буду ништа друго до оно исто што и обични грађански судови, с том само разликом што они имају да решавају о једној специјалној категорији спорова, од прилике онако исто као што трговачки судови имају да решавају приватне спорове своје врсте. Да се је то признало, онда би, сасвим природно, читава организација административних судова била удешена рационално по калупу организације грађанских судова, са свима гарантијама које су дате приватнима у овој последњој врсти спорова.

У последње време опажа се доста велики прогрес у том погледу, јер се, у свима земљама, бар почиње водити рачун о том да се решавање административних спорова одузме из руку саме активне администрације и повери нарочитим телима; али, мора се такође признати, да напредак у том правцу иде доста споро.

Међу узроцима који то напредовање отежавају, ваља напоменути ове.

Прво и прво, извршна власт тешко је испуштала из руку прерогативе, које је већ имала. Кад је у једној земљи један систем, услед разних околности, дуго трајао, онда се створе навике, утврди се извесна рутина, која се са толико више упорства брани у колико су јој прави разлози за опстанак слабији. С тога је, у свима земљама скоро, са прогресом либералних идеја ваљало, у непрекидној борби, тако рећи тек само комад по комад, откидати од извршне власти оно што, објективно разматрајући ствари, налажу и здрав разум и добро схваћени интереси саме администрације. Тако нпр. у Пруској, и у већини осталих немачких држава, већ поодавно постоји покрет у том правцу да се установе нарочити судови за решавање административних спорова. За спорове са локалним властима извршна власт попустила је у толико што су за решавање тих спорова установљена нарочита тела; за неке има чак и више инстанција. Али за већину спорова са централном

влашћу нема још никаква суда ван саме активне администрације, а министарска су решења суверена; чак није могућно на њих се жалити ни врховном административном суду. Многи ауктори траже да се надлежност тога суда прошири на све администритивне спорове што би, у осталом, било и логично и праведно. Али до данас се није још ништа предузело да се тај легитимни захтев оствари те тако појединцима дâ нова гарантија за њихова права.

У Француској се такође наилазило на исту опозицију од стране извршне власти. Тако, баш и пошто је Државни Савет задобио право да решава о свима административним споровима, извршна власт је тражила да ту прерогативу Савета ублажи тим, што је за шефа и вршне власти задржала право да решења Државног Савета уништава. Доцније се опет задовољила тим, што је, за извршење саветских решења, био потребан њен пристанак. Па и данас још под републиком, кад су решења Државног Савета обавезна за извршну власт, ова је власт ипак за себе задржала једну врло осетну надмоћност над Државним Саветом не давши му непокретност. Ова се зависност врховног административног суда до душе у неку руку уништава тим што извршна власт од тога свога права de facto не чини употребу. Створила се једна врста обичајног права која ублажава оно што позитивно право има у себи претераног. Али тек све те рестрикције показују са колико се упорства извршна власт труди да права која су јој, у току историјског развитка државне организације још остала у рукама, одржи.

Разуме се да извршна власт те своје т. р. личне побуде не признаје и ви ћете наћи врло мого ауктора који то упорство њено сматрају као корисно и оправдано.

Тако нпр. за одржање административних судова у зависности од административне власти наводи се ово.

На првом месту каже се да административни судови, да би могли са компетентношћу и ауторитетом решавати о административним споровима, треба и сами да буду умешани у активну администрацију. А кад су ти судови већ саставни део активне администрације, онда, разуме се, да им се не може дати независност која је у потпуној несугласности са захтевима чиновничке хијерархије.

На другом месту каже се да административним судовима не треба дати независност ни због тога да они тим начином не би дошли у положај да доминирају самом активном администрацијом.

Пошто би ти судови имали право да испитују законитост ма кога акта административне власти на који би се један приватни потужио да је противан закону и његовом праву и пошто би опет административна власт била дужна да по одлуци таког једног административног суда поступи, то би, вели се, административни судови били фактички господари а активна администрација прост извршилац њихових одлука.

Први од ова два разлога потиче из једне на сваки начин оправдане жеље, а та је: да судије административних судова буду потпуно спремне за послове које ће имати да врше. Само је захтев који се услед тога поставља неоправдан, па чак и неупутан. Од судије административних судова треба, ван сваке сумње, тражити да буду што ближе и што потпуније упознати како са специјалним законима о којима ће имати да суде, тако и са самом природом предмета о којима ће имати да решавају. У том циљу могу се од њих захтевати извесни специјални услови. Али тек као позитивно треба да стоји то да, у моменту кад судија решава о административном спору, он не само не треба да буде у активној администрацији, него је баш у интересу већега ауторитета његова решења да тамо не буде. Положај једнога чиновника активне администрације, који има да примењује административне законе, друкчији је од положаја једнога судије који има свршена дела објективно да цени са гледишта њихове сагласности са законима. Онај први је увек више или мање интересован у спору; овај други није. И ово је у тој мери истина да су чак и оне земље, у којима је администрација очувала најдуже и највећих привилегија, почеле административне судове потпуно да издвајају од активне администрације. И то су баш они судови чија решења имају највише ауторитета.

Исто је тако, рекосмо, погрешно тврдити да административни судови треба да буду зависни од активне администрације, јер би иначе ти судови доминирали администрацију.

Овај страх од доминације административних судова над активном администрацијом долази од погрешнога схватања

дужности административне власти. Ова власт постоји за то, да се закони, какви су да су, врше. Она нема ништа да измишља, да додаје или мења. Она има просто да послужи као инструменат, као оруђе које ће вољу законодавчеву, исказану у закону, привести у живот. Изводећи и извршујући један закон, она ће га, разуме се, примењивати онако како га она разуме. И док то њено разумевање закона буде правилно, или бар док не буде изазвало никакве протесте и жалбе, дотле неће бити никаквих тешкоћа. Али како није немогућно да и та власт једну одредбу закона погрешно разуме, па погрешно и примени, то настаје питање, ко ће ту повреду закона констатовати и наредити да се она уклони?

Кад таку једну повреду закона учини један приватни према другом, онда се зна да, на жалбу оштећенога, повреду закона констатује суд. Покоравајући се одлукама судске власти, приватни не може казати да га та власт доминира, да га она приморава да врши њену вољу. Она га само приморава да поступи по вољи закона. Па кад је тако за односе између двојице приватних, како може бити друкчије за односе између приватнога и власти. Ако је власт повредила закон, административни ће суд ту повреду констатовати и наредити да се она уклони. Извршујући ту наредбу административна власт неће поступити по вољи онога који је наредбу издао, него по одредбама закона.

Према томе о доминирању независних административних судова над активном администрацијом не може бити ни речи. Може се само рећи да тумачење закона од стране административних судова доминира над тумачењем закона од стране активне администрације; а у једној правно организованој земљи тако и треба да буде, јер је тумачење активне администрације тумачење једнога парничара а тумачење административног суда јесте тумачење једног трећег, који ће бити у толико непристраснији у колико буде независнији од парничара.

У осталом, егзистенција независних административних судова корисна је и по саму административну власт, ако она у опште мисли да се креће, као што то треба да буде само у границама закона. Јер она ће бити у толико више поштована, и њена ће решења имати у толико више аукторитета, у колико

појединци, који се на њене одлуке жале, буду имали више могућности да се о тачности њених решења увере и код трећих, сасвим независних и скоро искључиво у корист појединаца установљених судова.

Међу узроцима који су отежавали установљење административних судова ваља поменути и тај, да многима није изгледало потпуно рационално да административне спорове, у погледу гарантије за појединце, асимилују споровима између приватних лица. Њима се чини да административна власт, заступајући опште интересе, треба увек да има некакав повољнији положај у споровима својим са појединцима, који заступају само своје приватне интересе.

На ово има један врло прост одговор.

Несумњиво је да интерес општи треба да се претпоставља интересу појединаца. Тако треба да буде увек кад год се та два интереса нађу један према другом. Али кад се сукоби један интерес, па макар он био сматран као општи интерес, са једним правом, па макар оно било и право појединаца, онда треба увек да надвлада право; јер дати превагу праву, значи дати превагу закону, а закон то је легалним начином констатован општи интерес. Према том, општи интерес надвладаће само онда кад надвлада закон, а не оно што власт или други ко у датом моменту сматра за општи интерес.

Јер ако се хоће административној власти да дâ могућност да увек протури оно што сматра за општи интерес па макар то и не било увек строго по закону, онда би много простије и јасније било одмах изјавити: да закони за административну власт и не постоје

Ка свему овом, што сам до сад набројио као узрок што се у појединим земљама административни судови нису развили у форми коју треба да имају, па да буду озбиљна гарантија за права појединаца, ваља додати још да је томе, у доброј мери, крив и сам тај либерални принцип поделе власти. Видели смо већ да, по тумачењу које су томе принципу дали законодавци из Француске Револуције, а и доцније присталице његове, административна власт треба да буде потпуно независна од сваке друге власти. По томе тумачењу, административни судови,

строго узевши, не би требали никако ни да постоје, јер, кад се принцип тако схвати, онда активна административна власт може бити потпуно слободна само тако, ако све спорове, које буде изазивала, сама и решава.

Така се организација, међутим, нигде није могла одржати. Свуда се скоро увидело да се појединцима, у њиховим споровима са административном влашћу, морају дати друге, макар и непотпуне гарантије. Па како се у исто време хтео одржати и принцип поделе у апсолутној форми његовој, то су из тих супротних тенденција изишли данашњи хибридни системи које смо видели: белгијски, у коме судови онако брижљиво избегавају сваку осуду једнога акта административне власти, ма да имају за задатак да заштићују *сва* права појединаца; француски, у коме се административним судовима још ни до данас није хтела дати независност. Стављајући те судове у извесну зависност од активне администрације, изгледало је као да они нису судска него административна власт, те се тако могло узети да административна власт, поступајући по решењима административних судова, врши своје властите одлуке а не одлуке судске власти. Тако је принцип апсолутне поделе бар по форми спасен.

У земљама, које се нису толико збуњивале принципом апсолутне поделе, назависност тела која су имала да решавају о административним споровима ишла је лакше. Тако нпр. у Енглеској видели смо како је, сасвим куражно, власт у погледу својих спорова са појединцима потпуно изједначена с њима и решавање спорова поверено грађанским судовима.

У немачким државама, у којима тај принцип апсолутне поделе такође никад није истицат као неко полу-свето начело, створен је један врховни административни суд, коме је дата непокретност. Надлежност тога врховнога суда до душе доста је скучена, тако да појединци, поред све његове непокретности, немају, ни из далека у њему оне гарантије које Французи у свом Државном Савету; али тек оно, од чега се у Француској, у теорији бар, ствара велико питање: непокретност, дато је у Немачкој без по муке.

* * *

Сва досадања разлагања наша доводе нас до закључка да је, за правилно вршење административних закона, потребно да постоје засебна тела, потпуно издвојена од активне администрације, и сасвим независна од ње. Другим речима, потребно је да постоје судови који се од осталих, грађанских, судова разликују само по природи предмета о којима имају да решавају, али који су иначе пуноправни с њима и слично организовани. Овде нарочито имам у виду дуплу инстанцију и независност.

Па кад већ долазимо до тога закључка, да за решавање административних спорова треба да постоји једна засебна, од активне администрације потпуно издвојена јурисдикција, са својом касацијом, онда има места запитати се: да ли не би било начина да се, место те нове скале судова, реформа изврши просто тим што би се решавање административних спорова пренело на грађанске судове? Разуме се да би у овом случају процедура за решавање административних спорова требала да буде простија и бржа но што је за решавање грађанских предмета; а осим тога и други детаљи требали би да се удесе према природи посла

Против овакога решења питања о организацији административних судова не постоји готово никаква озбиљна замерка. Има само један приговор, који противници такога решења непрекидно чине, и он се односи искључиво на личну способност судија грађанских судова да решавају о споровима административним. Они, вели се, немају довољно познавања административних закона нити довољно искуства у административној пракси да би могли са потребним aукторитетом решавати спорове те врсте.

Није нужно ни напомињати да је овај приговор једна чисто фактичка а никако начелна замерка. Претпоставите да је данас организација наше судске власти така да кривичне спорове решавају једни а грађанске други судови, односно друге судије, и да они никад те функције не кумулирају Тада би, са толико исто разлога као данас за административне спорове, могао изићи неко и тврдити да би било неупутно поверавати решавање кривичних дела судијама грађанским, за то што они не познају кривичне законе. Међу тим ми видимо да данас тај систем функционише.

Исто тако видимо да Апелација решава и о трговачким и о кривичним и о грађанским споровима и, најзад, да Касација, поред тога, одређује још и то, да ли један спор пада у надлежност административне или судске власти. Значи, да по разноврсности предмета којима се судови баве ни овај садањи систем није баш тако веома далеко од онога за који велимо да би могао бити установљен.

Разуме се да би се у том случају од судија тражиле суплементарне гарантије за њихову спрему; али та реформа, проширујући круг судске власти и стављајући судове у извесном погледу изнад администрације, дала би у исто време судовима и већега aукторитета. За приватне та би реформа била једна нова гарантија.

Овака би реформа била, дакле, и логична и могућна; али она је по свој прилици, још доста далеко од остварења. Предрасуда да грађански судови, стојећи ван активне администрације, не могу никад задобити онај административни дух, који је потребан за решавање административних спорова, данас је још и сувише јака да би се могла тако брзо уклонити. Пример Енглеске, у којој, као што смо видели, административне спорове решавају грађански судови, није за противнике ове реформе убедљив, јер су, веле, у Енглеској са њеним системом локалне самоуправе прилике друкчије. Овај је одговор до душе врло експедитиван; само је незгода што се њиме нити шта побија нити шта доказује.

Али најзад било у том погледу како му драго, тек као врло вероватно може се узети то, да ће прелазно стање формирати — засебни независни административни судови, организовани као и грађански, али издвојени од њих. За појединце у осталом то ће бити довољна гарантија.

* * *

Кад смо већ дошли до оваких закључака, онда, на завршетку, да се још запитамо: како према том решењу питања о организацији административних судова стоји наш принцип о подели власти.

Довољно је бацити само један поглед на организацију коју смо изложили, па се уверити, да би њоме принцип апсолутне

поделе био већ сасвим поремећен; јер ти тако организовани административни судови не би чак више ни по форми могли бити сматрани као део административне власти. Они би само били једна грана судске власти. Па како би имали да испитују законитост ма кога акта административне власти на који би се појединац пожалио, и како би имали право да такав акт, ако је противан закону, и униште, то излази да активна администрација, у односу према њима, не би више била онако независна као што су то замишљали творци принципа апсолутне поделе и његови доцнији браниоци. Али кад узмемо у рачун оно што смо у току наших досадањих излагања видели, т. ј. да тај принцип у потпуној чистоти својој, није више примењен ни у једној савременој држави уставној; да га чак и сама она држава, у којој је он формулисан и онако свечано прокламован, Француска, није, може се рећи, у апсолутној форми његовој никад у живот приводила; и најзад, кад констатујемо, да у свима савременим државама постоји тенденција да се административни спорови предају на решавање засебним телима, — онда излази, да формула коју смо за организацију административних судова мало час дали није ништа друго до до краја изведена еволуција која се данас у уставним земљама, до душе још доста споро, али тек ипак врши.

Овај крајњи ресултат еволуције, господо, на сваки начин да би био противан принципу поделе власти у апсолутној форми његовој; али у тој новој организацији ми бисмо ипак имали извесну поделу власти, само што би она била изведена на блажој и помирљивијој основи. С једне стране имали бисмо административну власт, која би, вршећи законе, старала се о унапређењу општих интереса. Та би власт била независна и потпуно слободна од утицаја судске власти на свима оним пољима на којима не може доћи у сукоб са правима, него, може бити, само са интересима појединаца. Ту би она, заступајући опште интересе, имала потпуну слободу акције према појединцима. У извесну зависност према судској власти могла би доћи тек онда и само на оним пољима на којима постоје права појединаца.

С друге стране имали бисмо судску власт — било с две било само с једном скалом судова — која би вршила законе,

решавајући *све* врсте спорова, како између самих појединаца, тако и између појединаца и власти. И на том домену та би власт била такође независна и потпуно издвојена од власти административне.

Тако схваћен и примљен принцип поделе био би доиста једна гарантија и за појединце и за опште интересе, а то би, може бити, уједно била и права реабилитација његова.

ДУНИ ВЕТРЕ!....

Кроз улице снежне, пусте, мрачни ветар силно душе
И с помамном, страшном риком замрзнута окна тресе;
И голема, стара дрва са треском се доле руше,
Ломи, крши где год мане, што дохвати — и однесе...

—

Ах, ако си, силни ветре, са високих снежних гора,
Полетео да у гневу шибаш бедни свет себични;
Ако таму гониш пусту да светлија сине зора,
Дувај онда, силни ветре, непобедни, необични!..

—

Дувај... Дувај на све стране и леденим шибај крилом
Свет и људе, ниске страсти што их путе, што их гуше;
Тули пламен ситних жеља, себичности свету гнилом —
Кроз све краје широм света нек дах чисти твој продуше!

—

Дувај... Дувај на све стране!.. Ти препрека немаш својих,
Кроз колибе вијеш ниске, к'о кроз куле и палате...
Треси.. ломи!.. Та и тако ово стање труло стоји,
Престареле, трошне зграде и онако паду клате.

—

Дувај.. ломи и обарај труле грађе доба стара,
Нек рујине њине саме затрпају дела њина;
Над њима ће ново доба да трајније зграде ствара,
Ускрснуће нови живот из тих пустих развалина.

—

У окове спутај ледне све што оста тог живота,
Обори га да се никад — никад више дићи неће;
Пред светилом нових дана нек нестане тих страхота,
Чист и свет'о нови живот нек оживи у пролеће.

—

Ах, подуни, па отреси прљавштину где је има!
Дах слободе нек запоји потиштене, слабе свуде,
Гони таму... Нека сунце бољих дана сине свима....
Дувај, ветре... дижи мртве и заспале, нек се буде!...

15.—II—96. год.

Ст. М. Луковић

ГОСПОЂИЦА ФИФИ

написао Ги де Мопасан

Гроф Фалсберг, мајор и командант пруске војске, седе у везену наслоњачу и стаде обувати чизме, одупирући се ногом о елегантни мраморни камин, на ком су се виделе две дубоке рупе, које су мајорове мамузе ту издубле, јер је он пуна три месеца, од како су заузели замак Ивил, на исто место одупирао ногама кад се обувао. Пошто обу чизме завали се у наслоњачу и узе читати писма, која су му тог јутра донесена.

Пред њим беше округли сточић, који је некад служио као украс, а сада је био поливен ликерима, нагорео заборављеним цигарама, а виделе су се на њему неке цифре и разне шаре, које су беспослени официри, победиоци, режући писаљке, урезивали по њему. На сточићу је стајала шоља каве, чиј се пријатни мирис ширио по соби.

Пошто прочита сва писма и прегледа немачке новине које му донесе његов посилни, мајор устаде, баци на ватру три четири огромна сирова дрвета, јер су господа официри секли дрва у парку и њима се грејали, па онда приђе прозору.

На пољу је пљуштала киша, као да је нечија бесна рука излива, косо шибајући и притичући са свих страна градила је по путу читаве потоке који бесно јураху и ношаху и ваљаху муљ и ситно камење; њезини коси млазеви изгледаху као густа завеса, која вам не да оком у даљину продрети; једном речи то беше једна од оних нормандијских киша које често у околини Руана падају.

Мајор дуго гледаше поље огрезло у води, а тамо даље Андел, који беше придошао и већ се почео разливати, и за-

несен тим посматрањем поче прстима лупкати по прозору, певушећи неки валс из околине Рајнске. На један мах чу да неко отвори врата и окрете се. То беше његов потчињени, барон Келвајнштајн, који је имао чин капетана.

Узрастом мајор беше прави џин, широких плећа, дуге браде, која му као нека лепеза застираше груди. Кад погледате његову горостасну и достојанствену фигуру, чини вам се да гледате пауна, који шири свој реп преко прсију. Из његових плавих очију падаше на вас хладан миран поглед, а на образу виђаше се ожиљак од ране, коју су му у рату са Аустријанцима сабљом задали. За њега су говорили да је исто тако ваљан човек као што је и храбар официр.

Капетан беше омален, риђ, снажан, и кад погледате његову риђу косу и браду, коју је сваки дан бријао, чини вам се при светлости сунчаној као да је фосфором намазан. Кад је говорио нисте му могли сваку реч разумети, тако је шушакао и врскао, јер су му недостајала два зуба, која је при некој тереввенци изгубио, а ни сам се није сећао како никад. На врх главе имао је малу ћелу, као у неког калуђера, а оне дуге коврчаве косе што му је преостало зачешљавао је око те ћеле.

Командант се рукова с њим и у један гутљај попи шољу каве (ово му је била шеста од јутрос) слушајући службени извештај свог потчињеног. После обојица приђоше прозору говорећи како је веома досадно. Мајор, ожењен и миран човек, све је трпељиво сносио; али капетан барон, окорели лумпов, који је јурио по свима бурделима и за сваком неваљалом женском, беснео је што мора чамити у овом усамљеном крају.

Неко полако куцну на врата, мајор викну слободно, и један од његових глупих војника помоли се на врата, објављујући самом својом појавом да је доручак готов.

У трпезарији их чекаху три официра нижега чина: један поручник Ото де Грослинг; друга двојица потпоручници, Фриц Шајнаубург и Маркиз Вилхелм фон Ејрик, плав, мален, горд и суров с људима, жесток и нечовечан према побеђенима.

Од како је ступио на француску земљу другови га не зваху друкчије већ «госпођица Фифи.» Тај су му надимак дали због његова кицошлука, због танкога струка за који би се

могло рећи да га мидером стеже, због бледог лица по ком се једва виђаше брадица, која је тек почела ницати, а и због начина којим се он служаше да би изразио своје велико презирање људи и ствари, при чему је увек употребљавао француски узвик: «fi, fi donc», што је изговарао некако пиштећи.

Трпезарија у замку Ивину бејаше огромна краљевска соба, на чијим се зидовима виђаху кристална огледала, избушена револверским метцима, скупоцени фландријски ћилимови од којих на све стране вишаху дроњци, што је значило да се госпођица Фифи беспослена и сабљом забављала.

На зиду вишаху три портрета, који представљаху претке господара овога замка; један од њих беше у војничком оклопу, други кардинал а трећи председник и сваки је пушио на дугу порцеланску лулу. Мало даље у старинском раму, ком се позлата већ излизала, нека достојанствена госпа утегнута струка изазивачки показиваше два огромна брка угљеном начињена.

У тој тако нагрђеној трпезарији, чиј се паркет није ни мало разликовао од пода обичне крчме, а која због пљуска кише још жалосније изгледаше, доручковали су официри не говорећи готово ни речи.

Пошто доручковаше и почеше пушити и пити одмах се поче обичан свакидашњи разговор о досадном животу у овом усамљеном крају. Боце с коњаком и ликером иђаху од руке до руке; официриústуривши се на својим столицама сркутаху на дугачке савијене цеви, које су се свршавале порцеланском куглицом и на којима се виђаху неке чудновате шаре.

Читав облак дима беше их обавио, а они се предаваху том лењом и жалосном пијанству, том суморном бенчењу, као људи који немају никаква посла.

На један мах барон, обузет необичном љутином, скочи и узвикну: „До сто ђавола, ово не може овако више трајати; треба што год измислити."

Поручник Ото и потпоручник Фриц, веома глупог и одвећ важног израза на лицу, чим се одликују сви прави Немци, у један мах запиташе: „А шта то, капетане?"

Капетан се за часак замисли, па онда настави: «Шта? Треба приредити какву гозбу, ето шта; само ако нам командант допусти."

Мајор остави своју лулу и упита: «А какву то гозбу, капетане?»

Барон се примаче команданту и поче му објашњавати: «Ја узимам све на се, господине команданте. Послаћу у Руан Послушног, који ће нам довести и госпа, ја већ знам одакле ћу их набавити. Овде ћемо спремити добру вечеру хвала Богу свега доста имамо, и тако ћемо бар једно вече пријатно провести.»

Гроф Фалсберг слеже раменима и смешећи се рече: «Ви сте луди, пријатељу.»

Сви официри устадоше и окружише свог старешину преклињући га: «Драги команданте, допустите капетану нек ствар удеси, овде је веома досадно живети.»

На послетку мајор попусти: „Е па добро, ја вам допуштам" рече он. Одмах позваше Послушног. То беше стари подофицир, на чијем лицу није нико никад видео ни најмањег осмеха али који је слепо испуњавао све заповести својих старешина, па ма какве оне биле.

Стојећи и равнодушно он саслуша наредбе баронове, па изиђе. После пет минута велика војничка кола, која покривена мушемом личаху на кубе и у која беху упрегнута четири коња, одјурише по пљуску.

Одмах сви оживеше; нестаде оне тромости, лица се разведрише и поче весео разговор.

И ако је пљусак беснео као и мало пре, мајор изјави да није баш тако мрачно; поручик Ото доказиваше са убеђењем да ће се скоро изведрити. И сам госпођица Фифи није више мировао, час устане час седне. Његово светло и сурово око тражаше шта би се могло разбити. На један мах, управивши поглед на госпу с брковима млади плавокоса зграби револвер и узвикну: „Ти то нећеш гледати", и не дижући се с места нанишани. Два револверска метка, један за другим избачена, пробише очи на портрету.

Онда скочи и узвикну: «Сад чинимо се невешти!» На један мах сви официри ућуташе, као да их обузе неки нов и важан интерес.

Чинити се невешт, то беше његов проналазак, његов начин да све руши, његова омиљена забава.

Кад се гроф Фернан д' Амој д' Пвил, законити господар замка, повукао са свога добра, није имао времена да што понесе са собом, нити да што сакрије, једино што је сребро сакрио у једну рупу у зиду. Како је он био веома богат и издашне руке, његов велики салон, чија врата вођаху у трпезарију, изгледао је пре његовог одласка као прави музеј.

На зидовима вишаху дивне тканине, скупоцене слике и аквареле: на столовима, етажерима и у стакленим орманима бејаше хиљадама ситница: ту је било вазна од кинеског и јапанског порцелана, статуица, лутака од саксонскога порцелана, мајмуна од кинескога порцелана, старинске слонове кости, чаша од венецијанског стакла; све је ово некада блистало и треперило својим шаренилом и фином израдом.

Сад од свег тог не беше ништа остало Није их нико опљачкао, јер мајор гроф Фалсберг то не би допустио; али госпођица Фифи чинио се по чешће невешт. Овог дана сви су се официри збиљски забављали за једно пет минута.

Мали маркиз оде у салон, да потражи што му је требало. После неколико минута врати се носећи фини кинески чајник, напуни га барутом и полако увуче парченце труда запали га и трчећи однесе ту паклену справу у салон, по том се врати и затвори врата за собом.

Сви Немци стојећи очекиваху шта ће бити а на лицу им лебђаше осмех, као у деце која очекују неко изненађење; и чим се пуцањ чу, сви потрчаше у салон.

Госпођица Фифи, који беше први утрчао, ван себе од радости пљескаше рукама стојећи пред Венериним статуом, којој је једва једном глава одлетела. Сваки узе по комадић порцелана, чудећи се како је свако парче дивно изрезано; па онда стадоше разгледати нове рушевине, проналазити штете које је начинила та експлозија. И сам мајор смешећи се посматрао је огромни салон, порушен тим Неронским картечем, и посут комађем од скупоцених вештачких ствари и први изиђе изјављујући доброћудно: «Сад је баш добро испала шала.»

Али у трпезарију беше накуљао дим и помешао се с оним од дувана да се више није могло дисати. Командант отвори

прозор и сви официри, дошавши да попију још по једну чашу коњака, приђоше прозору.

Влажан ваздух јурну унутра, носећи са собом као неки водени прах, који паде по коси и бради и испуни трпезарију мирисом поплаве. На пољу се виђаху велика древета, која се савијаху под притиском воде која их шибаше; широко поље покривено густом маглом, изливеном из густих и ниских облака, а тамо у даљини, кроз пљусак кише, виђаше се црквени торањ као нека сива тачка.

Од како су Немци дошли у овај крај није црквено звоно ни један једини пут зазвонило. У осталом једини отпор, на који су освајачи у тој околини наишли, беше црквено звоно. Свештеник је без поговора примио на стан и храну пруске војнике; чак је више пута пристао да попије по коју чашу пива или бордоског вина у друштву с непријатељским командантом, који га је често употребљавао као помирљивога посредника; али нек му нико не тражи ни један једини звук његова звона: он би радије пристао да га стрељају, него што би то допустио. То је био једини начин на који је он протестовао против освајача, начин тих и благ, који доликује њему, свештенику, носиоцу мира и љубави, а не проливање крви; и свако је хвалио храброст и чврстину свештеника Шантавоена, који је се усудио показати и објавити народну тугу тим сталним ћутањем своје цркве.

Цело село, одушевљено тим отпором, било је готово да се до последње капи крви бори и да потпомаже свога свештеника, сматрајући тај мирни протест као спасење народне части. Сељацима се чинило да су тим начином заслужили већу захвалност своје отаџбине, него што је заслужио Белфор и Стразбург, који су се исто тако храбро показали; чинило им се да ће се њихово сеоце тим обесмртити. Само то нису хтели допустити Прусима, својим победиоцима, а остало све су им давали.

Командант и његови официри смејаху се том безопасном протесту; па како се цела околина показала послушна и све мирно сносила, и они су им допустили тај знак њихова нема патриотизма.

Једини мали маркиз Вилхелм желео је да примора звоно да звони. Он је беснео што је његов претпостављени, из политичких разлога, попуштао свештенику, и сваки дан молио је команданта да му допусти да један једини пут учини: «Дан-дан-дан», само да се слатко насмеје. Он се умиљавао око њега као маче, ласкао му као жена, улагивао се као каква љубазница, која тражи да јој испуните неку њезину жељу; али командант му није попуштао, и госпођица Фифи, да би се утешио, «чинио се невешт» у замку Ивилу.

Сва петорица стајаху неколико минута крај прозора и удисаху влажни ваздух. Потпоручник Фриц са усиљеним осмехом рече: «Де госпођице заизда неће имади лебо бреме за своју шедњу". После тога сви се разиђоше; сваки оде на своју дужност; а капетан је имао много посла око спремања вечере.

У вече, кад се опет састадоше, прснуше у смех, кад видеше како се сваки угладио, напомадио и намирисао, као да ће ићи на велику маневру. Командантова коса не беше толико седа као што је из јутра била; а капетан се беше сасвим обријао, само му беху остали бркови као два пламена испод носа.

И ако је киша пљуштала, ипак оставише отворен прозор, и сваки час нагне се по који и ослушкује. У шест сахата и десет минута барон објави да се чује тутањ кола. Сви потрчаше прозору и угледаше четири коња, покисла до костију, са којих се дизаше читав облак паре и који тешко дишући у галопу довукоше велика кола.

Пет жена сиђе на перон, пет лепих девојака које је брижљиво изабрао неки друг капетанов, коме је Послушни однео писманце од свог официра.

Оне су одмах примиле позив, знајући да ће им се добро платити, јер су већ три месеца имале односаје с Прусима, па су их добро познавале. Оне су гледале на свој одношај с људима као на обичну трговину. «То наш занат захтева,» говораху оне уз пут, сигурно да тим ућуткају оно мало савести што их је гризла.

Одмах уђоше сви у трапезарију, која је при светлости свећа изгледала још жалоснија. Поставивши сто, на ком се виђаху разна јела, скупоцено посуђе и сребро, које су нашли

у зиду, где га је пређашњи господар био сакрио, давао је том месту изглед неке крчме, у којој вечерају разбојници после какве похаре. Капетан, веома радостан, докопа женскиње као своју сопственост, љубљаше их, загледаше, оцењиваше њихову вредност, и кад остала тројица млађа хтедоше узети сваки по једну, он их строго одби, задржавајући право да их он сам подели, држећи се строго права старешинства.

И да би избегао сваку препирку, сваку свађу и сваку сумњу о пристрасности. он их намести у ред по величини узраста, па онда обраћајући се највећој од њих запита је строгим и заповедничким тоном: «како ти је име?»

А она, трудећи се да јој глас буде што је могућно крупнији, одговори: „Памела“.

Тада барон објави: «Нумера један, именована Памела, досуђује се команданту.“

После тога загрли Блондину, другу по реду, у знак својине, Оту даде дебелу Аманду, Еву, названу Патлиџан, потпоручнику Фрицу, а најмању и најмлађу, Еврејку Рашелу, која имађаше црну косу, ватрене светле очи и кукаст нос, што и јест одлика њезина племена, досуди најмлађем официру, слабуњавом маркизу Вилхелму фон Ејрик.

У осталом све беху лепушкасте и пуначке, без нарочита израза лица, готово све једнаке облином тела и бојом коже, што долази од свакидашњег развратног живота, што су га заједно проводиле у јавној кући.

Двојица млађих официра хтедоше одвести своје даме, под изговором да им даду четке да се очисте и сапуна да се умију, али капетан им то не допусти, доказујући да су и овако довољно чисте да могу одмах сести за сто, и да они имају намеру измењати их и тако узнемирити и остале парове. Његово искуство одржа победу, само што су летели пољупци за пољупцима.

На један мах Рашела се угушено закашља да јој ударише сузе на очи, а из уста јој јурну читав облак дима. Маркиз, хотећи као бајаги да је пољуби, беше јој дунуо пуна уста дима. Она се не naљути, не рече ни речи, само што свом господару погледа право у лице, а у оку јој сену варница.

Сви поседаше за сто. И сам командант беше веома задовољан; он посади Памелу с десне, а Блондину с леве стране и развијајући сервијету рече: «Вама је красна мисао пала на ум, капетане.»

Поручник Ото и Фриц, учтиви као према госпама из отменог света, довођаху у малу забуну своје суседке; али барон Келвајнштајн, обузет раскалашношћу, сав се топио од задовољства. Он стаде сипати шалу за шалом, а са својом риђом косом изгледаше као да у пламену гори. Говорио је галантерије француским језиком из рајнске околине и његови крчмарски комплименти, избачени кроз шупљине зуба, долазили су до женскиња измешани с пљувачком.

У осталом оне ништа не разумеваху; њихово разумевање не пробуди се све дотле док не поче говорити безобразлуке, неотесане шале, накарађене погрешним аксаном. Тада се почеше све гласно смејати као луде падајући по крилу својих суседа и понављајући баронове изразе, које он поче нарочито накарадно изговарати, само да би их тим приморао да и оне гадости говоре. А оне једва дочекаше да покажу своје безобразлуке и, опивши се од прве боце вина и поставши онакве какве беху у ствари, стадоше љубити своје суседе и с десна и с лева, штипати их за мишице, бесно урликати, пити из свачије чаше, певати француске песме и по који стих немачки, што су научиле имајући свакодневни одношај с непријатељима.

И сами људи, опијени блискошћу тог женскиња, које је сад у њиховим рукама, заборавише на се: почеше викати, разбијати посуђе, а иза њихових леђа мирно стојаху војници и послуживаху их.

Само што је командант остао присебан.

Госпођица Фифи посади Рашелу на своје крило и дође у тако раздражење да је поче бесно љубити по црним коврчицама, што јој падаху по врату, удишући мирис њезина тела. По кад што, обузет дивљим беснилом, које долази од потребе да све руши, уштине је тако крвнички да она цикне од бола. Па онда, грлећи је тако снажно, као да би тим хтео да је сједини са собом, притискиваше своје усне на свежа и румена уста Јеврејчина и љубљаше је бесомучно; на један мах уједе

је тако дивљачки да јој потече читав млаз крви низ браду и поли је по прсима.

И опет га она погледа право у лице и перући рану прошапута: «Ово се мора платити!“ Маркиз се гласно и сурово насмеја и рече: «Платићу.»

Дођоше на ред посластице, поче се шампањер точити. Командант устаде и истим гласом као кад би пио у здравље царице Августине рече: «У здравље наших госпа.»

Тада отпоче читав низ здравица, у којима је било галантерије старих војника и пијаница помешане с безобразним шаламa, које због незнања језика беху још гадније.

Сви су редом напијали здравице усиљавајући се да се покажу духовити и занимљиви, а женскиње, мртве пијане, са помућеним очима и изгорелим уснама, пљескаху им из све снаге.

Капетан, без сумње желећи дати галантнији изглед овој оргији, још једном подиже чашу и рече: «Пијем у част наших победа над срцима.»

Тада поручик Ото, прави медвед из Шварцвалдских гора, распаљен прекомерним пићем и на један мах обузет бекријским патриотизмом, скочи и узвикну: «Пијем у славу наших победа над Француском.»

Ма колико да беху пијане, жене на један мах ућуташе а Рашела дршћући окрете се и узвикну. „Познајем ја Французâ, пред којима ти не би смео тако што рећи.“

Мали маркиз држећи је на крилу поче се гласно смејати, јер га вино беше јако развеселило: «Ха, ха, ха! Ја их нисам никад видео. Чим се ми где год појавимо, они одмах загребу.»

Девојка ван себе од очајања дрекну: „Лажеш, гаде један.“

За један тренутак он управи своје светле очи у њу, као што их управљаше у слике, које је револверским метцима испробијао, онда се насмеја и рече: «А реци ми, лепојко моја, зар би ми били овде, да су они тако храбри?» И дошавши у ватру узвикну: «Ми смо њихови господари. Наша је Француска!»

Она одскочи с његова крила и сруши се на столицу, а он устаде, пружи своју чашу до средине стола и поново узвикну: «Наша је Француска, Французи, шуме, поља и куће француске.»

И сви остали, мртви пијани, на један мах осетише како их обузе војничко одушевљење, одушевљење суровних људи, и зграбише чаше, па у један глас дрекнуше: «Живела Пруска!» и испише их до дна.

Девојке не протестоваху, јер, обузете страхом, морадоше ћутати. И сама Рашела ћуташе не могући им ништа одговорити.

Тада мали маркиз напуни своју чашу шампањером и наслони је на главу Јеврејчину, па узвикну: «Наше су и жене француске.“

Она скочи, обори чашу, која паде на под и разби се, а шампањер се као бисер разли по њезиној црној коси, као да јој је ради крштења изливен на главу. Усне јој дрхтаху и дрско гледећи официру право у очи она угушеним гласом промуца: «То, то није истина, француске жене не ће бити ваше!»

Маркиз седе да би се могао до миле воље исмејати, и удешавајући да по пруски изговара, рече: «До је тифно, до је тифно, па шдо си ди тошла овамо, трага моја?»

Збуњена она мало поћута, не разумевајући у својој забуни шта он хоће тим да рече, али чим разумеде смисао његових речи, она у највећем огорчењу цикну: „Ја! ја! Ја нисам жена, ја сам курва; а само та врста женâ и јесте за Прусе!»

Она не беше још ни изговорила све, а маркиз је ошамари; па како је био дигао руку да је још једном удари, она, ван себе од љутине, зграби сребрни ножић са стола, и тако брзо, да је нико не може видети, сјури му га у грло.

Реч, коју беше заустио, би пресечена у грлу а он оста отворених уста и разрогачених очију.

На један пут наста страховита забуна: сви, ужаснути тим изненадним поступком, дрекнуше и поскакаше са својих места, а она баци своју столицу, преко које поручик Ото љосну колико је дуг, па као муња одлете прозору, отвори га, и пре но што је ко могаде задржати скочи у двориште, где се прст пред оком не виђаше од силнога пљуска.

После два минута госпођица Фифи издахну. Тада Фриц и Ото тргоше сабље и хтедоше искасапити остале женске, које су на коленима пузиле пред њиховим ногама. Мајор с тешком муком спречи то клање, затвори престрављене женске у једну собу и остави два војника да их чувају. Онда, као да ће их

послати у какву битку, разреди војнике и посла их у потеру за одбеглицом, надајући се посигурно да ће је наћи.

Педесеторици људи би строго и с претњом наређено да је траже по парку. Друге две стотине посла неке у шуму а неке по кућама да је и ту траже.

Сто би успремљен и намештен за самртнички одар, а четири официра који се на један мах отрезнише, круто и са суровим изгледом као прави ратници осташе крај прозора гледећи у помрчину и ослушкујући.

Киша је непрестано лила као да се облак провалио. Њезин пљусак необично одјекиваше у помрчини; чуо се жубор воде што пада и воде што потоком јури, воде која капље и воде која одскаче.

На један мах чу се пуцањ сасвим близу, после други веома далеко; и за четврт сахата чуло се наизменично пуцање, час близу а час опет далеко, па онда војнички одзиви, за које би човек рекао да долазе из грла неког дављеника.

Сутра дан сви се вратише. Два војника беху погинула а друга тројица рањена. Њихови ревносни другови, збуњени том ноћном потером, пуцали су на њих мислећи да ће одбеглицу погодити.

Рашелу не могоше наћи.

Тада настаде прави ужас за становнике; све им куће претресоше, обиђоше околину по неколико пута, тумараху на све стране. Али од Јеврејке ни трага ни гласа.

Ђенерал, кад за то дознаде, нареди да се ствар утиша, да се не би давао рђав пример и осталима; команданта казни дисциплинарно, а овај опет казни своје потчињене. Ђенерал им поручи: „Не иде се у рат да се банчи и милују јавне женске." А гроф Фалсберг у очајању реши да се освети становницима.

Како му је требало наћи ма какав изговор да би могао без икаква обзира беснети, он позва свештеника и заповеди му да звони при погребу маркиза фон Ејрик.

За дивно чудо свештеник се показа послушан, понизан и пун обзира. И кад тело госпођице Фифи, које су носили и са свих страна окруживали војници с пуним пушкама, остави замак Ивил и упути се гробљу, први пут звоно зазвони и огласи

његов мртвачки спровод, али је звонило неким веселим звуком, као да га нека пријатељска рука помиловала.

Звоно је звонило и у вече, па и сутра дан и сваки дан; оно је звонило колико год се хтело. По кад што и ноћу, пробуђено не зна се чим, само од себе стане се њихати и тихо у ноћи чују се два три необично весела звука. Сељаци из околине рекоше да је звоно очарано и нико сем свештеника и црквењака не смеде му се приближити.

Ту је у самоћи живела јадна сирота девојка у горком очајању, а хранили су је двојица људи у потаји.

Она је ту остала све дотле док немачка војска не отпутова. А тада, једне вечери, свештеник узајми од хлебара његове двоколице и сам собом одведе своју заточеницу до Руана. Кад дођоше у Руан, свештеник је пољуби, а она сиђе с кола и пешице одјури у јавну кућу својој газдарици, која је мислила да је она већ мртва.

После неког времена један патриота, који је био без предрасуда, извади је из те куће, јер је беше заволео ради њеног лепог поступка; а доцније заволев њу саму, ожени се њоме и начини је госпођом, која је била исто тако ваљана као многе друге.

Превод с француског.

НЕКОЛИКО РЕЧИ

О организацији судске власти у Србији.

(Наставак)

III Самосталност судске власти

Зато што се судска надлежност односи на законски зајемчена права и што је позвана да каквоћу заштите црпи из закона, свака њена одлука треба у оба та односа да представља израз законских одредаба, не примењујући ове одредбе другачије, ну само с обзиром на конкретни случај и онако како њихов непосредни смисао заповеда. То чини да докази судских одлука морају бити мотивисани одређеним законским прописима, којима се употреба тих аргумената за тај случај легално може правдати. Отуда начело, да без такве законске мотивације не треба да вреди судска одлука. Ово је начело сада изражено у свима напреднијим уставима.

Тај исти принцип принудно доноси одмах и један други, по коме се за тачну примену законског текста на многобројне случајеве судске надлежности, даље због потребне спреме за познавање основа јавног поретка и разноликих правних интереса и односа, који су тим поретком заштићени и нормирани, — тражи и нарочита врста људи, за коју се разложно може веровати, да ће релативно тачније примењивати законе и на тој основи са више успеха вршити службу судске власти. Из истог принципа излази по том и начело, да служба судске власти тражи и нарочиту зрелост и самосталност органа којима ће бити поверена. Остварењем ове самосталности одговара се још и потреби да се обезбеди принцип поделе и немешања државне власти,

о коме је раније било речи. Како оба горња начела улазе у појам самосталности судске власти и у модерној организацији правосуђа имају значајну улогу, то ћемо ми у кратко изложити неке главније мисли, које се непосредно односе на самосталност судску, а за које нам се чини, да би требало да се остваре и код нас.

Да је у садашњем ступњу, до кога се попео јавни позив државе, неодступан захтев, да судску власт треба да врше нарочити, стални органи, мислимо да није потребно објашњење. Компликација и многобројност оних правних односа, који припадају надлежности судске власти, уз потребу, да јавни поредак у тим односима има један одређени смисао, по коме ће се моћи да зна и право једнога и дужност другога, донело је и доноси све више систематско сређивање ових односа у облику многобројних закона, које треба да примењује судска власт. Сам овај факт довољан је, да оправда потребу нарочитих људи, којима би се поверила примена ових закона. Проучити с разумевањем читаве зборнике норама, којима се многи и разнолики правни односи регулишу, упознати принципе и логичку њихову везу, која све те односе спаја у једну целину, одређујући свакоме ону норму која му припада, није лак посао, ако се хоће, да он буде од користи. Међутим без доброг поимања ствар и у таквом правцу не да се говорити о правилној примени закона. Кад је задатак правосуђа, да оно у сваком случају примени ону правну норму, која ће најближе одговарати односном факту суђења, онда ће таквој задаћи боље одговорити људи који за то имају нарочиту спрему, и који су се уз то дужом практиком у примени закона боље упознали са основама, којима су правни односи регулисани. Дошав до увиђавности ове потребе, друштво је уочило интерес, да приступи њеном подмиривању, и да тако у остварењу горњих начела задобије повољнију основу за легалну употребу својих права, а нарочито оних, која су непосредни саставни део његовог права на егзистенцу, а таква су у главном права, што очекују заштиту судске власти. Другим речима, кад је друштво у току свога сталнога развића дошло до те потребе, да зајемчи лојални ток и приватног и јавног живота, његова правна свест за потребу самосталности судске била је довољна гаранција, да ће

се та потреба и да оствари. Отпор политике морао је бити све слабији, у колико је правна свест била јача. Начело самосталности судске власти слави данас своју победу, ако и не у потпуном обиму, а оно у доста значајној мери. У Србији је она за време пропала, да се по том јави далеко потпунија и савршенија, него што је некад била. Нема већег и опаснијег непријатеља судској самосталности од политичке власти, јер нема снажнијег средства за сузбијање злоупотреба политичке власти, него што је установа судске власти, кад је она како треба организована. Нек нам се не замери, што ћемо код овог најважнијег начела из организације судске власти бити мало пространији, него што у први мах мишљасмо и обећасмо. Неће то бити од штете, а вероватно је да ћемо се тако боље разумети. Философски разлог, у коме се крије извор једног принципа, најтачније упућује и на појам тога принципа. Истинитост ове поставке потпуно вреди и за теорију самосталности судске власти. По томе, ако су у основи добро погођени горњи разлози, који су судску самосталност као једно начело створили, онда нам није тешко наћи начела, која представљају појам — садржину судске самосталности, јер она треба да буду у логичкој вези са тим разлозима и да се с овима поклапају. С ове тачке посматрања ми налазимо да у појам судске самосталности улазе ови елементи:

1. *Примена судске власти треба да буде предмет нарочитог сталног занимања.* Судску власт треба да практикују нарочити људи, у облику редовног јавног занимања. Огроман посао, који отвара судска надлежност, стална сукцесија тих послова, уз облигатну дужност судија, да их отправљају искључиво по многобројним законским нормама, захвата све време које је потребно за добро познавање ствари и њену критичку правну оцену. Уз то, процедура која се јавним правом разложно намеће, као принудна и редовна за успешну примену правосуђа, и која има задатак да формом обезбеди право — тачну примену закона, постала је и сувише компликованом и претпоставља добру правничку спрему оних, којима се поверава. Представљајући у свима својим формама гарантију, да закон буде тачно примењен, судска процедура изгубила би сваки значај, кад њено вршење не би било обезбеђено одређеним спремним органима,

којима та врста рада припада у надлежност. Овај разлог, и кад не би било других, био би довољан, да оправда, да судску власт треба да практикују извесни органи у смислу редовног занимања.

2. *Судску власт могу примењивати само она лица која имају доказану потребну спрему.* Зато што судија на сваки конкретан случај треба да примени закон, он треба закон добро да познаје, он мора бити спреман за разумевање свију правних односа, за правилну оцену свију факата, који су на правне односе утицали и радњу судске власти изазвали, примењујући само оне последице, које је закон за те факте везао. Неодређено велики број факата мора судија да оцењује по оним правним нормама, које су у закону исписане, пазећи при том, да се на сваки факт примени она норма, која му је најближа, и ако ни једна норма саме факте ни ради примера не набраја, но их само у себи садржи — подразумева, и ако даље и тих норама има у великом броју. Усред те тешкоће судија је извршио правилно своју дужност само тада, кад је успео да изврши правилан избор норме, кад је успео, да уђе у сву логику и факта и права Шта више, судија је позван да такву норму тражи и онда у закону, кад је закон није могао имати, чинећи то у облику логичке пресумције, коју изводи из смисла, из духа целокупног текста законског. Такав службени положај, може се рећи, да је за судију најтежи. Не треба мислити да је такав положај немогућ. Позитивно право не може да предвиди све факте, на које оно треба да се односи, нити је то могуће у својој многобројности и компликацији односа, који те факте доносе. Често извесни факти у времену постанка позитивног права нису ни постојали, него их је створио познији развој друштва. Због тога, праву је и немогуће да поступи другачије но само да одреди начела, обухватајући сваким начелом различиту групу факата, а остављајући судији, да за конкретан случај учини потребан избор из закона, но строго у границама тих начела. Код таквог стања ствари и код обли гатне дужности, да на сваки појављени случај, ако само припада његовој општој надлежности, примењује судску власт, судији је морало бити остављено право на аналогну примену закона, а за ту примену рекосмо, да представља најтежи по

ложај судије у службеном кретању. Да̂ ли се замислити да ће судија моћи у том случају да буде верни тумач закона без нарочите спреме? Може ли један судија, код толиког броја норама, и то веома различитих, уз далеко већи број факата, који су тим нормама правно срећени и уз могућност да он ту норму мора тек да пронађе из свију осталих, може ли, велимо, са успехом за сваки случај да нађе потребно решење, па да то решење буде строги израз *закона*, ако судија нема потребне спреме и ако нема самосталности, да само такво решење примени? Због тога у појам независности судске улазе још и спрема и самосталност судије.

Говорити о спреми, као нарочитом елементу судске самосталности, значи одредити све што је потребно па да се она, бар релативно, огарантује судијском положају. Шта треба да буде мерило те спреме, може се тачно само начелно одредити. У том смислу она се може изразити овим правилом: *судијска спрема треба да одговара потреби, да судија с успехом примењује закон.* По томе, у појам његове спреме мора претходно ући доказ, да је судија у општој могућности за свесно вршење службе, другим речима, да он има опште погодбе, које су потребне за један чиновнички положај. Сем тога он мора имати још и ону квалификацију, коју тражи истакнута специјалност његовог важног положаја. Због тога он треба да је у оним годинама старости које разложно претпостављају, да је дорастао за скрупулозно разумевање дужности његовог положаја; а даље мора бити доказано, да он има довољно знања, које је потребно за разумевање судијске дужности, као нарочите струке. Ми смо видели у чему је његова струка, а по томе треба ценити и природу потребних му знања. У чему треба да буде изражено начело о доказу потребне нормалне способности, то је ствар практичке природе — законодавства. С обзиром на наше прилике, а сагласно начелно одређеној мери, у којој судијска спрема треба да буде заступљена, можемо истаћи као веома важну потребу: *полагање државног судијског испита.*

Под претпоставком, да је судијски кандидат свршио правни факултет и да је тако стекао општу потребну основу за правничко образовање, он треба да докаже још и тачно позна-

вање правних односа и правних одредаба, који те односе регулишу. Овај доказ има да обухвати све пространство у коме се креће надлежност судске власти, а ван тога, још и познавање основа осталих облика државне власти. Ово последње из разлога, што је судија дужан и да чува самосталност свога положаја према другим и да у њихову област не улази. Због тога судија мора познавати основе целокупног и јавног и приватног права; а специјално, за примену свога положаја, све принципе, у којима се надлежност судске власти јавља. Уз такву начелну спрему судија треба да да̑ доказа и о добром познавању и критичкој оцени позитивног права. Према овоме државни судијски испит требао би да садржи теоријско и практично испитивање из свију области правне науке, и све оно што је недоступно везано са могућношћу, да се право позна у таквом двојном односу (теоријски и практички), као на пример: знање једног од живих језика, важнија, теоријска расправа, оцена једног практичког случаја и т. д. Такав испит могао би бити сличан у једном знатном делу садашњем професорском испиту, који ми сматрамо као прилично озбиљан Мислимо, да би тај испит представљао уједно и испит адвокатски, бар би требало тако да буде, ако се хоће да унесе поправка у нашу адвокатску установу, а поправка је овој установи одавно постала потребна. Без једног озбиљног државног испита ми не можемо схватити поправку нашег, веома занемареног правосуђа па да се та поправка у истини опази. Садашња квалификација судијска једва да је довољна за положај секретара, који припада административном судском особљу. Ми жалимо, што с разлогом можемо рећи, да се за један знатан број наших судија мора држати, да у основи немају спреме, какву ми сматрамо као једну битну погодбу за начелно добро разумевање и правилну примену судске власти. Ми не можемо да признамо, да се у нас може имати рационално кривично образовање без доброг познавања принципа, који владају и јавним и приватним правом, а таквих је судија у нас мало. Један приличан број наших судија не зна да чита ни један од страних живих језика, нити показује ма каквог интереса према развоју правне науке. Да ово кажемо, ми имамо разлога не само у приличном познавању наше судске праксе и органа,

којима је она поверавана, него донекле и у познавању квалитета и мере, у којој наше правништво у опште учествује у јавном животу. Треба погледати на ресултате, што су их ти људи у јавности оставили са ма којих службених позиција, које су они заузимали у свима облицима државне власти. Не чини нам се, да су ти ресултати ласкави, по правилу, ни на посланичким клупама, ни на министарским столицама, ни у судовима, ни у адвокатским канцеларијама, ни у полицији, ни у министарствима. Многи правници на тим часним позицијама нису у опште ничега урадили. Посматрајте их као министре правде, на портфељу тако важне и благодарне задаће, па ћете видети, да многи од њих нису ничега урадили, а многи нису ни покушали да што ураде. Већини се чинило да је доста, ако распишу како им је потребно, да претходно сазнају мишљење судова, или ако претписом одреде најобичније службене рутинере, да израде пројект каквог важног закона. Расписе је покрила прашина по судским канцеларијама или у самом министарству, пре но што би се и покушало, да оставе какав такав ресултат, а комисије су свршавале посао, не израдив за толике године, ни један озбиљнији пројект, који би био изнет пред Скупштину. Проучите, шта је за читав деценијум и више година дало министарство правде српском законодавству, ма да је то министарство по уредби о централној државној управи најнепосредније за такав рад позвано и ма да такав рад захтевају велике мане и непотпуности, којима се карактерише наше законодавство у великом делу. Тешко би се могло разумети, на што и да постоји као самостална управа министарсво правде, ако би се његова активност имала свести на деловодни протокол и регистар. Сама појава расписа нема никаквог практичког интереса за редовну службу судске власти, изузев случајеве, у којима ти расписи носе карактер административног надзора; а у том облику радња министарства правде једва и да има какав стварни интерес за правосуђе, за онога ко поле познаје природу судске власти и оне најобичније канцеларијско-дисциплинске ствари које у главноме чине садржину тих расписа.

Пропратите наше законодавство, радове његове и дебате скупштинске, и питајте се по том, шта су нам донели правници као посланици? Где су њихови пројекти? Уђите у министарства,

не само правде, него и друга, па их штудирајте и тамо. То су места за примену иницијативе; ту се може за опшити интерес да учини много, па прикупите податке о ономе што је учињено.

Да ли ће се кадгод обратити пажња правништву и у нас, и на један озбиљно реформаторски начин зајемчити јавни интерес, који је поверен бризи ових људи, не знамо, али знамо, да је то врло важна и савремена потреба за нас. Потрудимо се бар толико, да у место судија рутинера обезбедимо судску власт судијама, који би били у истини правници. Ако и себе не издвајамо из оне прве групе, не мислимо, да би нам се могло пребацити, да смо били неправедни у оцени нашег правништва, или да смо то чинили из каквих рђавих намера. На против, наша је жеља, да се правништво високо подигне, онамо где му је место, јер само тако оно и може доносити оне велике јавне користи, које се од њега у првом реду траже. А у том циљу добро је да правништво увиди, колики га простор од те висине дели.

На реду је трећи елеменат судске самосталности, и то:

3. *Самосталност судијска* Говорећи о спреми судијској, ми смо уједно напоменули, да је за правилну примену закона поред спреме потребна још и самосталност судске власти. О томе ћемо на овом месту казати и нарочиту реч, старајући се, да будемо јасни у томе, како ми ову самосталност разумемо. Да би судија могао савесно да одговори својој дужности, он треба да има зајемчену могућност, да одстрани сваки утицај, који би ишао на то, да га у савесној примени закона омете. Овакви утицаји били би могући или од приватних лица или од државне власти. Погрешно се чини, да се приватни утицај не дâ сузбити другачије него савесношћу судијском, па је зато погрешан и закључак да самосталност судска нема ничега у себи, што би било намењено и сузбијању приватног утицаја, јер, вели се, за такво сузбијање нема другог средства сем мера казнене одговорности. Тако изгледа, али тако не стоји и у ствари. Судска власт има своје нарочите одлике, које се не смеју губити из вида, кад год је реч ма о којем начелу из њене организације. Те њене одлике употребићемо као разлог и у оцени питања, да ли се независношћу судском треба да за

јемчи самосталност судије и према приватном утицају или само према јавном, власничком утицају; и ако треба, настаје даље питање, у чему је језгра такве судијске самосталности. Другим речима, самосталност судијска, као нарочити елеменат судске самосталности, да ли треба да обезбеди судију само од утицаја државне власти, или још и од приватних лица, и у последњем случају, у ком облику?

Потреба, да се судија обезбеди, да он у сваком случају може примењивати само законски смисао ствари, створила је судији једну особену друштвену привилегију, коју немају остали органи државне власти. У чему су те привилегије, ми ћемо мало час видети, а овде само напомињемо, да оне дају судији веома јак привилегисан положај и према државној власти и према приватним лицима. По томе мотив је ове привилегије искључиво јавни, а не приватни, лични интерес судије. Привилегисани судија не значи, истина, да он не може казнено одговарати, али је опет у природи његове службене привилегије, да он веома тешко одговара, као што ћемо мало доцније нарочито разложити. Самосталан у дисциплинским односима према политичкој власти и обезбеђен у свом положају потпуно, судија би могао бити у примени своје дужности несавестан до оних граница, до којих он у опште не даје доказа о несавесној служби као кривици. Да су те границе веома простране, то се објашњава потребном слободом, коју судија има у правној оцени ствари. У смислу такве његове слободе, која му је дата, истина, само зато да би он могао бити савесан, судија има и право и дужност, да примени онај законски смисао који одговара његовом разумевању ствари, а његово је разумевање свако, за које он да̂ потпис. Је ли тај потпис дат савесно или не, да ли је извесни смисао одлуке заиста његово право *разумевање* или не, то он зна. Тешко је веровати, да ће судија давати потпис и у таквом облику, у коме ће и за другог моћи да буде јасно, а још мање доказано, да заиста дотична одлука не представља право разумевање судијино, но да је она резултат његове несавесности. Код таквог стања ствари, и код факта, да судија све своје службено учешће врши по већ истакнутом начелу слободне оцене ствари, треба веровати, да казнена одговорност, ако ништа више, а оно није довољна

гарантија за потребну савесност судије. Због тога и настаје једна специјална потреба, да се тим више савесност судијска зајемчи, што су случајеви несавесности доста јако обезбеђени и судијским привелегијама и тешкоћом казнене одговорности судија, ма да су све те привилегије и дате судијском положају у интересу њихове савесности. Очевидно је, дакле, постарати се, да самосталност судије према државној власти не буде бедем, који ће бранити судску несавесност, а на тај начин, изиграти начела, која су ту самосталност диктовала. Овакво стање могло би бити велика опасност за приватна лица, јер примена несавесне службе захвата непосредно у њихове интересе, а они имају још мање моћи и да контролишу правилност судске радње и да јој потребну савестност изнуде. Знајући то, приватно лице чиниће све што му његов интерес налаже, да издејствује онакву примену закона, какву његов интерес тражи, а несаветан судија потчиниће се таквом утицају у свој мери, у којој му се чини да му његов привилегисан положај дозвољава. Ето, у том смислу треба разумети могућност приватног утицаја. Обим овога утицаја онолико је исто простран колико је приватни интерес у опште интиман за човека; а за парничара, коме је тај интерес доведен у питање, још више. Све што је предмет судске надлежности све је то драгоцени интерес човеков, увек ће се за његово одржање чинити све што га потпомаже. По томе нема већег и опаснијег искушења за судијску савесност, него кад се оно практикује приватним утицајем, не само у облику новчане монете, као најнесретнијим и најтежим, него и у многом другом, што доносе разни обзири и односи, нпр. особено пријатељство, сродство, мржња итд. Од свију облика о којима се тај утицај јавља нема сумње, да је и најжешћи и најзначајнији онај, који се јавља у облику мита.

Да би се самосталност судија сачувала од таквог приватног утицаја, који је најчешћи и најтежи, потребно је да судија буде добро плаћен. У том смислу повољна норма судијске плате, потреба његовог независног материјалног положаја, саставни је део начела судијске самосталности, односно независности судске власти. И ако ми не мислимо, да богаство представља обележје савесности, ми верујемо, да материјални положај може бити од утицаја на савесност, ако се гледа на

људску природу онако, како се она по правилу јавља, а не по изузетку. Сагласно тој природи, не треба сумњати, да ће се несавесност пре уносити у службу, кад се њоме у облику мита куша положај тешке сиромашне и породичне невоље, него положај материјално повољан. Ми одлично познајемо људе, које ни најтежа оскудица не би могла да отисне у несавесност, и високо ценимо службену моралност тих људи, али је таквих људи, треба признати, несразмерно мање од оних, који би под утицајем мита, у тежим материјалним приликама, прихватили службену несавесност за поправку тих прилика. Наравно, да при овој речи немамо у виду онај морални кретенизам, код кога је изгубљено частољубље избрисало сваку разлику између савесности и несавесности. Та група људи припада, мислимо, онако исто изузетку, као што је изузетак и она врста савесности, која се у опште не би дала потчинити приватном утицају, у свима могућим приликама. Кад је реч о вредности начела онда се гледа на његово дејство по правилу; појава изузетака не ништи карактер правила, па зато не одузима ни вредност начелу. А кад то стоји да је по правилу приватан утицај у облику мита, на случај тешких материјалних околности, могућ, онда је држава позвана, да судије у опште тако плати, како приватни утицај, по претпоставци, по правилу неће бити могућ, а у колико би га било, да се јавља по изузетку. Ми смо, чини нам се, прилично јасно образложили, да је приватан утицај на судијску савесност, баш зато што је он привилегован, врло велики, а кад то стоји, држави је дужност: ако није у стању да га сасвим отклони, да га сведе на што мању меру. Тај је успех и за државу и за приватна лица врло потребан, а да би му се могло пребацивати да је скуп. Нема веће опасности од изметнутог правосуђа, а нема горег облика, у који се оно може изметнути, но кад се правда купује за паре, кад се новац крије у основи судске мотивације. Колика треба да је судијска плата, па да она одговара начелу, да она буде и довољна, зависи од економских и у опште социјалних прилика једне земље, али да она треба да буде онолико довољна колико одговара потреби, да она не само буде награда за труд, него још да носи и обележје једног привилегисаног положаја, коме треба да чува своју моралну страну, у то ми

верујемо околико исто, колико се дивимо, кад погледамо на плате наших судија у сравњењу са платама осталог чиновништва. Из овога што смо до сада рекли о судијској плати, може се видети и наше мишљење, да у судијској плати треба да има у опште нечега више но код другог чиновништва. То „више" саставни је део његове привилегије, баш зато, да се моралној страни њеној да једна потребна санкција, јер је, као што смо разложили, судска власт такве природе, да се та санкција не може наћи ни у његовој казненој одговорности у оној мери, у којој то бива према осталом чиновништву, ни у њевим дисциплинским односима према политичкој власти, зато што ови последњи у опште не треба ни да постоје. Међутим, за остало чиновништво и начин њихове редовне казнене одговорности и природа њихових дисциплинских односа према централној политичкој власти, довољна је санкција, да се обезбеди савесно службено кретање. А зато за остало чиновништво нема никаквих специјалних разлога, да им се плате нормирају још и по оним основама, које вреде за положаје судијске. О томе опет шта треба код тог чиновништва да одмерава плату, разумевајући ту све разне службена његове позиције, ми смо разложили у другој нашој расправи о чиновништву, која је штампана у „Делу". Ко жели да има бољу везу у овом објашњењу, њему стоји на расположењу да прочита и ту другу расправу. Надамо се, да смо образложили наше гледиште, да је особена одлика привилегисаног и дисциплинског и службеног положаја судске власти разлог и за веће судијске плате, но што оне припадају осталом чиновништву, и да је таква, довољна судијска плата, саставни део начела о независности судске власти. Је ли наше гледиште правилно или није, није наше да ценимо. Како ми у том погледу стојимо, довољно је, примера ради, истаћи овај факт, да је судија првостепеног суда изједначен с поштанским чиновником, и да плата једног начелника окружног мал те није дупло већа од плате каквог судије. Ми збиља не разумемо овако уочљиву аномалију, каква се огледа у судијским платама, кад се оне сравне с платама других чиновника. Колико се такве аномалије свете врло важним интересима нашега друштва, о томе нећемо говорити, али желимо подсетити на размишљање ове теме, а према приме-

рима, којима поједини читаоци располажу: каква је моралност судске власти у Србији, и да ли у њој има таквих и толиких примера, по којима би се практички могла оценити важност наших ранијих ставова, да су судије по правилу, дакле по већини, подложни приватном утицају, онда кад су у положају тешке материјалне невоље. Није рђаво слишати своје памћење, па онда размислити, какав би одговор био више тачан. Ми можемо разумети сву оправданост приговора, који би се могли учинити спреми наших судија, па смо зато, да се та спрема побољша што савременијом квалификацијом; али ни то, ни ма шта друго не може да оправда начелну грубост, какву ми видимо у судијским платама; јер тим истим судијама припада у надлежност: да својом пресудом од богаташа начине сиромаха и обрнуто, да решавају о животу, о слободи, о части и да уз то у сваком случају не забораве на скрупуле њихове дужности, да примене само оно, што хоће закон. Може бити, да у нас и сад има људи, па вероватно и интелигентних, који идеалишући држе, да је тако и право. У многим разговорима, с некима од пријатеља и познаника, слушали смо ову стереотипну фразу: «ко је поштен, поштен, а ко је непоштен, непоштен! Не помаже ту већа плата». Такве речи чују се и по нашим скупштинама, а оне су и више разумљиве и више разложне за оне, који или неће да чују или не разуму другачију реч. Али о томе доста, јер кад би смо даље отишли, отишли би смо далеко, даље од граница ове расправе. Мислимо само напоменути још и то, да не пишемо ове речи о судијској плати због нашег личног положаја, но у интересу опште ствари, која нас је једино на овај рад покренула.

Толико о самосталности судске власти према приватном утицају.

На реду је, да изнесемо главније мисли о другом делу судијске самосталности, у односу према државној власти. У том облику у главном се и третира питање о судијској самосталности, као једном од елемената судске независности.

Приватни утицај на судијско службено кретање, и ако може да буде значајан, далеко је изостао по важности од утицаја државне власти. Ако би такав утицај био могућ, а нарочито у обиму, који је за остало чиновништво потребан, онда о са-

мосталности судске власти не би се могло озбиљно ни говорити. Такав утицај долазио би непосредно од политичке власти, а ова би имала врло велики интерес, да судску власт употреби као своје оруђе, у свима случајевима, у којима јој то њен интерес, диктује. На тај начин, у свој мери, у којој судска власт треба да буде и главна одбрана од злоупотреба политичке власти, она не би могла вршити своју дужност другачије, но што је то у интересу политичке власти. У таквом случају компетенца судске власти била би тачно обележена речима: „кадија те тужи, кадија ти суди.” Влада, као централна политичка власт, добила би могућност да поставља и трпи само онакве судије какви би њој били потребни. Остали обзири били би при том заступљени само у мери, у којој то строга законска формалност захтева. Примена закона добијала би тада онај смисао, који јој обележи односни политички режим. Због такве опасности, која предстоји праву и правним односима онда, кад је судска власт зависна од политичке, наступила је потреба, да се тај утицај одстрани, или у колико то не би било могуће, да се сведе на што мању меру Мера, у којој се утицај политичке на судску власт одстрањивао, била је уједно мера напретка правосуђа; а колико се тиме уједно изводило и начело немешања и поделе државне власти у позната три облика, у толико је напредак судске организације био и напредак уставности.

Разни су облици, у којима би политички власнички утицај био могућ, али најинтензивнија његова примена била је увек у актима, од којих је зависио или сам положај судије или његов материјални интерес, који с тим положајем стоји у вези.

Сви ови акти своде се у главном на постављање, аванзовање, премештај било само месни било са изменом положаја, отпуштање, провизорно удаљење од дужности и кажњавање — у облику примењене дисциплинске власти. По томе, да би се зајемчила самосталност судске власти према политичкој, потребно је лишити политичку власт примене свију ових акта, јер само тако одстрањује се њен утицај у свима правцима, у којима је он, у главном, могућ. Док је код нас практикована независност судска, ово начело није било заступљено у свој

његовој потпуности, односно постављања судија и њихове дисциплинске одговорности, јер је судије првостепених судова постављао министар правде, а овај је имао ма у једном ограниченом обиму и право дисциплинске власти. Тешко је оправдати непотпуну примену тога начела. Ако је оно смисао самосталности судске, па зато и саставни део судске независности, као што ми мислимо да јесте, онда њему припада место и код првостепених судова а не само код инстанце. Међутим, оно је примењивано само код инстанце, па и тамо на начин, који је давао политичкој власти истина веома ограничен, али ипак извесан утицај на постављање, у томе: што су за један упражњени судијски положај бирана два кандидата, а министру тиме давана могућност да и он учини ужи избор између те двојице. Такво одступање не дâ се ничим правдати, али је веома поучан пример, како се политичка власт старала, да у томе задржи макар и најмањи утицај, без обзира, што је и сама начелно признала, да јој тај утицај не треба да припада ни мало. При новој организацији судске власти било би добро да се избегну сличне погрешке. Кад је већ потреба за усвајање једнога начела освојила духове, онда га треба усвојити у свој његовој чистоти а не уносити у његову садржину и оно што му не припада.

То, што смо казали односно постављања судија, треба да вреди и за остале поменуте акте: премештаје, унапређења и т д И то су мере, којима се врло јако може утицати на судију, дотле, да се он може одржавати у формалној зависности. Правом на премештаје влада би се могла користити, да састав појединих судова удешава према својим политичким потребама, и да судију намерно излаже непријатностима сељакања, изнуђујући на тај начин промену у његовом службеном држању. Правом на унапређење судија политичка власт обвезивала би судију, да у своје службено поступање уноси и оне обзире, због којих би могао очекивати са више изгледа њену пажњу, а сви такви обзири, нема сумње, оштетили би интерес службе. То исто, само још у јачој мери, вреди и за остале акте могућег владиног утицаја, а на име, за премештај у облику промене положаја и за провизорно удаљавање из службе, као на пример у нас: стављање на расположење. Тада би политичка

власт ове акте практиковала, кад год јој треба да извесне противнике са судијског положаја уклони, па ма ови били најсавеснији у своме служебном држању. Да би се влада и озбиљно старала, да тако поступа, треба потпуно веровати, јер би је на то упућивали њени непосредни политички интереси, а тешко је претпоставити присуство толиког политичког морала, колики би био потребан, па да влада своје интересе не чува и на такав начин само ако је он у опште могућан и ако је потребан. Ми мислимо да и наше прилике могу да дају у том односу веома поучне примере. Ми обраћамо пажњу и подсећамо на размишљање о томе: како се је код нас и за време праксе закона о судској независности код свију политичких режима поклањала доста велика пажња и при избору председника првостепених и при избору председника и судија већих судова и при постављању судија првостепених судова, да у кандидату буде заступљена извесна политичка страна. Шта више знамо, да је политичка власт била вољна да чини и извесне жртве, само да успе склонити судију или председника на промену положаја. За нашу публику таква практика политичке власти није сасвим страна. Ма колико да је неморално, није неистинито ни такво поступање, по коме се положај судијски могао да условљава чак и претходним писменим документом, који је дават политичкој власти као доказ, да ће он бити њен политички пријатељ — да ће бити члан извесне странке. Вредно је да се на овоме још мало задржимо. Дâ се разумети и одобрити као патриотско оно старање, које је упућено, да судску власт ослободи једног несавесног судије или председника, па се могу одобрити и као потребне и као корисно учињене жртве, кад се и ако се нема начина да се то учини путем казнене одговорности судијске, али се још у већој мери мора осудити случај, кад се те жртве чине искључиво из политичких разлога, а није случај, да је судија у служби несавесан. На такав начин деморалише се и државна власт и државна служба. У том случају политичка власт ради у основи и неморално и штетно. Још је неморалнији и опаснији случај, кад један судија или председник добије положај на основу извршене уцене његовог партијског убеђења, у облику давања изјаве. Треба бити министар са врло ограниче-

ним разумевањем свога службеног позива и са недовољном политичком моралношћу, па се с оваквим уценама служити. Још горе. ако такав министар искрено верује, да је на тај начин постигао неки успех! У случају оваквих уцена не зна човек да повуче тачну разлику, да ли је неморалнији министар или онај кога тако уцењује. Мислимо, да је овај последњи више за правдање, јер је он мање крив. што и мимо законске квалификације, коју он има, ипак не може њом да се користи, док не исплати и незакону уцену једним актом, који у ствари не представља ништа друго до један израз несавесности. У таквом случају није добио министар, а служба је изгубила. Човек политички моралан неће давати такве изјаве, а онај који је да̑ за материјалну корист, он је без тога морала, и за политику без вредности. Шта више, он показује самим тим склоност за несавесан рад, и у толико је лошији од свију осталих кандидата, а нарочито од оних, за које се зна да такву изјаву не би дали. Тако би један паметан и савесан човек у министарству правде морао да гледа на ствар, па би тако и радио. Не може ли да ради другачије и да другове убеди да таква пракса не ваља, он онда није у своме елементу, и прва му је дужност да да̑ оставку.

Кад долазак на судијски положај не треба у опште да зависи од политичке власти, онда не треба да зависи у опште од надлештва, које носи карактер те власти, па било, да је то надлештво иначе самостално према централној политичкој власти, било, а то је још гори случај, да је од ње зависно. Свака изборна колегија те врсте, ако је зависна од владе, вршиће у ствари владину вољу, а ако је независна, она ће као политичко тело вршити избор у правцу оне политичке групе, којој припада већина чланова изборне колегије. То се лепо опажало у нас при избору председника првостепених или судија виших судова, бар по општој тенденцији, која је при тим изборима преовлађивала. Због тога право на судијски положај треба да се добија избором, који би вршила и самостална и неполитичка колегија, а уз то би била највише компетентна за познавање и оцену кандидата. А таква колегија може бити само судска власт. Она својом јерархијом даје за то довољно могућности. Касациони Суд, као највећа судска власт, био би

довољно ауторитетан да цени квалификације и да бира судије првостепених судова од кандидата, који за то имају законске услове. У том случају, све што би још било потребно, то су правила и ограничења, којима би се савесан рад при избору више зајемчио, како се не би могли дешавати случајеви, да познија и лошија квалификација буде претпостављена и бољој и раније стеченој. У колико би била мања могућност произвољностима, а више таквих ограничења за које би се разложно могло схватити, да ће само корисно дејствовати на резултат избора, у толико би само изборно начело било боље погођено и изведено. У том смислу нама се чини, да не би била неумесна чак и та скрупула, да се на случај једнаке опште квалификације избор изврши коцком. Сва радња министарства правде могла би тада носити само административан карактер, у колико би оно извештавало Касациони Суд о потреби избора, о именима пријављених кандидата, слало податке о њиховим квалификацијама, облигатно и у одређеном року подносило на потпис указе о постављању изабраних кандидата и т. д.

И само одређивање места кандидатима припадало би Касационом Суду.

На случај потребе да треба попунити упражњено место председника првостепених или судија већих судова и њихових председника, могло би се бранити да изборна колегија треба да је и довољно многобројна и тако састављена, како ће избор представљати што већу озбиљност и остављати што боље ресултате. За те случајеве мислимо, да би било корисније да изборну колегију састављају обе судске инстанције, т. ј. и Касациони и Апелациони Суд, ну наравно са искључењем оне могућности, по којој се за сваки упражњени положај бирају по два кандидата, јер таквој двојној кандидацији нема места из разлога, које смо раније о томе навели.

У осталом сама практичка организација тога начела била би ствар законодавства, а нама није намера, да с овом расправом изнесемо формалан пројект, ну само начела, о организацији судске власти, па и то само неколика, али главнија.

За питање о унапређењима судијским мислимо да би најбоље решење било у периодском повећавању плате, према периодима времена, који су проведени у служби. Кад је извесан

кандидат испунио законске захтеве и задобио положај судијски, он ће га самосталније вршити онда, кад се не ослања на награде, које се могу добити за једно недређено време и под разним могућим утицајима, него кад је свесан, да он ни у којем случају не може бити у положају судије другачије унапређен но по једној законској одређеној скали, коју нико не може да измени, и која се мора независно од ма чијих утицаја да оствари, по оном реду, који је закон одредио. Судију тада интерес његовог положаја неће одводити на странпутицу, да код политичке власти ствара нарочита, боља расположења, на штету службе свога позива, нити се доводи у незгодан положај, да се за своје унапређење стара још и другачијим утицајима, а не само оним који би по закону могли имати везе са његовом службом. Потреба таквог старања кварила би моралност судије, а то била велика штета по службу. Сем тога, периодским награђивањем била би потиснута могућност неоправданим и неправедним, често знатним разликама у плати кандидата, који имају у главном исту квалификацију, а то би доприносило да и лични међусобни односи судија хармонирају, јер их не би реметила ни завист, ни увређена сујета. А на ту хармонију треба полагати, као на врло потребан услов за добре односе судија у службеном односу, јер ће се тада искреније обавештавати и имати више узајамног поверења но без тога.

Унапређења судија у облику већих положаја могућа су на два начина. Један је од њих у границама јерархије судске власти. За њ смо видели да би био представљен у избору судије за председника или судију инстанце. О томе смо већ говорили. Други би начин био кад би судија био унапређен променом самога положаја, напуштањем судијске службе. За тај случај било би од интереса, а било би сагласно и начелима судијске самосталности, да се такав судија не може више да употреби као орган судске власти. Да додамо за то разлога. Напуштањем судијског места због унапређења судија би документовао нарочити политички интерес према извесном политичком режиму, у чију је службу ушао, те би поновним враћањем за судију ушао у толико измењене моралности, у колико је разложно веровати, да би он интересима тога режима

поклањао више пажње, да би се у неку руку према том политичком режиму осећао морално више зависан, него што је то био раније. Признајемо, да ово не мора бити по правилу озбиљан разлог, али да он може бити озбиљан, ја подсећам на наше прилике и у вези с горњим напоменама износим овај пример: зар не би било корисно забранити, да онакви начелници окружни, какви су махом наши, бар за случајеве, кад су на те положаје дошли са судијског звања, не треба да имају права на повратак у службу судске власти?

Изгледа нам више озбиљан разлог у томе, што би се на тај начин одстранио и онај посредни, даљи утицај политичке власти, који она врши тиме, што судија у опште може лако да добије разлога, да без икаквих жртава, напуштањем судијске службе и прелазом у политичку, постигне већи ресултат у очекивању унапређења, па да тако стечено унапређење пренесе понова на судијски положај. А у колико би могућност таквог мотива била потпуно зајемчена тиме, што би ранији судија могао да се врати поново на свој положај обогаћен новом платом разложно је веровати да би таква игра могла бити за судију веома озбиљан мамац, и да би она захватала све већег маха. А како би опет судија за остварење таквих жеља морао да има све потребно расположење онога политичкога режима, од кога он ту добит очекује, то је веровати, да би се он трудио да то расположење стече, а тада — тада је мало судија који би то умели извршити на начин, да своју част не оштете, да не загазе у несавесну службу. Судијска самосталност била би, дакле, и у таквом случају посредно окрњена у корист политичке власти. Истина је, ово правило, које везујемо за унапређење судије у облику промењеног положаја и ван јерархије судске власти, сувише је строго, а за наше прилике скоро практички и немогућно, али држимо да је то логика неокрњене начелне чистоте самосталности, коју би један судија требао да има.

Односно премештаја и провизорног удаљавања из службе већ смо казали, да у основи не могу бити дозвољени а да ли им и у ком обиму може да има места као дисциплинама о томе ћемо говорити на другом месту.

Појам самосталности судске власти према политичкој власти обухвата још и независан дисциплински однос. По правилу,

централна политичка власт не само да треба да има надлежност дисциплинске власти него је треба да има и у веома озбиљној мери. Она има дужност да се стара о многим и важним јавним интересима. Она је непосредни носилац одговорности за правилан ток јавног поретка, она има дужност старати се да тај поредак буде што кориснији, да дâ што већу јавну корист. Она то ради преко знатног броја потребних потчињених надлештава и органа, као правих носилаца њихових.

У овако пространој и важној дужности политичке власти треба тражити разлоге, који правдају значајну дисциплинску власт владе, јер то треба да буде јемство, да она може корисно вршити своју дужност, преко потчињених јој органа. У томе је смисао пространом либерализму, који лежи у основи свију њених односаја према потчињеним надлештвима. Какав је појам тога либерализма и до којих граница треба да буде допуштен, казали смо у нашој ранијој расправи о чиновништву; на том месту покушали смо и да објаснимо несумњива права владе на употребу доста пространих дисциплина и да изнесемо начела, која о томе вреде.

Сасвим другачије стоји та иста ствар, кад је реч о судској власти. Она је једна особена власт, у основи различита од политичке, и у чувању таквог њеног обележја налази се битно обележје добре судске организације. Због тога она начелно не трпи никаквог утицаја политичке власти на њено службено дејствовање, а по томе најмање би имало смисла, да она стоји према политичкој власти у дисциплинском односу у опште, јер би у таквом односу био представљен врло јак и непосредан утицај владе на судску власт. Због тога министру у начелу не треба да припада право на кажњавање судија, а најмање би се то право могло бранити за случај кад би министрова одлука била уједно и завршна, а не би могла припадати расматрању и редовне дисциплинске власти, која се може за судију допустити. Тада би утицај политичке власти, ма у којој ограниченој мери, стварно постојао и то непосредно, а то се не сме допустити. Ако би се обзири високог ауторитета централне политичке власти и њено несумњиво право административног надзора погрешно истицали као разлог, да тај ауторитет треба дисциплински зајемчити и према судској власти, у облику

макар и једне незнатне дисциплинске власти, у пракси би се одмах показала и сва погрешка горњег разлога и сва штета, коју би доносила дисциплинска власт министрова. И у таком ограниченом облику министар би могао да потискује самосталност судије, нарочито кад би он имао права на новчано кажњавање судије. Да тога не би било, треба се строго држати начела, да судија не може стајати у дисциплинском односу према министру; а ако се ипак хоће да прави погрешка, из мало час показаних обзира, онда би ту погрешку требало што блажије извести и у вези са правим начелом, а на име, да одлука министрова подлежи расматрању редовне дисциплинске власти, која за судију вреди и о којој ћемо у овој расправи говорити на засебном месту. Надлежност политичке власти нема везе са надлежношћу судија, нити су судије њени органи, те да је потребно, да према њима, због интереса свога позива, практикује дисциплинску власт. Њене службене везе са судском влашћу могу бити само административне природе, па због тога и министар правде не може имати друге надлежности. Међутим, појам таквог администативног односа не може у опште бити такав, какав је између политичке власти и њених надлештава, јер код ових службени административни однос намењен је непосредном утицању на сву примену надлежности, док код судске власти и министра правде тај однос нема такав смисао, него на против судија не сме да дозволи никакав утицај министров на то, како ће он судску власт примењивати. По томе администрирање министра правде има веома површан и веома ограничен значај. Богатство његове надлежности налази се у сасвим другој задаћи, о којој смо раније говорили, али о којој се оно са далеко мање ревности стара. Па кад министар правде у опште нема права утицати на карактер судске радње, њему дисциплинска власт није ни потребна. Наравно, да код нас није тако. И док је постојала независност судска, правило је законодавство експерименте противне овим начелима мислећи, да је то лек злу. Зло је требало лечити, али на далеко упутнији и озбиљнији начин, а какав је то начин видиће се из оног дела ове расправе коме је задатак, да изнесе начела одговорности судске власти.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ВЕСТАЛКА

Поноћ бдије, мирно ћуте и храмови и палате,
Само страже од ликтора разблуднике градом прате;

И захори пјесма страсна, па у часу мре и клоне,
Само Тибар јасно шуми и брзи се вали гоне.

А у храму, ђе мраморни кип богиње Весте стоји,
Још Весталка млада бдије и за часом часе броји.

Она врши завјет чедни и над главом светог кипа
Кандиоце златно пали и свјештено уље сипа.

Тешко њојзи ако за час у кандилу плам се смири:
Првог дана грозна самрт над њом црни вео шири.

Но, кад срце страсно љуби лако гробљу жртва бива,
Ал' то гробље вечно живи, јер је љубав вјечно жива.

Тако срце горело је у грудима руже ове,
Мила слика младог момка свјетлила је њене снове.

Пред мраморним светим кипом клечала је многе ноћи,
И с молитвом шаптала је драго име у самоћи.

К'о што цвјетак жељно чека росу, што му среће даје,
Тако она овс ноћи тајну љубав чекала је.

Срце бије, груди стрепе; тајни улаз око гледи, —
Пламен тиња и по кипу задрхтава зрачак бл'једи.

Тако дрктну срце њено, а заблиста поглед плави:
У дубокој полутами блажена се слика јави.

Је л' то жубор рајске пјесме, што по храму лети сада?
Не! Пољубци жубор дају: момче грли мома млада.

На уснама усне стоје, жудно рука руку тражи, —
Крвца јури и по лицу облијева њине дражи.

Ријечи ћуте, срца зборе, са душом се душа сплела;
Кроз прозоре мјесец зрачи, па им љуби равна чела;

А у храму све је мирно, само сл'јећу рајски гласи,
И са дахом лепршају Весталкине златне власи.

Поноћ мину, мјесец зађе, кандила се свјетла гасе,
Из шумица орошених данку пјесма отима се.

И посљедне звјезде неста, у кандилу пламен мину,
Од момка се мома трже и светом се кипу вину.

Али касно.. све је касно: пред њом будне страже стоје,
У дубини тамног храма хор самртну пјесму поје.

И побл'једи лице њено и небеска румен сане,
Ко јесенски цв'јет кад клоне и са витих грана пане.

Л'јевом руком груди стиште, а десницу к небу даје
И кроз сузе задних снова милу слику гледала је;

Гледала је црне очи, коврџасте миле косе,
К'о што свехли цв'јетак гледа зору испод сјајне росе.

И јутрење сунце сину и пољуби њене власи,
А по своду хорила се смртна пјесма, смртни гласи.
9.—XII-95.

Алекса Шантић.

ЂУКАН СКАКАВАЦ

приповетка С. Матавуља

(Наставак)

IV

Бјеше недјеља. Ја сам се враћао из цркве. Под зимњом ведрином, која једва већ бјеше настала, стаклила су се ломна приморска брда, исплакана бескрајнијем пљуском. Под ногама шкрипао је пијесак. Кога год сам сретао и спазио, свак бјеше весео, као да је из тамнице изишао. Људи су се највећма разговарали о силној штети што су дуге кише нанијеле маслинској љетини; тјешили су се да ће ведрина потрајати, те да ће дајбуди њешто напабирчити од благословена рода. Женске су се распитивале за болеснике, јер зимња влага бјеше такође донијела грознице. Али је мимогретке било разговора и о свадбама, могло се чути љубавног пецкања момчадије и дјевојачког кикотања. Сјећам се да сам био врло весео.

Са врха наше улице угледах читаву врпу жена гдје се сунчају, а из Мартина дворишта изиђе нека омалена лацманка, идући ми у сусрет. Она се устави поред жена, причајући им њешто. Ја се веома зачудих кад је познадох. Бјеше то општинска бабица, чувена и као љекарица. Ја убрзах кораке, али ме заустави једна сусједа.

— Јадна твоја кума! вели. Баш нијеси срећне руке. Ето јој вајде од удаје, од другог човјека!

— Шта је било? запитах уплашен.

— Како, шта је било? вели жена гледајући ме некако чудно.

— Ама шта је то било? викнух ја... Кунем ти се Богом, да ништа не знам!

— Па, ваљда, знаш, да је Марта побацила, зато што је Жвр (оно псето!) ударио ногом у трбух! Сад јој се дало на горе. Фифини се растровала утробица, па је једнако у конвулшијунима. «Кумара» каже, да се боји, е дијете неће дочекати сутрашњег дана.

Ја потрчах без душе к Мартиној кући. И ако нијесам разумио шта је Марти — јер нисам разумио ону ријеч, и ако сам мислио да сусједа претјерује, опет сам вјеровао да је зло. Тада сам разумио зашто је тетка била једнако зловољна, зашто готово није избијала из куће Мартине, за све оно вријеме, докле је киша падала.

У дворишту не бјеше никога. Тамбур је куњао у дрвеној штенари. Из стојнице допирао је глас Курсупов, којим је тепао Лулини и Капуралу. На уласку мрачне конобе горио је фењер, као оно на дан свадбе. Кад уђох, загуши ме мирис од вина. Одозго допирао је њечији глас. То није био обичан говор, него ми је напомињао учење каквога ђака. Пошто тако постојах, претворивши се сав у ухо, познадох да је Ђуканов глас и учини ми се као да молитве чита. Њеко се искашља и поче трти ногом подину, па се насмија и стаде њешто говорити. То је био глас моје тетке. Хиљаду мисли пролеће ми главом.

Вратим се у двориште и зовнем Курсупа.

Он изиђе из стојнице звиждукајући. Једва га познадох. На њему су биле нове новците хаљине приморскога кроја, а бјеше се умио и ошишао. Он ми се примицао својим вјечитим, блесастим смијехом, па се раскорачи преда мном.

— Гле, Бога ти, како си лијеп! Е срећне ти нове хаљине.

— Е вала ти! вели он.

— А како је господарици? запитах.

— А она лежи... Хоћеш ли ти сутра с нама да купимо маслине?... Господар је рекао, да ће те звати. Ти ћеш узјахати на Капурала а ја ћу ићи пјешке.

— Дакле, господарица лежи? прекидох га ја.

— Ја како, рече Курсуп и поче опет звиждати.

— А је ли истина, да је Фифина тешко болесна?

Он слегну раменима не прекидајући звиждање.

— А је ли истина да је кума побацила?

Курсуп се загледа у мене зачуђено, па удари у смијех.

— Што се смијеш, бештијо? Зар је то нешто смијешно?

Курсуп ме одмјери од главе до пете, па потече к штенари и одријеши Тамбура држећи крај од синцира у руци и стаде дришкати пса на мене. Тамбур ми се најприје примицао машући репом, па поче лајати. На то се отвори прозор и промоли жута глава Ђинђувијина. Ја јој дадох знак да ћути али она окрете главу, казујући онима унутра ко је, па ми рече да ме зову.

Тада се увјерих да ме је сусједа слагала, те потекох уз мрачне степенице

Али у великој, мени добро познатој соби, затекох чудан призор. На широком брачном кревету, под иконама, пред којима гораше кандиоце, лежала је Марта, управо већма је сидјела са мноштвом јастука под плећима. Да нијесам знао е је она, да нијесам познавао њену црну косу и очи, не бих је познао, толико се бјеше измијенила, — права авет. У другом углу, на креветићу, вирила је испод покривача блиједа главица Фифинина. Поред ње сидјела је тетка, држећи једну руку под покривачем. Између креветâ, под чађавом сликом руског цара, Ђукан узјахао на столицу, држећи на њеном наслону њеку велику укоричену књигу, коју сам ја врло добро познавао, јер бјеше једина у кући, јер сам је Бог зна колико пута читао. То бјеше Качићев: *Разговор угодни Народа Словинског*. Ријетка је у Приморју кућа без те књиге.

Ја се снебих. Нијесам знао како да почнем, ни куда ћу погледом

Ђукан ми климну главом, Марта гледајући ме испитљиво, осмјехну се и започе:

— Ходи, кумићу, сједи до мене на кревет. Хвала ти. Баш ми је мило што си дошао. Јеси ли био у цркви?

— Био сам, рекох сједнувши на њен кревет, чело ногу.

Она ме опет стаде посматрати. Ђукан, оборивши очи на отворену књигу, поче мрморити у себи, при чему је мрдао обрвама, а брчине му трепераху. Тетка ме не погледа, баш као да

ме не бјеше ни опазила, него је сједила лицем окренутим прозору.

— Је ли било доста свијета у цркви? започе Марта.

— Богме није, рекох. Врло мало!

Ђукан склопи књигу, па стаде ходати, машући њом. И он започе:

— А неће, болан, наше јарчине да иду у цркву. Како се ми Богу молимо, онако нам и помаже! А тамо у свијету, Тудешци и Талијанци врве на богомољу као овце на сô!

Марта је пратила сваки његов покрет. Кад он ућута, она уздахну и хтеде нешто да рече, али он настави.

— Истина, могло би се то исто и мени приговорити, али ја не идем у цркву само због попине... Бога ми, само због њега, јер га мрзим, а да је какав други, рецимо да је какав стари калуђер, ја бих од милине ишао сваког свечаника.

— Ама не иде се у цркву ради попа, него ради Бога, рече жена умиљато, као увијек кад је с њим разговарала.

Ђукан јој се примаче и стаде је миловати по коси. У томе маху по изразу лица толико се бјеше преобразио, да бјеше мио човјек. Али у исти мах мени се предочи његов грозни, нечовјечни поступак. Наслућивао сам шта значи она кобна ријеч, па онда сјетих се његова понашања са Томком, његова кињења Ђинђувије, Курсупа и стоке. Био ми је одвратан.

Бона жена узе га за руку и, с изразом као да бјеше у свесрдној молитви, прошапта:

— Је ли истина, Ђукане, што кажем?

— Истина је, моја добра, моја мила Марто, одговори он, затуткавајући покривач око ње.. Па додаде уздахнувши: Ти увијек истину говориш, ти увијек право имаш! Ја ћу тебе увијек слушати. Кад дâ Бог и Богородица да оздравиш ти и дијете, ја ћу ићи у цркву. Видјећеш да ћу ићи сваке недјеље. Па ићи ћемо све троје. Јер, болан, ја вјерујем у Бога, — ти нијеси никад чула од мене, да га сеја не бојим! Јер, болан, ја нисам од онијех, који кажу да је и то жвр! Јер кад свему на свијету има старјешина, онда има и свијету старјешина! Је ли тако?

— Тако је! потврди Марта.

— А има губаваца, који се не боје Бога. Ја сам запазио да се ти људи боје свакога другог. А ја вјерујем у Бога и мајку божју и св. Николу и у све угоднике Божје. (Ђукан сними капу и прекрсти се три пут гледајући са страхом у иконе). А сви смо грјешни! Кажи ми, ко није грјешан? Зар ови Латини што једнако лижу олтаре, зар онај пупави шјор Крштан што сваког јутра иде на мису, а даје новац на добит, са двадесет од сто? Аја, аја, ја нијесам таки. Ја сам зао, опак човјек, јер ми је то у крви, али се бојим Бога у дубини душе и дао бих свој живот за свакога ко ми је мио!

Глас му је дрхтао. Очи му се напунише суза. Марта га гледаше са неисказаном преданошћу, а сузе јој се котрљаху низ лице.

Ђукан јој обриса очи, па запита њежно:

— Збиља, хоћеш ли да поручим за Кату Јовову, да дође, да ти буде у друштву?.. Могао бих ја данас послије ручка да отидем за њу.

Марта одмахну руком покретом, који је значио: остави, послије ћемо о томе говорити.

— А хоћеш ли, да ти штијем даље? настави Ђукан.

Марта потврди главом.

— А знаш шта? додa Ђукан. Нека кума и кумић остану на ручку с нама!

Марта се осмијехну и опет потврди.

Онда Ђукан зовну тихо:

— О, Анђелија!

Стара дјевојка (коју је господар доиста први пут зовнуо правијем именом) дође лагано из кујне и стаде пред нама оборенијех очију.

— Хоће ли бити доста ручка за све нас што нас је овде? запита Ђукан.

Слушкиња се намршти и слегну раменима.

— Ја мислим има у кући доста пиринча. Додај колико треба! настави он.

Бинђувија као да је њешто премишљала. Најзад проговори:

— А ја кô вељу... кô знаш... најпослије како знате! заврши срдито и расколачи очи на Марту и Фифину, па се, као згрожена, трже и отиде брзо.

Ђукан сав преблиједи и загледа се за њом. Али га Марта опет узе за руку и рече му:

— Хајде, болан, штиј ми ону пјесму о Скендер-бегу!

За вријеме тога разговора Ђукан ми бјеше заклонио тетку и Фифину, те кад се он одмаче, видјех да нам је тетка окренула леђа и сасвим се нагла над дјететом. Марта се узвијери и с натегом сједе. Ђукан, који ништа од тога не бјеше опазио, узјаха поново на столицу, расклопи књигу и започе декламовати:

«Санак снила Војслава краљица,
«Вјерна љуба краља од Епира.
«Санак снила, у сну је видила
«Да је љута змаја породила......

— Пс! учини тетка и диже руку, али Ђукан не опазив ни то, те настави:

«Крила су му Епир покривала,
«Цариграду глава допирала.......

— Прекини, зла ти пјесма! викну тетка.... ево опет конвулшиун (фрасф).

Марта цикну мучећи се да сиђе с кревета. Ја и Ђукан потекосмо Фифини.

Дијете склопило очи. Капци му, сваки мишићак на образу, уши, подваљчић, вратне жиле и груди почеше дрхтати, али сасвим онако као што дрхти месо млада јагњета, кад је разуђено одмах после заклања.

— Јао мени, ето умрије! закука Ђукан хватајући се за косу... Јао мени, дајте свијећу!... Анђелија, донеси свијећу!

Зачу се ужасан врисак иза мојих леђа, и Марта се сруши као громом ошинута.

Настаде неописан метеж и вика.

Најзад, правијем заповједничким изразом тетка поче издавати наредбе.

— Мир, викну она. . Смирите се, није дијете још у опасности. Ђукане и ти Анђелија, однесите Марту на кревет, попрскајте

водом и останите поред ње! .. Ти (окренувши се мени) одмах отрчи по доктора Верду! Већ знаш гдје настава. Кажи му, нека одмах дође... Ја сам луда била, што нијесам одавно то учинила!.... Иди брзо!

Трчећи низ степенице, чух Ђукана гдје говори, плачнијем гласом:

— По Богу да си ми мајка и сестра, ради што знаш и како год знаш!.... Ја сам, болан, права бештија, гори од Лулине!... Што си ме слушала?

Ја трком пређох нашу улицу, не обзирући се на запиткивања жена, што се сунчаху. Тако сам трчао све до бедема̂ а онда пођох нешто лакше, кроза сплет уличица приморскога града. Тада сам право осјетио како сам љубио Фифину. Од сусталости и узбуђења, у тријему љекареве куће не могох одмах одговорити његовој слузи.

— Није у кући, рече ми слуга. По свој прилици он је сад на великој миси у катедрали, а иначе у ово доба он је увијек у касини.

Отидох у касину гдје га не би, а оданде у саборну цркву, која је била дупком пуна. Бјеше тек на половини службе, а тишина и прибраност бијаху таке, да се нијесам усудио проћи кроз редове клупа. Узалуд сам погледом тражио по десном одјељењу пред великијем олтарем, гдје сједе племићи и виши чиновници. Не остаде ми друго, него да чекам док се служба сврши, те изиђем и станем ходати испред цркве. Најзад, кад свијет наврије из ње, једва га нађох у гомили.

Бјеше тај доктор Верде висок, личан старац, бијеле браде готово до појаса, а од старинског чувеног властеоског дома.

— Шта је? Ко је болестан код вас? запита ме старац љубазно, видећи моје велико узбуђење.

Кад му испричах шта је, он погледавши на часовник, рече:

— Не познајем ту фамилију. У осталом свеједно, доћи ћу послије ручка. Сад је већ прошло једанаест.

Али га ја заокупих молити таком топлином, да и преко воље пође са мном. Ишао је врло споро. Често се заустављао са познаницима. Најзад стаде распитивати за болесно дијете. Ја му испричах колико сам могао, чувајући се да не поменем

бабицу и још мање лијечење забиберено́м ракијом. Кажем, да је од почетка јесени поболијевала од грознице, а сад, у размаку од десетак часова, да је имала два наступа конвулсија, посљедњи наступ јачи. За тијем почех причати о Марти и њезином приликама, као и то да болује од назеба Али, видећи да ме не слуша ни на једно ухо, ја ућутах.

Кад стигосмо, Курсуп је сједио пред кућним вратима, зловољан, па ни да се помаче.

— Дигни фењер, па свијетли пред господином уза скале, рекох му.

Он опсова кроза зубе, па устаде и одшуња се у стојницу.

Ја онда потекох и дигох фењер, али у томе зачух јецање у мрачној конуби. У углу, поред пие маслина, сједио је Ђукан на земљи, саставио главу и кољена и јеца. Рука ми задрхта, у мал' не испустих фењер. И рекох:

— Свршено је, господине докторе!..... Допста је дијете умрло!

— Па хајде, кад сам већ ту, рече он мрзовољно...... Овај вински мирис, ово је нездраво, а, како видим на таваници нема штропа!

И он опрезно иђаше за мном уза стрме степенице.

Чело главе Фифинине стајала је Анђелија са запаљеном воштаницом у руци. Тетка је чинила неке чудне покрете, а Марта је клечала на под заронивши главом у душек.

Женске не скретоше главе на наше кораке.

Јадна Фифина у самој кошуљици бјеше заковрнула, а руке и ноге трзаху се силно. Зјенице јој утекле на више, те се виђела само бјелина очију. Зуби јој бјеху чврсто стиснути, ноздрве раширене и црвене; лице јој је играло.

Љекар даде знак тетки, да не дира малу мученицу, па је стаде мирно посматрати. Дуго је тако посматрао, па се мало намршти и отиде да сједе за велики сто, зовнувши прстом тетку. Њих двоје узеше шапутати и он показа главом на Марту. Најпослије он извади из шпага лисницу, откиде листак и стаде лагано биљежити писаљком. За тим њ х двоје пођоше Марти.

— Устани, Марта! вели јој тетка подижући је..... Ево т.

дотура !... Хајде мани је, хајде лези ! Против Божје не може се ништа, него треба да чуваш свој живот.

Несрећна жена послуша несвјесно, али кад угледа дијете у самртним мукама, цикну и стаде чупати косе вичући :

— Јао! не дајте!... Јао Анице, мило дијете, тата те зове је ли? Тата ме проклиње?.. Видиш ли, друго, онај мој сан?... Јао, Боже и Богородице, узмите мене ја сам крива, ја сам крива !

Једва је мало смирисмо и натјерасмо да легне.

Ја сам опазио да се љекар веома изненадио кад је видио лице Мартино. Он је узе за било, питајући нешто тетку талијански, али у тај мах Анђелија врисну.

Сви потекосмо онамо.

Фифина издахну.

Љекар побјеже.

Настаде ужасан призор

За тили часак напуни се кућа жена. У тишми видјех и Курсупа гдје се вр е и плаче обилато. Гомила једна натушти се око дјетета, друга око Марте, грајући све у глас, проглушујући једна другу. Тетка придржавала је Марту и са изразом највеће срдње викала је нешто, показујући руком. Најзад ја разабрах гдје каже, да се отворе прозори. И ја учиних то. Па онда ме тетка зовну и шапну ми нешто. Разумјех само толико, да помену Анђелију. Ја отидох.

Стара дјевојка тако је ужасно јецала , да јој се рука с воштаницом трзала. Жене, мјесто да јој узму свијећу из руке, држаху је да не падне наузнак. Она је изговарала њешто на претрг, њешто, што је доиста задовољавало радозналост жена. То сам познао на њиховијем лицима. Па онда, двије три, прекрстише се, као од чуда. Њене, иначе страшне зјенице, бјеху се невјеровно рашириле.

Ја јој се примакох и узех свијећу, па је стадох гурати, да се одмакне.

Она пође , али не прекиде, него чух :

Гријех !... Гријех... му је... на... души... Букану! .. Све... ће... он... платити... платити .. Богу !... Све .. све... *и за мене...* и за њу .. и за њих!... Ја виђу Бога ! Ја виђу Бога !...

Мало по мало, граја се утиша и замијени је тихо јецање.

На један мах Марта сједе на кревету са изразом страха. Она се загледа у Курсупа и викну:

— Ђе ти је господар?

Настаде таква тишина да би се чуло да муха прозуји.

— Ја не знам! одговори Курсуп звјерајући око себе, чудећи се што су толики погледи упрти на њега.

— Ђукан је у конопи, рекох ја.

— Аја! вели Курсуп машући главом .. Он је попријед изишао, кад оно поче лелекање.

— Брзо иди, нађи га! викну јаче Марта.

— Ја ћу, кумо! рекох... Ја ћу га брзо наћи!

Марта ме погледа таким изразом, као да сам је спасао. Онда лагано заокружи главом и додаде тужно:

— Јао мени, шта је с њим!... Јао мени, друго моја, сад ме је велика брига за њега!... Бојим се да не учини што од себе!... Ви не знате како је он то дијете љубио!... Јао, мој добри, јадни Ђукане!... Иди, кумићу, Бог ти дао!

Тетка додаде:

— Хвала вам, жене, што се нађосте у невољи! А сад би добро било, да нас оставите саме.

Диже се мала граја, па за трен изиђоше.

Како сам ишао за њима, чух разне примједбе, али само двије привукоше моју пажњу.

Једна гласно говораше:

— Чу ли ти како Бинђувија себе петља у нешто, у некакав гријех! Каже да јој је крив Ђукан. Шта то може бити?

Заиста и ја сам се питао шта значе чудне ријечи старе најамнице!

Друга жена отпоче јетко:

— Ћерају нас, болан, јер ркаћи не купају мртваца као ми, нити они даду да ми гледамо.

Око тога настаде спор. Једна је тврдила да су ркаћи као год и буњевци прави кршћани...

Дуго сам тражио Ђукана. Најзад га нађох у крчми. Он је сједио налакћен пред пунијем бокалом, али још не бјеше

окусио вина. Кад му казах рашта сам дошао, он окрете своје мутне очи у мене, па ме за дуго гледао, чисто као да се домишљао ко сам ја. У неке посумњах да је помјерио памећу. Али од једном, бризнуше му сузе и он паде главом на прекрштене руке, плачући горко и наричући нејасно.

Након четврт часа пођe са мном. Једва се попео уза степене, једва дође до Мартина кревета, гдје паде на кољена.

Она му положи руку на главу. И тако дуго остадоше.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

УСПОМЕНА

У данима горка јада,
У данима тешке сете,
У окриљу злобе клете,
Кад дух пати и кад страда —
Младости нас мис'о води,
Миру, срећи и слободи!

Ма нам у њој трње цвало,
И туга се вечно вила;
Нек је младост црна била,
Ма јој сунце и не сјало —
Опет, и сред јада њена,
Слатко живи успомена.

Јер гледећи хладну збиљу,
Што лик крије грешна света,
Где притворство и лаж цвета,
И таштина у обиљу —
Сетимо се — Бог да прости —
Успомена из младости!

Макар врт им чкаљем цвао
И купина ту се вила,
Ипак сред тог ништавила
По који је цвет блистао,
Што нас ведри, што нас сећа
Најмилијег прамалећа.

1896. Сокољаник

МЛАДЕНЦИ И ЂУРЂЕВДАН У МОКРОЈ

(СРЕЗ БЕЛОПАЛАНАЧКИ ОКР. ПИРОТСКИ)

Младенци (9. марта)

Настао је март. Снегови се нагло топе, земља се ослободила зимњег покривача: љубичице већ помолиле лепе плаве главице, а заносни мирис осећа се на све стране: жута јагорчика прошарана зеленим кукуреком распрострла се далеко, а нежни жути цветићи преливају се на пролетњем сунцу као разливено злато; цветали *дрен* раширио је своје гране, поносећи се што је први цветао, што је он први весник пролећа! Заиста је ово диван ћилим што га је раскошна природа у пролеће разастрла, да покрије оне камене наготе пиротског округа.

И село се отресло зимског мртвила, вредни ратари већ у велико ору оно мало плодне земље, што им је кршевита природа уделила, а ко то не ради, — журно оправља и дотерује пољопривредне алатке.

Већ је 8. март. Сутра, *деветог* марта, су *Младенци*, од сутра почиње право пролеће, од Младенаца све се у природи *подмлађује!* У селу је јача живост целога дана, но кад се и последња сунчана зрака изгуби иза Дивне Горице када ноћна тама почне увијати својим црним плаштом село, настаје она нема сеоска тишина! Све дубоким сном почива, само видите две до три прилике које журно кроз село промичу које хитају на „*раскрсје*“ на сред села где их и остале „*друшке*“ чекају: то су мокрањске девојке, које хитају да са осталим „друшкама“ по старом обичају *Младенце дочекају*. Кад су се све скупиле иду у оближњу кућу и ту у веселом жагору и кикотању очекују поноћ.

Око поноћи изиђу на раскршће, ту се поделе у гомилице по четири до шест (добре певачице и тако буде 5—6 гомилица, (распореде која ће почињати песму, оне друге прихвате отпевани стих и тако свака гомилица понавља исти стих док се песма не отпева) окрену се где се сунце рађа и нему сеоску тишину око поноћи наједаред прекину звонки девојачки гласи:

Девојће пошле у дрење,
Момчетија у виле!

Голем се ђавол докара:
Секира момче посече,
Девојћу змија уједе!
Девојћа вика, лелече:
„Голем се ђаво докара!
Неје ме жао за мене,
Мен' има ко да жалеја:
Имам си мајћу и браћу,
Имам си сеје и снаје.
Нело ме жао за младо,
Кој' ће ми њег' да жалеја!
Нема си никог до Бога."

Тридесет до четрдесет девојака крену се у „гору" да беру „дрење" (дренов цвет) и да се „ките". Најверније „друшке" су загрљене и овде онде застају те отпевају по коју, да објаве селу полазак:

Три су горе на според порасле:
Једна гора од зелена бора,
Друга гора зелена љиљана
Трећа гора пипер жутимамац,
А по њима цвеће свакојако!
Које цвеће од које полепше?
Најлепше је цвеће бршљаново,
Ал' не може од себ' да будује,
Превија се уз јелу зелену!
Које цвеће од које полепше?
Најлепше је цвеће стратарево,
Ал' не може од себ' да будује,
Превија се уз бели босиљак!
Које лице од које полепше?
Најлепше је лице девојачко,
Ал' не може од себ' да будује,
Превија се уз момачко лице!

У шали, песми и весељу долазе у „гору," ту беру пролетње цвеће, ките се, и неизоставно свака је опасана *врбом*, а закићена *дреном* и у руци носи по дренову гранчицу. Свака по мало прогута дренова цвета „да вој греча не дрема" и да буде здрава „како дрен."

Пред „савнуће" (свануће) окићене враћају се у село, при уласку у село певају:

Једно чудо низ горицу слезе,
Једно чудо убаве девојће.
Оне носе расцавтело дреље,
Здравје селу, а подиг у стоку.

На сеоском „раскрсју" поведу „оро" (коло) и отпевају неколико песама:

Сунце зајде, мрак на земљу паде:
Девојће се у двор сабирале,
Да си иду у зелено дрење.
Девојће су проз гору пojале.
Од рудину момче оратило:
„Јела, јела,[1]) код мене, девојће,
Код мене је жешка[2]) погачица,
Код мене је печено јагњенце,
Код мене је црвеника вино,
Код мене је љута „мученица,“
Код мене је травица простирак
Код мене је лисје у завојак.

Ту се опросте и оду кућама., Кад кога у путу сретну, ударе га дреновом гранчицом: „да си здрав како дрен“; кад дођу кући тако исто ударају гранчицом и све укућане говорећи горње речи. За тим иду у „трљак“ (тор) те ударају стоку гранчицом, нарочито *јагањце* и *дреновом* и *врбовом* гранчицом говорећи: „да си здраво како дрен, да растеш како врба, да се гојиш како свиња.“

И укућани окусе по парченце дренова цвета, остатак се исецка, помеша се с трицама и даје се стоци „да буде здрава и напредна.“

Ђурђев-дан (23 априла)

Ђурђев-дан пада у најлепше доба године. У доба, кад се природа потпуно заодела зеленилом својим; када птице умилним певањем проламају гору а мирис шумскога цвећа мами вас да се што више надишете свежега сеоског ваздуха.

Па како ли је мио тај празник селу?! На Ђурђев дан ће се стока *први пут* згонити на пашу; на Ђурђев-дан ће сељак *први* пут окусити јагњетине. — пошто најпре једно закоље у част Св. Ђурђа: — од Ђурђева дана почињу прави сеоски радови, који ће у јесен богата плода донети.

Св. Ђурђе је хришћанству заменио *Велеса*, старог бога сточарства, отуда је остало да је св. Ђурђе заштитник сточарства. Још од оних давнашњих времена, из доба многобожачкога, остали су неки обичаји намењени Велесу но преласком у хришћанство задржати св. Ђурђу, ти давнашњи обичаји предавати с колена на колено задржали су се у неколико у овим крајевима до данас.

На два дана пред Ђурђев-дан (21. апр.) искупе се око подне све одраслије девојке на „игрипите“, ту се договоре у чијој ће се кући те ноћи састати да дочекају поноћ, те да иду у „*Ђурђевско биље.*“

Још с вечера стану се скупљати у одређеној кући момци и девојке. и то *свака* девојка носи на леђима *торбу*, а у торби умешен „*кравај*“ колач, „*соли*“. *куваних јаја*, и траве „*лебељаче*“, ово се све носи

[1]) Ходи, ходи.
[2]) Врућа.

и с другим биљем које се у гори набере враћа се натраг, *те се мећe под котао кад се музу вце.*

Кад превали поноћ крећу се гори (село Мокра је под Сувом планином, и одмах баш уза само село дижу се огранци Суве планине: Дивна горица, Голеш, Иванове ливаде и т. д.) и кад полазе певају

Ранте, мори, рано да ранимо:
Да ранимо гору да палимо.
Сва је гора редом изгорела,
Сал' остаде камен становити,
И на њему Јован јадовити;
На њему су до три ране љуте:
Једна рана од туј танку пушку,
Друга рана од туј остру сабљу,
Трећа рана зуби девојачки!

Кад већ зађу у велико у гору тек тада настаје право весеље. Момци и девојке се „претицају" ко ће више и лепше цвеће да набере, кикот, врисак и песма разлежу се по гори:

Сејала сам лан по гору,
Неки ми га с вечер бере!
Ја уцених[1]) два пудара
Вакле[2]) момче, русу мому,
Да чувају лан по гору.
Чуваше га до пол' ноћи
Кад бејаше у пол' ноћи
Стаде момче да врагује.
Цура смица па измица:
Јурише се, брзише се,
Погазише лан по гори!

Гора је оживела од веселе попевке. а вредне руке беру свакојако биље а нарочито *здравац* и *љиљан* (јоргован). Кад се бере здравац певају:

Ђиљче здравче, беру ли те моме?
Беру, беру, како да не беру!
Не беру ме како што се бере,
Но ме беру из корен, ме скубе.[3])

Кад наберу доста цвећа, иските се и кад сунце високо искочи крећу се у село. Ту се скупе око реке и од оног набраног цвећа *вију венце.* Кад вију венце певају:

Здравче, венче, беру ли те моме?
Беру, беру, како да не беру!
Берући ме у гору су зашле,
Три-дни бралe, три ћитке набрале;

1) Погодих.
2) Црно, гараво.
3) Ваде, — чупају.

Три-дни виле, три венца извиле!
Кад те беру куда те девају?
Мене вију у зелене венце,
Свака вије три зелена венца:
Један венац за овцу ваклушу,
Други венац за јагње ђурђевско,
Трећи венац за котал големи!

Кад су готове с венцима онда приђу реци, умивају се и онако у *гаљинама* и окиђене поскачу у реку те се купају. Исто тако и момци који се ту десе — обучени — купају се с девојкама. Но ако се деси да туда прође који момак случајно, девојке га ухвате и силом га бацају у реку, том приликом тешко је одржати се. јер 40—50 добро развијених девојака ухвате момке те их носе до реке и онако цела гунгула поваља се по води. Ако случајно прође *ожењен* онда га само *прскају* водом, јер само се момци и девојке купају.

Кад се купају певају:

Шво је текла мутна вода?!
Дал' је војска замутила?
Да ли коњи сас копите?
Да л' рибари рибу лове?
Нит' је војска замутила,
Нити коњи сас копите;
Нит' рибари рибу лове:
Бањале се две девојће,
Аливерка и Тодорка,
Аливерка испливала
А Тодорка удави се!
Удављена говорила:
„Аливерко, мила друшко,
Кад отидеш к нођи дома
Како мајћа за мен' пита,
Ти јој малко поизлажи.
Не кажи вој удави се,
Нел' вој реци ожени се,
Два брега вој два девера,
Две врбице, две залвице,
Студен камен њено војно!“

Пошто се искупају иду кућама те се пресвлаче, и оним цвећем ките стаје.

Тог дана (у очи Ђурђева дана) изјутра рано *први* пут се истера сва стока на пашу. На „трљаку“ (тору) од *дреновине* и дивље руже (шипка) направљена је капија у виду круне. и то је све искићено *вуницом* и *вуном* обојеном у разним бојама.

Кад девојке пред подне стигну кућама свака хита с набраним цвећем у тор, и оките капију цвећем. Око подне се кроз ова врата пуштају овце у тор (с паше дотеране) и то све једна по једна. Како овца прође кроз врата девојка је задржава и кити цвећем, — које је тога дана у гори набрала, — а јагњад *„црвенчад“* кити *венцима*. У тору је ограђено место које се зове *„загон“*, у средини загона је *ископана рупа* („дувка“) и у ту се рупу мете *кравај* (колач), који су девојке из горе вратиле, а тако исто и *со, масло, чешаљ и гривна с девојачке руке* (да је густо млеко као тесто, да је укусно као со, да је масно као масло, да је често као чешаљ, и као што гривна (округла) нема краја, тако и мужи да не дође крај.)

Над овом рупом намести се *котао*, уста од котла покривена су „кравајем“ (погачом) на средини *шупљим*, сваку овцу редом наместе над овај котао и преко шупљине од кравaja музу млеко, и то се зове: *премлаз*, пре муже намаже се *виме* маслом: „да је млеко мазно“; почешља се виме чешљем „да не застаје млеко“ и тако редом помузу све овце. Кад се то сврши, заграби се с мравињака што више може *„брабињци“* (мрави) па се баци у млеко „да га буде доста као мрави“. Пошто се све овце помузу онај се „кравај“ (погача) разломи и у ситно измрви помеша се с трицама и даје се овцама да једу.

Од овога млека подсире по једну *„велију“* (кришку), која се носи сутра дан — на Ђурђевдан под „крст“ и даје се на поклон попу.

Пред вече се изабере: *јагње ђурђевско* — обично се бира најбоље — те се коље у част св. Ђурђа.

Крв од овог јагњета оставља се у суд, те се помеша *белим луком* и *угљеном* и тиме се сви укућани намажу на Ђурђев-дан *унакрст по лицу* (чело, брада, образи) *за оба ува* и *под колено* (од урока и вештица). Крв што остане усири се у колачић и то се оставља после као *лек од „свачега“*.

После оваца пуштају кроз капију: јагњад, козе и јарад.

Истог дана (у очи Ђурђевадана) *бележе* се јагњад. Свака кућа има свој особени знак за бележење јагњади, знак који се предаје с колена на колено, с оца на сина, и само кад се браћа *деле* погоде се коме остаје „старо-времски“ знак а други оснива себи нов. Јагњад се бележе у *уво*, то јест одсече се парченце ува у виду: троугла, крста, квадрата, итд. већ како која кућа има обележје. Ова парчета мећу се у *мравињак*: „колико га мрави појело толико се од јагњета *запат* добио“. Исто тако остављају се кости од ђурђевског јагњета, те се закопавају у мравињак. Ако се при мужи око котла искупило доста *мрави* „*то је срећа*, јер ће се те године намножити много стоке.“

На Ђурђевдан се поранп те се обиђе стока, стадо се пусти у пашу, девојке искићене цвећем скупљају се на „игриште“, ту су и момци и оно лепо пиротско „оро“ вије се, а танким девојачким гласовима одзива се каменита клисура:

А ој горо ломовита,
По теб' има шарно цвеће,
Девојће гаваздан брале,
У венац га савијале,
У гори га оставиле:
„Нај ти, горо, жлто цвеће,
Да нас, горо, не прокажеш,
Што смо младе оратиле
По туј гору са козари,
По рудину са овчари
По дућану са трговци.

На Ђурђев-дан око подне све се село слеже код „крста“ (ограђено место код школе, има камени крст и заклон од кише), сваки домаћин носи *„грудву сира“* и *„јагње ђурђевско“*, и умешен ***колач***. Свештеник очита молитву, пресече колач, благослови јело, и поседају да заједнички сви ручају. Но пре ручка сваки домаћин дарује попу по кришку сира (усирено од прве муже — премлаза), плећку од јагњета и пола колача. (До ослобођења припадале су свештенику и коже од закланих јагањаца, и тако је свештеник добивао тога дана по 100—140 јагњећих кожа, а тако исто и кад ко умре, па му за погреб, седмицу, четресницу, годишњицу итд. кољу јагње, кожа је давана свештенику, но све је то изобичајено)

После тога настаје ручак, а по ручку младеж игра, пева и весели се до саме ноћи, а „убаве Мокрањке“ не престају певати; још у дубоку ноћ разлежу се гласови по селу:

Леле, Дацо, бела Дацо!
Кој' ти мину синоћ двори?
Тавно беше не видо' га,
Месечина не позна' га,
На с прилика овчар беше:
У руке му вакле јагње,
А на раме шарен кривак,
За појасом две цеваре (свирале),
Па искочи на дел голем,
Па засвири, па заброји:
„Кој' си нема свога војна
Нека дође мен' да има!“
А на Пену мајћа чула,
Па си Пени говорила:
„Ти си, Пено, војна немаш,
Иди на дел да га имаш.“

Још неко време чују се девојачки гласови, па постепено нестаје их, док најзад не овлада нема сеоска тишина.

Мокра, 6.—VI—1895. г.

Љубомир В. Јанковић учитељ.

ОДАБРАНЕ ПРИЧЕ
АЛФРЕДА ХЕДЕНСТЈЕРНЕ

1.
КАКО ЈЕ НИЛС ПЕТАР ПОЛОЖИО ИСПИТ ЗРЕЛОСТИ.

У сељачкој кући топле речи нису у моди; можда и осећаја отупе, јер су тежак посао и брига са насушним хлебом два воденична камена, који могу да самељу и меке осећаје и топле речи.

Али, у самој ствари, нема разлике између срдаца, што чезну за сопственом обрађеном њивицом и оних, која непрестано теже за златом и краљевском наклоношћу.

А кад станемо као старо дрвеће, које је јесењи ветар оголио и мећава поломила, онда сви с истом љубављу помишљамо на мале изданке, што су из нашег корена избили, не обзирући се на то, јесу ли они у сомотној јаци или у памучном руху.

С тога су риђокоси погрбљени отац, са жуљевитим длановима, и мала од старости погрбљена мати, тако исто волели Нилса Петра, као да се играо у свилом постављеном салону и као да га је лакај носио славном тати и нервозној мати, да им каже «добро јутро».

Неисказано је пријатна помисао на то, да провиђење, ма колико да је чудновато поделило имање и новац, част и славу, задовољство и јаде, ипак нам је свима дало нешто, веће од свега тога — приступ на небо, тамо горе, а љубави, овде доле.

Нилс Петар је био јединац двоје надничара. Ретко би га кадгод материна храпава рука помиловала по образу. Отац никад не рече ни једне речи, из које би се могао наслутити нешто топлији осећај за Нилса Петра, но за прасе тамо на-

пољу у обору. Никад нису отац и мати говорили о својој љубави према малом, али ипак су сви троје добро знали, кад би се нешто, на пример, бесни бик отргао, да би се отац и мати, стављајући свој живот коцку, утркивали да спасу Нилса.

Било је то мудро и умиљато дете, учило је уредно катихизис, и при слишавању код куће добро одговарало. Тада су га сматрали за генија и хтели да од њега створе проповедника, с тога га послаше у „велику школу", не рачунајући на тешкоће и трошак. Та град је тако близо, а кратковидост је и иначе привилегија сиротиње и незнања, — да није тако, умро би по неки од наших првака у сиротињској колеби, а човечанство стајало још ниже но сад.

Тим пак нисам хтео рећи, кака би била велике штета, да се Нилс Петар није школовао; јер он је само при слишавању код куће био геније, у школи пак само учтиво, средње одарено дете, које је имало да се бори с големом сиротињом.

Али се проби. Како то? Та зар се не треба дивити оному, што чине врапци, кад хладноћа до костију продре а снег земљу покрије? Зар не треба лупнути главом око тога, како из бедних кућерака, где брига непрестано на вратима стражари а невоља пир пирује могу изићи јаки, ваљани људи и добре, благе домаћице, који су човечанству од користи и преко живота многих шире сунчани сјај?

Родитељи му нису баш могли помагати. Очев стари сребрни часовник, који већ толико година није радио, прохода опет и оде до златара у град. Једина крава давала је нешто масла, које је мати на тргу продавала. Рђаво јевтино масло с крупним сивим зрневљем соли и с тако неправилним слојевима као годови у бора. Могло јој се замерити, да су павлаке дуже времена збиране и да масло није од једном згрудвано. Затим купи мати пређе на вересију, те је ткала забратке и кецеље. Слушкиње су их радо куповале, и то је већ доносило нешто прихода. А отац је и дању и ноћу стајао на гумну и вро шведским сељацима раж, да би Нилс Петар могао учити латинске речи.

Па ипак се мора човек чудити, што се напредовало, и ако је капут био искрпљен а хладноћа се јако осећала у собици на забату, коју је Нилс Петар делио с још своја два друга.

Кад би пак о великом тромесечном одмору дошао кући, стари би се уздрхталим прстима машали наочари и трудили се да просричу његову сведоџбу. Ту је било многих 5, и Нилс Петар им тумачио, да то значи похвално. А кад је матери сукао цевље, пуштала би чешће чунак из руку и слушала његове чудновате приче. Како он зна четири језика, како говори «ти“ суперинтедантову сину, како је једанпут ручао код једног наставника. Читао је Ливија и чупао траву за прасце а образи му беху нешто руменији, него кад је месеца јунија дошао кући.

Пређе и у секунду, поучавајући друге. То ће рећи, становао је с неколико млађих ђака заједно, пазио на њих, помагао им у раду, хранио се с њима и добијао по 40 марака за сваког у једном семестру. Тада је матери поклонио шал а отац доби часовник, у замену за онај, што је отишао златару. Матери се чинило, да још ниједна одећа није била тако топла као тај шал, јер се кроз његове мрке и сиве коцкасте шаре провлачио црвен топли конац Нилс-петрове љубави. А отац је мислио, да часовник показује време, кад ће Нилс Петар постати велики човек.

У њега је био и капут с целим скутовима, шлафрок и исечен прсник. Кад је био код куће шетао би по подне с господђицом из замка. Па ипак је још био онај исти мали љупки Нилс Петар, који је очев мокар кожух на огњишту сушио и врло радо завијао пређу око коља, кад је мати сновала.

Ноћи је посвећивао својим студијама, јер су га ученици до неко доба запиткивали а сваког су семестра његове очи више упадале, бони неки израз вио се око усана без наусница и образи му постајаху све блеђи.

Али се морало напред, у сусрет дану, када ће, озарен радошћу, стајати на чамовом доксату своје парохијске куће, обгрливши старог, изнемоглог оца и стару, слабу, погрбљену матер. Тада ће, умиљавајући се, прислонити свој образ на ретке седе власи и рећи: «Хвала на свему, останите док сте живи код мене!

Квасио је хладном водом слепе очи, да би се расанио, а уморно око летело је с грозничавим сјајем преко листова.

Једном му се учини, као да га снага издаје, као да нешто тмуло, загонетно, непокретно стаје између њега и његова смера.

Тада је баш имао неколико ученика више а с тим и веће приходе.

Одмах други дан оде агенту друштва за осигуравање живота. «Пет хиљада?» Не, то би било одвећ скупо. «Две хиљаде?» — И за толико није имао новаца. Најзад осигура свој живот на хиљаду марака. То нек остане оцу и матери, ако би се се нешто...... нешто ненадно десило.

Али дође пролеће, сунце, брезовача, воља за живовањем, радост, нада и — испит зрелости.

На писменим је било красно. Нилс Петар, у чистим преврнутим хаљинама купљеним код телалина, стајао је у школској сали и чу, како директор рече, да је пуштен и на усмене. И учио је и дан и ноћ. Ноћу је доносио у собу суд хладне воде па, кад би сан претио да га свлада, пружао је ноге у воду, да би остао будан. Он није ни помишљао чим ће се издржавати на универзитету, али му се ипак чинило јасније и јасније, да чује како лише шуште пред парохијским домом............

«— Устајте, г. Линде! Крајње је време! Г. г. Карлсон и Стрембер баш сад одоше на испит. Морате се журити!

Али Нилс Петар спавао је чвршће но обично, под образом му танка, мршава рука. Газдарица поста нестрпљива

«— Похитајте, г. Линде, иначе ћете задоцнити...... За име света, шта је том младићу! Лина! Лина!“ Дође и Лина, па и госпођа преко пута, па и стари кројач из суседства, најзад дође и лекар, подиже сиви згужвани покривач, раскопча уску, окраћалу памучну кошуљу, мету за тренутак руку на издигнуте мршаве груди и рече: «Капља!“

Место беле студентске капе донеше у малу надничарску собу црни мртвачки сандук. Отац и мати тумарали су као у сну. Никако да појме! Та њин Нилс Петар мора да устане, да им прича како је прошао на испиту зрелости Није могао да баш сад умре. Онда на небу нема милосрдног Бога! И тако су двоје старих улазили и излазили, и тупим, безумним погледом гледали мило, мршаво, жуто лице.

И кад је агент друштва за осигураље живота, који је, уз то, још био и учитељ гимнастике у гимназији, дошао к њима и рекао им, да има да наследе хиљаду марака, на које је се њихов Нилс Петар осигурао, тек тада им омекшаше стегнута срца.

Пред вече спусти отац руке, којима је до тад крио старо брадато, боно лице.

«И кô извор с голе стене,
Потекоше сузе с ока . . . .»

„— Лизо, јеси ли већ добила од кметових новац за оно одело ?"

«— Јесам, Карло!"

«— Дај!"

Отац се упути у град а мати је била тако утучена, да ни за што није питала, нити се чему чудила.

Око поноћи ето га натраг. Светла северна летња ноћ — кроз прозор види матер, како се сагла над црним одром Нилсовим. Прозор је био отворен; ружични листићи јабучних пупољака падали су по первазу од прозора; а у собу тихо уђе старац на врата и стаде крај ковчега. Извуче завежљајчић, који је под кожухом био сакрио и спусти на груди Нилс Петра нову белу студентску капу.

А мати, која, с уобичајеном окорелошћу ништих и убогих, није свога сина, за последњих десет година, ни пољубила, непрестано је притискивала своје танке дрктаве усне на белу сомотску капу . . . .

Месец је тако јасно сјао. Значајно! Нилс Петар као да се смешкао у сну. Можда се спремао да пружи руке оцу и матери у стану, који је много и много лепши и краснији но сневани парохојски дом.

2.

СТАРИЈА СЕСТРА

Била је неисказано красна јесен, јер се лето дуже забавило него обично. Али се у октобру промени време изненада и неочекивано, и пре него се и могло помислити на двоје прозоре и зимске капуте, била је зима већ ту. То је време запаљења плућа и тада умре секретар Барт.

И господин и госпођа Барт беху у лепој јесени живота, пошто им лето опустошише мраз и пљускови. Узели су се док се још пролеће на њих осмешкивало, а последице тога биле су невоља и немаштина. Борба с то двоје испунила је њихово лето. Али најзад би и тој борби крај, крајња сиротиња би оте-

рана с кућног прага, а јесење сунце засја, смешећи се, над главама, које су у току те борбе нешто оседеле. Па и овде се деси нагла промена пре него се и могло одахнути од борбе за опстанак, и смрт — поверилац, кога се и не сећамо и ако му, здрављу штетним радовима дубоко у ноћ, камату плаћамо — дође и однесе секретара Барта, не обзирући се ни на сузе мамине ни на анијину и вивину запевку.

Али и ако се смрт никад не да навести, да своју, једном подигнуту, руку тргне ипак кадкад видимо, да се и она уме сажалити. Разуме се, неће да се мане свога посла, али се често навраћа опет тамо, где види двоје, који су толико много једно другом били да се не би могли раставити. С тога и сад г-ђа Барт пође за својим Виљемом а остави Анију и Виву саме.

Анија је била старија, јаче грађе, висока узраста, лепих, енергичних али ипак хармонијских црта, као у мрамор урезане, — мрке гргураве косе преко висока чела и великих тамних очију, које се ретко осмехиваху. Она је и оно време највећих брига с татом и мамом преживела; најраније успомене њене биле су сузе због изношених хаљина, које се нису могле новим заменити. бадње вече без свечаности, бесане ноћи због кирије. С тога је она тако рано сазрела, с тога је већ у четрнаестој години била разумна женска, с тога су се тако ретко смешиле велике тамне очи.

Вива је била млађа, и нико у целом кварту није знао како јој је баш име. А кад би две ножице, мање од свих осталих пронеле тротоаром у школу мало, нежно, љупко створење, окретније но икоје друго, провиривале би матере кроз прозоре смешећи се и шапћући: «Вива!» Кад би пак на игралишту зајечао глас, звучнији од свих других, кад би се појавиле коврчице сјајније од злата, тада би младићи, у дивљем одушевљењу, узвикивали: «Вива, Вива!» А кад је мама већ била мртва, када су мирно стојале «пепељугине» ножице, када су се злаћене витице тресле од плача и када се ружичасто уплакано лишце зари у кут од кабинета тада старија сестра чврсто обави руке око тела мале виле, пољуби је и прошапута: «Виво моја!»

Мора дакле бити да се звала Вива и ако није могуће да је тако и кр̌штена.

Кад су остале саме на свету, било је старијој двадесет а млађој четрнаест година.

Тетка Ерика дође да узме Виву к себи. Сматрала је то за дужност, за прву дужност, а Анија већ може где ступити за учитељицу.

Али старија сестра рече *не* и привуче к себи Виву, која је непрестано плакала. Рече да ће оне и живети и радити и — ако баш тако мора да буде — и гладовати заједно

Тетка Ерика се повуче, замишљено тресући главом, осећајући и неку пријатност у том верном и јевтином испуњењу дужности. Недељу две затим стајало је на једној малој фирми у главној улици градској: «Анија Барт, модискиња.» Анија није била почетница у тој струци, јер онда не би од свега овога ништа било. Већ је више јесени, кад би се нашло необично много рада, радила у кројачкој радионици г-ђе Свенсон; имала је укуса а била је и вештих руку.

Стизало је и за живот. Стизало је и за школарину вивину, тако, да је ова постала много ученија од старије сестре своје и много боље од ње умела свирати из Шопена. Стигло је да се уштеди и за мраморни крст с гранитном подлогом за родитељски гроб. А, што је најбоље, стизало је и за безбрижан, поуздан стан, тако да је старија сестра могла задржати млађу код себе, те су обе, будући једна другој све, могле свако вече, по свршеном дневном послу, почивати у једној истој дивној собици, где би Анија често по часове ослушкивала вивино тихо, равномерно дисање, а каткад још и у сред ноћи палила свећу, да би се могла нагледати малог, светлог, чистог, детињског лица с изванредно красним ручицама под образом.

Тада дође *он!*

Био је предавач у гимнасији с 1500 марака годишње и с мало дугова. Осем тога имао је ванредан баритон и добро младићско срце, што је провиривало из очију, које су могле бити нешто ружније. У опште је био весељак, али би још веселији бивао кад се нађе с обема г-ђицама Бартовим на вечерњој забави код директора или кад му нестане пуцади за

краватне и манжетне, којих је било у помодној радњи Аније Бартове, а највеселији је био кад увиде, е је радња узела такав обрт, да је, од рада око шешира и коврчавих огрлица, Анија Бартова једва имала времена да води књиге и исписује рачуне.

С тога је он и долазио свако по подне, кад сврши рад у школи, те својим врло цифрастим рукописом уписивао приходе у главну књигу анијину и слао г-ђама у Скогстату тако лепо написане рачуне да су се, тако рећи, узбезекнуле од чуда.

Али што је више времена пролазило, то је већма изгледало да анијино тамно, лепо мрамор-лице обасјава сунчев сјај, и поносите очи смешкаху се чешће него пре; усне су све више играле као таласићи на језеру при вечерњем ветрићу, кад би магистар рекао што смешно, а мора му се признати, да је тиме обиловао.

Вива је пак још непрестано била дете.

Углед фирме Анија Барт био је тако добар и чврст, да се зли језици, ма колико вам то звучало незгодно, нису помаљали и нико не рече ништа лоше о представници фирме, и ако је дневник касе водио један баритониста магистар.

Али ипак беше ту један рачун, који нико није видео.

Једно пре подне, кад су све књиге биле у реду и кад не беше никаква рачуна за исписивање, дође он. Имао је осуство јер су се учионице оправљале, дође у најбољем руху, а при том је био румен као девојче Баритон му пређе у фалзет, кад рече: «Госпођице Анија, ја...»

„О, добро дошли! Седите, г. докторе! Јеста ли видели махалице у излогу? Јелте да су дивне!“

«Да, али ја сам дошао због нечег, што сам вам већ давно, давно хтео рећи, г-ђице Ан....»

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Мир, лудо срце! Ето га, дође! Да, он дође, и љубав ће свој чаробни сјај пребацити преко дугих, јада пуних, година, преко умора и жалости — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

«Ја бих вас тако срдачно замолио за нешто, нешто врло... врло.... бескрајно.... хоћу рећи за нешто....»

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Зар се то не нијају шешири од радости на својим дршцима Не трепте ли то махалице златним сјајем? Али мир! Сад ће бити!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

«Ви знате, г. докторе, да, ако то од *мене* зависи, онда све..“

«Да, знам, али да ли и то? Да ли и то, ако затражим највише, најмилије, најдраже од свега?»

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

О, како си неразуман, мили, драги мој! Не увиђаш ли моју чежњу? На што речи где *ти* треба само руке да рашириш! — Само да Вива баш сад не утрча! Баш је то неразумно дете! Да је само хтела да причека још мало! О, како би срећно живели сви троје! Увек заједно...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

«Па шта, дакле, за име света, тражите, г. докторе», запита она, усиљавајући се да се насмеје.

Тада он устаде, узе је за руку и прошапта уздрхталим гласом:

«Дајте ми Виву!»

*
* *

Јуније је и лето је дошло. Јуније је и распуст је дошао. Магистар је добио указ, а на гостионици се вила застава. Сунце се смешкало и старија је сестра спремала Виви свадбу, велику свадбу са свим финесама, свајама, венчаном хаљином и остало уз њу. Она пак сама неће да буде сваја Како би то изгледало, та она је много старија од невесте! Смејући се, рекла је да ће учествовати само као ташта. С тога и дође само у црној свили и с накитом и изгледаше тако свечана и достојанствена. Да, с накитом! Зет је сам, закључујући књиге, нашао, да фирма Аније Бартове то допушта. Допушта још и да се стан једног гимнасијског наставника укусно намести. Вива доби сјајну спрему и ако су јој родитељи били сиромашни.

Црна свила на свадби сестриној! О, кад би ова девојка од двадесет година знала, како је то префињена кокетерија, кад се женско оделом прави старије него што је! То је као грација на маскаради.

Али она се није из кокетерије тако обукла. Та она је себи самој изгледала тако стара и тако налик на мајку, и свако друго рухо не би јој доликовало.

Представљала је красну, ваљану домаћицу, и ако се први пут у свом животу појављивала као таква. Гости су готово већу пажњу обраћали на њу него на невесту, која је у својој белој хаљини била још љупкија и личила више него икад на дете и вилу; и професор математике, који је био нежењен, опомену се, како уз фирму Аније Бартове има и једна округла, красна цифра, па се зарече у себи, да врло ревносно похађа свог младог колегу, новог гимнасијског наставника.

Било вам је ту клицања радости, говора и певања, здравица и свадбених песама. Најзад подиже чашу и пресрећни младожења, те изговори топлу и лепу беседу о драгој племенитој сестри своје љубљене Виве. Захваљивао јој за све, што је учинила Виви и њему, обећао да ће јој се за то одужити тим што ће се трудити, докле год је жив, да усрећи њихово заједничко љубимче, колико је то једном човеку могућно. Анија се осмехну, загрли Виву и потапша зета весело и пријатељски по рамену; професор историје, који је, у слободним часовима, бивао и философ, промрмља: „да божанствене таште!"

*
* *

Застава је скинута и гостионичка се дворана испразнила. По улицама Скогстата виде се само још ноћни стражари. Црквени часовник изби један. Прозори су били мрачни и Скогстат је спавао иза спуштених завеса. Један једини прозор још је осветљен; то је на новом стану новог пара. Ту седи млади младожења на канабету, с Вивом на колену; образи младе жене све се више жаре, груди јој се све више надимљу, док невешти, мили, крупни прсти, дршћући, скидају венац и вал.

А напољу, у порти, клечи тамна прилика, обгрлила мраморни крст на подлози од шведског гранита, притискује зажарено чело на хладни камен и шапуће: «Тато, мамо, Вива је срећна! Анија је учинила све, *све* што је могла!»

Али кад стиже кући и кад, први пут после осамнаест година, виде гвоздени кревет своје млађе сестре склоњен и ненамештен, тад осети да је усамљена, тако усамљена као никад до тад, и дубоко зари у беле подглавнике своје поносито, црномањасто лице, на чијим цртама свет никад неће, ликујући, моћи да прочита преварене наде и разрушену срећу, и горко зајеца: «Виво моја, што си ми га отела!»

3

ЈЕДВА ЈЕДНОМ

Он је био лимарев син, она кројачева кћи, а на огради између лимарева дворишта и трошне кућице, у којој је кројач држао под кирију две собе и кујну, била је дéра.

Лимар је имао нешто имања. Кројач ни к ништа сем дугова, деце и једне велике, дуге црне коврчице на челу, која је летела то овамо то онамо, кад би мајстор мало ватреније бô по изношеном ђачком или радничком оделу. Јер мајстор Јулин је био само крпач. За малу Лауру свет је био: две собе, кујна, њихово прљаво двориште, дéра на огради, лимарево двориште и Карло.

А Карло, син лимара Бека, био вам је већ искуснији дечко који је прошао света — бивао с оцем на сваком вашару пет километара у наоколо и продавао калајке и форме за сир.

И кадгод се Карло Бек врати из великог неизмерног света са вашара у Вернаму или Скилингариду, увек би се брзо провукао кроз ограду па у кројачевој шупи седео загрљен с Лауром и причао јој чудновате ствари, то о воловима, који у обиму имају по 14 лаката, то о богатом кмету који је у Вернаму купио шест великих калајки. «Али», увек би завршио, «најлепше је кад се вратим дома, к теби», па обвио своју малу кошчату руку око Лаурина врата и гледао јој право у велике тамне очи. За љубљење још није знао, било му је тек десет година.

Лимарево имање и кројачева невоља расли су равномерно и у црној коврчици, што се кроз прозор видела како лети тамо амо, била је већ и по нека седа. Карло и Лаура су се развијали напоредо. Он се разви у протегљаста, сувоњава, бледа младића плаве косе и лоша понашања. Она, ружица у корову кројачева дворишта, сваке је године лепше листала; фина господа на улицама овог малог града за њом су се освртала, даме би рекле: «лепушкасто девојче» а господа промрмљала нешто као „мелез.»

А сваки љубитељ тице зна да мелези најлепше певају; и Карло је слушао све јаснија цвркутања из бедног стана. — Једном доби од оца целу марку, и кад на скоро за тим дође

у град једна позоришна дружина, оде и он с Лауром. Друго место, где се плаћало само 50 фенига.

Би што би! Сад је знала Лаура нашто су јој велике тамне очи, нашто јој витак красан стас и тако чист, умиљат глас. „Она" тамо иза свећа спотурала се овамо онамо као каква пипава кокош, а гледаоци су ипак тапшали рукама и рикали од задовољства. Кад је човек види на улици изгледа као каква стара мамзела шваља. Лаура пак беше млада и налик на ону госпођицу с рогом изобиља на зиду у најбољој соби лимаревој. Зашто не би тако исто лепо могла и Лаура себи направити лепу хаљину, трчкарати између кулиса, грувати се рукама у прса и викати од бола и радости? Корито и шафољ бише изнешени из шупе, Карло сложи сва дрва у један кут, помете и донесе из радионице лампу и две калајке од литра. Метуше калајке на пањ којим се куварица с првог спрата служила, кад је клала живину, тај ће пањ представљати сто. Иза свега тога намести се Лаура с капом од плаве хартије у коју се шећер завија, пребацивши преко рамена најбољу, црвену празничну хаљину своје мајке и певаше, држећи у испруженој руци шољицу бунарске воде:

„На шпањолском сунцу руди
Вино то што теши нас,
И шпањолско сунце глас
Овај вуче мен' из груди."

Карло плакаше и рече да «она» иза свећа у позоришту не би била ни за Лаурин мали прст.

Па и би као што треба. Неколико година за тим дође у град господин директор Оскар Петерсон са својом дружином од четири даме и шест господина. Кад су се опет враћали била је међу њима и г ђица Лаура примљена за наивне улоге. Није се плаћало али је за то била дужна да својом тоалетом одржава углед дружини чији су приходи, на жалост, били врло слаби.

У вече пре одласка дружине одмаче се проштац од дере, Карло и Лаура се загрлише преко копање за пепео која је ту имала своје место. У Карловој је руци био завој слаткиша, на Лауриним трепавицама крупне, сјајне сузе.

„Сутра одлазимо, Карло, али ти ме не мораш заборавити!"

То је за Карла било већ сувише. Извади рубац, усекниваше се дуго и силно и брисаше очи.

«Лаура, немој ни ти заборавити да, било шта било, напослетку ипак мораш постати моја мала газдарица!»

Да, то му је и обећала, само кад би хтео да буде нешто друго а не чизмар, или да, ако би могао, оде у Штокхолм и буде фабрикант, а ни она се не шали. Али куд би год долазио директор Петерсон, свугде је било младе господе врло залуђене да за даме из дружине приређују вечере, па вам је ту био и један баритониста, извештач у Јенкепингу, па за тим директор Петерсон доби из зверињака у Штокхолму једног комичара, који је вечито тужио, те је тако — мало по мало бледела ни иначе баш тако прекомере лепа слика Карла Бека. Карло се знојио у очевој радионици и градио калајке и фирме. Овда онда читао је у немачким новинама, како је г-ђица Јулинова већ близу доплivала да постане велика уметница. Беше му као да му све више и више ишчезава Али сваког рођендана, имендана, Божића, Нове Године слао јој је искићене честитке с анђелима и поменком, а једном отпутова чак у Линкепинг кад се дружина тамо бавила, да види да ли га се још сећа. Стиже баш на представу. Господин Оскар Петерсон, који се ничега није жацао, давао је Хамлета. Лаура је већ била авансовала за Офелију; Линкепинжани беху очарани, како ли је тек било с Карлом Беком! Он је урлао, лупао ногама и аплаудирао, а између чинова оде за кулисе с три боце шампањца. Нека виде уметници, да и лимар уме да живи! Лаура је притискивала његове руке на своје груди, радовала се и представљала га као свога милог друга из младости. Карла примише не може бити боље, с господином директором Петерсоном се и побратимио. А кад је остао на само с Офелијом, кад је запита да ли не би могли одмах сместа своје заручење објавити, удари она у плач, обави му руке око врата и рече, како је драмска уметност бескрајно узвишена и племенита, али да у унутрашњости јако опада, те с тога не сме да остави своју вештину пуком случају, тим пре што је позоришни рецензенат у Седеркепингу рекао како је г-ђица Јулинова звезда на уранку, која ће поуздано наскоро заслепити и загрејати још и меродавнију публику. Карло нека се пресели у престоницу

чим она буде тамо ангажована. Можда ће јој за овај мах моћи да узајми 35 марака за хаљину за „Регину од Емерица." Само не сад ништа о заручавању, то би јој разрушило сву њену уметничку каријеру

Карло се врати дома, и даље је градио калајке и пехаре и слушао како му се отац заклиње свима подземним силама, да никад ниједна «шнајдерка» ни «комендијашица» не ће као његова снаја заузети места на софи у најбоље намештеној соби.

Време је пролазило, срце је патило

Неколико година затим писа Карло Лаури и запита је последњи пут, да ли би сад била његова. Тата је умро, кућа спремна за њен дочек.

Прође осам дана, четрнаест; одговора нема. Карло писа још једно писмо и препоручи га. Па, кад ни тада не доби одговора, продаде и радионицу и стовариште својим старијим калфама, купи лепо добарце у другом једном округу, поче да презире свет и да сеје детелину, што је, веле, изврсно средство против болести срца.

Г-ђица Јулинова је неко време триумфовала на паланачким бинама, за тим се о њој није ништа више чуло. Покушала је срећу и у Штокхолму, али су Штокхолмци имали неки свој укус. Рецензенти су јој одрицали и искру дара, те одтад није за њу било више места ни у унутрашњости.

Опет прође неколико година. Једном оде Карло у Штокхолм. Дошавши тамо сврати у уредништво једног листа и запита, у којој се позоришној дружини сад налази г-ђица Јулинова? Коректор га понуди да седне и питаше сву редом господу из редакције за г-ђицу Јулинову. Али господа још беху млада и ни један се није могао ни сетити да је што чуо о тој уметници.

„Она, дакле, није добила место у краљевском позоришту?" питао је Карло.

Не, то му могу јамчити.

То вече давало је једно Вариете позориште своје представе у пивници «код Скупштине.» Поседник Бек је слабо марио за тинглтанглове, али се, за Бога, вече морало ма чим утући. Он се дакле посади за сто један до врата и равнодушно погледа програм. Одједном се стресе, пребледе и подиже се тако нагло да се превртоше и сто и столица. Пијаниста је свирао, млада

су господа псовала, кашичице за грог звекетале, келнер је истеривао два пса што су секл али под једним столом.

Али завеса још никако да се дигне. Најзад ето «у Европи признатог првог уметника на трапезу», г. Бритнакија, те објави да се г-ђица Јулинова, која је требала прва да пева, напрасно разболела, с тога моли публику, да место ње може г-ђица Рицки отпевати једну мађарску песму.

*
* *

Унутра у „уметничкој“ соби седео је Карло Бек поред једне набељене и нарумењене даме неопредељивих година. Руменило је текло двема отвореним црвеним млазевима низ образе дамине. Јер њене су велике тамне очи плакале, тако неуздржљиво и силно плакале, и она је толико љубила Карла, да му је брада постала сасвим алева. А Карло је грчевито дрктао и брисао чело својим плаво протканим рупцем.

«Ми нисмо више млади, Лаура, али хоћеш ли... хоћеш ли... већ једном да будеш моја?»

«И ти не питаш шта сам ја све ових година била, тебе се баш ништа не тиче шта сам ..»

«Шта си била — нећу да знам. Шта си сад? За мене се ти још увек мала Лаура, коју сам сретао на дéри, која је уз мене седела у шупи. Хоћеш ли, Лаура?“

Да, сад је хтела, и док је г. Бритнаки унутра на позорници изводио све што је најбоље умео а публика од раздраганости ногама лупала, искраде се примадона из гостионице у свет, да започне нов живот, а то ће већ ићи, јер се наслања на тако поштено срце, које не уме да заборавља а тако радо прашта.

ЈЕДНА БЕЛЕШКА

У Качићевом „Razgovor ugodni naroda slovinskog.“ Zagreb 1880. на стр. 764.—772. налази се „Pisma od Bosne i sv. Jurja. — У Летопису Србском за 1840. год. III стр. 70. и у Летопису за 1848. I. стр. 81. налазе се штампане сличне *народне* песме. — У „Србобрану,“ илустрованом календару за 1896. г. на стр. 104. штампана је такође српска народна песма из Горње Крајине: „Свети Ђурађ и Змај.“

Намера ми је да изнесем још два варијента исте песме.

3. јуна пр. год. био сам у селу Доњој Речици (срез добрички) три часа северно од Прокупља. Разбирајући о старинама и о старим свештеничким породицама, у којих би било књига или хартија, г. Филип Поповић учитељ у Доњој Речици, рече ми, да је и сâм од свештеничке породице, да му је отац Сима Јанићијевић био свештеник у Приштини, и да му је од оца остало нешто старих књига. Са највећом готовошћу дао ми је књиге свог покојног оца на разгледање. Међу књигама нађох једну књижицу од седам листова, који су по ¼ табака велики и исписани крупним црквеним словима. Наслов је књижице: *Пѣсна стомѕ великомѕченикѕ Геѡргію.* На свршетку песме на последњем листу стоји запис, исписан рукописним писменима, црвеним мастилом: *Конецъ песми светога Ђорђиѧ. Написа нѣки Петаръ Манойловићъ учителъ каковачкіи, дне 10-го октовріиа 1830 лѣта.* Испод тога стоји написано црним мастилом црквеним словима и изгледа другом руком: „Како самъ нашао написано на дрѕго место тако самъ и ѧ преписаѡ.

Рукопис гласи:

Пѣсна стомѕ великомѕченикѕ Геѡргію.

*В*есели*) се Босно земљо славна,
Коѧ еси на гласѕ ѿ давна,
Коѧ славішъ стога Ђорђію,
И хрестіанскѕ вѣрѕ запознала;
Ето теби лепша спремалећа,

*) Писане речи и слова у оригиналу записана су црвеним мастилом.

С премалеѣемъ Ђюрђевъ данакъ иде,
Носи теби ȣгодне дарове,
Тихе росе, зелене дȣбраве;
І ѡшъ ѣе ти лепша радостъ доѣи:
Жарко ѣе те сȣнце ѡгреѧти,
По планинамъ снекъ ѡкопнȣти,
Пролетне ѣе тице пропѣвати,
По планiнамъ цвеѣѣ процветати,
По бостаномъ рȣмене рȣжице.
Весели се сва земліо словенска,
Коѧ еси мажка ѿ юнака.
Ђорѣіе рода великога,
Кои згуби змаѧ жестокога,
У Либiню, под Троѧномъ градомъ,
Градъ избави ѿ велика гада.
У Ліб езеро біѧше,
У езерȣ змай не мали быѧше,
Ждеріѧше конѣ ѡседлане,
И юнаке добре ѡрȣжане.
А ѿ страха и неволѣ ѡве,
Град мȣ даје мита и дарове:
По ѣевоикȣ и печенȣ ѡвцȣ.
Кад' мȣ граде мита не даваше,
Хаждаха га сама ȣзимаше,
Изъ езера главу издизаше,
Страховито звижда према градȣ,
Искакаше градȣ на беденȣ,
Начинѧше мертве на стотине.
А ѿ страха и неволѣ ѡве.
Градъ мȣ даје мита и дарове:
По ѣевоикȣ и печенȣ ѡвцȣ.
Савъ се Троѧнъ редомъ обредиѡ,
Редак доѣе ѿ Троѧна кралю,
Да ѡнъ даде шцѣрцȣ јединицȣ.
Коѧ но е едина ȣ кралѧ.
Да е коме неслȣшати ѧда:
Како плаче ѿ Троѧна кралю,
Како шцѣрцȣ жали и целива,
Како сȣзе рони и пролива.
Ѡвако е кралю говориѡ:
„Ѧѡ шѣѣери, мое дете драго,
А ѣе ѣе ти пȣста младост твоѧ.
Ѧѡ шѣѣри, све уздане мое,
Кȣда ѣе ми бело лице твое.
Имадиѧ тебе единицȣ,

Кад' ми истомъ беше за кралицѹ,
Кѣѣдиљ те, кћери, ѡкрѹнити,
И на свое место поставити.
Сада ми те валљ изъгѹбити,
И за тобомъ сузе проливати."
Доволно се кралю наплакао,
Па е своеи кћѣри говоріѡ:
„Узми, Саво, *мое дете* драго:
Бисеръ злато и каменѣ драго,
У кое и е неброено благо,
Чѹдни бісер сасъ восточни страна,
И на рѹке деветъ перстенова,
Сваки валљ по деветъ градова,
Узми поясъ ѿ сѹвога злата,
И по нѣмѹ бісер и каменѣ драго,
Каменъ едан до дрѹгога,
Ето време ѿ ѹдае твое,
Зови, *Саво, собом* троянскѹ господѹ,
Нека теби бѹдѹ за девере,
За енћие троянскѹ господѹ,
Мол' се, синко, алкарану Богѹ,
Не би ли те тога саклониѡ,
И немила змаљ погубиѡ."
Ѡбѹче се лиепа девоика.
Да е коме погледати*) чѹда,
Прелива се *диба* и кадифа,
На ђевоици виљю се златни бѹрѹнчуци,
У рѹци ѡ кита *феслиђена*,
На глави ѡ алемъ каменъ драги.
Кѹдъ се годер ѡна окреташе,
Са све стране светлость ѹдараше.
Пође Сава преко града съ плачем,
И где готъ ѡна кога сѹсреташе,
По свакога свога поздравляше,
А найвыше *краљ баба* свога,
Да би сердце ѿ камена било,
Изъ нѣга би сѹзе ударилe.
Пакъ ѡдоше зеленѹ езерѹ.
Доволно се ѡнде наплакаше,
Пакъ господа натракъ побѣгоше,
А девоикѹ с плачем ѡоставише.
Ѡста сама лиепа девоика,
Богъ нареди светога Ђорђию,
На ђогату коню великомѹ,

*) Место погледати стоји послѹшати, али је у загради, и изнад послѹшати стоји погледати.

Бойно коплѣ на рамен8 носи,
Те девоици божию помоћъ дае,
А ћевойка с8зама ѡбира,
Подъвивъ р8ке Ћорћю ѿговара:
„Богъ ти даѡ незнана деліѡ,
З' главомъ богме бежи без ѡбзира,
Нама овди нема разговора,
Изи'ћи ће немила хаждаха,
Из ѡвога желена езера,
Прождрнеће и тебе код мене.“
Говориѡ светыи Ћорћие:
Ѡ ч8ешъ ли, кнћена *девоико*,
Би ли мою вер8 веровала?
И моимъ се крстомъ прекрстила?
Ако би ми божиѧ помоћъ біла,
А би *тебе* тога саклоніѡ,
И немила змаѧ *саг8біѡ*.“
Говори м8 кирена девоика:
„Да ѧ знадемъ незнана делиѡ
Да с8 теби *то дали* небеса,
Да ти тако сотворишъ ч8деса,
А би твою вѣр8 вѣровала,
И твоимъ се *крстомъ* прекр'стила.“
Іошъ девойка речъ не изъ8сти,
Змаи немили езеро зам8ти,
Изъ езера глав8 издизаше.
Аъ Ћорћие юначкога рода,
Не ѿст8па добр8 коню хода,
Већъ потеже ѿ злата дизгине,
И повикн8 изъ герла бпела:
„Помоћъ б8ди ѿ вышнѣга Бога!“
А понесе коплѣ са рамена,
Те 8дари змаѧ проклетога,
У челюсти ада неситога,
Пак ѿтпаса свилена поѧса,
Люта *змаѧ* веза ѡко врата,
Поѧсъ дае кнћеной девоици,
Поведоше у полѣ либінско.
Да е коме погледати біло,
Змаи звиждаше ч8до страховито,
Юнак виче танко гласовито:
„*Покрстисе* бане сурѧніне,
Ето теби змаѧ немилога.“
То се ч8е до Троѧна града.
Препаде се ѿ Троѧна кралю,

Те се крсти на средъ бела града,
И ш нѣмъ воиске *до триста* хилѧда,
Пак 8зима кључеве ѿ града,
Изъноси мадеме ѿ злата,
Што јунаци носе око врата,
Те ѡн даје воиводи *Ђорѓію*.
Пакъ говори ѿ Троѧна кралю:
„На поко ти по кралѣвства мога.“
А ђевоика поче и за свога
Маглета *достоинства* твога.
Тада и Ђорђие саблю повадио,
Лют8 змају ѡсече м8 глав8,
Па ѡста ѡ таи данъ
Наста Ђюрђевданъ.

Ова би белешка можда остала оволика, и не бих можда имао шта више рећи, да ми г. Петар М. Илић, проф. из Алексинца, на неколико дана пошто се вратио из ревизије основних школа у срезу трстеничком, не каза како је у ревизији слушао једну необичну песму, за коју му се се учини да има у себи нечега особитога. Због те особитости песмине он је замолио учитеља из Медвеђе, да је по казивању гуслара препише.

Још док ми је г. Илић казивао садржину песме, ја познадох песму из Речице. На моју молбу г. Илић је био тако добар те ми је ту песму дао на употребу. Кад сам је прочитао још боље се уверих да је то иста песма коју горе исписах и ја овде исписујем и њу у целини:

Весели се, Босно, земљо славна,
Баш која си на гласу одавна!
Ето теби лепог *ηролетија*:
Јарко ће те огрејати сунце,
Окопнети снези по *иланина*,
Процветаће цвеће по *иољана*,
У бостану ружица румена
Пропеваће тице по шумама,
Свакојаке проносити гласе,
Сваке гласе песме умиљате.
А још ће ти већа радост бити,
Коју ће ти Ђурђевдан донети,
Свети Ђурђе свако нарочтије.
Он бијаше *исток Падокије*,*)
Он бијаше рода *витешкаго*,
И он уби змаја *огњенаго*,
Баш у Либи код Тројана града.
Ту дубоко језеро бијаше,
Змај немили у њем' пребиваше.
Њему дају мите и дарове:

*) Можда је ово грешка место „из Кападокије“, као што стоји и у Качића.

На дан овцу и лепу девојку,
Не гледају уцвељену мајку.
А када му што не даваше,
Аждаја их сама узимаше.
Искакаше граду на бедему,
Искакаше пољем широкијем,
Па на граду главу издизаше,
Па спрам граду грдно звиждаше,
Свему граду јаде задаваше.
Браћо моја, и дружино драга.
Сав се Тројан редом обредио,
Неки ћерку, неки милу сеју.
Дош'о редак до краљеве кћери,
Која беше стигла за краљицу.
Ал' се краљу ино не могаше
Од народа и државе своје,
Но дозива своју милу кћеру:
„О чу ли ме, моја мила кћери.
Ја те данас мислим удомити,
У вечито, дубоко језеро,
За проклетог змаја огњенога,
Што те мисли кћери окрунити,
И на моје место поставити.
Данас те ја изгуби, кћери,
Од немила змаја не избави,
Нит' те како могу избавити,
Но послушај, драга кћери моја,
Хајде пођи, Бог са тобом био,
И поведи тројанску господу,
Нека теби у енђије буду,
У енђије тројанска господа,
До дворова до тамна језера."
Браћо моја, и дружино драга,
Послушајте мене за вријеме,
Да видите тројанскога краља,
Да је коме срце од камена,
Оно не би без суза остало,
Како своју јединицу жали:
Топле сузе рони и пролива.
Послушајте, сва господо, редом,
Да и ово вама кажем гредом:
Јест девојка, жалосна јој мајка,
Превија се свила на ђевојци,
Вију јој се златни буруниђуци,
На глави јој алем камен бјаше,

Који исто кано сунце сјаше,
Па се не да на се ни гледати,
Нит' се може чином прочинити.
У руци јој цветак од леђана.
Баш девојка, жалосна јој мајка,
Преко поља, плачућ' путоваше,
За њом иду тројанска господа,
Путујући, сузе обарајућ',
И молећи све *идоле старе*:
Да опросте лијепу девојку,
Да је врате од тамна језера.
Сва господа натраг побегоше,
А девојку, плачућ' оставише,
Чекат' судбу и самрти своје.
Ал' Бог рече те тако изиђе,
Отуд иде светитељу Ђорђе,
На његовом добру коњу бјаше.
Божју јој је помоћ називао,
Она њему сузама обара,
Светом Ђорђу тијо проговара:
„Беж', делијо, главом без обзира,
Овде има ала од прождира,
Поред мене прождраће и тебе.“
Но јој вели светитељу Ђорђе:
„Мучи, мучи, ти девојко млада,
Оћеш познат' Бога истинога,
'Оћеш ли се крстом прекрстити,
Да оставиш све идоле старе,
Да оставиш *акоруна* твога,
Па да познаш Бога истинога,
Ја ћу тебе младу избавити.“
Кад девојка речи саслушала,
Она њему тијо проговара:
„Ако с' тебе то дала небеса,
Да ти чиниш овака чудеса,
Да ћеш мене младу избавити,
'Оћу твоју веру веровати,
И 'оћу се крстом прекрстити,
Оставићу све идоле старе,
Оставићу *акоруна* мога,
А познаћу Бога истинога,
Сву ћу рубу моју теби дати.“
Боже благи голема чудеса!
Још девојка речи не изусти,
А аждаја језеро замути,

У наглости ка девојки иде.
Спрам ње стаде светитељу Ђорђе,
Не измиче јуначкога хода,
За се баци лијепу девојку,
Три пута је пасом опасао,
И четврто од сабље кајасом.
Па извади мача зеленога,
И помену Бога истинога,
Па удари ту грдну аждају.
Колико је лако ударио,
Са црном је земљом саставио.
Па савеза ту грдну аждају,
Па је даје у руки девојки,
Да је води преко поља равна,
Јер аждаја бјаше страховита.
Свети Ђорђе виче гласовито,
И дозива од Тројана краља:
„Прекрсти се већ, краљу Тројански,
Ја сам твоју ћерку избавио,
Са помоћи Бога истинога."
Кад то виде краљу од Тројана,
Чудио се а и дивио се,
Па говори светитељу Ђорђу:
„Видим, Ђорђе, твоје храбрености,
Да ти имаш од Бога помоћи.
За труд твој и твојега дара,
Ево теби по краљевства мога,
Ево прстен с моје руке,
Који кошта три царева града,
И ево ти колајна од злата,
Што јунаци носе око врата,
И ево ти драга кћери моја,
Нека буде заручница твоја."
Кад то зачу светитељу Ђорђе:
„Нећу, краљу, ја твоје дарове,
Ја већ тога нећу ни једнога,
Ти захвали Богу истиноме,
Да оставиш све идоле старе,
Да саградиш цркве и олтаре,
По свој земљи и државн твојој,
Да оставиш акоруна твога,
Па да познаш Бога истинога,
А ја идем од места до места,
Проповедам веру Исус' Христа."
Када Ђорђе у *Персију* дође,

И ту многе народе обрати,
Александру римску ћесарицу.
Свакодневно хиљаду обраћ'о,
Обраћао ка Исусу Христу,
Да се моле Богу истиноме.
Свети Ђурђе, живомучениче,
Моли за нас Бога спаситеља.

По казивању Николе Ђукића, тежака из Медвеђе, прибележио Тодор Пешић, учитељ школе медвеђске среза трстеничког округа крушевачког.

Мени се чини да ова песма на неколико места показује трага црквеног. Свршетак песме, управо последња два стиха потпуно су скоро једнака са свршецима неких тропара. И тропар на Ђурђев-дан има сличан свршетак. И Качићева се песма слично свршује:

Sveti Jure, na tvoje poštenje
Isprosi nam od Boga proštenje!

Да ли су сви ови варијенти, варијенти једне народне песме, која има у себи и црквеног утицаја, коју је Качић забележио из уста народних, или су све ово варијенти песме, коју је Качић спевао, не знам. Мени се чини да ће пре бити оно прво, но ово друго.*)

Алексинац, 1896. г.

Тих. Р. Ђорђевић

*) Вреди прочитати шта о овој песми вели Иларион Руварац: „Две студентске расправе" стр. 62.—65.

НАУЧНА ХРОНИКА

Нов поглед на природне појаве.

Данашња наука о природи и њеним појавама потпуно је усвојила учење атомистике, коју је још Епикур засновао, а наш генијални Руђер Бошковић научно разрадио. У своме делу: „Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium“, које је изашло 1763. у Млецима, овај учени Дубровчанин изрекао је мисао: „да су последњи делићи материје безгранично сићушне тачкице, које су средишта привлачних и одбојних сила.“[1]) По атомистичкој хипотези, материја је састављена из недељивих делића, атома, који се непрекидно ковитлају; физички свет своди се на механику атома; материја и покрет, то су најопштији појмови, којима се тумаче све разноврсне природне појаве.

Против овог, опште усвојенога, материјалистичкога или механистичког схватања света подигао је свој глас професор теоријске хемије на лајпцишком универзитету, Д-р Виљем Оствалд. На последњем збору немачких природњака и лекара у Либеку, Оствалд је изнео своје погледе у предавању: „Утук научнога материјализма.“[2]) Своје ново поимање природних појава он назива „енергетиком“, јер се оснива на енергији, као најопштијем принципу. Оствалдов енергетични поглед на свет није плод метафизике, већ је поникао на пољу физико-хемијског, дакле егзактног, научног истраживања. Уобичајено тумачење хемијских промена погрешно је, вели Оствалд, јер се везује за хипотетичан појам о материји, који је ступио на место стварнога појма о маси. Механистичко тумачење физичких појава, које се сматра као врхунац тачности, почива на лабавим основама, по Оствалду, јер ни у једном случају није потпуно доказано да су појаве топлоте, зрачења, електрике, магнетизма и хемизма — механичке појаве, нити се могу стварни односи међу овим појавама механичким системом тако представити, да не буде више никаквих празнина. По њему су т. зв. механичке теорије извесних физичних

---

1) Sh. Schwartze, Grundgesetze der Molecularphysik, Leipzig 1896. p. 58.

2) Eie Ueberwindung des wipenschaftlichen Materialismus, Naturw. Rundsch. 1895, бр. 44. и 45.

појава само механичке слике или аналогије, које ће кад тад пасти. Као пример наводи историју оптичких теорија. Најпре је владала у оптици Њутнова еманационa теорија светлости, по којој се ова састоји из ситних делића, избациваних из светлога тела; на њено је место ступила друга механичка теорија, Хујгенсова и Ајлерова теорија таласања; у наше дане пак и ова је нечујно сахрањена, те је уступила место електромагнетној теорији светлости. Узрок је овим сменама, по Оствалду, у механистичком правцу ових теорија. Много претресана реч знаменитог физиолога Du Boi-Reymonda. „Ignorabimus“ — да нећемо сазнати суштину материје — важи још и данас, с тога што је основа за тумачење природних појава погрешна, т. ј. поставка да се природне појаве могу разложити у систем масених тачака које се крећу. Кад се та баква напусти уклониће се сметње напредовању науке.

Оствалд напада као заблуду научни материјализам, по коме би материја у покрету била узрок не само анорганским него и заплетеним органским појавама. Он доказује да је појам материје постао из појма масе, примивши у се све оне особине, које се опажају на маси, као тежину, запремину, хемијске особине и т. д. Физички закон о одржању масе претворио се, вели Оствалд, у метафизички аксиом о одржању материје. Да би се протумачила непрекидна промена у природи, придружен је материји појам снаге, као сталнога узрока кретању. Ову је мисао поставио Галилеји, творац научне физике, а прихватио и разрадио Њутн својим законом гравитације. Посве је природно да је теорија, која је тако сјајно тумачила кретања небеских тела, те створила небеску механику, примењена и на свет ситушних атома. И тако се разви механистичко поимање природе, најпре анорганске а за тим и органске. Ово је схватање добило класичан израз у Лапласовој „светској формули,“ помоћу које би се, на основу механичких закона, свака пређашња и свака будућа појава у природи извела чистом анализом, диференцијалним једначинама. Међутим овако је схватање, по Оствалду, не само хипотетично, него и посве метафизично. Ово најбоље очитују саме механичке једначине, које имају ту особину да допуштају промену знака, што се тиче количине времена. То значи да се механичке појаве, у теорији по све тачне, могу збивати како у напред тако и у назад. У чисто механичком свету, дакле, нема прошлости и будућности: дрво може да се претвори у семе, лептир у гусеницу, а отац у дете. Пошто у самој ствари то није могуће, отуда следује очито, да има мноштво појава, које се не могу протумачити механистички.

По Оствалду задатак науке није да промагра стварни свет кроз мутна стакла свакојаких хипотеза, него непосредно, у колико то само допушта склоп наше душе. Наука треба да доводи у одређене односаје количине које су стварне, приметне и мерљиве, тако кад су једне дате, да се друге из њих могу извести: њен посао није да им потура хипотетичне слике. Пут је овај мучан али поуздан.

Најлепши научни дар што га ово столеће оставља столећу које

настаје, то је енергетично поимање света, вели Оствалд. Ово схватање није сасвим ново, јер га је још пре 50 година засновао Julije Роберт Мајер, кад је пронашао еквиваленцу разних природних сила, или као што данас велимо, различитих облика енергије. Ну његов закон еквиваленце, његова јасна мисао да се различити облици енергије могу еквивалентно преобраћати један у други, би помућена доцнијим додацима Хелмхолца, Клаузијуса и В. Томсона, који је протумачише тако, као да су сви различити облици енергије у основи исто, т. ј. механичка енергија, само да би је надовезали на механистичко схватање природе. Ну сви покушаји, да се сви облици енергије потпуно механички протумаче, беху узалудни.

По Оствалду је енергија најопштија, непромењљива количина, која влада целом облашћу физичких сила. Није потребно претпоставити поред енергије и материју, као носиоца енергије. По њему је енергија стварна количина, а материја замишљен појам, нарочито саграђен ради представљања сталности у смени појава. Реалност припада само енергији, а не материји, јер на нас утиче само енергија спољашњега света. Све што знамо о појавама изван нас, сазнајемо нашим чулима, услед разлике у енергији између наших чула и околнога света. Ми не бисмо осетили топлоту у средини која има исту температуру као и наше тело, као што не осећамо атмосферски притисак под којим живимо Тек кад доспемо у просторе са друкчијим притиском, сазнајемо за атмосферски притисак. Материја није ништа друго, по речима Оствалдовим, до у простору сређена група различитих енергија. У појму материје налази се маса, т. ј. капацитет за енергију кретања; даље запремање простора, т. ј. енергија запремине: за тим тежина, то ће рећи особена врста енергије положаја и најзад хемијске особине, т. ј. хемијска енергија.

Оствалд се нада великом напретку науке, кад буде прихватила енергетику, јер ће престати непрекидно бркање стварних чињеница са хипотезама; место снаге и материје важиће само појам енергије; тада нећемо истраживати силе, које не можемо доказати, између атома, које не можемо опажати, него ћемо при проучавању природних појава само испитати врсту и количину енергија, које при том улазе и излазе, и све ће појаве да се сведу на једначине између различитих енергија.

Оствалд признаје да се ни енергетиком не могу све појаве потпуно протумачити; свакако ће то бити неки још општији принцип; ну покрај њега ће енергетика у својим главним правилима јамачно и даље постојати, као посебан случај још општијих односаја, о којима за данас немамо ни појма.

Оствалд се намерно није упуштао у извођење последица својега учења у погледу етике и религије, јер је хтео да се строго држи своје научне области, ну лако је увидети да је енергетика кадра да изазове, као не давно Дарвинова наука, потпун преврат у философији.

Ваља признати да је данашња наука и сувише прожета учењем о реалности материје и њеном атомистичком склопу; нови погледи Оствал-

дови изгледају одвише смели и хипотетични, јер стављају на место опипљиве материје — апстрактну енергију с тога ће се, јамачно, још многа копља поломити у борби око првенства енергије и материје — новога облика старе борбе између снаге и материје — докле енергетика извојује себи значајну улогу у науци.

П. М. И.

Упуства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама.

У Географском Заводу Велике Школе израђена су горња упуства, која на овом месту цела прештампавамо. Ради смо на њих обратити пажњу претплатника „Дела" и свих својих пријатеља и најтоплије им препоручити да се својски заузму око прикупљања грађе по овим упуствима.[1])

При проучавању села ваља најпре пазити на њихов (I) *положај*, за тим на (II) *тип села*, т. ј. утврдити: јесу ли сеоске куће збијене (kaшто ушорене)) или су растурене и удаљене једна од друге, и да ли је село подељено на делове или крајеве. У појединим крајевима ваља проучити (III) *сеоске куће са двором и окућницом*. Многа села имају своје (IV) *појате* или *станарнице* у планини, *колибе* у пољу и *пивнице* у виноградима; њих и живот у њима особито је интересантно проматрати. За тим треба распитати, има ли (V) *прича, којима се тумачи име села, засеока или краја*. Од велике је вредности сазнати (VI) *порекло сеоског становништва, постанак села, помештање или премештање села*, распитати *о селиштима и насељавању* или *сашоравању* села а на послетку (VII) *о занимању сеоског становништва*.

1 Положај села.

Треба најпре казати, у којој је жупи или области (на пр. Мачва, Висок, Пољаница, Црна река), округу срезу и општини село, о којем се извештава, па за тим редом одговарати на ова питања:

1. Где је село: да ли је у равници, поред реке; или је на странама речне долине (присојној или осојној), или је на брду?

Има ли сеоских кућа на свима овим положајима и зашто?

При одговору на ова питања ваља бити пажљив и тачно описати изглед земљишта, на којем је село. — Положаји села различни су у појединим крајевима Србије. У источној Србији су села поглавито по равницама поред река, у опште у долинама и јаругама, а у брдским крајевима западне Србије села су по брдима и косама или странама њиховим. Али има села, која у брдским крајевима западне Србије леже у

1) Све извештаје из Србије ваља слати службено (бесплатно) од стране школе, цркве или преко капетана *Географском Заводу Велике Школе*. — Извештаје из осталих српских земаља ваља слати или службено преко српских конзулата или приватно (опет у непраћеном писму) *Географском Заводу Велике Школе*.

равници поред реке, а опет у источној Србији има села и на висинама. На ова села *изузетних положаја* ваља обратити особиту пажњу.

2. Само у извесним крајевима Србије, где су села највиша, ваљало би одредити и *висине села*. Те су области:

ужички округ, нарочито села око Муртенице, где их има и на висини од 1200 м., за тим око Златибора и т. д.

руднички округ, нарочито села по планинама на левој и десној страни Ибра и око Рудника

крушевачки и *топлички округ*, и то поглавито села око Копаоника. и

на послетку села у *Власини* (врањски округ), као Власница, Црна Трава и т. д.

Висина села би се одредила тиме, што би се измерила висина најниже и највише куће у селу, нарочито последње.

Проматрач, који мерењу није вешт или нема справе за мерење, нека замоли инжињера, који у село послом долази, да то изврши. Инжињер се може при одредби висине послужити специјалном генералштабном картом (1:75000), на којој има у околини сваког села тачака чија је висина одређена.

3. Јесу ли куће сеоске и цело село на голој стени или на земљи (црници, глинуши, пескуши и т. д.)?

4. Да није село на месту, где бујан, виловити поток излази из планине? Је су ли куће на наносу тог потока? Засипа ли их поток и да ли се куће измештају услед тога?

5. Ако је село поред реке, плави ли га река сваке године или после неколико година?

6. Има ли шума око села? Како се зову? Колико су далеко од села?

7. Има ли много извора у селу и око села и јесу ли јаки? Пије ли се у селу изворска вода и са којих извора? Били могло бити село на том месту, да није тих извора? Имали бунара у селу?

II Тип села.

А

Је ли село подељено на крајеве или мале или џемате и како се зову? Колико су крајеви удаљени један од другог и да ли су растављени потоком или реком?

2. Има ли заселак[1]) уза-село и како се зове? Има ли тај заселак свога кмета? Да ли се и заселак дели на крајеве и како се зову?

3. Јесу ли поједине сеоске куће у крајевима у близу или су једна од друге удаљене и колико? Ако су куће сеоске раздалеко јесу ли збијене и у шор поређане бар поред друма, где су механе, дућани, ковачница, школа и црква? Од кад су се почеле те куће збијати.

[1]) У неким областима, на пр. у ужичком округу и ваљевској Подгорини зову и крајеве села засеоцима. Проматрач нека се не збуни овим питањима и нека каже да се село дели на засеоке (а не на крајеве и т. д.)

У селима где су куће једна од друге далеко (села разбијеног типа), важно је измерити одстојање бар између 3—4 сеоске куће. То се може учинити или мером од 10—20 метара, коју има скоро свака општинска власт, или корацима.

4. Колико има кућа у *појединим крајевима* било села било засеока?

5. Имају ли сви становници једнога краја једно или више презимена и која? Имају ли становници једнога краја исту славу или преславу?

6. Је ли било задруга у појединим крајевима села и има ли их још? Од колико су душа веће задруге?

Ова питања се тичу поглавито оних села у Србији, која су подељена на крајеве, који су један од другога удаљени, *а куће су у појединим крајевима или раздалеко или у близу*. У прву врсту т. ј. прави тип разбијених или раштрканих села спадају села целог ваљевског округа, горњи део подринског округа, крагујевачки, горњи, већи део подунавског округа, за тим ужички, руднички, део крушевачког округа (од западне Мораве на југу) и велики, западни део топличког округа. Осим тога као да има таквих села и по нишком округу. Ређа су села са крајевима, који су један од другога удаљени, а куће су у њима збијене, и таква су села у Власини и у врањском Поморављу.

По горњим питањима треба дакле поглавито испитивати села у побројаним крајевима Србије.

Б.

Села у осталим крајевима Србије ваља испитивати по овим питањима:

1. Ако су куће сеоске у близу, збијене, дели ли се и тада село на крајеве (и које) или не? Ако се дели, јесу ли крајеви сасвим један уз други или међу њима има неког размака и одређених граница? Колико је растојање између крајева?

2. Јесу ли куће у оваким селима без реда растурене или су тако поређане, да село има улице или шорове. Је ли само једна главна улица у селу (поред друма) или две, које се секу у облику крста или их је више?

В.

1. Особито је потребно проучити што више села око Црног Врха: и она са јагодинске и она са крагујевачке стране, за тим села на зап. и ист. страни Гледићких Планина (Самар, Тиква, Татарна), на левој и десној обали западне Мораве од Чукојевца до Крушевца, села око реке Расине и на северној и јужној страни Јастрепца. Поменути крајеви су међе између села са збијеним и растуреним кућама.

2. Може се и у крајевима, где су села са кућама, које су удаљене једна од друге, наћи село са збијеним кућама, и обрнуто. Такви су случајеви особито важни и код њих треба најпажљивије испитати положај села, порекло становништва, њихове задружне прилике и постанак села.

3. Поред поменута два главна типа села има их, која чине прелаз

и у којима су куће подаље једна од друге, али не онако далеко као у селима ужичког и рудничког округа или горњег Подриња. Најтеже је утврдити села овога *средњега*, прелазнога *типа*, и зато је потребно да проматрач, коме су позната села у ужичком или рудничком округу или у горњем Подрињу, каже, јесу ли куће у селу, које проучава, onолико далеко једна од друге као у поменутим крајевима. А у сваком случају потребно је измерити одстојања бар између неколико кућа. Осим тога, у оваквим случајевима ваља се обавестити, да јаче збијене куће не припадају једној породици, која се изделила? Да се у опште не могну у селу издвојити групе кућа, које су у ближе, и припадају разним породицама? Да овде није било раштркано село, па око његових кућа постајале нове, и тако се уметањем нових кућа између старих раштрканих развио овај средњи прелазни тип села?

4. Има села, у којима су неколико кућа у близу, друге су јако раштркане, треће су зближене. Оваких села има нарочито у ужичком округу. Њих испитивалац не може описати, ако се буде држао ових питања. Он из упустава треба да види само шта се тражи, а такво село може сасвим самостално описати. Нека увек каже и зашто су куће у једном крају села сасвим у близу, на другом зближене, а у трећем раштркане? Да није томе узрок земљиште? Да нису куће у близу услед груписаности а раштркане услед растурености имања појединих сељака?

5. Која су најмања села у околини и зову ли се у говору поселице?

III Кућа, двор и окућница.

Под двором се разуме кућа и све стаје које су око ње, а ограђене су заједничком оградом (леткама, тарабом, плотом или врљикама). Окућницу или поткућницу чине градина или башта, воћњак и забран, забел (брањевина, гај). У селима збијенога типа нема окућнице, често ни двора; код њих ваља одговорити само на она од следећих питања, која их се могу тицати.

1. Је ли у двору само једна кућа или постоји и гостинска кућа или конак или башкалук.

Је ли кућа у сред двора или на искрајку?

Од чега се граде сеоске куће (брвнаре, плетаре, од ћерпича, зидане од набоја)?

Како се зову поједини делови куће и чему служе?

Имају ли куће диванану или доксат?

Имају ли високе или ниске кровове?

Нарочиту пажњу ваља обратити на старе куће брвнаре, каквих још има у Шумадији, ужичком, ваљевском и подринском округу, и опширно их описати.

2. Каквих стаја има око куће и чему служе (вајат или клет, млекар или земник или изба, хлебна пећ, амбар или кош, чардак, качара, кошара, кочина, плевња, трло или гор или заметина, сушница или пушница и дрвљаник или дрвник)?

Ваља обратити пажњу, да нема око куће и каквих других зграда осим поменутих; како се зову, чему служе?

Јесу ли те зграде у истој огради са кућом, у двору?

Какав је распоред тих стаја у двору?

3. Има ли око куће окућница и из чега се састоји.

4. Служе ли плевње (плеваре) само за смештање сламе, шаше и сена или се у њима и стока држи?

Јесу ли плевње у двору или су све сеоске плевње заједно изван села? Ако је последњи случај бави ли се који члан породице дуже код плевњи и шта тамо ради?

IV *Појате или станарнице* (станови, стајнице, салаши, бачије), *колибе пивнице.*

1. Имају ли сељаци своје *појате* (источна Србија и нови крајеви) *или станарнице* (зап. Србија); на ком су месту и колико је оно удаљене од села?

Има ли појату свака сеоска кућа? Има ли сељака или сеоских кућа, које имају две или више појата или станарница? Колико појата има цело село?

Помештају ли се појате и зашто?

Од чега се граде појате и шта има око њих (трла, справе за бућкање и т. д.):

Ко се од чланова породице бави код појата или станарница, колико времена шта ради?

2. Има ли у околини црновуначких појата и на којим местима? Колико има Црновунаца, (Ашана Карагуна, Куцовлаха, Грка, Аромуна) и колика су им стада? Праве ли качкаваљ или продају млеко другима? Коме продају своје производе (сир, масло, вуну, овце)? Колико се времена задржавају на тим местима? Долазе ли одавно на места, на којима су сада? Куда слазе преко зиме?

Ваља или посетити или распитивањем сазнати за сва места, на којима има Црновунаца или их је било.

3. Имају ли сељаци колибе (салаше) у пољу, од чега се граде, на што служе, колико времена и ко проводи у њима?

4. Какве су то зградице куће и чему служе? Какве су то зграде кулаче (ужички округ)?

Има ли село пивнице (или земнице)? Која села у околини имају пивнице? Колико их имају поједина села? Кад се и колико сељаци у њима баве? Јесу ли пивнице у виноградима или изван њих? Како зову групе од пивница (пољане у Жупи)? Има ли уз пивнице кућица грејалица?

V *Приче и тумачења о именима села, заселака и њихових крајева.*

1. Има ли прича, којом се тумачи име села, засеока или крајева?

Да нису досељеници, који су засновали село, и име му дали по селу из кога су они?

2. Да крајеви села немају име по брду, коси или уопште по месту на којем су?

Да крајеви немају имена по занимању (садашњем или пређашњем већине становника (на пр. качарска, гочобијска, ћурчијска, мутавџијска мала и т. д.).

Да се не зову по имену места или области оних, који су их населили?

3. Да ли се заселак или село звало кад год другчије и како се звало, и да ли се зна кад је то име промењено, и зашто?

VI *Порекло становништва, постанак села, измештање села, селишта, сашоравање.*

А.

1. Шта причају стари, поуздани људи о пореклу свом и осталих сељака? Одакле су се доселили и кад? Зашто су се кренули из свог старог места? Колико их је било?

Је ли тада већ било села или су га они засновали?

Ако су га они засновали, онда како је доцније расло село: или само прираштајем (намножавањем) становништва или и досељавањем и одакле?

Који су крајеви села старији, који новији? Ако су их доселили досељеници из разних области, онда који су које крајеве населили?

Да ли досељеници из једне области имају исту славу и коју? Коју славу славе досељеници, који су дошли из појединих области изван Србије (на пр. досељеници из Дробњака, од охридског краја и т. д.).

Има ли цело село исту славу? Има ли заселак исту славу, коју и село? Или заселак и поједини крајеви села имају различне славе и које? Откуда то?

Има два различна начина, по којима се кретало и креће становништво у Србији и из околних земаља у Србију. Њих треба имати у виду при распитивању о пореклу становништва и о постанку села досељавањем, и зато на њих нарочито скрећемо пажњу проматрача.

Један је процес природан који се одавно и стално врши, а то је постепено, неприметно *слажење са виших крајева* Србије и ниже, питомије и у новије време (од ослобођења Србије а у неколико и пређе) и сигурније и досељавање из околних српских земаља. Услед овог тихог процеса слазе поглавито појединци и поједине породице. Такви су многи досељеници зап. Србије, који су пореклом из Херцеговине, сеничког краја (Пештери), Босне и Старог Влаха. Они већином улазе у састав становништва села, која постоје, ретко оснивају нове крајеве или села. Основали они ново село или не, проматрач треба на њих да обрати нарочиту пажњу и да се пажљивим распитивањем обавести, колико има у селу породица, које су се овим начином доселиле.

Од много су већег значаја за постанак села, и за јачање старих села и уопште за насељавање Србије оне сеобе, које су наступале услед ратова, буна или других каквих већих незгода у окол-

ним српским земљама Таким је начином постао велики број села, и то у западној Србији досељавањем Херцеговаца, Босанаца и Црногораца, негде и Свррљижана (околина Београда), а у ист. и јужној Србији досељавањем Косоваца, Знепољаца, Пчињана и т. д.

Проматрач треба да се обавести, којим су од ова два начина постали или се увећали крај, заселак, село. Ни за једно питање не треба више пажње него за ово, и испитивалац треба да јави оно, што је најпоузданије, пошто буде о досељивању више пута и од разних људи слушао.

2. Да није неко село постало од другога старијег и великог села у близини?

Услед чега су се оделили становници из тога већег села и населили овде?

Да нису биле далеко појате, трла и њиве, па су се због тога одвојили од старог села и засновали ново? Је ли онда ново село на месту, где су биле појате, трла и т. д. матице, т. ј. тог старог села?

Или је услед пренасељености старога села (матице села) било мало потребног простора? У том случају зашто су сељаци изабрали место, на коме су, за ново село?

Или је услед неких других узрока одсељавањем постало ново село од матице села?

3. Да није из засеока постало село? Услед чега и кад?

4. Да није које село постало из опалих, старих рударских насеља?

5. Има ли села, насталих из манастирских насеља или пркњавора? Кад се и како то збило? Да није село на манастирском метоху? Како је и услед чега оно постало?

6. Која су села постала из читлука или чифлика? Кад и како?

7. Има ли крајева, заселака или села, која су постала услед тога, што се задруга изделила?

За овакве случајеве, који су вероватни, а немамо за њих потврде, ваља распитивати, нарочито у ужичком и рудничком округу и у горњем Подрињу, где постоји тежња, да куће буду што даље а има и великих задруга, које се деле. Ваља дакле распитивати: има ли случајева, да је неки члан подељене задруге заградио кућу на имању, далеко од села, и да је на том месту временом постао или крај или заселак или село.

Како село мисли о том првом исељенику, који је подигао кућу далеко од села? За што је он то урадио?

8. Ако се зна, да је једно село постало од другог (ма на који начин) или да у близини има село са истим главним именом, колико су онда удаљена једна од другог?

Б.

1. Има ли у околини селишта или старих селишта? На ком су месту и колико удаљена од данашњих, најближих села? Има ли на њима још остатака старијег насеља? Шта се прича о тим селиштима?

Особиту пажњу ваља обратити на селишта поред старих друмова и старих граница Србије, јер их ту има највише.

2. Да није село са данашњег селишта измештено услед поплаве или других природних узрока?

Да није измештено услед болести (н. пр. чуме)?

Да није село расељено наредбом власти?

Оваквих ће случајева бити у Мачви, утицајем кнеза Милоша и по осталим, нарочито планинским крајевима Србије. Ваља обратити пажњу и на новија сапоравања и селишта, која су услед тога постала.

3. Је ли приликом помештања постало опет једно село, а њихова места прозвата селиштима?

4. Да није на селишту било турско насеље?

VII. *Занимање становништва.*

1. О чему се село више бави, о сточарству или о земљорадњи?

Који је производ сеоског рада најпознатији?

Баве ли се сељаци још о чему осим о сточарству и земљорадњи? Има ли на пример међу њима каменорезаца, мајстора (дунђера, зидара), дрводеља, мутавџија и т. д.?

Има ли дућанџија у селу? Поред свог главног занимања да ли раде и земљу?

2. Иду ли сељаци у печалбу или аргатовање? Ко иде и колико их иде?

Колико траје време једне печалбе или стоја (кад полазе и кад се враћају)?

Куда иду у печалбу?

Каквим се занатом баве (ћерамиџије, колари, дунђери и т. д.)?

Колико једна глава заради у печалби?

3. Има ли уза село цигански крај? Је ли у селу или је подаље? Јесу ли то влашки или турски Цигани? Којим језиком говоре? О чему се баве (коритари свирачи и т. д.)?

Има ли целих села циганских? Којих Цигана? О чему се баве?

Микроби и учестане електричне струје*)

(НОВ НАЧИН ЛЕЧЕЊА)

Микроби су на дневном реду: само се они испитују, и о њима се свуда говори. Како нису често већи од милионитог дела милиметра, они су и невидљиви за наше око. Мало нешто веће видимо под микроскопом, покушавамо да их култивишемо да бисмо их уништили.

* Овај је чланак изишао у најновијој свесци француског часописа Revue des Revues. Писац је Georges Brunel.

Но и у једном и у другом случају, они нам се показују својом преко мере јаком вируленцијом и без сваке сумње по мишљењу свију, од велике су сметње а често и несреће по бедни род људски.

Медицина води против њих огорчен рат, а хигијена се стара да их угуши у клици и стане на пут њихову распростирању. Само помоћу добро схваћене хигијене ми ћемо бити у стању да ослободимо наше слузокоже и наше мишиће од тих, можда безазлених али без сумње шкодљивих, вибриона.

*
* *

У општинском већу, *Paul Hraus* саопштио је веома интересно извешће *Д-ра Шантмес*-а о инфекциозним болестима, које су лечене у 29. бастиону. Беше нађен нови микроб еризипела (црвеног ветра). Тај бескрајње мали микроб, назван стрептококус, био је узрок еризипелу, панарицијум-у (пришту), флегмони и ангини.

Помоћу Пастерова метода успело се да се он изолује, анализше, проучи и одреди, па, најзад да се нађе и средство, којим ће се моћи уништити. У институту Пастерову већ од дужег времена испитује се и праве се опити, али се радило посве дискретно. Оно што се десило Коху још је живо у памети научара, па се, с правом, није хтело понављати.

Стрептококус је изванредно јаке вируленције. Нарочито употребљени серум да се он сузбије мора се брижљиво радити, а за његово справљање потребно је бар годину дана. Ово су лекари, који су експериментисали са новим серумом: *Dr. Chantemesse, Pozzi, Semestre* и *Dieulafoy. Dr. Марморек* радио је у Трусо-у са хиљадама болесника и потпуно је задовољан ресултатима које је тамо постигао.

Од 25. децембра 1894. до 25 децембра 1895. лечено је у бастиону од еризипела 1025 лица, од којих је умрло 34. Смртност износи 3·22°|₀.

Разлажући тај број, према лечењу болесника, добива се код:

Обичног лечења, чисто симптоматичног, 145 болесника, 5 смртних случајева; смртност: 3·45 |₀.

Систематског метода лечења хладним купатилима (употребљено је 2600 купатила, ноћу и дању), 409 болесника, 16 смртних случајева; смртност 3·91°|₀.

Целокупан број лечених, по обадвема методама, износи: 554 болесника, 21 смртни случај; смртност 3·79°|₀.

Лечење серумом против стрептококуса: 1. серумом са превентивном јачином 1 : 7000 : 297 болесника, 5 смртних случајева; смртност 1·70°₀ 2. серумом са превентивном јачином 1 : 2000 : 107 болесника, 7 смртних случајева; смртност 6·54°₀: 3. најјачим серумом, са превентивном јачином 1 : 3000 : 97 болесника, 1 смртни случај: смртност 1·03°|₀.

Целокупни број лечених серумом: 501, смртних случајева 13, смртност 2·59°₀.

Искључни начин лечења серотерапијом дао је много већу сразмеру излечених но лечење по старим методима. Разлика је 1·20%.

А Dr. *Шантмес* држи, да број смртности може бити и мањи, ако се ради са јачим серумом.

Ово су дејства, која се добивају при употреби серума: За 24 сата црвенило, затеченост и болови смање се, перутање се убрза. Опште стање се побољша. Већ неколико часова после убризгавања инјекције болесник се осећа знатно боље. Нервозне узнемирености нестаје, грозница попушта, а ретко кад траје још два три дана.

Пулс је ређи и јачи. „Никад нисам могао констатовати, вели *Шантмес*, неповољно дејство на јачину, брзину и правилност пулса била."

Обична доза серума, која је потребна да се еризипел излечи варира између 20 и 40 кубних сантиметара.

Ето, у томе је, на највећу срећу болесника, тријумф доктрина и теорија Пастерових. Још се можемо надати, да метод није дао све, што се од њега ишчекивало и да ће под вештом управом *Дикло*-а и *Ру*-а достојних следбеника учитељевих, неуморни научари, који у институту траже лека противу болести што сатиру наш род, и даље богатити медицинску терапију новим средствима за лечење; да ће модерна наука славити своју коначну победу над контагиозним и инфекционим болестима, тражећи по најзабаченијим кутовима *њихових* јазбина патогене животињице, који се, како изгледа, титрају нашим напорима и смеју нашим лековима. Ми држимо да неће још дуго трајати и ми ћемо моћи објавити откриће фтизичког микроба: микроба, који је на сваки начин најштетнији и најраспрострањенији по анималним ћелијама.

* * *

Као што се види, болести које виде свој постанак од микроба, могу се ослабити убризгавањима серумом. Но и ако смо у стању у многобројним случајевима беснила, дифтерије и еризипела потпуно констатовати дејство серума, ако се прати код болесника успех лека ми ни данас још не знамо сáм процес, другим речима начин којим иструје и уништава, предохрањујући продукт, микробску клицу.

Неки лекари мисле, да су ти лекови, којима се у недостатку чега бољег, служимо, нешто још најгоре, и да је пут којим треба да идемо и изглед на бољу будућност у електричним струјама, које су у стању да сатру све, мање или више, отровне животињице, што кипте у нашем организму.

Д-р д' Арзонвал, професор у Колеж де Франс, држи се у својим студијама тога правца, те је на тај начин дошао до веома важних резултата, које износимо нашим читаоцима не улазећи у појединости више но што за сада допушта испитивање у лабаратоару.

Човечје тело прима утиске само од неких појава. За светлост, човечје око види само вибрације, које имају између 485 и 710 трилиона

вибрација у секунду; за звук, наше уво прима утиснуте само од вибрација од 70 до 80.000 у секунду; исто тако, дакле, постоји и за електричне струје извесна граница, преко које и најјаче струје немају више утицаја на наш организам и пролазе га исто тако лако као што сунчани зрак пролази кроз стакло или *X* — зрак кроз даску од дрвета.

На тај начин сувише јака струја може да уништи веома учестане наизменичне струје, као год што оне, што их мало час показасмо, не дејствују више на наше нерве.

Д-р д' *Арзонвал* (*d'Arsonval*) пуштајући, дакле, јако учестане струје у крв, у којој су били токсини — тако се зове одлучена материја микроба — констатовао је, да отровност тих токсина беше знатно ослабљена, ако не сасвим уништена. Неки од ових токсина постајаху, после електрисања, маје (*vaccins*) за имунизацију (предохрану).

Било би, дакле целисходно да се такве струје пусте и кроз само тело болесника, како би се уништила вируленција (отровност) микроба, а они сами преобразили у благотворне чиниоце. Како је човечје тело неосетљиво за такве струје, оно никако не би отежало ни њихово пролажење кроз њ, а сами токсини би се толико преобразили, да би, по општем правилу овога света, сатирали организме, из којих су произишли!

*
* *

Да речемо коју о соленоидима. Сама реч показује да је то спирала у облику цеви (*solen* цев и *eidos*, облик, вид). Соленоиди играју дакле веома занимљиву улогу код електрицитета. Ако се у какав соленоид намести други такав, и пусти, било у један или други, струја, која се прекине да се опет обнови и тако непрестано даље, образоваће се у другом соленоиду засебна струја или индукциона струја, која ће бити у толико јача у колико буде више и финијих завојака. На том основу, кога је открио *Faraday*, конструисан је електрични калем (апарат), који носи име свога творца: *Ruhmkorff*.

Тај апарат, који се ставља у акцију помоћу струје што долази од стуба или акумулатора, састављен је из једног дрвеног калема, чији је центар испуњен свежњем жица од меког гвожђа, о који се подупире један чекић на федеру (опрузи): то је *прекидач* (*interrupteur*). Око калема обвијена је јака бакарна жица од 20 до 50 метара дужине, према величини калема. Кроз ту жицу, која образује *индуктор* (индукциони апарат), пролази струја. Око ове жице мeће се каква изолишућа материја као што је стакло, гутаперка, а око ове обмота се, обично, врло фина и веома дугачка бакарна жица. На неким калемима (апаратима) има до 100 километара жице!

Све је то покривено каквом изолишућом материјом. Кад струја прође, чекић, *прекидач*, привуче централни свежањ, но чим га овај додирне струја престаје и федер (опруга) се враћа натраг и у том тре-

путку је струја обновљена чекић је по нова привучен и тако непрестано даље. Ова направа, као што јој показује само име, прекида стално индукциону струју. Ова струја ради, дакле, само у крајњим тренуцима, т. ј. кад почне и кад се свршава.

У колико је *учестаност* (фреквенција) прекида већа (бржа) у толико је струја енергичнија. Велики физичари *Hertz*, *Tesla*, *Elihu Thomson* успели су нарочитим апаратима да добију *милион таквих фреквенција* у секунду.

Д-р д' Арзонвал испитао је физиолошке особине таквих осцилишућих струја са кратким размацима: *Оне су без утицаја* акције на наш организам, као што смо пре тога видели.

Сем тога ако ставимо какво лице у неки велики соленоид, са електричном лампом у руци, лампа ће се запалити кад струја прође.

Неки лекари су мишљења, да такав соленоид може бити терапевтично средство за обнављање (регенерацију) ћелија.

Код сувишне дебљине (*Obesitas*) исхрана се ћелија врши анормално, сало их преплави. Код реуматизма, гастралгије, ћелије, на против, атрофирају, њихова је исхрана ослабљена. Ако се, дакле, подвргну оба ова крајња случаја, а то може изгледати парадоксно, индукционим струјама, оба ће бити излечена. Акцијом струје постају ћелије целисходније у својим функцијама, оне се почну исхрањивати нормално и правилно, те на тај начин, сувише дебели опадају а реуматичари добивају у тежини.

И тако, дакле, електрицитет, који нам чини иначе толике услуге, биће нам од користи у још једном правцу. О успеху у том погледу не сумња се већ од неколико година. Кад је могао бити употребљен за све наше домаће потребе, моћи ће, донекле послужити и у цељи лечења и продужења наше егзистенције. И чему се треба више дивити у свему томе: да ли природним силама, обилно и тако разноврсно растуреним по целој природи или научењачком генију, који изналази њихове мистериозне појаве, успева да заповеда њима, да их вештачки репродукује и упитоми на велику срећу нас свију? Наше је мишљење на страни последњих.

Београд.

Д-р Ђ. Ј. Ђ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

И наша штампа, која иначе регистује спољне догађаје тек да се одужи својој новинарској савести, била је врло вредна у бележењу најмањих детаља из — доиста — величанствене свечаности крунисања руског самодршца, словенскога цара, Николе II. Читаоци, који нису из прве руке у великим европским листовима читали извештаје, читали су их бар из друге као „оригиналне“ телеграме тим и тим новинама, разуме се преведене и прештампане. Тек се вас читалачки свет, који се интересује и вансрпском политиком, упознао с истом свечаности и створио себи, сваки према својој машти и образовању, извесну слику о њој, и ми немамо потребе да репетирамо већ познато. Не стојећи под непосредним утисцима свечаности лакше нам је да хладније размислимо о значају њену. Резиме свега суђења и размишљања кратак је: свачаност ова има своју не само тренутну вредност са своје помпезности, која престаје чим се радозналост задовољи, већ и свој политички значај. Она нам казује: силу и моћ Русије и њен превалентни положај у свету, а а не само у Европи. Овом приликом званична Европа утркивала се да покаже колико јој — и ако не на срцу а оно — у интересу лежи да се уброји у ред руских пријатеља. Европа је била достојно заступљена у Москви, а тако исто и Азија почевши од колевке прастаре културе — Кине, до патријархалних канова Бохаре и Киве, господара припитомљених — дивљих поданика централне Азије. Одзив европске штампе о овој свечаности као и прослављање 14. маја, у многим престоницама Европе, сјај и богаство Русије, стабилност унутрашња, која се огледа у помиловању политичких кривaца, економни и финансијски полет руски, који се очито доказује смањивањем порезе на земљиште и др. олакшицама, — све су то елементи, који и невољно, у души, ма и противника Русије, стварају импозантну слику моћи и величине њене. Ни она жалосна епизода на ходинском пољу не може да поремети ове утиске, ма да би противници руски радо надовезали на то своје свесно погрешне резоне о ниској култури Русије, као да би њен спољни углед био подигнут на штету унутарњег развића! Као да се то, што се десило на ходинском пољу, где је близу по милиона људи било,? не би могло де-

сити и у свакој великој престоници, те дакле све ово нема никакве везе с образованошћу или необразованошћу масе већ с полицијском смотреношћу и несмотреношћу. — Ну овај политички значај свечаности има и своју моралну страну за нас Словене. То је за нас, потиштене тешким приликама, једна врста моралне сатисфакције нашој раси, да и пријатељи и непријатељи, немајући куд, признају надмоћност једне словенске државе, која нам, оправдано, подгрева наде: да се и ми отресемо туторских стега и дахнемо слободним дахом.

Одмах по хронолошком реду, и ако не по значају, од факата и догађаја политичког карактера, долази отварање аустро-угарских делегација у Буда-Пешти. Овогодишња сесија делегација била је у толико интересна што је један нов актер у дипломацији имао да обележи правац своје политике. Гроф Голуховски продужио је политику свога претходника грофа Калнокија, али је она, напустивши досадањи више резервисани и посматралачки положај, под њим постала гипкија и покретљивија. Аустријској дипломацији припада заслуга иницијативе у јерменском питању и обелодањеном факту, да су све велике силе једнодушном жељом обузете да се status quo на Балкану и Оријенту одржи. С тога се с интересом читао експозе грофа Голуховског, који је прочитан 28-ог маја у делегацијама. Не може се потужити да његов експозе пати од дипломатске неискрености да каже пола а не целу мисао и само део истине. Гроф Голуховски бео је доста отворен: нарочито према нама. Експозеом његовом бавила се наша штампа — и садржина његова позната је, те такође немамо потребе да је понова излажемо. Онаква пак оцена политичких прилика у Србији није нова. Нова је само стилизација, а суд је онакав исти кад год су спољни односи наши били неповољни Аустро-Угарској. И пошто је једина аустрофилска странка превукла један „штрих“ преко своје прошлости и једним спасоносним скоком ускочила у русофилски табор, у толико је суд аустроугарског министра спољних послова испао оштрији. Једино место о нама где бисмо могли и дати зар грофу Голуховском за право, то је оно о нашим партијским трзавицама и и разорним последицама њеним. Овде нам пада на памет оно Шилерово Ich bin besser als mein Ruf! Без сумње да није онолико и онако зло у нас колико је извикано да је! У осталом наша штампа а нарочито органи наших странака заузели су скоро исто гледиште према овим оценама грофа Голуховског. Нашим читаоцима је пак познато што је наша штампа о томе писала.

Ну сем Србије и Бугарска је имала да осети гнев грофа Голуховског. С доста зајedљивости оставља он Бугарима на вољу да се наслађују зрацима источне зоре или западнога сунца, правећи тиме алузију на познате речи кнеза Фердинанда. И док кроз ове редове о Србији и Бугарској провирује срџба, дотле се с пуно куртоазије обраћа гроф ка Русији, напомињући да ће она код Аустрије наћи на безусловну помоћ у свему, докле год се буде држала политике status quo. „Јер за чим смо другим ми годинама и годинама тежили? Ни за чим другим до за кон-

солидовањем стања на оријенту која су уговорима створена, за одржањем Турске, за независношћу, јачањем и слободним развијањем појединих балканских држава и добрим односима према њима и напослетку да се искључи предоминирајући утицај ма које велике силе на штету и рачун осталих.“ Да је пак утицај Русије на Балкану за сада предоминирајући, о томе не може бити сумње, а ово баш неће Аустрија. Како је онда могућно пријатељство с Русијом? Тај нам парадокси гроф Голуховски није објаснио. Свакако ће одговор на то бити у — величини и моћи данашње Русије. — Према другој групи европских држава и државица сасвим су други односи Аустро-Угарске Они су пријатељски. Румунија је добила похвалницу, Италија кондоленцију за Аду-у, а говорећи о Немачкој гроф се потпунце исцрпао у изразима пријатељства и оданости. На питање младоческог посланика Крамаржа: да ли је тројни савез обновљен, гроф Голуховски одговорио је да није ни имало потребе обнављати га, пошто је рок протекао кад се могао отказати а нико га није отказао, дакле — постоји онако исто као и до сада.

Оно што је експозе за грофа Голуховскога за целокупну спољну политику Аустро-Угарске то је у маломе био говор управника Босне, Вен. Калаја, за Аустрију на Балкану. Подстакнут опет Чесима, Калаји се ограничио не само на прост одговор, но је његов говор био једна врста енунцијације Аустро-Угарске владе о положају њену у Босни. Поред других балканских држава, које смо до сада познавали, имамо сада још једну нову — Аустро-угарску. Како пак Аустро-Угарска жели самосталност и слободан развитак балканских држава, и она је сада једна од њих то не можемо више да сумњамо у истинитост овог тврђења. Разуме се да је онда и потпуно разумљива она категорична изјава Калајева: да аустриска војска у Босни не чува Босну већ Аустро-Угарску, границе монархије! Ове одлучне речи на нашу, српску, адресу управљене хтеле би да нам кажу: нема Босне за вас! Но оне имају и другу важност; оне звоне као год и реч: „анексија.“ Босна је аустријска! И то је онда status quo! — Ми немамо разлога да посумњамо, да се у Аустријским државничким круговима друкче мисли о Босни до онако како је Калаји изјавио Разуме се да ми Срби другчије мислимо о томе него Калаји и време ће имати да каже чије је мишљење било правилније и правичније. Ми не сумњамо у победу идеје националне.

Кад смо овде код суседне нам монархије, не можемо је оставити а да не региструјемо још и један факат из њеног унутарњег политичког живота али не без значаја и по спољне односе. Читаоцима без сумње је позната победа антисемита при општинским изборима у Бечу. Пошто су антисемити три пута победили на изборима за одборнике и кметове у бечкој општини, влада је а и они су попустили, те је вођ њихов др. Лугер изабран за вицебиргемајстера. Vereinigte deutsche Linke немачка либерална странка, најмногобројнија у аустријском парламенту, која врло много својих чланова Јевреја броји, била је упрепашћена оваквим поступањем владе Баденијеве, коју је она одсудно помагала у борби про-

тиву антисемита. Што је влада сада признала победу антисемита и тако рећи пактирала с њима то је био последњи удар либералној странци. Напустивши права либерална начела, поставши опортунистичка час с овим час с оним, она је још одавна стала на ровито земљиште, да би се могла на ногама уздржати од оваквог удара. И процес распадања у велико се врши. Многи виђени чланови су је напустили формалним изјавама, а њен вођ учинио је то још пре годину дана. Ми не одобравамо да мржња према једном реду људи или раси може бити програм једне странке, али се морамо радовати овој победи антисемитизма. Њоме су Маџари изгубили једног моћног савезника и остају им једини Пољаци. Судбина Словена свакако ће бити лакша што нестаје једне спекулативне групе људи — аустријских либерала, и што Маџари губе један јак ослонац. Антисемити, по нашем уверењу, имају једину паметну тачку: што помажу Словене и племена, која трпе од Маџара.

Други члан тројнога савеза Италија прикупља се и опоравља од пораза код Адуе. И ако мир с краљем Менеликом није закључен, ипак је генерал Балдисера већи део војске послао натраг у Италију. Остало је само толико, колико је потребно за посаду колоније Еритреје; остала освојења, област Тигре, потпуно су напуштена тако, да је река Мареб сада допста граница италијанска у Африци. Та посада толико је малена, да би једва могла очувати и колонију, ако би доиста Абисинци под рас Алулом, као што се проносе гласови, упали у Еритреју. Тада би Талијани стајали пред новом, још грознијом несрећом него што је битка код Адуе; јер не би било више ни реке Мареба да би се до ње могло што напуштати. Узгред буди речено, да је генерал Баратијери ослобођен од војног суда у Масови за кривицу у поразу код Адуе. Ништа се није могло доказати до само то, да генерал није био никакав таленат, и дакле да није био дорастао своме позиву. Разуме се да је јавно мњење раздражено овим фактом. Генерал се користио одмах својом слободом и већ се налази у Тријенту, у кругу своје породице.

Турска је и за овај мах земља која задаје највише бриге европској дипломатији и нуди највише штофа европској журналистици. У њој су на дневном реду устанци. Ако се угаси на једном крају а оно букне на другом. За овај мах су се постарали Друзи и Крићани да прекину ову политичку монотонију. Крит је од ва када био незалечива рана на изнемоглом организму Турске. Имајући морем отворен саобраћај на све стране, политичка свест у Крићана стоји далеко изнад турских институција, којима они по судбини својој дугују покорност. Отуда непрестани протести њихови почевши од устанка крићанског 1866—69 год. па до данас. Конвенцијом халенском углављеном 1878 године гарантоване су Криту извесне реформе од којих су најважније ове: да се за гувернера поставља хришћанин, да се жандармерија регрутује и од хришћана и да се редовно сазива народна скупштина. Међу тим од свега тога није ништа било. За гувернера бивао је и даље постављан мухамеданац; народно представништво јављало се као комета кад и тад:

а што је најгоре, разноликим репресивним мерама смањивао се број грчког становништва да прети опасност да острво изгуби са свим грчки карактер. Клица за незадовољство бивало је увек и сувише, да није ништа чудно што је прошлог месеца дошло до праве туче и устанка у Канеји. Турци су масакрирали хришћане и изгледало је да ће се поновити јермениски ужаси. Многи су у овом критском устанку гледали дело енглеско, као да би хтели Енглези да окупирају сву пажњу Русије балканским стварима, те да нема времена да покреће египатско питање, како се утврдо мислило да ће одмах, по крунисању у Москви, Француска и Русија то учинити. Међу тим је више вероватно да је устанак по себи дошао, јер се Енглеска у заједничком кораку великих сила у овом питању не одваја од њих.

И за овај заједнички корак великих сила као да заслуга иницијативе припада Аустро-Угарској. Њен посланик у Цариграду, барон Каличе, највише је аудијенција имао код султана, и као да је он формулисао заједничку ноту. Велике силе траже сада од Порте да конвенција од Халепа постане дело, да се обећане реформе доиста изведу Порта је канда на то пристала и наредила команданту војске на острву Криту да за 17 сазове народну скупштину. Међутим Крићани слабо верују и реформама, те траже такве уступке, које мучно да ће Порта одобрити. Један од њихових захтева и тај је: да острво добије своју аутономну царину. Своје саплеменике помажу и морално и материјално Грци из краљевине Грчке. Званична Грчка држи се пак резервисано са платонским симпатијама према устанку имајући пред очима искуство од 1886. да се није шалити с једнодушношћу великих сила! Ако пак Крићани, и поред попустљивости портине, не хтедну били да пристану на уступке, то најмање носи одговорност Турска за овај мах. Турска се приклонила пред једнодушном акцијом страних сила и њој не спада на терет непомирљивост.

Далеко су мања опасност за Турску имагинирани устанци у Маћедонији, који би требали да подстакну маћедонски комитети у Бугарској. Влада бугарска сада је далеко више обазривија и строжа према њима, те је невероватно да ће она моћи искупити чете за устанак у Македонију. Тако ће и ове године интегритет Турске бити очуван. А за даље? Ко то зна!

— Љ. —

СВЕЧАНИ СКУП АКАДЕМИЈЕ НАУКА

Свечани скуп Академије Наука био је у част доласка *Николе I.* кнеза црногорскога, на Видов дан, 15. јуна о. г., и на њему је изабрани Академик, *Јован Јовановић — Змај*, прочитао своју академску приступну беседу.

Скуп је био заказан у дворници Народне Скупштине, која је за ову прилику била нарочито спремљена. Већ пре четири часа дворана је била пуна нарочито позваних гостију. У четири часа дођоше: српска влада, пратиоци црногорскога кнеза митрополит Михаило и нишки владика Иноћентије, а одмах после тога ступише у дворницу Њ. В. Краљ Александар и Њ. В. кнез Никола. И академици и гости поздравише владаре усклицима: *Живели!* а председник Академије, *Милан Ђ. Милићевић*, овако их поздрави:

„Ваше Величанство, краљу заштитниче!

Ваше Височанство, кнеже песниче!

Научни трудбеници захвални су, кад им владаоци земаљски стварају могућност, кад им дају заштиту, да се слободно, по својој вољи, могу одавати мисаоним радовима; да могу, проучавајући земљину утробу и природне појаве, обелодањивати васељенске законе, и стављати на услугу људма дотле незнане снаге и користи; да могу, у царству мисли све слободно испитујући, дизати се до недостижности; да могу ужижући свећицу по свећицу, разгонити мрак са тамних места у давној прошлости, и најпосле, да могу, негујући лепоту у речи, звуку и облику, оплемењивати најлепшу страну човекова бића. А кад још дочекају да под слеме њихове смерне радионице да у средину њину, собом ступе светле крунисане главе, прослављени вођи народа свога, онда се из њихових раздраганих срца сам отима узвик: Да сте нам добро дошли, краљу заштитниче! Да сте нам добро дошли, кнеже песниче! Знаменита похода ова нама, Академицима, велика је част и голема радост, а пошта, која се њом указује припада науци, мудрости, — оној, којом цареви царују и владаоци постављају правду; оној, којој смо ми тек слабачки посленици. Нека Вам је зато вазда хвала и слава!“

После тога је председник умолио секретара *Жујовића*, да прочита писмо новога дописнога члана наше Академије Наука, добро познатога научника, сада француског министра просвете, *Алфреда Рамбо*-а. Рамбо топло захваљује Академицима на одликовању, за њега веома ласкаву.

Сад је председник Академије опет узео реч:

„Господо Академици

Данас имамо да примимо у своју средину новога изабраника, Dr Јована Јовановића — Змаја.

Скоро ће бити пола века од када је у српској књизи одјекнула прва песма Јована Јовановића, и данас је Змајево име знано и поштовано у сваком месту, где се српски чита, где се српски пева. Песме Змајеве и многобројне су и разноврсне: неке су самоникле, а неке из туђих препеване, тек су и једне и друге право миље Србину читаоцу. Али оно што је у њима лепота над лепотама, оно што Змају даје тако одлично место међу песницима — тим дивним чедима мајке природе — јесу и остају његове *дечје песме*, у којима је он надмашио све претходнике и све вршњаке своје. Прави песник свакад изобилује овим даровима: високим божанским надахнућем и одабраним беспрекорним обликом. Надахнуће је душа песникову спеву, а облик: стих, стопа, ритам, одећа су, у којој се та душа може јављати вавек свежа и мила. Никакав прозни састав, ма колико богат својом садржином и ма како леп својим склопом, не може толико утицати на слушаоце, нити се даје тако брзо примити, ни тако дуго памтити, као срећно сложени надахнути стихови даровита песника. Идеје, које желите разаслати и у ширину међу савременике, и у даљину међу потомке, облачите у рухо песмано, сложите их у одабране, складне стихове, па не сумњајте о дужини њихова века. Потврду за све то ми имамо у досадашњим безбројним песмама поштованога нашега изабраника, кога сад молимо да изволи заузети место и примити реч.“

Нови Академик ступи на говорницу. Прво се одговорио, што ће бити кратак: располагао је малим размаком времена, а и председништво Академије га је умолило, да буде кратак, те је он нашао за добро, да за ову прилику спреми песму, коју је још раније био засновао према некој народној песми коју је слушао у свом детињству. И пошто је сад ту песму, *Марко Краљевић и троглав Арапин*, прочитао, сви су Академика песника поздравили усхићеним клицањем.

Председник пак Милићевић опет је узео реч:

„Господо Академици,

У овај свечани, у овај историјски тренутак ја не могу прећутати једну ретку срећу нашега песника. На глас да се српска војска приближује Косову, Змајева је вила покликнула:

„Са Авале, са Ловћена,
Једна труба труби,

Авала се приближује,
Да Ловћен пољуби!

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

Ако ј' санак, леп је санак,
Свет нек му се диви,
Векови нам већ дугују,
Да тај сан оживи!

А тај је санак данас јава: Два узвишена владаоца од две сестринске државе, ето, братски седе један уз другога, и пред њиховим светлим лицима песник Змај ступа у Српску Краљевску Академију! Проглашавајући ту срећну јаву, ја молим новога Академика, да изволи уз наша срдачна честитања примити и ову диплому!"

И преда му диплому Академије Наука. После су новоме Академику честитали обадва владара, Академици и многи гости, чиме је и скуп завршен.

Жив.

КЊИЖЕВНОСТ

О ЧЕМ ЈЕ ПЕВАО ЉУБОМИР П. НЕНАДОВИЋ

Наумили смо изнети анализу песама Љубомира П. Ненадовића.

Садржина његових песама разноврсна је.

Спевови се њихни тичу или *песништва и песника у опште*, те се у њима казује, какав је песнички позив, или се тичу *самога песника*, те у њима он излаже своје мисли и осећаје о самоме себи, као песнику и човеку. Даље, спевови се тичу *природе*, где се она описује; где се казује, како се јавља пролеће, како постаје роса или какве природне лепоте срећни пастир ужива; где се песник прашта с природним лепотама дотичнога предела или где прати судбу места, закаснело пролеће, или где слика зорино рађање, дивоте дотичне реке, размишља о мору и прошлости његовој или о постању и крају свега у природи. За тим је песама, које се баве *животом у опште*, у којима се пева о ништавилу човечјега живота. Има их прожетих *мислима о религији*, а и таквих, што се тичу *људскога друштва у опште*. У овима се последњим или казује, какво је садање људско друштво, какво треба да је или шта ће најпосле од њега бити. После тога је песама, које или говоре *о српскоме народу у данашњој краљевини* или *у опште*, када Српство не беше овако поцепано, или о појединим његовим деловима, као *Србима у Аустро-Угарској*, *Црногорцима*. Има их *о српским владаоцима пре косовске битке*, који се помињу највише у друштву са властелом, а само се једна тиче једнога владаоца; на *о црногорским владаоцима* најновијега доба, који се и иначе помињу у друштву са својим доглавницима, црногорским јунацима. Сем тога, једна је песма посвећена *Босни*, једна српскоме *Приморју*, неке знатнијим неколиким *књижевницима и песницима било овима у Србији или онима у Црној Гори*; једна *старој Грчкој*, четири *Турцима*, и две далеким туђинцима и туђим земљама. Најпосле, има песама, посвећених *владаоцима туђих народа* и *туђим знатним мислиоцима*, у којима се бележе њихне заслуге; за тим песама, којима су спевови деца — *дечјих песама*, у којима песник светује децу, каква треба да су: после тога песама, у којима се пева *о данашњем свештенству у опште*, *љубавних песама*, у којима су слике момака и љубавника и девојака и љубавница, и нај-

зад песама, које је песник посветио неколиким *својим пријатељима, друговима, познаницима и читаоцима „Шумадинке“.*

Пред нама су свега 232 разноврсне песме, убрајајући у њих и басне, као оделите песме, а рачунећи читаве гомилице врло кратких песама (какви је, на пр. у *Натписима, Гробним натписима, Записима*) у једну песму, према њихову општем натпису. Оригиналних је свега 219, преведених 11 (из чешке (3), пољске (1), словенске (2), инглеске (2) и немачке (3) књижевности), једна је препевана, по некој француској, а једна по једној малоруској песми. Из чешке и словенске књижевности превођене су народне песме. Остале спадају у уметничке: она је пољска од *Мицкијевића*, немачке: од *Биргера* и *Шилера*, инглеске: од *Бајрона* и *Тенисна*, а овој другој је извор једна малоруска песма.

По величини су ове песме разноврсне. Већином је кратких, на броју 155 (рачунећи ту и басне). У њих убрајамо оне, што износе до једнога листа обичне 8-е; а оне, које износе више од једнога листа, убројаћемо у дуже песме, којих је 77 на броју. У првима је 10 превода, а у другима 3. Остале су оригинали. Најмање су велике од прилике 1/16 листа, а највећа износи 39½ листа обичне осмине.

Песников поглед на *песништво и песника у опште* врло се лепо даје видети из неколиких му песама.

У песми: *Смрт српскога песника* (Јована Стерије Поповића) песник, кроз уста Стеријина, говори сабраним људма последње жеље овога песника. Препоручује као „аманет Српству“: „љубав и слогу.“ а песницима ставља у задаћу, да подигну свој глас зарад општега „добра“. По њему је потребно, да песници певају само о народним потребама, а свега осталога да се махну; да свагда казују „истину“ и „правду,“ да, као оно гуслари: „поштеним и добрим“ плету венце: да се ни чега не боје, јер „песнике брани Бог,“ а „песник над чуством имаде власт“. У песми: *Ал'*, песник се цени као човек, чији ум влада над свим на свету, па му се и Бог јавља када он зажели, а мало за тим за њ се вели: „без пара — он је просјак прави.“ У песми: *У војсци 1877 год.* о песнику-гуслару вели се да он „није нигда очајав'о“, већ „надежду је сваком дав'о“, а „певао је само оном, који песму заслужује, пев'о му је онолико, колико му доликује.“ У песми: *На једном гробу (Гробни натписи)* с горчином шиба друштво, које занемарује гробове својих песника. У песми: *Једна ноћ* за поезију се вели, да је једино она трајна, вазда иста, пуна младалачке снаге, а у *Берберу Трајку*, вели се о песми: — „песма ломи ланце, то је мач слободе. Ко се жели брзо на Парнас попети, мора своју песму слободом почети.“

Карактерно је, како песник у разним песмама мисли *сам о себи и своjем песништву.*

Песнику је у младости био живот „пун радости“, како вели у песми: *Страшна ноћ,* а у оној: *О новој 1852 год.*, посвећеној спомену црногорског владике, Петра II Његоша II, казује, како га је овај младога одвратио од даљега путовања по свету: иначе би — вели — остао

у Риму, походио Јегипат, Картагену и не би се дома вратио. Да није било Његошевих речи, песник каже, да би се занемарио, да више не би писао: „јер — вели — свуда је веће мени био сваки пос'о жучем загорчио.“ У песми: *Под воћком*, одговарајући на писмо Данила Медаковића, вели о себи, да ће „за род српски“ живот дати Колика је била његова жудња за певањем песама, види се из жеље му, да „још коју годиницу“ проведе, певајући „с гуслам' ил' уз тамбурицу“ и да тражи „блаженство своје“ у „свету идеалном.“ И у песми: *Теби само* песник вели, да га само његова српска домовина „свагда“ буди на певање, и то она „само једина на свету,“ а у оној: *Песник и перо* разговарајући се са својим пером казује, како му је оно „свагда било најмилији уздисај“ и да сем њега још воли: „само двоје на свету“: „папир и мастило.“ У томе му је сва радост: јер он са то троје „*једној мисли*“ (јамачно љубави) служи. У *својим песмама* изјављује: да му је цео живот у песмама, да су оне „само спомен ђаковања, по туђем свету путовања,“ па у скромности додаје, да ће и њих смрћу његовом нестати; а у оној: *Покрај Рајне* седи на брегу Рајне, па размишља о њој и о себи. Он је „згруван судбом.“ не воли „више весеља,“ сав му је свет „таштина“, младост му је прошла а „с њоме прошло све.“ У *Виђењу* песник је убеђен, да је правац досадашњег његовог певања добар и по Српство корисан. Ово се види из тога, што када то помиње сèни својега погинулога деде (Алексе), сама дедина лешина диже се из крваве пене, те га грли. Песник помиње, да је сав свој век провео: „без и какве своје себичне користи.“ Најпосле, у песми: *Гронуо* песник, већ остарео, пева о себи, како је „гронуо“ и како лежи „у тешкој самоћи,“ казујући како су пролазна „весеља. мисли и уздаси.“ Тако стар, већ заморен, задовољно гледа на своју прошлост, што му је прошла у неуморноме раду, те жели само да га здравље подржи, али ипак хоће да до последњег часа остане песник: а у *Последњој песми* вели, да песници најлепше проводе живот, јер певају, па се сећа различитих својих песама.

Да у кратко поменемо и песникове погледе на *природу у опште*.

Природа је за нас још у многоме тајна, знање је наше о њој врло оскудно — „трун прашине“. Помиње се да у природи постоји закон, који управља свима појавама, природа се пореди с морем („од ваздуха море“), које је „без обала“: она „ништа друго није него ратна песма.“ у њој постоји вечита борба.

Што се тиче песникова погледа на *религију у опште*, наводи се како је Бог створио човека, све, па и најмање животиње и за њих се „свуд силно борио.“ Он је извор правде, извор утехе; он је „отац свију отаца.“ Све је на земљи израз његове воље, а човечја душа, по смрти, одлази Богу, на суд истине Поредећи Исуса са светским освојачима (Александром Великим и Наполеоном I), он унижава ове последње. Од Исуса нам се ваља учити „постојанству и стрпљењу.“

„У *Теофилу* Бог се изједначује с вечношћу, смрт се назива „богом бесмртности“; Бог се зове „ум неба“, а „ум је закон свега“,

те тако је Бог „творац творевина“; „неки закон“ безимени, што је човека створио. Бог од нас не тражи „дивљег побоштва“, он „на глупост мрзи“. Царство Божје: „то је век разума, ништа друго није“; „Бог је живот света, почетак без конца, он је све створио, а он нема творца“; он је „тајна вечита.“ Па с тога, што је Бог „ум неба“, што је „закон“, који је човека створио, човек треба да му се моли, а молитва помаже, кад се по Јеванђељу живи. У песми: *Вече пред манастиром* стогодишњи старац, игуман вели да је свет загонетка, да су једно исто и смрт и живот, да је у природи вечити покрет, да су молитве савест и да је биће раја и пакла непоуздано; а у *Дервишу*, кроз уста дервишева, не само да се неки мусломански верски обичаји износе као непаметни, већ се помиње: како људи сами себи спутају ноге „неким чудним (верским) обичајима“: како тражећи небо губе земљу; како вера тражи да јој верујемо, „кад каже и оно, што се с умом твојим не слаже“. Праву веру дервиш износи у речима: — „Ником зла не чинит' — то је вера чиста!“ Даље се вели, да вера није није никада била у стању усрећити људе: оштро се разликује хришћанин у опште од човека, у правоме смислу речи: ну неправедно се вређају честити људи др. религија. Неки пут се песнику чини да нема нигде правде, па ни на небу. То се види из Кузманових речи (у песми *Кузман*), који прича: како се два пута пео на небо, па кад га једном св. Сава изведе пред Бога и исприча његова страдања: — „А Бог рече: све ми је познато! Па нареди да се јоште оном даде, који много има, нек више имаде; па окрете главу, а тма од анђела почеше певати, славе божје дела.“ Па то ће му рећи св. Никола: „Иди, брате, кући! Бог отац већ стар је и не зна шта ради докле год он живи не надај се правди. Милостив је господ! — све вере беседе — а он ни свом сину помоћи не хтеде!“

Да речемо коју и о песникову погледу на *живот у опште*.

У песми: *О новој 1852 год.* живот се цени као борба измеђ две супротне силе: смрти и природе. У песми: *Највећи брег* помиње се, да: „живот слабе радости даје“ и да су: „срећа, богаство, наука, слава све је то ништа, све празна смеса?... А човек шта је? — гомила меса“. Да се живот добро проведе, главно је имати искуства. Живот се изједначава или с борбом или с морем или с веселом и тужном песмом. Најзад, по старости човековој,ваља ценити: је ли био заслужан живота; јер није природа, већ сам човек узрок што му се овај лепи свет представља у црној боји. Живот није ништа друго, до игра на светској позорници.

У Уздисају из вароши животни се идеал налази у пастирскоме животу, који је „радост и спокојства људског храм“, где је свак „безбрижан“ и „весео“: а у *Последњем певању* песник у очајању пева о ништавилу живота и вечитој патњи човековој, узвикујући: — „Све је ништа, све је магла пуста“. За њ је живот „сенка“, „радост је обмана“ слава је „шара“, новац је „ропство“, а љубав трепут сунчева грејања. Човек не треба да се чем год радује, за животом не треба жалити.

Мисли о *људскоме друштву у опште*, т. ј. какво је сада, какво треба да је и шта ће с њим најпосле бити, видимо у неколиким песниковим песмама.

Тако у *Првоме кораку у свет* казује се, да је све, док није ступио „првим кораком у свет“, те почео људе упознавати, мислио: да је мећ људима идеална срећа; а тада се уверио, да је човек „животно, што највише свагда ваља“. Ту је и мисао, како: — „свет је покварен, ваља га знати, а тај свет нигда не беше бољи“, па се свет једначи са зверињем: удара се на то, што он (и „мудраци и луде“) не цени човека по његовим моралним особинама („нит' по делу, нит' по јелу, него по оделу“); даље на то: што је новац „идол света ком се клања стар и млад; философе без тог цвета, заборавне мори глад“; за тим на то: што нема никакве слободе, јер славуј кад пева, ужива „слободу безграничну“, а ми људи, кад певамо: „плашимо се беде, тамницу гледамо“! По том се вели, да људи, што год више теже да им буде боље, тим им све горе иде, и на послетку, да се вером не можемо научити, да према ближњем будемо човечни. Држи се, да се човештво не може нигда одвратити од мећусобних покоља и привићи правди, и човек се назива „чудом“, што „од добра бега“.

Даље, песник учи да је очајавати недостојно човека, да ваља добро размислити, пре но што се неки посао отпочне: да се, чинећи добро, треба надати награди кад — тад, а да зла дела падају на самога свога виновника: да разне ћуди окивају људе, који су иначе сви створени слободни: да ваља умерено уживати, да је рад — занат — вазда бранич од глади: да се прави човек „са свећом тражи“ и да је боље „нигда с' не родити, нег' за собом рђав спомен оставити“. Дају се поуке: да се за старост треба бринути, да милостињу ваља чинити од свег срца; да је „борба за род и слободу“ „нашег сунца свет“, да је „највећа мудрост“ у животу: „стрпељивост и бити небрига и ћутећи исмевати лудост, а клонит' се свих људских интрига.“

Праву срећу овде на земљи налази песник само у домаћој срећи — у брачном животу; на име у жени. У *Попари* вели: „— Ако праве среће овде може бити, у домаћој срећи треба је тражити“ и мало за тим: — „Жена није рај наш разорила, већ сву земљу у рај претворила.“ Жена се цени много више од човека. Она „човеку живот блажи, она за њега срећу тражи“: жена је „анђео“, а „од људи се ствара ђаво, човек то је ствар опака“; „жене држе друштво људи, држава се због њих ствара“; а у *Старцу самцу* песник осуђује живот нежењених, који су у старости: „стена без свог имена“, уместо да су људи.

Ваља поменути и то, да је у *Попари* човекољубља у толикој мери, да се у гневу удара и на творца овога света, који трпи да се људи кољу. И у најобразованијем владаоцу песник гледа себичњака, а човеков ропски положај раздражује га противу самога човека. Светује му да у својој свести тражи срећу. Изједначава рат са размишљањем, а мисли с војницима, па вели, да се мисао не може зауставити, оковати·

Идеал човеков налази у његовим врлинама и држи, да се ни један човек не може назвати најсрећнијим. На послетку казује, како слобода ваља да има паметних граница и како главни темељ друштвене среће треба да је правда, а све недаће памет може савладати.

У једној песми налазимо мишљење песниково: шта ће најзад бити с људима, тим створењима, што поносито себе називљу „малим царевима“, у царству природе. Вели се да ће их нестати, „а друго остаће све.“

Од особита су интереса песникове мисли *о српскоме народу*.

У више песама тужи он над несрећама Српства, не знајући узрока, откуд дођоше; свако поље боље стање понекад му се чини права срећа. Жели да види обновљену велику српску државу и осећа величину духа српскога народа.

Држи, да је у држави народ врховни поглавар па казује, како ће он напредовати слогом и кад „ко правди сваки ради“. Сећајући се доба после Душана, песник вели, да је за време Душанове владавине било правога благостања у српскоме народу и да је, тек после тога, наступио у српској држави грабеж, отимање о власт и други пороци, те је народ од тада сузе пролевао.

Сваки акат, који српски народ води ближе ка слободи и независности, поздравља он живо, сећајући се свих жеља српскога народа. У *пароброду Делиграду* узвикује овоме, да турску војску, коју носи из београдскога града (године 1867) „товари“ сву „у црно ледено море“, па додаје, да ће српски народ бити тек онда умирен, кад поврати све „Немањића лепе земље“, које Турци отеше од Срба и да ћемо доћи „на Косово да се тамо рачунамо“. У *Поздраву* хтео би тако рећи, цео свет да посрби. Вели, да „нигда“ (све до шестог и седмог деценијума овога столећа) „не имасмо срећу“ а то због „неслоге“ и „српске освете“. О времену, у којем пева, казује: да је Србија „пуна блага и весеља“ и да „Србин најсрећније дише“. Лепо каже да се о српском народу никад није могло рећи да је пропао, као и то: да „кроз црвено море („крваву зору“ народ мора проћи, да може из ропства у слободу доћи“, т. ј. да слободу мора крвљу својом искупити, или да „општу кућу“, слободну домовину, Србин треба „општински“ да гради. Налазећи узрок пропасти српској у неслози, песник мисли да ће нас, као народ, очувата само: „ред, слобода и просвета“. Одушевљено узвикује да је Србин свуда јунак: „како онај крај Морища, тако онај на Бојани“ и да он „нигда не ратује због сујете и због племства“, већ „гине само за спасење отачаства.“ У песми: *У војсци 1877 године* налази се узрок државне слабости српске, по смрти Душановој, у недостајању државне свести и у страстима; у *Шетњи* има он пуно поуздања, да ће Србија и Црна Гора очувати своју слободу боље, но остале српске земље, и најпосле у *Гласу из прошлости* види срећу за Србе у љубави према младоме српскоме краљу, у обновљењу старих, српских државних међа и у слози.

Песника се много тиче ондашње *стање аустро-угарских Срба* и њихова борба с Маџарима.

У први мах верује, да ће тамошњи Срби изнећи из те борбе с великом својом коришћу и тек доцније развиће догађаја разочарава га и баца у тугу.

У песми од године 1848 *У бој* узвикује он, да је Србину боље бити „гроб него тешког ланца роб“, у оној: *Године 1848* помиње, како је српски народ, уставши на Маџаре, да себи извојује слободу и народност, изабрао себи патријарха и војводу, па најпосле био сатрвен у Бачкој и Банату; у *Поласку добровољаца из Србије 1848 год.* казује се, да је узрок српске борбе с Маџарима одбрана српске народности и овде је управо убојни поклич на све Србе, да својој аустро-угарској браћи у помоћ притеку. У песми: *Године 1849* тужни су звуци: како Банаћанин плаче, јер се уверио, да се није борио за своју слободу и народност, већ „за туђу славу“, а тога је истога и у *Српском уздисају* (од год. 1849) где песник узвикује судби: докле ће тужно Српство гонити, па неутешно завршује да „од надежде на будућност није ништа остало.“

Један од најомиљенијих песникових сижеа без сумње су *Црногорци*.

Сви ти сижеи су већином из најновијега времена.

У *Дојчиновић-Војину* казује се, како: „сваки Црногорац“ мисли, да је најбољи на свету, како: „за живот не мари, ал' робоват' неће“ и како је „сваки“: „дичан к'о лав у пустињи“; ну чим оде из отаџбине, да живи у другој којој земљи, одмах се измени.

У *Црногорском ускоку* пева се у опште о јуначкој еврси црногорскога ускока: да се сав жртвује за „српску слободу“; у *Селим-паши* у кратко се описује славна победа Црногораца над Турцима, које предвођаше Селим паша, који ту погибе. Беше то на Вучјем Долу, где су Црногорци на Турке с хаџаром јуришали. У песми: *Никшић* пева се освојење Никшића, под кнезом Николом. Ну. вели се, да и никшићски Турци нису „ништа грђи“ од црногорских јунака, јер су (обоји): „на камењу сви одрасли од камена ал' су тврђи.“ У *Освојењу Приморја* опева се црногорско освојење Бара (под кнезом Николом) и предаја Селим-бегова. Црногорци су „соколови са планине“, али и „крвави Крајишници, Бушатлије и Скадрани“ сви су: „љути борци, све јунаци од старине.“ На послетку у *Рањеном Црногорцу* казује се, како се смртно рањени Црногорац на бојишту после црногорске победе над Турцима, праштa с Црном Гором, Цетињем, Ловћеном, са кнезом Николом, са својом мајком и с љубом. Јунак је, јер је одсекао седам турских глава, а теши се, што ће се и он у песми помињати и мило му је, што за домовину гине, као и отац му.

Песник се сећа још и неких делова раскомаданога Српства.

Једна се песма тиче *Српства у Босни*, а то је: *Босни*, у којој се опева несрећно робовање Бошњака под Турцима: а друга *Српскога При-*

морја (песма: *Приморју*), где је поред описа природних лепота ових српских земаља, још и жеља, да све Српство буде сложно.

Какве одлике песник приписује српскоме народу, такве придаје и свима *словенским народима*. Словенин је у опште: „поштен, храбар, искрен, родољубив и праведан.“

У песми: *Цару* (рускоме), кроз уста угњетене српске раје, назива он Русију „светом“, помињући да је она тој раји: „свуда отац и мајка“ и да јој „сада“ (у најновијем рату с Турцима) „спасење“ шаље. Гневан је, што се Јевропа „игра са словенском правдом“, те, у гневу, назива једном Словене: „стакленима“, а противнике им, Немце: „од челика.“ У судби Русије види он судбу свију Словена; а у *Енглеском „Стандарду“*, ударајући на ове инглеске новине, противника Словенства: он је најдубље убеђен, да ће Словени у борби за живот бити издржљивији од Инглеза, шта више, да ће изићи као највећи победиоци.

Више се песама тичу *прошлости српскога народа у Србији, за доба српског државног јединства*. У њима се пева о добу Душанову и времену владавине кнеза Лазара, пред битку косовску, као и о самој тој битци.

Тако, у песми: *Кнезу Лазару* Лазар храбри српску војску пред битку косовску; у *Марку* казује се, како Краљевић Марко почиње светити Србе, после пропасти на Косову; у *Снази народа*, у неколиким сликама, у кратко је изведена наша историја, од косовске пропасти па до устанка Кара-Ђорђева; у *Сабору у Крушевцу* кнез Лазар пита своју властелу: хоће ли да се с Турцима бори, на шта она сва пристаје и најпосле у *Душану* казује се, како Душан полази с војском на Цариград, застаје у томе походу, те слави своје крсно име, па тада дели својој властели области српске царевине.

Новије српске историје тиче се песма: *Луки Лазаревићу српском војводи* у којој се само помиње, како је Лука: „славна челенка славне Србије.“

У песмама историјскога сижеа из доба државнога српског јединства сретамо се са *српским владаоцима:* Душаном и кнезом Лазарем и са знатнијом властелом тога доба.

Кнез Лазар нам се црта и као мудар јунак и као велики родољуб. Он ободрава српску војску пред битку косовку љубављу према њезином српском „завичају“; а у *Сабору у Крушевцу* показује се као родољубив и јуначки владалац, који види да ће Србија пропасти у борби с Турцима, због своје несложне и завидљиве властеле; ну ипак хоће да се бори и да сам умре, само да проклество потомства у гроб не понесе.

У *Душану* песник пушта Душана, да нам искаже своје смерове о Византији и деоби земаља своје царевине међу властелу. Освојење Цариграда није за њ „празна жеља“, није „себичност каква“, већ он хоће, па „на тој стражи од сада“ да стоји са својим Србима, „с јунацима“ бољим но што су Грци, те да одбије мусломанске хорде. С тога, ради лакшег управљања, дели области царевине својој властели, којој ће „јављат“ своје „главне заповести“, и којој, после смрти своје, оставља у аманет

својега нејакога сина, Уроша, који ће га на престолу наследити. Поделивши дотадашње области на своју властелу, задржао је — вели се — за се потоња осво ења грчких области, када и Цариград буде освојио.

Од *властеле* неке видимо у радњи а нека се помињу само по имеру, па су и имена где којих више традиционална по историјска, а нека су створови самога песника.

У песми: *Сабор у Крушевцу* на сабору су код кнеза Лазара, сем Југ-Богдана и Страхинића Бана, још и Милош Обилић, Бошко Југовић и „све остале војводе.“ Из њихних уста чујемо родољубиву одлуку, да се јуначки боре противу Турака. У *Марку* је идеја: како се Краљевић Марко после косовске битке одлучује, те одлази и почиње Турке на мегдан позивати: у *Снази народа* та се „снага“ оличава у Краљевићу Марку. Дошавши на Косово, после свршене битке, Марко хоће да се из очајања убије, што не стиже на време; ну, доцније пристаје на вилин савет: пије сок „биљке бесмртија“, па после дуга сна, на глас вилин (у доба Кара-Ђорђева устанка) диже се да свети Косово и да подигне „царство ново.“

У *Песми о Душану* Вукашин се црта као Душанов најмоћнији властелин, пред којим се сва друга властела смерно клања: као човек који одобрава Душанове смерове о освојењу Византије, као препредени властољубац, који жели да Душан њему и његовим присталицама: „царство велико раздели.“ Песник је узео, да је Вукашин наговорио Душана на деобу царствених области. Уз Вукашина се помињу: Југ Богдан, Кнез Бранко и Балша, који се сликају као властела, жудна да виде остварену ону Душанову мисао о Византији, и то из чистог, јуначког родољубља, а не из каквих својих себичних смерова. Карактери: Угљеше и жупана Миколе, властољубивих Вукашинових присталица, носе на себи историјска обележја. Лазар „војвода“, „врло“ се боји Душанових смерова, јер „ратна срећа вара“ и држи, да силно Душаново царство „стоји под шатором цара“ (Душана), да није на чврстоме темељу и да ће бити његова века. Још је жешћи од Лазара Страхин-бане — „та српска старина“, који пред властелом вели, да Душану Цариград никако не треба, да му се не треба звати „императором грчким“ и „да ослаби Српство, док он поста силан“, као и да ће после Душана војводе разграбити царство његово јер су војводе „зверови.“ Уза ову властелу узгред се помињу и властеле: Марко Мрњачевић, Милош и Петрашин, „оба Војинића“ и браћа: Драгош и Костадин.

Сем ових особа из старијег доба помиње се и једна из доба пред устанак Кара-Ђорђев, у песми: *Под Медведником*. Ту се кроз уста једнога старца, млинара, хвале моралне и умне одлике Бирчанин Илије, којег песник у одушевљењу не може да пореди ни са једним јунаком његова доба.

Ни једне историјске особе не видимо *из прошлости Срба у Аустро-Угарској*, а сусрећемо се са тројицом *црногорских владара*, из најновијег и садашњег доба: са владиком Петром Петровићем Његошем, кнезом

Данилом и кнезом Николом I. Први се помиње више са својега књижевнога гласа, а друга двојица више као јунаци.

У песми: *О новој 1852 год.*, посвећеној успомени на владику Петра II, песник је владичиним духом толико одушевљен, да му је он више свих људи тако, да: „кад би ико ту смрт победио, Његош Петар довека б' живио," хвалећи га, пре тога, као: „превеликог" јунака, путника, младог „стихотворца" дипломату, „простог Црногорца," владаоца и „српског свештеника".

Као јуначки владалац износи се у кратко и кнез Данило, у песми: *Јуначки одговор*, кад је оно одговорио потурици, Омер паши, кад га је овај на покорност позвао: — „фишек ти је одговор", а у песми: *Кнезу Данилу* хвали се храброст и мудрост овога „младог" кнеза.

У песми: *Груда земље* уза храбре Црногорце нарочито се помиње као јунак кнез Никола, који није: „к'о краљеви други што су," већ: „као орʼо он се вије..." У *Острогу* опева се победа Црногораца (под кнезом Николом) над Турцима, у кршевима од Повије, када оно Сулејман-паша беше повео 45 хиљада војске: те се ту, поред црногорског јунаштва, у кратко помиње и храброст кнеза Николе. Овде га видимо на збору црногорских старешина код Острога. И ако је турска сила превелика, кнез Никола не пада у очајање, већ му је „весело срце," пошто: „Црна Гора сама није, Бог и Руси с нама стоје." И у песми: *До мора* пева се како се кнез Никола приближује Приморју да га заузме. Овде је он у кратко насликан као диван витез, „дужд нови", нови „принцип" Приморја. У *Рањеном Црногорцу* Црногорац, издишући на бојишту, узноси својега кнеза (Николу) више свега. Праштајући се са светом, узвикује му: — „Здраво да си, о витеже! каквог нема земна кора, до једина Црна Гора." У *Аманету с Косова* вели се, да ће Кнез Никола бранити Црну Гору „сабљом Ивана", а тражити српске земље: „земље Душана". Два му анђела пружају „са неба дар": један „златну круну цара Душана", а други „оштру сабљу бега Ивана." Он ће се са Србима састати на Косову: „месту овоме" ради ослобођења Српства.

У песмама налазимо и неколике *црногорске доглавнике*, у малој и живој радњи. Сви су из доба кнеза Николе. — У *Острогу*, као кнежеви саветници на збору, истичу се као мудри јунаци црногорске војводе: Петар Вукотић и „стари Церовић", а као плаховити: Божо Петровић и уза њ других: „сто јуначких витезова". Песма: *Новица прекида песму* посвећена је црногорскоме војводи Новици, у којој га за часак видимо као храбра јунака, који би рад да се што мање крви пролева. Друга песма: *Луки Вукаловићу* посвећена је овоме херцеговачкоме војводи. У њој се опева његово родољубље, јунаштво и зла судба, што мораде да се пати и да у туђој земљи кости своје остави.

Песник се сећа и неких знатнијих *књижевника и песника српских*.

Тако, у *Доситијевој речи* хвали се Доситијево родољубље и буди жеља за науком; у *Смрти српскога песника* Јована Стерије Поповића песник, кроз уста Стеријина, говори о задаћи песниковој у опште и о

Стерпјиним заслугама: у песми: *Сеђамо се*, посвеђеној Бранку, хвали га. због његове родољубиве поезије; у песми: *На гробу слепог Ђуре Милутиновића* пева се, како је Ђура гуслама „Српству служио" певајући песме преносећи писма у гуслама, а и како је многе Турке посекао; у *Вили* дозивље се горска вила с Ловћена. да сиђе и да спусти венац на два гроба: Ђуре Јакшића и Стјепана Митрова Љубише, који је славише. У песми: *З. Ј Јовановићу* о Змају се вели, да га ни „једна вила" неће натпевати, да му песме српски језик „међ звезде пренеше" и да до сада „нисмо знали за таквог песника." *У Здравици Змај-Јовану* поезија овога песника, који је „велик' и међ' гигантима", оцењена је у мало речи као родољубива и моћна да утиче на старо и младо: у песми: *Лази Костићу* песник подсећа Костића на њихно заједничко живљење, за време последњег српско-турског рата; у *Милошу Цветићу*, песник се нада да Цветић може кад год постати — „српски Шекспир". Једна је песма посвећена другу *Јоци Стефановићу — Виловском*, једна (*Писмо*) уреднику *Стражилова*, Грчићу којом му шаље на штампање своје *Записе* и на послетку, једна *Влад. М. Јовановићу*, младоме песнику, у којој му се саветује да не пева онако тужних песама.

Од *Срба Црногораца*, којима је песник песме посветио, налазимо већ поменуту песму: *О новој 1852 год.* у којој се оно владика Његош као песник узноси, а у песми: *Дим. Милаковићу* песник узвикује честитоме, до сад најбољем црногорскоме повесничару Милаковићу, да је „верно и часно" служио" свој народ и да се Црна Гора поносила његовим заслугама.

По што смо прегледали шта јо песник певао о српскоме народу у опште и о неким његовим заслужним људма, ваља поменути, да се он сетио и два несловенска народа: *Грка* и *Турака.*

Једна песма: *Исход Атоса* посвећена је Старој Грчкој, а потекла је из утисака, што су на песника учиниле знаменитости из доба старе, јелинске прошлости, када је путовао по пределима старе Јеладе. Тим уметничким творевинама на Атосу, којима је стара Грчка, „сиротна и мала, хиљаде примера целом свету дала", песник се диви.

Четири песме, што су намењене Турцима, потекле су из песникове мржње према њима, као тиранима угњетено српске раје.

У *Стамболу*, у родољубивој, заносној нади да ће Стамбол пропасти (за време кримскога рата с Турцима), песник му довикује: — „Стамболе горди, у море тони! Силна је рука, која те гони", па завршује речма: „Сад ти се пропаст од свуда спрема; Злодеју, за те милости нема:" у *Груди земље* пева се, како султан Мурат хоће да погуби Муктар пашу, што му је кнез Никола сатро војску; ну, кад му паша баца пред ноге грудву црногорске земље, која је пашу као „хамајлија" од смрти сачувала, Мурат од страха луди. *У Бонику* (турско царство), казујући да је турска царевина „боник деветнаестог века", коме „нема лека", а то с тога, што су га многих му грехова „стигле клетве", — баца се на њ највеће проклество. На послетку, у *Новом Ускоку* пева се: како мостар-

ско „младо Туре“ (бег) ускаче у Црну Гору (у новије доба), јер неће више да је Турчин. Побуда за то му је, што му очевину „поједоше Османлије“, што му султан пет година не плати ни паре за службу, што му се рухо поцепа и што „сад бегови већ не стоје, к'о што негда они бише.“

Карактерно је, да је песник неколико песама посветио *знатним мислиоцима и владаоцима туђих народа*: старих Грка и Француза, једну некоме калифи, а једну некоме владару дивљег једног афричког племена.

У песми *Сласт у отрову* казује се, како је стари, јелинеки философ-моралиста Сократ, испио чашу отрова: „да потврди он истину“ т. ј. како је жртвовао живот за своја начела. У *Диогену* назива се овај стари јелински философ школе циничке: „лудим Сократом“ па се додаје, да је из властите „сујете“ „сујету исмев'о“ и „завидећ' богаству дроњцима с' одево.“ У другој песми, под истим натписом песник у главном излаже Диогенова начела у речма: како њему ништа не треба, како ништа не жели и како је „сам себи свагда“ довољан. Диоген удара на грабљиве освојаче Филипа и Александра Великога, подсмева се учености Платона, Демостена Сократа, Зенона, па Проксени, Херасу, Нептолему: увића да је Јелада пропала, те вели, да он „цигли“ чува „понос Јелина.“

Још су три песме: *Сонет г. Мишељу* (професору философије у Берлину), *На гробу Русоа* и *На гробу философа Шопенхауера*.

У првој се слави Мишељева трудба, да код својих ученика развије „царство ума“; у другој се казује, како су Русоу подигли споменик потомци оних, који су му спис: *Емилија* спалили: помиње се како је Русо био гоњен, бедно живео и како се његова „мала република“ њиме „сад“ поноси; и најзад у трећој, говорећи о своjему похођењу гроба Шопенхауерова, песник исказује своје поштовање према њему.

Од *туђих владалаца* песник се сећа двојице краљева и једнога цара, све француских владалаца.

Тако, у *Лудвику* XIV у кратко се слика, како народи „подло пузе“ пред владаоцем тиранином, у чијим је рукама сва власт; а у *Лудвику* XVI казује се, како ти исти народи „грозно газе“ владаоца, који нема никакве власти у својим рукама, те овај испашта и грехове својих предака. У песми: *На гробу Наполеона* I Наполеону се узвикује, да је сад ништаван и помињу се зла, што почини свету.

Помињемо и песму: *Кошуља*, у којој се прича, како силан један тиранин — калифа — није могао наћи ниједнога срећнога човека у целој својој царевини, а требала му је кошуља таквога човека, да би се од тешке бољке излечио.

На послетку, у *Бегунцима* пред нама је Исидор I, краљ дивљег афричког племена, Мазуна, који је Мазуне многоме чем корисном научио, а међ њих је случајно дошао, као војнички бегунац.

Да речемо и то, како песник тражи *једнакости и правице за све народе у опште.*

Што овога нема узрок су владаоци, који треба да се прибојавају народне освете, ако над народом тиранишу. О тврђењу: да владалачка власт потиче од Бога, вели се, да је оно потекло од самих владалаца.

Песника се тичу и *неки јевропски народи* њихова државна политика и њихно друштвено стање

Тако се удара на Аустрију, што се у Кримскоме рату показала незахвална према Русији: напада се на Француску, што пристаје уз Турке противу хришћана у (Кримскоме рату): на отмичарку, Инглеску, и горко се исмевају неке махне тих народа и држава. Песник је гневан и на неке несловенске народе, који трпе ропство и не чувају својих слобода, док међу тим, одушевљава се помишљу на слободу у Швајцарској.

Овде ћемо додати и неколике песникове *дечје песме*.

У *Нађеној ружи* износи се, да су деца: „залог прави слоге, среће и љубави"; а у *Српској деци* песник светује „малу децу", како да се у животу владају. Учи их, да им се уз игре свагда нађе и књига: упућује их да читају басне, ценећи јамачно ову врсту књижевности као најприлагодннју дечјем добу; да уживају „корисне, добре, лепе и здраве забаве", да буду „поштени и вредни људи", да љубе своје старије, а млађе да добру уче, — да не дирају у туђе, а своје да чувају и да у себи гаје мисао: „за Српство мрети". У *Ђачету* каже се, да је сваки онај срећан: „ко се за децу труди" а у *Јутру* нежна мајка буди својега малога Николу да иде у школу.

Рећиђемо коју и о песмама, што се тичу *данашњега свештенства*, нарочито *калуђерства*. Свега их је пет.

У *Молитви игумановој* исмева се лицемерни богомољац игуман, који се једино брине за свој трбух: у *Земљотресу* се исмева целомудреност калуђерâ у Св. Гори. У *Теофилу* стари калуђер у Св. Гори, Теофило (родом из Срема), пустињак, живи пред нама кроза целу песму. Није он измишљена особа. Живео је као калуђер у Св. Гори, око половине 18 века. Био је образован човек, борио се противу свега, чега нема у Јеванђељу, и имао је многе ученике. Иу гоњен живео је и под старост умро у пећини, као пустињак. Он и једномишљеник и савременик му, светогорски калуђер, Самуило из Мостара, претече су ватопедскога учитеља Јевђенија и нашега философа, Доситија. Најзад, реткога, старог игумана философа, имамо и у песми: *Вече пред манастиром*, а у песми: *Добру служе*, препоручује се поштовање оних свештеника, који су прави Христови ученици, т. ј. који живе по Христову учењу.

Још имамо п *љубавних песама*.

Изложићемо карактере *момака и љубавника*, па *девојака и драгих*.

У *Месојеђу* налазимо слика момака на балу, у спеву *Дојчиновић-Војину* Војин од порекла старога српскога јунака, Дојчина, страсно љуби Хајкуну за коју држи да је кћер Ибрахим-аге, док она беше Српкиња, кћи Добрије, жене Обрада, слуге Војинова коју је Ибрахим-ага од Обрада био украо. Кад га отац, и не знајући за његову љубав према Хајкуни, на смрти заклиње, да се ожени правом Српкињом, Војин пада

у очајање; али, најпосле дознаје да је Хајкуна Српкиња. Песник вели, да је: „Војина права љубав освојила“ и „све његово тело у срце стопила“; а ту „праву љубав“: „ствара само очајање кроз које светлуца слабачко надање; права љубав, — која један живот рупи, не устав.ља с' нигда у обичној души.“ У *Бербер-Трајку* Трајко је драги, који од свег срца љуби своју Милку. Његова је љубав често узрок нашем смеху, јер је врло простодушан, а у исти мах и бистар и честит: а у *Бегунцима* честитога љубавника Лазара, за мало посматрамо.

Слика девојака и драга има лепих у *Месојеђу*; у *Дојчиновић-Војину*, драга, Хајкуна (Анђелија), страсно љуби драгога и кадра је за њ све жртвовати; у *Бербер-Трајку* Трајкова драга Милка, пуна је разних врлина; а у *Бегунцима* Лазарева драга, Милица, у много је већој радњи од Лазара. Пуна је невиности и простодушности.

На завршетку, да поменемо и низ песама, које је песник посветио *својим друговима, пријатељима, познаницима и читаоцима.*

У *Песми жалосној*, говореној у место надгробне речи другу, Кости Јечменићу, правнику на универзитету у Хали (2. јануара, 1847), песник се с болом у души растаје с покојником, коме је највећа жеља била, да „верно своју земљу“ послужи. У песми: *Под воћком* одговара Данилу Медаковићу, у Берлин поручујући му, да ће остати вазда одат Српству и душом и телом; *Дочек прве „Шумадинке“ у једном крају Шумадије* очевидно је песма намењена неколиким песниковим читаоцима, који му лист радо читаше, а не хтеше претплате плаћати. У песми: *Дим. Матићу* песник опо-ниње овога свога пријатеља на Швајцарску и њихово живовање у њој; у оној *Срети Л. Поповићу* песник му честита јубилеј и најзад, у песми: *Јевти Аврамовићу*, своме другу, честита му весеље и жели му сваку срећу.

Маја 1895. год.

М. Ђ. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Ернест Нис — **Порекло међународнога права** — с пишчевим овлашћењем превео и допунио Др. М. Веснић. — Београд. 1895. Издање и штампа Државне Штампарије — стр. I—XVIII, 1—538.

Писац овога значајнога дела, коме мало што шта недостаје да би се могло назвати епохалним у науци о међународном праву, поставио је себи велики задатак да утврди: како се међународно право и у фактичким односима међу државама и у концепцијама мислилаца постуцно ствара кроз читав ток историјскога живота, и како би, према томе, било посве неосновано, противно и несумњивим фактима и самој природи друштвенога живота човечанства везати порекло тога права за један одређени историјски чин или за једно име, за Хуга Гроција или за Вестфалске уговоре мира. Велики публициста холандски, као што то наш писац, наводећи речи Роберта Флинта, врло умесно примећује у завршној глави свога дела, груписао је само, прикупио у једну целину, оне мисли које су се пре њега стварале, изазване приликама историјским, и које су пре њега имале читаве поворке својих преданих заступника, својих ватрених бранилаца.

Међународно се право рађа из оних истих разлога, развија се на оним истим основама и по оним истим законима, из којих се рађају и по којима се развијају правни односи у опште. Удружљивост је, констатовао је то још велики јелински мислилац, Аристотело, природно стање, неодољива природна потреба органског живота човековог. И та органска особина развија се постуцно, упоредо са свима другим органским особинама. Друштва људска, пролазећи кроз многобројне фазе, јављају се најзад у облику великих историјских држава, које се у нашим данима, осећајући неопходну потребу да силу, у колико је она имала удела у њихову стварању, претворе у право, да своје биће доведу у склад са потребама, интересима и осећајима свију својих држављана, постуцно прилагођавају начелу народности.

Али држава није закључни облик удружљивости људске. Границе нагону удружљивости протежу се преко свију особених удружења, ма колико она пространа била, на читаво човечанство. Између разних друштава људских развијали су се увек односи у мери у којој се материјални додир вршио међу њима. Са потребама и интересима, који су се из тих односа родили, или који су у њима тражили задовољења, морало се јавити и право. И то право које се примењује на односе што се јављају међу самосталним удружењима људским, које одређује карактер тим односима и утврђује основе на којима се они имају регулисати, та грана правне науке, коју је Бентам назвао *интернационалним међународним правом* развија се упоредо са унутрашњим правом појединих удружења људских, пролази с њима заједно кроз све и исте фазе, носећи вазда у главном исто обележје, управљајући се по истим принципима, истим побудама и циљевима, који су у тим унутрашњим правима нашли израза. Међународно право другим речима, није ништа друго, до резултанта унутрашњих права разних удружења људских, која су дошла у међусобни материјални додир. Развијање правне свести, која непосредно усавршава унутрашње право појединих држава, на једној страни, развијање комуникационих средстава, који доводе разне државе и њихове чланове у све чешћи и многострукији додир, с друге стране утичу непрекидно на међународно право, изазивајући у њему колико стално толико и поступно еволуисање.

Г. Нис је у књизи која је пред нама утврдио ову истину необичним богаством доказа. У њој је изнесена читава генеза целокупног модерног међународног права, почев од онога времена, кад су се на развалинама светске царевине римске ударили основи стварању данашњих држава и данашњих народа. Један летимичан поглед на заглавља њезина показује већ колико је широк обим писац дао својим проучавањима. И у сваком од тих одељака са подједнаком, ненадмашном и савесношћу и исцрпношћу утврђено је неоспорно, да су пре Гроција кроз читав низ векова светли умови разних народа имали у виду све врсте односа међу државама, да су јасно схватили егзистенцију општих интереса човечанства, који се простиру подједнако на све државе, и да су се бавили о свима питањима, која су обухваћена у бесмртном делу великога Холандеза. После ове књиге г. Нисове свако даље демонстрирање ових истина било би више него излишно.

У обради појединих делова своје књиге г. Нис није свугде показао једнака успеха. У погледу богаства прибранога материјала, обима факата којима г. Нис располаже да своје поставке утврди, нема, као што смо већ раније напоменули, никакве осетне разлике, нити је могуће учинити какве озбиљне замерке. Али, разлика је зато у толико осетнија у погледу сређености прибранога материјала. Има у њој појединих оде-

љака, као што је нарочито онај „О Дипломацији и сталним посланствима“ (гл. XIV) који су једном речју перфектни. Али зато у другим одељцима, као што су н. пр. они што говоре „О узроцима рата“, „О европској равнотежи“ и „О рату“ (гл. VI, VIII, XI), богат материјал, који је писац прикупио није класификован, нити се у њима из масе детаља, често сувишних, довољно јасно издвајају главни проблеми и главна решења која су ти проблеми добивали. Опште идеје и констатовање општега правног прогреса, непрекидног еволуисања у развоју права, утонули су у многобројне наводе разних аутора, чија се гледишта већином поклапају и који често по готову истим речима казују исте мисли. Дело г. Нисово, кад се буду ове разлике изгладиле, кад сви одељци његови буду добили онај облик и оно савршенство израде, које налазимо у већ поменутоме одељку о „Дипломацији и сталним посланствима,“ ући ће без сваке сумње у ред оних монументалних дела, којима се поноси наука о међународном праву.

Преводилац г. Нисова дела, г. Д-р М. Р. Веснић, допунио је српско издање својом оригиналном студијом о Међународном Праву у односима Јужних Словена Средњега Века.

И ако је ова студија г. Веснића непотпуна, а местимице и заснована на подацима чија вредност није довољно проверена, ипак ће она бити од користи. И српски читалац, а што је још важније, и туђинци (ова је расправа г. Веснићева угледала света и на француском језику) који мало што знају о нашој прошлости, моћи ће из ње разбрати, да је српски народ, у доба величине и сјаја своје народне државе, заузимао угледно место међу европским народима и да је упоредо с њима држао корак на путу прогреса и цивилизације.

Г. Веснић се унапред у неколико оградио од критике, представљајући сâм овај свој посао само као основу за будући рад коју ће требати у многоме допуњавати а и исправљати, признајући отворено да није успео био ни проучити, како би желео, оно што је већ било објављено, а камо ли допуњавати недовољну грађу која нам стоји на расположењу! Такво би признање заслуживало, као и у опште сва признања, само половину опроштаја. Али и поред њега ваља нам водити рачуна г. Веснићу и о огромним тешкоћама, које су скопчане са послом кога се он подухватио према стању у коме се још данас налази проучавање наше народне историје. Отуда долази и то, да је г. Веснић био принуђен, у недостатку бољих и поузданијих података, решити се да прати неке од наших историка, нарочито г. Мијатовића, у њиховим конјектурама, изведеним не на непосредном изучавању наших домаћих прилика, већ по више или мање основаној аналогији са приликама које су констатоване у савременим државама европскога Запада. Поред овога имали бисмо још нарочито да приметимо г. Веснићу, да садржина његове студије не одговара обиму који јој је он обележио насловом: Међународно право у односима Јужних Словена Средњега Века! Јер подаци које нам она пружа

о Бугарима и Хрватима, тако су мршави да о њима није вредно ни помињати.

Иначе допуна коју је г. Веснић дао Нисову делу одликује се неколиким изврсним особинама. Пре свега онај материјал којим је располагао г. Веснић је умео сложити врло прегледно, тако да са те тачке гледишта он може издржати поређење са одељцима најбоље израђеним у књизи Нисовој. Поред тога и начином излагања мисли, и тенденцијом која кроз њих веје, па и самим стилом, г. Веснић је своју студију тако вешто прилагодио делу Нисову, да она са њим одиста прави једну једноставну и не може бити хармоничнију целину.

Превод је г. Веснићев израђен врло брижљиво и врло тачно. Одмах се види, да га је радио с вољом и обазривошћу човек који добро разуме посао кога се подухватио.

Али при свем том, и ако је велика научна вредност овога Нисова дела несумњива, и ако је израда српскога превода изврсна, ми инак не можемо на ино а да не искажемо наше уверење, да је било баш и у самоме домену међународнога права других дела, која би за сад нашој оскудној правној литератури била од далеко веће користи. Нисова књига о Пореклу Међународнога Права није писана за почетнике нити за ширу публику, већ за посленике који су већ посвећени у међународно-правну науку. А српска правна литература има за сад само један преведени уџбеник Међународнога Права, и то, злим удесом, баш један од оних који су с разлогом уврштени међу — најлошије!

Београд, јуни 1896.

Д-р М. Ђ. Миловановић

Успомене из мога живота. Написао *Милош Димитријевић*, председник „Матице Српске" и т. д. и т. д. Издала Марија удова Димитријевићка рођена Гаванска. У Новоме Саду. Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића 1896 године Стр. 185. —

И данас, када пред Аргусовим оком журналистике ретко која политичка тајна, била ма и најинтимније природе, да не буде обелодањена, мемоарска литература има велику вредност по историју. Субјективни мотиви делања историјских личности могу се само нагађати, ако оне желе да остану вечита тајна. Мемоари, у колико се они пишу у истинској служби историји и истини, а не да правдају људске слабости, или да задоволе сујету, скидају са њих ову непровидну завесу, иза које би остали вечита тајна. Из мемоара великих личности или кога из њихове околине и пријатељске средине читамо субјективну природу њихову. Како нам пак догађаје причају савременици, који су их доживели и утицали на њих и обрнуто, то нас ова врста историјских извора *речитошћу живе речи* и

чаробном моћи њеном преноси у минула времена. Пластичности и живота не може ни једна врста историјских извора толико да има, као ова — мемоари; они нас преносе у прилике и догађаје, као да их видимо како се пред нама нижу и развијају и као да и нас носи матица историјског процеса тога доба.

Истина да мемоари пате и од једне махне, доста велике, — субјективности! А историја хоће да буде објективна! Успомене пак имају увек лични карактер; оне су отисци утисака, које су спољни догађаји оставили у нама, а које смо ми прерадили и дали им нешто свог, индивидуалног

Ну ту је историк позван да корегује субјективност, да поређењем више извора дође до објективне истине, да од фрагмената начини целину. То је дакле посао историка, иначе би, без објективности, мемоари могли заменити историју

Наша литература, која нам у свима областима показује скромност своју, у овој је сиромашна у и обично великој мери. На прсте бисмо могли да избројимо сва дела наше мемоарске литературе. Зашто је то не ћемо овде да разбијамо главу. Са ове скромности пак наша новија историја није нам довољно јасна у детаљима. С тога се — у овој не маштини — морамо обрадовати сваком прилогу у овој области, свакој новој публикацији мемоара знаменитих људи на политичком и културном пољу. С таквим расположењем узели смо да прочитам мемоаре М. Димитријевића, председника Српске Матице и т. д. и т. д.

*

Писац ових мемоара, чији наслов горе исписасмо, заузимао је у чиновничкој хијерархији суседне нам монархије угледна места, у колико је то Србину могућно, а да не изгуби контакт са својим народом, а да се не одсрби! Бивао је послаником у угарском парламенту у доба, када је стварана данашња Угарска. Припадајући Деаковој странци, чија је заслуга што данашња Угарска има хегемонију у својим рукама у Аустро-Угарској, он је могао и ако непосвећен а оно поизближе познавати ток преговора, вођених између Беча и Пеште, и изнети нам живу слику акције угарских патриота и бечких државника мађарских претензија и попустљивост аустријских званичних кругова. Живот писца ових мемоара пада у доба, које је обилно важним историјским збићима и интересно радикалним менама. Писац је у младим годинама својим живео у другој једној историјској периоди, за коју чисто не можемо веровати да се са својим опскурним институцијама могла прокријумчарити чак и до краја прве половине XIXвека, да нас једва један век људски раставља од ње, Тако је млад овај нови дух времена, а тако обрван старачком збиљом, као да је претурио векове живота свог! Феудализам код наших *културних суседа* царовао је све до 1848 г. Писац пак ових мемоара родио се 1824. г. — и у 1848. био је младић од 24 године. Он је дакле

познавао пре револуционог доба феудалистички дух Угарске, када је сваки петнаести државлјанин њен носио у цену званичну квалификацију о племенитости расе своје, — племићску диплому, макар и не на пергаменту, ал' се ипак поносно убројавао у племство. Познавао је дакле доба када је Угарском господарио таблабирошки дух, када су лењи а сити, необразовани, неотесани а охоли сеоски племићи, многи од њих лаззаронске природе плаћани народним знојем, у комитатима администрирали и политизирали из дуга времена; доба када су се Арпадови потомци званично споразумевали само Цицероновим језиком, — класичним језиком у једном живом и веселом народу, који је дотле Европа мање знала из историје и по културном напретку и заслугама, колико по гулашу и бркомазу, изврсним коњима и поезији пусте мађарске. Писац је преживео бурну 1848., када је цео свет европски, као да је удисао оксиген из славине доктора Окса, устао да руши све што је заударало буђом прошлости, кад је од одушевљења пијани демократа желео да свет има само једно срце, само једну главу, не да је као Калигула одсече већ да је загрли! Тада смо и ми Срби показали Европи да и ми имамо права на живот, на слободу. После 1848. дошла је опет реакција, а у Аустрији је била она тек у своме елементу. Ко не зна још за Бахов систем? Ну ова ледена кора реакције која се свила око политичких идеала демократских, попрсканих крвљу толиких племенитих душа, почела се да крави: време јој је давало удар за ударом — најпре 1859. француско-аустријски рат, за тим 1866. г.

Писац је видео како васкрсава стара десповина Стевана Шупљиковића, како сан постаје стварност као да су оне старе дипломе добиле неку чудотворну моћ и животну снагу: а видео је како реакција и уништује војводину и издаје Србе својим крвницима из 1848. г. — Мађарима. За тим је дошла 1867. г. која их је потпуно предала на милост и немилост Мађарима; а ни 1878. по црквену и школску аутономију угарских Срба није без значаја. Време дакле, у коме је писац ових мемоара живео било је обилно важним историјским збићима, те је вредно било исписати свој живот и сачувати га као живу хронику потомцима.

Ну у напред да кажемо да смо прочитавши књигу, која нам је толико обећавала, оставили је незадовољни. Као да су ови велики догађаји само својом спољном страном утицали на писца ових мемоара и само такве отиске оставили у души његовој. Залуд ћете тражити у овим мемоарима — смисао тих великих догађаја, њихову унутарњу природу и повезаност, значај и величину. Отуда и врло мало или скоро ни мало, идеалног схватања. Не зависи све од терена и даљине или близине с које га гледамо, но и ко гледа. У томе и лежи дар индивидуалитета што утиске спољњег света и ако примамо скоро подједнако не прерађујемо их једнако. А човек је као и призма која ломи зраке. Нама овде пада на памет једна драстична компарација Карлајлова — у његовој француској револуцији — у разлици утисака код Њутна и његовог верног пратиоца Дијаманта! Таква је разлика између људи и људи!

Бурна 1848. г. затекла је нашег аутора већ као адвоката и надпоручника у народној гарди. У почетку револуције био је дакле на страни Маџара а после на страни Срба. Ну и једно и друго није било но добровољној одлуци самога аутора, већ је тако чинио као лојални поданик ћесарев! Док је званична Аустрија била противу Срба дотле је и он био „надпоручник" у народној гарди и чак ишао с њима на Сентомаш, а после када се она окренула противу Маџара и он се нашао међу браћом својом. Тако је писац могао учествовати у оној судбоносној битци сентомашкој 1849., када га је Перчел заузео и запалио. И писац је један од оних сретних који су се избавили од погибије. Из 1848. г. писац нам ништа новог ништа интересног није забележио, а она хладноћа којом је и оно мало мршавих нотица забележено, тако нас фрапира да нам је чисто невероватно да је наш аутор онако цинички равнодушно могао преживети оне бурне, крваве а велике догађаје. С тога је писац једва чекао и у својим мемоарима претрчи револуцији и већ је на 26-ој страни оставља и остали део првога одељка „успомене из моје младости" до 36 стране допунио историјским нотицама и статистичким податцима о опадању нашега племена итд. Други одељак носи име: „моје делање у јавним звањима". И у њему ништа занимљивог. Једина епизода али ипак без значаја, мало занимљивија то је угушење пивничког „бунта" и правдање поступака комесарових, т. ј. пишчевих, који је овде ту улогу вршио. Писац нам је за тим у другим одељцима онако ладним канцелариским стилом регистровао звања у којима је служио и испричао ток избора у којима је биран за народног посланика на угарском сабору.

Парламентарна каријера ауторова исто је тако мало брилантна као што је доста дуга, од 1865. па скоро до 1892. г. Он је делио изборни мегдан и са Словаком Павлем Мудроњ-ем и са Србима свију нијанса политичких: Политом, Стев. Павловићем и Јашом Томићем, и увек је излазио као победилац, јер је био владин кандидат. Последњи супарник који је подлегао био је Јаша Томић, 1887. г. И овде на овом пољу, много сигурнијем а благодарнијем, није имао писац много интересног и значајног да забележи. Врло мршаву, бледу контуру а не слику о значајном парламентарном раду знамените Деакове странке — којој је и он, као што рекосмо припадао — нацртао нам је писац, ма да није био само посматралац из далека већ одликован њеним поверењем за бележника. Имао је прилике да се упозна и ради заједнички с Деаком, Мајтењијем, Шењеји-ем, Шомшићем, Радићем, Сечењијем (Антонијем), па и са Коломаном Тисом, али све нотице о њиховим заједним односима тако су индиферентне, да ми никакву слику не можемо себи да створимо, и једино нам остаје као резиме свега, да се аутор с њима познавао! Готово ништа више не знамо ни о преговорима и знаменитој државној погодби између Угарске и Аустрије од 1867., а у којима је као што се зна, Деакова странка играла одсудну улогу. Од личних а већих дела парламентарних писац сам издиже ова два: „ритско питање", које је требало 1891 г. повољно да се реши, али

га осујети некаква богата банка: и друго: одбрана националних права у 1867 (када је била реч о субвенцији позоришта маџарског у Пешти), 1868 г. (о самоуправи православне цркве српске, питање о националитетима, о одцепљењу румунске од српске цркве итд.). Пошто је писац место да се упушта у излишно детаљисање парламентарне тактике и стратегије, прештампао говоре његове из 1868. год. у парламенту, који нису рђави а правнички добро смишљени завршио је ову прву свеску мемоара опет једним аналистичким изводом историје угарских Срба, служећи се у главноме Швикером. Смрт га је омела да продужи и даље своје мемоаре.

Ко се дакле лаћа да прочита успомене М. Димитријевића с вером да у њима нађе оне живе и верне и још свеже утиске од догађаја овог периода наше историје, — тај ће, нема сумње, оставити књигу незадовољан. О свима већим догађајима, који су се збили за живота писчева ми знамо, из журналистике, брошура, званичних аката итд. итд. ако не толико исто а оно више. Субјективних доживљаја пак има тако мало и тако неинтересних! Канцеларијском педантеријом као да се трудио да не да маха своме индивидуалном схватању, осећањима итд. Тако је то хладно, објективно, без личног учешћа, сухопарно регистровано. Мучно да се ико може што користити овим „успоменама“ као материјалом за историју тога времена.

Разуме се да нам, после свега овог што рекосмо, ни личност М. Димитријевића није нимало јаснија — и ако би бар то успомене требале, ако ништа друго, да постигну: да аутора њиховог познамо интимније но што га из јавног рада знамо. Једину слику што добијамо, та је: да стари председник „Матице“ није спадао у веће таленте, и да је висока места заузимао пре неуморним радом, а и својом опортунистичком природом. Јер баш су та места у „Успоменама“, кроз која говори опортунизам, најрељефнија. Класично је ово место: „Тадашња угарска влада истакла ме је, по предлогу великог жупана бачке међе, за посланичког кандидата у кулпинском изборном срезу. По дужности сдавао сам се вишој вољи и известио сам бираче програмом, да сам вољан заступати срез у сазваном сабору“ (стр. 54.).

И формална — уметничка обрада материјала — страна ових „Успомена“ не може да задовољи. Често су догађаји и успомене испретурани а често и испрекидани историјским реминисценцијама и статистичким датима. Стилистичке илустрације, анегдоте итд нити су на свом месту нити имају поле духа, тако да су многе и многе по све излишне. Ма који званични опис отварања угарског парламента 8. јуна 1867. и живљи је и пластичнији него онај на стр. 80. у „Успоменама“. Нити је пак чист језик, већ показује све махне прекосавског Umgangssprache.

Жао нам је што нисмо могли написати овај кратак реферат о „Успоменама“ с више похвале а мање куђења, ма да нам за то није оскудевала добра воља. Ове „Успомене“ остављају у читаоцу једини

добар утисак, да је њин аутор М. Димитријевић, најпре опортунист, после све већма напуштао то земљиште и у старост га видимо као ватреног Србина, патриоту; да је и њега излечило време од једне прекосавске заблуде — сувишне лојалности.

Драг. М. П.

Летопис Матице Српске. Уређује *Милан Савић.* Књига 185. (1896. свеска прва.) *Садржај свију Летописа од 1—184. књиге,* уређен по писцима и по струкама. — У Новоме Саду, штампарија српске књижаре Браће М. Поповића. 1896. — 8°, стр. XXVIII и 213 и 2 листа Цена 1 фор. а. вр.

Нови уредник Матичина „Летописа“ приказао се читалачкој публици с *прегледом садржаја* свих ранијих свезака овога најстаријег, и сада живог, књижевног гласила нашега. И свак ће му за то бити захвалан: колика је била невоља што овај посао није раније био урађен — довољно је познато... Можда би за практичну потребу било згодније, да је овај преглед штампан у засебној, ванредној, свесци „Летописа;“ исто тако и да је узет какав округао број свезака, нпр. првих 150, па да се по навршеном 200-нитом броју изда садржај нових 50 свезака (151—200); али и овако ће бити од велике помоћи свакоме оном (у првом реду, књижевном повесничару), који би хтео за што било да загледа или што да прочита у овој заиста богатој ризници седамдесетогодишњега рада Српске Матице.

Друго је питање: јесу ли ова два прегледа (по писцима и по струкама) израђени тако, да им се ништа не може приговорити? Али, који је посао људски без приговора? Није дакле чудо, што ћемо, истини за љубав, казати реч две о том шта је пропуштено и шта би се могло и боље урадити. — Пре свега изненађује нас, кад су већ израђена ова два тежа прегледа (азбучни и стручни), зашто није састављен и *хронолошки*, који је најлакше могао бити састављен (просто преписујући редом садржај из појединих свезака „Летописа“). Књига би дакако изишла нешто већа, али би и добит била несумњива: имали бисмо на једном месту преглед свега рада идући из године у годину од г. 1825. па све до краја 1895. Ово нам долази толико чудније, што у ранијим прегледима садржаја других повремених списа наших („Отаџбине,“ „Гласника Српског Ученог Друштва“) хронолошки преглед свуда стоји на првом месту.

Ево пак шта је могло бити боље у *прегледу по писцима* (азбучном). Неједнако и непотпуно су унесена имена писаца и преводилаца: док су тј. неки чланци наведени под именом и пишчевим и преводиочевим, други су, и то већина, навођени само под именима преводилачким (и ако су у загради на том месту стављана и имена писаца). Тако нпр. чланак „Лажни Бранковићи“ налазимо како и треба, и под именом

преводачевим (*Стеван Павловић*) и под именом писчевим (*Лајош Талоци*); тако „Преглед најновијег књижества илирски Славјана" долази и под именом *П. Ј. Шафарика* а преводиоца му *Т. Павловића.* Толике пак друге саставе (особито песничке): од *Гилфердинга, Грима, Миклошића, Гелерта, Шилера, Цицерона, Шекспира, Петефија* итд. залуду ћете тражити под овим именима (њиних писаца), јер су наведени само под именима (преводилачким): *Вукићевића Ђ., Павловића Ст., Демелића П., Јовановића Јевт. Павловића Т., Костића Лазе, Јовановића Јов* итд. — Сличан је томе и недостатак, што псевдоними (или и друга имена) неких писаца (поменути уз имена) нису стављани на своја места: тако су песме *Никанора Грујића* наведене само под именом *Грујић М.*, и ако ту одмах у загради пише и: *Никанор, Милутин*: тако је стављен само *Јакшић Милета* (*Ленскій*), а не и *Ленскій* (*Јакшић Милета*): тако и *Јовановић Јован* (*Осијан*), а не и обрнуто: тако опет само *Љубинко* (*Љ. Петровић*), а не и *Петровић Љ.* (*Љубинко*): тако само *Владисав* (*Стеван Каћански*), а не и *Каћански Ст.* (*Владисав*).

Кад је састављач овога прегледа морао, како се вели у предговору уредникову, многе „смесице," не знајући чије су, наводити под именима уредника дотичних књига „Летописа," онда је те ствари требало истаћи или ситнијим словима или каквим нарочитим знаком. — Најпосле требало је објаснити да ли се оне две упитнице на крају овога прегледа (стр. 85.) тичу (као не зна се писац) само оне песме у 7. књизи „Летописа" пред којом стоје или и свих осталих чланака? —

И *преглед по струкама* могао је бити боље израђен. И ако је истина груписање по струкама често немогућно извести за све чланке тачно и одсечно, опет је и овде могло бити више једнакости и правилности у распореду. Када је, нпр., *народопис* одвојен од *земљописа* и *путописа*, могле су и *eралдика и нумизматика* бити одвојене од осталих ствари унесених у велики одељак *Историја*, у ком је опет учињена погрешка не само у том, што су на једно место стављене и *повеље и документи, грађа и писма, беседе, летописи* и *расправе* и *старина*, заједно с *ералдиком и нумизматиком* (те цео одељак заузима непуних 15 страна), него и у том, што нису за ове посебне гране начињени потребни подраздели. Јасно је да повесничка расправа није исто што и каква диплома, или н. пр. Сиништина *студија* „Урош Примислав — Првош — Првослав" исто што и „Писмо капетина Ђурића" и т. д. — Исто је тако и у одељку *Књижевност* (на 14 страна) требало издвојити *расправе и чланке* од *критика*, те и ове уредити по струкама оцењиваних предмета. — Кад су у одељцима *Лирско песништво* и *Епско песништво* већ прављени раздели: *народно* и *уметничко*, могли су на оба места бити раздвајани и *преводи* од *изворних* састава. — И одељак „Правне и државне науке. Политичка економија. Социологија. Шематизми" могао је имати раздела, па и „Природне науке," премда би се тај недостатак правдао, и за један и за други одељак, малим бројем прилогâ. — Не види се разлог што су *басне* стављене и уз одељак „Романи, приповетке, новеле и т. д.

и уз „Народни живот и обичаји.“ — II одељак „Библиографија: кратке књижевне вести“ могао је имати раздела по главним струкама. — Добро је учињено, што су у овај стручни преглед унесени и реферати чланова књижевног одељења о *рукописима* подношеним Матици ради штампања или одликовања, само би тај преглед био јаснији да је израђен и по натписима самих рукописа или по именима њихових писаца

Али и покрај казаних недостатака и један и други уредник ових прегледа заслужују наше признање за уложени труд у ове послове, јер су они сада бољи и овако него да смо их још коју годину морали савршеније очекивати.

На послетку треба поменути да ова свеска „Летописа,“ испред самих прегледа, има и *Опроштај* старога и *Приступ* новога *уредника*. Први је симпатична исповест старога, смерног борца и неуморног радника (за пуних тридесет и шест година) за живот и напредак ове наше најстарије просветне дружине, која је и данас значајан чинилац у животу оностранога Српства. Исповест је ова пуна поуке и подстицаја млађим нараштајима, да не клону у борби која им сваког дана све тежа предстоји; она је у исто време и кратак преглед целокупне Матичине историје, и светао, управо јединствен, пример пожртвовања једнога човека општем добру народном. Име доброга *Тоне Хаџића* остаће заиста златним словима забележено у Матичиној историји.

И *Приступ* је новога уредника похвале достојан. И ако се по Матичиним статутима уредник „Летописа“ мора управљати према одлукама Матичина Књижевног Одбора шта да уђе у лист, те и нема права развијати овде какав програм и означавати правац свога новог уређивања „Летописа,“ опет је г. *М. Савић* и лепо нацртао програм и добро погодио правац, којим и сада треба да иде Матичин орган, речима: „Матица Српска која је основана као *књижевно* друштво, хоће и треба то и да остане. Према том неће и не може се бавити ни великим, строго научним испитивањима, а неће и не може ни ситнијим појавама друштвеним. Књижевност, и што је с њоме у свези, јесте и остаје задатак Матице Српске и гласила њеног, Летописа.“ А досадашње већ добро познато име новога уредника јамчи нам да нису празне само речи његове: „Ја могу на овом месту само толико рећи да доносим са собом поштену вољу, да у испуњавање дужности улажем поред части своје још и све што умем и знам и да у раду видим задовољство и задатак свој, сматрајући положај свој као постигнути врхунак амбиције своје, која ми неће допустити да клонем ни да се од спољашњих прилика дадем завести.“ И надајући се да ће му се испунити тежња „да оправда лепо поверење главне скупштине Матице Српске, која га је избором одликовала,“ можемо с правом очекивати да ће „Летопис“ у његовим рукама, уз помоћ Матичина књижевног одбора и уза сарадњу и старијих и млађих књижевника наших, још лепше вршити племенити задатак свој.

—евић.

Наше свештенство и пољска привреда. Јавно предавање *П. Т. Тодоровића*, наставника пољске привреде. Београд. Штампано у штампарији Петра Танасковића 1896. 8°, стр. 36. Цена 30 пара (Прештампано из „Весника Српске Цркве").

Позив свештенства у нашем народу није ни мали ни лак. Није свештеник само за то, да врши верске обреде. Поред тога он има много и много друге дужности, за које је позван, ако не у већој а оно у истој мери, као и за ону прву. Он треба да буде и свештеник и учитељ своме народу. Као што поменусмо већ, задатак мучан, али не и немогућ да се оствари само кад је воље и спреме.

Наш сарадник П. Тодоровић подухватио се, да у своме предавању, чији натпис горе наведосмо, проговори о једноме од тих многобројних задатака нашега свештенства, о пољској привреди и односу свештенства према њој,

Сам положај наше земље је такав, да смо ми упућени, у првоме реду, на пољску привреду. С њеним напредовањем укопчано је и напредовање нашега народа, и тога ради треба и поклањати јој велику пажњу. Свештеници, који су непрестано с народом и у народу, који деле с њим и зло и добро, нарочито су позвани, да све своје ближње упуте на што рационалније обрађивање земље. Они могу највише у томе помоћи, и то својим примером: они треба да су добри пољопривредници.

Није једна грана пољопривреде, којој се они могу одавати, али има неке које баш свештеници могу са успехом обрађивати, и на које са њихове корисности треба нарочито свакога упућивати. Тодоровић говори о њима. На првоме ја месту *пчеларство*, посао у колико леп и племенит у толико користан: тај посао може сваки пољопривредник са успехом радити, и то с врло мало труда, и да отуда има леп годишњи доходак. Упоредо са пчеларством иде и *воћарство*, такође важна и корисна пољопривредна грана. Код нас се и на пчеларству и на воћарству не ради у онолико мери и онако, како се то код других ради. Дужност је свештенства, да својим примером предњачи, а то може, јер у пољопривредним нашим аналима баш свештеници до сада највидније место заузимају.

Које филоксера и пероноспора, које пак наш немар, учинили су, те је наше *виноградарство* врло опало. Ми морамо настати да га подигнемо на ону висину, на којој оно стоји у других напредних народа. И ту свештеници морају предњачити.

Бављење о пољопривреди не само да не уди позиву свештенства, који се сматра као прави позив његов: вршење верских обреда, као што по који мисли; већ напротив то још помаже свештенику у томе првоме послу. Предавач је то и примерима утврдио, доказав да су готово наши најбољи свештеници у исто време и најбољи пољопривредници.

Веза између монашкога свештенства и пољопривреде још је већа и управо је неодељива. Наши манастири располажу великим и понајче-

шће групписаним имањима. Са прилично воље и мало средстава могу се од тих манастирских имања створити угледна добра, чији ће се благотворни утицај на околину врло брзо осетити. Само треба извршити концентрацију данашњих наших манастира, и мање претворити у световне цркве, или, што би по Тодоровићу било још умесније, огласити их за метохе већих манастира. Да успех буде што већи, требало би установити при министарству просвете службу *инспектора манастирских добара.* Како би се самим претварањем манастирских имања у угледна добра држави олакшало, јер је она сама позвана да ствара и одржава таква добра, то би било потребно ослободити та добра од порезе, па и по кад што их и помоћи из фонда за привредне циљеве.

Богословија спрема свештенике и световнога и монашкога реда· зато је преко потребно поклонити највећу пажњу предавањима пољске привреде у њој. Да од тих предавања у Богослово и буде истинске користи Богословија треба да има, за примену појединих пољопривредних грана и практичан рад својих ученика, и довољно свога земљишта и довољно средстава, и да за предавање пољске привреда у Богословији и руковање пословима на школском земљишту буде сталан наставник, с квалификацијом наставника наших пољопривредних школа.

Ово ваљано предавање једанаесто је по реду предавања, које с времена на време држе наставници Богословије, у корист фонда сиромашних богослова. Нећемо ни мало претерати, ако речемо да је оно једно од најбољих.

Сваки ко се иоле интересује нашим пољопривредним приликама не треба да пропусти а да не прочита ову корисну књижицу.

Ж. О. Д.

Вештина изабрати мужа. Написао *Павле Мантегаца*, по немачком преводу *Дим. Јовијанић*. Београд. Штампарија „Смиљево“. 1896. 8° стр. 122 Цена. ?

Славни талијански књижевник, лекар Мантегаца није нам незнан. Његова интересна радња *Један дан на Мадери*, и ако не у најбољем преводу, код нас је примљена врло лепо и одмах је своме духовитоме писцу придобила српске симпатије.

Већ Мантегаца није био тако срећан са својим изврсним делом *Вештина изабрати мужа*, у коме се у лепом облику износе пишчеви погледи на брак, ту основу без које не би било људскога друштва. Дотадањи уредник Домаћице, органа нашега Женскога Друштва, Јовијанић, беше наменио ово делце духовитога Талијана српским девојкама и домаћицама; али управа тога друштва нађе да друштвени орган не може своје ступце отворити и *таквоме* спису. Преводилац није тако гледао на „Вештину изабрати мужа.“ зато је и штампа прво у „Малим Новинама“, па после отуда оштампа и у нарочиту књигу.

Мантегаца је и овим списом код српских читалаца нашао врло леп пријам и крај онакве непредусретљивости од стране управе Женскога Друштва. Читаоци су врло захвални преводиоцу; али би му још захвалнији били да је „Вештина изабрати мужа“ преведена са оригинала и да је у угледнијем руху ступила пред њих. — чић.

Хумористичке песме *Влад. М. Луњевице*. I. Крагујевац. Штампарија Андре Јовановића. 1896. — Страна 38. Цена 50 пара дин.

Ове „хумористичке песме“ нису дошле случајно на свет. Њихов је песник, како сам вели, дуго премишљао шта да чини: осећао се позван да што и сам привреди српској књижевности, а није се могао одлучити, шта ће „прво у рукама читалачкога света дати“ од својих радова! Прво је смерао пружити читаоцима једну „врло сентименталну приповетку“, да би се морао сваки читалац „сит исплакати“: али је одмах видео, да „није право да човек плати за књигу, па да плаче, кад то може и *бесплатно* учинити“, те одлучи да насмеје читаоце и пружи им своје хумористичке песме.

Ово је тек прва књига, и у њој има тридесетак песама, од којих је већи део већ био штампан у Брци, и од којих се неке, по души да кажемо, могу и прочитати.

До читалаца је да у скоро уђе у штампу и друга књига ових песама, јер „*до* одзива читалачке публике и до *његове* оцене зависиће и даљи моји покрети на хумористици“, вели песник.

Ова прва књижица стала је песника доста труда, али он не жали муке, само ако је читаоце „занимао и слатко насмејао.“ Да не би пак његов труд остао баш никако ненаграђен, он ову прву књижицу нуди за пола динара, сразмерно величини јој скупље и од најскупљег школског уџбеника. Дач.

Hygienisches Taschenbuch für Medicinal- und Verwaltungsbeamte, Aerzte, Techniker und Schulmänner. Von. Dr. Erw. von Esmarch Prof. der Hygiene in der Universität Königsberg i. Pr. Berlin Verlag von Julius Spinger. 1896.

Ова малена ценна књижица треба да послужи као саветодавац при извођењу и контролисању хигијенских мера. Према томе она је у првом реду намењена санитетским чиновницима, па онда практичним лекарима, грађевинарима и школским надзорницима. Они ће сви — и лекари и грађевинари и школски надзорници — наћи у њој из практичне хигијене оно што им често треба, а што у обичним уџбеницима хигијене не могу наћи. Тако су споменуте фирме, где се поједини хигијенски апарати

и друге хигијенске потребице могу набавити, као и њихове цене, што има наравно велике вредности, јер се не могу имати увек при руци специјална дела. С тога и препоручујемо ову књижицу нашој читалачкој публици а име писца даје довољно јемства за ваљану израду.

Д-р В. Ж. Ђ.

Michel Petrovitch. Remarques algébriques sur les fonctions définies par les équations différentilles du premier ordre. (Штампано у Bulletin de la Société Mathématique de France t XXIV,. p. 1—24. Paris 1896)

Писац изводи нове ресултате, који иду у прилог модерној теорији диференцијалних једначина првог реда. У геометријским, механичким и физичким применама ових једначина нарочито је од важности изнаћи оне вредности промењљивих количина, за које интеграл, у коме је оличено решење проблема, постаје раван нули, или бесконачан, или добива своју максималну или минималну вредност и т. д. У случајевима кад је могућно израчунати интеграл, питање је самим тим решено: али такви су случајеви веома ретки, и подаци које бисмо имали о поменутим интегралима свели би се на веома малу меру, кад би се на томе застало. Писац продужујући један свој раније већ систематски отпочети посао, покушао је да и у оним случајевима, кад је експлицитно израчунавање интеграла врло мучно због несавладљивих интеграционих тешкоћа, изведе детаљнију студију интегралних особина и то баш у ономе правцу, у коме то може бити од интереса за вишу геометрију, механику и математичку физику. На првом месту износи неколико општих теорема, помоћу којих се у великом броју случајева може одредити, колико пута интеграл постаје раван нули или бесконачан, или колико пута добива максималну или минималну вредност у једном датом интервалу. Затим у примени ових ресултата на чувену Рикатијеву диференцијалну једначину изводи детаљну студију поменутих питања.

П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија. — За време од кад последњи пут јависмо о скуповима Академије Наука па до данас било је *шест* скупова: Академија философских наука имала је два, Академија друштвених наука један, председништво један, један целокупна Академија и био је један свечани скуп.

Скупови Акад. философских наука. На првом, 3. јуна, прочитано је писмо Симе Трojановића, којим шаље Академији свој спис *Старинска јела и пића,* и одлучено да се умоле Академици Стојан Новаковић и Милан Милићевић, да донесу свој суд о овоме. На другом је скупу, 10. јуна, Милићевић реферовао о том спису, и према његову мишљењу, коме се придружио и други референат Новаковић, одлучено је да се тај спис штампа као друга књига Етнографског Зборника.

Академија друштвених наука имала је свој скуп 3. јуна. Председник јави, да је *Марко Драговић* послао Академији „Прилоге за историју Црне Горе и Боке Которске почетком XIX века“, и би умољен архим. Дучић да ове прилоге прегледа. Љубомир Ковачевић моли, да се одреди друго лице за прегл д рукописа пок. *Стевана Книћанина,* пошто он и М. Гарашанин то не могу извршити, те би умољен Академик Јован Мишковић, да тај рукопис прегледа. Андра Кумануди је послао Академији спис *Словенске (српске) речи у грчком језику*; одлучено је да се умоли Академик К. Јиречек, да каже свој суд о овоме спису.

Скуп председништва био је 10. јуна. Секретар извештава председништво о штампању академијиних издања; готова су: Приступна академска беседа Љ. Стојановића (Глас LII), *Матија Дивковић* Др. Ђ. С. Ђорђевића (Глас LII и LIII), *Новци Виминацијума* М. Вашића (Глас LII), *Прилози за историју Боке Которске* Марка Драговића (Споменик XXX), *Обред исповедања вере и проклињање јеретика* од Никанора Ружичића (Споменик XXXI), *Македонски Зборник* J. Х. Васиљевића (Споменик XXXI), и одлучено је о хонорару писцима. Затим је одобрен издатак у 500 динара на хонораре скупљачима народних умотворина, и одлучено је да се Библиотеци Мале Браће у Дубровнику, на молбу њене управе, пошљу сва издања Српскога Ученога Друштва и Академије Наука, којих још има, и да јој се и у будуће шиљу сва академијина издања.

Целокупна Академија имала је скуп 25. маја. Председник је отварајући скуп известио Академике о смрти Академика *Д-р Милана Јовановића,* и на то су сви устали и прихватили овај тужни глас речима: „Бог да прости нашега друга д-ра Милана Јовановића!“ За тим је председник саопштио како је у Војној Академији, где је покојник био професор, образован одбор за сахрану и Академија на предлог председников одлучи: да Академија корпоративно учествује при погребу, и да Академија у место венца, који би од њене стране био положен на одар, дâ 100 динара Дому сиротне и напуштене деце. Академик П. П. Ђорђевић примио се, да се у име Академије надгробном беседом опрости с покојником. Даље је председник саопштио, да је о смрти Јовановићевој известио и Матицу Српску у Н. Саду, чији је члан књ. одбора покојник био, и да је отуда добио телеграм сажаљења и глас да ће Матицу заступати при погребу Др. Милан Јовановић — Батут.

Матица Хрватска. — Главна годишња скупштина Матице Хрватске била је 9. ов. мес. у Загребу. Скупштину је отворио потпредседник Јос. Томић, пошто председник Т. Смичиклас због болести није био ту. Одмах иза овога матичин тајник и благајник прочитао је извештај из кога се види, да је Матица дала у прошлој години својим члановима десет књига, и то: Naše Nebo *О Кучере;* Око Кире і Korane од *Лопашића*; Bez nade, причу *Осман - Азиса*; Izabrane pripoviesti *Потапенка*; Pjesnička djela *М Боговића,* књ. 3.; Ruska književnost u osamnaje-

stom stoleću од *В. Јагића*; Izabrane pjesme *Харамбашића*; Za kralja — za dom, причу *Томића*; Ekvinocy, драму *Војиновића*. Поред тога матичном накладом изишла је дванаеста књига „Превода грчких и римских класика“, у којој су *Софоклове трагедије*. Матица је прошле године располагала сумом од 43.013,14 фор., од чега је утрошила на издање својих књига 33.928,55 фор.

КЊИЖЕВНОСТ

Догматичко богословље. — Архимандрит Митрофан Шевић јавља, да ће за који дан изићи „Православно догматичко богословије“ московског митрополита Макарија, које је он „по трећем издању превео и допунио.“ Књига је намењена слушаоцима православних богословија, свештенству и свакоме, који је рад да се упозна са догматичким учењем православне цркве. Изнеће до 25 табака вел. осмине, а цена је четири динара.

Хипнотизам и његова најновија наука. — У нас није много рађено на објашњењу ове занимљиве психичке појаве, тако да је после ваљанога делцета Dr. В. Суботића *О хипнотизму* добро дошла и ова радња, коју је проф. Рад. Кандић „по знаменитим ауторима саставио.“ Радња ова као да је намењена стручњацима, јер својим стилом мучно је приступачна већем броју читалаца. Гледаћемо да о њој проговоримо коју реч. Књига је штампана у Пожаревцу, и техничка је израда доста добра.

Грађа за флору гљива Краљевине Србије. — Ваљани наш природњак, проф. Миливоје Симић, већ се од дужег времена бави проучавањем гљива у Србији. Те своје резултате он је средио и оштампао у посебну књигу, која је изишла као додатак *Наставнику*. *Грађа* је по све стручне природе и намењена је стручњацима ботаничарима.

Тешкоћа у француском језику. — Деси се да човек и поред доброга познавања кога језика не може при читању све разумети Да се не би долазило „до очајања и уверења да се никада тај језик не може савладати“ капетан Ђурђе Трифуновић настао је да отклони те тешкоће за француски језик, те је покупио *галицизме*, *идиотизме* и *пословице*, све то азбучним редом средио и у књигу оштампао. Књига има 18 табака текста и четврт табака штампарских исправака, а стаје три динара.

Историјски развитак српске задруге. — Ова интересна студија Алексе С. Јовановића, уз коју иду и *Приносци за историју старог српског права*, готова је. Књигом се могу послужити не само правници, него и историчари и сви они, који се интересују српском задругом и њеним развитком.

Друштвена и приватна својина од Е. Бернштајна у српском преводу *Б. Ст. П.* готова је и може се добити за 20 пара. Ова брошурица чини трећу књигу *Радничке Библиотеке*, коју издаје уредништво „Социјал-Демократе.“

Војнички буквар. — Да би олакшао ширење писмености међу војнике сталнога кадра, пешадијски официр К. Јокић методички је израдио *Војнички буквар*, и ево већ је штампано и четврто издање. Камо среће да се на Јокића у оваквоме послу угледају и други наши официри! Тада касарна не би била ово што је данас.

Списи наштампани у прошлом месецу у нашој Државној Штампарији. *I Књиге:* „Систем приватнога (грађанскога) права Краљевине Србије,“ у вези с међународним приватним правом. Написао *Андра Ђорђевић*. Прва књига: Општи део (друга половина). В. 8° стране I—IV, 2 л. и 1.—319. — „Начела Народне Економије.“ Друга књига. „Економска теорија,“ од д-ра *Мих. В. Вујића*. В. 8° стране I - V и 1.—351. Цена 3·50 динара. — „Геолошко развиће животиња.“ Друга књига Мезозојске животиње“ од *А. Горди*-а превод с француског *J. M. Жујовића*. В. 8° 1.—323. стране. — „Ботаника“ за више разреде гимназија у Краљевини Србији. Саставио *Ђ. Козарац*. Друго, прерађено издање. В. 8°, страна I—XIX и 1.—224. са 215 слика у тексту. Цена 4·50 динара. — „Нацртна Геометрија“ за питомце Војне Академије.“ Саставио *Стеван Давидовић*. В. 8° стране I—IX и 1.—190. (Уз ову књигу засебно су израђене слике у литографији Главнога Ђенералштаба). Издање Војног Министарства. — „Збирка галицизама, идиотизама и пословица или тешкоћа у француском језику.“ Сабрао, уредио и посрбио *Ђурђе Трифуновић*. В. 8° стране I—IV., 1.—284. и II—IV. Цена 3 динара или 3 круне. — Друга књига Ђачке књижнице „Маруша,“ по *Марку Вовчку*, написао *П. Ж. Стал*; с француског превео *Петар А. Типа*. Шеснаестина 2 л. и 1.—172. страна Издање „Професорскога Друштва“. — „Набавка приплодних говеда у Алгају, Форалбершкој, Тиролској Корушкој и Штајерској.“ Прилог за познавање раса говеда, културних прилика, наставе, пољопривредних установа и законодавства у овим земљама, од *Паје Т. Тодоровића — Ђаковчића*. В 8° 1.—264. стране са 32 слике у тексту и 2 картографска снимка. — „Зборник“ Српског Друштва Црвенога Крста. I свеска.“ В. 8° страна I—IV и 1.—40. — „Зборник“ расписа дирекције српских државних железница од 3. септембра 1884. до 31. децембра 1894. год. закључно. М. 8° стране I—XXVI и 1.—663. Издање дирекције српских државних железница. — „Програм и правило“ за полагање официрских испита у пешадији, коњици, артилерији и инжињерији. М. 8° стране 1.—15. Издање Војног Министарства. — „Распоред и ранглиста“ официра и војних чиновника за 1896. годину (април).“ В. 8° стране I—VIII и 1.—387. Издање Војног Министарства. —

„Шематизам одликованих лица у Краљевини Србији од 1865. до краја 1894. године." Издање канцеларије краљевских ордена. В. 8° стране 1.—176.

II. Листови: „Наставник", лист Професорскога Друштва, књига VII, свеска 4. за месец април 1896. год. Уредник *Хенрих Лилер*. Велика 8°, стране 157.—208. с прилогом „Пример рационалнога наставнога плана" страна 1.—16. Књига VII, свеска 5. за мај. В. 8° страна 209.—260. с прилогом „Приносци к проучавању природе" 33—48. страна. — „Просветни Гласник," свеска 5, за мај 1896. Уређује *Стеван Предић*. 4° страна 212.—268. с прилогом „Статистички подаци за Велику Школу у 1893.—94. шк. години" 1.—16. страна. — „Ратник", лист за војне науке, новости и књижевност. Година осамнаеста, 1896. Књига XXXIV, свеска VI за јун. Издаје Главни Ђенералштаб. Уређује *Драгомир Вучковић*. Велика осмина; страна I-VI и 641.-767. са 2 прилога. — „Српски Архив" за целокупно лекарство. Орган Српског Лекарског Друштва. Год. II свеска 4. за април 1896. Велика осмина; стр. 209.—272. У прилогу: „Народно здравље." Лекарске поуке народу. Год. 1. Бр. 4. за април 1896. стр. 97.-128. Уређује проф. др. *М. Јовановић — Батут* Цена је листу годишње 8 динара или 10 круна. Самом „Нар. Здрављу" 4 динара или 4 круне.

Списи дати у штампу у нашој Државној Штампарији. — Народни борац, превод с рускога од *Милована Ђ. Глишића*. — Поред Топлице, путопис од *Тих. Р. Ђорђевића* (прештампава се из „Бравства"). — Колонија Виминацијум, од *Милоја Васића* (прештампава се из „Старинара"). — О сењском руднику, извештај, поднет министру народне привреде, од д-ра *Евгена Шулца*. Службени превод с немачког. Издање рударског одељења минист. народне привреде. — Пољска артилерија, у вези с осталим родовима оружја, (превод) од *Чеде Марковића*. — Бравство VII. Издање „Друштва Светога Саве." —

Akcenti u glagola. — У шестој књизи Rad-a Југославенске Академије штампана је ваљана радња нашега Даничића, која носи горње име. Та је књига Rad-a распродана, те је Академија ту радњу Даничићеву сада оштампала у посебну књигу, да би само могла задовољити тражњу Даничићевих списа. Чини XVII књигу посебних дела академијиних.

Ђелчићеви споменици. Ђелчић је спремио и наставак, за историју знатних, дубровачких споменика. У ову књигу су ушли Libri reformationum ab anno 1364.—1396. На крају је књиге регистар свега, што се налази у њој.

Летопис Југославенске Академије за 1895. годину готов је. У њему се поред академијиних записника са седница налазе и некролози: Фр. Булића *Ивану Росину* и Dr. M. Кишпатића *Ђури Пилару*. Vienac замера што у Ljetopis нису ушле књиге, које је Академија добивала у замену од других.

Педагогија. Први део Педагогије *Ст. Басаричека* изишао је накладом Хрватскога Педагошкога Збора и у четртом издању. Како се ова књига употребљава у стручним педагошким школама, то су звани први педагози учитељи, да је оцене.

Гарибалди и Исток. — Овако се зове расправа, коју је написао и објавио наш сународник г. Евђеније Поповић, пређ. уредник врло цењеног италијанског листа Il Diritto, у новом часопису који је почео излазити 1. јануара ове године под уредништвом проф. Б. Манцона, и који се зове Rivista Storica del zirorgimento Italiano. У расправи су неколико телеграма и писама Гарибалдијевих, који се односе на босанско-херцеговачки устанак, и који нам сведоче, како је тај творац италијанског уједињења назирао добро замке, које су се плеле усташима херцеговачким од стране данашњих тлачитеља ових српских покрајина. „Херцеговци имају за се симпатије целог образованог света, телеграфише он 3-15. марта 1876. и не треба ни пошто да наилазе на мамак оних, који би хтели срамно да их одведу другим путем." Г. Поповић, који је у своје време био и Гарибалдијев официр, борио се с усташима у Херцеговини као и доцније с црногорском војском против Турака, те је тако у стању да нам за историју сачува многу појединост, која би иначе остала сасвим заборављена. Он ће, како смо дознали, продужити ове чланке, чему се јако радујемо.

Расправа о Босни и Херцеговини. — У Correspodent-у, св. за 10. и 25. март од ове год. има чланак (односно путне белешке) *барона Жана де Вите*, под насловом: Кроз Аустро-Угарску (Сукоб народности — Дуализам — Херцеговина и Босна — Код Хрвата — Загреб и Ђаково — Владика Штросмајер). У одељку о Босни и Херцеговини има мало што новога, али га је ипак вредно забележити.

Ускрс у Србији. — Тако се зове чланак нашег пријатеља г. *Алберта Мале*, пређ. професора Њ. В. Краља, који је изишао у априлској свесци француског часописа La Vie contemporaine et Revue parisienne réunies, и у ком нам симпатични писац износи опис једног ускршњег дана у манастиру Манасији. Уз чланак иду и неколико лепих и чистих фотографија.

НОВИНАРСТВО

Летопис Матице Српске Готова. — је 187. књига Летописа, који уређује Милан Савић У Новоме Саду, са овим садржајем: Српски одјаци из румунске историје, историјска студија Чед. Мијатовића. — Успомене из на-

шег црквено-народног живота, од д-ра Теодора Мандића. I. 1840-1861. — Толдијина љубав., спјевао Јов. Арањ, превео Змај Јова, I. II. III. IV. песма. Писма Ђуре Даничића Јовану Бошковићу, са допунама за штампу приредио Ђорђе Магарашевић. — Јесење елегије, пјесме Јована Дучића — Књижевност: Препорођај наше књижевности, рефлексије и напомене Тихомира Остојића. — „Деспотова властела", роман из српске прошлости, написао Андра Гавриловић, оцена Радивоја Врховца. — Приповетке једног каплара из српско-бугарског рата 1885", написао Бранислав Нушић, оцена Радивоја Врховца. — Pedagogiska enciklopedija, izdaje hrvatski pedagoško-književni zbor, I, приказ Јов. Јанка Кнежевића. Матица Српска: Изводи из записника Књижевног Одељења 1895. године: Члан Јован Грчић реферује о позоришним делима: „Народни посланик", „Кућевни пријатељ" и „Тетке." — Члан Милутин Јакшић о истим делима.

УМЕТНОСТ

„Рајић пред топом". — Полазећи у официрски дом, да видим слику г. П. Раноса „Рајић код свога топа," напред сам већ почео осуђивати, што се тај див-јунак, који је умео свој живот у борби с Турцима тако скупо дати, на сликама приказује врло обичном представом, јер га увек сликају као човека, који се у страху за овој живот, наслања на свој испражњени топ, с напереним пиштољем на Турке, који преко порушене барикаде јуре, да још и тога јунака над јунацима сломе, па да Српство на вечна времена остане покорена раја. Али како сам се пријатно изненадио, када сам видео г. Раносова Рајића. Турци с дивљом обести прелазише лешеве српских јунака, и „Нема више ђаура!" — викнуо је вођа Азијата, — „напред правоверни, напред, да се и последњем лешу ђаурском осветимо, па нека раја и опет види друмове скотским ђаурским главама окићене." Послушна дивља азијатска хорда, још жедна рајине крви, руши, коље, последњу заштиту, и гле: зачуше се два пуцња малих пушака и срушише се два азијатска беса, падоше пред див-јунака — пред Рајића. Ово изненађење збунило је дивље нападаче и вођа Азијата с голим мачем крвнички гледа у још једног живог ђаура, — у Рајића. Рајић је испаљене мале пушке бацио, засукав рукав, исукао је и грчевито стегао ханџар: као див стао је пред свој топ, оштро гледа у вођу српских мучитеља, не мисли на опасност у којој је, не види очигледну своју *страшну смрт*; једина му је још жеља, да освети српска страдања, па и свој ханџар да опроба на душманском врату. Тако мисли и осећа Рајић, а вођа турски, изненађен, са порушених бедема гледа у правог јунака — у Рајића, и нема одважности да приђе и јуначки мегдан с Рајићем подели.

Тако је представљена слика „*Рајић пред својим топом*," коју је г. Ранос приказао. Г. Ранос је избегао досадни пролазни чин — гађања из пиштоља, а изабрао је моменат важан и одсудан, који гледаоца одмах уводи у сред његове величине и страхоте, остављајући нешто и гледаочевој машти, да догађај према познатом историјском излаську даље развија и сврши.

Ова слика по својој уметничкој вредности врло јако надмаша све досадање радове г. Раноса. — Жао ми је само, што је слика српског борца, који пред топом лежи, пресечена и није цела. Извесно ће г. Ранос то исправити, јер се иначе слици његовој нема ништа замерити. Композиција је на њој природна и одлична, израз појединих лица жив и одговара карактеру њихову и положају у коме су. Склад као и сам колорит по све је подесан, те је слика у правом смислу уметнички изведена. И при растанку са овом сликом, честитамо г. Раносу на успеху, што нам је умео тако истинито представити нашега неумрлога *Рајића!*

Слика је била врло кратко време изложена гледаоцима. Добро би било, да је њен212 ималац поново изложи на коме приступачнијем месту. К.

РАЗЛИЧНОСТИ

Два споменика. — Захвалност је биљка, која у данашњем светском поднебљу слабо успева, па опет ево доказа, да она у нас Срба није ретка. Лицем на Видов-дан откривен је споменик нашем првом биологу Д-ру *Јосифу Панчићу*, а неће проћи много па ће и биста нашега неумрлог песника *Ђ. Јакшића* красити Калемегдан. Споменик Панчићу дигнут је у средини општинскога парка, који је преко пута Народнога Музеја. На лепом гранитном постаменту намештена је огромна Панчићева статуа: добри старац и научник је онакав, какав је био последњих дана: у једној руци држи цвет, а у другој лупу, коју је за живота мало кад испуштао из руку. Овај споменик првоме српском природњаку подигла је *Општина Београдска.* И споменик Јакшићев већ је припремљен. Биста песникова на лепу камену постаменту поставиће се на угао двеју најлепших калемегданских стаза, и откриће се 20. јула ове године. Овај споменик подиже, уз помоћ српскога народа, вредно *типографско певачко друштво* које носи песниково име.

Стогодишњица песника Антуна Михановића. — 10. јуна, по новом навршило се равно сто година од рођења Антуна Михановића, једног од првих родољуба из доба хрватскога препорођаја и песника познате хрватске народне песме Liepa naša domovino.

Он није био продуктиван, и није потребно подсећати на доба, у коме је живео и радио, на његов социјални положај — био је аустријски државни чиновник, његове заслуге нису незнатне, и лако је појмити, зашто је његов спомен учињен с толико пијетета.

Још 1815. издао је књижицу R e č o h a s n o v i t o s t i p i s a n j a v u d o m o r o-

dnom jeziku, где је одлучно захтевао, да службени латински језик у јавном животу учини место народном. Његова је идеја била издавање дубровачких класика, што је он из Падове још 1818. предлагао; пре Гаја носио се мишљу о покретању листа, који би имао радити на буђењу националне свести. Године 1835. испевао је и у нас познату песму Liepa naša domovino, која је Хрватима оно, што је Гарибалдијева химна S'aprон le tombe, resorgon i morti, Французима *Марсељеза*, Чесима Kde je domov moj, Пољацима, Jeszcze Polska nie zginiela, нама некада *Радо иде Србин у војнике*.

10. јуни ове године свечано је прослављен по целој Хрватској. Прославу су узела на се певачка друштва. У Загребу ју је приредило певачко друштво „Kolo“, и том приликом одлични хрватски приповедач Шандор Кеавер Ђалски (Љуба Бабић) говорио је о Михановићу. Исто тако било је прославе у Осеку, Сушаку, Карловцу, Петрињи, Вараждину, Беловару, Глини и у Бечу.

24. број „Vienca“ већим делом посвећен је успомени Михановићевој. На првоме месту је лепо предавање Ђалскога „Antun Mihanović“ које се својом концепцијом и обрадом одваја из реда стереотипних пригодних речи. За тим иде песма Рикарда Катилинића Јеретова „Anti Mihanoviću;“ приопштено је нешто из Нила Попова о Михановићеву бављењу у Србији, његовим словенским осећајима под униформом аустријског дипломате и о његовим романтичним односајима са једном од кћери Јеврема Обреновића.

Ђалски у своме предавању помиње, да је од песника остало само „седам тисканих пјесмица“, помињући пре тога и „ћирилицом писане пјесме, које се, жали боже, у рукопису изгубише.“

Да допунимо свим ·

Године 1837. изишао је у Београду повећи алманах *Урания*, који је за оно време врло добро уређивао Димитрије Тирол. На том алманаху радили су најодличнији представници српске књиге тога доба: Сима Милутиновић, Јован Стејић, Димитрије Исаиловић и т. д. Поред осталих „Сотрудника и приложника“ помиње се на 286. страни и „*Антунъ Михановићъ одъ Петрополя, цес. кр. Консулъ у Княжевству Сербіє у Бѣограду.*“

Од њега има *шест* приложака: једна је „народна пѣсма далматинска“, а остало пет носе назив „моє пѣсме.“ Прва је од њих „*Нашка — моя домовина*“, која је први пут изишла у Danici за 1835. под натписом „Horvatska domovina.“ Ђалски пише, да се састојала из „četrnaest kitica i osam odjelenja“, међутим овде је четрнаест китица, али седам одељења. Михановић је био рођен кајкавац, али ипак пристолица Гајевих реформа, те има доста особина кајкавскога дијалекта Друго је „Сада и нѣгда“, што ће, без сумње, бити иста „патриотска песма, да се народ сети негдашње славе и да се сложи“, коју Ђалски помиње, и бележи је под 2. са натписом „Negda a sada“, штампана у „Danici“ за 1835. За тим иде „Гласъ оли чутъ“, патриотска песма од пет строфа, од којих последња гласи:

Не опако (онако?), него яко! —
Домовина — ниєл' Нашка?
А Илирска — ниєл' Србска?
Ей да яко сведнако,
Єзикъ явля сарца, гласъ!

„Бог (слѣдомъ „Göthe“)“ и повећа глоса „Отче нáшъ (слѣдомъ „Klainmann“)“ религиозног су садржаја. Све ове песме захватају једанаест страна (198.—208.)

И тако малом броју познатих Михановићевих песама треба додати још *три* · једну патриотску и две религиозне — преведене — ако не узмемо у рачун поменуту народну песму, у којој је можда само мотив и метар народни. С.

Медицински међународни конгрес. Овај конгрес биће идуће године у Москви. Главни његов одбор позвао је наше Лекарско Друштво, и оно је већ изабрало три лица, која ће се старати о посети и суделовању српских лекара на томе конгресу.

Енглеска обала. Поред свега тога, што је саобраћај дуж енглеске обале врло развијен, она као да није удесна за пловидбу, бар се тако може судити по многим несрећним случајевима који се ту дешавају. Од јуна 1893. до 1894. год. 4950 лађа задесио је несрећан удес и пало је на 840 људских жртава. Од 1861. до 1894. било је 23.610 људских жртава услед тих несрећа на лађама, и ако тамо има преко три стотине лађа, које се баве искључиво спасавањем тих невољника.

Друга међународна фармацијска изложба биће ове године у Прагу, и то од 15. августа до 15. септембра. Ту ће бити изложени: научни апарати и средства, којима се служи у фармацији и сродним гранама; фармацијска литература и литература сродних струка; машине и апарати, који служе за производњу фармацијских апарата; намештај апотека и предмета, њима потребних; роба, дроге, хемијски и фармацијски препарати, који служе фармацијским циљевима; списи, књиге, статистичке табле, апарати, судови и помоћна средства, ако имају односа са историјским развојем фармације; све што се тиче фармацијских корпорација и удружења; хигијена и неговање болесника. За време изложбе држаће неколика фармацијска удружења и своје главне састанке.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М.Протић

САДРЖАЈ X КЊИГЕ